

Lilia Citko

“KRONIKA BYCHOWCA”
NA TLE HISTORII I GEOGRAFII
JĘZYKA BIAŁORUSKIEGO

Białystok 2006

Recenzenci:

prof. zw. dr hab. **Michał Kondratiuk**

prof. dr hab. **Czesław Łapicz**

*Wydanie publikacji sfinansowano ze środków
Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Białymstoku*

Copyright © by Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2006

ISBN 978-83-7431-084-0

Opracowanie graficzne:

Marek Owieczko

Korekta:

Anna Rutkowska

Redakcja techniczna i skład:

Stanisław Żukowski

Na okładce:

Faksymile jednej ze stron rękopisu „Kroniki Bychowca”
zaginionego po opublikowaniu w 1846 roku

Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku

15-097 Białystok, ul. Marii Skłodowskiej-Curie 14

tel. 085 7457059, e-mail: ac-dw@uwb.edu.pl

<http://wydawnictwo.uwb.edu.pl>

Druk i oprawa: Sowa – druk na życzenie

www.sowadruk.pl tel. 022 431-81-40

Spis treści

I. Wprowadzenie	9
1. Koncepcja pracy	9
2. Początki i rozwój terytorialny WKL	9
3. Słuck i Olelkowicze w świetle „Kroniki Bychowca”	12
4. Stosunki etnolingwistyczne i kontakty językowe na ziemiach WKL ...	16
4.1. Toponimia bałtycka na Białorusi	16
4.2. Najstarsze zapożyczenia ruskie w języku litewskim	16
4.3. Terminologia chrześcijańska i państwowo-prawna	17
4.4. Kontakty językowe litewsko-białoruskie	18
5. Piśmiennictwo na ziemiach WKL	19
5.1. Piśmiennictwo cerkiewnoruskie	20
5.2. Piśmiennictwo łacińsko-polskie	32
5.3. „Kronika Bychowca”. Charakterystyka zabytku. Stan badań	34
II. Pisownia	40
1. Uwagi wstępne	40
2. Oznaczanie samogłosek	41
3. Oznaczanie spółgłosek	42
4. Pisownia łączna i rozdzielna	45
5. Użycie wielkich liter	47
6. Obce wzory graficzne	48
7. Błędy w pisowni	48
III. Fonetyka i fonologia	50
1. Wokalizm	50
1.1. Rozwój prasłowiańskich grup <i>TorT, TolT, TerT, TelT</i>	50
1.2. Rozwój prasłowiańskich nagłosowych grup <i>orT-, olT-</i>	51
1.3. Nagłosowe [o-]/[iɛ-]	52
1.4. Realizacja samogłosek jerowych	52
1.5. Rozwój połączeń <i>TɚrT, TɚlT, TɚT</i>	54
1.6. Kontynuacja połączeń <i>TrɚT, TɚT, TrɚT, TɚT</i>	54
1.7. Rozwój i wahania samogłosek	55
1.8. Kontrakcja	65

2. Konsonantyzm	66
2.1. Epenteza [l]	66
2.2. Refleksja połączeń *gt', *kt', *tj, *dj, *zdj, *sk	66
2.3. Spirantyzacja [g] > [h]	67
2.4. Kontynuacja połączeń: spółgłoska + [ɣj] przed samogłoską	68
2.5. Dyspalatalizacja	69
2.6. Proteza, prejotacja	74
2.7. Grupy spółgłoskowe	75
3. Podsumowanie	80
IV. Fleksja	82
A. Rzeczownik	82
1. Alternacje morfonologiczne w tematach rzeczowników	82
2. Deklinacje	83
2.1. Tematy na -a-	84
2.2. Tematy na -ja-	87
2.3. Tematy na -o-	91
2.4. Tematy na -jo-	99
2.5. Tematy na -u-	106
2.6. Tematy na -i-	107
2.7. Tematy na -n-	111
2.8. Tematy na -nt-	113
2.9. Tematy na -s-	114
2.10. Tematy na -r-	115
2.11. Tematy na -v-	116
2.12. Pluralia tantum	117
2.13. Odmiana niektórych nazw geograficznych	117
3. Podsumowanie	118
B. Zaimek	120
1. Zaimki rodzajowe	120
1.1. Odmiana twardotematowa	120
1.2. Odmiana miękotematowa	124
2. Zaimki nierodrajowe	127
2.1. Zaimki osobowe	127
2.2. Zaimek zwrotny	129
2.3. Zaimki pytajne, nieokreślone, przeczące	130
3. Podsumowanie	130
C. Przymiotnik	131
1. Odmiana prosta	132
2. Odmiana złożona	135
2.1. Odmiana twardotematowa	135
2.2. Odmiana miękotematowa	141

3. Stopniowanie przymiotników	143
4. Podsumowanie	144
D. Liczebnik	145
1. Liczebniki główne	146
2. Liczebniki złożone	149
3. Liczebniki partytywne	152
4. Liczebniki porządkowe	152
4.1. Formacje proste	152
4.2. Formacje złożone	153
5. Podsumowanie	154
E. Przysłówek	155
1. Przysłówki odprzymiotnikowe	155
2. Przysłówki odzaimkowe	157
3. Przysłówki odliczebnikowe	158
4. Przysłówki odrzeczownikowe	159
F. Czasownik	160
1. Czasy	160
1.1. Praesens	160
1.2. Futurum	164
1.3. Czasy przeszłe	169
2. Tryby	181
2.1. Imperativus	181
2.2. Conditionalis	184
2.3. Inne formacje modalne	186
3. Infinitivus	186
3.1. Formy infinitiwu na <i>-ti/-ty</i>	187
3.2. Formy infinitiwu na <i>-czy</i>	188
3.3. Formy infinitiwu na <i>-t'/-t</i>	188
4. Participia	189
4.1. Participium praesentis activi	189
4.2. Participium praesentis passivi	192
4.3. Participium praeteriti activi I	193
4.4. Participium praeteriti passivi	196
5. Podsumowanie	199
V. Słowotwórstwo	201
1. Rzeczownik	201
1.1. Nomina agentis	202
1.2. Nomina abstracta	205
1.3. Nomina actionis	207
1.4. Nomina acti	208
1.5. Nomina loci	209

1.6. Nomina attributiva	210
1.7. Deminutiva	212
1.8. Nomina originis	212
1.9. Nomina instrumenti	213
1.10. Collectiva	213
1.11. Nazwy żeńskie	214
1.12. Nazwy pokrewieństwa	215
1.13. Varia	215
2. Przymiotnik	216
2.1. Przymiotniki przynależnościowe	216
2.2. Przymiotniki własnościowe	218
2.3. Przymiotniki materiałowe	220
2.4. Przymiotniki czynnościowe i stanowe	221
2.5. Przymiotniki od wyrażań przyimkowych	222
2.6. Przymiotniki złożone	222
2.7. Przymiotniki prefiksalne	223
3. Czasownik	223
3.1. Derywaty sufiksalne	223
3.2. Derywaty prefiksalne	226
4. Podsumowanie	232
VI. Onomastyka	234
1. Antroponimia	234
1.1. Antroponimia ruska	234
1.2. Antroponimia litewska	241
2. Toponimia	243
2.1. Toponimia ruska	243
2.2. Toponimia litewska	247
3. Transpozycje litewsko-słowiańskie w antroponimii i toponimii	248
4. Podsumowanie	251
VII. Zakończenie	254
VIII. Indeks form wyrazowych	266
Bibliografia	322
Wykaz skrótów	335
“Хроніка Быхаўца” на фоне гісторыі і геаграфіі беларускай мовы (рэзюме)	336
„Cronicle of Bychowiec” on the background of history and geography of byelorussian language (summary)	343
Aneks: Synoptyczne zestawienie tekstu „Kroniki Bychowca” (wydanie T. Narbutta – rekonstrukcja cyryliccka)	349

I. Wprowadzenie

1. Koncepcja pracy

Celem niniejszej pracy jest charakterystyka językowa „Kroniki Bychowca” na tle piśmiennictwa Wielkiego Księstwa Litewskiego [skrót: WKL] oraz próba lokalizacji tego zabytku w obrębie gwar białoruskich. We Wprowadzeniu (I) przedstawiono początki i rozwój terytorialny WKL, a na ich tle: rolę Słucka i związanego z nim rodu Olelkowiczów w powstaniu „Kroniki Bychowca”, stosunki etnolingwistyczne i kontakty językowe na ziemiach WKL, piśmiennictwo WKL oraz stan badań nad „Kroniką Bychowca”. Centralną część pracy stanowi opis języka „Kroniki” zawarty w pięciu rozdziałach, w których omawiane są kolejno: (II) pisownia, (III) fonetyka i fonologia, (IV) fleksja, (V) słowotwórstwo i (VI) onomastyka wraz z (VII) zakończeniem zawierającym próbę lokalizacji „Kroniki” w świetle geografii językowej. Słownictwo (VIII) zostało ujęte w formę pełnego indeksu form wyrazowych zaświadczonych w tekście zabytku. Pracę dopełnia Aneks zawierający synoptyczne zestawienie tekstu „Kroniki” w wydaniu T. Narbutta oraz jej rekonstrukcji cyrylicy, opartej na analizie pisowni, gramatyki oraz uwzględniającej indeks statystyki leksykalnej.

2. Początki i rozwój terytorialny WKL

Najstarsza wzmianka o Litwie pojawia się w źródłach historycznych w roku 1009 w *Żywocie św. Brunona* („Annales Quedliburgenses”). Biskup Brunon poniósł śmierć męczeńską „in confinio Rusciae et Lituae”, a więc, jak przypuszcza J. Ochmański (1990: 39), na ziemiach jaćwieskich. W przekazie tym nazwa Litwy występuje w formie polskiej, ta jednak została przejęta ze staroruskiego *Літва*, która w epoce przedhistorycznej została zapożyczona z litewskiego *Lietuva*. Wynika z tego, że najstarsze kontakty litewsko-polskie odbywały się za pośrednictwem ruskim. Wskazuje na to również litewska nazwa Polski i Polaka:

Lenkija, Lenkas < strus. **Łexъ* (skąd po zaniku nosowości *Ljaxъ*) – od skróconego ekspresywnie etnonimu **Łedjaninъ*.

Na Rusi nazwa Litwy pojawia się w *Powesti vremennych let* w związku z wyprawą Włodzimierza Mądrego w 1040 r. Pośrednim świadectwem wczesnej ekspansji politycznej Rusi Kijowskiej na Litwę jest imię księcia Włodzimierza, zapożyczone do litewskiego *valdimieras* ‘władca’ (zmiana znaczeniowa w wyniku apelatywizacji jak w imieniu *Caesar* > słow. *česarъ*, *Karolus* > zach. słow. **korlъ*). Według niektórych opinii herb WKL – *Pogoń* – jest wyobrażeniem świętego Jerzego (Niesiecki 1839–1846). Ujawniający się w zapożyczeniach kulturowy wpływ Rusi na Litwę trwał nieprzerwanie do unii polsko-litewskiej w 1386 r., a objął oprócz kultury materialnej także terminologię chrześcijańską (Borowska 1957: 320–365). Natomiast polityczna dominacja Rusi nad Litwą nie miała charakteru trwałego (Ochmański 1986: 40–56; Kosman 1979: 51–68), a załamała się już w drugiej połowie XII w., co dokumentuje powstałe w tym okresie *Słowo o połku Igoreve* (w. 225–230).

W XIII w., po najazdach tatarskich, którym oparła się Litwa, wzrastają jej wpływy militarno-polityczne na ziemiach ruskich. Kolejni książęta litewscy (*kunigaiškščiai*) w walkach z Tatarami podporządkowują sobie kolejne ruskie grody-księstwa: Mińsk (koniec XII w.), Grodno, Nowogródek (pocz. XIII w.), Połock (1307), Witebsk (1318), Pińsk (1320), Mścisław (1359), Brjańsk (1361), Kijów (1365), Smoleńsk (1395).

Pierwszy historyczny władca Litwy Mendog (ok. *1200, wielki książę 1246–1263) jest wymieniony w *Latopisie halicko-wołyńskim* pod rokiem 1219 wraz z innymi książętami: Żywinbudem, Dowiatem, Dowsprunkiem i Wilikajłem, których wkrótce się pozbył. W 1253 r. Mendog wraz z dworem przyjął, za pośrednictwem Krzyżaków Inflanckich, chrzest w obecności biskupa chełmińskiego Henryka Heidenreicha i wielkiego mistrza inflanckiego Andrzeja von Stirlanda jako legata papieskiego, otrzymując koronę królewską od papieża Innocentego IV. Jednak w 1261 r., przypuszczalnie pod wpływem oporu środowiska, wrócił do pogaństwa, a zginął w 1263 r. z ręki konkurenta Dowmonta, późniejszego władcy Pskowa. Wcześniej jednak Mendog, zapewne po zajęciu Czarnej Rusi i przeniesieniu stolicy do Nowogródka, prowadził pertraktacje w sprawie chrztu ze stroną ruską. Wskazuje na to notatka z 1246 r.: *Mindougъ съ mnogimi svoimi bojarami prija veru ot Vostoka* (PSRL III: 341). W 1254 r. osadził swojego syna Wojsielka jako księcia nowogródzkiego, który stał się gorliwym zwolennikiem prawosławia. Wojsielk oddał swoje księstwo Romanowi Daniłowiczowi, a sam wstąpił do monasteru połonińskiego w Karpatach. W 1258 r. wrócił stamtąd i założył monaster Ławryszewski nad Niemnem. W 1267 r. został zamordowany przez Lwa Daniłowicza. Po śmierci Wojsielka władcą Litwy został Trojden (1270–1282), który – prowadząc zwycięskie wojny z Rusią i Krzyżakami – zbliżył się mimo pewnych konfliktów do Polski, o czym informuje „Kronika Bychowca” (1846: 11–12): *y kniaź weliki Troyden, nayde horu krasnu nad rekoiu Bebroju, y spodo-*

bałosia jemu tam welmi, y zarubił horod, y nazowet ieho Rayhorod y prozowetsia welikim kniazem Jatwizskim y Doynowskim. Y buduczny iemu tam natom kniażenii welikii walki czynił, z lachy, z rusiu, y z mazowszany, y zawždy zyskiwał, y nad zemlami ich silnyja okrutenstwa czynił [...] Troyden pak poymet doczku wo kniaziaty Mazoweckoho, y meł sneiu syna reczenoho Rymonta.

Wzmiankę o tym małżeństwie znaleźć można również w kronice M. Strykowskiego *O początkach...* (1570–1580, wydanej drukiem w 1978: 218) oraz w *Rocznikach Franciszkanów Krakowskich* (MPH III 1878: 47). W źródle tym, jak podaje L. Bednarczuk (1999: 115), pod rokiem 1279 r. zamieszczono informację, że książe Bolesław II poślubił córkę Trojdena o imieniu *Gaudemunda*. Z kolei jej syn *Troydzen, Treyda, Troydenus* (1284–1341) nosił imię dziadka, przekazując je następnie swojemu wnukowi Trojdenowi II (1380 lub 1415–1427). W XIV w. dochodzi do kolejnych małżeństw polsko-litewskich: *Danuty* Kiejstutowny (1377) z księciem Januszem I oraz *Aldony* Giedyminówny (1325) z Kazimierzem Wielkim. Imiona córek wielkich książąt weszły wraz z *Witoldem, Olgierdem i Kiejstutem* na trwałe do imiennictwa polskiego (Safarewicz 1950).

Podobną do Trojdena grę polityczną między Wschodem a Zachodem prowadził wielki książę Giedymin (ok. *1275, władca 1316–1341), który choć do końca życia pozostał poganinem, podjął próby chrystianizacji Litwy z Zachodu. Z drugiej jednak strony osadzał swoich licznych synów w dzielnicach ruskich, żeniąc ich z prawosławnymi księżniczkami. Spośród nich Kiejstut (ok. *1279, władca 1381–1282) otrzymał Troki, Olgierd (ok. *1300, władca 1345–1377) – Witebsk, Krewo, a później stołeczne Wilno, Moniwid – Kiernowo i Słonim, Narymunt – Pińsk, Koriat – Nowogródek, a Jawnuta – ostatecznie Zasław. Natomiast Włodzimierz uzyskał przyłączone do Litwy w 1365 r. Księstwo Kijowskie. Jego potomkowie, książęta Olelkowicze, otrzymali Księstwo Słuckie, z którym związana jest, jak się wydaje, geneza „Kroniki Bychowca”.

Świadectwem szerzenia się prawosławia na dworze wielkoksiążęcym Olgierda w Wilnie jest męczeństwo trzech jego dworzan w 1247 r., których imiona *Eustachij, Anton* oraz *Iwan* wskazują na ich białoruskie pochodzenie (imiona te pojawiają się dopiero w latopisach jermolińskim, sofijskim i woskresieńskim z XV/XVI w.). W 1356 r. Olgierd podejmuje jednak inicjatywę stworzenia prawosławnej metropolii litewskiej w Nowogródku i osadzenia w niej archimandryty Romana. Na szerzące się na dworach książąt litewskich prawosławie wskazują również związki rodzinne Giedyminowiczów z Rusią (m.in. matka Jagiełły – Juliana, księżniczka twerska; Zofia – córka Witolda, żona wielkiego księcia moskiewskiego Wasyla, syna Dymitra dońskiego), natomiast przyjęcie chrześcijaństwa obrządku rzymskiego z Polski i unia Litwy z Polską były przede wszystkim konsekwencją zagrożenia ze strony Krzyżaków, których ekspansji nie powstrzymywało prawosławie.

Po unii krewskiej (1385 r.) i ustanowieniu biskupstwa wileńskiego słabnie pozycja prawosławia w WKL. Na dwory i do miast napływają przybysze z Pol-

ski, głównie z pobliskiego Mazowsza, którzy być może dali początek polszczyźnie wileńskiej (Turska 1982: 19–121). W czasach Witolda (*1350, wielki książę 1392–1430) pojawiają się kolejne grupy religijno-etniczne: znani tu już wcześniej Tatarzy (od 1324), Karaimi (? 1397), Żydzi (1388) oraz w ciągu XV wieku Cyganie, o których obecności mówi przywilej wielkiego księcia Aleksandra z 1501 r. dla „wojda cyganskocho” Wasilia, zapewniający „swobodu i obraszczenie [...] wodłuh dawnych praw, obyczajow, i listow kniażych” (Narbutt 1830: 171–172).

3. Słuck i Olelkowicze w świetle „Kroniki Bychowca”

Jednym z najstarszych miast w basenie rzeki Słucz, dopływie Prypeci, zamieszkałym w VIII–IX w. przez plemię Drehowiczów, jest Słuck (historyczne nazwy *Stuczesk*, *Stuczsk*, derywaty od nazwy rzeki *Słucz*). Pierwsza wzmianka o tym grodzie pojawia się w *Povesti vremennykh let* pod rokiem 1116: burzący się przeciwko władcy kijowskiemu Włodzimierzowi Monomachowi książę miński Hleb wdarłszy się do miasta *Stuczesk pożoh* (PSRL II: 7). W XII w., w wyniku rozbitcia dzielnicowego państwa kijowskiego, Słuck znalazł się w obrębie Księstwa Turowsko-Pińskiego, a pod koniec tego stulecia stał się stolicą samodzielnego Księstwa Słuckiego (Grickevič 1960: 3). Podobnie jak wiele miast zachodnioruskich, Słuck był w tym okresie nękany najazdami mongolsko-tatarskimi; próbowali go też podporządkować sobie książęta litewscy. Ostatecznie Księstwo Słuckie zostało przyłączone do państwa litewskiego w latach 1320–1330. Jak podają źródła (PSRL XVII: 94), w roku 1395 wielki książę litewski Witold nadał Kopyl wraz z przyległymi ziemiami, do których należał też Słuck, stryjecznemu bratu, księciu Włodzimierzowi Olgierdowiczowi. Powstałe w ten sposób Księstwo Kopylsko-Słuckie znajdowało się we władaniu rodu Olelkowiczów do roku 1612. Słuck, jako miasto, szczególnego znaczenia nabrał za rządów syna Włodzimierza – Aleksandra (Olelka, stąd nazwa całego rodu), czego wyrazem było nadanie miastu przez Kazimierza Jagiellończyka w 1441 r. prawa magdeburskiego. Rozwojowi miasta sprzyjała korzystna lokalizacja na skrzyżowaniu ważnych lądowych szlaków handlowych: Mińska z Lublinem i Wołyniem oraz Wilna z Wołyniem i Podolem, jak i wodnych – rzek: Słucz, Prypeć, Dniepr oraz Niemen. Kupcy słuccy prowadzili handel z Polską, Litwą, Białorusią, Ukrainą, a także Moskwą. Wywozili głównie: futra (z lisów, bobrów, gronostajów, wydr, wilków), wyroby skórzanе i rymarskie, a sprowadzali: żelazo, ołów, sukno, aksamit, papier itp. (Grickevič 1960: 7).

Na początku XVI w. rozwój miasta został zahamowany z powodu licznych najazdów tatarskich. Jak informuje „Kronika Bychowca” (1846: 72–78), w latach 1502–1506 Tatarzy kilkakrotnie najeżdżali Księstwo Słuckie, niszcząc, plądrując, paląc wsie i miasta: *wojewali cerkwi Bożyie, y dwory welikie, y wesi zażyhali, y ludey imali y zabiwali*. Nie oszczędzili również samego Słucka, męźnie bronionego

przez księcia Semena Michajłowicza, który w 1505 r. – po połączeniu swoich oddziałów z siłami Stanisława Kiszki, Olbrachta Gasztolda i Jerzego Niemirowicza – zadał najeźdźcom klęskę *peresedsze reku Prypiat*. Walecznością w obronie miasta, najpierw przed Tatarami, a później przed zwolennikiem Moskwy Michałem Glińskim, wstąpiła się również wdowa po nim – księżna Anastazja. Ostatecznie Tatarzy zostali rozgromieni przez wojska litewskie w 1506 r. pod Kleckiem, o czym szczegółowo donosi „Kronika”: [Litwini] *s-obeiuch storon tak zameszali polki Tatarskimi, iako netolko Tatarowe bitysia, no oczy y ruk swoich na Litowskoie woysko podnesty nemohli, kniaź Michayłoże so wsim woyskom hnał za nimi imaiuczy y zabiwajuczy do reki Cebry, y kak prybehli Tatarowe ko Cebre, tohda mało ne wsi w rece y bołote potonuli, kak mnoho Tatar y koney ich w rece y bołote było, iako Litwa pereieżdźali na konech y peszy perechożywali, po mertwych telesech Tatarskich, y koney ich, y kotoryie Tatary nemnohije, so carewicy wtekli, tych pereymaiuczy, po dorohach ot Słucka, ot Petrykowicz, ot Owruca, ot Żytomira, z Wołynia, na wsi storony ich, bili y hrabili, mało ich welmi do ordy doszło (77).*

Po wygaśnięciu rodu w osobie księcia Jerzego (1578 r.) Słuck i cała fortuna Olelkowiczów przeszły w ręce Radziwiłłów. Stało się to za sprawą małżeństwa córki Jerzego, Zofii, z księciem Januszem Radziwiłłem. A i wdowa po księciu, Katarzyna z Tęczyńskich, wojewodzianka krakowska, wyszła powtórnie za mąż za Krzysztofa Mikołaja Radziwiłła. Od tego momentu Słuck stał się ośrodkiem kalwinizmu na tych ziemiach – zbór od 1617 r. oraz szkoła od 1625 r. (SG X 839). Olelkowicze tymczasem, wywodzący się od potomków czwartego syna Olgierda – Włodzimierza, związani byli z prawosławiem. Jak podają niektóre źródła (Grickevič 1960: 10), przy dworze Olelkowiczów istniała szkoła oraz drukarnia, wydająca druki cyryliczne, założona w 1581 r., a zamknięta przez Radziwiłłów po przejściu Słucka w ich władanie. Olelkowicze, uważani za jeden z najmożniejszych rodów ruskich, odgrywali znaczącą rolę w WKL. Wyrazem ich szczególnej pozycji w państwie było dziedziczne zasiadanie w senacie oraz miejsce tuż po biskupach wileńskich na sejmach. O politycznych ambicjach rodu świadczy również pretendowanie księcia Semena Aleksandrowicza do najwyższego urzędu w państwie. Odpowiednio zawierane związki małżeńskie zapewniały Olelkowiczom koligacje z najznakomitszymi rodami w państwie litewskim, m.in. z: Gasztoldami (małżeństwo Semena z córką Iwana Gasztolda), Radziwiłłami (małżeństwo Jerzego Semenowicza z Anną, córką Mikołaja) i Chodkiewiczami (małżeństwo Zofii, księżniczki Słuckiej z Jerzym, kasztelanem trockim). Były też powiązania z możną rodziną Ostrogskich i Holszańskich (Radziszewska 1978: 11).

Książęta Słuccy, podobnie jak inne rody książęce i możnowładcze na Litwie, byli mecenasami kultury. Ich poparciem i protekcją cieszył się m.in. młody polski pisarz i historyk Maciej Strykowski. Jego pobyt na dworze Olelkowiczów przypadł na okres od końca 1575 do 1579 r. i był najbardziej płodny w całej jego twórczości. Pisarz najsilniej związany był z domem księcia Jerzego Olelko-

wicza (starszego syna Jerzego Semenowicza), uchodzącego za człowieka o dużej kulturze, przejawiającego zainteresowania historyczne i chętnie wspierającego młodych twórców. Na jego dworze, wykorzystując zebrane przez siebie materiały historyczne oraz bogaty księgozbiór swego mecenasa, niespełna 30-letni Strykowski stworzył tzw. wierszowaną kronikę *O początkach, wywodach, dzielnościach... sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego...* (Radziszewska 1978: 610). Swoją wdzięczność za opiekę wyraził w długiej, liczącej 14 kart, dedykacji skierowanej do księcia Olelkowicza i wysławiającej jego ród „z wielkich księżyów litewskich i kijowskich”.

Kilkadziesiąt lat wcześniej, w środowisku książąt Słuckich, powstało przypuszczalnie inne dzieło – najobszerniejsza z zachowanych redakcji latopisów litewsko-białoruskich – „Kronika Bychowca”. Zapewne z latopisem tym lub pokrewną mu redakcją zetknął się na dworze Olelkowiczów młody Strykowski, gdyż w wydanej przez niego drukiem w 1582 r. *Kronice polskiej, litewskiej, żmodzkiej i wszystkiej Rusi* znajdują się fragmenty bliskie tekstologicznie „Kronice Bychowca”, co więcej, brakujące części „Kroniki”, np. jej początek, są rekonstruowane przez wydawców (PSRL XVII; Ułaścik 1966: 33) z tekstu Strykowskiego. O bliskich związkach redaktora Latopisu, a na pewno autora oryginalnej jego części, ze środowiskiem Olelkowiczów świadczy wiele szczegółowych informacji o nich, zamieszczonych w tekście. Kilkakrotnie kronikarz opowiada z dużą znajomością detali o walkach księcia Semenowa z Tatarami w okolicach Słucka, podając przy tym nawet datyienne, por.: *Toieże osemi (wcześniej podany jest rok: 1502) mca awhusta, trydcatoho dnia, pryde syn ieho Mendyskoreja cara Perekopskoho Biteskirey Sołtan, so szestma tysiaszczma Tatar bezwestno, naperwey pryde ko hradu Słucku (72–73)*. Zaskoczony nagłą napaścią księżę zamknął się w grodzie, wysyłając wieść do Wilna do króla Aleksandra o najeździe tatarskim. Autor Latopisu dokładnie podaje również datę śmierci Olelkowicza: *Toieże osemi misiaca nowembra czetyrnadcaty deń, so serecy na czetwer prestawisia blahowirny i Chrystolubiwy kniaź Semen Michajłowicz Alexandrowicza Słucki* (ibidem). Szczegóły te wydają się wskazywać na bliskie związki kronikarza z rodziną książąt Słuckich i mogą stanowić jeden z dowodów (o innych w rozdziale dotyczącym stanu badań nad „Kroniką Bychowca”), świadczących o ich inspirującej roli w powstaniu Latopisu.

Warto zastanowić się nad wartością „Kroniki Bychowca” jako źródła historycznego, mając na względzie fakt, że nie jest ona utworem oryginalnym, a jedynie kolejną redakcją latopisów WKL, poszerzoną o nowy materiał faktograficzny dotyczący okresu, którego nie obejmowały wcześniejsze redakcje. Zabytek wyróżnia się tym, że łączy w sobie latopisarskie tradycje średniowiecznej Rusi z nowymi tendencjami historiograficznymi, polegającymi na stopniowej rezygnacji z formy zapisów dorocznych na rzecz narracji tematycznej, obejmującej poszczególne wydarzenia i postaci. Łącznikiem pomiędzy różnymi typami narracji są utarte zwroty typu: *tohoż hodu, tohoż leta, na letoż, w toże wremia, tojeże zimy, my że wozwratymsia wospak* i in.

Ze względu na źródła wykorzystane przez redaktora, w strukturze „Kroniki Bychowca” zwykle wyróżnia się trzy części (Čamjarycki 1997: 15): 1) historia Litwy od czasów legendarnego Palemona do panowania księcia Giedymina; 2) okres od połowy wieku XIV do roku 1446; 3) wydarzenia z lat 1446–1506.

Źródłem części pierwszej zabytku jest *Kronika Wielkiego Księstwa Litewskiego i Żmudzkiego*, powstała w latach 20. XVI w. Otwiera ją legendarna opowieść o przybyciu na Litwę Palemona, rzekomego protoplasty rodu litewskiego, wywodzącego się ze starożytnej szlachty rzymskiej. Legenda o rzymskim pochodzeniu Litwinów powtórzona została za wymienionym latopisem, jednak autor „Kroniki Bychowca” umiejscowił początek wydarzeń w czasach Attyli (V w. n.e.), a nie Nerona (I w.), jak to było w pierwowzorze. Uzupełnił ponadto część legendarną nowymi opowieściami o autentycznych postaciach władców litewskich: Mendoğu, Wojsielku, interpolowanymi z XIII-wiecznej *Kroniki halicko-wołyńskiej*.

Część druga „Kroniki” oparta została na *Latopisie wielkich książąt litewskich*, przedstawiającym historię Litwy od śmierci Giedymina (1341) do roku 1446. W tej części Latopisu wiele uwagi kronikarz poświęca wielkiemu księciu Olgierdowi Giedyminowiczowi i jego zabiegom, mającym na celu wzmocnienie państwa rozdrobnionego podziałami po śmierci ojca. Nie zostały również pominięte czyny wojenne Olgierda: jego zwycięstwo nad Tatarami w bitwie nad Siny-mi Wodami oraz oswobodzenie Podola, jak też zwycięskie wyprawy przeciwko Moskwie. Z szeregu wydarzeń historycznych, związanych z postacią Jagiełły, wymienić należy relacje autora Latopisu dotyczące: walk o tron litewski ze stryjcem Kiejstutem, a następnie jego synem Witoldem, powołania na tron polski i chrztu w Krakowie, chrystianizacji Litwy oraz zwycięskich walk z Zakonem Krzyżackim. Kronikarz zwraca również uwagę na skomplikowane stosunki Jagiełły z jego braćmi: żądnym władzy Skirgiełłą, szczególnie zaś Świdrygiełłą, który nie wahał się w walce o władzę szukać poparcia u Krzyżaków i w Moskwie, za co ostatecznie został wypędzony z Litwy. Stryjeczny brat Jagiełły – Witold – również sprzymierzał się z Zakonem w walce o wpływy na Litwie. Po ugodzie z Jagiełłą otrzymał władzę w Księstwie, a w ciągu swojego długiego panowania dał się poznać jako niezależny przywódca, prowadzący ekspansywną politykę wobec Rusi, krzewiący wśród poddanych katolicyzm. Również odebraną Krzyżakom Żmudź *kazał chrystyty z wery Pohańskoie u weru chrystyjańskuiiu, z tego powodu: nazwan iest Witolt wtory apostoł Bożyi* (41).

Z innych, odnotowanych przez Latopis, ważniejszych wydarzeń z dziejów Litwy wymienić należy zamieszczony pod rokiem 1440 przekaz o zamordowaniu wielkiego księcia Zygmunta Kiejstutowicza. W opinii kronikarza, spisek ten został przygotowany z inspiracji księcia Aleksandra Czartoryskiego przy udziale wojewody wileńskiego Dowgirda oraz trockiego – Leluszego. Pod tym samym rokiem znajdujemy również informację o objęciu tronu litewskiego przez syna Jagiełły, trzynastoletniego królewicza Kazimierza, a pod rokiem 1445 opis zwycięskiej bitwy wojsk litewskich z Moskwą: *y pomoże Boh Litwe, pobili Moskwiczian*

mnogo, a innych rukami poymano, y pryweli ich ko Smolensku k velikomu kniaziu Kazimiru, y stalasia tohdy czest velikaja, stawa iemu y wsey zemli (55).

Ostatnie lata panowania Kazimierza Jagiellończyka i rządu (od roku 1492) jego syna Aleksandra przedstawia trzecia część „Kroniki Bychowca”. Uważa się ją za część oryginalną, ponieważ źródła, na których Latopis się opiera, doprowadzały dzieje Litwy do roku 1446. Fragment ten obfituje w liczne daty roczne, a nawet dzienne. Kronikarz wykazuje dobrą orientację co do osób, wydarzeń, a przede wszystkim, co podkreśla J. Ochmański (1967: 161), tytułatury mnóstwa panów litewskich. Kronika kończy się opisem zwycięstwa Litwinów w bitwie z Tatarami pod Kleckiem w roku 1506. W oryginale była doprowadzona przypuszczalnie do roku 1508, kiedy to na Litwie miał miejsce głośny bunt księcia Michała Glińskiego, wpływowego sprzymierzeńca Moskwy w walce z Zygmuntem Starym. Świadczy o tym wzmianka autora Latopisu pod rokiem 1500, kiedy pisząc o nadaniu Glińskiemu przez Aleksandra tytułu marszałka zapowiedział, że o nim *budem daley mnogo dywnoho pisat* (70).

Niewątpliwie ta część „Kroniki Bychowca”, dokumentująca oryginalne wiadomości z dziejów WKL oraz krajów ościennych, głównie Polski i Rusi Moskiewskiej, przedstawia największą wartość jako źródło historyczne.

4. Stosunki etnolingwistyczne i kontakty językowe na ziemiach WKL

4.1. Toponimia bałtycka na Białorusi

Toponimy bałtyckie występują na obszarze całej dzisiejszej Białorusi, dochodząc do górnego Powołża i Podnieprza oraz Polesia Wołyńskiego (Biryła, Vana-gas 1968). Najdalej na wschód sięgają, motywowane appellatiwami bałtyckimi, nazwy rzek i jezior. Znacznie węższy zakres mają nazwy miejscowe tworzone za pomocą formantów bałtyckich. Najbardziej rozpowszechnione są toponimy na *-iszki* (tworzone od podstaw bałtyckich i słowiańskich). Jak wykazał J. Safarewicz (1956), stanowią one zwarty obszar na północny zachód od linii biegnącej od jezior brasławskich, przez rzekę Miadziołkę, do jeziora Narocz, a dalej rzeką Naroczanką, po Wilię, Berezynę Niemnową i Niemnem, sięgając na Podlasie i Suwalszczyznę. Uważa się, że jest to granica języka i etnosu litewskiego z XIII–XIV w. Później obszar ten znacznie się zmniejszył, pozostały jednak językowe wyspy litewskie w okolicach: Zdzięcioła, Łazdun, Dziewieniszek, Gierwiat i Opsy (Zinkevičius 1966).

4.2. Najstarsze zapożyczenia ruskie w języku litewskim

Jak wykazali A. Brückner (1877), K. Būga (1958–1962), P. Skardžius (1931) i Z. Zinkevičius (1987: 54–75), najstarsze kontakty językowe litewsko-ruskie się-

gają odległej epoki przedhistorycznej. Wskazuje na to postać fonetyczna zapożyczeń: 1) brak przestawki płynnych, np. lit. *čerpė, čerpyčia* ‘coś odłupanego z gliny (kafla, dachówka, doniczka)’ < *čerpь ‘czerep, skorupa’ (rus. *čerepь*); *skavarda* ‘patelnia’ < *skovorda (ros. *skovoroda*); 2) litewskie krótkie *i, u* w miejsce jerów, np. lit. *cirkva* ‘cerkiew’ < strus. *cъrky, -ve*; *katilas* ‘kocioł’ < strus. *koťlъ, kumetis* ‘wolny chłop’ < strus. *kъmetъ*, lit. *pulkas* ‘oddział wojska’ < strus. *pъlkъ*, stlit. *tulkas* ‘tłumacz’ < strus. *tъlkъ*; 3) nie ukończona monoftongizacja słow. *ei* (> *i*), *ui* (> *y*) = lit. *ie, ui*, np. lit. *peilis* ‘nóż’, *piela* ‘piła’ < (?) słow. *piła*, lit. *mieras* ‘pokój, przyjaźń’ < (?) strus. *mirъ*; łot. *Krievi* < *Krivi-či*; lit. *muitas* < ros. *myto*, lit. *tuinas* ‘lot’ < strus. *tynrъ* (rekonstrukcja dyftongów w wyrazach słowiańskich niepewna); 4) samogłoski nosowe, np. lit. *pundas* ‘pakunek’ < strus. *pъdъ ‘pud’, lit. *Lenkas* < strus. *Lъxъ.

4.3. Terminologia chrześcijańska i państwowo-prawna

Najstarsza warstwa litewskiej terminologii chrześcijańskiej, jak dowiodła N. Borowska (1957: 320–365), jest pochodzenia cerkiewnoruskiego, co potwierdzają omówione wyżej dane historyczne o pierwotnej chrystianizacji Litwy ze strony prawosławnej Rusi w XIII–XIV w. Jednakże postać fonetyczna niektórych z nich wskazuje, że najstarsze zapożyczenia sięgają epoki istnienia jerów w północnoruskim, można je zatem datować na XI–XII w.

Litewsko-cerkiewno-ruską warstwę terminologii chrześcijańskiej tworzą nazwy najważniejszych pojęć i okresów kalendarza liturgicznego. Są to nie tylko bezpośrednie zapożyczenia cerkiewnoruskie, lecz również liczne derywaty rodzime oraz kalki, tworzone za pomocą rodzimych leksemów i formantów (np. *sq-žinė* ‘sumienie’ < rus. *so-vestъ*).

Do najważniejszych i najstarszych należą nazwy krzyża, chrztu i świątyni:

- *krikštas* ‘krzyż’ i ‘chrzest’ < cerk.-rus. *krъstъ* w obu znaczeniach. Wyraz słowiański pochodzi od łac. *Christus*, skąd przez medium staroromańskie dostał się do liturgii cerkiewnosłowiańskiej w IX w. i wraz z nią przyszedł na Ruś w końcu X stulecia. Do litewskiego natomiast został zapożyczony przed wokalizacją i zanikiem jerów w XII w. (słow. *ъ* = lit. *i*); *krikštyti* ‘chrzcić’ < strus. *krъstiti*; *krikštynos* ‘chrzciny’ < strus. *krъstiny*; *krikščionis* ‘chrześcijanin’ < strus. *krъstjaninъ*; *krikšty-tojas* ‘chrzciciel’ (kalka rusko-polska); *krikštinyčia* ‘chrzcielnica’ (na wzór pol. *chrzcielnica*);
- *bažnyčia* < strus. *božnica* ‘świątynia chrześcijańska’ (pierwotnie pogańska); *bažny-tėlė* ‘kaplica’.

Kalendarz liturgiczny: *kaleda* ‘kołęda’ < stbrus. *kaljada*, pol. *kołęda*; *gavenja* ‘post’ < stbrus. *hovenije* ‘wielki post’; *už-gavenja* ‘początek postu’, kalka z brus. *za-hoveńie*; *u-gavenių sereda* ‘środa popielcowa’; *Velykos* ‘Wielkanoc’ < strus. *Velikъ* (*denъ*).

Nazwy dni tygodnia: *nedēlia* ‘tydzień’, ‘niedziela’ < strus. *nedēlja*, *paldenikas* < strus. *ponedelnikъ* (z dysymilacją na odległość $n - l > l - n$), *utornikas* < stbrus. *ūtornikъ*, *sereda* < strus. *sereda*, *čertvergas* < strus. *čertvergъ*, *pētmyčia* < strus. *pjānica*, *subata* < stbrus. *sobota*, ros. *subbota*.

Nazwy dobrego i złego ducha: *anjelas* (kontaminacja pol. *anioł* z rus. *angel*, bez przegłosu $e > o$), *bieras* < strus. *bēsъ*, *čertas* < strus. *čertъ* i inne.

Pożyczki polskie pojawiają się dopiero po wprowadzeniu katolicyzmu przez Jagiełłę, tj. od końca XIV w. Jednak ze względu na fakt, że ruskojęzyczni mieszkańcy WKL byli od dawna chrześcijanami wyznania prawosławnego, wpływ cerkiewnoruski na litewską terminologię chrześcijańską nie ustaje. Jak zauważa N. Borowska (1957: 320–365), poszczególne terminy kościelne przechodziły na ogół w cerkiewno-białoruskiej postaci fonetycznej i semantycznej. Zachowywały się też liczne podstawowe terminy cerkiewnoruskie.

Lituanizacja terminologii kościelnej w postaci licznych kalek, neologizmów, neosemantyzmów nasila się w XVI w. w epoce reformacji wraz z rozwojem rodzimego piśmiennictwa religijnego i działalności kaznodziejskiej kościołów reformowanych, a od końca stulecia – jezuitów i uniwersytetu wileńskiego. Najbogatszym jej źródłem jest trójjęzyczny słownik Konstantego Szyrwidą (Wilno ok. 1620 r.), w oparciu o który N. Borowska (1957: 320–365) wykazała, że kodyfikatorem litewskiej terminologii chrześcijańskiej był twórca starolitewskiego języka literackiego Mikołaj Dauksza, tłumacz polskiej wersji Katechizmu Ledesmy (*Katechismas* 1595) oraz *Mniejszej postylli katolickiej* (*Postilla Catholica...* 1995) Jakuba Wujka.

Mniej liczne są wpływy ruskie w litewskiej terminologii państwowo-prawnej. J. Ochmański (1986: 75–82) datuje je na XIII–XIV w., kiedy na terytorium WKL język staro-zachodnio-ruski (starobiałoruski) miał charakter kancelaryjny, co znalazło swój wyraz w odpowiedniej terminologii, związanej z dworem wielkksiążęcym. Należą tu m.in. nazwy urzędników: *dworecki*, *horodniczy*, *wrotny*, *pisar*, *pristaw*, *wołostny*, *desjatnik*, *chorużyj* itp.

4.4. Kontakty językowe litewsko-białoruskie

Zapóżyczenia litewskie w języku i dialektach białoruskich są od dawna przedmiotem badań. Po pracach K. Bugi (1958–1962), V. Urbutisa (1969, 1991), A. Bułyki (1972) najpełniejszej syntezy materiałowej dokonała J. Laučiūtė (1982), a podsumowania Z. Zinkevičius (1987). Poza licznymi wpływami substratu bałtyckiego na system toponimiczny ziem ruskich WKL, ogromna większość zapóżyczeń litewskich ma charakter regionalny, a dotyczy północno-zachodnich dialektów białoruskich oraz polszczyzny wileńskiej. Niektóre z nich jednak zostały udokumentowane w epoce historycznej (XIV–XVII w.), kilka dostało się przez medium białoruskie do języka polskiego i rosyjskiego: *dziakło* ‘danina w zbożu i sianie’ < (?) **dēklas* od *dēti* ‘kłaść’ i *duoklė* ‘danina, podatek’, *punia* < *pūnė*

‘stodoła, szopa na siano’, *swiren, svironek* < *svirnas* ‘spichlerz’, *sterta* < *stirta* ‘duża kopa siana’, *wicina* ‘kryta barka do przewozu zboża’ < *vitiné* ‘wicina, łoża’ (Bednarczyk 1999: 154–160).

Z drugiej strony w języku litewskim, a zwłaszcza w pogranicznych dialektach litewskich, istnieją liczne sławizmy gramatyczne i leksykalne. Większość z nich przeszła przez medium białoruskie. Wśród tych ostatnich wyróżnić można nazwy: drzew, roślin (*dubravelė, jovaras; baravykas, agurkas, bulvė, česnakas, griškai, kvetka, ruta, vyšnia*), zwierząt (*asilas* < *asioł, cecerukas, sakalas, telukas*), pożywienia (*arbata* < *harbata, arielka* < *harietka, barščiai, blinas, klebas* < *chleb, mėsą, vynos*), odzieży (*adieža, batas, čerevykas*), sprzętów i wyposażenia domu (*bačka, biurkas, katilas, krėslas, kubilas*), a także nazwy związane z budownictwem (*dvaras, kamara, kaminas, melnyčia, muras*), życiem polityczno-społecznym (*bajoras, sudas*), kulturą (*knyga, pismas, popierius*) oraz pojęcia ogólne (*bagotas* < *bahatij, bėda, muitas* < *myto*) itp.

Jak z przedstawionych tu faktów historycznych oraz danych językowych wynika, trwające do dziś kontakty litewsko-ruskie sięgają odległej epoki przedhistorycznej, a kluczową rolę odegrały w nich plemiona Krywiczów, Drehowiczów i Radymiczów. Na tym podłożu etnicznym ukształtował się w WKL język starobiałoruski w kilku odmiankach lokalnych, z domieszką komponentu ukraińskiego (Stang 1935). W języku tym redagowane były dokumenty oraz kroniki historyczne WKL. Wyjątkowe miejsce wśród nich zajmuje „Kronika Bychowca”, oddająca, dzięki swej łacińskiej pisowni, fonetyczne osobliwości odmianki ślucokturowskiej języka starobiałoruskiego.

5. Piśmiennictwo na ziemiach WKL

Położenie geograficzne WKL, jego losy jako organizmu państwowego, sytuujące go na skrzyżowaniu dwóch kultur chrześcijańskich: łacińskiego Zachodu i bizantyjskiego Wschodu, pozostawiły swój ślad w jego historii i kulturze. Wyrazem tej specyficznej sytuacji było istnienie na terytorium państwa litewskiego kilku języków: cerkiewnosłowiańskiego, tzw. *prostej mowy*, polskiego, łaciny oraz niemieckiego. Wymienione języki nie mogły funkcjonować zamiennie, każdemu z nich właściwa była określona funkcja i sfera użycia. Język cerkiewnosłowiański, obsługujący liturgię prawosławną, stał się językiem literatury religijnej. *Prosta mowa* – oficjalny język państwowy WKL – była narzędziem komunikacji międzykonfesyjnej i międzyetnicznej, a także językiem bogatej literatury świeckiej i religijnej. Polszczyzna i łacina pełniły funkcję języków zarówno kancelaryjnych, jak i literackich, niemiecki natomiast służył jedynie do obsługi kancelarii wielkksiążęcej. Na uwagę zasługuje również fakt, że w drugiej połowie XVI w. polski i białoruski, zapisywane alfabetem arabskim, stały się językami tekstów liturgicznych Tatarów litewskich, coraz bardziej zasymilowanych z kulturą i językami słowiańskich mieszkańców WKL. W językach tych, używając niezrozumiałego

dla ogółu alfabetu, spisywano nie tylko święte księgi Koranu czy modlitewniki (kitaby i chamaiły), lecz również teksty świeckie: notatki, listy, testamenty oraz inskrypcje nagrobne (Łapicz 1986: 67).

5.1. Piśmiennictwo cerkiewnoruskie

Prosta mowa lub *ruska mowa* to najczęściej używane przez jej XVI- i XVII-wiecznych użytkowników nazwy na określenie języka ukształtowanego na podstawie języka staroruskiego, wspólnego dla dwóch etnosów funkcjonujących w obrębie WKL: Białorusinów i Ukraińców (Morita 2002: 147–153). Ten zachodnioruski wariant języka ruskiego wyraźnie odróżniał się od cerkiewszczyzny zarówno swoim systemem gramatycznym, jak i słownиковym. Charakteryzując jego specyfikę, B. A. Uspenskij (1994: 68) konstatuje: „«проста мова» противопоставляется как церковнославянскому языку, так и диалектной украинской или белорусской речи. Однако, в отличие от церковнославянского языка этот язык обнаруживает несомненный разговорный субстрат, который подвергается искусственному окнижению за счет, во-первых, славянизации и, во-вторых, полонизации. Соответственно могут быть выделены два варианта «простой мовы» – украинский и белорусский: украинский вариант более славянизирован, белорусский в большей степени полонизирован”.

Nasylenie *prostej mowy* elementami polskojęzycznymi podkreślają również inni badacze piśmiennictwa starobiałoruskiego i staroukraińskiego. A. Żurański (1967: 229; 1970: 81–103) i A. Bułyka (1972: 6) zaznaczają, że największe nasilenie w nim wpływów polskich przypada na drugą połowę XVI w. (unia lubelska 1569 r.). Cytując polonizmy, licznie funkcjonujące w tekstach starobiałoruskich XV/XVI w. (np. *цнота, лотрѣ, нагле, вкпроутне, шпока, панѣ, пилныи, полецати, посполитыи, псота, скарбѣ, валка, валечныи, жадныи* i in.) A. Żurański (1967: 91–107) zwraca uwagę na ich pozytywną rolę, służącą wzbogacaniu zasobu słownikowego języka poprzez wprowadzanie pojęć nowych, związanych ze zmieniającą się rzeczywistością społeczno-polityczną. Jednak ta obecność elementów polskich w *prostej mowie* przez długi okres czasu była przyczyną negatywnych jej ocen przez badaczy piśmiennictwa zachodnioruskiego. Krytyczny przegląd stanowisk tych autorów, którzy w *prostej mowie* widzieli twór sztuczny, obcy mówionemu językowi białoruskiemu/ukraińskiemu, znaleźć można w monografii W. Witkowskiego (1969: 9–15), poświęconej językowi utworów J. Galatowskiego. Zgoła odmienną, jak wynika z ustaleń W. Witkowskiego (op. cit.) i A. Bolek (1983: 27–33), wydaje się być ocena wartości tego języka przez jego ówczesnych użytkowników. Od połowy XVI do końca XVII w. zakres użycia *prostej mowy* stał się większy niż języka cerkiewnosłowiańskiego. Wzrosła jej ranga jako narzędzia twórczości nie tylko świeckiej (prozy powieściowej, kronikarskiej, epistolarnej, prawno-administracyjnej), ale też religijnej (ha-

giograficznej, homiletycznej, polemicznej). Pozostawało to w zgodzie z duchem epoki, w której pod wpływem ruchów religijnych i idei reformacji mnożyły się przekłady Pisma Świętego na języki narodowe. W Polsce, jak podkreślają badacze historii języka (np. Walczak 1999: 124), rywalizacja i polemika religijna między zwolennikami reformacji a Kościołem katolickim zaowocowała wydaniem w XVI w. wielu przekładów: od częściowych (Psałterza, Nowego Testamentu) do całościowych (Pisma Świętego), por. *Żołtarcz Dawida proroka* W. Wróbla, *Psałterz Dawidów* M. Reja, *Nowy Testament* S. Murzynowskiego, *Biblię* J. Leopoldy, *Biblię brzeską* (zwaną też *Radziwiłłowską*), *Biblię* Sz. Budnego (zwaną też *nieświejską*), *Nowy Testament* M. Czechowica, *Psałterz Dawidów* J. Kochanowskiego czy też uznaną za tłumaczenie kanoniczne w Kościele katolickim *Biblię* J. Wujka. Pod wpływem docierających z Polski na ziemię państwa litewskiego nowych idei, w krótkim czasie, pojawiają się ruskie tłumaczenia ewangelii, np. *Ewangelia Peresopnicka* (przetłumaczona i spisana z *Nowego Testamentu* Seklucjana w latach 1556–1561 w Peresopnicy na Wołyniu), *Ewangelia* W. Ciapińskiego około 1580 r. (tłumaczenie z *Nowego Testamentu* Sz. Budnego z 1570 r.), *Ewangelia* W. Nehalewskiego 1580 r. (przekład z *Nowego Testamentu* M. Czechowica z 1577 r.) i in. Intencją tłumaczy ruskich, jak zauważył P. Zwoliński (1956: 30), było „stworzenie języka pisanego odrębnego od cerkiewszczyzny i polszczyzny przez nasycenie fonetyki i słownictwa elementami żywego języka ludowego, jakkolwiek nie mogło im się to udać od razu”. Prekursor w tej dziedzinie, białoruski humanista F. Skoryna, wydając w latach 1517–1519 swoje dzieło *Biblija ruska*, nie uwolnił się w swoim przekładzie od języka cerkiewnosłowiańskiego (o czym niżej), jednak sama inicjatywa udostępnienia wiernym Pisma Świętego w zrozumiałym dla nich języku miała ogromne znaczenie dla późniejszego rozwoju *prostej mowy*.

O wzrastającej randze *prostej mowy*, nie tylko jako języka literatury, lecz i narzędzia komunikacji, świadczy wprowadzenie jej do szkół. Pod koniec XVI w. pojawia się ona w brackich szkołach ruskich, jednak nie stanowi odrębnego przedmiotu nauczania; wykorzystywana jest jako język pomocniczy w nauce łaciny, greki, języka scs (Bolek 1983: 31). Inny jest status *prostej mowy* w szkołach i kolegiach jezuickich. W 1583 r., za specjalną zgodą generała zakonu, język ruski został wprowadzony jako osobny przedmiot, obok łaciny i greki, do programu nauczania Akademii Wileńskiej. Celem takich działań było przygotowanie młodzieży do propagowania katolicyzmu wśród prawosławnych w ich języku.

Swoistą odmianę stylistyczno-funkcjonalną *prostej mowy* stanowił język kancelarii wielkksiążęcej, w którym powstała bogata literatura prawodawstwa litewskiego, aktów urzędowych i korespondencji. Język ten bywa najczęściej określany mianem starobiałoruskiego, staroukraińskiego, zachodnioruskiego, ruskiego, rzadziej litewsko-ruskiego, polsko-białoruskiego i in. (Miakiszew 2000: 165). Spisano w nim m.in. *Statuty Litewskie* oraz *Metrykę Litewską*. *Metryka* stanowi zbiór dokumentów, wydawanych przez władców litewskich, królów polskich, sejm, różne instytucje oraz osoby prywatne na przestrzeni od XIV do XVIII w.

Do połowy wieku XVII teksty akt sporządzano w obowiązującym języku starobiałoruskim, później wykorzystywano w tym celu polszczyznę i łacinę.

Zabytki prawodawstwa litewskiego

Pierwszą większą ustawą, związaną z próbą kodyfikacji prawa na Litwie, był *Sudiebnik* króla Kazimierza Jagiellończyka z 1468 r., zawierający przepisy zarówno prawa, jak i postępowania karnego. Związek z Europą Zachodnią – zwłaszcza po unii z Koroną – sprawił, że WKL znalazło się w orbicie wpływów europejskich tendencji kodyfikacyjnych, których efektem były trzy *Statuty* (Zakrzewski 2005: 34–35). *I Statut litewski*, napisany w języku starobiałoruskim, wydany został w roku 1529, a następnie zredagowany także w wersji językowej łańcińskiej (1530) oraz polskiej¹. Udoskonalona, zredagowana przez specjalną komisję, powołaną przez Zygmunta Augusta, wersja tego aktu ustawodawczego pojawiła się w roku 1566 jako *II Statut litewski*. Został on spisany również w języku starobiałoruskim, później przetłumaczony na łacinę (1576) oraz język polski (Lizisowa 1984: 9). Dalsza kodyfikacja prawa litewskiego, odbywająca się już po unii lubelskiej, doprowadziła do wydania w roku 1588 *III Statutu litewskiego*, obowiązującego aż do 1840 r. Wyrazem zmieniających się warunków politycznych, w których dokonywano nowej redakcji *Statutu*, było wydanie przywileju króla Zygmunta III (28 stycznia 1588 r.), nakazującego druk tekstu tej ustawy „pismem Polskim i Ruskim” (Lizisowa 1984: 11).

Badająca język *Statutów* M. T. Lizisowa (2000: 42), zwraca uwagę na duży zakres interferencji, ujawniającej się na wszystkich płaszczyznach języka. Obejmowała ona: transpozycje fonetyczne i morfologiczne z polszczyzny (np. *духовные, хлон*), zapożyczenia wyrazów z języka polskiego oraz przez medium polskie z łaciny i niemieckiego (*уставуем, бенкарт, екзекутор*), kalkowanie składni. Równie często do tekstu polskojęzycznego *Statutów* wprowadzano rutenizmy (w tym pożyczki z litewszczyzny oraz języków orientalnych typu: *dziakto, styrta, rykunia*).

Gramoty

W historii języka zachodnioruskiego gramoty zajmują szczególnie istotne miejsce. Jako zabytki z gatunku tekstów świeckich, datowanych i umiejscowionych terytorialnie, dokumentują wiele cech żywego języka, co powoduje, że stają się stosunkowo proste do chronologizowania i geograficznego lokalizowania. Do najstarszych zabytków, poświadczających nowe zjawiska kształtującego się języka białoruskiego (np. przejście [v] > [u]), zaliczyć należy XIII-wieczne gramoty połockie i smoleńskie, m.in.: *Gramotę kniazia smoleńskiego Mściława Dawidowicza z Rygą 1229 r.*, *Gramotę biskupa połockiego Jakuba ok. 1300 r.* i in. Język zachodnioru-

¹ Polskojęzyczny tekst *I Statutu* zachowany w jedynym odpisie *Kodeksu Olszewskiego* (1550) został opracowany przez M. T. Lizisową (2000).

skich gramot był przedmiotem gruntownych analiz takich badaczy, jak: A. I. Sobolevskij (1886), E. F. Karskij (1955–56), W. Kuraszkiewicz (1934) i Ch. S. Stang (1935). Na szczególną uwagę zasługuje monografia Ch. Stanga *Die westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen* (1935), w której – na podstawie gramot kancelarii wielkoksiążęcych Olgierda, Witolda, Zygmunta Kiejstutowicza, Kazimierza Jagiellończyka, Aleksandra i Zygmunta I, Zygmunta Augusta, Stefana Batorego oraz Zygmunta III – scharakteryzowany został język starobiałoruski w jego dwóch odmianach: połocko-witebsko-smoleńskiej oraz małoruskiej.

Istotne miejsce w próbie ustalenia charakteru kształtującego się języka kancelaryjnego zajmuje problem określenia jego podłoża dialektalnego. W opinii Ch. Stanga, największy wpływ na charakter języka kancelarii za czasów Kazimierza Jagiellończyka miały gwary okolic Nowogródka, Grodna i Słonima, wyrazem czego może być m.in. wymienne używanie liter ⟨ę⟩ / ⟨e⟩. Następnie, w okresie panowania Aleksandra i Zygmunta I, teren wpływów dialektalnych przesuwa się w kierunku północnym, w stronę Wilna. Następuje większa stabilizacja języka, wyrażająca się w regularnie poświadczonych w dokumentach takich cechach, jak: przejście [ę] > [e], dyspalatalizacja [f] i in. (por. op. cit., s. 63–86).

Odmienne stanowisko w kwestii genezy języka kancelaryjnego oraz zasięgu wpływów dialektalnych w poszczególnych okresach zajął J. Stankiewicz. W opublikowanej w 1936 r. recenzji pracy Stanga wyraził pogląd, że język kancelarii państwa litewskiego w czasach Witolda ukształtował się na bazie gwar środkowobiałoruskich, obejmujących zachodnie ziemie dawnej Połoczczyzny. Na poparcie swojej tezy Stankiewicz (1936: 386–390) przytacza argumenty głównie z zakresu morfologii, wychodząc z założenia, iż interpretowanie zjawisk fonetyki, w oparciu o podporządkowaną normom cerkiewnosłowiańskim pisownię, może być zawodne. Przesunięcie w następnym okresie (lata panowania Aleksandra i Zygmunta I) centrum wpływów dialektalnych na północny wschód Ziemi Połockiej badacz uzasadnia nie tylko faktami językowymi, lecz i ówczesną sytuacją polityczną w Księstwie Litewskim. W obliczu narastających tendencji centralizacyjnych, wyrażonych m.in. w wydanym w 1529 r. ogólnopaństwowym kodeksie prawa pisanego (*I Statutu*), Ziemia Połocka i Witebska występują o potwierdzenie ich autonomii (Witebsk w 1503 r., Połock w 1511 r.). Następny etap zmiany zasięgu wpływów dialektalnych, mający miejsce w drugiej połowie wieku XVI, jego przemieszczenie się w kierunku Wileńszczyzny, Stankiewicz (op. cit., s. 394) objaśnia również przyczynami historycznymi, tj. częstymi wojnami z Moskwą, prowadzącymi do dewastacji ziem północno-wschodnio-białoruskich, łącznie z Połoczczyzną.

Określając etniczny charakter języka urzędowego WKL, J. Stankiewicz zdecydowanie zatem odrzuca tezę o jego ukraińskich początkach. Tezę taką wypowiada zarówno Ch. Stang w cytowanej monografii (uznając białoruskość dopiero od lat 80. XV w.), jak i W. Kuraszkiewicz w swoim studium o języku gramot haličko-wołyńskich (1934). Obaj badacze przyjęli, że tradycję białoruskiego, w swym

ostatecznym kształcie, języka kancelaryjnego Litwy zapoczątkowali haliCCy pi-sarze Kazimierza Wielkiego, kontynuowali zaś pisarze Władysława Jagiełły oraz jego brata Świdrygiełły na Wołyniu.

Latopisy

Latopisy zachodnioruskie, wyrażające ideologię państwową WKL, pojawiają się w wieku XV. Chociaż wyrosły one z tradycji latopisarskiej średniowiecznej Rusi, dość wcześnie zaczęły ujawniać nowe cechy, odróżniające je od utworów średniowiecza. Do takich cech badacze (np. Suszko 2003: 14) zaliczają: rozszerzenie tematyki dzieł, wykorzystywanie nowych materiałów, stopniowe odchodzenie od tradycyjnej formy zapisów dorocznych w kierunku narracji literacko-histerycznej. Zjawiskiem charakterystycznym stają się w tym okresie kompilacje, a ich ślady w postaci wykorzystywania źródeł staroruskich odnajdujemy już w pierwszej redakcji latopisów WKL. Nie brakuje odniesień do zabytków staroruskich również w ostatniej redakcji – „Kronice Bychowca”, w której np. nieznaną z wcześniejszych odpisów opowieść o Mendogu została interpolowana z zamieszczoną w XIII-wiecznym *Latopisie Ipatijewskim Kroniki halicko-wołyńskiej*.

Klasyfikacji latopisów białorusko-litewskich, ich usystematyzowania na podstawie zachowanych, często niepełnych, kodeksów dokonał V. Čamjarycki (1969). Wydawane były one dwukrotnie: w roku 1907 przez S. Ptaszyckiego i A. Šachmatowa oraz w 1980 przez N. Ułaščika w serii *Polnoje sobranije russkich letopisej*. Zwykle dzieli się je na trzy grupy:

a) Do najwcześniejszych z nich należy *Latopis wielkich ksiąg litewskich* (*Letopisec velikich knjazej litovskich*), przedstawiający historię Litwy od śmierci Giedymina oraz podziału ziem litewskich pomiędzy jego synów. Najstarsza część latopisu, pochodząca z lat 1382–1392, opisuje szczegóły wojny domowej pomiędzy Kiejstutem i Jagiełłą. Publicystyczny charakter utworu ujawnia się w sposobie prezentacji obu postaci: pozytywnym w przypadku Kiejstuta i dyskredytującym w przypadku Jagiełły. Powstał on, jak się przypuszcza, z inspiracji księcia Witolda, w związku z jego aspiracjami monarszymi. Jako jeden z nielicznych latopisów, przełożony został na łacinę i zatytułowany *Origo regis Jagyelo et Wytholdi ducum Lithuaniae*. Część druga latopisu, napisana w latach 20. XV w., opowiada o małżeństwie Jagiełły z Jadwigą i jego koronacji w Krakowie, główną uwagę koncentrując jednak na postaci Witolda oraz jego działaniach prowadzących do umocnienia państwa litewskiego. Nieco później dołączona została do latopisu część trzecia – opowieść o Podolu, przedstawiająca dzieje tej ziemi w drugiej połowie XIV i na początku XV w. Wątek podolski znalazł się w kronice nie przez przypadek, miał bowiem udowodnić, że przynależność tej dzielnicy do Litwy jest oczywista, a jej późniejsze przyłączenie do Korony było bezprawne. Na podstawie istniejących źródeł, około połowy XV w. (1446 r.), powstała pierwsza redakcja latopisów białorusko-litewskich. Składała się ona z trzech części: ogólnoruskiej, smoleńskiej oraz *Latopisu wielkich ksiąg litewskich*. Część ogólnoruska

stanowiła kompilację latopisów, opowiadających dzieje Rusi Kijowskiej od księcia Ruryka do Jarosława Mądrego oraz późniejsze walki Rusinów z Tatarami i Krzyżakami. Anonimowy kronikarz wykorzystał m.in. wschodnioruski odpis zwany *Polichronem* Focjusza z 1418 r. oraz kroniki smoleńskie, dodatkowo zamieszczając również odrębny utwór *Pochwała Witovtu*, mający charakter panegiryku na cześć wielkiego księcia. Pierwsza redakcja latopisów białorusko-litewskich (w historiografii rosyjskojęzycznej znana jako „kratkij svod”) sporządzona została, w opinii badaczy (Ochmański 1967: 155; Čamjarycki 1997: 10), w ośrodku smoleńskim. Występuje ona w kilku odpisach, spośród których najbardziej znane są kodeksy: Nikiforowski (najstarszy, pochodzący z końca XV w.), Supraski, Akademicki, Wileński i Słucki (Uwarowa) (Čamjarycki 1969: 25);

b) *Kronika Wielkiego Księstwa Litewskiego i Żmudzkiego (Chronika (Letopisec) Velikogo Knjażestva Litovskogo i Žomojdzkogo)* uważana jest za drugą redakcję latopisów (tzw. „prostrannyj svod”), której powstanie datuje się na lata 20. XVI w. (Čamjarycki 1997: 15). Autor kroniki, korzystając z wcześniejszych latopisów, starał się korygować dane z historii Litwy, zawarte w pierwszym odpisie, jednocześnie uwzględniał też nowe źródła. Były to głównie legendy dotyczące rzymskiego pochodzenia Litwinów, ale też *Latopis Ipatijewski*, do którego kronikarz nawiązuje bezpośrednio w swoim tekście, określając go mianem „ruskiej krojnicki” (Čamjarycki 1969: 153). Nowa redakcja powstała przypuszczalnie w Wilnie w otoczeniu katolickiego biskupa litewskiego Pawła Holszańskiego (Ochmański 1967: 158) lub w kręgach bliskich Gasztoldom (Čamjarycki 1997: 15). Znana jest z odpisów: Krasieńskich, Patriarszego, Rumiancewa, Towarzystwa Archeologicznego, Poznańskiego (Raczyńskich), Tichonrawowa, Ewreinowa oraz Olszewskiego (w języku polskim) (Čamjarycki 1969: 25);

c) „Kronika Bychowca” stanowi jedyny zachowany odpis trzeciej (ostatniej, znanej jako „polnyj svod”) redakcji latopisów białorusko-litewskich. Nazwę otrzymała od nazwiska posiadacza rękopisu, szlachcica z okolic Wołkowyska, Aleksandra Bychowca. W roku 1834 przekazał on posiadany zabytek historykowi Litwy Teodorowi Narbutowi (1784–1864), który po dokonaniu w jednej ze swoich prac opisu paleograficznego *Latopisu*, wydał go w Wilnie w roku 1846 w serii *Pomniki do dziejów litewskich*. Wkrótce po opublikowaniu rękopis „Kroniki” zaginął, a wydanie Narbutta okazało się jedynym zachowanym tekstem zabytku. Jak większość zabytków dziejopisarskich tego okresu „Kronika” jest utworem kompilowanym, wykorzystującym wcześniejsze redakcje latopisów litewsko-białoruskich oraz staroruskich, m.in. *Latopis Ipatijewski* (Čamjarycki 1969: 162–186). Znaczny fragment zabytku stanowi jednak część oryginalna, w której dzieje Litwy doprowadzone zostały do roku 1506 (zwycięska bitwa wojsk litewskich z Tatarami pod Klekiem). Wiele kontrowersji wśród historyków budzi kwestia czasu oraz miejsca powstania zabytku. Za dominujący należy uznać pogląd, według którego „Kronika” powstała w otoczeniu książąt słuckich Olelkowiczów około połowy XVI w.

Świecka literatura przekładowa

Żywy język białoruski najlepiej został poświadczony w przekładowej literaturze świeckiej. Na uwagę zasługują pochodzące z końca XVI w. przekłady popularnych na Zachodzie powieści rycerskich: *Apovesc' ab Trystane*, *Apovesc' ab Bave*, *Historyja ab Atyle*, *Kniha ab Tundale* (Žuraŭski 1967: 264). Dwa pierwsze utwory to przekłady z języka serbskiego, historię o Atyli przełożono z polszczyzny, zaś ostatnia z wymienionych powieści jest tłumaczeniem z oryginału czeskiego. Tekst o Tristanie, opowieść o Bowie oraz historia o Atyli, datowane na lata 80. XVI w., zachowały się w rękopiśmiennej księdze przechowywanej w Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu, noszącej tytuł *Počinajetsja povest' o vitezech s knihr serbŭskich, a zolaŭša o slawnom rycery Tryščane, o Ancalote i o Bove i inšychr mnohich vitezech dobrych* (Jasińska-Socha 1976: 292). Oprócz wymienionych tekstów księga ta zawiera również latopis litewski, znany jako Kodeks Raczyńskich oraz różne dokumenty dotyczące rodziny Unichowskich z Nowogródka, do której pierwotnie ów rękopis należał (Sielicki 1985: 36). Białoruska redakcja powieści o Tristanie i Izoldzie jest jedynym utworem znanym na gruncie wschodniosłowiańskim. Polski przekład tego tekstu, autorstwa T. Boya-Żeleńskiego z francuskiego oryginału J. Bediera, pojawił się dopiero w XX w. Znaczną popularność zyskała u Słowian wschodnich opowieść o Bowie, znana z kilku redakcji białoruskich (występująca również współcześnie w formie bajkowej) oraz z XVII-wiecznej wersji rosyjskiej. Zamieszczona w tym samym poznańskim rękopisie opowieść o huńskim królu Atyli jest starobiałoruską redakcją polskojęzycznego przekładu *Athili* M. Oláha – chronologicznie pierwszego utworu literatury węgierskiej, napisanego po łacinie. Przekładu na język polski dokonał Cyprian Bazylík w roku 1574, tj. w przededniu elekcji Stefana Batorego na tron polski. Jak wynika z ustaleń A. Zoltana (2002: 15–19), analizującego m.in. poświadczone w tekście białoruskim w brzmieniu czysto węgierskim nazwy własne, autor tej wersji posługiwał się podczas tłumaczenia nie tylko polskim przekładem Bazylíka, lecz musiał również wykorzystywać źródła węgierskie.

Znaczną popularność na ziemiach WKL zyskały ponadto reprezentujące zachodnioeuropejską prozę historyczną *Aleksandria* oraz *Troja* (*Historia wojny trojańskiej*). Białoruskie przekłady tych powieści powstawały głównie za pośrednictwem tłumaczeń polskich. *Aleksandria* zachowała się w sześciu redakcjach z XV–XVIII w., różniących się między sobą tekstologicznie i językowo, przy czym do najobszerniejszych zaliczane są odpisy moskiewski i petersburski (oba z XVII w.). Powieść o Troi znana jest z dwóch redakcji: pierwszej, pochodzącej z początku XVI w. i obfitującej w liczne polonizmy fonetyczne i leksykalne oraz drugiej, powstałej o wiek później i odznaczającej się większym unormowaniem języka (Belaruskaja mova 1994: 27, 562).

Wśród przekładów oryginalnych źródeł polskich na uwagę zasługuje białoruskie tłumaczenie *Kroniki wszystkiego świata* Marcina Bielskiego. Najwcześniejsza wersja białoruska wydanej w 1551 r. (i wznawianej czterokrotnie tylko w XVI w.)

kroniki pochodzi z przełomu lat 50. i 60. XVI stulecia. Zachowały się również odpisy późniejszych przekładów tego utworu. Na język białoruski przetłumaczona została także wydana w roku 1582 w polskim oryginale *Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi* Macieja Strykowskiego. W tzw. *Sbornikach* Andrzeja Kurbskiego znalazł się przekład jednego z rozdziałów pracy *Opis sarmacji europejskiej* Aleksandra Gwagnina. Rozdział ten zatytułowany *O obyczajach cara i wielkiego kniazia Iwana Wasiliewicza*, w negatywnym świetle ukazujący postać Iwana Groźnego, został wysłany mu przez Stefana Batorego w czasie pochodu na Ruś w 1581 r. (Sielicki 1985: 37).

Literatura religijna

Przekłady. Najwcześniej pojawiły się przekłady na język starobiałoruski utworów hagiograficznych i apokryficznych. Z końca XV w. pochodzą rękopiśmienne zbiory opowieści: *Legenda o świętym Aleksym (Życie Aljaksieja, człowieka bożaha)*, *Męka Chrystusa (Pakuty Chrysta)* oraz *O trzech królach (Aporoesc' ab troch karaljach-valchoach)*. W opinii A. Żurańskiego (1967: 98), przekładów dokonano z oryginału łacińskiego (liczne latynizmy w tekście), jednak tłumacz mógł też korzystać z redakcji polskiej i czeskiej.

Przekłady Pisma Świętego. Z XIV w. pochodzą bogato iluminowane ewangeliarze: orszański, mstiski i ławryszewski (Friedelówna 1974). W XVI stuleciu pojawiły się pierwsze przekłady Biblii (*Starego Testamentu*) na starobiałoruski. Zachowane w rękopiśmiennym kodeksie (o numerze 262 Centralnej Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie) teksty pięciu ksiąg starotestamentowych zostały wydane w roku 1992 przez Mosze Altbauera². Jak sądzi wydawca i autor komentarzy do tekstów biblijnych, przekładu dokonano z oryginału hebrajskiego z myślą o zamieszkujących państwo litewskie wiernych wyznania możeszowego, nie znających języka i alfabetu hebrajskiego. Tłumaczem musiał być Żyd białoruski, gdyż żaden prawosławny, co podkreśla analizujący leksykę cerkiewnosłowiańską i polską w tym zabytku W. Witkowski (1996: 180), nie odważyłby się „wówczas (jeszcze przed pojawieniem się pierwszych głosicieli idei reformacyjnych w WKŁ) tak bardzo ograniczać miejsce i rolę języka cerkiewnosłowiańskiego w kanonicznych tekstach religijnych”. Najdonioślejsze jednak przedsięwzięcie translatorsko-wydawnicze w tej dziedzinie wiąże się z osobą Franciszka Skoryny. Wybitny humanista białoruski, lekarz z wykształcenia, wychowanek uczelni europejskich (Kraków, Padwa), podjął się filologicznego trudu przetłumaczenia Pisma Świętego na język ruski. W latach 1517–1519 wydał w Pradze, w zorganizowanej przez siebie drukarni cyrylickiej, 23 księgi *Starego Testamentu* pt. *Biblija ruska*. Po przeniesieniu drukarni do Wilna w 1522 r. wznowił działalność edytorską, wydając cykl ksiąg liturgicznych, zatytułowany *Malaja*

² The Five Biblical Scrolls in a Sixteenth-Century Jewish Translation into Belorussian (Vilnius Codex 262), with introduction and notes by M. Altbauer, Jerusalem 1992.

podorożnaja kniżyca oraz poszczególne księgi *Dziejów* i *Listów apostołskich* (1525). Podstawę przekładu Skoryny stanowiła wydana w 1506 r. staroczeska *Biblia Wenecka*, wykorzystywana była również łacińskojęzyczna *Wulgata*. Charakter języka drukowanych wydań Skoryny był przedmiotem dociekań badawczych wielu lingwistów, od V. Vladimirova (1888) począwszy, a skończywszy na współczesnych badaczach, por. A. Żurański (1968), A. Bułyka (1970), U. Aničenka (1977–84), M. Basaj (1993) i in. Wyniki ich badań prowadzą do wniosku, że język przekładu Skoryny obfituje w bohemizmy (co jest konsekwencją wykorzystywania źródła czeskiego) oraz polonizmy (polszczyzną musiał posługiwać się swobodnie z racji studiów w Akademii Krakowskiej). Określając język Skoryny ze względu na jego podstawę – białoruską lub cerkiewnosłowiańską, A. Żurański (1968: 302), po przeanalizowaniu pięciu cech dyferencyjnych obu języków (element *-šč/-č-* przy tworzeniu imiesłowów czynnych, końcówki gen. sg. *-ago/-ogo* przymiotników, końcówki *-ši/-š* czasowników praesens, formacje na *-nie, -tie/-nbe, -tbe*, niepełnogłosowa/pełnogłosowa realizacja połączeń *ToT, ToT, TeT, TelT*), sformułował tezę o jego cerkiewnosłowiańskim charakterze. Zaznaczył przy tym jednak, że cerkiewizmy dominują wyraźnie w dziedzinie leksyki oraz słowotwórstwa, podczas gdy w gramatyce ujawnia się obecność wielu cech białoruskich.

Przekłady Pisma Świętego na język starobiałoruski dokonywane były również przez przedstawicieli rozwijającego się na Litwie od połowy XVI w. ruchu protestanckiego. Jednym z nich był szlachcic białoruski z Połoczczyzny Wasyl Ciapiński, który w latach 80. wydał dwujęzyczną wersję *Nowego Testamentu* – cerkiewnosłowiańską z równoległym przekładem na współczesny język białoruski. Kalwinista Szymon Budny, znany głównie z ruskiego przekładu *Katechizmu* Marcina Lutra, większość swych prac opublikował po polsku i po łacinie.

Katechizmy. Pojawienie się najstarszych katechizmów w tłumaczeniu na język ruski odnieść należy do drugiej połowy wieku XVI. Najwcześniej, bo w roku 1562, wydany został w Nieświeżu katechizm protestancki autorstwa Szymona Budnego i jego współpracowników: Macieja Kawieczynskiego (założyciela drukarni nieświeskiej) oraz Wawrzyńca Krzyszkowskiego (ministra zboru w Nieświeżu). Liczący 260 kart zabytek protestancki był dedykowany Radziwiłłom (Fałowski 2003: 12). Wileński katechizm jezuicki z roku 1585 jest ruskim przekładem łacińskojęzycznego katechizmu katolickiego, tzw. „małego” (*Parvus catechismus catholicorum*) Piotra Kanizjusza³. Jego powstanie to zasługa wybitnego jezuita, teologa i dyplomaty przygotowującego grunt pod unię kościelną Rosji z Rzymem – Antoniego Possewina. Katechizm prawosławny z roku 1595, wydany w Wilnie i przypisywany Stefanowi Zizaniemu, przeciwnikowi unii, nauczycielowi wileńskiej szkoły brackiej, nie zachował się do naszych czasów. Wzmianki o nim pojawiają się jedynie w katalogach oraz innych źródłach (Fałowski 2003: 13). Katechizm z roku 1600, niekompletny, zachował się wyłącznie

³ Język tego zabytku jest przedmiotem monograficznego opracowania A. Fałowskiego (2003).

w postaci rękopiśmiennej. Autorstwo napisanego w duchu prawosławnym zabytku niektórzy badacze, jak podaje A. Fałowski (op. cit., s. 14), łączą z osobą Wawrzyńca Zizaniego.

Psalterze. Zachowały się przekłady na język ruski przynajmniej trzech Psalterzy polskich: katolickiego *Żottarza* W. Wróbla, kalwińskiego *Psalterza* brzeskiego oraz *Psalterza Dawidowego* Jana Kochanowskiego (Bolek 2002: 22). Psalterz Wróbla był tłumaczony na język zachodnioruski dwukrotnie: po raz pierwszy około połowy XVI w. przez anonimowego autora świeckiego o niejasnych przekonaniach religijnych (Karskij 1896), po raz drugi w roku 1609 na polecenie prawosławnego protektora, pochodzącego z terenów Rusi Halickiej (ujawniające się w zabytku cechy językowe wykazują ukraińską proveniencję). Oba zachowały się w postaci rękopisów. Dwukrotnego przekładu doczekał się również kalwiński *Psalterz* brzeski, wchodzący w skład pełnej edycji *Biblii* wydanej w 1563 r. w Brześciu. Pierwszy tłumacz był Białorusinem o nieznanym przekonaniu konfesyjnym, natomiast późniejszy to A. Firsov, który dokonał tłumaczenia zabytku w roku 1683 na polecenie cerkwi moskiewskiej (Bolek 2002: 23). Osobliwe miejsce na tle polsko-ruskich związków międzykonfesyjnych zajmuje wydany w Jewiu w 1638 r. *Psalterz Błażennego Proroka i Carja Dawida z greckiego na słowieński a z słowieńskiego na polski język przełożony*. Zapoczątkowuje on kontynuowaną później przez Bazyliańców z Poczajowa i Supraśla tradycję dwujęzycznych polsko-cerkiewnosłowiańskich edycji Psalterzy.

Literatura polemiczna. Odrębną grupę w piśmiennictwie religijnym stanowią utwory o charakterze polemicznym, których geneza łączy się z wprowadzeniem unii brzeskiej. Do grupy tej należą: kazania, traktaty, mowy, posłania, żywoty, pamflety.

Wśród zwolenników unii znaleźli się hierarchowie cerkwi prawosławnej. Jednym z nich był biskup włodzimiersko-brzeski Adam Hipacy Pocięj, którego książka *Unia albo wykład przedniejszych artykułow ku zjednoczeniu Greków z Kostelom rymskim należaących* (Wilno 1595) stanowiła aprobatę idei zawartych w dziele Piotra Skargi *O jedności Kościoła Bożego*. Z ostrą polemiką wobec książki Pocięja wystąpił działacz wileńskiego bractwa prawosławnego Stefan Zizanij, wydając w 1596 r. antypapieskie *Kazanje swiatoho Kirilla, Patriarchi Ijerusalimskoho, o antichriste i znakoch jeha*.

Ważnym ośrodkiem opozycji antyunijnej była w XVI w. Ławra Supraska. Powstało tu kilkanaście utworów polemicznych. Do najbardziej znanych A. Mironowicz (1998) zalicza m.in.: 1) posłanie króla węgierskiego Janusza do mnichów św. Góry Athos z 1534 r. i ich odpowiedź na posłanie króla węgierskiego Jana Zapolyi z 1534 r.; 2) opowieść o spustoszeniu Góry Athos przez łacinników w 1276 r., przepisana w monasterze supraskim w 1546 r.; 3) rozmowę chrześcijanina z Żydem o wierze i ikonach; 4) *Poslanije do latyn iz ich że knig* z 1581 r.; 5) *Skazanie Na bogomerzkuju, na poganuju latynu...*, powstałe po 1586 r.; 6) *Novozłożennoje poučeníje vo Litvani naricajemym Logofetom* z początku XVII w. Nie-

które z wymienionych utworów znane są z kilku redakcji. Wszystkie zawierają polemikę z naukami katolicyzmu, protestantyzmu, judaizmu i islamu. Ostre proklamacje polemicznymi zareagowali mnisi supрасy na wydaną w Wilnie w 1577 r. pracę jezuita Piotra Skargi *O jedności Kościoła Bożego. W Posłaniju do latyn...* polemizowali z dogmatami Kościoła katolickiego, w negatywnym świetle starali się też przedstawić historię papieży rzymskich. Duch polemiczny dominował również w utworze *Na bogomerzkuju, na poganuju latynu...*, w którym zaatakowano m.in. wprowadzony w 1582 r. przez papieża Grzegorza XIII nowy kalendarz. Znaczną popularnością na ziemiach WKL cieszyło się ponadto wymierzone przeciwko zwolennikom reformacji *Spisanije protiv Lutrov*, którego autorem był zakonnik z Supraśla – Eustachy.

Literatura polemiczna wydawana była również w drukarni księcia Konstantego Ostrojskiego. Wśród ważniejszych publikacji wymienić należy: *Kluč carstva Nebesnego i našej christianskoje duchovnoje vlasti nereszmy uzet* z dodanym *Kalendarzem* Gerasima Smotryckiego (1587) oraz pracę Wasyla Surażskiego *O jedinoj istinnoj prawoslawnoj vere i o swjatoj sobornoj apostolskoj Cerkwi* (1588). Antyunijny charakter miały również posłania polemisty ukraińskiego Iwana Wyszeńskiego, czego wyrazem może być m.in. jego traktat *Pisanije do vsech obščce, v Ladskoj Zemli żyvuščych*. Ukraińscy duchowni stali się czołowymi postaciami literatury religijno-polemicznej w XVII w. Należał do nich archimandryta monasteru Św. Ducha i rektor wileńskiej szkoły brackiej Leoncjusz Karpowicz (1580–1620), wydawca antyunijnego traktatu M. Smotryckiego *Threnos*. Sam był również autorem wielu dzieł, m.in.: *Kazanje dvoie: odno na Preobrażenije Hospoda Boha Spasa našeho Isusa Christa, druhoje na Uspenije Prečistoje Preblohslawennoje Bohorodicy* oraz *Kazanje na pohrebenije knjazja V. V. Golicyna*. Polemiczny charakter nosiły także prace działacza wileńskiego bractwa prawosławnego Stefana Zianiego oraz biskupa brzeskiego, następnie archimandryty Ławry kijowsko-pieczerskiej Zachariusza Kopysteńskiego, autora traktatu o dziejach prawosławia ruskiego *Palinodia* (1621). W polemice z katolicyzmem i unią uczestniczył również Melecjusz Smotrycki (1572–1633), syn ukraińskiego szlachcica, arcybiskup połocki (1620–1623), piszący zarówno w języku cerkiewnoruskim (np. *Kazanije pochowalnoje*), jak i polskim (np. *Threnos*). Następnie jako konwertyta (1628), Smotrycki agitował na rzecz unii. Język jego utworów odznacza się sporym nasyceniem ukrajinizmami, co stanowi charakterystyczną cechę piśmiennictwa starobiałoruskiego przełomu XVI i XVII w. w związku z aktywną działalnością przedstawicieli kultury i oświaty ukraińskiej (Żurański 1967: 302).

Ukraińskie ożywienie kulturalne trwało przez cały wiek XVII, czego wyrazem może być bogate i zróżnicowane gatunkowo piśmiennictwo, reprezentowane przez takich pisarzy, jak: Innocenty Gizel, Joannicjusz Galatowski, Antoni Radziwiłowski, Łazarz Baranowicz czy Warłaam Jasiński. Wielu z nich, podobnie jak Smotrycki, tworzyło w języku ruskim i polskim. Językiem cerkiewnoruskim o licznych cechach ukraińskich posługiwał się J. Galatowski w swoich

największych dziełach: zbiorze kazań *Ključ razuměnija* oraz traktacie *Mesija pravdivyj*. Szereg mniej znanych prac ogłosił natomiast w języku polskim, m.in.: *Skarb pochwały..., Łabędź..., Alkoran Machometow...* (Witkowski 1969: 20).

Nieustępliwym obrońcą prawosławia okazał się pochodzący z ziemi brzeskiej Atanazy Filipowicz (1597–1648), ihumen klasztoru w Kupiatyczach, a następnie w Brześciu, autor licznych traktatów i rozpraw teologicznych krytykujących unię. Do najbardziej znanych należy *Diariusz albo spisok dejev pravdivych v sprave pomnożenia i objasnenia verry pravoslavnoje hološenyj*, napisany w areszcie klasztornym w Kijowie, gdzie był przetrzymywany z rozkazu władz polskich jako przestępca polityczny. Język zabytku obfituje w liczne cerkiewizmy oraz polonizmy ujawniające się na poziomie fonetyki, morfologii i słownictwa (Belaruskaja mova 1994: 194).

Słowniki i gramatyki

O pierwszych próbach normalizacyjno-leksykograficznych języka w WKL XV–XVI w. świadczy wydanie kilku podręczników gramatyki, pisanych głównie ruszczyzną. Na uwagę zasługują następujące prace: *Hrammatika-bukvar* (Lwów 1574) oraz *Azbuka* (Ostróg 1578) Ivana Fiodorova, *Hrammatika slovenska* (Wilno 1596) Wawrzyńca Zizaniego, *Hrammatiki slaveniskija pravilnoje sintagma* (Jewie 1619) Melecjusza Smotryckiego oraz łacińskojęzyczna *Hramatyka slovenskaja* (rękopis 1645) Ivana Uževiča. Ich opracowania w oryginalnej oraz uwspółcześnionej wersji graficznej wraz z komentarzami pojawiły się ostatnio w wydaniach A. A. Jaskevič (2001) oraz M. Batvinnika (2003). Wszystkie wymienione podręczniki są przejawem dążeń ich autorów do porządkowania zasad rządzących językiem, jego ortografią, fonetyką, akcentem (w terminologii Fiodorowa i Zizaniego: prozodią), fleksją, składnią. Mimo wielu niedociągnięć teoretyczno-praktycznych w podejściu do prezentowanych zagadnień, należy ocenić pozytywnie podjęte przez pierwszych kodyfikatorów próby opisu systemu gramatycznego języka cerkiewnoruskiego, podobnie jak i zastosowanej terminologii gramatycznej. Na szczególne uznanie zasługuje gramatyka M. Smotryckiego, której autor nie tylko stworzył pewien system kodyfikujący język cerkiewnoruski, stanowiący podstawę rozwoju późniejszego piśmiennictwa ruskiego, ale zamieścił też wiele wskazówek odnoszących się do języka żywego, np. uwagi o wymowie [ě], odróżnianiu [g] i [h], [f] i [xv]. Praca Smotryckiego wydawana była kilkakrotnie w następnych stuleciach, m.in. w 1772 r. z polecenia Piotra I, stając się wzorem dla wszystkich późniejszych gramatyk, łącznie z gramatyką rosyjską Łomonosowa.

Równocześnie z podręcznikami gramatyki powstawały pierwsze prace leksykograficzne. Jedną z najwcześniejszych był *Leksis* W. Zizaniego z 1596 r. Do pracy tej nawiązał znany leksykograf i drukarz Pamba Berynda, wydając po raz pierwszy w Kijowie w roku 1627, potem w 1653 swój *Leksikonъ Sloveno-rosskij i imenъ tłkovanije* (Zwoliński 1956: 41). Uzupełniając pracę swojego poprzednika odsyłaczami do *Biblii Ostrogskiej*, synonimami oraz własnym materiałem

leksykalnym, Berynda stworzył dwuczęściowy słownik liczący około ośmiu tysięcy haseł. Część pierwszą stanowi słownik nazw pospolitych, druga natomiast zawiera etymologie nazw własnych osobowych i miejscowych, objaśnione za pomocą cerkiewszczyzny nasyconej jednak elementami żywego języka.

5.2. Piśmiennictwo łacińsko-polskie

Łacina jako język pisany, powszechny w średniowiecznych państwach chrześcijańskiego Zachodu, pojawiła się w WKL dopiero po przyjęciu chrześcijaństwa w czasach Witolda i Jagiełły (1368–1369). Stała się językiem liturgii katolickiej, obsługiwała kancelarię wielkoksiążęcą w kontaktach z kościołem katolickim. Wykorzystywano ją także jako język nauki i literatury.

Szczególna rola w krzewieniu łaciny przypadła Kościołowi katolickiemu, później także kolegiom jezuickim, działającym w: Wilnie, Połocku, Grodnie, Nieświeżu, Słucku, Mińsku i Witebsku. Kolegium w Wilnie wcześniej przekształcone zostało w Akademię, której rektorami byli m.in. tłumacz Biblii Jakub Wujek (1578–1579) oraz wybitny kaznodzieja Piotr Skarga (1579–1585).

Znanym dziełem łacińskim był wydany w 1523 r. w Krakowie *Poemat o żubrze* Mikołaja Hussowskiego (Hussowczyka). Utwór zyskał uznanie dopiero w XX w. dzięki przekładom Jana Kasprowicza na język polski oraz Jazepa Siemiażona na białoruski (edycje książkowe w 1973 i 1980 r.).

Jak podkreśla A. Żurański (1967: 352), od połowy XVI w. wśród części Litwinów zaczęły narastać tendencje do zamiany języka starobiałoruskiego jako urzędowego na łacinę. Zapoczątkował je pisarz polityczny Michalon Litwin, gardzący językiem ruskim (i litewskim), zwolennik teorii rzymskiego pochodzenia Litwinów, który w ogłoszonym około 1550 r. traktacie *De moribus Tartarorum, Litvanorum et Moschorum* nawoływał szlachtę do posługiwania się w życiu państwowym klasyczną łaciną (Ochmański 1990: 119). W podobnym duchu tworzył historiograf Litwy Augustyn Rotundus, autor łacińskojęzycznej *Kroniki Litwy* oraz tłumacz na język łaciński *II Statutu litewskiego*. Mimo tych dążeń łacina pozostała językiem wyłącznie kościoła i wykształconych elit, jakkolwiek ruch ten stał się czynnikiem przyspieszającym proces polonizacji.

Infiltracja polszczyzny do języka dokumentów państwowych Księstwa postępowała stopniowo. Jak podaje za A. Martelem (1938: 61–65) A. Żurański (1967: 353), proces ten rozpoczął się od składania podpisów po polsku pod aktami napisanymi językiem starobiałoruskim. Pod koniec XVI w. zarówno szlachta, jak i duchowieństwo podpisywała się w dokumentach świeckich po polsku z użyciem zwrotów „ręką własną”, „ręką swą”. Z czasem polszczyzna zaczęła dominować w oficjalnych dokumentach, a przestrzeganie wymogu prawnego zawartego w specjalnym paragrafie *II Statutu litewskiego* z 1566 r., iż „pisar zemskej po rusku majety literami i slovy ruskimi vsi listy i pozvy pisati a ne inʹszym jazykom i slovy” osiągnano poprzez opatrywanie dokumentu w tradycyjne białoru-

skie formuły prawne początkowe i końcowe. Nieliczne natomiast w wieku XVII, pisane po starobiałorusku, dokumenty świeckie zawierały polskie streszczenia.

Oficjalnie polszczyzna stała się językiem urzędowym w WKL w roku 1696 mocą postanowienia sejmu warszawskiego. Dokument ten, jak podkreśla E. Smułkowa (1988/2002: 298), stanowił jedynie prawne usankcjonowanie sytuacji językowej, która w istocie dokonała się znacznie wcześniej. Stopniowe bowiem marginalizowanie roli języka starobiałoruskiego jako urzędowego, mimo uprawomocnienia jego statusu w *II i III Statucie litewskim*, rozpoczęło się pod koniec wieku XVI, wraz z wprowadzeniem unii lubelskiej 1569 r. Oddziaływanie wzorców kultury i państwowości polskiej powodowało proces szybkiej polonizacji szlachty białorusko-litewskiej, któremu towarzyszyło przechodzenie na język polski. Wymownym świadectwem dokonujących się zmian może być postawa szlachty drohiczyńskiej, mielnickiej i bielskiej, która na sejmie wileńskim 1565–1566 zwróciła się do króla Zygmunta Augusta, by korespondencja kancelarii królewskiej, kierowana na Podlasie, pisana była po łacinie lub po polsku. Ta prośba ponowiona została na sejmie grodzieńskim 1568 r. (Żurański 1967: 350). Jednak wobec silnie wyrażanych w innych częściach WKL dążeń niezależnościowych sejm nie przychylił się do tej prośby.

Zacieśniające się związki ustrojowe i kulturalne państwa litewskiego z Koroną powodowały coraz intensywniejsze wchodzenie języka polskiego w życie państwa i społeczeństwa. W piśmiennictwie WKL polszczyzna jako język literatury świeckiej została udokumentowana już w roku 1564 w *Rozmowie Polaka z Litwinem* autorstwa Augustyna Rotundusa. Powszechnie wykorzystywana była również w szybko rozwijającej się literaturze religijno-polemicznej. Szczególna rola przypadła w tym względzie zakonowi jezuitów z jego czołowym przedstawicielem Piotrem Skargą, autorem wielu dzieł polemicznych, skierowanych przeciwko reformacji oraz prawosławiu. W okresie wileńskim wydał on m.in. znaną rozprawę *O jedności Kościoła Bożego pod jednym Pasterzem* (1577), w której apelował do wyznawców prawosławia o połączenie się z Kościołem katolickim i uznanie prymatu papieża, pracę *Siedm filarów, na których stoi katolicka nauka o Przenajświętszym Sakramencie Ołtarza* (1582) oraz poczytne *Żywoty świętych* (1579). Po przeniesieniu się do Krakowa i objęciu posady nadwornego kaznodziei na dworze króla Zygmunta Wazy ogłosił kolejne dzieła, m.in. *Synod Brzeski* (1597), a niedługo potem *Obronę Synodu Brzeskiego*. Obie prace zostały przetłumaczone przez unickiego biskupa Hipacego Pocieja na język starobiałoruski i wydane w Wilnie pt. *Opisanje i oborona soboru ruskogo berestejskogo* (1597). W odpowiedzi na tę publikację, piszący na zlecenie Konstantego Ostrogskiego, protestant z Wołynia Marcin Broniewski wydał traktat polemiczny dyskredytujący unię pt. *Apokrysis, albo odpowiedź na książki o soborze brzeskim przez Krzysztofa Philaleta* (pseudonim autora). To z kolei wywołało ostrą polemikę ze strony Hipacego Pocieja, uważanego za czołowego publicystę unijnego. Ogłosił on szereg publikacji prounijnych, wydając je w języku białoruskim, następnie zaś tłumacząc na polski lub odwrot-

nie, m.in.: *Antirresis albo apologia przeciwko Krzysztofowi Phiłaletowi...* (1599, 1600), *Respons Hipacego Pocięja na list Melecjusza, patriarchy aleksandryjskiego* (1599, 1601), *Obrona św. synodu florenckiego* (1603), *Harmonia albo konkordancja cerkwi św. orientalnej z kościołem św. rzymskim* (1608).

Należy podkreślić, że posługiwanie się językiem ruskim i polskim było znamienne dla publicystyki religijno-polemicznej tego okresu. Do polszczyzny jako narzędzia twórczości literackiej, na co zwraca uwagę B. Walczak (1999: 169), chętnie sięgali znani pisarze ruscy, jak np.: Łazarz Baranowicz, Joannicjusz Galatowski (*Łabędź, Alkoran Machometow, Fundamenty*), Warłaam Jasiński, Leoncjusz Karpowicz, Zachariasz Kopysteński, Teofan Prokopowicz, Melecjusz Smotrycki (*Threnos, to jest lamenty ... wschodniej Cerkwie*), nierzadko również dostojnicy cerkwi, jak metropolita Piotr Mohyla.

Nurt historyczny w piśmiennictwie polskojęzycznym reprezentuje pisarstwo Macieja Strykowskiego. Pod wpływem lektury kronik ruskich, które gromadził i studiował, przebywając na dworach swoich mecenasów, m.in. Chodkiewiczów i Olelkowiczów, podjął się zadania opracowania dziejów Litwy w sposób obszerniejszy niż czynili to jego poprzednicy: Długosz, Miechowita, Kromer czy Bielski. W tym celu obficie korzystał z latopisów litewsko-ruskich, z których znaczna część nie zachowała się do czasów nam współczesnych. Już w *Gońcu cnoty* (1574), opisując znaczne czyny królów i książąt polskich oraz litewskich, opierał się na źródłach dzisiaj nie znanych (Sielicki 1985: 32). Najszerzej jednak materiał z latopisów ruskich został wyzyskany w jego późniejszych dziełach: oryginalnej pod względem formy literackiej, pisanej wierszem, kronice *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego...* (1577) oraz w dziele *Która przedtem świata nie widziała Kronika polska, litewska, żmodzka i wszystkiej Rusi* (wydana drukiem w 1582 r.). Jak podaje J. Radziszewska (1978: 17) we wstępie do wydania dzieła *O początkach...*, Strykowski wspomina o wykorzystaniu piętnastu latopisów zachodnioruskich, których fragmenty interpolował do swojej kroniki. Jest wśród nich zaginiony dziś latopis Demetriusza, czerńca smoleńskiego, na który pisarz powołał się na karcie 376.

Dzieła Strykowskiego zyskały duże uznanie zarówno u współczesnych mu mieszkańców państwa litewskiego, o czym świadczy przekład na język białoruski *Kroniki* z 1582 r., jak i u późniejszych historyków polskich (Sarnicki, Wijuk-Kojałowicz, Naruszewicz) oraz pisarzy, zwłaszcza XIX-wiecznych (Mickiewicz, Słowacki, Kraszewski). Język jego utworów, w znacznym stopniu nasycony regionalizmami (cechy dialektu łęczyckiego), rutenizmami, lituanizmami, orientalizmami, omówiła w swoich pracach M. Karpluk (1977; 1984).

5.3. „Kronika Bychowca”. Charakterystyka zabytku. Stan badań

„Kronika Bychowca” uznawana jest za najobszerniejszą redakcję latopisów litewsko-białoruskich. Po raz pierwszy niewielki jej fragment pt. *O śmierci X. Zyg-*

munta Kiejstutowicza. Wyciąg z kroniki litewskiej z równoległym tłumaczeniem polskim opublikował w „Noworoczniku Litewskim” na rok 1831 (s. 91–102) nauczyciel gimnazjum wileńskiego, historyk H. Klimaszewski. W roku 1834 właściciel rękopisu, szlachcic ze wsi Mohylowce spod Wołkowyska, Aleksander Bychowiec przekazał ów dokument historykowi Litwy Teodorowi Narbutowi (1784–1864). Ten, po dokonaniu w jednej ze swoich prac opisu paleograficznego zabytku, opublikował go w Wilnie w serii *Pomniki do dziejów litewskich* (Narbutt 1846: 1–78) jako „Kronikę Litewską”. Wzmianka o rękopisie „Kroniki” znalazła się jeszcze w sporządzonym w 1851 r. katalogu biblioteki Narbutta, po czym oryginał zaginął, a jego losy po dzień dzisiejszy nie są znane. Fakt zaginięcia Latopisu wkrótce po jego wydaniu stał się przyczyną podejrzeń niektórych historyków, np. K. Chodynickiego (1926), J. Tazbira (1966), że Narbutt dokonał fałszerstwa historycznego, zwłaszcza, że wcześniej ogłosił on różne falsyfikaty, m.in. tzw. Dziennik Kyburga (sfalszowany opis obwarowania Wilna). Podjęte jednak przez litewskiego historyka R. Šalugę (1959) badania potwierdziły autentyczność zabytku i tym samym zrehabilitowały jego wydawcę. Šaluga zwrócił uwagę na zapomniany fakt, że na kilkanaście lat przed Narbuttem fragment „Kroniki” ogłosił drukiem H. Klimaszewski. Odnalazł ponadto cztery listy, pisane przez właściciela Latopisu Aleksandra Bychowca w latach 1834–1835 do Teodora Narbutta, potwierdzające fakt przesłania Narbutowi rękopisu „Kroniki”. Przytoczył wreszcie informacje o korespondencji Narbutta z jego krewnym Wincentym, nadzorującym – na prośbę historyka – druk Latopisu w Wilnie od lutego 1844 do 1846 r. (Ochmański 1967: 156).

Wydany drukiem przez T. Narbutta zabytek posiada format in folio. Zasadniczy tekst Latopisu mieści się na stronach ponumerowanych przez wydawcę od 1 do 78. Jednocześnie na marginesach podana jest paginacja stron oryginału rękopisu, z której wynika, że liczył on 159 kart. Strony numerowane w oryginale od 2 do 9 oraz 39, 151 (w wydaniu drukowanym 2–5, 21, 74) zachowują na marginesach przypisy do tekstu w języku polskim, sporządzone przez autora wersji transliterowanej na łacynicę. Z treści zabytku oraz ciągu narracyjnego wynika, że brakuje w nim kart początkowych i końcowych oraz środkowych, co wydawca odpowiednio sygnalizuje (używając wielokropków). Zdaniem A. Żurańskiego (1994: 596), wykorzystującego wyniki analizy tekstologicznej „Kroniki”, utracone fragmenty stanowią około 10% całości tekstu i zasadniczo mogą być zrekonstruowane na podstawie innych zachowanych redakcji latopisów.

„Kronika Bychowca” powstała jako zabytek cyrylicki, w drugiej połowie XVI lub na początku XVII w., według T. Narbutta (1846: II), a na początku XVIII w., według innych historyków (np. Jučas 1974: 221⁴), została przetransliterowana na alfabet łaciński z wykorzystaniem norm ortograficznych języka

⁴ Pochodzenie i rodzaj papieru, którego użyto do przepisywania wersji transliterowanej Latopisu, badacz określa na podstawie opisanych przez T. Narbutta znaków wodnych: karaś i inicjały «GG».

polskiego. Świadczy o tym napis zamieszczony na końcu transliterowanej wersji łacińskiej: *Kronika litewska z języka ruskiego na polski przetłumaczona*. Zdanie to, jak zauważył wydawca, zostało dopisane w górnej części ostatniej strony „ręką spólcześnie z przepisywaniem, ale odmienną” (s. I). Charakteryzując paleografię zabytku, T. Narbutt (1846: I) zwrócił uwagę, że pisany był on „literami polskimi, pismem należącym najpóźniej do początku wieku siedemnastego, a najraniej do połowy wieku piętnastego”. Na potwierdzenie wiarygodności swojej opinii umieścił na końcu wydania „Facsimile czyli przerys z autografii stronicy 25”, zawierającej tytuł jednego z rozdziałów Kroniki: *Rod Wielkich Książąt Litowskich, z Pokolenia a z rodu...* oraz siedem wersów tekstu. Tę stronę poprzedza fragment latopisu, opublikowany w 1836 r. przez P. Muchanowa, opowiadający o małżeństwie Zygmunta Augusta z Barbarą Radziwiłłówną (por. tytuł: *Ułamek z tej samej Kroniki odkryty przez P. Muchanowa, z uwiadomieniem tylko, że oryginał znajdował się w archiwum Radziwiłłowskiem. Sbornik Muchanowa, 1836 Moskwa, 4to str. 140–141. N. 87*). Na stronie następnej zamieszczono krótkie *Radosłowe kniaziew Wytebskich*, w rękopisie mające formę przypisu, którego pismo, według Narbutta, nie odpowiada temu, jakim napisany był tekst Kroniki. XIX-wieczną edycję Latopisu zamyka sporządzony przez jego wydawcę *Poczet osob w tej Kronice wspomnianych*. W indeksie tym oprócz nazw osobowych z rzadka pojawiają się również nazwy geograficzne. Do wydania dołączona została ponadto rycina z roku 1845, przedstawiająca widok fasady Ostrej Bramy w Wilnie od strony miasta.

Opublikowana przez Narbutta Kronika okazała się jedynym zachowanym tekstem zabytku, na podstawie którego przygotowano zostały dwa późniejsze krytyczne jej wydania – w roku 1907 (w redakcji S. Ptaszyckiego) oraz 1975 (w redakcji N. Ułaścika), oba w serii *Polnoje sobranije russkich letopisej* (t. XVII i XXXII).

„Kronika Bychowca” od dawna stanowiła przedmiot badań wielu historyków, poczynszyszy od takich znawców latopisów litewsko-ruskich, jak: I. A. Tichomirov (1901), J. Jakubowski (1912) czy T. Sušickij (1930). Badania te kontynuowali później m.in.: M. Jučas (1974), R. Jasas (1971), V. Čamjarycki (1969, 1997), N. Ulašćik (1966, 1975), J. Ochmański (1967). Zabytek doczekał się przekładów na języki: rosyjski (Ulašćik 1966), litewski (Jasas 1971) i białoruski (Čamjarycki 1997). Ze względu na specyfikę gatunku, „Kronika” stanowiła zatem obiekt zainteresowań historyków, którzy koncentrowali się głównie na problemach stopnia wiarygodności źródła, czasu i miejsca jego powstania oraz potencjalnego autorstwa (redakcji).

Zdecydowanie mniej miejsca poświęcono zagadnieniom języka Latopisu. Sądząc po bibliografii źródeł wykorzystanych w „Historycznym słowniku języka białoruskiego” (HSBM) oraz akademickim wydaniu „Historycznej morfologii języka białoruskiego” (Bułyka, Żurański, Kramko 1979), materiał językowy „Kroniki” był w nich uwzględniany. Należy jednak zauważyć, że w badaniach nad historią języka białoruskiego zabytek ten wykorzystywany jest z pewną ostroż-

nością, by nie powiedzieć, nieufnością. Powodem tej nadzwyczajnej ostrożności jest niewątpliwie ortografia Latopisu, nie oryginalna cyryliccka, a łacińska.

„Kronika Bychowca”, jako obiekt badań lingwistycznych, pojawiła się w pracach wileńskiej slawistki N. Morozovej. Poświęciła ona Latopisowi rozprawę habilitacyjną, która jednak nie została opublikowana, znany jest jedynie autoreferat tej pracy pt. „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės metraščių kalbos ir tekstologijos problemos: Bychowco kronika” (Wilno 2001, 32 s.). Jak wynika z autoreferatu, autorka rozprawy postawiła sobie za cel przeprowadzenie kompleksowej tekstologicznej i lingwistycznej analizy tekstu zabytku, uwzględniającej takie podstawowe założenia, jak: weryfikacja istniejących hipotez na temat czasu i miejsca powstania Latopisu, uściślenie danych dotyczących struktury tekstu i jego potencjalnych źródeł, określenie językowej heterogeniczności tekstu. Heterogeniczny charakter języka latopisów jest konsekwencją specyfiki gatunku, zwykle łączącego w sobie elementy tekstów zróżnicowanych chronologicznie, a zatem odzwierciedlających różne etapy rozwoju języka. Zastosowanie metod analizy lingwo-tekstologicznej pozwoliło autorce sformułować wnioski, że zabytek charakteryzuje się pewną wewnętrzną spójnością systemu językowego, mimo że kronikarz zazwyczaj zachowuje osobliwości języka źródeł, rzadko dokonując częściowej adaptacji i sporadycznie przekładając tylko niewielkie fragmenty tekstu interpolowanego z *Latopisu Ipatijewskiego*. Z zakresu problematyki poruszanej w dysertacji zostało ogłoszonych drukiem kilka artykułów (por. Morozova 1991, 2000).

Graficzno-ortograficznym osobliwościom „Kroniki Bychowca” poświęciła krótki artykuł A. Šagun (1997), powtarzając jednak w istocie uwagi N. Ułaščika (1966) na temat systemu graficznego zabytku w jego wstępie do rosyjskiego tłumaczenia Latopisu.

Problem lokalizacji „Kroniki” – czasu i miejsca jej powstania – stanowi jedną z zasadniczych kwestii, podnoszonych w literaturze poświęconej Latopisowi. Powstanie zabytku zwykle jest datowane na drugą połowę XVI w., przy czym za górną granicę uważa się rok 1574. Stwierdzono bowiem, że „Kronika” (lub bliska jej redakcja latopisu) stanowi jedno z podstawowych źródeł, wykorzystywanych przez M. Strykowskiego w jego utworach historycznych, m.in. w *Goriću cnoty* (1574) (Jakubowski 1912: 58, 87).

Hipotezy historyków na temat miejsca powstania zabytku można sprowadzić do kilku stanowisk. Według jednego z nich, zajętego przez polskiego badacza J. Jakubowskiego (1912: 89–90), „Kronika” mogła powstać w środowisku dworskim książąt Słuckich Olelkowiczów. Podobny pogląd głosi historyk białoruski V. A. Čamjarycki (1969: 184) oraz wydawca (1975) i tłumacz latopisu na język rosyjski (1966) N. N. Ułaščik. Na związki z rodem Olelkowiczów wskazywać może, w opinii badaczy, znajomość wielu szczegółów z ich życia oraz posługiwanie się dokładnymi datami, nawet dziennymi, przy opisie wydarzeń związanych z napadem Tatarów na Słuck czy też śmiercią kniazia Semena Olelko-

wicza (por. cytaty w rozdziale 3. *Śluck i Olelkowicze w świetle „Kroniki Bychowca”*). Zdaniem N. N. Ułaścika (1966: 24–28) autor „Kroniki” pochodził z zachodniej lub południowo-zachodniej Białorusi, z regionu Nowogródek-Śluck, czego dowodzi zarówno doskonała znajomość topografii tego terenu, znajdująca poświadczenie w oryginalnej części zabytku, jak i jego cechy językowe. Czas powstania zabytku N. N. Ułaścik datuje na okres przed 1565 r.

Wątek ślucki, jako najbardziej prawdopodobny w genezie Latopisu, pojawia się również w rozważaniach N. Morozovej (2000: 137–141). Badaczka zabytku wykorzystała wyniki filiacji „Kroniki”, przeprowadzonej przez Čamjaryckiego (1969: 168), który na podstawie analizy struktury tekstu, układu poszczególnych partii materiału, form niektórych wyrazów, w tym nazw własnych, stwierdził ścisły związek zabytku z latopisem Śluckim. Podtrzymując i rozwijając tę tezę, Morozova zwróciła uwagę na jeszcze jeden dość znamieny element: dodatkowe notatki zamieszczone na marginesach właściwego tekstu latopisu Śluckiego, dopisane w późniejszym okresie (innym charakterem pisma i kolorem atramentu)⁵, tworzące swoisty ciąg nekrologów o śmierci poszczególnych przedstawicieli rodu Olelkowiczów. Analogiczne informacje pojawiają się w „Kronice Bychowca”, zbliżona do oryginału jest przy tym ich konwencja stylistyczna: tylko w stosunku do Olelkowiczów, wyjątkowo wobec spokrewnionych z nimi rodów kniaziowskich lub magnackich, używa autor „Kroniki” określeń *blahowernny*, *chrystolubiwy*, nacechowanego, książkowego cerkiewizmu *prestawiti sia*, podczas gdy o śmierci innych książąt informuje, używając neutralnego czasownika *umre*, por. *prestawisia blahowirnaia kniahinia Alexandrowaia Nastasya Kijewskaja wnuka Witoltowa* 61 (żona kniazia Semena Aleksandrowicza Kijowskiego, protoplasty rodu Olelkowiczów); *prestawisia blahowirny i Chrystolubiwy kniaz Semen Michajłowicz Alexandrowicz* Ślucki 73, ale np. *tohoż hođu Iwan kniaz Moskowski Wasilewicz, y sam umre* 74.

Odmienne stanowisko w kwestii lokalizacji „Kroniki” zajmują ci historycy, w opinii których miejscem jej powstania było Wilno. W tym mieście bowiem urzędowały spokrewnione ze sobą i odgrywające znaczącą rolę w życiu państwowym Litwy rody Gasztoldów i Holszańskich. Fakt, że ich genealogii poświęca się w „Kronice” wiele miejsca, eksponuje się czyny i zasługi, skłonił niektórych badaczy do wyrażenia poglądu o inspirującej roli Holszańskich i Gasztoldów w powstaniu Latopisu. Tezę taką głosi m.in. M. Jučas (1974: 223), twierdząc iż autor „Kroniki” pochodził z kręgu księcia Pawła Holszańskiego, blisko związanego z wojewodą wileńskim i kanclerzem Litwy Olbrachtem Gasztoldem. Oba rody spokrewnione były ze sobą przez księżną Annę Holszańską, matkę Olbrachta (Ochmański 1967: 158). Tym pokrewieństwem należy tłumaczyć obecność w „Kronice” interpolowanej genealogii Gasztoldów. Analogiczne stanowisko na temat miejsca powstania zabytku prezentuje również R. Jasas (1971), autor litew-

⁵ Odczytał je w 1854 r. A. N. Popov (Ułaścik 1980: 7).

skojęzycznej wersji „Kroniki Bychowca”, wymieniając wśród jego inspiratorów obok Gasztoldów i Holszańskich także Druckich.

Oryginalny pogląd na temat „Kroniki” wyraził polski historyk J. Ochmański (1967: 155–163). Polemizował z tezą Ulaščika o „śluckiej” genezie Latopisu, wyróżniając w jego strukturze trzy części składowe (każda innego autorstwa), nie stwierdzając jednak w konkluzji, czym dziełem była redakcja całości „Kroniki” ani w jakim środowisku powstała. Dość wyraźnie natomiast charakteryzuje twórców i inspiratorów poszczególnych części. Część pierwsza, przedstawiająca dzieje Litwy do roku 1440, powiela wcześniejsze latopisy litewsko-białoruskie oraz zawiera interpolowaną z *Kroniki halicko-wołyńskiej* opowieść o Mendogu. Powstała w środowisku dworskim Gasztoldów i Holszańskich. Drugą część składową „Kroniki” stanowi opowieść o zabójstwie księcia Zygmunta Kiejstutowicza i początkach panowania Kazimierza Jagiellończyka. Prawdziwym bohaterem tej części jest jednak, jak twierdzi Ochmański (op. cit., 159), nie wielki książę, lecz magnat Jan Gasztold, *diadia wielikogo kniazia Kazimira*. Ta część „Kroniki”, według przypuszczeń J. Ochmańskiego, mogła powstać za życia Olbrachta Gasztolda, a jej autor to prawdopodobnie Litwin, dobrze władający językiem polskim, czego dowodem są liczne w tym fragmencie polonizmy (*porażka, walka, zwazniwszysia*). Część trzecia, przedstawiająca koniec panowania Kazimierza Jagiellończyka i rządy jego syna Aleksandra, urywa się na opowiadaniu o zwycięskiej bitwie z Tatarami pod Kleckiem w 1506 r. Jej autorem był, w opinii Ochmańskiego, Rusin, prawosławny, lecz patriota Litwy.

Mimo zatem zainteresowania zabytkiem wielu badaczy i istnienia dość obszernej literatury o jego genezie, kwestia lokalizacji Latopisu wciąż pozostaje otwarta. Wydaje się, że w rozwiązaniu tego problemu nie mniej istotna niż ustalenia historyków może się okazać analiza językowa dokumentu. Z tego punktu widzenia na szczególną uwagę zasługuje obecność w języku Latopisu elementów dialektalnych, umożliwiających rozpoznanie gwary, którą władał autor (redaktor), a przez to przybliżających miejsce powstania zabytku lub też miejsce pochodzenia pisarza. Nie ułatwia identyfikacji tych elementów pisownia „Kroniki”, w znacznym stopniu podporządkowana jeszcze rygorom tradycji cerkiewnoruskiej i nie oddająca wszystkich cech żywego języka. Jak pokaże jednak przeprowadzona w niniejszej pracy analiza językowa, udokumentowane w Latopisie liczne zjawiska, głównie z zakresu fonetyki i fleksji, w mniejszym stopniu słowotwórstwa, stanowią świadectwo wyraźnych południowo-zachodnio-białoruskich „korzeni” zabytku.

II. Pisownia

1. Uwagi wstępne

W historii języka białoruskiego okres XIV–XVI w. można uznać za etap zamykający formowanie się zasadniczych cech, stanowiących o specyfice jego systemu fonetycznego. Zaliczyć do nich należy głównie: akanie, ciekanie i dziekanie, stwardnienie [r’], refleksację [ě] w postaci [e]. Z kolei inne właściwości fonetyki białoruskiej, jak np. wzdlężenie spółgłosek w pozycji interwokalicznej w wyniku wpływu [j], przejście [v], [ɫ] po samogłoskach w [ɯ], szczelinowa realizacja [g], obejmują również język ukraiński. Nie wszystkie z wymienionych osobliwości fonetycznych znajdowały jednak wierne odbicie w ówczesnej pisowni. Wiek XVI to początkowa faza procesu dostosowywania grafii cyrylicy do nowych zjawisk fonetyki białoruskiej. Nie sprzyjało to naturalnie stabilizacji pisowni, którą cechowała z jednej strony pewna zachowawczość, z drugiej rozchwianie w oznaczaniu głosek. Zdarzające się nieraz niekonsekwencje i oboczności zapisów nie oznaczały jednak całkowitej dowolności czy bezsystemowości ortografii starobiałoruskiej. O istnieniu tendencji porządkujących system pisowniany XV–XVII w., a przejawiających się chociażby w preferowaniu jednego wariantu zapisu przy dopuszczalnych dubletach ortograficznych, świadczą wyniki badań prowadzonych przez E. F. Karskiego (1955), A. I. Żurańskiego (1967), A. M. Bułykę (1970). Dominująca w ówczesnej ortografii zasada etymologiczno-morfologiczna zmuszała autorów tekstów do tradycyjnego (nie uwzględniającego akania) oddawania samogłosek nieakcentowanych [o], [e], unikania graficznego oznaczania ciekania i dziekania czy też geminacji spółgłosek. Kontynuacja staroruskich norm pisownianych nie oznaczała jednak całkowitego zasklepienia się w tradycji. Szczególnie wyraźnie tendencja do fonetyzacji pisowni przejawia się w licznie zaświadczonych w tekstach XVI w. przypadkach przejścia [v] w [u]/[ɯ], dyspalatalizacji spółgłosek: [š’], [ž’], [č’], [c’] oraz [r’], co potwierdza m.in. pisownia „Kroniki Bychowca”.

W historii polszczyzny badany okres charakteryzował się również brakiem ustabilizowanego uzusu ortograficznego, jednak, jak podkreślają badacze (Klemensiewicz 1976: 368; Bajerowa, Wieczorkowa 1989: 19), to właśnie w wieku XVI przeprowadzono szereg istotnych prób unormowania pisowni, w następnych zaś stuleciach (do XIX włącznie) utrwalano i doskonalono te wielkie zdobycze normalizacyjne. Poczynając od XVI w. główna uwaga normalizatorów skupiała się na tych głoskach polskich, które nie mieściły się w systemie łaćńskim. Zasadniczo chodziło o sposoby zapisywania szeregów spółgłoskowych ⟨s⟩, ⟨z⟩, ⟨c⟩, ⟨dz⟩, palatalnych ⟨ś⟩, ⟨ź⟩, ⟨ć⟩, ⟨dź⟩, dźwiękowych ⟨sz⟩, ⟨ż⟩, ⟨cz⟩, ⟨dź⟩, do niedawna (XV w.) palatalnych [š], [ž], [č], [ž'], oznaczania miękkości oraz używania liter ⟨i⟩, ⟨j⟩, ⟨y⟩.

2. Oznaczanie samogłosek

Z zasobu znaków graficznych właściwych tylko systemowi cyrylicy należy zwrócić uwagę na literę **ѣ** i sposób jej transponowania w alfabecie łaćńskim. Realizowane w językach zachodnioruskich jako [e] lub [i], pierwotne [ě] uzyskiwało też stopniowo adekwatną do wymowy tych samogłosek formę graficzną, tj. obok tradycyjnego **ѣ** pojawiały się litery **ѥ/Ѧ**, czasem **и/ы**, por. **лѣто/лето, грыхѣ** (Bułyka 1970: 17–21). Należy przy tym dodać, że nie istniała jakakolwiek norma porządkująca wybór tego lub innego znaku z trzech możliwych wariantów graficznych **ѣ/ѥ/Ѧ**. System literowy języka polskiego nie dysponuje żadnym znakiem na oznaczenie tej głoski, stąd w wydaniu Narbutta etymologiczne [ě] oddawane jest literami: ⟨e⟩, ⟨ie⟩, ⟨i⟩, ⟨y⟩, np.: *cełowanie* 63 / *cyłowanie* 30; *detmi* 28 / *ditia* 14; *hnew* 74 / *hniwu* 37; *rozhreszeniem* 46 / *hrych* 59, 73; *krepko* 69 / *krypko* 7; *leto* 6 / *lit* 3; *obiedy* 10 / *obid* 10; *streły* 59 / *strylenia* 25; *teło* 44 / *tiło* 10; *żełezniy* 17 / *żelizny* 17. Zapisy z ⟨y⟩ pojawiają się jedynie po spółgłoskach zdyspalatalizowanych, np.: *cyłowanie* 30, *hrych* 59, *krypko* 7, *strylenia* 25. Jakkolwiek zatem litera **ѣ** była obecna w tekstach starobiałoruskich, to występowała obocznie do **ѥ/Ѧ** bez określonego systemu.

Pewne źródło kłopotów stanowi użycie znaków jutowanych. W języku białoruskim pełnią one dwie funkcje: 1) w nagłosie oraz śródgłosie po samogłoskach wskazują na obecność joty, 2) po literach spółgłoskowych oznaczają samogłoskę, a zarazem miękkość poprzedzających je spółgłosek. Druga funkcja wiąże się z wyrażaniem w pisowni fonologicznej opozycji spółgłosek twardych i miękkich. W polskim systemie ortograficznym na analogiczną opozycję wskazuje użycie litery ⟨i⟩ po spółgłoskach miękkich. Narbuttowskie wydanie „Kroniki Bychowca” odznacza się brakiem konsekwencji w stosowaniu tej litery w omawianych pozycjach, por. zapisy: *biehaty* 30 / *behał* 61, *deń* 9, *died* 61 / *dedycze* 61, *dowiedałsia* 4 / *dowedałsia* 4, *koniec* 56 / *konec* 9, *mieystce* 3 / *meysce* 2, *mieł* 11 i in.

Szczególne problemy przy interpretowaniu zjawisk fonetycznych wzbudza oboczność zapisów ⟨i⟩/⟨y⟩/⟨j⟩. W tekście „Kroniki” zjawisko mieszania liter, oznaczających samogłoski [i], [y] oraz nie odróżniania ich od niezgłoskotwórczego [i̯], jest powszechne. Brak ustabilizowanej w tym zakresie normy cechuje polszczyznę jeszcze w XVII, a nawet XVIII w. (Bajerowa, Wieczorkowa 1989: 13).

Oddawanie głosek [i], [y] oraz [i̯] w tekście „Kroniki” zasadniczo nie odbiega od ich oznaczania w tekstach polskich XVI (Kamińska 1953: 10) i XVII w. (Bajerowa, Wieczorkowa 1989: 12; Pihan-Kijasowa 1999: 44). Zapis [i̯] w znacznym stopniu uzależniony jest od jego pozycji w wyrazie oraz sąsiedztwa samogłoski lub spółgłoski. Nagłosowe [i̯] najczęściej oddawane jest przez ⟨i⟩, chociaż pojawia się też litera ⟨j⟩, por.: *ieho* 1 / *jeho* 2, *ieie* 12 / *jeie* 5, *iazykom* 3 / *jazyka* 12, *Jatweze* 8, *iechał* 10 / *jechał* 16. W pozycji śródgłosowej sposób oddania tej głoski uwarunkowany jest w dużej mierze jej sąsiedztwem: przed samogłoską dominuje ⟨i⟩, np.: *ihraiu* 3, *kożdoie* 1, *łysoiu* 17, *weliku* 23, *wutiewi* 8, *zaiet* 8, *żałuiuczy* 10 i in., przed spółgłoską ⟨y⟩: *Lezdeyku* 17, *meysce* 18, *pojde* 24, *seyme* 57, *Szwidryhayło* 46, *Troydena* 13, *Żomoytskom* 17 obok *Borejkowiczu* 35, *sejm* 64, *wojsko* 13, *wyjde* 10 i in. Szczególnie jednak przed samogłoską zapis z ⟨i⟩ przestaje być normą; coraz częściej wypiera go ⟨j⟩, np.: *obyczaju* 2, *okajannik* 48, *pańskuju* 14, *swojeho* 16. Oznaczenie tej głoski w wygłosie także nie ma konsekwentnego charakteru, obok dominującego ⟨y⟩, por.: *boy* 25, *dołzey* 26, *hay* 8, *Lackoy* 27, *ludey* 28, *nechay* 38, *nohtey* 11, *tysiaczey* 14, częstym jego odpowiednikiem staje się ⟨j⟩, np.: *dalej* 2, *Jurij* 5, *Keystutej* 18, *Mikołaj* 69, *rożaj* 1.

Znaczne rozchwianie panuje również w sposobie graficznego wyrażania samogłoski [i]. W nagłosie zwykle oddawana ona bywa przez ⟨i⟩: *ide* 7, *ihumen* 56, *imia* 2, *im* 4, *inszyie* 26, *ihre* 8, *istynno* 76, *Iwaszko* 58, *izymali* 47, czasem ⟨y⟩: *yno* 24, *yskaty* 12, *yspowiedał* 8, *yzehnan* 8, w pozycji śródgłosowej przez ⟨i⟩, por.: *bilisia* 7, *izbitwaty* 9, *miły* 38, *mnichi* 18, *pisaty* 70, *silno* 40, *zapisalasia* 23, rzadziej ⟨y⟩, np.: *chodył* 27, *chrystyty* 41, *iezdty* 62, *Konstantyn* 19, wyjątkowo ⟨ij⟩, np.: *Zawichwost* 27 / *Zawijchwosta* 27, w wygłosie ⟨i⟩, por.: *kniazi* 21, *ludi* 32, *osterehli* 24, *ruki* 27, *sami* 7, *zemli* 19, czasem ⟨y⟩: *diady* 13, *dity* 41, *kady* 37, *potechy* 42, *ludy* 17 lub ⟨ij⟩: *czynitij* 2, *mitij* 2.

3. Oznaczanie spółgłosek

Litery oznaczające spółgłoski twarde zasadniczo nie powodowały komplikacji w procesie transponowania ich na alfabet łaćniński. W pisowni „Kroniki” z dużą konsekwencją oddana została znamienna cecha konsonantyzmu białoruskiego – twarda realizacja palatalnych prst. spółgłosek dźwiękowych [ž], [š], [č], [šč], [c]: *horszy* 12, *inszyie* 26, *kniażyty* 4, *mużyki* 37, *oczyma* 76, *opołczywszysia* 32, *otczyzce* 19, *otczynity* 49, *perszym* 8, *placzuczy* 45; *hraniczy* 6, *kuznecy* 53, *mestcy* 22, *łożnicy* 49, *sercy* 60, *stolcy* 14 i in. Cyryliciekie zabytki zachodnioruskie tego okresu,

w znacznym stopniu skrepowane jeszcze cerkiewnosłowiańską normą pisowniową, tak jednoznacznie nie zaświadczały procesu dyspalatalizacji tych spółgłosek, stosując zapisy oboczne: *жн/жы, шн/шы, чн/чы* itp. (Bułyka 1970: 112; Kar-skiej 1962: 228).

Niemal tak samo konsekwentnie realizuje się w ortografii Latopisu stwardnienie prsł. miękkiego [r']: *krywoy 17, kryża 28, pokoryłsia 33, postryłtasia 5, postryhsia 10, pryčyny 1, pryhorodki 56, pryńiał 17, prysiahu 15, ryzu 13, spryia-ty 44, szuryyna 39, try 37*. Do wyjątków należą zapisy poświadczające miękkość tej spółgłoski: *Cezarinus 1, Jurij 5, otmiritsia 30, Prihorodki 16, priniał 29, prisiahu 16*.

Oboczną realizację graficzną uzyskuje spółgłoska [g]. Zdecydowanie domi-nują w tekście „Kroniki” zapisy dokumentujące charakterystyczną dla języków zachodnioruskich spirantyczną zmianę [g]>[h], np.: *dołhi 56, doroha 66, hde 1, Hleb 5, hnew 21, hod 5, horbaty 22, horod 2, hraziu 69, hreblu 77, Hryhorey 69, huby 6, kniahinia 45, mnoho 2, noha 56, pohanstwo 76*. Zapisy z [g], odzwiercie-dlające wpływ ortografii polskiej, spotyka się marginalnie, głównie w nazwach własnych obcej proveniencji, np.: *Gasztolt 4, Gdanski 58, Gidymin 14, Giedroytia 12, Giedrus 11, Giligin 11, Ginwił 5, Głogowa 60, Grawża 4, Growżyszki 4, Grumpia 4*, wyjątkowo w apelatywach: *glejtech 19, gleytownyie 19, gwałtom 12*. Jedynie w kilku przykładach [g] oddane zostało przez dygraf <kh>: *Khrawzu 4, Khrumpia 4*, co tłumaczyć można naśladowaniem wzoru cyrylicznego (Shevelow 2002: 449; Būga 1959 I: 227–268).

Na odrębną uwagę zasługuje zagadnienie wyrażania palatalności w ana-lizowanym zabytku. Poczynając od XVI w. w języku polskim występują dwa sposoby graficznego oddawania miękkości: 1) dodawanie <i> jako znaku mięk-kości poprzedzającej głoski, 2) używanie znaku diakrytycznego (ukośnej kreski) dla spółgłosek: [ś], [ź], [ć] i [ń]. Jeśli chodzi o stosowanie znaku diakrytycz-nego, to „Kronika Bychowca” śladowo notuje dawny polski zwyczaj graficzny dodatkowego kreskowania liter: <ś>, <ź>, <ć> (mimo występowania litery <i>, oznaczającej miękkość tych głosek), np.: *kniažia 6, 7, kniaziu 4, kniazi 31, wziiał 6*. Zwyczaj ten wytworzył się w XVI w. i z różnym natężeniem trwał do połowy wieku XVIII (Bajerowa, Wiczorkowa 1989: 14). W tekście „Kroniki” zapisy takie zwykle posiadają warianty bez kreskowania, np.: *kniazia 15, wziiał 20* lub kre-skowane, lecz bez <i>, np.: *kniażem 20, kniażey 29*, a ogólna liczba ich użyć jest zupełnie znikoma.

Zwrócenia uwagi wymaga również użycie wymienionych liter w wygłosie oraz przed spółgłoską. W obu tych pozycjach można bowiem zauważyć pewne niekonsekwencje w ich stosowaniu.

Oboczne używanie liter <ń>/<n> w wygłosie wyrazu świadczy o tym, że miękkość głoski [n'] nie zawsze uzyskuje swoje graficzne potwierdzenie, por.: *deń 21, 35, 47, 57, 63* i in. / *den 10, 11, 23, 42*, ale frekwencja zapisów z <ń> jest wyższa niż z <n>. Tymczasem wyraz *dań* wystąpił w pojedynczym zapisie, gdzie wygłosowe [n'] zostało oddane przez <n>: *dan 11*.

Przypadki odwrotne, a więc zapisy z ⟨ń⟩ zamiast z ⟨n⟩, również mają miejsce. Wyraz *połon* 3, 14, 15, 27 uzyskał zarówno prawidłowe poświadczenie graficzne z ⟨n⟩, jak i z nienormalnym ⟨ń⟩: *połoni* 3, 27, 46, 54, 73. Rzeczowniki w gen. pl.: *horożan*, *panen* udokumentowano w „Kronice” tylko w zapisie: *horożani* 12, *paneni* 27. Wahania w użyciu liter ⟨ń⟩/⟨n⟩ nie wykazują zależności między jakością wygłosowej spółgłoski ([n'] bądź [n]) a nagłosem (miękkim lub twardym) następnego wyrazu, np.: *w połon poweł* 15 / *w połoni poweł* 3, *horożani swoich* 12. W większości jednak przypadków wyrazy z palatalnym [n'] oddane zostały zgodnie z wymową: *kremeń* 21, *ohoń* 21, *oseń* 34 i in.

Bardzo częstym zjawiskiem w pisowni Latopisu jest oddawanie [n] przez ⟨ń⟩ w pozycji przed następną spółgłoską [s] (w morfemach *-ski*, *-stwo*), por.: *chrystyjańskie* 30, *Duńskoho* 42, *Holszańskoho* 29, *łatyńskuiu* 29, *Pińskoho* 38, *pohańskoho* 17, *pohaństwo* 8, *Rezańskie* 35, *Smoleńskimi* 30, *Wileńskom* 28. Paralelnie jednak można spotkać zapisy z ⟨n⟩: *chrystyjanski* 22, *chrystyjanstwa* 22, *Dubrowskii* 39, *nepostuszenstwe* 33, *panstwo* 55, *Wołyńskim* 51. W językach ruskich, jak wiadomo, po utracie słabego jeru [n] przed wymienionymi formantami uzyskało twardość, podczas gdy w polszczyźnie zachowana została jego miękkość. We wznowionym przez N. Ułaścika (1975: 14) wydaniu „Kroniki Bychowca” konsekwentnie rezygnuje się z litery ⟨ń⟩, objaśniając we Wstępie, że „nierządki i Narbutt, i Ptaszycki [wydawca „Kroniki” z 1907 r. – przyp. L. C.] oddawali polską wymowę stosując miękkie ⟨ń⟩ w środku wyrazów (*Smoleńsk*, *Brańsk*), czego nie było w oryginale”. Taka interpretacja zjawiska może jednak budzić pewne zastrzeżenia. Ortografia licznych latopisów litewsko-ruskich, pisanych cyrylicą, dokumentuje również wahania w oznaczaniu miękkości [n'], przejawiające się w obocznych zapisach *н/нь/нъ*, por.: *Вольнскію/Вольнскію, Смоленскын/Смоленськими/Смоленськими/ко Смоленскы, Христьянскы/Христьянскію* (Letopisec, 35–40). Zapisy takie traktować należy, jak się wydaje, jako fakty jedynie graficzne, odzwierciedlające zachowanie słabych jerów, zgodnie z konwencją ortograficzną. Nie można zatem jednoznacznie twierdzić, że zapisy z ⟨ń⟩ przed ⟨s⟩ były dziełem redaktorskiej pracy Narbutta; równie dobrze mógł je wprowadzić do tekstu autor wersji transliterowanej latynią, oddając cyrylickie wahania graficzne *н/нь*.

Podobne nieregularności można zaobserwować również w sposobie oznaczania spółgłosek [s]/[s'], [z]/[z']. Wpływem pisowni polskiej, odzwierciedlającej upodobnienia tych spółgłosek przed występującymi po nich palatalnymi, należy tłumaczyć wahania w nagłosie i śródgłosie wyrazów. Szczególnie często ma to miejsce przed miękkimi spółgłoskami: [n'], [p'], [w'], [l'], np.: *bezczyślenno* 75, *peśni* 28, *pośle* 38, *poświatywszy* 43, *pryiaźni* 20, *zpryiaźnili* 434, *świat* 12, *światoho* 44. Paralelnie w tych samych pozycjach, nieraz i wyrazach, występują warianty graficzne z ⟨s⟩, por.: *bezczyślennoie* 47, *Hneznenskaho* 57, *myslity* 13, *otczyzne* 51, *otnesli* 28, *pesni* 34, *pokaznił* 37, *speszno* 69, *swet* 40, *swiaty* 27, *Wislicy* 27. Oboczne zapisy z ⟨ś⟩ zamiast ⟨s⟩ są zatem przejawem wpływów polskiej normy graficz-

nej, wymagającej utrwalenia w pisowni tendencji do upodobnień w obrębie grup spółgłoskowych.

Badany zabytek dokumentuje ponadto, nie spotykane w pisowni tekstów polskojęzycznych, przypadki użycia apostrofu dla oddania miękkich spółgłosek [d'], [t']. Taki typ zapisów najczęściej odnosi się do wygłosu wyrazów, por.: *byt'* 42, *budut'* 37, *chowať* 17, *czystost'* 17, *dast'* 21, *miłost'* 37, *met'* 41, *nałóżyť* 42, *nedbałost'* 37, *panowať* 45, *prosiť* 50, *rat'* 6, *smert'* 55, *terpet'* 37, *west'* 44, *ziat'* 25, *zowut'* 32, *żałost'* 33, *Žomoyť* 41. Są również nieliczne ilustracje tekstowe stosowania tego znaku diakrytycznego w śródgłosie, np.: *lud'mi* 74, *rat'mi* 35. Podobnie jak opisane wyżej zjawiska graficzne, użycie apostrofu przy spółgłoskach [d], [t] nie ma charakteru regularnego. Daje to w efekcie oboczne zapisy bez oznaczonej miękkości tych głosek, np.: *desiat* 39, *lehkost* 45, *miłost* 52, *opiat* 54, *smert* 13, *szest* 61, *trydcat* 14, *Žomoyť* 35; *ludmi* 49. Mimo braku konsekwencji w stosowaniu apostrofu można sądzić, że zapisy z ⟨d'⟩, ⟨t'⟩ sygnalizują jedną ze znamienych cech fonetyki białoruskiej – dziekanie i ciekanie. Swoje graficzne poświadczenie, jak dowodzą badania m.in. A. Bułyki (1970: 76), zjawisko to zaczyna uzyskiwać na niewielką skalę w XVI w. Pisownia „Kroniki” wydaje się potwierdzać ówczesne skłonności autorów tekstów do rezygnacji z bezpośredniego dokumentowania tej cechy żywego języka. Poza dwoma zapisami tekstowymi z ⟨dz⟩: *widziaczy* 60, *Dziawiłtowskim* 2, na ciekającą i dziekającą wymowę [d'], [t'] jedynie pośrednio może wskazywać ów nieregularnie stosowany apostrof.

O niekonsekwentnym stosowaniu diakrytów w Latopisie świadczą ponadto oboczne zapisy etnonimu *Žemoyť* 8 / *Žomoyť* 35 / *Zomoyť* 52 (ze zdecydowaną przewagą form z ⟨ž⟩). Ilustrują one notowany również w tekstach polskich zwyczaj nie stosowania dodatkowych oznaczeń w postaci kropki lub kreseczki w odniesieniu do wielkich liter (⟨Ž⟩, ⟨Ż⟩), podczas gdy dla małych są one normą (Pihan-Kijasowa 1999: 40; Paluszak-Bronka 2003: 29).

4. Pisownia łączna i rozdzielna

Pisownia łączna lub rozdzielna różnych połączeń wyrazowych wykazuje w Latopisie wiele cech nieunormowania. Dotyczy to głównie pisowni połączeń z przyimkami, przedrostkami i spójnikami, zapisywania partykuł *nie*, *ni* z różnymi częściami mowy, morfemów conditionalu z poprzedzającym wyrazem, zaimka zwrotnego *sia* z czasownikami i innych zagadnień. W tym względzie znaczna swoboda ortograficzna panuje nie tylko w języku (staro)białoruskim, ale również w polszczyźnie nawet do XIX w. (Bajerowa 1986: 44):

1) Pisownia połączeń ze spójnikami przedstawia stan dość jednolity: niemal bezwyjątkowo spójniki *a*, *i* z następującymi wyrazami są zapisywane rozłącznie, por.: *a kniaziu* 30, *a niekotoryie* 1, *A tretij* 2, *a Žemoyť* 14, *y Boha* 56, *y dať* 2,

Y kniaź 38, y perestupit 30, y stanet 28, y wziat 1, y zvezdy 37. Pisownia łączna występuje sporadycznie, np.: *Adowsprunk 2, awet 45, a kniazi Bojare 15;*

2) Pisownia połączeń z morfemami przedrostkowo-przymiłowymi jest mniej uporządkowana. Brak jednoznacznej w tym zakresie normy ortograficznej stał się źródłem pisowni wariantywnej nawet w obrębie tych samych wyrażen, zlokalizowanych na tej samej stronie tekstu, por.: *odtoli 11 / od toli 11, ponem 4 / po nem 4* i in. Odmienna od dzisiejszej ortografia w zakresie połączeń przymiłow z następnym wyrazem utrwalała w bardzo licznych zapisach. Dotyczy to różnych kategorii, najczęściej rzeczowników, zaimków, przymiotników, por. *na: nahołowu 6, nahory 11, napomocz 7, Narpeni 15, natom 11; po: pomałom 11, ponem 4, posem 9, powyszti 3, pożywote 63; pred: prednim 9; pro: protoho 9; s/so/zo: sneju 28, snim 4, snimi 36, społki 13, stoie 1, sokresty 16, zowsim 1; u/w: upuszczu 2, utom 1, uwerch 1, wmili 11, wneho 17, wnoczy 20, wpołon 3, wtohoż 12, wtot 19; za: zatym 23, zasebe 12* i in.

Paralelnie jednak wszystkie tego typu połączenia występują w tekście „Kroniki” również w wariantach rozłącznych, przy czym ze zdecydowanie wyższą frekwencją, np.: *dla skazy 66; do neho 50, do sebe 41; k tomu 43, k welikomu 57; na hołowu 5, na pomocz 8, na protywu 13, na sud 11; nad nim 44, nad starszym 45; o tom 13; po małom 10, po nem 4, po smerty 13; pry otczyzne 51; u bractwe 52, u werch 1, w połon 3, wo wsiakich 62; s neiu 64, z hor 41, z meczem 13, z Neme 27, z rozhreszeniem 46, z welikim 15, so stolca 16, so synom 25, so wsimi 15, so Żomoytiu 15, zo wsimi 21; za pošty 50.* Wyraźnie zatem zarysowana tendencja do zapisów rozłącznych przymiłow z następnym wyrazem dowodzi znacznego zaawansowania w kształtowaniu się obowiązującej współcześnie normy ortograficznej w zakresie tych połączeń.

Dość jednolicie przedstawia się także pisownia morfemów przedrostkowych. W zdecydowanej większości przypadków reprezentują one typ pisowni łącznej, np.: *nabeh 51, naczał 7; osterehli 24, ostupili 23; odstupili 67, otbit 32; pochował 10, począł 2; prywezli 18, prywitali 29; spustyłsia 27, zbieh 4; ubeh 35, wtiahnuli 14; wytehnul 59, wywet 3; zaklikał 59, zakopał 32.* Sporadycznie formacje przedrostkowe zapisywane są rozdzielnie, np. czasowniki: *y dosza 69, z bratiat 43 / zbratylisia 43, 44;*

3) Znaczne rozchwianie panuje w pisowni partykuły przeczącej *nie* z różnymi częściami mowy. Z formami osobowymi czasownika zapisywana jest najczęściej łącznie, por.: *nebudet 9, nechoteła 17, neczyni 7, nedast' 34, nedobyl 25, nehodiatsia 13, neiest 12, neyspołnili 7, nekazi 37, nemili 2, nemeł 10, nemożesz 8, nepospiet 18, neposzlesz 8, neprymesz 8, nesmeł 22, niepryniali 23;* jakkolwiek nie brakuje i zapisów rozłącznych, np.: *ne hniwaysia 37, ne kaził 15, ne mey 37, ne otnimaju 45, ne pomahali 40, ne smet 15, ne smeli 44, ne ubijet 9, ne wypuszczu 45.* Z podobną wariantywnością mamy do czynienia w pisowni połączeń przeczenia *nie* z przymiownikami, imiesłowami oraz przysłówkami. W tym zakresie dominującym typem jest pisownia łączna, np.: *nechrystijanskich 30, neczełowiczeskij 30, nehorazd 46,*

nemała 13, *nepocztywe* 28, *nepodwizno* 77, *nepostuszawszym* 7, *neprochodymyie* 65, *nerezany* 59, *newolny* 23, *newreżden* 74. Zdecydowanie mniej zapisów zaświadcza pisownię rozłączną, por.: *ne chrystyanych* 8, *ne dochodia* 47, *ne mały* 20, *ne mnoho* 14, *ne somiren* 54, *ne wypisano* 47. W połączeniach partykuły *nie* z rzeczownikami zapisy łączne stanowią normę, por.: *nedbałost'* 37, *nepohoda* 21, *neprawda* 30, *nepryjazń* 58, *nestawa* 52.

Partykuła przecząca *ni* ze wszystkimi częściami mowy pisana jest rozdzielnie, por.: *ni chrestyanskij* 30, *ni derewom* 19, *ni kamenem* 19, *ni nadyiuczysia* 66, *ni odkole* 66, *ni odkoho* 48, *ni odna* 56, *ni odyn* 19;

4) Niekonsekwencje i wahania cechują również pisownię zaimka zwrotnego *sia*. Będąc w prepozycji wobec czasownika, zazwyczaj występuje w pisowni łącznej z poprzedzającym wyrazem, np.: *chotiaczysia snim widaty* 10, *iemusia dostało* 23, *kolisia ochrystył* 20, *misia nehodyt* 20, *snimisia wideł* 10, chociaż zdarzają się również zapisy typu: *sia obmywaiut* 60, *sia ustawili* 58, *sia weselili* 56, *sia zjechali* 57. W postpozycji zazwyczaj zapisywany jest łącznie, np.: *krestysia* 9, *napijmosia* 10, *napiwsia* 10, *polubiłsia* 23, *pryhodyłsia* 19, *wozwratymsia* 28, *sożalisia* 21;

5) Morfem trybu przypuszczającego *by*, *bych(mo)* pisany jest najczęściej łącznie, zarówno z formami osobowymi czasownika, np.: *dalibychmo* 26, *jawiłby* 23, *wziałby* 21, jak i z innymi wyrazami, por.: *chtoby* męł 13, *kakoby* ubity 9, *kolibych* 37, *nechayby* 25, *sztobychmo pohoworyli* 25. Z rzadka pojawia się pisownia rozłączna typu *hodytsia by* 42, *kak by* 42;

6) Nie jest ujednolicona również pisownia złożonych formacji liczebnikowych: *dewiat sot* 36, *piat sot* 1, *piaty sot* 22, *sem sot* 42, *trech sot* 32 / *dewetsot* 35, *piat'sot* 55, *piatsot* 72.

5. Użycie wielkich liter

Zakres użycia wielkich liter kształtuje się odmiennie niż we współczesnej polszczyźnie czy białoruszczyźnie. Zwraca przede wszystkim uwagę częstsze ich stosowanie. Zapisy z użyciem wielkiej litery odnotować należy w odniesieniu do kilku grup leksykalnych:

– nazwy godności, funkcji, urzędów świeckich i kościelnych: *Biskup* 8, *Bojaryna* 38, *Bojare* 15, *Cesara* 42, *Czernec* 13, *Diakony* 16, *Ihumen* 56, *Isus* 76, *Kniaz* 3, *Korolewicz* 50, *Mistra* 27, *Mitropolit* 32, *Wojewody* 42 / *biskup* 8, *bojaryn* 9, *czernicy* 10, *diak* 64, *episkopy* 32, *hetman* 14, *kanoniki* 29, *kanclera* 72, *kardynałom* 64, *kniahinia* 18, *kniaz* 3, *korolewicz* 55, *mistr* 42, *mitropolita* 47, *wojewody* 49 oraz przymiotniki utworzone od tych nazw: *Bożaia* 22, *Czerneczski* 13 / *czerneczski* 10;

– wyrazy ze sfery sacrum: *Boh* 5, *Bohorodycy* 71, *Chrysta* 77, *Chrystyanski* 22, *Chrystolubiwy* 73, *Preobrażenije* 76, *Woskreseniia* 12 / *boh* 11, *zmertwych wstanie* 11;

– etnonimy: *Lachi* 7, *Lasech* 56, *Litwa* 15, *Rusinom* 22, *Ruś* 3, *Tatar* 19, *Wołoch* 49 / *lachy* 11, *lasech* 10, *litwe* 51, *rusinom* 5, *rusiu* 11, *tatar* 7, *wołoch* 49;

– przymiotniki utworzone od nazw własnych (toponimów, etnonimów): *Braślawskoho* 72, *Duńskoie* 1, *Gdańskoie* 58, *Jerusalimski* 12, *Kijewskimi* 16, *Lackimi* 43, *Liflanskoho* 46, *Litowskoie* 3, *Moskowskija* 37, *Nemeckaja* 25, *Oszmenskomi* 4, *Podlaszskuiiu* 70, *Podolskuiiu* 19, *Pruskaia* 25, *Ruskaia* 4, *Smolenskimi* 53, *Tatarskuiiu* 35, *Wilenski* 51, *Wołyńskoiu* 56, *Żomoytski* 51 / *liflantskoho* 12, *litowskoie* 7, *ruskuiiu* 6, *tatarskuiiu* 6.

W „Kronice”, poza składniową funkcją sygnalizowania początku nowego zdania, wielkich liter używa się w zapisie wyrazów, które, zdaniem autora, zasługiwały na wyróżnienie ze względów logicznych lub emocjonalnych. Należy jednak podkreślić, że w każdym z wymienionych zakresów zdarzają się zapisy oboczne małą literą. W tekstach polskojęzycznych XVI i XVII w. na analogiczną funkcję wielkich liter zwracają uwagę: I. Bajerowa, A. Wiczorkowa (1989: 16), A. Pihan-Kijasowa (1999: 56), A. Paluszak-Bronka (2003: 31).

W zapisach niemal wszystkich kategorii nazw własnych stosuje się również wielkie litery. Z rzadka wariantywność pojawia się jedynie w pisowni etnonimów, por.: *Lachi* 7 / *lachi* 11, *Litwa* 15 / *litwe* 51, *Rusinomi* 22 / *rusinomi* 5.

6. Obce wzory graficzne

Śladowo „Kronika” notuje zwyczaj zapisu wyrazów zapożyczonych zgodnie z obcymi wzorami graficznymi. Pisownia taka stosowana jest głównie w odniesieniu do nazw własnych i dotyczy oznaczenia grupy [ks] za pomocą litery ⟨x⟩: *Alexander* 22, *Alexandr* 19, *Alexandro* 61, *Alexandrowicz* 42, *Praxedis* 5 oraz dublowania niektórych liter spółgłoskowych, np. ⟨ff⟩: *Soffiju* 31, *Zoffiia* 36, *Zoffijeu* 32, ⟨ss⟩: *Assyryjski* 30, *Prussy* 14, *processyami* 29. Zwykle jednak takim wzorom towarzyszą zapisy przyswojone graficznie: *Sofij* 5, *Prusy* 32, 58, *Prus* 25, *Prusowe* 41. Pisownia z użyciem obcych znaków stosowana była powszechnie w tekstach polskich XVI i XVII w., jakkolwiek pod koniec XVII w. wystąpiły pewne oznaki jej cofania się (Pihan-Kijasowa 1999: 48).

7. Błędy w pisowni

Błędy i różnego typu usterki w zakresie ortografii występują w zabytku w stopniu raczej niewielkim. Trudne do ustalenia jest niekiedy ich źródło. W części bowiem zapisów nie można jednoznacznie określić czy błędy popełnił kopiści „Kroniki” i autor XVII–XVIII-wiecznej łacińskiej transliteracji jej tekstu, czy XIX-wieczny wydawca wersji drukowanej. Nie budzą wątpliwości odnośnie chronologii jedynie te uchybienia, które były weryfikowane w wydaniu drukowanym, por. zamieszczoną przez T. Narbutta na s. 9 uwagę dotyczącą zapisu *spiniany*: *S Piniany*, z *Pińszczanami*, *obywatelami xięstwa Pińskiego*.

Inne błędy, stwierdzone w tekście Latopisu, mogły być popełnione zarówno przez kopistę, jak i drukarza. Dotyczą one: metatezy liter, np.: *so swimi* 34 (zamiast *so wsimi*), *Peremyszslki* 42 (zamiast *Peremyszlski*); mieszania liter, np.: *te-kowuiiu* 60 (zamiast *takowuiiu*); opuszczania liter, np.: *na p huby* 49 (obok: *na pahubu* 55, *pohublaiuczy* 71); redundacji wyrazów, np.: *Kukowoyt buduczy na wielikom na wielikom Nowhorodskom* 6.

Ewidentnym błędem drukarskim, wynikającym zapewne z nierozróżnienia grafemów ⟨t⟩ i ⟨ṭ⟩, jest zapis leksemu *porty* jako *porty*, por.: *ucztył y udarył razlicznymi dary, sażonymi porty* ... 35.

*
* *

Powyższe uwagi o stanie pisowni białoruskiej i polskiej we wczesnej fazie jej rozwoju sygnalizują trudności, które napotykał anonimowy przepisywacz „Kroniki” przy transponowaniu pierwotnego, cyrylickiego tekstu na wydany przez Narbutta tekst w alfabecie łańcińskim, dostosowanym do polskiej ortografii. Trudności te wynikały z niestabilizowanych jeszcze w XVI w. systemów pisowni obu języków, sprzyjających stosowaniu zapisów wariantywnych. Podkreślić jednak należy, że owa wariantywność nie była równoznaczna z dowolnością i ograniczała się tylko do pewnego zakresu zjawisk, przy tym zaznaczająca się zwykle w tekście przewaga określonego typu zapisów, np.: rozdzielnej pisowni połączeń przyimków i spójników, zaś łącznej morfemów przedrostkowych, dowodzi istnienia tendencji porządkujących system ortograficzny. W zakresie dokumentowania niektórych cech kształtującego się systemu fonologicznego języka białoruskiego pisownia Latopisu wydaje się nie budzić jakichkolwiek wątpliwości: normą np. jest wyrażona graficznie dyspalatalizacja spółgłosek funkcjonalnie miękkich. Z kolei inne zjawiska fonetyczne uzyskują w tekście zabytku bardzo skromną liczbę zaświadczeń graficznych. Dzieje się tak np. w przypadku ciekania i dziekania, udokumentowanego w ortografii „Kroniki” zaledwie dwoma zapisami z ⟨dẓ⟩ i niewielką liczbą zapisów z ⟨ṭ'⟩, ⟨ḍ'⟩, przy wyraźnie dominującym typie pisowni z ⟨t⟩, ⟨d⟩. Jednak nawet te nieliczne poświadczenia mogą stanowić przejaw dochodzącej do głosu i stopniowo utrwalającej się nowej właściwości białoruskiej ortografii.

Analiza pisowni zabytku pozwala też wyodrębnić ślady polskich zwyczajów graficznych, ujawniających się marginalnie w takich m.in. zjawiskach, jak: dodatkowe kreskowanie liter ⟨ś⟩, ⟨ź⟩, ⟨ć⟩ przed ⟨i⟩ oznaczającym miękkość tych głosek, np.: *kniazia, wziął*, sporadyczne używanie ⟨g⟩ przy dominujących zapisach z ⟨h⟩, oboczne oznaczanie miękkości spółgłosek w postaci ⟨ń⟩, ⟨ś⟩, ⟨ź⟩, zgodnie z polską normą ortograficzną, wymagającą utrwalenia w pisowni upodobnień fonetycznych spółgłosek, por.: *chrystyiańskie / chrystyanski, świat / swet* i in. czy też stosowania obcych wzorów graficznych w pisowni wyrazów zapożyczonych.

III. Fonetyka i fonologia

Charakteryzując zjawiska fonetyczne poświadczane w tekście „Kroniki Bychowca”, należy uwzględnić cechy starsze, o zasięgu ogólnoruskim oraz ich relacje z obecnymi w zabytku elementami cerkiewnoślawiańskimi, jak też cechy chronologicznie młodsze, ograniczone terytorialnie do grupy języków zachodnioruskich. Zjawiska właściwe tej grupie wyraźnie wyodrębniają się w języku badanego Latopisu mimo nieustabilizowanej i podporządkowanej tradycji staroruskiej, a opartej na wzorcach cerkiewnoślawiańskich, normy pisownianej. Należą do nich: 1) specyficzna artykulacja niektórych samogłosek, 2) kontrakcja, 3) spirantyzacja [g] > [h], 4) podwojenie spółgłosek przed [j] < *bj, 5) dyspalatalizacja, 6) osobliwości grup spółgłoskowych.

Wśród zjawisk ogólnoruskich na uwagę zasługują: 1) realizacja prsł. grup TorT, TolT, TerT, TelT oraz orT, olT, 2) kontynuacja połączeń TrьT, PlьT, TrьT, PlьT, 3) rozwój połączeń ТьrT, ТьlT, ТьrT, 4) nagłosowe [o-]/[i̯e-], 5) epenteza [l], 6) refleksacja prsł. połączeń *gt', *tj, *dj, *zdj.

1. Wokalizm

1.1. Rozwój prasłowiańskich grup TorT, TolT, TerT, TelT

Dominują formy z regularnie rozwiniętym ruskim pełnogłosem, jakkolwiek zdarza się również realizacja cerkiewnoślawiańska oraz polska:

1) **ToroT** (29 form), np.: *borody* 40, *boronit* 13, *choromy* 30, *dorohami* 39, *Dorohiczyn* 4, *dorohim* 21, *Dorohobuskoho* 54, *horod* 2, *Horodeń* 4, *horodyszczu* 2, *horożane* 15, *Korol* 19, *korolewicz* 62, *korolewnu* 28, *korolewstwo* 1, 29, *korotkom* 60, *Nowhorodok* 4, *oboronity* 12, *porohi* 30, *Rayhorod* 11, *sorok* 39, *soromoty* 37, *storonie* 3, *storożoiu* 18, *woroczatysia* 76, *worota* 16, *worożbitu* 17, *zdorowi* 41;

- 2) **TraT** (15 form): *chrabroie* 69, *hrad* 8, z *hrada* 51, *hradom* 32, *hradom-že* 29, *ko hradu* 73, *hrady* 7, *nawratymsia* 2, *obratymsia* 5, *wozwratylisia* 69, 78, *wozwratylisia* 70, *wozwratymsia* 2, *wrahi* 9, *wrahu* 8, *wratyszasia* 8;
- 3) **TroT** (3 formy): *krolewstwom* 43, *krolewstwy* 43, *zwrotyl* 60;
- 4) **TołoT** (16 form): *bołotu* 59, *chołop* 23, *dołoni* 28, *hołod* 67, *hołosom* 21, *hołowu* 5, *mołody* 79, *połon* 3, *połoni* 3, *połonił* 27, *Rohwołoda* 5, *wołodyiet* 33, *Wołodymer* 7, *Wołodymerski* 7, *wołosty* 18, *zołota* 6;
- 5) **TłaT** (13 form): *hławami* 30, *hławu* 30, *mład* 55, *mładencem* 14, *obłasty* 50, *władeciuczy* 31, *Władyka* 53, *Władysławom* 36, *włastem* 52, *własteli* 57, *wozhlasi* 6, *zlata* 8, *zlaty* 8;
- 6) **TłoT** (3 formy): *chłopski* 48, *chłopskuiu* 49, *człownik* 42;
- 7) **TleT** (11 form), np.: *plenem* 69, *pleneniya* 75, *pleniaczy* 38, *plenniki* 78, *plennykh* 30, *popleni* 46, *poplenili* 35, *poplenil* 37, *popleniwszy* 21;
- 8) **TereT** (50 form), np.: *bereh* 3, *berezie* 76, *Berestec* 4, *Berestia* 4, *czerez* 13, *dere-wenny* 32, *derewo* 27, *pered* 8, *napered* 15, *osterehli* 24, *perechodyty* 77, *peredalisia* 16, *peremirie* 72, *peremiryłsia* 21, *Peremyśli* 41, *perenes* 16, *pereprawili* 54, *pereszewniki* 53, *pereszli* 4, *peretehnuli* 39, *pereymaiuczy* 77, *Podbereski* 36, *seredni* 2, *w seredu* 53, *seredulsoho* 62, *sterehli* 59; *naperod* 12;
- 9) **TreT** (22 formy), np.: *bezprestanno* 67, *na drewcy* 77, *drewle* 8, *drewo* 28, *prebyli* 78, *predki* 43, *predleżaszczoi* 34, *predniaia* 44, *pred-nim* 9, *Preobrażenie* 76, *prestawiłsia* 34, *prestupity* 53, *preszedzy* 68, *wremia* 7.

W realizacji prsł. grup **TorT**, **TolT**, **TerT**, **TelT** zabytek wykazuje zgodność z tendencjami rozwojowymi wschodniej Słowiańszczyzny. Regularnie rozwinięty pełnogłos poświadczony został w 95 formach. Dość wyraźnie zaznaczają się jednak odstępstwa wywołane wpływem cerkiewnosłowiańskim, udokumentowanym w 61 formach, realizujących południowosłowiańską metatezę i wzdłużenie samogłoski. Rzadziej pojawiają się przykłady o charakterystycznym dla polszczyzny typie przestawkowym – 6 form.

1.2. Rozwój prasłowiańskich nagłosowych grup **orT-**, **olT-**

Wahania nagłosowych grup **roT-/raT-** (kontynuantów **olT-** nie odnotowano) są wynikiem ich odmiennej realizacji w językach północno- i południowosłowiańskich. Północna Słowiańszczyzna rozwinięła pod dawnym cyrkumfleksem kontynuant w postaci **roT-**, południowa zaś **raT-**, pod akutem efekt rozwoju był jednakowy: **raT-**:

- 1) **raT-** (14), por.: *po-razumeł* 12, *raby* 48, *razdumaw* 7, *raziechatysia* 26, *razlicznymi* 35, *razszyraty* 2, *razumna* 17;
- 2) **roT-** (30), np.: *rozbehlisia* 1, *rozbehoszasia* 9, *rozbity* (inf.) 26, *rozbolełsia* 34, *rozdelil* 17, *rozhnewał* 75, *rozjehalisia* 61, *rozmnożaty* 2, *rozmnożyty* 3, *roznemożesia* 12, *rozohnany* 4, *rozpustyl* 15, *rozsekszy* 44, *rozsypał* 59, *rozumeiu* 45, *rozumu* 45, *rozwiawawszy* 22, *rozżaliszasia* 8, *zrozumel* 43.

W „Kronice” dominują formy (około 30 poświadczeń) z regularnie rozwiniętym w językach ruskich pod intonacją cyrkumfleksową nagłosem roT-. Zaznacza się jednak również wpływ cerkiewnosłowiański, widoczny w wyrazach z nagłosowym raT- (około 14 przykładów).

1.3. Nagłosowe [o-]/[iɛ-]

W „Kronice” dominuje nagłosowe [o-] (< *iɛ-) jako jedna z najwcześniej poświadczonych cech ruskich (*Izbornik Svjatoslava* z 1073 r.), chociaż pod wpływem tradycji pisownianej nie zawsze konsekwentnie dokumentowanych por.: *odna* 19, *odnako-ż* 42, *odno* 1, 76, *odnoho* 11, *odnoie* 26, *odyn* 8, *odynocstwo* 23, *odnomysłnie* 16, *sodynoczyliasia* 43, *ozere* 75, w *Ozerech* 47, *ozero* 2, *ozerom* 2.

Oprócz apelatywów [o-] notowane jest również w nagłosie imion oraz motywowanych przez nie toponimów: *Olenoiu* 64, *Olenu* 63, 64 (< scs *Elena*), *Ostafia* 9 (< scs *Ewstafij*); *Ostaszyna* 76, *Ostaszynie* 76 (por. hipokoryst. *Ostasz* < *Ewstafij*). Zmianę nagłosowego (j)e- > O- w imionach zapożyczonych z greki odnotowało wielu badaczy zajmujących się imiennictwem: staroruskim (Skulina 1974: 160), ukraińskim (Kersta 1984: 111), białoruskim (Biryła 1966: 14; Uscinovič 1975: 33–37). Tradycyjny nagłos je- zachowany został w Latopisie jedynie w pozycji przed wargową, por.: *Jewna* 18, *Jewnutey* 18, *Jewnutewicza* 31, *Jewnutia* 17, *Jewnutiem* 18, *Jewnutiu* 18.

Wpływem języka cerkiewnosłowiańskiego lub polskiego tłumaczyć można dwa zapisy w „Kronice”, zachowujące nagłos w postaci [iɛ-]: *ni-jedyna* (gen. sg. masculinum) 34; *Jezerem* 13.

1.4. Realizacja samogłosek jerowych

Istotny dla systemu fonetycznego i fleksyjnego języków ruskich proces wokalizacji jerów mocnych i zaniku słabych datuje się na wiek XII (obszar południowej Rusi) i XIII (Ruś północna). Odzwierciedlenie tych zmian w pisowni zapoczątkowały rękopisy halicko-wołyńskie, które już w połowie XII w. używały zapisów z ⟨o⟩, ⟨e⟩ na miejscu jerów mocnych (Durnovo 1933–34: 72). „Kronika Bychowca” wykazuje zgodność z regułą rozwojową właściwą ruszczyźnie w zakresie wokalizacji samogłosek jerowych, por. ѣ > [o]: *bełok* 39, *łoż* 68, *son* 17, *zamek* 29 i in.; ѣ > [e]: *czest’* 31, *deń* 9, 21, *honec* 18, *koniec* 56, *test* 68, *testia* 35, *weś* 1 i in. Za fonetyczny wyróżnik leksemów polskiego pochodzenia należy uznać realizację ѣ jako [e] w formach: *poselstwe* 50, *poselstwom* 43.

Na szczególną uwagę zasługują formy dokumentujące powstałą po wokalizacji jerów mocnych i zaniku słabych alternację [e]/[ø], która we współczesnym języku, pod wpływem wyrównań analogicznych, uległa uproszczeniu. Poświadczają ją głównie toponimy derywowane formantem -*ьsk-*, posiadające jeszcze w nom. oboczne formy: *Branesk* 56 / *Bransk* 67, *Kleczesk* 55 / *Kleck* 73,

Łuczesk 17, Łuczsko 74 / Łucko 6, Połtesk 5 / Połocka 9, Słuczesk 74 / Słucku 73, Trubczesk 22. Późniejsze ujednocianie zalternowanych tematów odbywało się poprzez wprowadzanie w miejsce form nom. (z regularnie zwokalizowanymi jera-
mi) tematów przypadków zależnych, por.: nom. sg. *Бранѣскъ* > *Branesk*, gen. *Бранѣска* > *Branska*, dat. *Бранѣску* > *Bransku* itd. → nom. *Bransk*.

Wspomnieć należy również o rezultatach rozwoju jerów w połączeniach przyimkowych i prefiksalnych:

1) Przyimek i prefiks *s, z* (< **съ, *ізъ*) w przeważającej liczbie zapisów występuje w formie odzwierciedlającej zanik jeru, np.: *s nami* 23, *s ohniwa* 21, *s pusz-
kami* 70, *s toboiu* 53; *s-karaty* 22, *s-kazili* 3, *s-kinuł* 59, *s-konczausia* 14; z *Kijewa* 4, z *mora* 2, z *otczyzny* 6, z *Pskowa* 13; z-*budowali* 5, z-*doch* 56, z-*jeł* 56, z-*łożył* 46, z-*mowili* 37. Wokalizację jeru w przyimku lub przedrostku ilustruje nieco mniej-
sza liczba przykładów, por. niektóre: *so bojary* 21, *so wsimi* 24, *so ziatem* 37, *so
Żomoytiu* 15; *so-hnaty* 7, *so-tworym* 7, *so-tworzyli* 30, *so-żhli* 70; *zo wseiu* 29, *zo wsi-
mi* 21, *zo-bralasia* 5, *zo-połczyliasia* 76;

2) Przyimek i prefiks **въ* jest kontynuowany najczęściej w postaci [u]/[u̯], w zapisie ⟨u⟩/⟨w⟩, por.: *u izbach* 30, *u korolewstwo* 1, *u Wilni* 33; *w horod* 24, *w korolewstwie* 1, *w pokoi* 3, *w rekach* 2; *w-sadył* 26, *w-tiahmuli* 14 i in. Więcej uwagi genezie tej zmiany fonetycznej poświęca się przy charakterystyce repartycji [u]/[u̯]/[i̯] (zob. niżej). Postać przyimka ze zwokalizowanym jerem wykazuje cechy realizacji typowej dla języków ruskich, np. *wo Braslawli* 47, *wo dwore* 67, *wo
lubow* 35, *wo swoju zemlu* 46, *wo welikoy poczestnocy* 51, *wo woysku* 40, *wo wtorok* 35, *wo zbroi* 53, *wo zdorowi* 60; *wo-orużyłsia* 35, *wo-staty* 8, *wo-szli* 1, *wo-zwali* 37 i in. Za-
ledwie w kilku przypadkach wokalizacja jeru jest zgodna z normą polszczyzny: *we Lwowe* 44, *we Włoszech* 44, *we zdorowiu* 60.

Wyjątkowo w wyrazach *u wo-sne* 28, *uwo-szli* 1 przyimek/przedrostek przy-
muje postać *u-vo-* w wyniku analogii do form zawierających protetyczne [v-]
przed nagłosowym [o-] typu: *u w-objezd* 64, *u w-opeku-sia* 45, *u-w-oseni* 8, *u-w-oružen* 58 (por. proteza). Takie formy przyimka i prefiksu notowane są rów-
nież w innych zabytkach starobiałoruskich XVI–XVII w. (Vajtovič 1977: 75) oraz
staroukraińskich XIV–XV w. (Kuraszkiewicz 1934: 77);

3) Zanik wygłosowego jeru notowany jest w przyimku *ot, od* (< **отъ*), jak również w prefiksie, np.: *ot Kijewa* 15, *ot Litwy* 29, *ot Orszy* 48, *ot reki* 4, *ot zawtry-
ni* 21; *ot-bił* 32, *ot-łuczylili* 73, *ot-menity* 38; *od Kameńca* 67, *od ludey* 17, *od poranka* 7, *od ustija* 11; *od-iechał* 19, *od-kazał* 37. Prepozycja *ot-, od-* kilkakrotnie poświadczona została jako prefiks z jerem zwokalizowanym: *oto-yde* 74, *oto-ydite* 68, *oto-yty* 66, *oto-słali* 58, *oto-słał* 41, *odo-słaty* 44;

4) Zalternowaną postać zachowuje w Latopisie przyimek *k/ko/ku* (< **къ*). Najczęściej występuje on w formie dokumentującej zanik końcowego jeru, np.: *k borode* 45, *k Orde* 19, *k Pape* 8, *k sobi* 62, *k synu* 24, *k Wilni* 31. Sporą liczbę zaświadczeń uzyskała również postać ze zwokalizowanym jerem *ko*, np.: *ko
Drucku* 4, *ko horodu* 68, *ko nemu* 75, *ko Obolcom* 69. Za przejaw wpływu polsz-

czyzny uznać należy formę przyimka *ku*, utrwaloną w kilkunastu połączeniach, np.: *ku bitwi* 39, *ku Brasławu* 3, *ku Mstysławu* 71, *ku poymaniu* 59.

1.5. Rozwój połączeń **ТьrT**, **ТьlT**, **ТьrT**

Zgodnie z przyjętym w slawistyce poglądem prsł. tautosylabiczne połączenia *ɽr*, *ɽr*, *ɽl*, *ɽl* w językach wschodniosłowiańskich, w przeciwieństwie do zachodnio- i południowsłowiańskich, nigdy nie przekształciły się w sonanty, zachowując swój złożony charakter. Występujące w tych połączeniach jery (zawsze w tej pozycji traktowane jako mocne) w okresie wokalizacji utworzyły grupy *-or-*, *-er-*, *-oł-*. Niemal bezwyjątkowo zachowują się one w badanym zabytku, por.:

- 1) **TorT**: *w borze* 27, *hordostyiu* 9, *hordyty* 8, *horło* 48, *so skorbiju* 71;
- 2) **TerT**: *cerkow* 5, *cerkwi* 40, *Czernec* 13, *czerneczski* 10, *czernicy* 5 / *czornuiu* 13, *czornych* 53, *dernuł* 49, *derżał* 41, *perwy* 47, *pomerli* 40, *w sercu* 48, *smerty* 40, *terpeli* 48, *utwerdywszy* 53, *uwerch* 1, *werbnuiu* 49, *zapersia* 50;
- 3) **TolT**: *dołho* 35, *napoñnił* 71, *opołczywszesia* 69, *połki* 35, *sopołczył* 30, *wołk* 17, *wołkow* 17.

Wśród kontynuantów grupy **ТьlT** wyjątkiem są formy wyrazu *słońce* 37, *słońca* 2, 22, *słońcu* 37, w których – zgodnie z tendencją właściwą polszczyźnie – [l] sonantyczne po przedniojęzykowej dało *-łu-/-ło-*, por.: *słup*, *długi*, *słońce*, *dziś słońce*.

1.6. Kontynuacja połączeń **ТrɽT**, **ТлɽT**, **ТrɽT**, **ТлɽT**

Rozwój jerów po płynnych w językach ruskich przebiegał niejednolicie. W rosyjskim jery, niezależnie od pozycji, uległy wokalizacji w [o], [e], natomiast w białoruskim i ukraińskim zmiana taka zaszła tylko w pozycji mocnej, w słabej zaś dokonało się przejście w [y], stąd ros. *кrowavyj*, *дрова*, brus. *kryvavy*, *dryva*, ukr. *kryvavyj*, *dryva*. W gwarach zachodnioukraińskich nowo powstałe grupy dodatkowo mogą ulegać przestawieniu: *kyrɽavyj*, *dyrɽva* (Kuraszkiewicz 1963: 25). Zjawisko to L. Bednarczuk (2004: 44) określa mianem interwokalizacji i objaśnia, podobnie jak I. Sawicka (1972: 269), strukturą sylaby, w której zasada sonoryczności wymaga rozbicia grupy obstruent-sonant-obstruent (por. zachowanie takich grup w polszczyźnie: *krɽawy*, *drɽva*).

W „Kronice Bychowca” poświadczone zostały tylko grupy z jerem zwokalizowanym w [o], [e], analogicznie jak w języku rosyjskim:

- 1) **TroT**, np.: *krow* 13, *krowi* 9, *krowiu* 60, *krownio* 67, *krowoprolitie* 70, *krowoprolitye* 30, 77;
- 2) **TreT**, np.: *krestnoho* 63, *krestnoie* 30, *kresty* 9, *krestył* 23, *kreszczenieje* 8, 9, *kreszczywał* 54; *chrestyanskij* 30, *chrestyanskuiu* 30, *ochrestył* 22, 41, *Chrestyiańskich* 42, *ochrestyłsia* 29 / *Chrysta* 77, *chrystianom* 7, *chrystyty* 41;
- 3) **TleT**: *so slezami* 71.

1.7. Rozwój i wahania samogłosek

Analiza sposobu oznaczania samogłosek w tekście „Kroniki”, ujawniających się odstępstw od przyjętej normy oraz oboczności w graficznej realizacji niektórych z nich, pozwala określić osobliwości wokalizmu badanego zabytku:

[a]

1) samogłoska [a] po spółgłoskach twardych i w nagłosie kontynuuje prsł. /a/, np.: *bratiju* 8, *dani* 19, *dary* 8, *kamenia* 27, *krasna* 17, *tasku* 21, *prawde* 18, *radam* 23;

2a) po spółgłoskach miękkich prsł. /ę/ na gruncie wschodniosłowiańskim uległo przejściu w [’a], np.: *desiat* 11, *imia* 2, *iazynom* 3, *kniahini* 30, *kniahinia* 18, 31, 33, 50, *kniaża* 28, *mesiac* 15, *plemia* 7, *potiahnuł* 12, 52, 58, 59, 62, *prosiaczy* 10, *pryiaty* 9, *prytiahnuli* 68, *prytiahnuwszy* 65, *Putiatycza* 72, *rozwiawwszy* 22, *swiatoie* 9, *Swiatosławiczy* 35, *wdiaczne* 57, *tiahnet* 71, *tiażkije* 48, *ziat* 72; podobnie po spółgłoskach funkcjonalnie miękkich [č’], [ž’], [š’], [c’], [r’], które w białoruskim (jak w ukraińskim i polskim) uległy dyspalatalizacji, por.: *czast* 2, *czasty* 2, *hraziu* 69, *kniaża* 28, *poczali* 1. Głoska ta pod akcentem nie ulega na ogół zmianom, np.: *ziat* 72, *prysiahu* 16;

2b) Spotykamy jednak stosunkowo nieliczne przykłady [e] < [’a] < [ę] pod akcentem: *dohledeli* 69, *Jatweze* 8, *Jatwezi* 8, *kniażety* 48 / *kniażata* 19, *kniażat* 42, *paniety* 48, *tehnut* 65. Niektóre z nich to zapewne polonizmy, odzwierciedlające zanik rezonansu nosowego [ę], np.: *penezey* 41, *penezi* 41, *zwyteż* 66, *zwyteżstwom* 6, jakkolwiek paralelnie występują również dublety z białoruską realizacją [’a], np.: *peniazi* 70, *zwitiazstwom* 6;

2c) W pozycji nie akcentowanej zwężenie artykulacji [’a] > [e] poświadczono zostało w:

– sylabie przedakcentowej pierwszej: *dewetsot* 35, *dewetsotnoho* 44 / *dewiat* 36, *ohledawwszy* 28, *pamietay* 21, *pamietaiete* 45, *pamietayte* 45 / *pamiataiuczy* 23, 62, *zapamiatawszy* 63, *Perejesławlane* 16, *peretehnuli* 39, *potehnuti* 77, *tehnut* (inf.) 65 / *potiahnuty* 40, *potiahnuw* 13, *tiahnuli* 39, *tiahnut* 25, *wtiahnuli* 14, *petsot* 70, *Rezańskij* 42, *Rezańskim* 16, *Rezańskioie* 3, *żedaiuczy* 43, 61, *żedali* 62 / *żadaiuczy* 60, wyjątkowo drugiej: *Swetosław* 30, *Swetosławicz* 33 / *Swietosławicz* 35, *Swetosław* 30 / *Swiatosław* 7, *Swiatosławiczu* 35;

– sylabie poakcentowej: *baczeczy* 1, *boieczysia* 56 / *bojaczysia* 4, 69, *kniaże* 2, 42, *pamet* 2, *se rodet* 2, *sadeczysia* 74, *stretet* (3. pl.) 31, *wytehnuł* 59, *zaiec* 8, *zaieczyiemu* 8, *życzeczy* 57.

[a]/[e]

1) Śladowo pojawiają się w „Kronice” zapisy [a] jako ⟨e⟩ po spółgłoskach twardych. Zjawisko to ilustruje kilka zaledwie przykładów: *prelatow* 63, zapewne pod wpływem łac. *praelatus* [prelatus], *tekowuiiu* 60 / *takowuiiu* 68 (błąd pisarski?);

2) Zwężenie artykulacji [a] do [e] stanowi dzisiaj charakterystyczną cechą wokalizmu gwar południowobiałoruskich. Osobliwy jest rozwój [a] różnego pochodzenia również w gwarach ukraińskich. Na północy [a] pod akcentem po spółgłoskach miękkich jest kontynuowane, natomiast poza akcentem pojawia się [e] po spółgłoskach zdyspalatalizowanych oraz [j], np.: *p'at'* ale *déset'*, w wielu zaś gwarach zachodnich i karpacckich [a] niezależnie od akcentu ulega zwężeniu do [ä], [e], nawet [i], por.: *p'et'* 'pieć', *xód'et'* 'chodzą', *t'izko* (Kuraszkiewicz 1963: 69);

3) W niektórych gwarach południowobiałoruskich [a] ulega zwężeniu do [e] nie tylko w pozycji nieakcentowanej, ale też pod akcentem, np.: *t'ežko*, *m'éta*. Północną granicę zasięgu tego zjawiska wyznacza izofona, biegnąca z zachodu na wschód wzdłuż linii Pruzany-Łuniniec-Słuck-Hłusk-Rzeczycza (Blinava, Mjacelskaja 1980: 34), jej przedłużenie w kierunku zachodnim odnajdujemy w gwarach południowo-wschodniego Podlasia. Jak wynika z ustaleń M. Kondratiuka (1964: 341), wymowę akcentowanego [a] po spółgłoskach miękkich i historycznie miękkich jako [é], [ie], [ey], np.: *jahně*, *skliénka*, spotyka się w niektórych miejscowościach powiatu hajnowskiego. Izoglosa ta stanowi jednocześnie granicę tzw. południowobiałoruskiego jekania, czyli wymowy niewysokich samogłosek [a], [o], [e] w pierwszej sylabie przed akcentem jako [e] (DABM, mapa 4);

4) Spotykamy też wahania [a]/[e] w imionach: *Jadwihu* 29 / *Jedwihu* 29, przy czym formy z A-/Je- w miejsce etymologicznego E-/Je- występują do dziś na pograniczu litewsko-białorusko-polskim na Wileńszczyźnie, np. *Aliona* < *Olena* (< *Jelena*, *Helena*). „Kronika” poświadcza formę *Olena*: *Olenu* 64, *Olenoiu* 64;

Notowana również w innych zabytkach starobiałoruskich oboczność zapisów ⟨a⟩ (w tekstach cyrylickich także Ɑ, Ɱ) / ⟨e⟩ interpretowana jest zazwyczaj jako zjawisko o charakterze głównie ortograficznym (por.: Bułyka 1970: 119; Vajtovič 1977: 58). W przypadku analizowanego Latopisu takie podejście do problemu wydaje się być nieuzasadnione, a na jego fonetyczny charakter (znajdujący oparcie w lokalnej fonetyce) wskazywać mogą również poświadczenia innych omawianych tu cech o wyraźnie regionalnych nawiązaniach. Niekonsekwencja zapisów ⟨e⟩/⟨a⟩ w „Kronice Bychowca” pozwala łączyć ten zabytek z grupą słucką południowo-zachodnio-białoruskiego zespołu dialektalnego, gdzie realizacja [a] nie akcentowanego po spółgłoskach miękkich (zarówno w sylabach przed-, jak i poakcentowych) nosi oboczny charakter [e]/[a], np.: *hl'edzi*, *p'eták*, *s'édz'ečy*; [a] częste jest w końcówkach (Kryvicki, Padłuzny 1984: 202).

[a]/[o]

1) Wahania [a]/[o] dotyczą nagłosu niewielkiej grupy wyrazów zawierających imiona osobowe, por.: *Olechno* 59, *Olechna* 59, *Olelka* 48, *Olelko* 50, *Ondrejewi* 8, *Ontyoch* 12 wobec *Alexander* 29, *Alexandro* 64, *Andrey* 8, *Andrejem* 24, *Antyoch* 30. Zjawisko zmiany nagłosu w adaptowanych imionach chrześcijańskich może mieć genezę ogólnosłowiańską, związaną, jak przypuszcza Z. Stieber

(1979: 30), z przejściem około IX w. prsł. /ǫ/ > /o/. Przekształcenie to szczególnie często spotykane jest w imiennictwie staroruskim (Skulina 1974: 203–205), rzadziej w staroczeskim i staropolskim (Malec 1994: 27). Zabytki starobiałoruskie kontynuują liczne formy imion z nagłosowym O- pod wpływem staroruskim (Karskij 1955: 94);

2) Spotykamy też inne przykłady wahania między [a]/[o]. W niektórych [o] może być rezultatem wpływu języka polskiego: *rozszirywszy* 39, *rozmnożyty* 3 / *razszyraty* 2, *razdumaw* 7. Trudniej wyjaśnić wahania: *potoy* 55 / *potay* 57; *zostawił* 3, *zostawili* 44 / *zostawy* 16 / *zastawił* 32.

[o]

1) W pozycji akcentowanej [o] etymologiczne oraz pochodzące ze zwokalizowanego jeru oddawane są przez ⟨o⟩, por.: *boy* 5, *hodu* 74, *horod* 11, *hory* 2, 65, *koney* 77, *krowi* 13, *krownioie* 67, *łowy* 16, *more* 2, *nocz* 70, *ordoiu* 71, *oseń* 67, *ostrowy* 4, *płodu* 2, *na poli* 8, *son* 17, *woli* 24, *woz* 49, *wysokija* 2, *zhodu* 58, *zwon* 5;

2a) W sylabach bezprzyciskowych (gdzie dziś w białoruskim zachodzi akanie) również dominują zapisy z ⟨o⟩: w pierwszej sylabie przedakcentowej: *bołote* 77, *hore* 21, *na koni* 13, *oknom* 49, *ohoń* 21, *wode* 19, *wozow* 49, *zwonity* 5; drugiej sylabie przedakcentowej: *boronity* 15, *dostowirno* 52, *hołdowaty* 66, *hospodara* 45, *hospodaru* 15, *howoryty* 25, *korola* 45, *koronowali* 29 / *korunowan* 72, *korunowanym* 42, *mołoduiiu* 42, *mołodych* 5, *odnoho* 11, *okormili* 19, *pochował* 10, *pokopali* 40, *połowicu* 39, *potonuli* 32; w sylabach poakcentowych: *cerkow* 5, *hodnoho* 13, *hołosom* 21, *Marszałok* 66, *pomocz* 6, *rownoho* 39, *sorom* 52, *szlachtoiu* 43, *szyroko* 39, *weliko* 45, *zamek* 65, *zdorowoho* 60, *zołota* 7, *żałostno* 60.

2b) Przykłady zapisu ⟨a⟩ na miejscu etymologicznego /o/ w pozycji nie akcentowanej są w „Kronice” nieliczne. Poświadczono zostały głównie w pierwszej zgłosce przedakcentowej: *at tole* 68, *Boharodycy* 34, *kali-by* 17, 18, 9, *Maskwicz* 73, *łamaty* 75, *pahubu* 55, *pomahaty* 8, wyjątkowo w drugiej: *Akijan* 1 oraz w sylabie poakcentowej: *parabcy*, *podobna* (przysłówek) 52, *woyska* (nom. sg.) 15. Jako hiperyzm wobec akania wyjaśnić można zapis toponimu *Kojdanów* (od tatarskiego imienia o podstawie *kajdan-* ‘kajdany’) w postaci: *Koydonowie* 6.

Część form przyjmuje postać zapisów obocznych: *at tole* 68 / *otole* 46, *Boharodycy* 34 / *Bohorodycy* 71, *Dowmant* 12 / *Dowmont* 12, *Karaczew* 6 / *Koraczewski* 6, *Litawara* 68 / *Litowor* 69, *parabcy* 9 / *parobok* 23, *Skitawrasa* 2 / *Skitowrasu* 10;

3) Jak wiadomo, jedną z najbardziej znamiennych cech wokalizmu białoruskiego jest tzw. akanie, tj. wymowa [o] w pozycji nie akcentowanej jako [a] lub głoski zredukowanej, artykulacyjnie zbliżonej do [a] (w zależności od jej pozycji względem akcentu). Wyróżnia się kilka typów akania. Gwarom północno-wschodnio-białoruskim właściwe jest akanie dysymilatywne, polegające na wymowie przedakcentowych samogłosek [a], [o], [e] jako [a], jeśli pod akcentem znajduje się samogłoska inna niż [a], natomiast w przypadku występowania pod przyciskiem [a] samogłoski przedakcentowe zredukowane są do [i], [ɨ], [y],

por.: *vazók*, ale *vьdá, vydá* (Kuraszkiewicz 1963: 75; Blinava, Mjacelskaja 1980: 38). Gwary południowo-zachodnio-białoruskie charakteryzują się akaniem niedysymilatywnym, w którym samogłoski nie akcentowane wymawiane są jako [a], niezależnie od jakości samogłoski pod przyciskiem, np.: *halavá, na dvaré* (Blinava, Mjacelskaja 1980: 39). Wokalizm typu przejściowego z akaniem dysymilatywno-niedysymilatywnym charakteryzuje się wymową samogłosek niewysokich [a], [o], [e] w pierwszej zgłosce przedakcentowej jak [a], gdy pod przyciskiem występuje samogłoska inna niż [a], np.: *snapý, sadók*, natomiast w przypadku akcentowanego [a] samogłoski te są realizowane niekonsekwentnie: bądź jako głoski zredukowane [ɘ], [y], [u] (jak przy akaniu dysymilatywnym), bądź jako głoski osłabione, lecz zachowujące swą wartość (jak przy akaniu niedysymilatywnym), np.: *trьvá i travá* (Blinava, Mjacelskaja 1980: 42).

[o]/[u]

Wahania [o]/[u] względnie pojawienie się [u] w miejsce oczekiwanego [o] tłumaczą się w większości przypadków wpływem wymowy/pisowni polskiej okresu, gdy następowało ujednoczenie wymowy [ó] < [o] oraz [u] (Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk 1981: 95–101): 1) gen. pl.: *zubr-ów 2, Wilneńc-ów 22*, w liczebniku *dw-óch 29*, 2) hiperyzmy ortograficzne: *pułtorasta 72, z hur 64*.

Rezultatem różnych dróg zapożyczeń, np. z łaciny ludowej, może być *corona* [korona]. W językach zachodniosłowiańskich wyraz ten kontynuowany jest w formie *korona*, we wschodniosłowiańskich – *koruna*, stąd w „Kronice”: *na korune 29, korunoiu 41, 44, korunu 43, koruny 29, 43, 58, korunowali 37, korunowan 72*. Kontynuanty polskie są rzadsze: *koronacyiey 57, koronowali 29*. Imię *Kontowt 53, Kontowta 53 / Kuntowt 53* jest adaptacją litewskiej nazwy osobowej *Kantautas* (dziś nazwisko, por. LPŻ I 913).

[e]

Jako kontynuant prsł. /e/ lub /ɛ/ zachowuje się:

1a) Pod akcentem: *bereh 3, czest' 31, czestiu 8, czestno 16, deń 9, 21, koniec 56, kreszczen 8, meży 1, plemia 7, pobehli 1, sedeli 3, test 68, testia 35, 72, utek 16, wtek 49, werbnuiu 49, uwerch 1, werch 30, wże 41 / wżo 65, użo 59, zelle 34;*

1b) W sylabach przedakcentowych: *beru 25, czernicy 5, dwerey 44, ieho 6, poperedyw 9, seredni 2, sestra 51, slezami 71, teczet 1, wesne 21;*

1c) W sylabach poakcentowych: *derewom 2, po dwerem 49, imenem 2, more 1, morem 1, płaczem 6, pole 69, rożajew 2, serce 9, wyiedet 8, žena 12, 45.*

[e]/[i] – [y]

1) Przy kontynuantach prsł. /ě/ mamy do czynienia z wahaniem [e]/[i], wynikającym ze zwężenia artykulacji tej samogłoski w gwarach południowobiałoruskich i północnoukraińskich Polesia oraz dyspalatalizacją w [y], jak w języku ukraińskim. Przykłady są bardzo liczne: *blahowirnaja 61, blahowirny 73; czetowie-*

ki 24 / *czelownik* 9; *cełowanie* 63 / *cyłowanije* 30; *detey* 41, *deti* 33, *detmi* 28 / *ditia* 14, *ditey* 41, *dity* 41; *hnew* 74, *hnewom* 59 / *hniwu* 37, *ne hniwaysia* 37; *rozhreszeniem* 46 / *hrych* 59, 73; *krepko* 69 / *krypko* 7; *let* 5, *leto* 6, 48 / *lit* 3; *mesiac* 15 / *misiacy* 38; *metry* 5, 22, 38, *mieło* 57 / *mit'* 43, *mity* 39, 42, 53; *mest* 23, *mesta* 27, *meste* 1, *mestce* 12, *mestco* 2, *mestcoch* 23, *mestcy* 18, 22, *meste* 19, *mesty* 1 / *mista* 18, *miste* 1, *misto* 73; *obiecali* 7 / *obicala* 5, *obicaiuczy* 21; *obiedy* 10 / *obid* 10; *penezi* 41 / *pinezey* 58; *pobeh* 15 / *bihaty* 32, *wbih* 16; *powedyli* 76 / *widyła* 28; *sobi* 5 / *sobe* 5; *strelami* 8, *streły* 59 / *strylenia* 25; *swet* 40, *swetyli* 37 / *swita* 64; *teło* 44, 49, 63 / *tiło* 10; *weru* 41, *wierach* 20, *weryty* 68 / *wiru* 5, 10, 29, *wiry* 19, *wiryli* 11; *west'* 44, *uwedaw-że* 8 / *widaty* 21, *powiday* 21; *zwizdach* 1 / *zwezdzy* 37, *żelzny* 17 / *żelzny* 17;

2) Zapisy z ⟨e⟩ są dwuznaczne, gdyż mogą oddawać wymowę typu ukraińskiego (obejmującą też północno-zachodnie Polesie) z dyspalatalizacją spółgłoski przed [e] lub wymowę białoruską z poprzedzającą spółgłoską miękką [e']. Natomiast również częste zapisy przez ⟨ie⟩ tłumaczą się wpływem XVI-wiecznej ortografii polskiej. Występują one niezależnie od pozycji:

2a) w sylabie początkowej i środkowej (często pod akcentem): *biehaty* 30, *biełuiu* 28, *czelowieki* 24, *czelowiekow* 49, *died* 61, *dowiedalsia* 4, *miel* 11, 45, *mieło* 57, *miewał* 17, *miesiaca* 62, *mieszkaiuczy* 12, *mieystce* 3, *namiestnikom* 38, 61, *nepospieli* 66, *obiecał* 67, *obied* 57, *osieli* 19, *osiel* 13, *piewsza* 44, *pospieszyłsia* 18, *powiedaiuczy* 18, 71, *prybieżał* 24, *siediaczy* 27, *siena* 49, *sieno* 49, *smieło* 69, *siekierami* 53, *swiet* 17, *świat* 12, *swieta* 39, *uwiedali* 67, *wbieh* 18, *wierach* 20, *wierny* 64, *wiernyi* 48, *yspowiedał* 8, *żołnierow* 58;

2b) w sylabie końcowej (zwykle nie akcentowanej): *bezpiecznie* 13, *bitwie* 57, *Chryścianstwie* 9, *drużynie* 6, *Kiernowie* 48, *kniastwie* 13, *pannie* 28, *potrebie* 60, *seymie* 48, *Słonimie* 17, *sobie* 7, *storonie* 14, *tobie* 42, *województwie* 52, *u wołożynie* 50, *na wyspie* 1, *chotieł* 10, *nechotieł* 19, *horozanie* 16, *koniec* 56, *koniem* 27, *odnomysłnie* 16, *panowie* 13, *pohanie* 22, *silnie* 70, *sprawiedliwe* 24, *Witeblanie* 48;

2c) w nazwach własnych: *Dowgierd* 52, *Jagięło* 23, w *Litwie* 56, *Łokietkowicz* 19, *Moskwie* 21, *Ostaszynie* 76, *Olgierd* 18, *Sapieha* 72, na *Szwintorozie* 16, *Utianie* 48, *Utynie* 11;

3) Nie można jednak wykluczyć, że niektóre z nich, np.: *biehaty*, *biełuiu*, *died*, *miel*, *obied*, *sieno*, *swiet* oddają wymowę dyftongiczną, jakiej ulega prsł. /ě/ (rzadziej [e] i [o]) w niektórych dialektach wschodniosłowiańskich, m.in. w gwarach poleskich obu języków i części białoruskich. Dyftongi zachowują się do dziś na Polesiu, gdzie występują głównie w akcentowanych sylabach zamkniętych, typ **chlěbъ* > *chlieb*; **nočъ* > *nuoč/nueč/nuyč*. Różne stadia dyftongizacji notuje się również na północnym Wołyniu, Polesiu, południowo-wschodnim Podlasiu i w gwarach południowo-zachodniej Białorusi (Shevelov 2002, mapa III, 1; Kuraskiewicz 1985: 51–82, 166–189, załącznik 3; Lesiów 1997: 411; DABM, mapa 34, 35);

4) Zmiana [ě] > [e] > [i] w nazwie miasta *Mensku* 74, *Meńsku* 46, *Meńsk* 47 / *Minska* 70, *Minsku* 70 nie została do dziś dostatecznie objaśniona (por. Żurański

2000: 45–67), podobnie jak utworzona od bałtyckiej z pochodzenia nazwa rzeki *Mień, Mienia, Mianka* (Podlasie) < **Mē, nīb-* < **Moini-* = lit. *Máinia*, nazwa jeziora koło Olity (por. Bednarczuk 1999: 51);

5) Podwyższenie artykulacji [e] > [i], po zdyspalatalizowanych [y], dokumentują formy: *cyłowanije* 30, *nadyjuczysia* 66 (*nadejatisja*), *piczelowaszet* 9 (*pečalovati(sja)* ‘smucić się’), *zawtryni* 21 (*zautrenja* ‘jutrznia’).

[e]/[a]

1) Zjawisko zmiany artykulacji [e] > [a] w sylabach nieakcentowanych dokumentują formy: *Bolastawa* 10, *a-wed-ža* 13. Enklityczna partykuła wzmacniająca *že* występuje też w zapisie *a-wed-že* 18. Przed spółgłoską przedniojęzykową twardą nieliczne przykłady zapisu ⟨a⟩ w miejsce oczekiwanego [e] można tłumaczyć wpływem języka polskiego, np.: *całowania* 63, *pocałuiiu* 21 / *całowanie* 63; *całosty* 27 / *całosty* 5;

2) Trudna do jednoznacznej interpretacji jest forma imienia *Alźbieta* 63, 64, *Alźbietoiu* 64. Obecność nagłosu E-/A- spotykana jest także w źródłach staropolskich i staroczeskich (Malec 1994: 30) i może być rozpatrywana w kontekście wahań [e]/[a] (i odwrotnie) przed następującą spółgłoską półotwartą [l] (Weiss-Brzezina 1968: 137–162);

3) Najczęstsze są przypadki morfonologicznej zmiany [e] > [a] w końcówkach, głównie nom. pl., np.: *druhija* 8, (*Bożyi*) *dworania* 8 / *dworane* 76, *Lackija* 10, *otchodnyia* 34, *ratnyja* 24, *rownyia* 39, *Ruskija* 15, *silnyja* 12, *tesnyia* 65, *twerdyia* 66, *prochodymyja* 66;

4) Wahania [e]/[a] w litewskiej nazwie miejscowej *Utena*: *Utenie* 50, *Uteńsko-ho* 12 / *Utianie* 48 / *Utynie* 11, 12, *Utyrńskim* 11. Formy z [-y-] oddają zapewne wymowę poleską typu ukraińskiego.

[e]/[o]

1) Zachodnioruska zmiana [e] > [o] po dawnych [š’], [ž’], [č’], poświadczona też po [c’], [j], [r’] przed spółgłoską twardą, ujawnia się w licznych przykładach (obok znacznie rzadszych form z [e]). O fonetycznym podłożu tego zjawiska najlepiej świadczą te przykłady, w których przegłos [e] > [o] zachodzi w rdzeniu wyrazu, ponieważ w innych pozycjach morfemowych (sufiks, końcówka) zmiana może być efektem wyrównań morfologicznych.

Przejsie [e] (etymologicznego i pochodzącego z jeru) > [o] w rdzeniu poświadczają przykłady: *czołom* 54, *czornuiiu* 13, *czornych* 53 / *czerncy* 19, *Czernec* 34, *czotyry* 9, 19, 25, *czotyrech* 4, *czotyrynadcaty* 60 / *czetyrynadcaty* 73, *czotyrysta* 44 / *czetyrysta* 39, *kożomiaki* 53, *naperod* 12, *poszodszy* 4, *poszoł* 4, *proszodszy* 12, *wyszol* 26 / *szedysz* 19, *pożoh* 37, *puszok* 32, *szostoie* 35, *wojowodoiu* 19 / *wojewodu* 67, *wojowaty* 35 / *wojewaty* 55, 67, *zożoh* 4, *zżon* 4, *żona* 36, *żonoiu* 42, *żonu* 12, 20, *żony* 36, *żonami* 28, *żonce* 26, *żonki* 26 / *żeny* 73; podobnie w onomastyce, np.: *Żomoyt* 41, *Żomoyty* 3, *Żomoytski* 58, obok *Żemoyt* 14, *Żemoyty* 8 (< lit. *Žemaitija*);

2) W pozycji sufiksальной przegłos odnotowano: *Januszowiczu* 74, *Januszowoy* 51, *Ławraszow* 13, *nabożon* 10, *nemocon* 12, *noczowali* 76, *Parcowa* 64, *położon* 5, *pośluszon* 19, *rożonuiu* 39, *sażonymi* 35, *sożżon* 67, *spustoszon* 4 i in. Występują też formy z nieprzegłoszonym [e] w sufiksie, por.: *położen* 49, *pomocen* 62, *poteszen* 60, *ścyczenoho* 42, *ukraszennno* 2, *uworużen* 58, *wypustoszeny* 42;

3) Najmniej pewna jest geneza [o] w końcówkach, które mogą odzwierciedlać analogię do paradygmatów twarodematowych, np.: *brataniczow* 29, *czoho* 45, *niczoho* 12 / *niczeho-że* 5, *na czom* 63, *derżaczoho* 13, *horodcom* 5, *inszoho* 48, *jajcom* 21, *koszom* 76, *Nemcow* 40, *Nemcom* 7 / *Nemcem-że* 7, *prozwiszczom* 36, *pry-leżaczowie* 4, *starszoho* 45, *towaryszow* 59, *weczom* 5, 7. Jedynie w końcówce instr. sg. -om, jak zauważa W. Kuraszkiewicz (1934: 36), [o] może być pochodzenia fonetycznego ze względu na stosunkowo wczesne w językach ruskich stwierdzenie [m];

4) Jeden zapis poświadcza zmianę nagłosu E- > O- w toponimie litewskim *Oyszyskach* 46, obok form z E-: *Eykszyszki* 4, *Eykszyszskomu* 4.

[i]

1) Odziedziczone z epoki prsł. [i] nie ulega większym zmianom, np.: *bili* 32, *izbiwaty* 9, *knihi* 5, *listy* 44, *Michayło* 75, *miłostywy* 43, *miły* 41, *mir* 33, *myslili* 48, *okajannik* 48, *siłami* 6, *ubi* 8, *welikomu* 4, *zhib* 57, *zimu* 15;

2) Jak w pozostałych językach wschodniosłowiańskich słaby jer przed jotą ulega wokalizacji w [ij]: *bezczestijem* 71, *biuczy* 28, *czudotworenijem* 30, *Jurij* 5, *kniażenij* 7, *kopije* 21, *krowoprolitie* 74, *miłostiju* 36, *ludij* 2, *naruhanije* 77, *peremirie* 72, *piy* 49, *ratij* 24, *tretij* 2, *ustij* 1, *ustija* 1, *ustije* 1, *Wasilija* 31, *wbijet* 16; *weselija* 78 / *weseliem* 29. Podobnie jak w ostatnim wyrazie, również w innych przypadkach zapisy bez ⟨j⟩ mogą świadczyć, że jer nie ulegał wokalizacji (analogicznie jak w polskim), a ⟨i⟩ było tylko znakiem miękkości, por.: *imienie* 14, *udarenia* 14, *wziatia* 68.

[i]/[e]

Wahanie [i]/[e] tłumaczy się w różny sposób:

1) W formach wyrazowych: *chrestyanskij* 30, *ni chrestyanskij* 30, *ochrestył* 22, *ochrestyłsia* 29, obok *ochrystyłsia* 5, *chrystyan* 30 – różnymi drogami zapożyczeń i kontaminacją form: *Χριστός/Christus, christianius, crux*, por. też: *krestnoie* 30, *so kresty* 32. W wyrazach *metropolita* 34 / *mitropoliem* 34 poświadczona jest średnio-grecka zmiana [ē] > [i];

2) W nazwie rzeki pierwotna postać bałtycka **Vilija* > pol. *Wilija, Wilja* zapisana została w „Kronice” jeden raz w formie z [i]: *k rece k Willii* 25, obok znacznie częstszej (powszechniej w zabytkach staro-zachodnio-ruskich) formy z [e] **Velbja*: dat., loc. *Welli*, acc. *Wellu*, instr. *Welleju* (13x), która tłumaczy się adideacją do przymiotnika *velbъ* ‘wielki’;

3) Obniżeniem artykulacji [i] > [e] przed półotwartą [r], poświadczonym głównie w imionach słowiańskich: *Wołodymir* 15, *Wołodymiru* 10 / *Wołodymier* 7, *Wołodymerski* 7, 15 oraz litewskich: *Olgird* 18, *Olgirda* 33, *Olgirde* 33, *Olgirdowaia* 33, *Olgirdowicz* 33 / *Olgierd* 18, *Olgierda* 17, *Olgierdow* 19, *Olgierdu* 18; *Dowgird* 50 / *Dowgierd* 52;

4) Rozszerzeniem artykulacji samogłoski [i] > [e] przed spółgłoską nosową [n], udokumentowanym w antroponimie: *Zenowewicz* 69 (< im. cerk. *Zinowij*);

5) Czynnikiem fleksyjnym: *kniazey* 55, *koney* 77, *ludej* 3, *ludey* 14; *lubemu* 64 / *lubimy* 65, 22; *Zoffeiu* 37 / *Zoffiia* 36, *Zoffijeiu* 42.

[i]/[y]

Wahanie [i]/[y] w „Kronice” ma swoje źródło w:

1) polesko-ukraińskiej zmianie [i] > [y], np.: *bity* 30, *bity-sia* 76 / *bytysia* 69, *deti* 33 / *dety* 36, 41, 45, *ludi* 32 / *ludy* 3, 11 17, 72, 77, *miłostiju* 36 / *miłosty* 7, 43, 60, 72, *nehoditsia* 52 / *hodytsia* 18, 42, *ne stojati* 24 / *stoiaty* 66, *otoydite* 68 / *pydyte* 22, *radi* 50 / *rady* 59, 73, *tretij* 2, 6, 21, 22 / *trety* 11, 57, *tretyj* 11;

2) zachodnioruskim przejściu [i] > [y] po stwardniałym [r]: *Jurij* 5 / *Jury* 36, *otmiritsia* 30 / *peremirytsia* 21, *Prihorodki* 16 / *pryhorodki* 56, *prinial* 29 / *prynial* 17, 20, 21, 29, *prisiahu* 16 / *prysiahu* 15, 18, 41, 46, 51, 53, 66, 70.

[i-]/[i̯-]/[ø-]

1) Wymiana [i-]/[ø-] w nagłosie pojawia się w wyrazach: *i-hraiu*t 3 / *zahrawszy* 77; *i-spowidaet* 53 / *spowidaet* 57; *i-zwolii* 66, *i-zwolili* 77, *i-zwoliusze* 79 / *zwołity* 17; *y-zehnan* 8 / *zhnan* 8; *i-zymali* 47 / *zymali* 47, 53. T. Lehr-Splawiński (1961: 215–218) widzi w tym zjawisku wpływ akcentu. Natomiast według J. Rozwadowskiego (1961: 331–334) zmiana ta powstała z rozszczepienia *j̯-, które w nagłosie absolutnym dawało [i-], a po wygłosie wokalicznym poprzedniego wyrazu znikało, stąd wahania pol. (*i*)skra, (*i*)kra, (*i*)gram. W języku białoruskim i ukraińskim w zasadzie nagłosowe [i-] zanikło: *hraj*u, *hoł*ka, *maj*u, w rosyjskim uogólniona została postać z [i-]: *igoł*ka, *igrat*’, *imiet*’, jedynie w gwarach południoworosyjskich mogą się pojawiać formy bez [i-] (Kuraszkiewicz 1963: 24). W „Kronice” brak nagłosowego [i-] dość konsekwentnie zaznacza się w formach czasownika: *maiet* 37, *maj*u 45, *ne-maiesz* 41, *ne-maj*u 41, *ne-maiuczy* 2, *mety* 42;

2) Po przedrostku kończącym się samogłoską, stojące w nagłosie rdzenia czasownikowego [i-] staje się niezgłoskotwórczym [i̯-], zapisywanym jako ⟨y⟩, rzadziej ⟨j⟩, ⟨i⟩, np.: *oto-ydite* 68, *pere-ymaiuczy* 77, *po-yde* 38, *po-ymali* 36, *po-ymat* 45, *pry-jdosza* 30, *zy-imali* 77.

W ten sposób w języku białoruskim i ukraińskim wytworzyła się charakterystyczna repartycja: w nagłosie przed samogłoską i w pozycji interwokalicznej pojawia się [j], przed spółgłoską po zaniku jeru słabego [i-], po samogłosce

przed spółgłoską i w wygłosie [i̯]. Innowacją zachodnioruską jest obecność tej repartycji w fonetyce międzywyrazowej. Jako sonant [i̯-] wymawia się po samogłoskowym wygłosie wyrazu poprzedniego, natomiast jako samogłoska [i-] po spółgłosce, np.: br. *ja_i-du* / *jon_i-de*, ukr. *vona_i_vin* / *vin_i_vona*. Repartycja [i]/[i̯] w obu językach znajduje odzwierciedlenie w pisowni w postaci liter ⟨и⟩/⟨ї⟩. Jak wynika z ustaleń N. Vajtovič (1977: 63), zjawisko to uzyskuje dokumentację w ortografii cyrylicy *Latopisu Barkalabowskiego* XVI–XVII w. w postaci obocznych zapisów typu *михайла/михайловчъ*. W „Kronice Bychowca” natomiast realizacja graficzna repartycji [i-]/[i̯-] nie jest konsekwentna. Np. spółnik *i* najczęściej oznaczany jest przez ⟨y⟩, niezależnie od sąsiedztwa fonetycznego, por. zapisy po wygłosie spółgłoskowym poprzedniego wyrazu: *po-zoh_y_powoiewał* 37; *żywych_y_mertwych* 11 oraz po wygłosie samogłoskowym: *dwe lete_y_bolsze* 23; *Litowskimi_y_Ruskimi* 39. W tych samych pozycjach, jakkolwiek rzadziej, może się pojawiać litera ⟨i⟩: *bliskich_i_pryrożonych* 48; *Litowskoho_i_Nemeckoho* 40.

[y]

1) Odziedziczona z epoki prsł. samogłoska [y] zachowuje się zarówno pod akcentem, np.: *był* 21, *dobytok* 9, *łysaia* 17, *myli* 60, *mysliť* 60, *myisia* 9, *obyczaju* 2, *perepływszy* 27, *pobywszy* 6, *pokryło* 37, *ryby* 2, *słynuty* 17, *umysł* 48, *wydał* 22, jak i w sylabie nie akcentowanej, np.: *dobywały* 30, 70, *posyłał* 23, *posyłał* 68, *pytaty* 25, *synow* 2;

2) Innym źródłem białoruskiego [y] jest tzw. jer napięty (twardy) przed jotą, głównie w nom. sg. złożonej odmiany przymiotnika, np.: *dobry* 25, *sprawedliwy* 17, *sudny* 11; rzadziej w innych formacjach: *czwarty* 11, *inszye* 36, *tyje* 13, 16, *szyje* 37, *szyu* 49.

[y]/[i]

Podobnie jak w ukraińskim i polskim, samogłoska [y] po spółgłosce tylnojęzykowej [k], [h] (dawnym [g]), [x] przechodzi w języku białoruskim w [i]. W „Kronice” zapisy z [i] dominują, np.: *kinusia* 45, *kniahinia* 31, *knihy* 5, *ne-pohibli* 75, *paki* 30, *pohibło* 75, *połki* 5, *porohi* 30. W formie *słuchy* 57 przypuszczalnie utrzymał się tradycyjny zapis pierwotnej grupy *gy (hy). W wyrazach: z *lachy* 11, *Lachy* 28, *lichych* 37, *potechy* 42, *suchym* 75, *Wołochy* 20 zachowanie [y] tłumaczy się wpływem polszczyzny, która w zasadzie utrzymała (z pewnymi wyjątkami, jak np. formacje czasownikowe typu *wysłuchiwać* oraz zapożyczenia, np. *Chiny*) prsł. grupę *chy (Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk 1981: 142).

[u]

1) Samogłoska [u] powstała z prsł. dyftongów w procesie ich monoftongizacji, np.: *budował* 1, *bukowiny* 66, *czudo* 30, *czużoziemcy* 70, *hufy* 59, *nauki* 12,

lubwi 10, ludey 17, lut 7, odpustył 6, pohubity 48, pust 4, puszek 66, słuchami 24, trud 71, tura 16, usłyszali 16, uszy 6;

2) Jak w pozostałych językach ruskich, [u] może pochodzić z prsł. /a/, np.: *dubrowy* 2, *kudy* 65, *łuce* 16, *muka* 22, *muży* 5, *nastupity* 59, *nemohuczy* 21, *pochnut* 25, *pokusytisia* 37, *prytuczyszesia* 69, *putem* 76, *ukusił* 56, *prestupity* 13, *ruki* 78, *sud* 11, *truby* 3, *zarubił* 4, *zaruczili* 37.

[u]/[u̲]/[i]

1) Po poprzedzającej samogłosce, [u] staje się niezgłoskotwórczym [u̲] na początku morfemu, np.: *po-w-tekato* 75, *ne-w-terpeli* 32 i wyrazu, np.: *ieho_w-hodył* 8, *y_w-baczył* 14, *y_w-boiawsia* 8, *y_w-breł* 38, *y_w-czastnost* 28, *y_w-kazał* 55, *y_w-tecze* 27, *y_w-topili* 53, *kotory_w-tek* 49, *na_w-delech* 17, *nahle_w-mer* 28, *y_w-czastnost* 28, *mało ne_u-weś deń* 35, *ne_u-wes* 70, *samoho_w-bił* 15. Dwukrotnie poświadczony wyrażenie *ne_u-weś* 35, 70 zawiera [u̲] zapisane przed następującym [w-] za pomocą ⟨u⟩. Droga analogii zmiana [u-] > [u̲-] rozszerza się na inne pozycje, w których formy z ⟨w-⟩ zostają uogólnione, por.: *w-behszy* 56, *w-bieh* 18, *w-bih* 16, *w-bili* 30, *w-boronił* 58, *w-chopił* 55, *w-czastnost* 28, *w-czynił* 4, *w-detał* 13, *w-diaczne* 57, *w-krepiw* 70, *w-mer* 28, *w-myslił* 56, *w-neho* 17, *w-neie* 26, *w-pokoity* 29, *w-radu* 74, *w-radyli* 64, *w-rodyl* 2, 11, *w-słyszal* 17, 19, 53, 74, *w-taił* 48, *w-tekli* 77, *w-że* 22, 23, 24, 31, 66, *w-žo* 1, 25, 31, 36, 66 itd.

Podobna sytuacja panuje we współczesnym języku białoruskim, gdzie [u] występuje w wygłosie sylaby i wyrazu, ulegając spirantyzacji w nagłosie przed samogłoską. Zapisy wskazujące na tę zmianę poświadczony zostały w tekstach starobiałoruskich od XIII–XIV w., np.: *унукъ* [unuk], *но-в-текалі* [pou̲tekali], *но у князя* [no_u̲-knjazja], *бо в него* [bo_u̲-njeho], *но-в-чению* [pou̲čeniju], *не упалъ* [ne_u̲pał] (Karskij 1955: 243–245, 329–332). We współczesnym języku literackim oraz gwarach zjawisko to do dziś zachowuje swą żywotność w pozycji międzywyrazowej, por.: *jon_ustau̲/jana_ustala̲*.

Jak wiadomo, zmiana ta objęła również język ukraiński. Powstała po zaniku jeru słabego nagłosowa postać [u-] występowała po pauzie i po końcowej spółgłosce poprzedniego wyrazu, natomiast [v-] po samogłosce, co spowodowało alternację [v-]/[u-] również w wyrazach z etymologicznym [u-], np.: *во вму* zamiast *въ омуу* (Žovtobrjuch 1979: 226; Shevelov 2002: 379–382);

2) Przejściu w [u̲] w obu językach podlega również dawne [i] w pozycji przed spółgłoską i w wygłosie. Najstarszym pośrednim świadectwem tej zmiany są wahania w pisowni imienia jednego z władców Litwy – Witolda. Jego litewska forma **Vitautas* w dokumentach ruskich XIV–XV w. uzyskuje postać *Vitovt*. W „Kronice Bychowca” imię to pojawia się wielokrotnie w zapisie ⟨Witolt⟩, np.: *Witolta* 23, *Witoltom* 31, *Witoltow* 40 i in. (67 zapisów) oraz ⟨Witowt⟩, por.: *Witowta* 24, *Witowte* 37, *Witowtowu* 24 i in. (12 zapisów), a tylko dwukrotnie ⟨Witolda⟩: *Witolda* 26, wojsko *Witoldowo* 32. Źródła niemieckie zaświadczały to imię w formach *Wiethawd* lub *Viethold*, a łaćńsko-polskie *Wi-*

towd(us)/Witold(us) (Būga 1958: 254–259). Dominujące w Latopisie formy z [-l-], reprezentujące ruską odmiankę tego imienia, są przejawem hiperpoprawności wobec zmiany [w] > [ɯ].

Najstarsze zapisy zmiany [ɪ] > [ɯ] w apelatywach pojawiają się w tekstach staro-zachodnio-ruskich w końcu XV w., a ich liczba zwiększa się w wieku następnym: *не вѣдоуѣ* [ne ɯdɔuʒe], *оу вольторокъ* [u vouʔorok] (Karskij 1955: 320–322), *стоубъ* [stouɐb], *товкачъ* [toukaɕ] i in. (Žovtobrjuch 1979: 223). Również w „Kronice Bychowca” proces ten został poświadczony w formach: *byw* 8, 54, *napiwsia* 10, *oczutywsia* 17, *skonczawsia* 14, *ubojawsia* 56, *zabyw* 25 / *zabył* 24, 66, *żyw* 5 (3. sg. praet. -лъ) itp. Dziś wymiana [ɪ]/[ɯ] ma charakter historyczny i częściowo zmorfologizowany – występuje np. w 3. sg. czasu przeszłego (*była/była*), ale nie zachodzi w gen. pl. femininów (*skoł*), nom. sg. masculinów (*stoł*), w morfemach, gdzie zero alternuje z samogłoską ruchomą (*hałka/hałak*) (Sawicka 1974: 57). Pod względem zasięgu zjawisko to znane jest na całym niemal obszarze języka białoruskiego i ukraińskiego oraz w zachodniej części gwar południoworosyjskich, sąsiadujących z obszarem białoruskim (Kuraszkiewicz 1963: 37–38, 43).

1.8. Kontrakcja

Zachodnioruska kontrakcja poprzedzona została zanikiem interwokalicznej joty, czego przykłady spotykamy w „Kronice Bychowca”, np.: *ne domyślaetsia* 73, *odkazywaet* 21, *posyłaet* 23 / *posyłaiet* 68, *upadywaet* 11. Rozpoczęła się ona przed zanikiem jerów słabych, powodujących wzdłużenie powstałej w jej wyniku samogłoski. Najbardziej konsekwentnie proces ten dokonał się, według J. Marvana (1979: 166), w języku czeskim i zachodniosłowackim; w mniejszym zakresie objął też język polski. Do sąsiadujących z polszczyzną języków zachodnioruskich kontrakcja dotarła częściowo, ograniczając się do niektórych pozycji morfologicznych.

W języku białoruskim rezultaty kontrakcji najbardziej widoczne są w formach męskich przymiotników: *dobry* < *dobryj* i zaimków: *inšy* < *inšyj*. W dialektach zjawisko to zachodzi również w formach żeńskich przymiotnika złożonego, np.: *belaja* > *bela*, *sinjaja* > *sinja* oraz w gen. sg. zaimków: *mojeho* > *moho* (Karskij 1955: 266–267).

W zakresie przymiotników w „Kronice Bychowca” ujawnia się regularne (poza trzema wyjątkami) kontrahowanie wygłosowej grupy -yj > -y w nom. sg. masculinum stopnia podstawowego, np.: *czudny* 34, *hodny* 13, *weliki* 3, 13, 39, 54, 74, jak też wyższego, np.: *horszy* 12, *menszy* 13, *mołodszy* 45, 55 oraz liczebnikach porządkowych typu: *perwy* 22, *druhi* 2, 14, *trety* 11, 57, *czetwerty* 11, 76, *szosty* 22, 59, obocznie też: *druhij* 6, *tretij* 2, 6, 22, *tretyj* 11. Podobna tendencja panuje również w formach zaimków męskich, por.: *kotory* 1, 4, 12, 48, *nikotory* 77, *koždy* 27, 38.

2. Konsonantyzm

2.1. Epenteza [l]

Typowe dla języków ruskich kontynuanty prsł. grup: wargowa + [j] w postaci [pl'], [bl'], [vl'], [ml'] są w „Kronice” normą, por.: *Brasław* 20, *Brasławla* 67, *drewo* 8, *hrebli* 77, *izbawlen* 8, *korablech* 1, *lublasze* 51, *Łukomla* 47, *Mstysław* 5, *nezastawla* 41, *oprawleno* 27, *Peresław* 16, *pohublaiuczy* 71, *postawlen* 51, *Putywl* 37, w *Radomli* 75, *Rosław* 34, *rublenny* 19, *sprawlennyh* 69, *Stanisławla* 15, *Swetosław* 30, *uprawlu* 35, *Widblane-że* 33, *Witeblanie* 48, *Wrocławlane* 58, *Wrocławlu* 59, *zemia* 2, *Zestawly* 18.

Nieliczne przypadki form bez epentezy tłumaczą się wpływem języka cerkiewnosłowiańskiego, w którym, jak zaświadczały cyryliczne zabytki kanonu (*Kodeks Supraski*, *Savvina Kniga*), około X w. pojawiła się tendencja do usuwania [l] epentetycznego. Obecnie nie występuje ono (poza nielicznymi formami w dialektach) na obszarze bułgarsko-macedońskim (Stieber 1979: 76). W „Kronice” brak [l] wstawnego notuje się w wyrazach z kręgu leksyki sakralnej: *blahosłowienie* 9, *Bożym Ustupieniem* 63. Nazwa własna *Brasław*, raz oddana w postaci *Brasławia* 65, obok dominujących zapisów z [l]: *Brasław*, *Brasławla*, podobnie jak czasownik *namawiał* 43, odzwierciedla wpływ polszczyzny, w której [l] wstawne pojawia się niekonsekwentnie.

2.2. Refleksacja połączeń *gt', *kt', *tj, *dj, *zdzj, *sk

1. Realizacja prsł. połączeń *gt', *kt', *tj przybiera postać: 1) cerkiewnosłowiańskiego [šč], por.: *bolaszcz* 8, *dszczer* 9, *dszczy* 9, *iduszczu* 9, *iduszczym* 66, *kniażaszczu* 8, *moszczno* 62, *nemoszczno* 68, *newedaiuszcz* 50, *otwiszczawszy* 7, *poiuszcz* 34, *pomoszczjiu* 73, *swiaszczennicy* 34, *swiaszczenny* 32, *swiszczami*⁶ 34, *tysiaszcz* 67, *widiaszcz* 8, 2) (zachodnio)ruskiego [č], por.: *beruczy* 19, *buduczy* 3, *doczka* 28, *doczku* 5, *iezdiaczy* 11, *miłujuczy* 2, *mocza* 47, *mowiacy* 8, *nechocz* 13, *w-noczy* 20, *piszuczy* 5, *pomocz* 6, *pomoczy* 48, *stereczy* 26, *sterehuczy* 24, *syczenoho* 42, *tysiacz* 7, *woroczatysia* 76, 3) w niektórych przypadkach polskiego [c]: *moc* 6, *mocami* 39, *mocnaia* 37, *mociu* 22, *mocy* 4, *mocne* 18, *nemoc* 75, *nemocen* 65 / *nemocon* 12, *pomocy* 40, 65, 72, *pomocyiu* 27;

2. Połączenie *dj otrzymuje w „Kronice” refleksy w postaci: 1) cerkiewnosłowiańskiego [žd], np.: *newrežden* 74, *odežd* 78, *prychoždenije* 73, *prychoždeniju* 73; 2) (zachodnio)ruskiego [ž], por.: *chożywało* 6, *meży* 1, *narożenija* 75, *pobieżajemy* 71, *perechożywali* 77, *posażał* 20, *prychożenie* 69, *rożaju* 2, *twerżu* 19. Nie odnotowano natomiast kontynuantów połączenia *dj jako zwarto-szczelinowego [ž], charak-

⁶ *świecami*, realizacja [ě] > [i].

terystycznego dla współczesnego języka białoruskiego i ukraińskiego oraz gwar obu języków. Geografia form z [ʒ] typu *sadža, ʒodžu, sadžu* (< **sadja, *ʒodja, *sadja*) obejmuje zachodnie peryferie obszaru białorusko-ukraińskiego, jednak niektóre z nich, np. 1. os. praesens sg. czasowników typu *ʒodžu, sadžu*, sięgają wyspowo daleko na wschód aż po Zbrucz (Stieber 1979: 80; Žovtobruch 1979: 91). Zachowanie [ʒ] w miejscu **dj* zwykle tłumaczy się analogią do form z [d]: *ʒodyty, sadyty* (Karskij 1955: 381);

3. Grupa **zdj* na obszarze białorusko-ukraińskim jest kontynuowana jako [ʒʒ], por.: brus. *ježdžu*, ukr. *jiždžu*. Przykłady dokumentujące zachodnioruskie odpowiedniki cerkiewnosłowiańskiego [žd] pojawiły się w zabytkach piśmiennictwa już około XI/XII w., przy czym, jak zauważa A. I. Sobolevskij (1907: 34–38), w tekstach halicko-wołyńskich dominował zapis ⟨žč⟩, w białoruskich ⟨žč⟩, obocznie z ⟨ždč⟩. E. Karskij (1955: 382) dodatkowo przytacza pochodzące z początku XVI w. poświadczenia zapisów z ⟨ždž⟩, np.: *вѣѣжѣдѣжѣлѣ* (1529). Taka postać zapisu obowiązuje również w „Kronice”, por.: *ieždžywał 20, neodieždžaiuczy 17, pereieždžali 77, pryieždžali 19, pryieždžaty 23, wieždžali 55*;

4. Na uwagę zasługuje poświadczona tylko jednym zapisem nazwa etniczna *Polšča*, występująca w loc. sg.: *Polszczy 28*. Forma loc., pierwotnie mająca postać *Polszcze*, stała się podstawą do ukształtowania w języku białoruskim i ukraińskim nom. *Polšča* (wobec rosyjskiego *Polša*). Za pośrednictwem białoruszczyzny z kolei ta postać tematu uległa upowszechnieniu w polszczyźnie północnokresowej, zwłaszcza kowieńskiej (Karaś 2001: 154). Genezę formy loc. sg. *Polszcze* językoznawcy objaśniają zwykle prsł. zmianą grupy [sk] przed [č] dyftongicznym, właściwą dialektom zachodniosłowiańskim (Klemensiewicz, Lehr-Splawiński, Urbańczyk 1981: 145).

Przykłady ilustrujące (zachodnio)ruskie konyunanty prsł. połączeń w postaci [č], [ž] podane zostały wybiórczo, gdyż ich przewaga liczebna nad odpowiednikami cerkiewnosłowiańskimi lub polskimi jest bezwzględna.

Do najważniejszych zachodnioruskich procesów spółgłoskowych, ujawniających się w „Kronice Bychowca”, należą: spirantyzacja [g] > [h], geminacja, dyspalatalizacja, proteza nagłosu, pewne osobliwości w rozwoju grup spółgłoskowych.

2.3. Spirantyzacja [g] > [h]

Zmiana [g] > [h] dokonała się, jak podkreśla Z. Stieber (1979: 89), na dużych obszarach Słowiańszczyzny, objęła m.in. cały obszar języka białoruskiego i ukraińskiego oraz dialekty południowo- i niektóre północnorosyjskie. Za najstarsze świadectwa zmiany [g] > [h] uważa się na Rusi Kijowskiej XI- i XII-wieczne zapisy: *укручь* (1073 r.), forma hiperpoprawna wobec *укручь* ‘okrucz’ oraz *ocydarъ* (1151 r.) [hosudarja] zamiast *zocydarъ* (Kiparsky 1963: 128). Wymowę [g]

jako [h], głównie w onomastyce, oddają XIII-wieczne dokumenty halickie, pisane alfabetem łacińskim, np.: *Halicie rex* (1229 r.) (Shevelov 2002: 449–451). Również z XIII w. pochodzą zapisy litewskiego [g] jako (k) lub częściej (kg) w zabytkach zachodnioruskich, por. imiona książąt litewskich: *Вилкавила* (1215 r.) < **Viligailla*, *Лонькзвени* (1247) < **Lengvenis* (Būga 1959 I: 227–268).

W „Kronice Bychowca” spotykamy bardzo liczne przykłady tego procesu: *Anhela* 28, *behał* 61, *Boha* 56, *dołhi* 56, *doroħa* 66, *druħoho* 2, *haty* 77, *hde* 1, *Hleb* 5, *Hliński* 75, *hniew* 21, *hod* 5, *hołowach* 34, *horbaty* 22, *horod* 2, *hory* 2, *hospodara* 4, *hraziu* 69, *hrebli* 77, *Hryhorey* 69, *huby* 6, *kniahinia* 45, *mnohich* 66, *mnoho* 2, *noha* 56, *pohanstwo* 76, *prysiahi* 45, *rohom* 44, *ruħaiuczysia* 77, *Sapieħa* 72, *stuham* 57, *toħo* 43, *Uhry* 37 i in.

Znacznie rzadsze zapisy z ⟨g⟩ można interpretować jako rezultat wpływu języka polskiego (i ewentualnie litewskiego). Przeważają one w nazwach własnych w początkowej części zabytku: *Gasztolt* 4, *Gdanski* 58, *Gidymin* 14, *Giedroytia* 12, *Giedrus* 11, *Giligin* 11, *Ginwił* 5, *Głogowa* 60, *Grawza* 4, *Growżyszki* 4, *Grumpia* 4, *Zygymont* 49, notowane są również w apelatywach: *glejtech* 19, *gleytownynie* 19, *gwałtom* 12. Naśladowaniem wzoru cyrylicckiego są zapisy z ⟨kh⟩: *Khrawzu* 4, *Khrumpia* 4.

Jako hiperyzmy traktować należy przejęte z polszczyzny formy: *gołd* 62, *gołdownikom* 62, obok poprawnego *hołdowaty* 66.

We współczesnym białoruskim języku literackim [h] jest dźwięczną spółgłoską szczelinową [ɣ] (Kryvicki, Padłuzny 1984: 44), jedynie w gwarach południowych zaznacza się artykulacja krtaniowa, która właściwa jest także językowi ukraińskiemu (Ziłyński 1932: 101). Dźwięczne [ɣ] pojawia się okazjonalnie w polszczyźnie kresowej, zarówno w wyrazach rodzimych, jak i w zapożyczeniach z języków wschodniosłowiańskich (Grek-Pabisowa 2002: 96).

2.4. Kontynuacja połączeń: spółgłoska + [ɣj] przed samogłoską

Po zaniku słabych jerów połączenia typu: spółgłoska przedniojęzykowa + [ɣj] przed samogłoską uległy w języku białoruskim i ukraińskim wzdłużeniu. We współczesnej białoruszczyźnie oraz przeważającej części jej gwar proces ten objął dziewięć spółgłosek: [ɟ], [z], [l], [n], [s], [c], [ʒ], [ʃ], [č], np.: *svińńia*, *sol-lu*, *katośše*, *myśšu*, *nočču*, *rużžo*, *żyćčo*. Nie podlegają geminacji spółgłoski wargowe i [r]. Geminaty występują też w języku literackim i gwarach ukraińskich oraz w rosyjskich gwarach wielkołuckich, smoleńskich i brańskich (Blinava, Mjacelskaja 1980: 63).

W „Kronice Bychowca” spotykamy dwa przykłady geminacji przy [lʲ]: 1) w nazwie rzeki **Vilbja*, zapisanej jeden raz w pierwotnej formie bałtyckiej (z -il-): k rece k *Willii* 25, a wielokrotnie w starobiałoruskiej postaci **Velbja* > [Velʲa]: dat., loc. *Welli*, acc. *Wellu*, instr. *Welleju* (w sumie 13x), 2) **zēlbje* > [zelʲe]: *zelle* otrawnoie 34.

Najstarsze poświadczenia tego procesu w tekstach zachodnioruskich pochodzą z XV i XVI w., np.: *братанню, возданне, коллемъ, трет(ь)тего* (Karskij 1955: 292), jednak w pisowni oznaczanie geminat staje się powszechne dopiero od połowy XVII w.

W języku białoruskim oraz ukraińskim geminacja weszła do wymowy literackiej, nie dotarła natomiast do sąsiadujących z polszczyzną gwar podlaskich, grodzieńskich, zachodniopoleskich oraz słuckich (DABM, mapa 64; Shevelov 2002, mapa IV, 7). Na tym obszarze zachowują się połączenia miękkiej lub stwardniałej spółgłoski z [j], np.: [zʲ] (*hrazʲju*), [sʲ] (*kałośje*), [nʲ] (*kameńje*), [čʲ] (*nočju*), [žʲ] (*ružjo*) bądź pojawia się zasymilowana z [j] miękka (lub zdyspalatalizowana), lecz nie przechodząca w geminatę spółgłoska, np.: *kałoše, vošeriu, żyčo, zboža* (Blinava, Mjaceskaja 1980: 63). Taka postać dawnych połączeń dominuje też w zapisach w „Kronice”, por.: *bratju 12, krestnoie celowanie 63, czestiu 8, dobywanie 70, dokonczanie 63, z dozwozeniem 20, imenie 14, imenia 54, kniażenie 63, krowoprolitia 38, nasmewaniem 71, połoneniu 28, na onom potkaniu 28, narożenia 39, połonenie 28, poweleniem 49, 61, prychożenie 69, ratiu 25, z rozhreszeniem 46, skażenie 28, twerdostiu 19, ubittia 9, umyszeniem 67, Bożym Ustupieniem 63, wedanie 55, weselie 64, weseliem 15, żądanie 61. Dość często jednak spotyka się zapisy z ⟨ij⟩ (po zdyspalatalizowanych ⟨yj⟩), które mogą stanowić graficzną ilustrację cerkiewnosłowiańskiej tradycji pisownianej: *bratiju 7, krestnoie cyłowanije 30, czudotworenijem 30, dokonczanije 30, imenije 7, kniażenije 14, kreszczenije 8, naruhanije 77, odpowedyiu 20, plenenija 75, poweleniju 52, radostiju 9, smerkanijem 76, weselije 32, weseliie 37, weselija 42, 78.**

2.5. Dyspalatalizacja

W języku białoruskim i ukraińskim dyspalatalizacji uległy spółgłoski funkcjonalnie miękkie [čʲ], [šʲ], [žʲ] przed [y], [e], pochodzącymi z [i], [ʲe]. Proces ten objął w obu językach również spółgłoskę [rʲ] > [r], zachowującą miękkość jedynie na wschodnich peryferiach obszaru białoruskiego (rejon Witebska i Mohylewa) i częściowo w gwarach wschodnioukraińskich oraz karpackich.

W języku ukraińskim dyspalatalizacja spółgłosek dokonała się przed każdą dawną samogłoską przednią, stając się jedną z najbardziej znamiennych cech tego języka. Objęła również gwary zachodniopoleskie obu języków. W opinii W. Kuraszkiewicza (1963: 35) proces ten zaczął się rozwijać po wokalizacji jerów w XIII–XV w. na Rusi Halickiej, a został udokumentowany już w pisowni gramot halicko-wołyńskich, por.: *давидъ, живота, старостынъ, к мѣстичемъ, кузмиць, наши* i in. (Kuraszkiewicz 1934: 72–74). W starobiałoruskim przykłady dyspalatalizacji [čʲ], [žʲ], [šʲ] poświadczone są od początku XIV w., por.: *слышышь* (ok. 1300), *нашы* (1456), *оужывають* (1468) i in. (Karskij 1955: 378).

W pisowni „Kroniki Bychowca” zjawisko dyspalatalizacji spółgłosek również uzyskało swoją dokumentację:

[ž], [š], [č], [šč]

⟨ž⟩ + y, ⟨š⟩ + y, ⟨č⟩ + y, ⟨šč⟩ + y: *baczyli* 60, *bezczyślennoje* 6, *bojaczysia* 4, *bolszysie* 68, *derżysz* 45, *dworyszczy* 20, *horszy* 12, *inszyie* 26, *kniażyty* 4, *muży* 5, *mużyki* 37, *newchożywat* 8, *oczyma* 76, *opoczywszysia* 32, *otczyzce* 19, *otczyn* 7, *otczynity* 49, *perszym* 8, *plączuczy* 45, *pobeżył* 15, *pomoszczyciu* 73, *poruczyli* 52, *słyszaczy* 44, *szyjeju* 37, *uszy* 6, *wczynił* 2, *wzłożył* 59, *żywszy* 4;

[c]

⟨c⟩ + y: *czużoziemcy* 70, *na drewcy* 77, *hranicy* 6, *kuznecy* 53, *mestcy* 22, *łożnicy* 49, *Nemcy* 23, *Nowhorodcy* 31, *owcy* 56, *połcy* 30, *w sercy* 60, *stolcy* 14, *swiaszczennicy* 34, *Wilnewcy* 31.

Konsekwentne używanie litery ⟨y⟩ po afrykatach dowodzi twardej wymowy spółgłosek dźwiękowych [č], [š], [ž] oraz zębowego [c]:

[d]/[d'], [t]/[t']

⟨d⟩ + y, ⟨t⟩ + y: *bratyjeiu* 12, *bratyieiu* 24, *bratyi* 55, *bratyiu* 32, *chrystyan* 22, *chrystyanstwie* 9, *chrystyiański* 42, *czesty* 32, *czestyiu* 32, 56, *dety* 36, 41, *Erdywił* 4, *hodytsia* 18, 42, *ludy* 3, 77, *ludynie* 53, *łatyńskuiiu* 29, *miłoserdynie* 77, *miłosty* 7, *miłostywomu* 52, *miłostywy* 43, *Mstysławicza* 12, *Mstysławl* 5, 6, *pryhodyłosia* 19, *stoiaty* 66, *poydyte* 22, *radosty* 76, 78, *radostyiu* 64, *tretyj* 11, *ustyie* 2, *Żomoyty* 3, 7;

⟨d⟩ + i, ⟨t⟩ + i: *bezczejem* 71, *bratii* 59, *bratija* 13, *czestiju* 21, 62, *deti* 33, *Erdiwił* 4, *ludi* 32, *ludij* 2, *latine* 3, *miłostiju* 36, *nechrystijanskich* 30, *nehoditsia* 52, *ne stojati* 24, *otodyte* 68, *platie* 26, *radi* 50, *radostiju* 9, *ratij* 24, *tiła* 8, *tiło* 10, *tižba* 28, *tretij* 2, 6, *trudnostiu* 69, *ustij* 1, *ustija* 1, *widich* 17, *Zomojtiju* 4;

⟨d⟩ + e, ⟨t⟩ + e: *budget* 2, *choteł* 29, *dedycze* 19, *delity* 18, *deło* 71, *deń* 9, 78, *derewo* 27, *derżaty* 61, *desiat* 11, *dety* 45, *dewic* 5, *dewka* 17, *hde* 1, *horodech* 4, *hostey* 42, *ide* 7, *lete* 23, *lude* 3, *ludcy* 1, *materju* 24, *nadeiasia* 25, *nastoiatel* 10, *nayde* 16, *nedeli* 10, *nepryiatelem* 60, *niħde* 39, *otec* 6, 45, *poyde* 5, *powete* 4, *sedeli* 3, *spustela* 4, *steny* 30, *tebe* 7, *teczet* 1, *teło* 63, *teper* 8, 44, *tydeń* 63, *utek* 16, *wdelech* 17, *welikdeń* 21, *wode* 75, *wteczet* 6;

⟨di⟩ + e: *died* 61;

⟨d'⟩: *lud'mi* 74;

⟨t'⟩: *beret'* 45, *budut'* 37, *byst'* 34, *byt'* 42, *chowat'* 17, *czest'* 31, *czystost'* 17, *dalet'* 56, *dasť* 21, *derżat'* 52, *met'* 41, *miłost'* 37, *mit'* 43, *mnohokrot'* 27, *myslit'* 60, *naczet'* 51, *nałožyt'* 42, *narekajet'* 55, *nedast'* 34, *nedbałost'* 37, *nemyslit'* 18, *otprawit'* 55, *panowat'* 45, *peczatowat'* 58, *piat'sot* 54, *posylaiet'* 54, *posylaiut'* 52, *prosit'* 50, *radyt'* 55, *rat'* 6, 7, 15, *rat'mi* 35, *rozpowedawat'* 51, *siadet'* 53, *smert'* 55, *sprawujet'* 55, *stoiat'* 53, *stoit'* 68, *szept'* 37, 38, *szlet'* 54, *terpet'* 37, *uczynit'* 57, *west'* 44, *zabit'* 55, *zamknet'* 55, *ziat'* 25, *zowut'* 32, *żałost'* 33, *żałujet'* 55, *Żomoyt'* 41.

Stosowanie apostrofu na oznaczenie miękkości spółgłosek [d'], [t'] nie wykazuje cech normy pisownianej w „Kronice”. Obok przytoczonych wyżej przy-

kładów występują znacznie liczniejsze zapisy bez oznaczonej miękkości tych głosek, np.: *budowat* 1, *czest* 45, *desiat* 11, 39, 76, *detmi* 28, 33, 70, *lehkost* 45, *ludmi* 49, 60, 62, 64, *miłost* 52, 60, 65, *opiat* 23, 43, 41, *piat sot* 1, *smert* 22, 49, *szesť* 22, 61, 72, *ziat* 72, *Žomoyt* 52, 53. Oboczności w zapisach ⟨d'⟩/⟨d⟩, ⟨t'⟩/⟨t⟩ uwarunkowane są, jak można przypuszczać, obecnością lub brakiem jerów miękkich po tych spółgłoskach w oryginalnym tekście cyrylicy. Na problem miękkości spółgłosek przedniojęzykowych w gramotach staroukraińskich zwrócił uwagę W. Kuraszkiewicz (1934: 97), stwierdzając że w wygłosie miękkość zawsze jest oznaczana przez ⟨ь⟩ (brakuje go tylko po spółgłoskach wyniesionych nad wers), natomiast przed spółgłoską zachodzą w tym względzie duże wahania: „obok licznych przykładów ze znakiem ь, częściej pisarze miękkości nie oznaczają wcale, np. *сѣножатъми/сѣножатми*” (ibidem).

Nie można chyba wykluczyć i takiej ewentualności, iż ów nieregularnie stosowany apostrof pośrednio wskazuje na dziekającą i ciekającą wymowę [d'], [t']. Ta cecha żywego języka zaczęła uzyskiwać swoją graficzną dokumentację dopiero w tekstach XV–XVI w., np.: *метацу, людзьми* (1582), lecz – jak zauważa E. Karskij (1955: 345) – mogła ona się pojawić pod wpływem polszczyzny. W „Kronice Bychowca” zjawisko dziekania jednoznacznie poświadczają dwa zapisy: *Dziawitowskim* 2 (od nazwy plemienia litewskiego *Deltuva*, zeslawizowane *Dziawołtwa*) oraz *widziaczy* 60 (2x).

Dyspalatalizacja spółgłosek [d], [t] oznaczana jest zatem w „Kronice” niekonsekwentnie, w wielu przypadkach zapisy mają postać dubletów, por.: *deti/dety, ludi/ludy, łatine/łatyńskuiu, nehoditsia/hodytsia, nehodyt, ne stojati/stoiaty, otoydyte/poydyte, tretij/trety, tretyj*. Miękkie korelaty twardych [d], [t] w postaci [d'], [t'] (brak ciekania i dziekania) występują dziś w południowej części gwar brzeskich i homelskich (*t'icho, d'ivo*), równolegle na tym obszarze możliwa jest również twarda wymowa tych spółgłosek: *tycho, idy* (Blinawa, Mjajelska 1980: 56);

[b]/[b']

⟨bi⟩ + e: *Alźbieta* 63, 64, *biehaty* 30, *bietuiu* 28, *obiecali* 7, *obied* 57, *obiedy* 10, *potrebie* 60, *sobie* 7, 13, 46, *tobie* 42, 52, *wbieh* 18, *zbieh* 4;

⟨b⟩ + e: *behał* 61, *behuczy* 59, *bełok* 39, *bereh* 3, 75, *Berestec* 4, *Berestia* 4, *beret'* 45, *berete* 44, *beruczy* 19, *bezbożnoie* 6, *bezakomnoh* 9, *bezprestanno* 67, *bezbojazno* 66, *družbe* 35, *nabeh* 56, *obe* 18, *obede* 36, *obedni* 37, *obema* 4, *oberut* 53, *oberyte* 13, *pobeh* 15, 72, *pobehli* 1, 69, *prybehut* 25, *rozbehlisia* 1, 31, *ubeh* 35, *wbeh* 19, *sobe* 5, 28, *sebe* 7, 77, *tebe* 7, 75, *tobe* 8;

⟨b⟩ + i: *nebitysia* 8;

⟨b⟩ + y: *bytysia* 69;

[p]/[p']

⟨pi⟩ + e: *Papieża* 43, *piewsza* 44, *nepospieli* (66), *nepospieł* 18, *pospieszyli* 52, *pospieszylisia* 67, *pospieszysia* 18, 77, *Sapieha* 72;

<p> + e: *bezpiecznie* 13, *napered* 15, *naperwey* 7, 64, *nayperwey* 2, 5, *newspesza* 54, *Pape* 8, *Papeża* 42, 46, *peczali* 66, *peczatowat'* 58, *pekar* 23, *pered* 32, *peredalisia* 15, *perenes* 16, *perenesetsia* 11, *pereszli* 4, *pereyty* 27, *perszym* 8, *perunu* 14, *peskach* 20, *peskoch* 22, *peszych* 59, *peśni* 28, *Petr* 22, 65, *pospeshylisia* 77, *teper* 8, 22, 41, *terpety* 33, *zapersia* 50;

[w]/[w']

<wi> + e: *na bitwie* 57, *czelowieki* 24, *czelowiekow* 49, *dowiedalsia* 4, *niewiedomomu* 73, *uwiedali* 67, *na kniastwie* 3, *w Litwie* 3, 56, *k Moskwie* 63, *panowie* 13, 57, *sprawiedliwe* 24, *swiet* 17, *swieta* 44, *swiet* 12, *wielmi-sia* 2, *wierach* 20, *wiernyi* 48, *yspowiedal* 8;

<w> + e: *bitwe* 60, *czeloweku* 62, *czetwerty* 19, *dowedalsia* 4, *Litwe* 3, *naperwey* 5, *nwesty* 12, *na ostrowe* 1, *panowe* 10, *poweli* 14, *w powete* 4, *twerdo* 76, *twerdostiu* 19, *uwerch* 1, *weczera* 13, *wiecznym* 62, *weduczy* 78, *welel* 22, *weliki* 4, 34, *welikija* 2, *welikuiu* 1, *welmi* 46, *wernulsia* 3, *werne* 51, *wernyi* 60, *weru* 20, *wesel* 9, *wesne* 21, *west* 61, *zowetsia* 1, *zvera* 16, *zywiesz* 35.

Dyspalatalizacja spółgłosek wargowych przed samogłoskami przednimi [i], [e] dokonała się w południowo-zachodniej części gwar brzeskich oraz zachodniej części gwar homelskich, por.: *menšy*, *večor*, *peršy*, *myły* (BRD 1992: 47; DABM, mapa 52, 53);

[r]/[r']

<r> + i: *Cezarinus* 1, *Jurij* 5, *otmiritsia* 30, *Prihorodki* 16, *prinial* 29, *prisiahu* 16, *kotorij-sia* 17;

<r> + y: *chrystianom* 7, *howoryty* 36, *hryhorja* 73, *Jury* 36, *krywoy* 17, *kryža* 28, *nepryiatelem* 60, *peremirytsia* 21, *pokorytsia* 33, *postryhtasia* 5, *postryhsia* 10, *pryczy-ny* 1, *pryhorodki* 56, *pryiasza* 8, *pryiaźń* 19, *pryiechał* 24, *pryleżaczioie* 4, *prynial* 17, 29, *prysiahnuli* 68, *prysiahu* 15, 70, *ryzu* 13, *spryiaty* 44, *szuryna* 39, *try* 37, *trydcat* 14, *wdaryli* 51, *ne werył* 24.

Dyspalatalizacja [r] w językach zachodnioruskich jest zjawiskiem stosunkowo wczesnym, datowanym przez F. Filina (1972: 319) nawet na X–XI w. Zabytki staro-zachodnio-ruskie dość powszechnie dokumentują stwardnienie tej spółgłoski już w XIV–XV w., por.: *терать* (1398), *Дрыцьы* (do 1399) i in. (Karskij 1955: 307). Również pisownia „Kroniki” z nielicznymi wyjątkami poświadcza zdyspalatalizowane [r]. Współcześnie jest ono normą białoruskiego języka literackiego oraz większości gwar. Miętkość zachowuje jedynie niewielki pas gwar wschodnich, położonych na lewym brzegu Dniepru, gwary prawobrzeżne odznaczają się twardą artykulacją [r] (DABM, mapa 42);

[ɨ]/[ɨ']

<ɨy>: *Brasławty* 3 / *Brasławł* 20, 65, 67, *Putywyły* 16 / *Putywl* 37, 70;

<ly>: *Zesławty* 18 / *zesławł* 46.

Na tle braku poświadczeń dyspalatalizacji [l] swoistą zagadką ortograficzną są zapisy nazw miast z [l] epentetycznym w wygłosie tematu w postaci *Brasławty, Putywy, Zesławty* (acc.): *y po Zawelski Brasławty 3; usłyszali to Prihorodki Kijewskie, Wyszehorod, Czerkasy, Kanew, Putywy 16; a Jewnutiu dali Zesławty 18*. Wydaje się raczej wątpliwe, by za takimi zapisami stały fakty fonetyczne. Wyłącznie graficzny charakter zacytowanych form dokumentują użyte obocznie i przeważające liczebnie zapisy z [l]: *Braslaw 20, 65, 67, Putywl 37, 70, Zeslaw 46*. Można przypuszczać, że zapisy ⟨ly⟩, ⟨ly⟩ kontynuują najstarszą polską normę pisownianą, według której miękkość spółgłoski znaczone była literą ⟨y⟩. Taki sposób graficznego wyróżniania spółgłosek miękkich uwidocznił się w ortografii najstarszych zabytków polskich XII i XIII w., np. w *Psalterzu floriańskim*, por.: *lyata* (M. Kamińska 1981: 33–34) i był kontynuowany w następnych stuleciach, do XVI włącznie, por.: *chlyebye* (K. Kamińska 1953: 21);

[m]/[m']

⟨mi⟩ + e: *miel 11, mieszkaiuczy 12, na miejscu 57, miesiaca 62, mieystce 3, namiestnika 68, namiestnikom 38, Semien 53, seymie 48, smieło 69, wrozumiel 12;*

⟨m⟩ + e: w *dume 52, imena 36, imenem 1, 5, imenije 7, kamenem 19, meczem 13, medu 37, medwed 49, meł 62, mene 37, menszy 13, mesiac 15, mesto 74, mieszkała 5, mety 5, meysce 2, meży 1, 71, namestnika 72, nasmewaniem 71, z Nemec 27, Semen 71, smech 77, ne smeli 44, smerty 74, umer 19, ymeł 4;*

[n]/[n']

⟨ni⟩ + e: *horożanie 16, dobywanie 70, kniażenie 63, koniec 56, mieszkanie 2, niechay 37, w nieho 42, nieskolko 7, z rozhreszeniem 46, storonie 3, żołnierow 58;*

⟨n⟩ + e: *Czernec 13, w Dnepry 53, hnew 28, hnewno 22, hnezde 17, honec 24, imenem 1, kamenem 19, konec 9, kuznecy 53, mene 37, nacznet 5, nedeli 10, neho 2, nehoden 52, po-nem 4, nemało 5, z Nemec 27, Nemon 1, newestku 12, newesty 12, ohnem 74, ohorneny 1, Oleney 2, perenes 16, perenesetsia 11;*

⟨n⟩ + y: *chrystyianyn 42;*

⟨ń⟩: *brań 7, 12, 58, dan (dań) 11, deń 21, 35, 47, 57, 63 i in. / den 10, 11, 23, 42, horożań 12, paneń 27, połoń 3, 14, 15, 27 / połoń 3, 27, 46, 54, 73.*

Pewnym przykładem poświadczającym dyspalatalizację [n] przed [i], które uległo przesunięciu do [y] jest zapis *chrystyianyn 42*. Nieliczne przypadki graficznej dokumentacji analogicznych zjawisk stwierdza W. Kuraszkiewicz (1934: 100) w języku staroukraińskich gramot XIV–XV w. Zapisy typu ⟨m⟩+e, ⟨n⟩+e nie dają wiarygodnej podstawy do wnioskowania o fonetycznym charakterze takich połączeń. Stanowiąc bowiem efekt transliteracji na łacinę, mogą wskazywać zarówno na twardą wymowę typu ukraińskiego przed [e], jak i miękką typu białoruskiego przed [e].

Zwrócenia uwagi wymaga ponadto użycie liter ⟨ń⟩/⟨n⟩ w wygłosie oraz przed spółgłoską. Obecność ⟨ń⟩/⟨n⟩ w wygłosie wyrazu świadczy o tym, że

miękkosc gloski ⟨ń⟩ nie zawsze uzyskuje swoje graficzne potwierdzenie, por.: *deń/den*, ale frekwencja zapisów z ⟨ń⟩ jest wyzsza (10) niz z ⟨n⟩ (4). Tymczasem wyraz *dań* wystapil w pojedynczym zapisie, przy czym wyglosowe ⟨ń⟩ zostalo oddane przez ⟨n⟩: *dan*. Przypadki odwrotne, a wiec zapisy z ⟨ń⟩ zamiast z ⟨n⟩, rowniez maja miejsce, por.: *połon/połoń*. Rzeczowniki w gen. pl. *horożan, panen* udokumentowano w tekście w zapisie: *horożań, paneń*. Wahania w użyciu liter ⟨ń⟩ / ⟨n⟩ nie wykazują, jak się wydaje, zależności między jakością wygłosowej spółgłoski a nagłosem (miękkim lub twardym) następnego wyrazu, np.: *w połon poweł 15 / w połoń poweł 3, horożań swoich 12*. Większość jednak wyrazów z palatalnym ⟨ń⟩ oddanych zostało zgodnie z wymową: *kremeń 21, ohoń 21, oseń 34* i in.

Bardzo częstym zjawiskiem w pisowni analizowanego źródła jest graficzna oboczność ⟨n⟩ / ⟨ń⟩ w pozycji przed następną spółgłoską ⟨s⟩ (w formantach *-ski, -stwo*), por.: *chrystyjańskoie 30, Duńskoho 42, łatyńskuiu 29, pohañstwo 8* i in. Równolegle jednak można spotkać formy z ⟨n⟩: *chrystyanski 22, Wołyńskim 51, nepostuszenstwie 33, panstwo 55* itp. W językach wschodniosłowiańskich, jak wiadomo, po utracie słabego jeru, [n'] uzyskało w analogicznym kontekście fonetycznym twardość, podczas gdy w polszczyźnie zachowana została jego miękkosc. Zapisy takie traktować należy zapewne jako przejaw wpływu polskiej normy pisownianej. Jednak nie można całkowicie wykluczyć i takiej możliwości, że w XVI w. zakresy występowania [n']/[n] w białoruszczyźnie nie były do końca ustabilizowane.

2.6. Proteza, prejotacja

Charakterystyczne dla języka białoruskiego i ukraińskiego protezy spółgłoskowe wokalicznego nagłosu, kontynuujące prsł. protetyczne [u], [i], występują dziś zwykle w postaci spirantów: [v-] przed tylnymi, [j-] przed przednimi oraz [a-]. Spółgłoska [v] przed nagłosowymi [u], [o] spotykana jest również w gwarach południowo-zachodnio-rosyjskich, np.: *voseń, vutka* (BRD 1992: 49). Białorusko-ukraińską innowacją jest protetyczne [h-], notowane głównie na Polesiu i Wołyniu przed [a-], [o-], [u-], [i-] (Blinava, Mjacelskaja 1980: 66; DABM, mapa 47; AUM, mapa 140; Shevelov 2002, mapa IV, 4). W opinii M. Łesiowa (1997: 269), [h-] jako proteza jest rozpowszechnione w gwarach chełmskich, stanowiących zachodnią peryferię gwar wołyńskich, por.: *h-očy, h-otava*. W języku ukraińskim najczęściej występuje ono przed samogłoskami tylnymi, zwykle przed [a-], np.: *h-arešt, H-andrij*, ale i przed [o-], por.: *h-oraty, h-orix* oraz [u-], np.: *h-ułyca* (Ziłyński 1932: 108–109).

W języku białoruskim zjawisko protezy nagłosu jest charakterystyczne zarówno dla wymowy i pisowni literackiej, jak i dla gwar, gdzie spółgłoski protetyczne rozwijają się szczególnie przed samogłoskami akcentowanymi, np.: *v-oštra / astryc, v-okny / akno, j-iskra / iskrjcca* (Blinava, Mjacelskaja 1980: 65–66). Samogłoski tylne z reguły są poprzedzane spirantycznym [v-], np.: *v-utka, v-ostry, v-oka, v-ušy*, natomiast przednie – protetycznym [j-], które czasem występuje też

przed tylnymi (por. zaimek *j-on, j-ana*). Proteza nagłosu znana jest dzisiaj gwarom witebskim, homelskim, mohylewskim, częściowo mińskim. Natomiast w zachodniej części Grodzieńszczyzny, południowo-zachodnich gwarach brzeskich i północno-wschodnich homelskich spółgłoski protetyczne w zasadzie nie występują, np.: *ozero, okna, ostry(j), uxо, ulica, utka* (Blinava, Mjacelskaja 1980: 66; DABM, mapy 47, 48).

W pasie gwar sąsiadujących z obszarem ukraińskim, jak podkreślają E. Blinava i J. Mjacelskaja (1980: 66), przed samogłoskami akcentowanymi może wystąpić protetyczne [h-], np.: *h-utka, h-uż, h-oseń, h-okna*.

Podobnie kształtuje się sytuacja w białoruskim języku literackim, w którym – według spostrzeżeń W. Czekmana i E. Smułkowej (1988: 222) – samogłoska [i-] na początku wyrazów i zgłosek otrzymuje protezę spółgłoskową [j-] (nie uwzględnioną w pisowni): w nagłosie, np.: *j-iskra, j-ikacca* oraz w śródgłosie, np.: *ma-jix, tva-jix*. Nagłosowe [e-] w wyrazach rodzimych jest poprzedzane przez [h-], np.: *h-ety, h-eta*. Ponieważ jednak proteza rozwija się zwykle przed samogłoskami akcentowanymi, dochodzi do alternacji morfonologicznych: samogłoska z protezą pod akcentem / samogłoska bez protezy w pozycji nieakcentowanej, por.: *v-óknj / aknó, j-iskra / iskrjcca*.

W „Kronice Bychowca” oba rodzaje protezy ujawniają się w nielicznych wprawdzie przykładach, ale zgodnie z przedstawionym wyżej stanem rzeczy:

1) Protetyczne [v-] przed samogłoską tylną spotykamy w połączeniach: *u_w-objezd 64 / u_objezde 67, naradyłsia_u w odnoie 26, mne u_w-opeku-sia 45, y_u-w-oseni 8 / leto y_oseń 67, ia u_wo-sne 28, u_w-orużen 58*. Wszystkie przykłady ilustrują zmianę przyimka/przedrostka [vъ] po zaniku jerów w [u], po którym przed samogłoskami rozwija się [v], likwidujące hiatus. Wyjątkowo [v-] pojawiło się przed samogłoską przednią w litewskim toponimie *W-eyszyszki 31*, jednak dominują zapisy z *E-*, por.: *Eykszyszki 4, Eykszyszskomu 4*;

2) Protetyczne [h] w nagłosie marginalnie poświadczono zostało w imieniu *Hanna: Hannu 17*, notowanym również bez protezy: *Anna 31*;

3) Tendencja do prejotacji samogłoski przedniej w nagłosie ujawnia się w zapożyczeniach z języka litewskiego, np. *Jerdywił 4, Jerdywił 4 / Erdywił 4* (lit. n. os. *Erđvilas* LVKŽ 151);

4) Prejotacja w śródgłosie dla uniknięcia hiatu: *Akijan 1, Akijanom 1*.

Z badań E. Karskiego (1955: 339, 372) wynika, że proteza nagłosu w postaci [v-], [h-] uzyskała nieliczne poświadczenia w tekstach starobiałoruskich od XV w., por.: *в-учинить, да в-одного (Latoris Avraamki), в-ужъ, г-ужу, г-ыжа.ми (Biblia Skoryny)* i in.

2.7. Grupy spółgłoskowe

Przekształcenia w obrębie grup spółgłoskowych, poświadczane w „Kronice Bychowca”, są przejawem specyfiki struktury sylab białoruskich i ukraiń-

skich. Zasada sonoryczności (obstruent-sonant-vocal-sonant-obstruent), obowiązująca w modelu sylaby prsk., znajduje częściową kontynuację w obu językach (w większym stopniu w gwarach, w mniejszym w wymowie literackiej) w postaci tendencji do usuwania grup: sonant-obstruent przed samogłoską, obstruent-sonant po samogłosce i obstruent-sonant-obstruent (Sawicka 1972: 255–270, 1974: 64–65). Dokonuje się to za pomocą takich środków, jak: 1) epenteza samogłoski, np.: *rubel, čoven* (ros. *čóлн*), w nagłosie – prewokalizacja, np.: *i-lnu, i-ldu, i-rža*, 2) uproszczenie sonantu, np.: *n'os, v'oz*, ukr. *nis, viz*, 3) wokalizacja jeru słabego po sonancie, np.: *brus.*, ukr. *kryvi, tryvoha, blyxa*, pol. *krwi, trwoga, pchła*.

Przykłady niektórych z wymienionych wyżej procesów spotykamy w „Kronice”. Tendencję do zaniku wygłosowego sonantu w grupie obstruent-sonant dokumentują liczne formy 3. os. sg. participium czasu przeszłego, por.: *pere-nes 16, pomoh 35, postryhsia 10, požoh 37, rek 12, 60, ubeh 35, umer 19, 34, wmer 28, utek 16 / reki 21, zmeri 2*.

Prewokalizacja nagłosowej grupy sonant-obstruent ujawnia się w nazwie miejscowej *Orsza: k Orszy 30, ko Orszy 33, 71, na Orszy 48, Orszane-że 33*. Powstała po zaniku jeru słabego sekwencja spółgłosek [rś-] (< *rʂš-) uzyskała proteżę wokaliczną [o-]. We współczesnym języku białoruskim prewokalizacja nagłosu, zawierającego sonant (po wyrazie kończącym się na spółgłoskę), odbywa się głównie za pomocą [i-], np.: *i-mknuc', i-mhła, i-ržyšča*, w gwarach mogą się pojawiać inne samogłoski protetyczne: [a-], [o-], np.: *o-kmen, a-ržyšča* (Sawicka 1972: 259; Czekań, Smułkowa 1988: 275), natomiast na południowym zachodzie prewokalizacja nagłosu jest zjawiskiem rzadkim, por.: *ržany, l'njany* (DABM, mapy 26, 27).

W „Kronice Bychowca” ujawniły się również inne zjawiska, świadczące o uproszczeniach, upodobnieniach, rzadziej odpodobnieniach w obrębie grup spółgłoskowych. Rozmaitym przekształceniom zwykle podlegają grupy spółgłoskowe o podobnym miejscu lub sposobie artykulacji, zajmujące pozycję w śródgłosie wyrazu. Część z nich nosi historyczny już charakter, jak np. wyrównanie szeregów syczących i szumiących [zd] > [ždž]: *ieždžywał 20, neodieždžaiuczy 17, pryieždžali 19, pryieždžaty 23, uieždžali 55*; [st] > [šč]: *kreszczen 8, kreszczywał 54, pomszczaia 26, otpuszczony 64, wypuszczu 45*.

Uproszczenia wewnątrz wyrazu

Dotyczą grup złożonych z trzech, wyjątkowo czterech, oraz dwóch spółgłosek. W grupach trójelementowych zwykle zanika głoska środkowa. Największa liczba przykładów poświadcza zanik spółgłoski przedniojęzykowej:

- [stn] > [sn]: *namesnik 58*;
- [zdn] > [zn]: *pozno 16*;
- [stl] > [sl]: *iesli 26, 52, iesli-by 68*;
- [stł] > [sł]: *(postelu) słaty 23*;

[stc] > [sc]: *meyscach* 40, *meysce* 2, 18, *meyscu* 15. W przytoczonych formach ujawnił się znany w polszczyźnie XVI w. proces antycypacji palatalności, polegający na wydzieleniu się w grupie średniojęzykowa + przedniojęzykowa elementu palatalnego w postaci [j]: **městce* > *mieścce* > *miejsce* (Rospond 2000: 79);

[rdc] > [rc]: *serce* 9, *sercem* 67, *w sercu* 48, *w sercy* 60;

[ntsk] > [nsk]: *Liflanskaho* 12, *Liflanskaia* 25, *Liflanskoho* 46.

Znaczna część wymienionych wyżej grup spółgłoskowych zostaje jednak utrzymana, co poświadczają zapisy [stn]: *czestno* 6, *krestnoie* 30, *miłostnikom* 14, *namestniki* 36; [stl]: *iestli* 37, 41, 51, *iestli-by* 29, 45; [stc]: *mestce* 12, *mestco* 2, *mestcoch* 23, *meystce* 3, *meystco* 53; [ntsk]: *Liflantskaia* 25, *Liflantski* 42, *liflantskoho* 12.

Uproszczeniu może też ulegać spółgłoska wargowa w grupie [rvš] > [rř]: *perszoy* 60, *perszy* 22, *perszym* 8, 17.

W grupach dwuelementowych uproszczenia przeprowadzane są niekonsekwentnie. Większość przykładów wiąże się z likwidacją powstałej po zaniku jeru słabego i mającej różne pochodzenie geminaty [ss] (< [žs], [šs], [sš]):

[žs] > [s]: *kniastwo* 14, *kniastwa* 32, *kniastwach* 23;

[šs] > [s]: *włoskim* 3, *Wołoski* 42, 62, *Wołoskoho* 42;

[ss] > [s]: *Pruski* 25, *Pruskoie* 25, *Ruskuii* 3, *Ruskaia* 4;

[dm] > [m]: *semoho* 34, 64, *semoiu* 63, *semoie* 73.

Brak procesów uproszczeniowych w wymienionych grupach zaświadczają przykłady: [žs]: *kniastwo* 41, *kniastwe* 14, *Bozskoy* 22, *Papiezskim* 46, *Stoklizskaho* 64; [šs]: *Eykszyszskomu* 4, *Podlaszkuii* 70; [dm]: *sedmotysiacznoie* 70, *sedmotysiacznomu* 64. Zachowuje się bez zmian również połączenie [zs] (< [žs]): *Jatwezkij* 11, *Jatwizskim* 11, *Słazskich* 42, *Słazskoie* 59 oraz [žs] (< žs) w wyrazie: *niazstwe* 24.

Przykłady dokumentujące uproszczenia grup spółgłoskowych odnajdujemy w tekstach staro-zachodnio-ruskich od XV w., por.: *наместника, чесныйи* (ok. 1400), *позно* (1489) (Karskij 1955: 352–357), *шесдесят* (1460), *празнующе* (1581) i in. (Shevelov 2002: 620).

Upodobnienia

Wszystkie udokumentowane w zabytku przypadki asymilacji spółgłosek mają charakter regresywny i dotyczą zwykle śródgłosu wyrazu:

1) pod względem miejsca i sposobu artykulacji

[dsk] > [ck]: *Lackija* 10, *Lackije* 40, *Lackim* 59, *Lackoiu* 27, *Lackoy* 10 / *Ladski* 57, *Ladckim* 7, *Ladckoho* 31, *Ladckoie* 66, *Ladckuii* 22 i in. Zmiana grupy [dsk] > [ck] została utrwalona w słowoformach *ladsk-/lack-*. Formy z sekwencją [dsk]/[dck] poświadczą 6 zapisów, z [ck] – 7 przykładów;

[tsk] > [ck]: *Połockim* 5, *Połocku* 5 / *Połtesk* 13, *Połoty* 5; *szlacheckim* 48, *szlacheckomu* 48; *Żomoyckoy* 3, *Żomoyckuii* 3, *Żomoydzkaja* 2, *Żmuydzkom* 14. Zachowanie grupy [tsk] dokumentują przykłady: *bratskuii* 33, *Giedroytskim* 11, *liflantskoho* 12, *Zmoytskoy* 3, *Żomoytski* 6;

[čsk] > [ck]: *Buczacki* 20, *Buczackoho* 20, *Drucku* 4, *Halicki* 10, *Łucko* 6, *Słucka* 73, 77, *Słucku* 73;

[tosł] > [tsł] > [cł]: *Swęclawu* 30 (< **Svētoslav*-).

Pod względem sposobu artykulacji upodobnienie [sč] > [šč] na granicy morfologicznej między przyimkiem a zaimkiem zachodzi w wyrażeniu *sz-czoho-ż* 40.

Izolowany charakter nosi zmiana grupy [xt] > [kt], poświadczona w imieniu tatarskim *Taktamysz-a* 35 obok *Tachtamysz* 35. Przypuszczalnie dokonała się ona pod wpływem substratu bałtyckiego i polegała na substytucji obcej systemowi litewskiemu spółgłoski [x] przez [k]. Zjawisko oboczności [x]/[k] znane jest dzisiejszym gwarom polskim na Suwalszczyźnie, por.: *znakar* ‘znachor’, *łańcuk* ‘łańcuch’, *dak* ‘dach’ i in. (Zdancewicz 1966: 76; Marcinkiewicz 2003: 152);

2) pod względem dźwięczności

Upodobnieniom regresywnym pod względem dźwięczności podlegają sporadycznie bezdźwięczne obstruenty przed dźwięcznymi lub sonornymi, por.: *proźbu* 38, *zwazniwszysia* 58. W transpozycji imienia litewskiego *Švitrygaila* słowiańskie odpowiedniki notują wahanie [t]/[d], z przewagą form udźwięczniających [t] przed półotwartą: *Szwidrygayło* 45, *Szwidrygaytu* 44, *Szwidryhayla* 44 / *Szwitrygayło* 33, *Szwitryhayło* 22, 46. Liczba zapisów z etymologicznym [t] – 9, z udźwięcznionym [d] – 25.

Odnotowano również nieliczne przykłady na wymowę ubezdźwięczniającą, tj. oddźwięcznienia obstruentów przed bezdźwięcznymi lub w absolutnym wygłosie wyrazu.

[zt] > [st]: *lesty* 11;

[dc] > [tc]: *dwanatcatoie* 39;

[stv] > [stf] (<sfw>): *mnożesfwo* 63;

[d] > [t]: *a-wet* 45, obok *a-wed-że* 18, *a-wed-ża* 13.

Dźwięczna wymowa spółgłosek w tych pozycjach cechuje dzisiaj gwary południowej Białorusi: mohylewskie, homelskie, brzeskie, częściowo mińskie (Blinawa, Mjacelskaja 1980: 60). Zachowanie dźwięczności spółgłosek w wygłosie wyrazu oraz w pozycji przed spółgłoską bezdźwięczną w tych gwarach białoruskich ilustrują takie przykłady, jak: *noż*, *horad*; *kazka*, *hubka* (DABM, mapy 45, 46). Zasadniczo nie podlegają oddźwięcznieniu wstecznemu dźwięczne obstruenty również w języku ukraińskim oraz gwarach poleskich i wołyńskich (Ziłyński 1932: 119).

Regresywny kierunek upodobnień zaznacza się także w fonetyce międzywyrazowej.

W użyciu przyimków/przedrostków *s-/z-* (< **sъ*, **izъ*) widoczne są wyraźne wahania. *S-* dominuje przed spółgłoskami bezdźwięcznymi i [n], czasem notowane jest przed samogłoskami: *s Nemcy* 23, *s nim* 63, *s obu* 13, *s pomocyu* 56, *s Prus* 25, *s puszkami* 70; *spodobalosia* 3. Wyraźną przewagę frekwencyjną, niezależną od pozycji fonetycznej, uzyskuje *z*: *z bratom* 23, *z deł* 77, *z Jagoyłom* 24, *z kniażem* 26, *z nim* 24, *z obu* 39, *z sebe* 52, *z Trokow* 25, *z Wilni* 25; *zbratyliasia* 44, *zkaziłsia* 2, *zpryiaźnili* 43, *zymali* 47, 53.

Przyimek/przedrostek *iz-/is-* poświadczony został w niewielkiej liczbie przykładów: *iz horoda* 33, *iz Khrumpia* 4; *izbawlen* 8, *izbitwały* 9, *izbra* 53, *izbrawszysia* 76, *izhna* 7, *izwoił* 66, *izymali* 47, *izżenesz* 8, *neizreczennoie* 70; *isceli* 30.

W przyimkach/przedrostkach *bez-*, *pod-*, *pered-/pred-* panuje pisownia etymologiczna:

– *bez moieho* 37, *bez płodu* 36, *bez udełow* 23; *bezczyślenne* 21, *bezpečnie* 13, *bezprestanno* 67, *bezwestno* 72;

– *pod horodcom* 5, *pod Kijewom* 15, *pod kniażem* 24, *pod Opatow* 27, *pod synom* 24, *pod toie-sie* 6; *poddanym* 2. Przypuszczalnie pod wpływem pisowni przedrostka *pod-* pojawiły się w „Kronice” zapisy czasownika z etymologicznym [t] w rdzeniu jako [d]: *podkali* 14, *spodkali-sia* 15, *podkał* 59 obok form normatywnych: *potkalisia* 13, *potkał* 6;

– *pered nim* 8, *pered smerkanijem* 76, *pered-tym* 31; *pred-nim* 9, *predleżaszczioie* 34.

Mieszanie przyimka/przedrostka *ot-/od-* jest w „Kronice” powszechne, a reartycja wygłosu nie jest uzależniona od sąsiedztwa fonetycznego, por.: *ot horoda* 5, *ot Nemcow* 15, *ot reki* 4, *ot woyska* 33, *ot zawtryni* 21; *otbił* 32, *otkazał* 41, *otłuczili* 73, *otpuściw* 68 / *od Brastawla* 67, *od Iryka* 58, *od kniazia* 54, *od mora* 39, *od poczátka* 39; *odkazała* 17, *odmowi* 10, *odprawił* 43, *odpuścił* 35. Zapewne tak, jak w polszczyźnie XV w., poprzez analogię do przyimków *nad*, *pod*, *przed*, zostaje uogólniona postać *od-* w każdej pozycji (Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk 1981: 250).

Pisownię etymologiczną zachowuje w zabytku przedrostek *roz-/raz-*, poświadczony zarówno przed spółgłoskami dźwięcznymi, np.: *rozbehlisia* 1, *rozbity* 26, *rozbołesia* 34, *sia rozhnewał* 74, jak i bezdźwięcznymi, por.: *rozkazał* 62, *rozpowedawał* 51, *rozpuścił* 15. Do wyjątków należą zapisy z ubezdźwięczeniem [z] przed spółgłoską bezdźwięczną: *rosprawiwszy* 63, *rostyrka* 12;

3) pod względem miękkości

Upodobnienia tego typu poświadczone zostały w niewielkiej liczbie przykładów, zwykle obocznie z formami zachowującymi pisownię etymologiczną. Wszystkie przypadki dotyczą upodobnień zębowych [s], [z], które ulegają zmiękczeniu przed miękkimi zębowymi, sonantami oraz wargowymi. Nie można jednak w tych przypadkach wykluczyć wpływu pisowni polskiej, por.: *światy* 28, *poświatywszy* 43, *świat* 12 / *swet* 40, *swetyli* 37, *swiatoho* 40, *swiatoy* 53, *oswiatyłasiasia* 5, *swiryli* 77; *bezczyślenno* 75, *bezczyślennoie* 40, *iedynomyślenno* 58, *pomyśliwszy* 37, *umysłili* 54, *pośle* 37 / *bezczyślennoie* 47, *w czysle* 58, *iesli* 52, *podnesli* 51, *posle* 66, *slezami* 71, *umysłili* 50, *wymysłili* 48; *pryiażni* 20, *zpryiażnili* 43, *woźmi* 33 / *ozmesz* 8, *wozmet* 13; *wiaznew* 60, *zbili* 14, *zbirali* 59.

Analogiczna sytuacja, jak zauważa I. Sawicka (1974: 57), panuje we współczesnym języku białoruskim, w którym zębowe [n], [z], [s] zmiękcza się przed miękkimi zębowymi i przed sonantami [j], [lʲ], [ɲ] oraz w większości pozycji przed miękkimi wargowymi, np.: *sʲlʲoży*, *kańjak*, *kamuńizʲmʲe*. W języku ukraiń-

skim asymilacje pod względem miękkości, w opinii I. Sawickiej (1974: 51), są raczej fakultatywne. Dotyczy to zwłaszcza spółgłosek [s], [z], [c], [ʒ] w pozycji przed [f] i miękkimi wariantami wargowych, por.: *s'v'it/sv'it, c'v'it/cv'it*.

Upodobnienie na odległość (?): *żażhli* 27.

Odpodobnienia

[čt] > [št]: *szo* 3, 4, 10, 30, 40, *szo-by* 6, 8, *szo-ż* 12, *neszo* 33 / *czto* 7;

[kt] > [xt]: *chto* 75, *chto-by* 13, *ne-chto* 23, 34, *ni-chto* 59;

[dc] > [nc]: *dwanancatma* 1.

Oprócz typowych, udokumentowanych w tekstach staro-zachodnio-ruskich, przykładów dysymilacji grup [kt], [čt], „Kronika” poświadcza zjawisko odpodobnienia grupy [dc] > [nc] w liczebniku ‘12’. Znalazło ono skromną dokumentację również w XV-wiecznych tekstach staropolskich (Skulina 1963: 144). Współcześnie liczebniki z elementem *-ncac'* bez wyraźnej geografii notowane są sporadycznie w różnych gwarach białoruskich (Čabjaruk 1977: 37).

Inne przekształcenia grup spółgłoskowych

1) W kilku formach zanotowano rozsuniecie grup spółgłoskowych: [zr] > [zdr]: *zdradliwych* 40, *zdradne* 13, wywołane zapewne wpływem języka polskiego. Paralelnie zachowana również została etymologiczna grupa [zr]: *zradoiu* 67, *zraycami* 65. Podobne zjawisko zachodzi w grupie [sv] > [stv]: *pastwił* 56 (‘paś’). Identyczne zapisy tych form występują też w innych zabytkach starobiałoruskich (Karskiej 1955: 353, 357);

2) Polska grupa spółgłoskowa [ść] (*wyjście*) oddana została w Latopisie przez [št]: *po-wysztij*. Analogiczne zjawisko odnotował w dokumentach z ziem WKL również Ch. Stang (1935: 80), por. zapis *завумъ*;

3) Grupa [vz-] (< *v̥z-) uległa różnym przekształceniom: [voz-]/[oz-]/[s-], np.: *wozmet* 13, *wozmut* 58 / *ozmesz* 8, *ozmet* 2; *stretet* (3 os. pl.) 31, *stretyli* 5, *stretył* 18. Natomiast zapis *uz-szedczu* 37 odzwierciedla zmianę [v] > [ʉ] w nagłosie wyrazu po samogłosce, por.: *hodyny_uzszedczu* 37.

3. Podsumowanie

Jak z powyższej analizy wynika, większość ujawniających się w „Kronice Bychowca” zjawisk fonetycznych charakteryzuje się zasięgiem ogólnoruskim, jednak w rozwoju niektórych z nich występują pewne osobliwości, które należy traktować jako cechy właściwe tylko pewnym regionom obszaru zachodnioruskiego. Ich identyfikacja i lokalizacja geograficzna ma szczególne znaczenie dla ustalenia genezy zabytku, ta bowiem wzbudza wśród historyków wiele kontrowersji.

Frekwencja poszczególnych zjawisk kształtuje się na zróżnicowanym poziomie: od kilku-kilkunastu poświadczeń danej cechy do ustabilizowanych bez-

wariantowych zapisów, zyskujących rangę normy pisownianej (jak np. graficzne oznaczanie zdyspalatalizowanych spółgłosek dźwiękowych [č'], [š'], [ž']). Tak konsekwentnie udokumentowanych w pisowni faktów fonetycznych jest jednak w „Kronice” niewiele, większość wykazuje wariantywną realizację graficzną. Czynnikiem hamującym wprowadzanie do Latopisu cech lokalnej wymowy była bez wątpienia norma językowa podporządkowana tradycji staroruskiej, kontynuującej wzorce cerkiewnosłowiańskie.

Wahania między cerkiewnosłowiańską a (zachodnio)ruską realizacją udokumentowane zostały w zakresie takich zjawisk, jak: 1) refleksy prsł. połączeń samogłosek z sonantami kontynuowane jako ToroT, TołoT, TereT/TraT, TłaT, TreT w śródgłosie oraz roT-/raT- w nagłosie, 2) kontynuacja nagłosowego *ie- jako [o-], rzadziej [ie-], 3) rozwój połączeń TьrT, TьlT, TьgT w TroT, TłoT, TreT, 4) refleksacja połączeń TьrT, TьlT, TьgT, TьT jako TreT, TleT, TroT, 5) kontynuanty *gt', *kt', *tj, *dj, *zdz w postaci [č]/[šč], [ž]/[žd], [žž]. W obrębie każdej z wymienionych grup zjawisk formy realizujące model wschodniosłowiański uzyskują znaczną przewagę nad formami cerkiewnosłowiańskimi (np. relacje między ruskimi grupami pełnogłosowymi a cerkiewnosłowiańskimi niepełnogłosowymi wyrażają się stosunkiem 68% do 32%). Jest to przejaw wyraźnego odchodzenia od tradycji i dążenia do stworzenia normy opartej na rodzimych zjawiskach.

Realizacje zachodniosłowiańskie (polskie) ujawniły się w badanym zabytku w stopniu niewielkim, poświadczone głównie w postaci grup TroT, TłoT, [c] kontynuującego *gt', połączenia [-lo-] jako refleksu TьlT, pojedynczych form bez epentetycznego [l] oraz sporadycznie udokumentowanych przypadków wokalizacji jerów zgodnie z normą właściwą polszczyźnie.

W zakresie zjawisk znajdujących uzasadnienie w zachodnioruskiej fonetyce wyróżnić należy procesy, których graficzna realizacja (duża liczba poświadczeń) dowodzi zaawansowanego stopnia ich rozwoju oraz takie, które wydają się być cechami słabiej osadzonymi w wymowie ze względu na niższą frekwencję w tekście.

Do grupy pierwszej należą: 1) oboczna realizacja [ě] jako [e]/[i], 2) przegłos [e] do [o] po spółgłoskach funkcjonalnie miękkich, 3) dyspalatalizacja dźwiękowych, [r], przedniojęzykowych [d], [t], 4) spirantyczna zmiana [g] > [h].

Do grupy drugiej zaliczyć można: 1) akanie, 2) jekanie, 3) kontrakcję, 4) geminację spółgłosek przed [j], 5) protezy, 6) przekształcenia w obrębie grup spółgłoskowych.

Niektóre z przedstawionych wyżej zjawisk fonetycznych, jak np. zwężenie artykulacji samogłosek [e], [a], specyficzna realizacja dawnych połączeń: spółgłoska + [ɣj], dyspalatalizacja, proteza, osobliwości grup spółgłoskowych, wykazują paralelizm z obszarem dialektu południowo-zachodnio-białoruskiego. Współczesne zasięgi terytorialne części tych cech pozwalają zlokalizować je w obrębie gwar słuckich oraz poleskich.

IV. Fleksja

A. Rzeczownik

Zapoczątkowana w dobie prsł. i trwająca przez całą epokę staroruską przebudowa paradygmatów fleksyjnych rzeczownika ostateczny swój kształt uzyskała dopiero na gruncie poszczególnych języków wschodniosłowiańskich. Kierunek zmian, prowadzących do uformowania się typów deklinacyjnych, opartych na kategorii rodzaju, określały początkowo pewne ogólne tendencje, decydujące o wzajemnym przenikaniu się pierwotnie różnych, ale bliskich pod względem formalnym lub znaczeniowym, szeregów końcówek fleksyjnych. Z czasem tym ogólnym tendencjom zaczęły towarzyszyć zmiany charakterystyczne dla poszczególnych języków. Wyodrębniające się stopniowo dialekty białoruskie odziedziczyły po epoce ogólnoruskiej znacznie przekształcony, lecz rozchwiany system fleksyjny. Zabytki starobiałoruskie XV–XVI wieku dokumentują z jednej strony liczne wahania w zakresie końcówek i tematów fleksyjnych, a z drugiej silne tendencje wyrównawcze pomiędzy poszczególnymi typami (Żydovič 1969: 206).

Zjawiska te znalazły swoje odzwierciedlenie w języku „Kroniki Bychowca”.

1. Alternacje morfonologiczne w tematach rzeczowników

Wymiany morfonologiczne w tematach kilku przypadków rzeczowników deklinacji na **-a-** i **-o-** w języku białoruskim stanowią relikwety trzech prsł. palatalizacji. Rezultaty I palatalizacji tylnojęzykowych: [k] > [č], [g] > [ž], [x] > [š] mają miejsce w voc. sg. masculinum, zaś II: [k] > [c], [g] > [z'(z')], [x] > [s'] w dat. i loc. sg. femininum oraz loc. sg., nom. i loc. pl. masculinum. Natomiast paradygmat podległy działaniu III palatalizacji nie zachował spółgłosek tylnojęzykowych, a jedynie ich spalatalizowane odpowiedniki [c], [z'(z')], np. *kniaź*.

W dwu przypadkach rzeczowników żeńskich o synkretycznej końcówce **-e** (< **-ě**) – dat. oraz loc. sg. – „Kronika Bychowca” utrwaliła oboczności:

[k] > [c] (*kronice, łuce, porażce, rece, reczce, ruce, walce, żonce*), [h] > [z] (*prysiazi*), [x] > [s] (brak poświadczeń tekstowych). Forma *Połondze* oddaje postać alternacji, typową dla języka polskiego [g] > [ʒ].

Alternacje [k] : [c], [h] : [z'], [x] : [s'] zachowuje współczesny białoruski język literacki oraz większość gwar. Są jednak i takie obszary dialektalne, na których w dat.-loc. sg. dokonano się wyrównanie tematów zakończonych spółgłoskami tylnojęzykowymi. Zjawisko to odnotowują gwary północno-wschodnie: witebskie i mohylewskie oraz niektóre południowe: poleskie (po Brześć) i homelskie (DABM, mapa 65, 66; Blinava, Mjacelskaja 1980: 74), por.: *dux'e, łuh'e, płuh'e*. W przypadku pasa północno-wschodniego brak alternacji można przypisać wpływom zachodnich gwar rosyjskich jako konsekwencji wcześniej, bo już od XI w., przeprowadzanych w języku wielkoruskim wyrównań analogicznych (Bernstein 1985: 80). Natomiast w dialektach południowych, graniczących z gwarami ukraińskimi, konsekwentnie zachowującymi system alternacji, zjawisko wyrównań mogło powstać jedynie w wyniku samodzielnego rozwoju.

Nie zostały poświadczone w tekście „Kroniki” wymiany morfonologiczne spółgłosek tylnojęzykowych z syczącymi w nom.-acc. dualu, co się wiąże z bardzo ograniczonym zakresem jego występowania.

W rzeczownikach męskich powstały system alternacji utrwalony został w następujących formach: loc. sg.: *na berezie, w Nowehorodce*; voc. sg.: *Boże*; nom. pl.: *parabcy, połcy, swiaszczennicy*; loc pl.: *w Lasech, na Trocech*.

Współczesny język białoruski tylko częściowo zachował refleksy starych alternacji wśród masculinów, głównie w loc. sg. przed końcówką *-e*. Ich zanik ma swoje źródło we wcześniej rozpoczętych procesach wyrównań morfologicznych, takich jak: wprowadzanie końcówki *-u*, obok paltalizującego *-e* (< *-ě*) w loc. sg., por.: *w zamku*, zastępowanie formy nom. pl. przez acc. pl., np.: *Bohi, Lachy*, zamiana starej końcówki loc. pl. *-ech* (< *-ěxъ*) przez nową, nie wywołującą palatalizacji tylnojęzykowych, *-ach* (dialektalne *-och*), np.: *peskach, peskoch*.

Brak alternacji [k] : [č], [g] : [ž], [x] : [š] ma inne podłoże. Wiąże się z zanikiem w literackim języku białoruskim voc., w którym takie wymiany miały miejsce. Wyjątek stanowią gwary południowo-zachodnie, zachowujące żywotność tej kategorii gramatycznej (Blinava, Mjacelskaja 1980: 71).

2. Deklinacje

Układ końcówek rzeczownikowych przedstawiają poniższe tabele, w których strona lewa zawiera wzorce paradygmatów staroruskich (według Šachmatova 1957), zaś prawa – zapisy z lokalizacją w tekście „Kroniki” odpowiednich form wyrazowych. Takie zestawienie materiału pozwoli uchwycić ewolucję zachodnioruskich form fleksyjnych rzeczownika w stosunku do stanu ogólnoruskiego.

2.1. Tematy na -a-

Typ deklinacyjny na **-a-** tworzyły feminina i nieliczne masculina.

Singularis

Nom.	кронник-а	bratanka 45, dewka 17, 20, 37, doroha 66, otczyczka 45, żona 12, 36; diadka 13, starosta 20, 50, 51, 58, 71, 74, wojewoda 21, 60, wojewoda 52, 55, 58, 61; Treniata 9, Troniata 6; Wasilisa 36;
Gen.	кронник-ы	choroby 66, hańby 37, hodyny 37, hory 9, 32, 77, koruny 29, 39, 44, 57, 63, 64, 65, 66, 77, newesty 12, obidy 37, ordy 56, 74, 77, przyhody 66, sestry 31, siły 4, 20, skazy 66, wiry 19 20, zimy 29, 30, 34, 35, 46, 48, 54; chrystyianki 20, doczki 20, 31, matki 18, 20, 22, 26, prysiahi 45, 66, reki 1, 2, 4, 5, 6, 12, 27, 37, 77, tetki 51, walki 43, 58, żonki 26; starosty 50, 74, wojewody 42, 49, 65, 66, 72; (do) Cebry 77, (około) Oki 37, (do) Soczawy 65, (około) Uhry 37, 38;
Dat.	крониц-ѣ	borode 45, (ku) bitwe 59, porażce 49, 60, rece 38, 65, 69, 77, reczce 69, ruce 77, walce 43, 53, 59, wesne 21, 64, wode 27, żonce 26; bitwi 39, (k) prysiazi 53, (k) steni 21; (k) Pape 8 / (k) papi 8, staroste 53, 72, wojewode 67; Kezgayle 53; (ko) Cebre 77, (k) Uhre 38;
Acc.	кронник-оу	bratanku 23, 24, doczku 5, 14, 16, 17, 19, 20, 22, 29, 39, 63, hołowu 5, 7, 14, 31, 59, 72, 77, horu 4, 11, 16, 27, 32, kniaźnu 20, 22, 29, 31, 37, 64, korunu 41, 43, 44, 57, 63, 72, łasku 21, 51, 54, 56, matku 39, otczynu 54, otrawu 56, pannu 18, 27, 28, prawdu 23, 24, 25, 26, 31, proźbu 38, prysiahu 15, 16, 41, 46, 51, 53, 66, 67, 70, radu 48, 49, 50, 55, 57, 69, 76, reczku 69, reku 1, 2, 3, 11, 16, 27, 65, 66, 68, 69, 71, 73, 76, 77, sestrycznu 36, 39, soromotu 45, trubu 77, ucztu 42, 50, wesnu 34, 35, zimu 15, 40, 41, 42, 63, 74, zmowu 7, 21, 32, 45, 58, 67, żonu 12, 18, 20, 42; woiewodu 9, wojewodu 20, 46, 52, 63, 65, 67, 72, 74; Jadwihu 28, 29, Treniatu 9, Troniatu 9, Ulianu 20, Wasilisu 37; Soczawu 65, Uhru 38, Wiazmu 63;
Instr.	кронник-ою	dorohoju 66, 67, 73, korolewoju 42, łapoju 49, małżonkoju 17, ordoju 56, 71, otczynoju 68, prysiahoju 15, radoju 45, 51, 54, rekoju 1, 74, sestroi 23, wodoku 75, żonoju 42, 53;

Instr.	кроник-ою	województoiu 48, 52, 53, 54, 65, 68, 75; Alźbietoiu 64, Barbaroiu 64, Uljanoiu 27; Oszmenoiu 55, Wołhoju 74;
Loc.	крониц-ѣ	(u) bitwe 60, 78, (na) bitwie 57, (na) bukowine 66, (w) dru- żynie 35, (w) drużynie 6, 15, (w) dume 52, (na) hore 11, 17, 21, 32, 44, (w) hore 19, (w) komnate 26, (na) korune 29, 57, (w) korune 70, (w) kronice 12, (na) łuce 16, (u, w) prawde 18, (o) prysiaże 66, (na, w) rece 2, 5, 7, 14, 15, 19, 31, 32, 35, 47, 69, 72, 77, (na) stene 49, (na) wode 19, 75, (w) zastawe 36, 71; (wo) chorobi 75, (o) pahubi 57; (na) hory 16, (w) komo- ry 14; (na) Berezyni 47, (w) Dwine 47, (w) Lide 75, (na) Mo- skwi 72 / Moskwie 72, (u) Oszmiane 46, (na) Połondze 41, (w) Utenie 50, Utianie 48;
Voc.	кроник-о!	—

Końcówki fleksyjne twar-dotematowych rzeczowników żeńskich i nielicznych męskich kontynuują stan prsł. w nom. *-a* i gen. *-y*. Obecność końcówki *-i* po spółgłoskach tylnojęzykowych w formach: *chrystyianki, doczki, matki, prysiahi, reki, tetki, walki, żonki* to wynik zmiany fonetycznej grup **ky, *gy, *xy > [ki], [gi], [xi]*.

Oboczność końcówek *-e/-i* w dat. ma podłoże fonetyczne. W większości rzeczowników dawne [ě] końcówki realizowane jest jako *-e*, jednak w pewnej liczbie form, głównie z nieakcentowaną końcówką, uzyskuje ono refleks w postaci *-i*: *ku bitwi, k papi, k prysiazi*. Z rzadka również akcentowana końcówka dat. i synkretycznego z nim loc. przyjmuje postać *-i*: *k steni*, po stwardniałym [r] *-y*: *na-hory*. Formy takie znane są dzisiejszym gwarom południowym (brzeskim i pińskim), pozostającym pod wpływem ukraińskim (Żydovič 1969: 137).

Acc. zachowuje regularne formy z końcówką *-u*.

W instr. kontynuowana jest końcówka dwusylabowa *-oju*. Do dziś końcówkę tę zachowują dialekty środkowe i południowo-zachodnie Białorusi (Blinava, Mjacelskaja 1980: 78), podczas gdy gwarom północno-wschodnim właściwa jest końcówka jednozgłoskowa *-oj*, stanowiąca również normę dzisiejszego języka literackiego.

W tekście „Kroniki” końcówka instr. ma jedną postać zapisu, niezależną od pozycji względem akcentu, por. *-oju* w pozycji akcentowanej: *sestroiu, wodoiu, żonoiu* i bez akcentu: *doroioiu, łapoiu, radoiu, Wołhoju*. Wobec sporadycznie poświadczonych w zabytku przypadków akania trudno ustalić, jaką wartość fonetyczną ma głoska oznaczana literą ⟨o⟩: [o] czy [a]. Współcześnie końcówkę *-oju*, niezależnie od akcentu, zachowują tylko gwary okające (południowe). W gwarach z akaniem niedysymilatywnym powszechny jest jej fonetyczny wariant *-aju* (Żydovič 1969: 153).

Końcówka loc., synkretyczna z dat., zachowuje oboczność *-e/-i*. W rzeczownikach ze stwardniałym [r] w wygłosie tematu końcówka *-i* (< *-ě*) uzyskuje postać *-y*, por.: *na hory, w komory*.

Pluralis

Nom.	кроник-ы	borody 40, hramoty 24, sestryczny 37, siroty 56, wdowy 56, zvezdy 37; żonki 26; wojewody 68; słuhi 45, 60;
Gen.	кроник-ъ	biełok 2, bełok 39, boczok 42, hor 41, hur 64, iam 40, muk 30, otczyn 7, 16, paneń 27, puszok 32, 66, rozmow 38, storon 75, 76, ryb 2;
Dat.	кроник-амъ	horam 71, radam 23, sprawam 14; słuham 57, 58;
Acc.	кроник-ы	bukowiny 66, hory 2, 65, 66, hramoty 48, 50, 52, iamy 40, jamy 39, żeny 73; knihi 5, nohi 40, 66, ruki 62, 75, 78; słuchy 57, starosty 20; wojewod 54, 74;
Instr.	кроник-ами	dorohami 39, 66, dubrowami 16, hołowami 22, hramotami 23, 70, kosami 53, mukami 22, ordami 6, pryprawami 32, 58, 70, puszkami 27, 31, 32, 70, siłami 6, 13, 15, 46, 71, 72, 74, strełami 8, 53; słuhami 24, 44, wojewodami 68;
Loc.	кроник-ахъ	bukowinach 66, hołowach 34, 47, horach 2, 71, izbach 30, jamach 40, wierach 20, zwizdach 1.

W nom. pl. rzeczowniki twar-dotematowe zachowują tradycyjną końcówkę *-y*, po tylnojęzykowych *-i*: *słuhi, żonki*.

Po zaniku słabych jerów gen. charakteryzuje się formami z końcówką zerową i twardym wygłosem tematu. Wyjątek stanowi forma *paneń*, w której miękkość wygłosu pojawiła się analogicznie do rzeczowników miękdotematowych na *-ja*-typu *knihiń* (< **кнѣгынѣ*). Zjawisko odwrotne – twarde [n] obocznie do regularnego [ń] w rzeczownikach miękdotematowych typu *sukien / sukien* – notowano w języku polskim do XVII w., a na kresach północno-wschodnich (Mickiewicz, Słowacki) do XIX w. (Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk 1981: 293). Ostatecznie wygłos z wtórnym *-n* stał się dominujący.

Regularną kontynuację dawnej końcówki obserwuje się w dat.

Acc. właściwy jest synkretyzm końcówek dwojakiego rodzaju. Większość rzeczowników w tym przypadku ma końcówki równe nom. Dotyczy to zarówno rzeczowników nieżywotnych, jak i żywotnych, osobowych: *sami [...] słuhy [...] postawili 57, swoi starosty posażał 20, żeny imaiuczy 73*. Załedwie w jednej formie

końcówka acc. zrównana została z gen.: *posłał wojewod swoich* 54. We współczesnym białoruskim języku literackim kategoria żywotności uległa w pl. gramatyzacji, powodując zrównanie acc. z gen. Gwary centralnej i południowo-zachodniej Białorusi kontynuują stary typ synkretyzmu acc. i nom. (Blinava, Mjacelskaja 1980: 83).

Odziedziczona z prasłowiańszczyzny końcówka instr. *-ami* jest w „Kronice” powszechna. Również loc. zachowuje regularne *-ach*.

Dualis

Nom.- -Acc.-Voc.	кроніц-ѣ	(dwe) żonki 26, (dwe) sestryczne ⁷ 36 (obedwe) storony 61;
Gen.-Loc.	кроник-оу	(s obu) storon 13, 26;
Dat.-Instr.	кроник-ама	(z dwema) doczkami 64.

Śladowo zostały zachowane w „Kronice Bychowca” formy dualu. W jednym zaledwie przypadku – acc. – występuje regularna końcówka *-e* (< *-ě*): *on widet [...]* *dwe sestryczne jeho...* 36. Pozostałe formy otrzymują analogiczne końcówki pluralne.

2.2. Tematy na *-ja-*

Ten typ deklinacyjny reprezentują w Latopisie głównie rzeczowniki żeńskie, formy męskie poświadczane są sporadycznie.

Singularis

Nom.	княгин-я	kniahinia 18, 26, 31, 33, 45, 50, 61, mocza 47, secza 13, zemla 4, 33, 65, 66; basza 67, diadia 11, 56; Nastasya 61, Paraskowia 5, Proksza 26, Zoffia 36; Wilnia 17;
Gen.	княгин-ѣ	hranicy 27, 62, 66, hrebli 77, kniahiri 51, łażni 13, obedni 56, pohoni 66, woli 52, 54, 58, 66, zawtryni 21, zemli 3, 8, 15, 19, 28, 33, 35, 37, 45, 50, 66, 75; Bohorodycy 71, diady 13, 19, 33, 51, 54, kniahiny 22, łożnicy 49, mocy 4, 16, 23, mszy 40, 49, mywnicy 9, teszczy 25, tysiaczy 44, 48, 69; diadi 54; Zoffii 34; (do) Wilni 31, 46, 62, 72; (ko, ot) Orszy 48, 71, Wedroszy 69;

⁷ сестричъна ‘córka siostry’ Srezn III/1 342.

Dat.	КНЯГИН-И	kniahini 30, woli 75, zemli 55; diadj 52 / diady 52; (k) Wilni 24, 31, 64; (k) Orszy 30;
Acc.	КНЯГИН-Ю	bohiniu 17, derżawcu 64, kniahinu 23, 33, 36, 48, 64, łożnicu 62, nedelu 46, 48, 49, 50, Niemkinu 36, u pohoniu 55, postelu 23, puszczu 11, sablu 21, seczu 5, 15, szyiu 49, teszczu 25, walku 6, 7, 27, 63, 67, 68, zemlu 2, 3, 4, 6, 14, 15, 17, 19, 22, 46, 66, 65, 66, 67, 70, 73; diadiu 26, 56; Holszu 12; Maryiu 5, Paraskowiiu 5, Soffiju 31, Zoffeiu 37, Zoffiiu 37, Zofiu 29; Wedroszu 69, Wellu 32, Wilniu 31, 33, 55, 64;
Instr.	КНЯГИН-ЄЮ	kniahineiu 26, 33, 50, 54, 64, 70, newoleju 8, pohoneju 46, szyieju 37, woleju 47, zemleiu 33, 39, 56, 62, 66, 70; nemocoiu 75, storozoiu 18, 24, 45, sulicoiu 21; diadeiu 52, sprawcoiu 14; (nad) Wilneju 11, 16, Zoffijeju 42;
Loc.	КНЯГИН-И	(na) hranicy 6, (w) łaźni 60, (w) łożnicy 49, (w) mocy 33, (na) nedeli 15, 30, 53, (w) puszczy 16, (w) zemli 27, 65, 67, 74, (o) zemli 51; (po) koronacyiey 57; (w) Welli 32, (na, u, w) Wilni 20, 29, 33, 42, 51, 60, 62, 64; (na) Niewiaży 52, (na) Orszy 48, (na) Uszy 72, (na) Wedroszy 69; (na) Worskle 35;
Voc.	КНЯГИН-Є!	—

W nom. sg., obok femininów i nielicznych masculinów o regularnej odmianie miękko tematowej na *-ja-*, występują formy ilustrujące zjawisko przesunięć międzydeklinacyjnych. Należą do nich rzeczowniki: *mocza*, *secza* oraz *pohonia*, *postela* (poświadczane tylko w przypadkach zależnych), reprezentujące dawny paradygmat żeński na *-i-*. Współcześnie zachowują je gwary północnej Białorusi, sąsiadujące z Litwą i Łotwą, głównie połockie i witebskie (Blinawa, Mjacełskaja 1980: 78). Wydaje się jednak, że zjawisko ma szerszą geografie gwarową. Formy ilustrujące przejście femininów z typu spółgłoskowego do samogłoskowego, np.: *myś* > *myśa*, odnotował w gwarach okolic Sejn T. Zdancewicz (1966: 105). Na wahania między żeńskim typem spółgłoskowym i samogłoskowym zwracają uwagę również badacze polszczyzny kresowej, zarówno dawnej (Kurzowa 1993: 173), jak i współczesnej (Karaś 2001: 153). Analogię do form na *-a* mogło wywołać dążenie do uniknięcia zbieżności formalnej z rzeczownikami męskimi, związanymi genetycznie również z tematami na *-i-*.

Przejęta z prasłowiańszczyzny końcówka *-i* w femininach typu **кѣнѣгыни* ustąpiła na drodze wyrównania końcówce *-a*: *kniahinia*⁸. Sporadycznie w gwarach (bez wyraźnej geografii) mogą się zachowywać archaiczne formy na *-i* (Karskiej 1956: 160).

Formę gen. rzeczowników miękko tematowych kształtuje w badanym tekście końcówka *-i*, po zdyspalatalizowanych spółgłoskach szumiących i [c] *-y*. Jest ona wynikiem wyrównania z analogicznym przypadkiem odmiany twar dotematowej. Obecność form *diadi/diady* (o ile nie graficzna) odzwierciedla dyspalatalizację [d] typu ukraińskiego. Forma *kniahiny*, obok regularnej *kniahini*, wykazuje stwardnienie spółgłoski tematycznej.

Właściwy fleksji żeńskiej synkretyzm dat.-loc. sg. przejawia się w postaci wspólnej końcówki *-i*, po stwardniałych *-y*. Odosobnionym przykładem, świadczącym o wpływie języka polskiego, jest końcówka loc. *-ej*: *(po) koronacyiey*. Związana genetycznie z odmianą złożoną przymiotników końcówka ta notowana była okresowo w polszczyźnie w gen.-dat.-loc. femininów miękko tematowych, zwłaszcza zapożyczonych na *-ija*, *-yja*, do XVI–XVII w., po czym wyparta została przez regularne *-i* (Klemensiewicz, Lehr-Splawiński, Urbańczyk 1981: 291).

Formy acc. przybierają regularną końcówkę *-u*.

Instr. rzeczowników miękko tematowych uzyskuje dwusylabową końcówkę *-eju*, zachowaną również we współczesnych gwarach południowo-zachodniej Białorusi (Blinawa, Mjacelskaja 1980: 78), przy literackiej *-ej*. W rzeczownikach ze stwardniałą wygłosową spółgłoską tematu pojawia się na tle unikania zapisu form akających *-oju* (analogicznie do instr. odmiany twar dotematowej): *nemocoiu*, *sprawcoiu*, *storożoju*, *sulicoiu* (Mova 1988: 46).

Pluralis

Nom.	КНЯГИН-Ѣ	bury 75, земли 57;
Gen.	КНЯГИН-Ь	kunic 2, 39, lisic 2, 39, mil 11, 16, 46, 73, odežd 78, rucznic 77, tysiacz 7, 32, 39, 46, 58, 59, 60, 65, zbroj 78, zeml 40, 48, 59; paney 27, tysiaczey 14, 66, 69, 70, 76;
Dat.	КНЯГИН-ІАМЪ	zemlam 10, 12, 38, 48, 50;
Acc.	КНЯГИН-Ѣ	obedni 37, земли 1, 40, 41;
Instr.	КНЯГИН-ІАМИ	horodniami 32, mocami 39, 58, 65, sulicami 8, 53, zemlami 48; zraycami 65; (z nekolka) tysiaczma 62, (so szestma) tysiaszczma 73;
Loc.	КНЯГИН-ІАХЪ	milach 4, 15, 67, 69, 72, tysiaczach 46, zbroiach 49, 55, zemlach 9, 48.

⁸ O zjawisku oboczego występowania rzeczowników żeńskich na *-yni/-ynia* pisał w swej pracy o języku gramot Ch. Stang (1935: 94).

Formy nom. i acc. pl. rzeczowników miękkotematowych kształtuje synkretyczna, genetycznie wtórna końcówka *-i*: *zemli ich pobrawszy* 40 oraz jej fonetycznie uwarunkowany wariant *-y* po spółgłoskach zdyspalatalizowanych: *pryszli bury* 55. Ich obecność jest wynikiem wyrównania z odmianą twar-dotematową.

Gen. zachowuje dość konsekwentnie końcówkę zerową po zaniku jeru miękkiego. W formach: *paniey, tysiaczey* pojawia się analogiczna końcówka *-ej* (< **bjb*), zapożyczona z żeńskiej odmiany *-i*-tematowej⁹.

W dat. występuje pierwotna końcówka femininów *-am*.

W zakresie form instr. obserwuje się, obok regularnej końcówki *-ami*, wprowadzenie analogicznego *-ma*: *tysiaczma*, prawdopodobnie pod wpływem instr. dualis rzeczowników żeńskich *-i*-tematowych.

Loc. kontynuuje odziedziczoną końcówkę *-'ach*.

Dualis

Nom.- -Acc.-Voc.	КНЯГІН-И	(dwe) Lachowicy 36, (dwe) mili 69, (za) dwe nedeli 64.
Gen.-Loc.	КНЯГІН-Ю	—
Dat.-Instr.	КНЯГІН-ІАМА	—

Utrwalone szcążtkowo w Latopisie formy dualu zachowują w nom. końcówkę *-i/-y*, dodatkowo wspartą przez końcówkę nom. pl., uogólnioną z deklinacji *-a*-tematowej.

Collectiva

Nom.	БРАТН-ІА	bratija 13, bratya 35, woja 8;
Gen.	БРАТН-Љ	bratii 59, bratij 8, 60, braty 19, 55, (mnóstwo) woj 30;
Dat.	БРАТН-И	bratii 60, bratij 13, 18;
Acc.	БРАТН-Ю	bratiiu 18, bratiju 7, 8, bratyiu 32, wojju 30;
Instr.	БРАТН-ЕЮ	bratyieiu 12, 18, 24, 30, 35;
Loc.	БРАТН-И	—
Voc.	БРАТН-Е!	—

⁹ Identyczne formy *паней, тисачей* oraz *дадеу* odnotował w języku gramot Ch. Stang (1935: 95).

Utrwalone w „Kronice” collectiva wiernie odzwierciedlają końcówki żeńskiego paradygmatu miękkotematowego. Ich formalną przynależność do singularia tantum potwierdzają związki syntaktyczne z zaimkami w formie sg.: *bratija moja, wsey bratij, bratiju naszu, z bratyieiu swojeiu, wsia woja, wojju swoiu* i in. Na wahania między formą collectivum a pl. wskazuje wyrażenie: *bratya Swiatosławiczy [...] pryiechali* 35.

2.3. Tematy na -o-

Masculinum Singularis

Nom.	берег-ъ	<p>astronom 1, brat 26, 27, 36, 40, 44, 45, 55, 61, 64, 71, czełowik 9, 37, 42, died 61, dyw 28, hetman 14, 39, 69, 71, 73, 75, hołod 67, kapłan 49, marszałek 25, marszałok 51, 58, 75, parobok 23, sneh 62, sorom 52, strach 9, udeł 22, wołk 17, worožbit 17;</p> <p>Borys 5, Erdywił 4, Fedor 19, Gasztolt 14, Gidymin 14, 16, Kezgał 53, 58, Konstantyn 19, Olgierd 20, 21, Olgird 21, Semen 22, Witowt 25;</p> <p>Alexandro 61, Daniło 8, Jagieło 23, Jagiejło 22, Lezdeyko 17, Mingayło 4, Szwitrygayło 22, Wasilko 10;</p> <p>Kiernow 11, Krew 46;</p>
Gen.	берег-а	<p>biskupa 20, 57, 74, brata 2, 12, 18, 22, 30, 40, 45, 79, metropolita 34, pana 2, 5, 10, 20, 44, 61, 71, sna 17, żywota 5, 17, 18, 23, 56, 63;</p> <p>czasu 3, 10, 16, 33, 43, 51, 52, 58, 66, 76, herbu 1, 27, hnewu 45, 54, hniwu 37, hodu 17, 41, 54, 56, 63 67, 72, 74, hrobu 34, lesu 69, miru 66, odporu 21, 66, okupu 35, płodu 2, 36, połonu 27, pożytku 52, 72, rodu 14, 27, 57, sanu 8, seymu 29, 60, skarbu 24, 27, 39, 60, umysłu 57, wmysłu 58, 65, wrađu 74, zakonu 18, 22, 27, 29, zamku 51;</p> <p>Dowmonta 13, Konstantyna 19, Romana 15, Olgierda 18, 20, 21, Semena 36, Witolta 36, Zygimonta 49;</p> <p>(z) Kijewa 34, (do) Łucka 36;</p> <p>(bliz) Malborku 58;</p>
Dat.	берег-оу	<p>bratu 10, 11, 18, 23, 25, 33, 39, 41, 64, 65, czełowiku 74, horodu 2, 5, 10, 12, 15, 21, 30, 33, 48, 67, 68, 71, miłośniku 70, powitu 4, roku 18, worožbitu 17, wschodu 2;</p> <p>Andruszku 55, Daniłu 7, Erdiwiłu 4, Fedoru 33, Gasztoltu 20, Gidyminu 14, 15, Hlebu 34, Iwanu 62, Jagoytu 24, 26, Jakowu 67, Kezgaytu 57, Lezdeyku 17, Lubortu 17, Łokietku 17, Mindowhu 7, Mingaytu 5, Olgierdu 19, Romanu 11, Ryngoltu 6, 7, Troydenu 13, Wasilku 7, Witowtu 24, 25, Władysławu 17, Wykintu 4;</p> <p>Koryatowi 17, Wasilkowi 7, 9, Wykintowi 8, Wyskintowi 8;</p> <p>(k) Bułu 65, (ko) Drucku 33, (ko) Krakowu 63, (ko) Krewu 46, (k) Meńsku 46, (k) Pskowu 31, (ko) Witebsku 33;</p>

Acc.	БЕРЕГЪ	<p>chleb 56, czas 3, 4, 12, 16, 21, 36, 49, 50, 58, 60, 62, 65, 71, 74, 77, czyn 13, horod 2, 4, 5, 6, 11, 12, 13, 14, 19, 24, 27, 31, 34, 49, 56, 70, 75, połon 3, 14, 15, połoń 3, 27, 46, 54, 73, sejm 64, 75, seym 29, 48, 57, 64, son 17, strach 21, swet 40, swiet 17, swit 12, udeł 22, wdeł 55, 66, woz 49, wtorek 35, 76;</p> <p>astronoma 1, bałwana 2, bojaryna 38, brata 9, 12, 13, 18, 29, 44, 46, 72, 74, dworanina 49, hetmana 14, 59, 68, 69, 75, marszałka 47, 53, 56, 65, 75, mitropolita 47, namestnika 38, 39, 64, 70, plemennika 52, 53, pohanina 20, posła 9, 21, 43, szuryňa 8, 39;</p> <p>Gidymina 14, 16, Jana 40, Fredrycha 28, Hleba 34, Mindowha 7, Skirgayła 26, Tewtywiła 7, Witolta 43, Witowta 25, Wołodymera 15, Woydyła 24;</p>
Instr.	БЕРЕГЪМЬ	<p>berehom 75, bratom 7, 23, 24, 31, 36, 43, 44, 64, 65, 72, czynom 32, diakom 68, herbom 74, hnewom 59, hołosom 21, horodom 15, 16, 21, 33, 38, 76, hradom 32, komornikom 14, lesom 69, marszałkom 13, 14, 25, mitropolitom 47, mostom 50, panom 28, 38, 41, 42, 45, 58, 72, peskom 71, połonom 8, 21, 70, 73, 78, popom 17, rodom 49, 52, rohom 44, stołom 61, swatom 67, woroźbitom 17, źemczuhom 21; gubernatorem 29, hnewem 65, posłem 74;</p> <p>Daniłom 7, Dowmontom 13, Gidyminom 15, Jagoyłom 23, Skirmuntom 6, Wasilkom 7, Wikontom 7, Witowtom 35; (s) Czernihowom 68, 71, Kiernowom 3, Kijewom 71, (pod) Nowym horodkom 73, (pod) Słuckom 73;</p>
Loc.	БЕРЕЗЪ	<p>(na) berezie 76, (wo) dwore 67, (w, na) horode 27, 31, 32, 33, 35, 41, 53, 65, 71, 73, 75, (w) komine 49, (na) obede 36, (u) objezde 67, (na, w) ostrowe 1, 19, (pry) pośle 43, (w) powete 4, (w) powite 12, (na) seyme 57, (na) seymie 48, 49, 65, 74, (u wo) sne 28, (wo) woze 77, (na) zjezde 44, (pry, w) żywote 17, 19;</p> <p>(u) hrobi 5, (na) seymi 57, (wo) sni 17; (na) Dwory 34, (wo) horody 73, (na) obiedy 10;</p> <p>(na) boru 51, (u) czasu 60, (u) horodu 30, (w) sadu 22, (o) umyśtu 50, (na, w) zamku 44, 52, 58, 63; Witolte 42;</p> <p>(w) Bełohorode 72, (na) Bobre 69, (w) Borysowe 68, (u) Kiernowie 48, (w) Nowehorodce 76, (u) Wołożynie 50; (w) Kijewi 34; (w) Dnepry 53; (w) Klecku 55, Łucku 29, (w) Minsku 70, (w) Połocku 64, (w) Słucku 73, (w) Witebsku 64;</p>
Voc.	БЕРЕЖЕ!	<p>Boże 75, brate 9, 26, 33, 38, 40, 41, 42, 45, hospodyne 37, kume 10, pane 60;</p> <p>Witolte 36, 42, 43, Witowte 37.</p>

Na formę nom. sg. rzeczowników decydujący wpływ wywarły procesy fonetyczne. Po zaniku jerów w słabej pozycji wykładnikiem rodzaju stał się czysty

temat zakończony twardą spółgłoską i końcówka zerowa. Wyjątek w tym paradymacie stanowią męskie nazwy osobowe z zakończeniem *-o*, *-ko* w nom. Tworzą je zarówno imiona chrześcijańskie: *Alexandro*, *Daniło*, derywaty od nich: *Wasilko*, jak i starolitewskie imiona dwuczłonowe zaadaptowane do struktury morfonologicznej języków słowiańskich: *Jagiejło*, *Mingayło*, *Szwitrygayło* (Kurzo-
wa 1970: 65).

Końcówki rzeczowników męskich w gen. odzwierciedlają rezultaty procesów wyrównawczych, zapoczątkowanych jeszcze w dobie prsł. Ograniczona historycznie do deklinacji *-u*-tematowej końcówka *-u* w języku białoruskim od XVI w. masowo wkracza do innych paradygmatów deklinacyjnych. Jak wynika z przytoczonego materiału „Kroniki”, zdobywa dominującą pozycję, wypierając stopniowo właściwą deklinacji *-o*-tematowej końcówkę *-a* (proporcje form na *-u* i na *-a* wynoszą 22 : 5). Pojawiają się też wyraźne oznaki repartycji obu końcówek w zależności od kryteriów semantycznych: rzeczowniki żywotne otrzymują końcówkę *-a*, nieżywotne *-u*, sporadycznie *-a*: *sna*, *żywota*. Najczęściej końcówkę *-u* przybierają rzeczowniki abstrakcyjne: *czasu*, *hniewu*, *hodu*, *miru*, *odporu*, *rodu*, *umysłu*, *wradu*, *zakomu*, materialne oraz zbiorowe: *hrobu*, *lesu*, *sejmu*, *skarbu*, *zamku*.

Należy podkreślić, że dystrybucja końcówek *-a/-u* w gen. jest problemem dyskusyjnym również we współczesnej białoruszczyźnie, podobnie jak i polszczyźnie. Jakkolwiek użycie morfemu fleksyjnego *-u* ustaliło się w pewnych grupach znaczeniowych rzeczowników, to obocznie mogą pojawiać się też formy na *-a*. Dotyczy to zwłaszcza dialektów, w których obserwuje się tendencję do rozszerzania zakresu występowania końcówki *-a*, por.: *da ab'eda*, *b'ez sm'e-xa*, *kaszl'a*, jakkolwiek nie jest to zjawisko obce również językowi literackiemu (Żydovič 1969: 73–75).

W dat. formy rzeczowników męskich zachowują w analizowanym tekście swą pierwotną końcówkę *-u*. Występowanie końcówek obocznych dopuszcza się jedynie w nazwach osobowych. Znaczna liczba imion uzyskała w dat. końcówkę *-owi* z deklinacji *-u*-tematowej: *Daniłowi*, *Kazimirowi*, *Koryatowi*, *Mindohowi*, *Wasilkowi*. Równoległe jednak szereg imion zachowało swą regularną końcówkę *-u*: *Gidyminu*, *Lubortu*, *Skirgaytu*, *Woyszetku*. Znalazła zatem odbicie również w „Kronice” szerząca się w języku XVI-wiecznych zabytków białoruskich tendencja do użycia w charakterze normy wariantywnej końcówki *-owi/-ewi*. Znaczna frekwencja form dat. na *-owi/-ewi* cechowała zazwyczaj teksty religijne pozostające pod silnym wpływem wzorów cerkiewnosłowiańskich oraz literaturę przekładową z języka polskiego (Mova 1988: 22), w którym końcówka ta odznaczała się już od XVI w. wyjątkową ekspansywnością (Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk 1981: 270). Żywotność końcówki *-owi*, wynikającą z jej wyrazistości morfologicznej, stwierdzono już w zabytkach kanonu scs (Bartuła 1981: 43). W językach ruskich zachowała się tylko częściowo; zanikła w języku rosyjskim, zna ją natomiast język ukraiński, w którym objęła nie tylko

masculina żywotne, ale fakultatywnie również nieżywotne oraz neutra (Łomtev 1961: 69). Notowana jest także w gwarach południowo-zachodniej Białorusi, w których mogła przetrwać dzięki wsparciu ukraińszczyzny i polszczyzny (Karskij 1956: 125).

W acc. użycie końcówek w „Kronice” określa bezwyjątkowa norma: rzeczowniki żywotne osobowe otrzymują końcówkę gen. deklinacji **-o**-tematowej, nieżywotne – nom.

Typowa w badanym tekście końcówka instr. **-om** jest wynikiem regularnego rozwoju fonetycznego ogólnoruskiej końcówki **-ьмь**, mającej w tekstach białoruskich również postać **-ьмъ** (po stwardnieniu około XIV w. *m*). Tradycyjna, unikająca dokumentowania akana, pisownia zabytku nie różnicuje graficznie końcówek akcentowanych, por.: *peskom, stołom, zemczuhom* i nieakcentowanych (zapisanych również z **-om**), np.: *bratom, hołosom, horodom, panom* i in. Obecność kilku rzeczowników z końcówką **-em** (*gubernatorem, hnewem, posłem*) tłumaczyć należy wpływem odpowiednich form języka polskiego, w którym jedyną końcówką tego przypadku było **-em**, kontynuujące prsł. końcówki **-emь** oraz **-ьмь**, **-ьмъ** po wokalizacji mocnych jerów (Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk 1981: 272).

Oboczność końcówek w loc. odzwierciedla silnie działające tendencje unifikacyjne pomiędzy poszczególnymi paradygmatami. Zakres występowania regularnej końcówki deklinacji **-o**-tematowej **-e** (< **-ě**) jest w tekście „Kroniki” w znacznym stopniu ograniczony. Wskutek wyrównań z tematami miękkimi na **-jo-** pojawia się grupa rzeczowników z końcówką **-i** (*u hrobi, na seymi, wo sni*) lub **-y** po spółgłoskach zdyspalatalizowanych (*na Dwory, wo horody, na obiedy*). Upowszechnia się również związana genetycznie z deklinacją **-u**-tematową końcówka **-u**: *na boru, u czasu, w sadu, w zamku*.

Przytoczony wyżej materiał źródłowy dowodzi, że w wieku XVI o dystrybucji końcówek **-e/-u** w loc. w stopniu raczej niewielkim decyduje czynnik znaczeniowy i akcentowy. Większa jest jego rola współcześnie. Formę loc. rzeczowników osobowych kształtuje w literackiej białoruszczyźnie końcówka **-u**, np.: *pry bratu* (Żydovič 1969: 113); tymczasem w „Kronice” zachowuje się pierwotne **-e**: *pry pośle*. Nie można też jeszcze mówić o determinującym wpływie akcentu na wybór końcówki **-u**. Jakkolwiek obecność akcentowanego **-u** stwierdzamy w rzeczownikach typu *boru, sadu*, to paralelnie mamy też formy z **-u** nieakcentowanym: *u horodu, w zamku*. Wydaje się, że jedynym pewnym kryterium, warunkującym użycie końcówki **-u**, był w badanym okresie wygłos tematu, zakończony spółgłoską [k]: *w zamku, w Klecku, Łucku, w Minsku, w Połocku, w Słucku, w Witebsku*.

Rzeczowniki w voc. zachowują właściwą tematowi na **-o-** końcówkę **-e**. We współczesnym języku białoruskim voc., jako odrębna kategoria gramatyczna, jest bardzo ograniczony. Jego funkcję w procesie rozwoju historycznego przejął nom. Jednak tradycyjne formy voc. zachowały się w niektórych gwarach Białorusi, głównie południowo-zachodnich (Żydovič 1969: 119).

Tradycyjność form voc. – poświęconych w Latopisie – jest niewątpliwa, por.: *Boże, brate, hospodyne, kume, pane, Witolte*, a dość częste ich używanie pozwala traktować je jako rezultat oddziaływania ówczesnego języka mówionego. Dodatkowe wsparcie mógł tu okazać również język polski, w którym formy tego przypadku są powszechne (Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk 1981: 274).

Pluralis

Nom.	вєрєз-н	atamany 19, biskupy 29, braty 19, horody 66, 68, 71, Ihumeny 16, pany 61, 69, parabcy 9, połcy 30, posły 31, 46, 51, 60, 64, 72, raby 48, swiaszczennicy 34, ułany 56; baskaki 19, Bohi 24; arcybiskupowe 29, hetmanowe 40, panowe 10, 13, 29, 41, 43, 45, 46, 50, 68, 74, 75, 76, 77; Lachy 28; Lachowe 28, 35, 39, 40, 43, 44 63, 70, Wołochowe 19, 35, 62, 65, 66; Troki 16, 18;
Gen.	вєрєг-ъ	hrych 59, 73, toboł 28, woz 49; baranow 42, czełowiekow 49, łukow 77, mnichow 20, 22, panow 42, 43, 46, 50, 57, 59, 68, 76, turow 2, udełow 23, weprow 42, wołkow 17, wozow 49, zahonow 76, zamkow 70; (do) Uhor 66; Lachow 17, 20, 30, 37, 44, 51, 61, 75, Tatarynow 76; Trok 18, 55, 65, Trokow 25, 46;
Dat.	вєрєг-омъ	bohom 8, 17, horodom 6, 17, 20, 50, hradom 29, panom 43, 66, 75, połkom 31, 69, 77, pośłom 6, 50, zahonom 78, zamkom 59; (k) Trokom 25;
Acc.	вєрєг-ы	dary 21, 72, herby 43, 44, 58, horody 4, 10, 19, 20, 40, 49, 50, 52, 58, 63, 71, lesy 39, 66, nosy 6, ostupy 55, posły 7, 34, 71, 72, seymy 23, zapisy 66; baskaki 6, kanoniki 29, 41, mnichi 18, plenniki 78; kuntorow 40, 47, mnichów 22, muzykow 13, namestnikow 15, 41, 52, panow 4, 29, 37, 42, 43, 44, 49, 56, 57, 62, 63, 69, 74, 75, pośłow 6, 29, 33, 38, 41, 43, 54, 60, 66, prełatow 63, zakonnikow 22; Lachi 7, 47, Lachy 27; Tatarynow 39, 54, 72; Troki 25, 46;
Instr.	вєрєг-ы	atamany 19, bachmaty 35, biskupy 44, dary 8, 21, 29, 35, 42, 43, 44, 64, episkopy 32, hinszty 35, horody 51, 67, 68, 71, ihumeny 32, kresty 16, 32, oksamity 35, pany 3, 19, 29, 51, 57, 58, 64, 68, 75, 77, pojasy 35, porły ¹⁰ 35, posły 50, 64, 71, skarby 7, 66, sosudy 35, Ułany 72, wozy 49;

¹⁰ Błędnie zapisany wyraz *porły* zamiast *porty* (*портъ* 'tkanina lniana lub bawełniana; ubranie' ESBM IX/288), por.: *ucztył y udarył razlicznymi dary, sażonymi porty* [...] 35.

Instr.	берег-ы	połki 5, 13, 35, 77, pryhorodki 16, 56, uczynki 48; czepmi 35, darmi 7; Lachy 11, 28, 44, 47, (z) Turcy 66; (za) Troki 55, Uhory 66, Wołochy 20;
Loc.	берез-ѣхъ	glejtech 19, horodach 7, horodech 4, 6, 7, 9, 10, 20, 50, 63, (u) lesech 66, peskach 20, peskoch 22, pocztech 61, posłoch 60, żywotech 23, 41, 45; (w) Łasech 10, 56, 62; (na) Trocech 48; (w) Mednikoch 41.

Reparycja końcówek w nom. pl. wykazuje znaczne różnice w stosunku do stanu prsł. i staroruskiego. Na jej charakter decydujący wpływ wywarły wyrównania wewnątrzparadygmatyczne, a ściślej, przejęcie przez nom. rzeczowników zarówno osobowych, jak i nieosobowych końcówki acc. *-y*, która po tylnojęzykowych przybierała postać *-i*, por.: *pryieždźali Baskaki* 19 (ale pod wpływem polskim: *Lachy*). Pewna część form zachowała jednak pierwotne, wywołujące alternacje w temacie, *-i* przechodzące w *-y* po zdyspalatalizowanym [c]: *parabcy, počy, swiaszczennicy*. W tekście Latopisu wyodrębnia się również grupa rzeczowników z końcówką nom. *-owie*: *arcybiskupowe, hetmanowe, Lachowe, panowe, Wołochowe*, niewątpliwie pod wpływem polszczyzny, w której końcówka ta, genetycznie związana z deklinacją *-u*-tematową, stała się znamioną cechą kształtującej się kategorii męskoosobowości (Klemensiewicz, Lehr-Splawiński, Urbańczyk 1981: 275).

Ograniczonym zasięgiem występowania odznacza się w „Kronice” stara końcówka gen., po zaniku jerów równa zeru fonologicznemu: *hrych rady naszym* 59, *tych toboł* 28, *trysta woz siena* 49. Ze względu na swoją niefunkcjonalność, wynikającą z formalnej zbieżności z nom. i acc. sg., wcześniej została wyparta przez analogiczną końcówkę gen. pl. męszczyń *-u*-tematowych. Oprócz wymienionych wyżej form uzyskała jeszcze poświęcenie w nazwie etnicznej *do Uhor* oraz miejscowej *Trok*, chociaż równolegle pojawiło się również *Trokow*.

Bezwyjątkową normą dat. męszczyń twar-dotematowych jest w „Kronice” regularna końcówka *-om*. Jako archaizm do dziś zachowuje żywotność w dialektach zespołu południowo-zachodniego (Blinava, Mjacełskaja 1980: 82–83), podczas gdy pozostałym gwarom, jak i literackiej białoruszczyźnie, właściwa jest końcówka *-am*.

Z układu końcówek acc. pl. można wnioskować, że na podział fleksyjny rzeczowników w tym przypadku zaczyna wywierać wpływ kryterium semantyczne. Masculina w większości form otrzymują końcówkę synkretyczną z gen. pl. *-ow*, por.: *ostawiwszy namestnikow* 15, *namowił panow* 44, *posłał posłow* 38, *zakonnikow [...] pokazili* 22. Część z nich jednak zachowuje typową dla rzeczowników nieżywotnych końcówkę *-y/-i*: *sobrawszy [...] Lachi* 47, *weduczy [...] plenniki* 78, *posły swoi posłał* 34. Kontynuację starego typu synkretyzmu acc. i nom. pl. rze-

czowników żywotnych odnajdujemy we współczesnych gwarach środkowej i południowo-zachodniej Białorusi (Blinava, Mjacelskaja 1980: 83).

Jedyną końcówką instr. jest normatywne *-y*.

Źródłem oboczności końcówek w loc. są wyrównania międzydeklinacyjne. Obok regularnego, wywołującego palatalizację tylnojęzykowych *-ech* (< *-ѣхъ*), por.: *Trocech*, pojawia się zapożyczona z deklinacji *-a*-tematowej ekspansywna końcówka *-ach* oraz typowa dla wielu gwar Słowiańszczyzny końcówka *-och*. Terytorialna lokalizacja tej ostatniej jest dość rozległa. Występuje w języku słowackim, częściowo czeskim (wschodnie Morawy), górnołużyckim. W średniowieczu (do XVI w.) znana była w południowych dzielnicach Polski: na Śląsku i w Małopolsce (Stieber 1979: 134).

W języku białoruskim rozwój końcówki *-och*, genetycznie związanej z deklinacją *-u*-tematową, można tłumaczyć względami fonetycznymi: *-och* < *-ѣхъ* w wyniku regularnej wokalizacji mocnego jeru. Współcześnie formy masculinów z archaiczną końcówką *-och* w pozycji akcentowanej stały się charakterystyczną cechą morfologiczną południowo-zachodniego zespołu dialektalnego (Blinava, Mjacelskaja 1980: 83). Na pozostałym obszarze upowszechnia się *-ach*, które jest także normą współczesnego białoruskiego języka literackiego. Na podkreślenie zasługuje również fakt, że na dialektalnej mapie Białorusi izomorfy końcówek loc. *-och* i dat. *-om* pokrywają się ze sobą, obejmując cały obszar zachodni i wychodząc poza linię Mołodeczno-Mińsk-Bobrujsk-Mozyrz. Przedłużenie tej izomorfy w kierunku zachodnim stanowią białoruskie gwary Białostocczyzny (Smułkowa 1960/2002: 130).

Dualis

Nom.- -Acc.-Voc.	БЕРЕГ-А	(dwa) bobry 37, (obadwa) braty 13, (dwa) hody 44, (dwa) pany 48, 51.
Gen.-Loc.	БЕРЕГ-ОЎ	—
Dat.-Instr.	БЕРЕГ-ОМА	—

Końcówki nom. dualis zostały wyrównane do form pluralnych.

Neutrum Singularis

Nom.	КНЯСТВ-О	bractwo 43, chrystyjanstwo 56, czudo 30, derewo 28, pohanstwo 76;
Gen.	КНЯСТВ-А	carstwa 34, 56, kniastwa 18, 45, 48, 49, 50, 52, 57, 62, 73, leta 31, 34, 51, 61, 63, 64, 70, mesta 1, mista 18, srebro 6, 27, srebra 7, 8, 27, 78, siena 49, woyska 40, 46, 53, 65, 66, 68, 77, zołota 6, 7, 21, 27, 78, złata 8, zła 6, 30, 47, 55, 67, 70, 74; (u, do) Horodna 31, 62;

Dat.	КНЯСТѢ-ОУ	chrystyanstwu 73, kniastwu 15, 51, 52, 57, 62, 75, 77, letu 21, woysku 15, 25, 27, 33, 76, 78;
Acc.	КНЯСТѢ-О	bohastwo 42, bołoto 60, 73, carstwo 35, 56, derewo 27, 28, horło 48, kniastwo 14, 33, 50, 51, 57, 62, 67, korolewstwo 1, 29, (w) leto 6, 7, 35, 36, 38, 41, 46, 67, 70, 75, marszalstwo 70, myto 58, (w) niadstwo ¹¹ 33, odynoctwo 23, ozero 2, pohaniństwo 8, 28, sieno 49, woysko 4, 12, 13, 15, 24, 26, 33, 47, 56, 65, 77, zwyteżstwo 15, 28, 60;
Instr.	КНЯСТѢ-ЬМЪ	czołom 15, 16, 22, 34, 51, 56, derewom 2, 19, kniastwom 41, 45, 56, oknom 49, okrutenstwom 76, ozerom 2, panstwom 55, 68, senom 49, woyskom 25, 27, 30, 32, 35, 47, 68, 69, 77, zwyteżstwom 6, zwytiażstwom 40;
Loc.	КНЯСТѢ-Ѣ	(w) bołote 77, (u) bractwe 52, (na) carstwe 35, 56, (wo) chrystyanstwie 9, (w) hmezde 17, (na, u) kniastwe 17, 18, 20, 27, 29, 57, 62, 70, (na) kniastwie 3, 13, 14, (w) korolewstwie 1, (na, u, w) meste 1, 19, 28, 31, 33, 62, miste 1, (w) neposłuszenstwe 33, (w) neposłuszeństwe 34, (w) niażstwe 24, (w) ozere 75, (w) pohaniństwo 9, (u, w) sele 67, 76, (na) woiewodstwie 52; (na) kniastwi 32, 51, (u) mnożestwi 15, (w) neposłuszenstwi 54; (u, w, wo) woysku 32, 40, 60, 77, (o) woysku 68; (w, u) Horodne 31, 62, (w) Kowne 52, (w) Petrykowe 29;
Voc.		—

Paradygmat fleksyjny twar-dotematowych rzeczowników neutrum odznacza się zachowaniem regularnych końcówek większości przypadków. Różnice w stosunku do stanu ogólnoruskiego obserwuje się jedynie w loc. Polegają one na wprowadzeniu do deklinacji **-o**-tematowej końcówek obocznych: **-i** uogólnionego z wariantu miękko tematowego lub będącego wynikiem redukcji nieakcentowanego [e], por.: *na kniastwi, u mnożestwi, w neposłuszenstwi* oraz **-u**, genetycznie związanego z deklinacją **-u**-tematową i występującego po tylnojęzykowym [k], por.: *(u, o) woysku*. Obecność końcówki **-u** ma zapewne związek z ogólną tendencją (właściwą także masculinom) do usuwania alternacji, wywołanych palatalizującym wpływem regularnej końcówki **-e** (< **-ě**).

Pluralis

Nom.	КНЯСТѢ-А	deła 24, woyska 32, 33, 39, 40;
Gen.	КНЯСТѢ-Ъ	deł 32, 33, 77, let 2, 4, 5, 6, 12, 14, 16, 28, 39, 51, 72, lit 3, 5, mest 23, 29, 43, mias 42, stad 24;
Dat.	КНЯСТѢ-ОМЪ	panstwam 52, sełom 73;

¹¹ Por. stbrus. *нятство, нядство, няцтво* 'niewola, zniewolenie' HSBM 21/71.

Acc.	КНЯСТВ-А	deła 24, 32, leta 11, 19, lita 14, mesta 24, 27, 65, 66, 70, 73, państwa 55, 57, państwa 57, seła 18, 27, 73, stada 73, woyska 5, 6, 21, 25, 39, 46, 59;
Instr.	КНЯСТВ-Ы	deły 32, krolewstwy 43, państwyy 63, państwyy 43; woyski 21, woyski 27, 32, 36, 39, 40, 41, 62;
Loc.	КНЯСТВ-ѢХЪ	(na) kolech 26, (w) sedlech 35, (w) sudech 75; (na) kniastwach 17, 23, 45, 53;
Voc.		—

W nom. i acc. pl. panującą jest stara końcówka neutrów *-a*. Współcześnie zachowują ją gwary białoruskie, zlokalizowane na południowy zachód od linii Oszmiana-Mołodeczno-Mińsk-Bobrujsk-Chojniki (Blinawa, Mjacelskaja 1980: 82). Gwarom zespołu północno-wschodniego oraz językowi literackiemu właściwa jest końcówka *-y*.

Gen. kontynuuje końcówkę zerową powstałą po zaniku jerów słabych.

W dat., obok regularnego *-om*, por.: *sełom*, pojawia się uogólniona z deklinacji żeńskiej końcówka *-am*, por.: *panstwam*.

W instr. „Kronika” notuje jedynie formy z dawnym *-y*, np.: *deły, państwyy*, po tylnojęzykowych *-i, wojski*.

W loc. utrwalona została stara końcówka *-ech*, por.: *kolech, sedlech, sudech*. Kilkakrotnie jednak poświadczona w Latopisie forma *na kniastwach* dowodzi, że do loc. pl. zaczyna wkraczać ekspansywna końcówka żeńska *-ach*, która z czasem stanie się jego wykładnikiem we wszystkich rodzajach.

2.4. Tematy na *-jo-*

Masculinum Singularis

Nom.	КНЯЗЬ	boy 13, 35, 46, 47, 72, car 3, 6, 35, 42, 56, 61, 62, 70, 71, 72, 74, honec 18, 24, kniaź 3, 8, 10, 15, 24, 25, 26, 27, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 46, 50, 64, 69, 74, 77, koń 59, korol 19, 28, 31, 39, 42, 45, 64, 66, 71, 75, miatież 9, 36, 53, pastyr 75, pekar 23, pokoy 38, rożay 38, upokoy 56, wpokoy 43; Dmitrey 4, Juria 52, Jurij 5, Keystutey 17, Lyngweney 22, Lyngweń 54, Mstysław 5, Patrykey 22, Prokopij 9, Stanisław 16, Wasiley 13, 32, Witeni 13, 14; Wasilie 5;
Gen.	КНЯЗЬ-ІА	cesara 42, 43, hospodara 2, 4, 11, 13, 16, 44, 49, 57, 63, kniazia 3, 5, 10, 12, 13, 16, 19, 26, 35, 39, 44, 50, 55, 67, 70, 74, konia 27, misiaca 46, 61, 62, 73, obyczaia 43, otca 5, 6, 13, 14, 28, 43, 46, 55, 61, 64, Papeza 42, 43, 44, 46, prywilia 74, stolca 16, 18, 27, 54, 56; boiu 25, obyczaiu 17, 27, obyczaju 2, rożaju 2, rożaiu 14, 49;

Gen.	КНЯЗ-ІА	Eyksza 4, Mstysławla 6, Wasilia 29, Witenia 14; (ot) Brasławia 65, (do) Brasławla 67, (do) Merecza 55;
Dat.	КНЯЗ-Ю	boju 77, gospodaru 15, 17, 21, 52, 57, 58, 65, kiju 27, kniaziu 7, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 23, 24, 35, 38, 43, 46, 48, 54, 68, 72, 77, korolu 19, 29, 31, 36, 39, 58, 65, 66, 72, 75, otcu 23, 26, 35, 55, 66, 71, pisaru 74, rożaiu 48, 77, stolcu 13; stryiewi 45; Kazimiru 52, 53, 54, Kestutiu 17, 18, 24, Khrawżu 4, Ławraszu 13, Lyngweniu 54, Stanisławlu 16, Wasiliju 32, Witeniu 14; Ejkszewi 4, Hryhoryewi 9, Kazimirowi 17; (ko) Łukomlu 47, (ku) Mstysławlu 71, (k) Wrocławlu 59;
Acc.	КНЯЗ-Ь	boy 5, 7, 15, 25, 52, 66, 68, 73, 76, 77, koń 21, 59, kryż 22, 27, 28, pokoy 38, 41, 58, 61, 62, prywiley 74, rożay 48, 49, stolec 3, 4, 11, 16, 17, 18, 51, 58, 62; bratanicza 37, 47, cara 6, 34, 35, 56, 72, 74, cesara 42, 43, 44, hospodyczyca 9, kniazia 10, 12, 14, 15, 19, 29, 35, 44, 45, 52, 61, 68, 74, konia 27, mistra 40, 46, 47, muża 12, 13, otczyca 36, wojewodyca 61, 72; Jewnusia 17, Jurja 9, Kestutia 17, 26, Witenia 14; Brasławl 65;
Instr.	КНЯЗ-ЬМЬ	carem 6, 35, 72, hospodarem 10, 11, 12, 15, 29, 38, 45, 46, 62, 63, kniazem 2, 4, 5, 6, 11, 23, 38, 49, 51, 67, 75, konem 59, koniem 27, korolem 37, 42, 58, 59, 63, 72, młodencem 14, nepryiatelem 21, 60, obyczaiem 27, 29, 33, 37, 39, 40, 43, 62, 74, otcem 25, 26, 63, płaczem 6, 44, pokoim 78, rożaiem 48, rożajem 48; cesarom 67, horodcom 5, korolom 19, 37, 40, 60, otcem 5, weczom 5, wojewodyczom 72; Andrejem 24, Dmitryiem 20, Kestutem 26; (pod) Brasławlem 65, (pod) Mstysławlem 30, 47;
Loc.	КНЯЗ-И	(na) koni 13, 60, 77, (w, na) pokoi 3, 57, 61; (u, w) monastyry 5, 9, 10, 13, 56, (pry) otcy 6, (na) stolcy 14, 17, 33, 51; (w) pokoiu 16, 43; (w, wo) Brasławli 47, 67, (na) Kopyli 61, (w) Mstysławli 71, (w) Peremyśli 41, (w) Toruni 71; (wo) Wołodymery 70;
Voc.	КНЯЖ-Е!	hospodare 52, kniaże 17, 21, 36, 42, 43, 52; cesaru 43, gospodaru 17, 36, 43, 63, 65, 75, korolu 75; Kazimiru 52.

Po zaniku jerów wykładnikiem nom. sg. masculinów miękko tematowych stał się spółgłoskowy wygięś tematyczny i końcówka zerowa. Pierwotna opozycja końcówek **-ѣ** : **-ѣ** deklinacji **-ѣ** i **-ѣ** tematowej jest zatem kontynuowana

w postaci opozycji wygłosowych spółgłosek tematu – twarda : miękka (lub zdyspalatalizowana historycznie miękka), por.: *brat, hołod, strach* (z deklinacji na **-o-**) oraz: *boy, honec, kniaź, koń, korol, pekar*. Na tle powyższych form nietypowym zakończeniem nom. wyróżniają się niektóre imiona osobowe, por.: *Juria* obok regularnego *Jurij* oraz *Wasilie* obok *Wasilij*. Na temat imion z końcówką *-e* typu *Wasilie* i podobnych, znanych również z innych zabytków starobiałoruskich, wypowiadali się A. I. Sobolevskij oraz E. F. Karskij, widząc w nich formy voc., użyte w funkcji nom. (Žydovič 1969: 47). Karskij (1956: 121) nie wyklucza ponadto możliwości pojawienia się opozycji form imiennych typu *Wasilie-Alexandro* (zob. deklinację **-o-**tematową) jako analogii do *kopije-seło*. Geneza formy *Juria* pozostaje natomiast w związku z analogicznym wpływem imion o zakończeniu *-ija* (typu *Ilija*).

Repartycja końcówek w większości przypadków sg. uwzględnia te same kryteria, które wystąpiły w rzeczownikach twar-dotematowych deklinacji na **-o-**, tj. umotywowana znaczeniowo oboczność *-’a* : *-’u* gen. (żywołne *-’a*, np.: *cesara, hospodara, kniazia, konia, otca, Papeża*, nieżywołne *-’a*, np.: *misiaca, prywilia, stolca* lub *-’u*, np.: *boiu, rożaju*, czasem wariantywnie *-’a/-’u*, np.: *obyczaia/obyczaui*), dominacja regularnej końcówki *-u* w dat., np.: *boju, kniazciu, korolu, stolcu* (wyjątek stanowi *-owi/-’ewi* w zapożyczeniu z języka polskiego *stryiewi* oraz w imionach osobowych: *Ejkszewi, Hryhoriewi, Kazimirowi*), oparty na znaczeniu podstaw synkretyzm końcówek acc. i nom. (rzeczowniki nieżywołne, np.: *kryż, prywiley, stolec*) lub acc. i gen. (bezwyjątkowo rzeczowniki żywołne, np.: *bratanicza, konia, muża*).

Trudno zaobserwować jakąkolwiek normę w dyferencjacji końcówek instr. Współcześnie decyduje o tym akcent i charakter wygłosu tematu, por.: *kan’om, nażom* pod akcentem oraz *krajem* bez akcentu (Jurgelevič 1974: 188). W „Kronice” po spółgłoskach miękkich *-em* pojawia się zarówno w pozycji nieakcentowanej, np.: *kniazem, pryiatelem, obyczaiem*, jak i akcentowanej, por.: *koniem, korolem* (równolegle też *korolom*). Podobne nieregularności utrzymują się w rzeczownikach z tematami zakończonymi spółgłoskami zdyspalatalizowanymi: końcówka *-em/-om* występuje w pozycji nieakcentowanej, np.: *cesarem, młodencem, płaczem* i pod akcentem, por.: *otcem/otcom*. Chwiejność [e]/[o] w końcówce instr. może być sygnałem zachowywania palatalności przez [m], a w tych warunkach nie mógł się dokonać przegłos [e] > [o].

Loc. raczej konsekwentnie zachowuje regularną końcówkę *-i/-y* odmiany miękkotematowej zarówno pod akcentem, np.: *na koni, u monastyry, pry otcy*, jak i w pozycji nieakcentowanej, por.: *w pokoi, na stolcy*. Również współcześnie *-i/-y* stanowi charakterystyczny wykładnik fleksyjny loc. masculinów miękkotematowych (Žydovič 1969: 99). Wyjątkowo forma *w pokoiu* ujawnia obecność analogicznej końcówki *-u*, bardziej ekspansywnej w twardym wariantcie deklinacji.

Końcówka voc. *-e*, por.: *hospodare*, obok regularnego *-u* (*cesaru, korolu*), to wynik procesu wyrównawczego z paradygmatem twar-dotematowym.

Pluralis

Nom.	КНЯЗ-И	kniazi 4, 7, 11, 27, 33, 51, 53, 56, koni 39, nepriateli 25, rożaj 1, wiazni 72, własteli 57; bojary 35, 53, kuznecy 53, muży 5, 12, żołniery 58, 59; bojare 15, 25, 27, 36, 46, 53, 54, dedycze 19, otczycze 19; Wilnecy 27; Tatarowe 35, 76, 77;
Gen.	КНЯЗ-Ъ	bojar 26, 31, 32; cesarey 44, kniazej 50, kniazey 47, 49, 68, kniażej 31, koney 39, 77, 78, penezey 41, żubrey 42; hornostajew 2, 39, kijow 27, rożajew 2, wojew 46, żołnierow 58; Nemcow 14, 15, 40, 47;
Dat.	КНЯЗ-ЕМЪ	bojarem 54, kniazem 7, 45, 49, 55, 57, korolem 61, wojem 66; carewiczom 76, żołnierom 58; Nemcom 7, 27; (ko) Obolcom 69;
Acc.	КНЯЗ-Ѣ	łuczy 37, mestyczy 24, muży 5, 73, koni 8, 76, monastiry 54, penezi 41, peniazi 70, woj 7, 30, żubry 42; Bojar 47, 68; Tatar 35, 73; hospodarey 64, kniazey 3, 46, 47, 49, 55, 60, kniażej 7, mużej 5, towarzyszey 59; brataniczow 29, korolewiczow 62, towarzyszow 59, wiaznew 60, 61, 76; Nemcow 14, 15, 41, Wilnefców 22;
Instr.	КНЯЗ-И	kniazi 10, 21, 29, 30, 31, 47, 51, 55, 68, 72, woj 31; bojary 21, 30, 31, 47, 53, czużozemcy 71, hospodary 38; kniaźmi 47, koźmi 6, 27, nepriatelmi 71, żołnierzmi 58; (so) Putywly 70; Tatory 39, 54, 72;
Loc.	КНЯЗ-ИХЪ	konech 38, 53, 77, korablech 1, 31; kopaczoch 46; koniach 55, 73, otcach 23; (u) Obolcech 70; Nemcoch 15, 27, 32, (u) Obolcoch 69;
Voc.	КНЯЗ-И!	Kniazi 45.

W nom. pl. masculinów miękdotematowych kontynuowana jest regularna końcówka *-i*, po stwardniałych *-y*, por.: *kuznecy, muży, żołniery, Wilnecy*. W dwóch formach pojawiła się końcówka uogólniona z acc. *-e* (< *-ě*): *dedycze, otczycze*. Pewną liczbę przykładów z tą końcówką (w pisowni **Ѣ**) zidentyfikował w tekstach starobiałoruskich E. Karskij (1956: 137). We współczesnej literaturze dialektologicznej uogólniona na rzeczowniki miękko- i twaridotematowe akcentowana końcówka nom. pl. *-e* (realizowana również w postaci *-ě, -ie, -ye*)

traktowana jest jako charakterystyczna cecha dialektu południowo-zachodniego, obejmująca swym zasięgiem Grodzieńszczyznę, południową część Mińszczyzny, południowo-zachodnie gwary homelskie oraz wyspowe obszary okolic Bobrujska i Osipowicz (Blinava, Mjacelskaja 1980: 81). Bezpośrednią kontynuację tego zjawiska morfologicznego odnajdujemy w białoruskich gwarach Białostoczczyzny (Smułkowa 1960/2002: 123).

Efektom wyrównań międzydeklinacyjnych jest oboczność końcówek gen. Miejsce niefunkcjonalnej końcówki zerowej (po zaniku jerów) zajęły końcówki: *-ej* z deklinacji *-i*-tematowej, np.: *cesarey, kniaziej, koney, żubrey* oraz *-ew* (fonetyczny wariant *-ow*) z deklinacji *-u*-tematowej, np.: *hornostajew, rożajew, wojew* lub *-ow* (< *-ew*) po stwardniałych spółgłoskach wygłosowych, por.: *Nemcow, żołnierow*. Największą konsekwencją w użyciu końcówki *-ej* odznaczają się w „Kronice”, podobnie jak w innych zabytkach starobiałoruskich, rzeczowniki z tematem na [-j-] (Mova 1988: 71).

Stara końcówka *-em* kształtuje formy dat., przyjmując postać *-om* po tematach na spółgłoski zdyspalatalizowane: *carewiczom, Nemcom, Obolcom*.

Analogicznie do deklinacji na *-o-* w acc. odmiany miękkotematowej zaznacza się silna tendencja do różnicowania fleksyjnego rzeczowników w oparciu o kryterium znaczeniowe. W większości form rzeczowników żywotnych, szczególnie osobowych, następuje zrównanie końcówki acc. z gen., por. przykłady na *-ow* (*-ów* pod wpływem polszczyzny), *-ew*: *posłał [...] korolewiczow 62, wiaznew [...] pryweli 76, wydał Wilneńców 22*, na *-ej*: *na welikich hospodarey 64, pobił wsich mużej 5, kniaziej poymał 48* (rzadziej z nom.: *namowił mestyczy 24, muży [...] imaiuczy 73, łowy na żubry 42*), natomiast rzeczowniki nieżywotne wykazują synkretyzm acc. z nom., por.: *monastyry pozhli 54*.

W instr., zachowującym w większości form tradycyjną końcówkę *-i*, niektóre rzeczowniki otrzymały wyrównaną do deklinacji *-i*-tematowej końcówkę *-mi*, por.: *kniaźmi, końmi, nepryiatelmi, żołniermi*.

Formy loc. kształtują wyłącznie wtórne końcówki. Są one zapożyczone z loc. odmiany twar-dotematowej *-ech* (< *-ѣхъ*), por.: *konech, korablech*, odmiany *-u*-tematowej *-och* (< *-ѡхъ*): *kopaczoč, Nemcoč* oraz *-a*-tematowej *-ach*, por.: *koniach, otcach*. Końcówka *-ach*, upowszechniając się, przekształciła się z czasem w normę loc. pl. rzeczowników literackiej białoruszczyzny (Mova 1988: 79).

Pojedyncze poświadczenie uzyskała w „Kronice” regularna forma voc. pl. *kniazi*.

W pl. do paradygmatu na *-jo-* włączona została grupa rzeczowników z tematami na *-tel'* i *-ar'*. Ukształtowane jeszcze na gruncie indoeuropejskim tematy na *-tel'* oraz zapożyczone z łaciny, poprzez gocki, tematy z agentywnym sufiksem *-ar'* należały pierwotnie do tematów spółgłoskowych, por. nom. pl. rzeczowników scs: *мытаре, оцнтеле* (Bernstein 1985: 339; Šachmatov 1957: 102). Wcześniej jednak uległy oddziaływaniu deklinacji *-jo*-tematowej, czego śladem są

analogiczne końcówki nom., w którym obok regularnego *-e*, por.: *bojare*, pojawia się *-i*: *neprzyateli, własteli*, po stwardniałym [r] *-y*: *bojary*. Forma *Tatarowe* (ethnium włączone do rzeczowników na *-ar'* wobec formalnej zbieżności tematu) jest przejawem wpływu polszczyzny, w której końcówka *-owie* stała się formalnym wyróżnikiem kategorii męskoosobowości. W acc. rzeczowniki tej grupy wykazują synkretyzm z gen., por.: *rozpuścił wojsko swoje książęcy y Bojar 47*. Obok regularnego *Tatar*, np.: *y uwideli Tatar 73*, występuje też forma z singulatywnym formantem *-yn*: *Tatarynow* od niepoświadczonej nazwy etnicznej **Tataryn* (por.: masculinum pl. tematów na *-o-*).

Dualis

Wyrównaniem do form pl. odznacza się końcówka nom. *koroli* (oba) 61.

Neutrum

Singularis

Nom.	пол-е	kniażenije 14, kopije 21, krowoprolitye 77, miłoserdynie 77, poboiszczce 35, ustyie 2, znamenije 23;
Gen.	пол-и	całowania 63, kniażenia 14, krowoprolitya 15, krowoprolitia 38, krowoprolityia 27, 54, krowoprolityja 25, 26, mora 2, 39, plenenija 75, poboiszczca 47, 66, 69, pola 39, porania 40, udarenia 14, ustija 1, 11, weselija 78, wojewania 8, zwestowania 18;
Dat.	пол-ю	horodyszczu 2, poweleniju 52, 72;
Acc.	пол-е	cełowanie 63, cyłowanie 30, imenie 14, kniażenie 63, 74, kniażenije 33, 34, 46, kopie 21, kopije 21, krowoprolitie 70, 74, krowoprolityie 30, 73, meystce 3, meystco 53, mestce 12, 40, 59, mestco 2, 3, peremirie 72, utryie 8, ustie 2, ustije 1, wesele 18, zawtryie 57, 76, zelle 34, zwiazanie 67, 70;
Instr.	пол-ьмь	bezcztijem 71, kniażeniem 31, miłoserdijem 66, morem 1, 31, obliczem 14, poweleniem 49, poweleniem 34, rozhreszeniem 46, sercem 67, smerkanijem 76, umyszeniem 67, ustiem 1, weseliem 15, 16, 29, 57; jajcom 21, prozwiszczom 36, 39;
Loc.	пол-и	(w) dokonczanii 20, 30, (na) kniażeni 4, (na) kniażenii 11, 30, 74, kniażenij 3, 4, 6, 7, 18, 44, 48, (na) poli 8, 32, 35, 51, 66, 67, (o) zapisanii 66, (w, wo) zdorowi 41, 60; (na) drewcy 77, (na) dworyszczy 20, (na) mestcy 18, 22, 28, (po onom) poboiszczy 40, (w) sercy 60; (na) mestcu 68, (na) meyscu 15, (po onom) poboiszczu 60, (po tom) połonieniu 28, sercu 48.

W typie deklinacyjnym neutrów na *-jo-* końcówka nom.-acc. uzależniona jest od wygłosu tematu. Kończówka *-e* występuje w rzeczownikach: 1) z tematem

fleksyjnym zakończonym spółgłoską miękką (po palatalizacji i kontrakcji *-bje), np.: *imienie, kniażenie, kopie, wesele* lub spółgłoską miękką zgeminowaną, np.: *zelle*; 2) z tematem zachowującym [j] (formy nie ściągnięte), np.: *kniażenije, kopije, krowo-prolityie, miłoserdynie, ustije, znameniie*. Końcówkę -e/-o posiadają neutra z tematem na [c] (< *k), np.: *meystce/meystco*.

Formy gen. kontynuują dawną końcówkę -'a, po stwardniałych -a, por.: *mora, poboiszcza*.

Również w dat. występuje stare -'u/-u, por.: *poweleniju, horodyszczu*.

Instr. zachowuje regularne -em (po wokalizacji mocnego jeru końcówki -ьмь), por.: *bezczestijem, poweleniem, ustiem*, z jego fonetycznym wariantem -om po spółgłoskach zdyspalatalizowanych, zarówno pod akcentem, np.: *jajcom*, jak i w pozycji nieakcentowanej, np.: *prozwiszczom*. Kanony pisowniane po raz kolejny zatem utrudniają interpretację zjawisk fonetyczno-fleksyjnych.

W loc., obok regularnego -i, np.: *na kniażenii, na poli, w zdorowi*, po stwardniałych -y, por.: *na drewcy, na dworyszczy, na mestcy, w sercy*, pojawia się przeniesiona z odmiany -u-tematowej końcówka -u (dodawana głównie do rzeczowników z tematem na [c], [šč], wyjątkowo z dawnym *-bj-), por.: *na mestcu, poboiszczu, sercu; połoneniu*, w czym widzieć należy analogię do polszczyzny.

Pluralis

Nom.	ПОЛ-ІА	pola 39;
Gen.	ПОЛ-Ь	pitey 42;
Dat.	ПОЛ-ЕМЪ	—
Acc.	ПОЛ-ІА	imienia 54, pola 39, weselija 42, 64; kopij 53;
Instr.	ПОЛ-И	kniażenij 4, kopij 53, ustij 1;
Loc.	ПОЛ-ИХЪ	(na) meyscach 40; (na) mestcoch 23.

Stara końcówka -'a stanowi wykładnik nom. pl., por. pojedyncze poświadczenie: *pola*.

Odosobniony jest również przykład formy gen., który wskazuje na uogólnienie końcówki -ej (< *-bjь) z męskiej odmiany -i-tematowej.

W acc. dominuje właściwa neutrom końcówka -'a. Wyjątkowo forma *kopij* wykazuje wyrównanie do form męskich typu *łuczy*, por.: *pobili kopij* 53.

Instr. odznacza się zgodnością końcówek ze stanem staroruskim.

W loc. natomiast poświadczone zostały dwie końcówki: dzisiejsza literacka -ach, uogólniona z deklinacji żeńskiej na -a-, por.: *na meyscach* oraz południo-zachodnio-białoruska akcentowana -och, por.: *na mestcoch*.

2.5. Tematy na -и-

Singularis

Nom.	СЫН-Ъ	syn 2, 4, 6, 9, 11, 13, 18, 49, 50, 51, 64, 71, 73, 74;
Gen.	СЫН-ОУ	medu 37, 42, syna 16, 19;
Dat.	СЫН-ОВИ	synu 4, 24, 25, 47, 48;
Acc.	СЫН-Ъ	dom 22, werch 1, 5, 30; syna 3, 5, 6, 10, 12, 23, 30, 41, 47, 50, 62, 70;
Instr.	СЫН-ЪМЪ	synom 24, 25, 64;
Loc.	СЫН-ОУ	—
Voc.	СЫН-ОУ!	—

Tylko częściowo „Kronika Bychowca” utrwaliła formy fleksyjne dawnych masculinów -и-tematowych. Ich nieproduktywność oraz formalna zbieżność z rzeczownikami męskimi -о-tematowymi zadecydowały o wcześniej rozpoczętych procesach wyrównawczych.

Starą końcówkę zachowuje gen. rzeczowników nieżywotnych: *try kady medu 37* oraz instr.: *synom*. Efektem wyrównań do paradygmatu na -о- są końcówki gen. rzeczowników żywotnych -а, por.: *syna nemeł 16* oraz dat. -и, por.: *synu swojemu 24*.

Pluralis

Nom.	СЫН-ОВЕ	syny 19;
Gen.	СЫН-ОВЪ	synow 11, 17, 22, 23, 63;
Dat.	СЫН-ЪМЪ	domom 60;
Acc.	СЫН-Ы	domy 7, syny 45;
Instr.	СЫН-ЪМИ	syny 50;
Loc.	СЫН-ЪХЪ	—

W pl. regularne końcówki zachowuje gen., por.: *synow*, dat. (po wokalizacji jerów), por.: *domom* oraz acc., wykazujący synkretyzm z nom. niezależnie od znaczenia, por.: *wozwratyszasia w domy 7* oraz *syny meł 45*.

Uogólnione z męskiej deklinacji -о-tematowej końcówki charakteryzują nom. oraz instr.: -ы, por.: *byli czotyry syny 19* oraz z *syny 50*.

Dualis

Nom.- -Acc.-Voc.	СЫН-Ы	(dwa) syna 37; (dwa) syny 45;
Gen.-Loc.	СЫН-ОВОУ	(dwuch) synow 5;
Dat.-Instr.	СЫН-ЪМА	(dwom) synom 63; (z dwema) syny 48, 50, (z dwoma) syny 56.

Końcówki rzeczowników towarzyszących liczebnikowi *dwa* świadczą o wyrażnym regresie form dualnych. Ich miejsce, z wyjątkiem jednego poświadczenia tekstowego z regularnym *-y* w nom., por.: *dwa syny*, zajmują analogiczne końcówki pluralne. Natomiast w wyrażeniu *dwa syna* nastąpiło wyrównanie do nom. dualis dominującej deklinacji *-o*-tematowej.

2.6. Tematy na *-i-*

Masculinum Singularis

Nom.	3bAT-b	medwed 49, ohoń 21, ziat 72, ziat' 25, 42;
Gen.	3bAT-II	dni 9, (ot) południ 77; dnia 18, 34, 35, 37, 44, 46, 57, 62, 68, 73, 76, 78, Hospoda 76, testia 35, 37, 72, tystia 25, ziatia 15, ziatia 42, 67; zweru 39, 62;
Dat.	3bAT-II	dni 15, 53; testiu 70, ziatu 38, 70;
Acc.	3bAT-b	deń 9, 21, 35, 47, 57, 63, 70, 73, 78, ohoń 21, 49, tydeń 63; testia 12, 38, tystia 34, ziatia 25, 35, zvera 16;
Instr.	3bAT-bMB	ohnem 74, putem 69, 74, 75, 76, ziatem 37, 38, 67;
Loc.	3bAT-II	—
Voc.	3bAT-II	—

Silne tendencje wyrównawcze ujawniają się w zakresie fleksji rzeczowników męskich deklinacji na *-i-*. Mała reprezentatywność oraz miękki wygłos tematu spowodowały, że ta grupa rzeczowników została z czasem wchłonięta przez typ deklinacyjny na *-o-*. Nieprecyzyjnością grafii Latopisu tłumaczyć należy wahania form w nom. typu *ziat'/ziat*.

W gen. regularne końcówki zachowują zaledwie dwa rzeczowniki: *kotorohoż dni 9, ot południ* (pierwotnie związane z deklinacją spółgłoskową), pozostałe zostają wyrównane do gen. masculinów *-jo*-tematowych, np.: *toho dnia 78, do testia 72, do ziatia 42*. Forma *zweru* natomiast, po stwierdzeniu tematycznego [r] i formalnym zbliżeniu z rzeczownikami *-o*-tematowymi, uzyskuje analogiczną końcówkę deklinacji na *-u-*, por.: *zweru mochnatoho 39*.

Dat. z jednym wyjątkiem *dni*, por.: *po-welice dni 53*, kształtuje zasadniczo nowa końcówka rzeczowników *-jo*-tematowych *-u*, por.: *testiu, ziatu*.

Acc. wykazuje konsekwentny, uwarunkowany semantycznie synkretyzm z nom. (rzeczowniki nieżywotne, np.: *deń, ohoń*) lub gen. (rzeczowniki żywotne, np.: *testia, ziatia, zvera*).

Końcówka instr. *-em*, por.: *ohnem, putem, ziatem*, jest efektem regularnych przekształceń fonetycznych – wokalizacji jerów bądź też uogólnienia z innych tematów masculinów.

Rzeczownik *put'*, poświadczony w Latopisie tylko w instr., zachowuje właściwą mu końcówkę rodzaju męskiego, podczas gdy we współczesnych gwarach białoruskich jego rodzaj gramatyczny waha się między masculinum a femininum (Żydovič 1969: 175).

Pluralis

Nom.	ЗБАТ-НІЕ	ludyie 53; lude 3, 37, 54, 57, 60, 69, 75, 76; hosty 42, ludy 11, 19, 24, 39, 40, 43, 49, 53, 54, 59, 62, 67, 69, 77;
Gen.	ЗБАТ-НИ	dni 65; hostey 42, ludey 14, 15, 17, 21, 26, 28, 46, 53, 54, 55, 59, 60, 62, 66, 73, 75, 76, 77, łosey 2, 42, oleney 2, 19, rysey 2, 39, zwerey 50; zwerew 62;
Dat.	ЗБАТ-ЬМЪ	ludem 3, 8, 40;
Acc.	ЗБАТ-И	dni 64, 69, 72, 76; ludy 17, 40, 55, 67, 69, 71, 72, nohty 10, 11; hostey 44, 47, ludey 36, 37, 54, 55, 62, 69, 71, 76;
Instr.	ЗБАТ-ЬМИ	ludmi 4, 12, 14, 15, 21, 30, 38, 49, 60, 62, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 75, lud'mi 74;
Loc.	ЗБАТ-ЬХЪ	(w) ludech 75, zwerech 2.

Regularną końcówką nom. pl. odznacza się zaledwie raz poświadczona forma *ludyie*. Jej miejsce zajmuje przeniesiona z deklinacji na **-jo-** końcówka **-i**, która po spółgłoskach zdyspalatalizowanych przechodzi w **-y**: *hosty*, *ludy*. Również analogią do tej deklinacji (acc.) należy przypuszczalnie tłumaczyć formę *lude*, znaną także z innych zabytków zachodnioruskich (Karskij 1956: 173). Nie można chyba wykluczyć i takiej ewentualności, że **-e** jest tu kontynuantem dawnego zakończenia ***-bje**.

W gen. dominuje końcówka **-ej**, por.: *ludej*, *łosey*, *oleney*, *rysey*, stanowiąca regularny fonetyczny kontynuant ***-bjb**. Równolegle do normatywnego **-ej** forma *zwerew* ujawnia wpływ analogicznej końcówki **-ew**, fonetycznego wariantu przenikającego z deklinacji **-u-**tematowej **-ow**. Rzeczownik *dni*, o ile posiada prawidłowo oddaną graficznie końcówkę¹², pojawił się pod wpływem polszczyzny, w której **-i** < ***-bjb** (Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk 1981: 279), por.: *neskolko dni* 65.

Prawidłową (po przekształceniach fonetycznych) końcówkę **-em**, por.: *ludem*, zachowuje dat.

¹² E. F. Karskij (1956: 173) widzi w takim zapisie postać *dniij*.

Acc. kontynuuje dawną końcówkę *-i/-y* w rzeczownikach nieżywotnych: *na mnohije dni 69, kladywali nohty 10*, podczas gdy do żywotnych wkracza synkretyczna końcówka gen. *-ej: hostey, ludey*. Fakultatywnie zachowuje się jeszcze również stare *-y (< -i)*, por.: *posłał po ludy 17*.

Odziedziczona z prasłowiańszczyzny końcówka *-mi* panuje w instr., por.: *ludmi*.

Loc. kształtuje końcówka *-ech*, por.: *ludech, zwerech*, która może być efektem regularnego rozwoju fonetycznego *-ьхъ* lub uogólnieniem z masculinów na *-о- (< -ěхъ)*.

Dualis

Wyrównaniem do pl. rzeczowników męskich deklinacji *-jo*-tematowej charakteryzuje się końcówka gen. dualis: *dwa dni 33, 46*.

Femininum

Singularis

Nom.	БОЛОСТЬ	brań 12, 58, czast 58, czest 55, miłost 37, 60, 65 miłost' 37, nepryiaźń 58, studen 62, west 46, 50, 61, 68, 70, 72, 75, west' 44, żałost' 33; Žomoyt 41, Žomoyt' 41;
Gen.	БОЛОСТ-И	nepryiaźni 21, oseni 36, 54, 64, 70, 71, 72, 73, 74, 75, wesi 69; miłosty 7, 60, 72, nemocy 66, noczy 26, 53, radosty 76, 78, smerty 13, 40, 49, 53, trudnosty 43, wedomosty 51, 65, westy 67; Žemoyty 41, Žemoyty 3, 7;
Dat.	БОЛОСТ-И	czasty 2, smerty 4, 13, 14, 16, 18, 22, 26, 61, 63, 74;
Acc.	БОЛОСТЬ	brań 7, czast 2, czest 72, czest' 31, hat 77, loż 68, miłost 52, oseń 34, 46, 47, 67, 70, 71, pamet 2, peczal 69, rat' 6, 7, 15, 23, 25, skorb 69, sol 56, weś 68, żałost 12, 23, 55; braniu 7; Žomoyt' 41;
Instr.	БОЛОСТ-ИЮ	czestiju 21 32, 46, 62, czestiu 8, 40, czestyiu 32, 42, 56, 57, 64, 73, hraziu 69, lestyiu 35, mociu 22, 24, 52, 65, noczyiu 57, peczaliu 69, pomocziu 71, pomoczyiu 19, 21, 56, 60, 67, pomoszczyiu 73, radostiju 9, radostiu 72, radostyiu 64, ratiu 25, skorbiju 71, smertyiu 36, trudnostiu 69, twerdstiu 19; (so) Žomoytiu 15;
Loc.	БОЛОСТ-И	(u) hrazi 59, (wo) peczali 66, (w) pryiaźni 20, 37, (wo) skorbi 66, (u) woseni 8; (w) cełosty 5, 6, 21, 52, 57, 73, (u) mołodosty 22, (w) noczy 18, 37, (wo) poczestnosty 18, 51, 56, (o) smerty 44, 50, 53; (w) Žemoytij 7, (w, na) Žemoyty 12, 13, 41;
Voc.	БОЛОСТ-И!	—

Dużym stopniem stabilności fleksyjnej odznaczają się femina paradygmatu tematycznego na *-i*. Niekonsekwentne oznaczanie palatalności spółgłosek jest źródłem wahań wygłosu w formach nom. typu *miłost' / miłost, west' / west* i in., czasem miękkość nie jest znaczone w ogóle: *czast, czest, studen*.

Fleksję deklinacji żeńskiej na *-i* cechuje synkretyczna końcówka *-i*, po zdyspalatalizowanych *-y* w gen., dat. i loc., por.: *toież oseni 36, u woseni 8, u hrazi 59, wo velikoy skorbi y peczali 66, lecz w noczy 18, radosty napoñnilisia 76, po smerty 13*.

Formy acc. (często z twardym graficznie wygłosem) mają końcówkę zerową, wyjątek stanowi *-u* przeniesione z deklinacji *-ja*-tematowej w rzeczowniku *braniu*.

Instr. zasadniczo kontynuuje starą końcówkę bądź w wariacie nieściągniętym, np.: *czestiju, lestyiu, noczyiu, peczaliu*, bądź w postaci ściągniętej z miękką (lecz nie zgeminowaną) spółgłoską, por.: *hraziu, ratiu, Żomoytiu* i in. Podobne formy funkcjonują dzisiaj obocznie we wszystkich gwarach białoruskich (bez określonej geografii). Dodatkowo mogą również pojawiać się femina z geminacją wygłosowej spółgłoski tematu (oprócz wargowych oraz [r]), jeśli znajduje się ona w pozycji interwokalnej, np.: *sol'l'u, nočču*, ale *radas'c'u* (Żydovič 1969: 172–174). Stanowią one także normę instr. we współczesnej białoruszczyźnie literackiej.

Gramatyczną formę singularia tantum żeńskiej deklinacji *-i*-tematowej, lecz znaczenie kolektywne, ma rzeczownik *czad'*, poświadczony jedynie w acc.: *Haniulewu czad 24*.

Pluralis

Nom.	ВОЛОСТ-И	nemocy 67, westy 52;
Gen.	ВОЛОСТ-НИН	wołostey 18, 47, 63;
Dat.	ВОЛОСТ-ЬМЪ	dwerem 49, włastem 48, 52;
Acc.	ВОЛОСТ-И	dani 19, dołoni 28, pryiaźni 25, ratij 24, swiryli 77, wesi 70, 76; dwery 49, haty 77, wolnosty 5, wołosty 18, 63, 67, 72; włastej 51;
Instr.	ВОЛОСТ-ЬМИ	hordostmi 76, rat'mi 35, reczmi 27, 29, 35, wołostmi 67, 68;
Loc.	ВОЛОСТ-ЬХЪ	—
Voc.		—

Końcówki wszystkich przypadków pl. są regularnymi kontynuantami form odziedziczonych. W nom. i acc. femina spółgłoskowe mają starą końcówkę *-i*, np.: *beruczy dani 19, wo swiryli zahrawszy 77*, po stwardniałych *-y*, por.: *pryszli westy 52, pohotowili haty 77*. W wyrażeniu *namowił [...] włastej 51* końcówka acc. zrównana została – przez analogię do rzeczowników żywotnych – z gen.,

w którym *-ej* pochodzi z prawidłowego przekształcenia fonetycznego **-bjb*. Wynikiem regularnych zmian fonetycznych są końcówki dat. (wokalizacja mocnego jeru) oraz instr. (zanik słabego jeru).

Dualis

Nom.- -Acc.-Voc.	ВОЛОСТ-И	(dwe) haty 77;
Gen.-Loc.	ВОЛОСТ-НЮ	—
Dat.-Instr.	ВОЛОСТ-ЪМА	(obema) hatmi 77.

Zachowana w acc. końcówka dualis *-i* po zdyspalatalizowanym [t] występuje w postaci *-y*: *dwe haty*. Forma instr. *obema hatmi* wyrównana została według wzorca pl.

2.7. Tematy na *-n-*

Masculinum Singularis

Nom.	КАМЕН-Ъ	—
Gen.	КАМЕН-И	kamenia 27;
Dat.	КАМЕН-Е	—
Acc.	КАМЕН-Ъ	kremeń 21;
Instr.	КАМЕН-ЪМЪ	kamenem 19, kamenjem 41;
Loc.	КАМЕН-Е	—

Uogólnieniem końcówek z deklinacji *-jo*-tematowej charakteryzują się formy rzeczowników męskich typu spółgłoskowego na *-n-*. Zapis w instr. *kamenjem*, niejednoznaczny graficznie, może kwalifikować tę formę również jako kolektywne neutrum (< nom. **kamenъje*, por. Borkovskij, Kuznecov 1965: 214).

Pluralis

Nom.	ДВОРАН-Е	dworane 73, 76, dworania 8, meszczanie 21, pohanie 22, Polane 35, Połoczane 5, Ryzanie 8, Smolniane 36, Wrocław-lane 58;
Gen.	ДВОРАН-Ъ	dworan 59, 65, 68, 72;
Dat.	ДВОРАН-ЪМЪ	chrystyanom 30, 70, dworanom 53;
Acc.	ДВОРАН-Ы	chrystyan 22, 30, dworan 73, horożań 12, Połoczan 5;

Instr.	ДВОРАН-Ы	nad chrystyany 22, z dworany 72, z mazowszany 11, s-piniany ¹³ 9;
Loc.	ДВОРАН-ЪХЪ	chrystyaniech 27;

W znacznym stopniu zachowane zostały formy fleksyjne rzeczowników z sufiksem *-anin*, odmieniających się w pl. według typu spółgłoskowego. Singulatywny formant *-in* ulega w pl. redukcji, a końcówki dodawane są do tematu z sufiksem *-an-*, tworzącym głównie etnonimy, nazwy mieszkańców miast, regionów. Większość form (gen., dat., instr., loc.) utrzymuje stare końcówki, przekształcone jedynie w rezultacie regularnych procesów fonetycznych. Kryterium znaczeniowe (żywołność) zadecydowało o synkretyzmie acc. z gen.: *muczyli chrystyan* 30, *dworan swoich posłał* 73, *prosił horozań* 12, *pobił wsich mużej Połoczan* 5. Pojedynczy przykład nom. z końcówką *-a*: *dworania* jest raczej efektem wyrównania analogicznego do form kolektywnych typu *bratija* niż fonetycznego procesu redukcji wygłosowego *-e > -a*.

Neutrum Singularis

Nom.	ИМЯ	imia 2, 12, wremia 7, znajmia 24;
Gen.	ИМЕН-Е	imena 13, wremia 8, 45, 51, 58, 67, 68, 69, 77;
Dat.	ИМЕН-И	—
Acc.	ИМЯ	imia 3, 5, 10, 12, 16, 18, 20, 22, 26, 29, 49, 61, 64, 65, 67, 72, wremia 9, 35, 55, 66, 69, 71, 77;
Instr.	ИМЕН-ЬМЬ	imenem 1, 2, 4, 5, 8, 11, 14, 17, 28, 29, 36, 38, 55, 56, 62, 63, 68; imenom 70;
Loc.	ИМЕН-Е	—

Zmiany w repartycji końcówek neutrów typu deklinacyjnego na *-n-* zostały wywołane procesami wyrównawczymi. „Kronika” zachowuje natomiast w większości wypadków nieregularności tematu, tj. używa jego skróconej postaci w nom.-acc. oraz rozszerzonej w przypadkach zależnych. Wyjątkiem jest forma gen. *wremia*, której temat we wszystkich przypadkach został wyrównany do nom., por.: *wremia jest* 7, *wremia nemało* 8, *w to wremia* 66. Miękkość [n] w wygłosie tematu (por.: *im'en'e*, *im'en'i*) nie jest konsekwentna, np.: *imena*, *imenom*.

Nowa końcówka gen. *-a/-'a* pojawiła się na drodze analogii do neutrów deklinacji *-o-*, *-jo-*tematowej: *imena*, *wremia*.

¹³ *Пишнянинъ* obok *пинсчанинъ*, *пинчукъ* ‘mieszkaniec Pińska’ HSBM 24/312.

Forma instr. z końcówką *-em*, por.: *imenem*, jest konsekwencją regularnego procesu fonetycznego (wokalizacji jeru mocnego), zaś *-om* w *imenom* – wyrównaniem do tematów na **-o-**.

Pluralis

Nom.	ИМЕН-А	imena 36;
Gen.	ИМЕН-Ъ	imen 47;
Dat.	ИМЕН-ЪМЪ	—
Acc.	ИМЕН-А	—
Instr.	ИМЕН-Ы	—
Loc.	ИМЕН-ЪХЪ	—

W pl. końcówki marginalnie poświadczonych w Latopisie form nom. i gen. kontynuują stan odziedziczony.

2.8. Tematy na *-nt-*

Singularis

Nom.	КНЯЖА	kniaża 1, kniaże 2, 42;
Gen.	КНЯЖАТ-Є	kniażaty 2, 10;
Dat.	КНЯЖАТ-И	—
Acc.	КНЯЖА	ditia 14, kniaża 28, kniaże 60;
Instr.	КНЯЖАТ-ЪМЪ	—
Loc.	КНЯЖАТ-Є	—

Zmiany w formach fleksyjnych rzeczowników dawnej deklinacji z tematem spółgłoskowym na **-nt-** objęły w sg. tylko końcówki. W nom.-acc. oboczna do *-a* końcówka *-e* pojawiła się analogicznie do neutralów deklinacji **-jo-**tematowej (zob. wyżej, np.: *poboiszczę*). Dopuszczalna jest i inna interpretacja zapisu z *-e*. Formy *kniaża/kniaże* mogą być jedynie wariantami graficznymi, jak wynika bowiem z badań A. Bułyki (1970: 118), stopniowo wypracowywana fakultatywna norma zapisu ⟨e⟩ w miejscu jusa (▲ w tekstach cyrylicy) w zgłoskach nieakcentowanych może pośrednio wskazywać na proces jakania.

Gen. natomiast, zachowujący pierwotny temat na **-nt-**, został wyrównany do rzeczowników typu deklinacyjnego na **-i-**, przy tym końcówka *-i* po zdyspalatalizowanym [t] > *-y*: *kniażaty*.

Zachowaniem starej struktury tematu w sg. charakteryzują się współczesne gwary południowej, centralnej i zachodniej Białorusi (typ *c'al'a* – *c'al'ac'i*),

podczas gdy gwarom północnym i północno-wschodnim właściwy jest, podobnie jak językowi rosyjskiemu, temat na *-onok* (typ *c'al'onak – c'al'onka*) (Narysy 1964: 168). Izomorfa dzieląca według typu zakończenia neutrw dialekty białoruskie na dwie części przechodzi wzdłuż linii Homel-Rohaczew-Borysów-Biahoml (DABM, mapa 84).

Pluralis

Nom.	КНЯЖАТ-А	kniażata 19; dety 41, 45, dity 41;
Gen.	КНЯЖАТ-Ъ	dety 41, 45, dity 2, 41, kniażat 42, 59, 60, 65, paniat 59, 60, 65;
Dat.	КНЯЖАТ-ЬМЪ	kniażatam 48, paniatam 48;
Acc.	КНЯЖАТ-А	dety 33, 36, dety 36, 41, dety 63, dity 54;
Instr.	КНЯЖАТ-Ы	detmi 28, 33, 70, kniażety 48, paniety 48;
Loc.	КНЯЖАТ-ЬХЪ	—

W pl. rzeczowniki tej deklinacji (z wyjątkiem wyrazu *ditia*) we wszystkich formach zachowują stary temat. Częściowo utrzymują się również dawne końcówki, por.: gen. *kniażat*, *paniat* oraz instr. *nad wsimi kniażety y paniety 48*, inne zaś ulegają modyfikacjom. I tak np. dat. otrzymał analogiczną końcówkę *-am*: *kniażatam*, *paniatam*, upowszechnioną w różnych paradygmatach z deklinacji *-a*-tematowej.

Odrębny paradygmat utworzył w pl. rzeczownik *ditia*. Po wyrównaniu tematu do nom. sg. otrzymał on końcówki uogólnione z tematów na *-i-*.

2.9. Tematy na *-s-*

Singularis

Nom.	СЛОВО	—
Gen.	СЛОВЕС-Е	słowa 21, 38;
Dat.	СЛОВЕС-И	słowu 30;
Acc.	СЛОВО	słowo 30, teło 44, 49, 63;
Instr.	СЛОВЕС-ЬМЪ	—
Loc.	СЛОВЕС-Е	—

Już w zabytkach scs rzeczowniki nijakiej deklinacji *-s*-tematowej wykazują cechy wyrównania tematu do nom. w obrębie całego paradygmatu (Šachmatov 1957: 108). W konsekwencji zrównane formalnie z neutrami typu deklinacyjnego

na **-o-** przejmują stopniowo jego końcówki, co poświadczają również udokumentowane w Latopisie przykłady gen. *podłuh słowa* oraz dat. *słowu*.

Pluralis

Nom.	СЛОВЕС-А	—
Gen.	СЛОВЕС-Ъ	—
Dat.	СЛОВЕС-ЬМЪ	—
Acc.	СЛОВЕС-А	słowa 10, 43, 44, 49;
Instr.	СЛОВЕС-Ы	(tymiż) słowy 43, (tymi) słowy 45;
Loc.	СЛОВЕС-ЪХЪ	telesech 77, kolech 26.

W pl. obok form o skróconym temacie i uogólnionej z instr. deklinacji na **-o-** końcówki *-y*: *tymiż słowy* 43, 45, w loc. zachowała się izolowana archaiczna forma z rozszerzonym tematem: *telesech*. Paralelnie jednak poświadczony został również rzeczownik o temacie skróconym: *kolech*.

Dualis

Nom.- -Acc.-Voc.	ОЧ-И	oczy 77;
Gen.-Loc.	ОЧ-НЮ	—
Dat.-Instr.	ОЧ-ИМА	oczom 73; oczyma 76.

Zdecydowane przekształcenia objęły formy dualu rzeczownika *oko*. Zredukowany temat otrzymał końcówki przejęte z deklinacji żeńskiej *-i*-tematowej: nom. *-y*: *oczy* [...] *podnesty* 77, instr. *oczyma swoimi* 76. W dat. nastąpiło wyrównanie do form pluralnych deklinacji na **-o-**: *newiedaiuczy ni oczom* 73.

2.10. Tematy na *-r-*

Singularis

Nom.	МАТ-И	dszczy 9;
Gen.	МАТЕР-Е	—
Dat.	МАТЕР-И	matery 30;
Acc.	МАТЕР-Ь	dszczer 9, 31;
Instr.	МАТЕР-НЮ	materju 24, 25, 27;
Loc.	МАТЕР-И	—

Utrzymaniem starych tematów i końcówek fleksyjnych odznacza się w „Kronice Bychowca” żeński typ spółgłoskowy na **-r-**. Skrócony temat rzeczownika

dszczy zachowuje się w nom., natomiast w przypadkach zależnych zostaje on rozszerzony o przyrostek *-er*, por.: *dszczer, matery*.

We współczesnym białoruskim języku literackim rzeczownik *mac'i* z tematem skróconym nie podlega deklinowaniu, chociaż równolegle mogą też funkcjonować formy odmienne z tematem na *-er*. W gwarach upowszechniła się formacja derywowana za pomocą sufiksu *-ka*: *matka, dačka* (Żydovič 1969: 185).

2.11. Tematy na *-v-*

Singularis

Nom.	цѣркѣв-ь	krow 49;
Gen.	цѣркѣв-є	(z) cerkwi 12, 21, 73, krowi 9, 10;
Dat.	цѣркѣв-и	—
Acc.	цѣркѣв-ь	cerkow 5, 10, 12, 29, krow 13, 30, 48, 49, lubow 23, 33, 35, nelubow 23;
Instr.	цѣркѣв-ию	krowiu 60, lubowiju 35;
Loc.	цѣркѣв-и	(w) cerkwi 40, 63, (u) lubwi 10, 18.

Działaniu tendencji wyrównawczych ulegają w „Kronice” feminina deklinacji z tematem na *-v-*. Przebudowę paradygmatu zapoczątkowało wprowadzenie form acc. w miejsce nom., por.: *krow skoczyła* 49, a tym samym formalne zrównanie z żeńskim typem spółgłoskowym na *-i-*. Wyrównanie końcówek według tego wzoru obserwujemy w gen.: z *cerkwi* 21, *naczał proliwaty krowi* 9. Wykładniki fleksyjne instr. i loc. w obu typach były jednakowe, por.: *krowiu sia obmywaiut* 60, z *lubowiju* 35; *w cerkwi* 40, *u lubwi* 10. Końcówki fleksyjne poszczególnych przypadków świadczą zatem o całkowitej asymilacji tej grupy rzeczowników z żeńskim typem deklinacyjnym na *-i-*.

Pluralis

Nom.	цѣркѣв-и	choruhwi 40;
Gen.	цѣркѣв-ъ	choruhwey 40;
Dat.	цѣркѣв-амъ	—
Acc.	цѣркѣв-и	cerkwi 74, 76, choruhwi 21, 62;
Instr.	цѣркѣв-амн	—
Loc.	цѣркѣв-ахъ	—

Regularną końcówkę nom.-acc. pl. zachowują rzeczowniki *cerkwi, choruhwi*, por.: *choruhwi zawieszony sut* 40; *wojewali cerkwi* Bożycie 76, *rozpustywszy cho-*

ruhwi 21. Gen. otrzymuje końcówkę *-ej* uogólnioną z deklinacji *-i*-tematowej: *choruhwey*.

2.12. Pluralia tantum

Niepoświadczona w „Kronice” forma nom. rzeczownika *sani* przybiera końcówkę deklinacji *-i*-tematowej w instr.: *sanmi* 62 oraz uogólnioną końcówkę żeńskiej deklinacji *-ja*-tematowej w loc.: w *saniach* 66. Również rzeczownik *nosilicy*, zaświadczony tylko w loc.: na *nosilicach* 75, posiada końcówkę paradigmatu żeńskiego.

2.13. Odmiana niektórych nazw geograficznych

Wahania w zakresie rodzaju gramatycznego i liczby wykazują niektóre nazwy geograficzne utrwalone w „Kronice Bychowca”.

Starobiałoruski toponim *Wilnia*, należący do femininów, na skutek zmian fonetycznych utworzył wariantywny paradigmat z końcówkami neutrów.

	Femininum miękkotematowe	Femininum twardotematowe	Neutrum
Nom.	Wilnia 17	*Wilna	*Wilno
Gen.	(do) Wilni 22, 31, 46, 62, 72	—	Wilna 18, 26, 32, do Wilnia 51
Dat.	(k) Wilni 24, 31, 64	—	—
Acc.	Wilniu 18, 31, 33, 55, 64	na Wilnu 17, 24	Wilno 24
Instr.	Wilneju 11, 16	—	—
Loc.	(na, u, w) Wilni 20, 29, 33, 42, 51, 60, 62, 64	—	—

Obok regularnych końcówek femininów miękkotematowych „Kronika” rejestruje formy świadczące o przejściu toponimu do odmiany twardotematowej, por.: acc. *Wilnu*. Nowopowstała forma na *-a Wilna*, odczuwana jako przejaw białoruskiego akania, dała hiperpoprawne neutrum *Wilno*. Postać gen. *Wilnia* powstała zapewne przez kontaminację form deklinacji żeńskiej miękkotematowej: *Wilni* i nijakiej twardotematowej: *Wilna*.

Użycie nazwy rzeki *Cebra* waha się w „Kronice” między rodzajem żeńskim, por.: gen. *do Cebry*, dat. *ko Cebre* i męskim, por.: instr. *za Cebrom*.

Zmiany w zakresie liczby polegają na przesunięciu niektórych nazw z form singularnych do pluralnych, np.: *do Bełoweż* 42 (< n.m. *Bełoweża*), *do Mazowsz* 52, 55 (< n. *Mazowsze*). W ostatnim przypadku może jednak chodzić nie o nazwę krainy geograficznej, lecz o ethnicum z sufiksem *-an-e*, który przy odmianie mógł ulegać redukcji według zasady upraszczania tematów na spółgłoskę (Šachmatov 1957: 100): *do Mazowsz[an]*.

3. Podsumowanie

Zaświadczony w Latopisie stan systemu fleksyjnego rzeczownika jest wynikiem działania kilku czynników, m.in.: 1) ogólnoruskich (lub ogólnosłowiańskich) tendencji fleksyjnych, 2) dialektalnych (białoruskich) tendencji fleksyjnych, 3) białoruskich zmian fonetycznych.

Wspólna zarówno językom ruskim, jak i całej Słowiańszczyźnie tendencja do uproszczeń odmiany rzeczownika wyraża się w dążeniu do:

1) zmniejszenia liczby paradygmatów, a tym samym liczby końcówek – wykładników poszczególnych przypadków. Język „Kroniki” odzwierciedla procesy wyrównań międzydeklinacyjnych, które w efekcie prowadziły do wchłaniania przez typy produktywne mniejszych liczebnie wzorców odmian. W ten sposób np. deklinacja *-u*-tematowa funkcjonuje w „Kronice” w postaci zupełnie szczątkowej. Jedynie pewne końcówki tej deklinacji, zachowane w badanym tekście, to: *-u* gen. sg. *medu* (notabene występujące również współcześnie w charakterze normy w tej grupie znaczeniowej rzeczowników), ale *syna* oraz *-ow* w gen. pl. *synow*.

Podobnie z deklinacji *-i*-tematowej masculinów przetrwały nieliczne formy z regularną końcówką. W sg. jedynie w rzeczowniku *deń* utrzymuje się *-i* w gen. i dat., pozostałe formy otrzymują końcówkę deklinacji *-ja*-tematowej. W pl. regularną końcówką *-ej* odznacza się gen., z czasem stała się ona wykładnikiem fleksyjnym tego przypadku wszystkich masculinów miękko tematowych.

Duży stopień zaawansowania procesów wyrównawczych cechuje deklinację spółgłoskową. W „Kronice” w sposób najbardziej zdecydowany uwidoczniły się one w typach deklinacyjnych neutrów z tematem na *-s-*, *-n-*, femininów na *-v-*. W wymienionych grupach rzeczowników zmiany objęły nie tylko końcówki uogólnione z bardziej produktywnych typów na *-o-*, *-jo-*, *-i-*, ale również tematy fleksyjne, por. formy dawnego typu na *-v-*: nom. *krow*, gen. *krowi* lub na *-s-*: gen. *słowa*, dat. *słowu* i in.

Zmniejszenie liczby paradygmatów skutkowało znaczną redukcją liczby końcówek fleksyjnych, por.: repertuar końcówek loc. pl. *-axъ*, *-ѣхъ*, *-ixъ*, *-ьхъ*, *-ъхъ*, coraz częściej redukowany do *-ach*: *horodach*, *koniach*, *meyscach*, czasem *-och*: *peskoch*, *mestcoch*;

2) wyrównań analogicznych w tematach fleksyjnych. Proces ten objął w głównej mierze rzeczowniki deklinacji spółgłoskowej, które ulegały wyrównaniom do acc., jak np. tematy na *-v-*: *krow* lub do nom., np. tematy na *-s-*: *słowo*.

Innym aspektem działania tej tendencji jest dążenie do usuwania w tematach zalternowanych spółgłosek tylnojęzykowych poprzez zamianę końcówek palatalizujących niepalatalizującymi, por.: w loc. sg. *-u* zamiast *-e* w rzeczownikach z wygłosowym [k]: *zamku*, ale *berezie*;

3) stopniowego zastępowania form dualnych pluralnymi, np.: *dwe żonki, dwa bobry*.

Do typowo białoruskich tendencji, kształtujących system fleksyjny rzeczowników w „Kronice Bychowca”, należy zaliczyć zjawiska posiadające genetyczny związek z pewnymi grupami gwar. Większość z nich wykazuje wyraźną zbieżność z południowo-zachodnio-białoruskim zespołem dialektalnym. Są to następujące cechy:

– występowanie w dat. i loc. pl. masculinów i neutrów deklinacji na **-o-**, **-jo-** akcentowanych końcówek **-om**: *horodom, poštom, -och*: *peskoch, pošloch, kopaczoach, mestcoach*;

– zachowanie jako bezwariantowej normy dwusylabowej końcówki **-oju/ -'ēju** w instr. sg. rzeczowników żeńskich i męskich na **-a**: *sestroiu, wodoju, kniahi-neiu, szyeju, diadeiu*;

– przypadki kontynuowania w pl. starego typu synkretyzmu acc. z nom. u rzeczowników żywotnych żeńskich (i męskich na **-a**): *stuhy, starosty, żeny* oraz męskich: *baskaki, plenniki, pošty, muży*;

– liczne przykłady zachowywania przez masculina voc. jako żywej kategorii gramatycznej: *brate, kume, Witowte, cesaru, hospodare/hospodaru, kniaże, korolu*;

– kontynuacja starej końcówki **-a** w nom. pl. neutrów twardo- i miękkotematowych (wobec **-i/-y** północno-wschodnio-białoruskiego): *deła, wojska, pola*.

Przejawem wpływu czynnika fonetycznego na kształt systemu fleksyjnego „Kroniki” są następujące zjawiska:

– oboczności morfologiczne w tematach fleksyjnych. W wyniku palatalizującego wpływu niektórych końcówek pojawiły się formy posiadające palatalne odpowiedniki spółgłosek tylnojęzykowych w wygłosie tematu, por.: femini-na w dat.-loc. sg. deklinacji na **-a-**: *przysiazi, reczce, kronice, łuce* oraz masculina **-o-**tematowe w loc. sg.: *berezie, Nowehorodce*, nom. pl.: *połcy, swiaszczennicy*, loc. pl.: *Trocech*;

– wariantywność końcówek. W badanym tekście udokumentowana została np. w dat.-loc. sg. femininów, gdzie refleksja [ě] jako [e] lub ukraińskie i południowobiałoruskie [i] dała oboczność końcówek w formach: *bitwe/bitwi, pape/papi, steni, wesne, hore/hory*.

Rezultatem wpływu fonetyki na system fleksyjny latopisu jest również uzależnienie końcówek od charakteru fonetycznego tematu rzeczowników, por. końcówkę **-i** nom. pl. masculinów miękkotematowych: *kniazi, neprzyiateli* oraz jej wariant **-y** po spółgłoskach historycznie miękkich: *bojary, kuznecy, muży*.

Nie można pominąć jeszcze jednego czynnika, który, jak dowodzi język Latopisu, zaczyna odgrywać istotną rolę w repartycji końcówek fleksyjnych. Próby ich porządkowania według kategorii żywotności-nieżywotności w gen. sg. masculinów (żywotne z końcówką **-a**: *brata, pana*, nieżywotne **-u/-a**: *lesu, rodu, zakonu, sna*), acc. pl. masculinów i femininów (zrównanie acc. z gen. u żywotnych: *wojewod, kniazey, namestnikow, zakonnikow*, z nom. u nieżywotnych: *lesy, nosy, mo-*

nastyry) świadczą o wpływie kryteriów semantycznych na rozwój białoruskiej fleksji.

B. Zaimek

Klasa zaimków zachowała kategorie fleksyjne oraz typy odmian właściwe dobie ogólnoruskiej. W obrębie poszczególnych paradygmatów dokonały się jednak pewne zmiany, a ich ewolucję prezentują poniższe tabele.

1. Zaimki rodzajowe

Mające prsł. genezę oboczności w tematach zaimków typu *ieho/n~eho* powstały na skutek fałszywej dekompozycji dawnych połączeń przyimków z zaimkami **knъ jemu*, **snъ jimъ*, **vnъ jemъ* (Stieber 1979: 156). Wytworzona wówczas opozycja form poprzyimkowych i niepoprzyimkowych w badanym zabytku jest zachowana, np.: *k n~emu/iemu*, *za n~eho/ieho*, *z n~im*, *po n~em*, *pry-n~em*, *w-n~eie/ieie*, *za-n~iu-że/iu-że*, *s-n~eiu*, *do n~ich/ich*, *k n~im/im*, *na n~ich/ich*. Na uwagę zasługuje jednak forma poprzyimkowa bez nagłosowego [n-]: *protywku ie-ho*, sygnalizująca innowacyjną tendencję w języku białoruskim – opuszczanie [n-] w nagłosie zaimków po przyimkach.

Zaimki rodzajowe dzieli się zwykle na odmieniające się według deklinacji prostej, np.: *on/ony*, *sam*, *toj*, *toje* oraz na odmieniające się według deklinacji złożonej, np.: *kotory(j)* (< **koterъ-jъ*, **kotera-jego* itd.), *koždy*, *kozdoje*.

1.1. Odmiana twar-dotematowa

Singularis Masculinum, neutrum

Nom.	ТЬ	on 3, 50, on-że 24, 27, 30, 31, 34, 35, 48, 51, 55, 61, 71, 74, ony 68, sam 3, 6, 15, 37, 38, 54, 56, 63, 68, 74, sam-że 33, 34, 35, 65, 70, 72, toy 2, 24, 54, toy-że 34, 51, tot 2, 3, 12, 14, 17, 23, 28, 36; kotory 1, 22, 68, kotory-że 13, 34, 37, 40, 59, kotorij 17, kotoryi 50, 59, ktory 17, nikotory 77, koždy 27;
	ТО	onoie 1, 29, tako 25, takioie 22, to 33, toie 1, 28, 40, toje 3; kotoioie 1, 27, kozdoie 1;
Gen.	ТОГО	do onoho 3, samoho 6, 13, 15, 30, toho-ż 14, 18, 23, 29, 34, 45, 62, 67, u-toho 2, 3, 10, w-toho 12; inoho 9, kotoioho 18, 28, 37, nikotoioho 52, nekotoioho 16, takoho-że 9, żadnoho 72;
Dat.	ТОМОУ	onomu-że 9, samomu 55, samomu-że 66, (po) tomu 2, 18, 23, 41, 66; takowomu 73, 75;

Acc.	ТЪ	na on 65, na ony 66, 71, na onyj 36, na samy 21, tot 3, 26, 28, tot-że 49, 71, toy 2, wsiak 9; onoho 14, toho 6, 14, 27, 49; (w, na) koždy 39, 42, 49, takowy 65; na kożdoho 59;
	ТО	to 16, 19, 21, 41, 55, 62, 76, (w, na) toie 1, 2, 6, 19, 27, 28, 43; za takowoie 22;
Instr.	ТЪМЬ	(nad) tym 1, 2, 74, za-tym 4, 15, 21, 38, tym-że 27, 39, 41, 62; kotorym 27, nikotorym 29, z takowym 76;
Loc.	ТОМЬ	(na, po) onom 28, 40, (na, o) tom 11, 12, 16, 18, 22, 34, 44, 57, 78, o-tom 29, u-tom 1, w-tom 19; o-tym 50; o-kotorom 50, 70, w ktorom 28.

W grupie zaimków twar-dotematowych miejsce szczególne zajmują zachodnioruskie kontynuanty prsł. zaimka wskazującego **tъ*. W tekście „Kroniki” występuje on w dwóch wariantach. Jednym z nich jest znana z zabytków staroruskich zreduplikowana i przekształcona fonetycznie (po wokalizacji mocnych i zaniku słabych jerów) postać *tot* (< *tъtъ*). Drugi natomiast jest innowacją zachodnioruską powstałą z połączenia pierwotnego **tъ* z zaimkiem anaforycznym **jb* (na wzór przymiotników złożonych). Forma **tъjb* z jerem napiętym uległa fonetycznemu przeobrażeniu w *tyj*, formę znaną dzisiejszym gwarom wschodniej Białorusi (głównie mohylewskim) oraz notowaną wyspowo w okolicach Lidy i Słucka (DABM, mapa 134). Postać *toj* (< *tyj*) pojawiła się wskutek wyrównania do tematu przypadków zależnych *toho*, *tomu* itd. (Łomtev 1961: 157) lub analogii do zaimków typu *moj*, *twoj* (Jankoński 1989: 179), stając się normą współczesnego białoruskiego języka literackiego.

Innowacyjny charakter nosi również neutrum *toje* utworzone w wyniku połączenia zaimka wskazującego **to* i anaforycznego **je*. Stara postać zaimka *to* także znajduje liczne poświadczenia w „Kronice”.

Na uwagę zasługują ponadto formy nom. zaimków: *kotory*, *nikotory*, *koždy*, *ony*, w których końcówka jest wynikiem ściągnięcia wygłosowej grupy **-yjb* w *-y*. Taka postać końcówki właściwa jest współczesnym zaimkom białoruskim.

Końcówki gen. i dat. kontynuują bez zmian stan odziedziczony.

O formie acc. synkretycznego z gen. lub nom. decyduje kategoria żywotności – nieżywołności rzeczowników, do których zaimki się odnoszą, por.: *y nazwał toj horod Jurbork 2*, ale *y poraził toho cara 6*.

Istotne zmiany dokonały się w obrębie form zaimkowych instr. i loc. W instr. masculinum i neutrum panującą okazała się uogólniona na wzór paradygmatu miękkotematowego końcówka *-ym*. Z czasem stała się ona normą również loc., wypierając stare *-om*. W badanym zabytku poświadczona została tylko w jednej formie *o-tym*. We współczesnej białoruszczyźnie synkretyczna forma *tym* kształtuje instr. i loc.

Femininum

Nom.	ТА	ona 28, 45, taia 5, 28; kotoraiia 27, kotoraiia-ż 45, 49;
Gen.	ТОЎ	podle onoie 26, 37, z onoie 13, samoie 27, toy 33, s-toie 1, toie-ż 54, 64, toie-że 34, 35, 46, 48, 58, 70, 74, toiey 45; dla ktoroie-ż 5, 20, koźdoe 20, nikoteroie 66, nekotoryie 72, źadnoie 67;
Dat.	ТОИ	toy 2, 26; kotoroy-że 5;
Acc.	ТОІ	tuiu 2, 10, 11, 16, 18, 23, 27, 28, 44, 57, (w) tuju 1, 2; kotoruii-ż 17, 27, 45, 63, takowuii 63, 68;
Instr.	ТОЮ	z toiu 22, 28, za toju 2, toie-ż (doroioiu) 66;
Loc.	ТОИ	(na, w) toy 11, 16, 18, 60, w toy-że 63; po ktoroy 22.

Na wzór złożonej odmiany przymiotników ukształtowana została forma nom. femininum *taja*, zachowana również we współczesnym języku białoruskim.

W gen. dominuje forma *toje* (< *tojě*). Na mapie dialektalnej forma ta (z akcentem na temacie lub końcówce) obejmuje swym zasięgiem południowy i zachodni areał gwar białoruskich (DABM, mapa 135). W jednym przypadku poświadczony został wariant ze zredukowanym w wyniku przesunięcia akcentu końcowym *-e*: *toy*. Współczesny gen. dopuszcza wariantywnie formy *toj/taje* (Jurgelewič 1974: 216). Rezultatem wyrównania do zaimków miękkotematowych typu *jeje*, *mojeje* oraz redukcji końcowego nieakcentowanego *-e* jest forma *toiey*. W zaimku *nekotoryie*, por.: *nekotoryie pomocy [...] nenaszodziy 72*, końcówka gen. uogólniona została z deklinacji złożonej przymiotników.

Formy dat. oraz loc. kontynuują pierwotną synkretyczną końcówkę *-oj*: *toy*, *ktoroy*.

W acc. została poświadczona jedynie nowa, złożona postać zaimka wskazującego *taja*, np.: *wiru tuiiu mili 10*, *na tuiiu zimu 64*, *w tuiiu nocz 67*. Znana ona była już tekstem XIV-wiecznym (Scjaškovič 1977: 90; Jankoński 1989: 179).

Instr. obok regularnej formy *toju* zaświadcza postać (analogiczną?) z końcówką właściwą gen.: *toie-ż doroioiu 66*.

Pluralis

Masculinum, neutrum, femininum

Nom.	ТІ	sami 7, 24, 44, 53, 60, sami-że 68, ony 16, 28, 41, 50, 52, 63, onyi 2, 49, onyie 40, 51, tyi 22, 48, tyie 3, 7, 11, 13, 19, 22, 40, 41, 50, 57, 77; innyie 70, kotory 51, kotoryi 3, 29, 36, 44, kotoryie 5, 65, 77, 78, nekotoryi 27, nekotoryie 36, 70, 71, niekotoryie 1, 3;
------	----	---

Nom.	ТА	takija 24;
	ТЫ	tyie 2;
Gen.	ТЪХЪ	onych 40, tych 41, 49; innych 2, 26, 32, 42, 46;
Dat.	ТЪМЪ	samym 10, 49, 61, tym 3, 6, 12, wsiakim 14; kotorym-że 58;
Acc.	ТЫ	onyie 39, 71, tyi 20, 52, tyie 4, 16, 38; samych 49, 52, tych 17, 22, 55; innyi 10; innych 3, 46, 55, 60, 68, 76;
	ТА	(na, czerez) tyie 39, 43, 66; na tyia 39; innyi 27;
	ТЫ	tyie 24, 26;
Instr.	ТЪМИ	tymi 4, 43, 45, 51; z nekotorymi 72;
Loc.	ТЪХЪ	na onych 2, 63, (w, po) tych 4, 6, 9, 13, 42, tych-że 19, 43.

Innowacyjnością morfologiczną, będącą efektem połączenia w jednej formie dwóch zaimków, odznacza się nom.-acc. pl. Formy męskie częściowo zachowują właściwą masculinom końcówkę *-i* (**ti* + **ji* > *tiji* > *tyji*), np.: *innyi panowe [...], ktori* ... 29, *tyi panowe* 57, notowaną w dzisiejszych gwarach pińsko-brzeskich (DABM, mapa 138). Paralelnie jednak, na wzór femininów, przybierają one końcówkę *-e* (**ty* + **je*): *innyie nekotoryie horody* 71, *onyie hetmanowe* 40, *tyie hosty* 42. Frekwencja form z wtórnym *-e* jest wyższa niż z genetycznym *-i*, co dowodzi zaawansowania procesu wyrównawczego w kształtowaniu nom. pl. zaimków, które, wobec braku w języku białoruskim kategorii męskoosobowości/niemęskoosobowości, po fonetycznej zmianie [’e] > [’a] przetrwały do dziś. Uwarunkowane kategorią żywotności synkretyzm form acc. i gen. zaświadczają przykłady typu: *y tamże tych kniazey Wołozynskich [...] poymali* 55; *a s nim posłał innych kniazey Ruskich* 46.

Zaimek 3. os. (pochodzący z pierwotnie wskazujących zaimków **онъ, она, оно*) w nom. pl. posiada dla rodzaju męskiego formę z innowacyjną końcówką uogólnioną z femininów, np.: *prosił panow Polskich, aby ony*... 63. Ta postać zaimka ustaliła się jako współczesna norma nom. pl. wszystkich rodzajów, uzyskując jedynie prejotację (wskutek analogii do przypadków zależnych) oraz [o] > [a]: *jany*.

Feminina w nom.-acc. zachowują w „Kronice” postać regularną, natomiast neutra cechuje jeszcze rozchwianie końcówek, np.: *takija, na tyia pola* 39, *innyi mnohiie mesta* 27, jakkolwiek zaznacza się tendencja do uogólniania końcówki *-e*, por.: *tyie słowa* 43.

Zmiany form pozostałych przypadków stanowią efekt wyrównania do paradygmatu miękкотematowego, wskutek czego tematyczne [-ě] > [-y-], np.: *tych, tym, tymi*.

1.2. Odmiana miękкотematowa

Singularis Masculinum, neutrum

Nom.	н	weś 1, 29; nasz 52, nekij 10, twoy 36;
	к	se 24, 36, wse 16;
Gen.	кго	(koło, ot, u, w) n-eho 2, 10, 14, 55, 63, protywku ieho 24, seho 63, wseho 39, 49; moieho 13, 45, naszoho 75, swoieho 13, 18, 63, swojeho 6, 11, 12;
Dat.	кмоу	iemu 5, 6, 11, 17, 20, 27, 43, jemu 2, 5, 8, 9, 17, 33, k n-emu 10, 21, 27, 33, 70, wsemu 27; swoiemu 33, swojemu 17, 27;
Acc.	н	(na) sey 6, wes 17, weś 4, uweś 27, 70; ieho 2, 6, 8, 10, 68, jeho 2, za n-eho 20, 23, wseho 14; swoy 20; swojeho 6, 9, 20, swojoho 46;
	к	se 69, 76, se-že 9, wse 4; swoie 21, swoje 7, 8;
Instr.	нмь	(pered, pred, pod, z) n-im 8, 9, 24, 65, s-n-im 10, 21, n-im-že 25, 35, 73, so wsim 67, zo-wsim 1, 6; pod moim 24, swoim 11, pod twoim 24;
Loc.	кмь	po n-em 3, 9, 11, 14, po-n-em 4, pry-n-em 1, 21, 33, o sem 67, po sem-že 9, 34, na wsem 51; po moiem 45, swoim 17, (po, na) swoim 19, 20; pry swoim 11.

Decydujący wpływ na stan deklinacji zaimków rodzajowych w języku białoruskim wywarł paradygmat miękкотematowy. Zmiany, które się w nim dokonały objęły niewiele form i najczęściej stanowiły rezultat przekształceń fonetycznych. Taką genezę ma m.in. nagłosowe *u-* w nom.-acc. męskiej formy zaimka uogólniającego *uweś*, które rozwinęło się pod wpływem przypadków zależnych, zawierających regularne [u] < [v] po zaniku jerów słabych, por. np. gen.: *useho* < *vseho* < *vseho*.

Jedyną istotną zmianą morfologiczną jest wprowadzenie analogicznej końcówki instr. *-im* do loc. Tekst „Kroniki” poświadcza ten proces tylko w jednym przykładzie: *pry bracie swoim* 11. Obecnie loc. wyrównany do instr., podobnie jak w języku polskim, jest normą deklinacji zaimkowej w literackiej białoruszczyźnie.

Osobliwością paradygmatu zaimka 3. os. jest kontaminacja tematów flekcyjnych, dokonana w języku prsł.: *on-* (< zaimka wskazującego **onъ*, *ona*, *ono*) dla nom., *j-/-n'* (< zaimka anaforycznego **jb*, *ja*, *je*) dla przypadków zależnych. Temat supletywny, oparty na temacie zaimka **jb*, jest w „Kronice” formalnym wykładnikiem 3. os., natomiast tematy zaimka **onъ* stanowią wykładnik zaimka wskazującego, por.: *do onoho bereha* 3, *uzrył onoho Witenia* 14, *po onom poboiszczy* 40, *na on czas* 65.

Femininum

Nom.	ѧ	wsia 4, 8; moja 45, twoia 37, wasza 60;
Gen.	ѧѣ	ieie 28, protyw <i>n~eie</i> 32, <i>w-n~eie</i> 26, <i>wseje</i> 3, 56; <i>moieje</i> 37, <i>naszoie</i> 33, <i>swoieie</i> 29, <i>twoieie</i> 60; <i>swojeia</i> 6, 20, <i>swojeja</i> 12; <i>do swoiej</i> 13, 17, 66;
Dat.	ѧи	<i>iey</i> 28; <i>moiey</i> 36, <i>wsey</i> 48;
Acc.	ю	<i>ieie</i> 5, 12, 14, 20, 37, 44, 64, <i>ieie</i> 17, 28, <i>jeje</i> 18; <i>iu-ze</i> 30, <i>za-niu-ze</i> 30; <i>moiu</i> 24, <i>naszu</i> 7, 20, <i>swoiu</i> 8, 24, <i>swoju</i> 12, 18, <i>wsiu</i> 3, 6, 15, 71;
Instr.	ѧю	(<i>nad</i> , <i>s</i>) <i>n~eiu</i> 2, 64, <i>s-n~eiu</i> 22, <i>so wseiu</i> 39, 68, <i>so wseju</i> 46; <i>swojeju</i> 27, 35, 45, <i>so swojeju</i> 18, 31;
Loc.	ѧи	<i>na n~ey</i> 4, <i>na sej</i> 14, <i>wsey</i> 3, (<i>na</i> , <i>wo</i>) <i>wsej</i> 3, 9, (<i>na</i> , <i>po</i>) <i>wsey</i> 17, 35, 74; <i>moiej</i> 21, <i>swoiej</i> 6, 16, <i>twoiej</i> 20.

Końcówki miękkotematowych zaimków żeńskich w większości przypadków kontynuują stan odziedziczony. Regularne formy kształtują dat. synkretyczny z loc., np.: *k borode moiey* 45; *o zlosty swoiey* 50, *na sej* 14 oraz instr., np.: *s n~eiu*, *swojeju*, *so wseiu*.

Wariantywnością końcówek odznacza się gen. Dominują w nim formy z dwusylabową końcówką ukształtowaną na wzór zaimka *jeĭ*, por.: *moieje*, *swoieie*, *twoieie*. Współcześnie takie formy posiadają lokalizację geograficzną w gwarach brzeskich oraz pińskich (DABM, mapa 140). W tekście „Kroniki” pojawia się również forma z końcówką o zredukowanym nieakcentowanym *-e* wygłosowym: *do swoiej*. Ten typ końcówki upowszechnił się w tekstach białoruskich XVII–XVIII w. (Mova 1988: 162), stając się dzisiaj normą gen. Równolegle mogą jednak funkcjonować formy ze skontrahowanym wygłosem: *svaje* < *swojeje*, *maje* < *mojeje* (Jurgelevič 1974: 217).

Cerkiewnoślowiąską proveniencję ma końcówka formy *swojeja*, w której *-a* pochodzi z **-ę* (< **swojeje*).

Wśród form acc. na uwagę zasługuje głównie zaimek 3. os. W tej funkcji „Kronika” notuje jedynie formę synkretyczną z gen.: *otpuścił ieię z Malborka 31, stryże jeje czestno so kresty 32*. Taką postać biernika dokumentują już teksty XIV w. (Scjaškovič 1977: 46). Stara forma *ju* poświadczona została w Latopisie w połączeniu z partykułą *-že* w funkcji zaimka względnego: *wpadaesia w jamu, iuże sotwory 30*. W konstrukcji poprzyimkowej biernik otrzymuje postać z nagłosowym [n-]: *za-niuże*.

Dualis

Formy dualu w badanym tekście zachowały się reliktywno. W zakresie zaimków rodzajowych poświadczone zostały w dat.-instr. Por. dat.: *Mindohowize prysławszy pošy swoj, reka neczyni ima miłosty, nepostuszawszym im Daniła, y Wasilkowi zane sestra bi ieho za Daniłom 7*; instr.: *Potomże prysła Wykint mowiaczy, jako Nemcy chotiat wostaty na pomocz Tewtywiłu, y posła Daniło Erdywida, y na pomocz sobi Rusi y Połowcy, y mnoho wojewania byst meży ima 8*.

Pluralis

Masculinum, neutrum, femininum

Nom.	и	oni-że 7, 11, 24, 25, 35, 36, 53, 64, 67, wsi 3, 6, 7, 20, 35, 48, 77; moi 40, 45, 60, naszy 43, 44, twoi 40; inszyie 26, 36, 50;
	иа	—
	ѣ	—
Gen.	иѣѣ	ich 9, (do, meży, ot, u, do) n~ich 10, 15, 16, 18, 37, 54, (meży) wsich 23; inszych 15, 42, swoich 1, 23, 40, 61, twoich 23, waszych 73, 75;
Dat.	имѣѣ	im 4, 5, 7, 10, 11, 13, 18, 31, 40, k n~im 19, wsim 20, 59; po wsem 52; swoim 2, 53, 60, 69, swojm 17;
Acc.	ѣ	wsi 16, 20; ich 5, 7, 11, 15, 22, 31, 53, 77, na n~ich 4, 7, 11, wsich 3, 10, 14, 17, 36; naszy 75, swoj 7, swoi 44, 72; inszych 3, naszych 22, swoich 8, 20, 38;
	иа	iakiie 48; sija 69, syja 76; swoi 5, 6, 21, wsi 6, 24, 57;
	ѣ	swoj 3, wsi 14;
Instr.	ими	(meży, nad) n~imi 1, 13, 60, s~imi 7, 10; meży inszymi 27, swoimi 5, 6, 13, 15, twoimi 43, (so, zo) wsimi 21, 38, 48, 66, zo-wsimi 6;
Loc.	иѣѣ	(na, pry) n~ich 4, 75, na wsich 4, 44; pry swoich 23.

Zaimki rodzaju męskiego utrzymują zasadniczo w nom. i równym mu acc. pl. starą końcówkę *-i*, np.: *prysławszy pošy swoj 7, wsi horody swoi 65*, po zdyspalatalizowanych *-y*, por.: *predki naszymy 43*. Jednak od połowy wieku XVI zasięg tej końcówki ulega znacznemu ograniczeniu na rzecz uogólnionej z rodzaju żeńskiego końcówki *-e* (Mova 1988: 163), która kształtuje również współczesny nom. i synkretyczny z nim acc. pl. W „Kronice” została ona poświadczona w formie męskiej nom., por.: *byli inszyie, Moster brat, a Kuczuk a Lisica Żybentiaj 26*. Zaimki dzierżawcze *nasz, wasz* zachowały do dziś tradycyjną końcówkę *-y* (< *-i*): *naszy*. Formy zaimków żeńskich w acc. mają w Latopisie końcówki wyrównane do masculinów: *siły swoi 56, na wsi storony 70*, natomiast neutra wahają się między regularnym *-a*: *sija, syja* a końcówkami rodzaju męskiego: *stada konskie wsi pobrali 70* lub żeńskiego: *morderstwa [...] czynił iakiie wymysliły mohł 48*.

W formach pozostałych przypadków paradygmatu miękko tematowego nie zaszły istotniejsze zmiany. Zwrócenia uwagi wymaga jedynie zaimek *weś*. Zarejestrowane w „Kronice Bychowca” formy przypadków zależnych wskazują na całkowite wyparcie pierwotnych końcówek łączących ten zaimek z paradygmatem twar dotematowym (*всьєхъ, всьєтъ* itd.) i wprowadzenie na ich miejsce końcówek wariantu miękkiego: *wsich, wsim/wsem, wsimi*. Ślad starej odmiany pozostał jedynie w dat. w formie *wsem*, obocznej do nowego *wsim*. Nom.-acc. *wsi* uważany jest dzisiaj za dialektalną cechę gwar północno-wschodnio-białoruskich oraz brzesko-pińskich (DABM, mapa 141).

2. Zaimki nierodzajowe

2.1. Zaimki osobowe

Singularis

Nom.	ЯЗЬ, Я	ja 20, 25, 37, 75, ja 17, 18, 20, 24, 42;
	ТЫ	ty 23, 24, 25, 37, 42, 75;
Gen.	МЕНЕ	(do, w) mene 21, 24; (dużey) mia 42;
	ТЕБЕ	(od, protyw) tebe 8, 26, 43, 75, w-tobe 45;
Dat.	МЪНѢ, МИ	mne 11, 23, 24, 38, 45, mni 37, ko mni 35; mi 13, 23, 36, 42;
	ТОБѢ, ТЕБѢ, ТИ	tebe 7, 25, 43, 45, 52, tobe 8, 37, 42, tobie 42, 52; (k) tobi 18, 25, 42, 43;
Acc.	МЕНЕ, МА	na mene 24, 37; menia 53;
	ТЕБЕ, ТА	(za) tebe 20, 75;

Instr.	МЪНЮЮ	nado-mnoju 45, so mnoiu 37, so-mnoiu 23, zo-mnoju 45;
	ТОБОУЮ	(z, s) toboiu 18, 53;
Loc.	МЪНѢ	—
	ТОБѢ, ТѢБѢ	po tobe 42.

Zaimki osobowe w „Kronice” kontynuują w większości przypadków stan ogólnoruski z właściwym *mu*, a odziedziczonym z epoki prśł., układem form supletywnych *ja-mene*. Część form wymaga jednak komentarza ze względu na rysujące się w nich odstępstwa.

Formy dat.-loc. zaimka 2. os. opierają się na dwóch rdzeniach: starszym, przejętym z prasłowiańszczyzny i dominującym w zabytkach staroruskich *teb-: tebe* oraz nowszym, będącym innowacją północnosłowiańską *tob-: tobe/tobie/tobi*. Ostatnie formy, w których rdzeniowe [-o-] wprowadzono na miejsce [-e-] pod wpływem instr. (Stieber 1979: 140), w badanym zabytku przeważają. Współcześnie, po zmianie fonetycznej [o] > [a], są one normą literackiej białoruszczyzny.

W acc., po wycofaniu się enklityk, panującymi okazały się wyrównane do gen. formy *mene, tebe* (> dzisiejsze przekształcone fonetycznie *m'an'e, c'ab'e*). Zupełny wyjątek stanowi forma *menia*, będąca kontaminacją dawnego acc. *m'a* i gen. *m'en'e*. Współcześnie formy takie występują w gwarach południowobiałoruskich, nie znających akania (Scjaškovič 1977: 32).

Odosobniony przykład gen. *mia* ilustruje zjawisko odwrotne – przeniesienie formy pierwotnego acc. do gen., por.: *dużey mia* 42. Forma gen. zaimka 2. os. *w-tobe* nosi charakter hiperyzmu powstałego na tle dążenia do wprowadzenia [-o-] rdzeniowego w miejsce [-e-] (Borkovskij, Kuznecov 1965: 232).

Formy enklityczne „Kronika Bychowca” zachowała jedynie w postaci kilkakrotnie poświadczonego dat. zaimka 1. os. *mi*. Niewykluczone, że wzorem mógł tu być język polski, por.: *żałost' mi [...] uczynił* 23. Zmianami o charakterze fonetycznym (realizacja [ǰ] > [e] lub [i]) uwarunkowana jest oboczność końcówek -e/-i w postaciach ortotonicznych zaimków w dat., np.: *mne, tebe/tobe/tobie* obok *mni, tobi*.

Pluralis

Nom.	МЫ	my 43, 44, 65;
	ВЫ	wy 25, 44, 45;
Gen.	НАСЪ	(u, meży, do) nas 21, 25, 26, 60;
	ВАСЪ	(u, meży, ot) was 25, 41, 45;
Dat.	НАМЪ, НЫ	nam 18, 24, 27, k nam 23, 25, 33;
	ВАМЪ, ВЫ	wam 41, 45, 68;

Acc.	НАСЪ, НЫ	nas 24, 25, 35, na nas 23, 24;
	ВАСЪ, ВЫ	was 35, 45;
Instr.	НАМИ	nami 43, s nami 23;
	ВАМИ	(meży, z) wami 35, 43, 68;
Loc.	НАСЪ	—
	ВАСЪ	—

Deklinację zaimków osobowych w pl. cechuje regularne użycie poszczególnych form przypadkowych. Nie zachowują się natomiast w „Kronice”, podobnie jak w innych latopisach starobiałoruskich, formy enklityczne (Mova 1988: 147). Marginalnie notują je głównie zabytki literatury religijnej (Scjaškovič 1977: 29). Synkretyzm acc. z gen.: *nas, was*, por.: *Bohi nas osterehli 24, was wo lubow zvedu 35*, zamiast starych form *ny, vy*, jest efektem rozwoju kategorii żywotności.

2.2. Zaimek zwrotny

Nom.	—	
Gen.	СЕБЕ	(meży, od, protywu, w, do, z) sebe 7, 9, 14, 18, 26, 28, 37, 41, 53, 59;
Dat.	СОБЪ, СЕБЪ, СИ	sebe 9, 13, (k) sobe 23, 43, sobie 7, 12, 18, 19, 33, 46, sobe-že 9; sebi 8, sobi 8, 9, 10, 11, 12, 13, 18, 19, 20, 38, 62;
Acc.	СЕБЕ, СА	sebe 62, (na, za) sebe 10, 13, 14, 18, 29, 37, za-sebe 12; se 2, sia 56, 57, 60, 74;
Instr.	СОБОЮ	(meży, z, za) soboiu 2, 3, 5, 7, 14, 18, 26, 36, so soboiu 1, 7, 9, 29, 33, 78;
Loc.	СОБЪ, СЕБЪ	sobe 5, 63; sobi 5, 7, 42, po sobi 28.

Osobliwością paradygmatu zaimka zwrotnego jest dążenie do oparcia jego odmiany na północnoślubińskim temacie *sob-*. Dowodzą tego formy dat., gdzie wycofujący się temat *seb-* poświadczony został zaledwie kilkakrotnie, zdominowała go postać z [-o-]: *sobe/sobie/sobi*. Loc. zaś nie zachował ani jednej formy z rdzeniowym [-e-], np.: *meży sobe 63, po sobi 28*.

W acc. panującą okazała się forma dawnego gen. *sebe*, np.: *wziat na sebe 10*. Pierwotna postać acc. *sia* zasadniczo nie ma już charakteru zaimkowego, stanowi morfem słowotwórczy charakteryzujący czasowniki zwrotne. W stosunku do czasownika zajmuje postpozycję, np.: *poselilisia 2, narodytsia 4, dadutsia 25, chrystyliasia 29, podatsia 62*, prepozycja jest wyjątkiem: *sia weselili 56, sia zjechali 57, sia mył 60*.

2.3. Zaimki pytajne, nieokreślone, przeczące

Nom.	КЪТО	chto 75, kto 7, 9; nechto 23, 34;
	ЧЬТО	szto 76, szto-ż 12; neszto 33;
Gen.	КОГО	kocho 9; nikocho 49, ni odkocho 49;
	ЧЕГО	czoho 31, 45; niczoho 26, 30, 32, 40, 48, 66, niczecho-że 50, 57;
Dat.	КОМУ	komu 65, nikomu 41;
	ЧЕМУ	—
Acc.	КОГО	kocho 13, 53, kocho-że 9; nikocho-że 9;
	ЧЬТО	szto 3, 4, 7, 21, 24, 55, 75, szto-ż 12, 67, w woszto 24; niwoszto 55;
Instr.	ЦѢМЬ	—
	ЧИМЬ	czym 42, 49; niczym 41;
Loc.	КОМЬ	—
	ЧЕМЬ	na czom 63;

W porównaniu ze stanem ogólnoruskim zaimki te nie doznały istotnych zmian na gruncie zachodnioruskim. Przekształcenia objęły w głównej mierze stronę fonetyczną. Bazujące na wspólnym temacie **k-* zaimki *кѣто, чѣто*, po zaniku słabych jerów i dysymilacyjnej zmianie grup spółgłoskowych, utworzyły formy *chto* (zaświadczone w „Kronice” równoległe z *kto*), *szto*.

Końcówki fleksyjne wariantu twardego (*chto*) i miękkiego (*szto*) w większości przypadków zostały zachowane. W izolowanej w całym paradygmacie formie instr. *цѣмь*, odzwierciedlającej rezultat II palatalizacji prsł. (< **koimь*), tematyczne [c] jeszcze w epoce staroruskiej uległo wyrównaniu do [k] pod wpływem pozostałych przypadków (Šachmatov 1957: 166), końcówka *-im* natomiast została uogólniona z wariantu miękkiego, por.: *czym*. Z czasem, podobnie jak w pozostałych typach zaimków i przymiotników, ujednociono formy instr. i loc. do postaci *kim, czym* (Jankoŭski 1989: 184). „Kronika Bychowca” takich form jeszcze nie zaświadcza.

3. Podsumowanie

Z przedstawionych wyżej uwag wynika, iż udokumentowane w „Kronice” zmiany dokonujące się w systemie fleksyjnym zaimka starobiałoruskiego

w znacznym stopniu przybliżyły go do stanu współczesnego. Ewolucyjnym, w stosunku do epoki staroruskiej, przekształceniom podlegały zarówno (1) tematy, jak i (2) końcówki fleksyjne form zaimkowych.

1. Zmiany w tematach:

- 1) dążenie do oparcia odmiany zaimka 2. os. i zwrotnego na północnośląskich rdzeniach *tob-*, *sob-*, np.: *tobe*, *tobi*, *sobie*, *sobi*;
- 2) tendencja do usuwania [n-] z nagłosu form przypadkowych dawnego zaimka *jъ w pozycji poprzyimkowej, np.: *protywku jeho*;
- 3) pojawienie się innowacyjnych (utworzonych na wzór przymiotników złożonych) zachodnioruskich form zaimków wskazujących *toj*, *toje*, *taja*, *tyie* / *tyi*;

2. Zmiany w zakresie końcówek, będące rezultatem:

- 1) wyrównań analogicznych między typem twarodo- i miękkotematowym. Innowacją zachodnioruską stanowi uogólnienie przez paradygmat twarodotematowy końcówek miękkotematowych. W efekcie pojawiły się np. formy instr.-loc. sg. *tym* (por. ros. instr. *t'em*, loc. *tom*), gen. pl. *tych*, dat. pl. *tym* i in.;
- 2) wyrównań w obrębie jednego paradygmatu. Konsekwencją stał się białoruski synkretyzm form instr. i loc. sg., np.: *nad tym*, *za-tym* i *o-tym*;
- 3) przekształceń fonetycznych. Doprowadziły one np. do pojawienia się w gen. sg. femininum wariantywnej formy zaimka *toj* (funkcjonującej współcześnie obok *taje*), zrównanej z pierwotnym dat.-loc.

Przypadki kontynuacji starych form, wycofujących się już z języka ogólnoruskiego, jak np. zaświadczony z cerkiewnośląską końcówką gen. sg. zaimka żeński *swojeja* czy też archaiczny acc. zaimka względnie *iuże* / *niuże*, „Kronika” udokumentowała śladowo.

Mniej wyraźne niż w przypadku rzeczownika cechy dialektalne, rysujące się w systemie fleksyjnym zaimka, pozwalają szukać nawiązań i paraleli w zespole gwar południowej i zachodniej Białorusi, ze szczególnym uwzględnieniem gwar pińskich i brzeskich, por. np. formę gen. sg. zaimków rodzaju żeńskiego wskazujących: *toje*, *onoie* i dzierżawczych: *moieje*, *naszoie*, *swoieie*, *twoieie*.

C. Przymiotnik

W „Kronice” kontynuowane są dwa typy odmiany przymiotników: rzeczownikowy (niezłożony) i zaimkowy (złożony). Deklinacja rzeczownikowa, nie różnicująca fleksyjnie przymiotnika od rzeczownika, zatem niewyrazista formalnie, już na gruncie staroruskim była typem regresywnym, wypieranym przez odmianę złożoną o odrębnym inwentarzu końcówek, ukształtowanych pod wpływem

paradygmatu zaimkowego. W badanym Latopisie deklinacja złożona jest typem panującym, a utrwalony system końcówek dokumentuje pewne specyficzne cechy fleksyjne, mające charakter innowacji białoruskich.

1. Odmiana prosta

Przymiotniki deklinacji niezłożonej wykazują jeszcze w „Kronice” pewną żywotność. Według paradygmatów rzeczownikowych odmieniają się przymiotniki wszystkich grup znaczeniowych. Szczególną frekwencją formy te odznaczają się w nom. sg. i pl., co zdeterminowane było syntaktycznym zakresem ich użycia, ograniczonym stopniowo do funkcji orzecznika, por. przykłady sg.: *A panuiuczy iemu w Połocku był łaskaw na poddanych swoich* 5; *miateż byst welik* 9; *y kreszczennieże ieho lstywo byst* 8 oraz pl.: *jest bratija moja, Olszyn syn Mindogow, a Giedrow syn Ginwił, ino ieszcze mały sut* 13.

Dość licznie jednak zabytek zaświadcza występowanie przymiotników niezłożonych również w funkcji przydawek, np.: *widiaczy ieho muża czestna y rozumna* 12; *y wpade w strach welik* 21; *y sotwory brak czesten* 32; *y kniaź Szwidrygayło weliku czest iemu sotwory w horode Wilni* 45.

Wśród form odmiany niezłożonej typem dominującym są przymiotniki dzierżawcze z sufiksem *-ow/-ew*, pochodne od nazw własnych, np.: *Jagoyłow, Mindogow, Narymontowo, Witoldowo, Kiestutiewu, Haniulewu* lub appellatiwów, np.: *korolewo, orłowi, paralitykowa*. Mniej poświadczeń uzyskały formacje z przyrostkami *-in/-yn*, np.: *Maryine, zubryny* oraz *-j-*, np.: *diawoliu, psiu*.

Singularis

Masculinum, neutrum

Nom.	ВЕЛИКЪ	łaskaw 5, nemocon 12, ne somiren 54, pomocen 62, swiat 9, welik 9, 17, 53, weseł 9; Jagoyłow 40, Kazimirow 56, Kunosow 2, Ławraszow 13, Mindogow 13; bożyi 9, mniszy 22;
	ВЕЛИКО	lstywo 8; korolewo 62; Witoldowo 32;
Gen.	ВЕЛИК-А	Dowoynowa 27, Kitowrasowa 1, Witoltowa 33;
Dat.	ВЕЛИК-ОУ	(po) bożyiu 54, (po) diawoliu, diawołu (nauczeniju) 10, 48, korolewu 72; (ko) Kestutiewu 25, Korybutowu 33, (k) Maryinu 31;
Acc.	ВЕЛИК-Ъ ВЕЛИК-А	czesten 32, czestna 12, lut 7, rozumna 12, welik 5, 21; Kontowtowa 52, Korolewa 41, Mindogowa 16, Utenusowa 10; (na) mitropoli 34;

Acc.	ВЕЛИК-О	nemało 56; bożyie 30, Bożyie 49; Irykowo 61, (woysko) Narymontowa 12, Narymontowo 12, (na) Sokołowo 40;
Instr.	ВЕЛИК-ЪМЬ	—
Loc.	ВЕЛИЦ-Ѣ	(w) orłowi (hnezde) 17, (po) welice (dni) 15; (u woysku) Irykowe 60, (w, u) Maryine, 32 Maryini 27, Witoltowi 40.

W sg. masculina oraz neutra uzyskują regularne końcówki rzeczownikowego paradygmatu **-o/-jo**-tematowego: *-a* w gen., *-u* w dat. Formy acc. wykazują synkretyzm z nom. w obrębie przymiotników określających rzeczowniki nieżywotne, np.: *y wpade w strach welik* 21; *y sotwory brak czesten* 32 oraz z gen. w obrębie określeń rzeczowników żywotnych, np.: *widiaczy ieho muža czestna y razumna* 12.

Przekształcenia fonetyczne związane z różną realizacją [ě] (> [e] lub [i]) stanowią źródło oboczności końcówek loc.: *-e*, np.: *Irykowe, Maryine, welice, -i*, por.: *Maryini, orłowi, Witoltowi*. Forma *welice* poświadcza stary typ alternacji morfologicznej w temacie zakończonym spółgłoską tylnojęzykową [k] > [c], która stanowi relikł tzw. II palatalizacji prsł. Przykłady tego zjawiska „Kronika” utrzymała również w systemie rzeczownika, por.: *na berezie, w Nowehorodce, na Trocech* i in.

Odosobniona końcówka neutrum *-a* w acc.: *woysko Narymontowa* jest przypuszczalnie jednym z nielicznie zaświadczonych przez Latopis przykładów procesu akania. Nom.-acc. neutrum *bożyie* (np.: *miłserdyie Bożyie, bożyie derewo*) zawiera nieskontrahowane *-yj-* (< **-bj-* formantu derywującego przymiotniki dzierzawcze).

Femininum

Nom.	ВЕЛИК-А	dobrowolna 28, nemała 13, paralitykowa 75;
Gen.	ВЕЛИК-Ы	(z naprawy) Dowgierdowy 52;
Dat.	ВЕЛИЦ-Ѣ	—
Acc.	ВЕЛИК-ОУ	krasnu 11, 16, psiu 48, pustu 3, 40, weliku 31, 45, mnohu 7, (w) Podolsku 34; dewiczyiu 28; Haniulewu 24, Kazimirowu 39, Mistrzowi 40, Towtywiłowu 9, Władysławowu 39;
Instr.	ВЕЛИК-ОЮ	(z) Bożyiu 20, 21, 34, 60, 73;
Loc.	ВЕЛИЦ-Ѣ	(w) male (drużynie) 6, 15; (po smerty) Michajłowe 74, Zygimontowe 50.

Regularnością form odznacza się żeński paradygmat odmiany niezłożonej przymiotników, przyjmujący końcówki rzeczownikowej deklinacji **-a/-ja**-tematowej.

Pluralis

Nom.	ВЕАНЦ-И	mały 13; Irykowy 59, 61, korolewy 62, Zubryny 51; boży 8, Pskowiczy 12;
	ВЕАНК-А	—
	ВЕАНК-Ы	—
Gen.	ВЕАНК-Ъ	—
Dat.	ВЕАНК-ОМЪ	—
	ВЕАНК-АМЪ	—
Acc.	ВЕАНК-Ы	mnohi 7, 8; Szwidryhaytowy 46; rysij 10, medweży 10;
	ВЕАНК-А	mnohi 11, 14; Szwarnowa 10, Wasilkowa 10;
	ВЕАНК-Ы	roskoszny 2, wielki 11;
Instr.	ВЕАНК-Ы	—
	ВЕАНК-АМИ	—
Loc.	ВЕАНЦ-ЪХЪ	—
	ВЕАНК-АХЪ	—

W pl. formy niezłożone przymiotników utrzymały się jedynie w dwóch przypadkach: nom., np.: *żołnierzy Irykowy usłyszali* 59 i acc., np.: *pobrali hrady mnohi* 7, potwierdzając tym samym ujawniającą się również w innych zabytkach tego okresu tendencję do ograniczania ich użycia na rzecz deklinacji złożonej.

Zachowane formy nom. kształtuje zuniwersalizowana, genetycznie żeńska końcówka *-y*, por.: *żołnierzy Irykowy* 59, *korolewy ludy* 62 i in.

Tendencje wyrównawcze ujawniły się również w acc., gdzie formy z analogiczną końcówką *-y/-i* stają się dominującymi, niezależnie od rodzaju przymiotnika, por. neutrum: *y kniażył Giliğin mnohi leta* 11. Paralelnie można też odnotować regularne dla rodzaju nijakiego *-a*: *pojechał na słowa Wasilkowa, y Szwarnowa* 10.

We współczesnym języku białoruskim niektóre przymiotniki jakościowe mogą występować jako formy oboczne o odmianie niezłożonej, np.: *duż/duży, hatou/hatovy, vinavat/vinavaty, zdarou/zdarovy*, ograniczając jednocześnie syntaktyczny zakres swego użycia do funkcji predykatu. Jedynie w języku poezji i folkloru formy te mogą zachowywać funkcję przydawki, por.: *Łodki vyptyli na Narač, by na sine mora* (Bułyka, Żurański 1979: 144). Jednak, w opinii

E. Karskiego (1956: 223), podobne przymiotniki należy traktować jako formy skontrahowane, których użycie poddyktowane zostało wymogami rytmicznymi wiersza.

Formy przymiotników dzierżawczych na *-ov/-ev, -in/-yn* zachowały w języku białoruskim w nom./acc. sg. i pl. odmianę rzeczownikową, np.: *brataŭ, matčyn* (masculinum), *bratava, matčyna* (femininum i neutrum), *bratavy, matčyny* (pl.). W pozostałych zaś przypadkach zwyciężyła odmiana złożona: *bratavaha, matčynaj; bratavych* itd. (Jurgelevič 1974: 206).

2. Odmiana złożona

Większość form fleksyjnych przymiotników w „Kronice Bychowca” uzyskała końcówki deklinacji zaimkowej (złożonej). Jej ewolucja w języku białoruskim, jak dowodzi Latopis, dokonywała się w efekcie przekształceń fonetycznych i morfologicznych.

2.1. Odmiana twar-dotematowa

Singularis Masculinum, neutrum

Nom.	Добры	blahowerny 61, czudny 34, derewenny 32, dobry 64, dworny 40, hodny 13, horbaty 22, hospodarski 75, Kijewski 4, Ladski 57, Litowski 6, miłostywy 63, 75, miły 41, nowy 42, okrutny 12, prawy 38, sprawedliwy 17, stary 37, sudny 10, 11, waleczny 12, walny 57, weliki 4, 20, 35, 64, wierny 64, zakonoprestupny 30, Żomoytski 6; dobryj 34, welikij 42, 67;
	Добры-ок	bohatoie 42, Litowskoie 78, Mazoweckoie 42, Nemnowoie 1, Pomorskoie 29, welikoie 14, 23, 32, 42, 64, znamenitoie 32;
Gen.	Добры-ого Добры-аго	cełoho 1, Chrystyiańskoho 43, dobroho 57, dorosłoho 13, dywnoho 70, Hreczeskoho 42, Litowskoho 77, nadobnoho 14, okrutnoho 41, pryżożonoho 10, rownoho 39, rožnoho 2, (podłuh) rymskoho 2, smirenoho 34, stryiecznoho 55, swiatoho 5, 18, 53, światoho 10, szlacheckoho 49, szyrokoho 39, (do, u, ot) welikoho 6, 13, 18, 25, 31, 32, 64, 71, wicznoho 66, wilikoho 67, zemskoho 74, złoho 36, 77; podobnaho 2, wecznaho 66, (z, ot) welikaho 18, 31, 49;
Dat.	Добры-омай	derewennomu 32, Eykszyszkomu 4, komornomu 40, lubemomu 64, miłostywomu 52, prostomu 74, pryżożonomu 15, 58, Ruskomu 12, szlacheckomu 48, (po) tychomu) 20, welikomu 4, 18, 22, 25, 68;

Acc.	ДОБР-ЫИ ДОБР-ОГО	czerneczeski 10, dołhi 56, dywny 17, krasny 8, mniszeski 9, mурowany 46, nemały 3, newinny 74, nizki 50, niżni 17, Pruski 58, srebrny 8, stołeczny 17, (mimo) swiaty 27, weczny 38, weczysty 61, (u) weliki 30, wysoki 50, złaty 8, żelazny 17, żelizny 17; (w) dalnij 56; bezakonnoho 9, dwornoho 75, hodnoho 13, (na) mudroho 13, okaiannoho 9, rożonoho 29, 63, welikoho 6, 16, 32; Ladckaho 10, lubimaho 75, stryiecznaho 29;
	ДОБР-ОК	bezczyślennoje 6, bezczyślennoie 40, chrabroie 69, (na) chrystyiańskoie 30, (u) dobroie 23, dorodnoie 14, (u) Duńskoie 1, hospodarskoie 75, krestnoie 30, 63, krownioie 67, 70, Ladckoie 58, Litowskoie 58, małoie 1, morskoie 58, mužnoie 69, naprasnoie 73, newymownioie 15, otrawnoie 34, poharńskoie 73, Pomorskoie 28, swiatoie 5, 9, wecznoie 70, (na) welikoie 14, 18, 63, welikoje 33, znamenitoie 37;
Instr.	ДОБР-ЫМЬ	bezczyślennym 71, (z) Daniłowym 8, dywnym 21, hodnym 14, Irykowym 59, krasnym 20, małym 14, mochnatym 21, (z) newymownym 21, osobnym 1, suchym 75, (so) swiaszczennym 32, wecznym 62, żywym 50; dorohim 21, (nad) morskim 3, (z) Papieżskim 46, poharńskim 17, Utyńskim 11, (z) welikim 4, 6, 13, 16, 35, włoiskim 3;
Loc.	ДОБР-ОМЬ	(pry) Cesarskom 43, (w) dobrom 41, (w) Duńskom 1, (wo) Jagoływom 40, (w) korotkom 60, (na) krutom 76, (na) krywom 32, (na) Litowskom 51, (po) lubimom 44, Nowhorodskom 6, (w) pohanom 75, (u) Trockom 48, (na, u) welikom 3, 5, 6, 51, (w) Wileńskom 28, (na) Żomoytskom 3; (na) Ruskim 14, Wołyńskim 51.

W nom. sg. rodzaju męskiego przymiotniki twarodematowe charakteryzują się końcówką *-y* (po tylnojęzykowych *-i*), powstała w wyniku kontrakcji grupy *-yj* (< *-ьjъ). Wariant nieściągnięty poświadczony został tylko w dwóch formach nom.: *dobryj, welikij* oraz jednej w acc.: *w dalnij horod* 56. Przymiotniki męskie z końcówką *-yj* obecne są w tekstach zachodnioruskich przez cały XVI–XVII w., jakkolwiek już w gramotach XIV- i XV-wiecznych pojawiają się również formy ze skonstruowanym *-y* (Bułyka, Żurański 1979: 147). Taka postać nom. męskich jest normą współczesnej białoruszczyzny oraz większości gwar. Wyjątek stanowią gwary północno-wschodnie (okolic Witebska i Mohylewa) oraz południowa część obwodu brzeskiego, gdzie obowiązuje *-yj/-ej* (Blinawa, Mjacel-skaja 1980: 89).

Formy nom. i acc. neutrali mają regularną końcówkę *-oje*, zachowaną zarówno pod akcentem: *małoie, swiatoie*, jak i w pozycji nieakcentowanej, np.: *bohatoie, krestnoie, naprasnoie, welikoie*. We współczesnym języku białoruskim nieakcentowana końcówka neutrali ma postać *-aje*, ukształtowaną w wyniku fonetycz-

nej zmiany [o] > [a]. Natomiast gwary okaję zachowują nieakcentowane *-oje*, np.: *zymówoie, poléznoie* (Blinava, Mjacelskaja 1980: 89).

Końcówką gen. masculinów i neutrów jest w zabytku *-oho*, stanowiące rezultat analogicznego upodobnienia do gen. zaimków twaridotematowych. Końcówka ta była dominującą w zabytkach piśmiennictwa zachodnioruskiego XVI–XVII w., jedynie teksty religijne, np. wydania F. Skoryny, powszechnie wykorzystywały wzorcowe dla cerkiewnosłowiańszczyzny *-aho*, np.: *hřešnaħo, mudraħo, pravednaħo* (Bułyka, Żurański 1979: 149). Kilkakrotne poświadczenie końcówka *-aho* uzyskała również w „Kronice”: *wecznaħo, welikaħo*, stanowiąc oboczną postać dominującego *-oho*: *wicznoho, welikoho*. Współcześnie końcówkę *-oho* zachowują, niezależnie od warunków akcentuacyjnych, gwary okaję (Blinava, Mjacelskaja 1980: 92), podczas gdy literackiej białoruszczyźnie pod akcentem właściwa jest końcówka *-oha*, bez akcentu *-aha*.

Regularną końcówką *-omu*, związaną genetycznie z deklinacją zaimków, charakteryzuje się dat. obu rodzajów.

Formy rodzaju męskiego przymiotników odnoszących się do rzeczowników nieżywotnych w acc. wykazują synkretyzm z nom., np.: *u weliki post 30; pokoy weczny wczyniwszy 38*, zaś określające rzeczowniki żywotne – z gen.: *widiaczy muza mudroħo, a hodnoħo Witena 13; y wencza welikoho kniazia 32*.

W instr. końcówką panującą jest *-ym*, po spółgłoskach tylnojęzykowych *-im*: *dorohim, morskim, welikim*. Wyjątkowo w formie *suchym* końcówka *-ym* odzwierciedla tradycyjny zapis grupy ⟨xy⟩ (fonetycznie [xi]) bądź jest przejawem wpływu polszczyzny. Rzadkie w źródłach starobiałoruskich XV i początku XVI w. formy z końcówką *-ym* przy tematach z wygłosową spółgłoską tylnojęzykową traktowane są jako przejaw tradycji pisownianej, a nie żywej wymowy (Bułyka, Żurański 1979: 155).

Loc. rodzaju męskiego i nijakiego kształtuje regularna, analogiczna do deklinacji zaimków, końcówka *-om*. Dwukrotne poświadczenie uzyskała wyrównana do instr. końcówka *-im*: *na welikom kniastwie Litowskom y Żmuydzkom y Ruskim 14, na wsem welikom kniastwi Litowskom y Ruskom y Wołyńskim 51*. Dzisiaj jest to norma języka białoruskiego i większości gwar. Jedynie gwary brzeskie, niektóre homelskie, częściowo grodzieńskie i mińskie zachowują formy loc. na *-om* (Blinava, Mjacelskaja 1980: 94).

Femininum

Nom.	Добр-аіа	błahowirnaja 61, Chrystyjańskaja 12, krywaja 17, łysaja 17, mocnaia 37, nezmerznaia 75, pohanskaia 56, prostaia 66, Rускаia 4, Ruskaja 20, Rymskaja 43, staraja 43, swiataja 5, Tatarskaia 56, welikaja 12, Żomoydzkaja 2;
Gen.	Добр-оўѣ Добр-ыўѣ	(ot) bezbożnoie 6, bożskoie 29, dostoynoe 32, Ladckoie 66, (z) lewoie 77, litowskoie 50, Moskowskoie 74, ostatocznoie 63, Podolskoie 19, 45, (z) Polskoie 19, 58, Rezańskoie 35, rozmaitoie 2, Ruskoie 4, Rymskoie 1, 20, swiatioie 5, 9, welikoie 4, 17, 22, zemskoie 48;

Gen.	ДОБРОЎ ДОБРАЎ	korolewoie 72; Bozskoy 22; newymownyia (radosty) 78, Preczystyia (Bohorodycy) 71, swiatyia (nedeli) 10; (koruny) polskije 43;
Dat.	ДОБРОИ	(po) krasnoy 21, Peczerskoy 34, (ko) Swiatoy 34;
Acc.	ДОБРОЮ	(po) biełuiu 28, bratskuiu 33, Cesarskuiu 43, chłopskuiu 49, czornuiu 13, jadowituiu 56, kamennuiu 5, krasnuiu 11, (w) Ladckuiu 20, 70, łatyńskuiu 29, odnostaynuiu 50, Podlaszskuiu 70, Podolskuiu 19, rodnuui 23, Ruskui 3, ruskiu 5, tatarskui 6, welikiu 1, 72, 12, 33, welikuju 2, werbnuui 49, Zawelskui 3, zemskui 75, złui 72, znakomitui 27, znamenitui 40;
Instr.	ДОБРОЮ	Litowskoiu 19, łysoiu 17, (za) małoju 24, Nemeckoj 27, (z) newymownoi 65, paralitykowi 75, (z) welikoj 8, 9, 21, 27, 56, 62, 69, złoi 69;
Loc.	ДОБРОИ	braterskoy 18, (w) dobroy 20, (na) krywoy 17, (w) Lackoy 10, (na) lewoy 44, (w) małoy 35, (w) Podolskoy 19, (na) poklonnoy 21, (na) prawoy 77, (u, wo) welikoy 3, 18, 56, 75, (na) wysokoy 11, (na) Żawelskoy 3, 47, (w, na) Żomoydzkoy 2, Żmoytskoy 3.

Nom. sg. femininów kontynuuje dawne formy z zakończeniem *-aja*, por.: *blahowirnaia kniahinia* 61, *szlachta staraja Rymskaja* 29. Nieściągnięta postać końcówki panuje we współczesnym języku białoruskim oraz w gwarach północno-wschodnio- i środkowobiałoruskich, południowy zachód odznacza się kontrakcją wygłosowej grupy *-aja* > *-a* (Blinava, Mjacelskaja 1980: 90). Jednak zabytkom straobiałoruskim XVI w. ściągnięte formy nom. raczej nie są znane (Karskij 1956: 230).

W gen. dominują formy z końcówką *-oje* (< *-oję*), która w postaci obocznej do *-oj* utrzymała się do dziś w gwarach południowo-zachodnich. Jedno zaledwie poświadczenie uzyskał fonetyczny wariant tej końcówki *-oj*: *matki Bozskoy*, powstały w wyniku redukcji nieakcentowanej samogłoski wygłosu i stanowiący obecnie normę języka literackiego. Jeden z przymiotników zachował archaiczną końcówkę gen. *-ije*, kontynuującą północnosłowiańskie *-iję* (z *pany twoimi koruny polskije* 43), natomiast trzy inne formy utrwaliły, nawiązującą do wzorca cerkiewnosłowiańskiego, końcówkę *-yja* (< *-yje*): *newymownyia radosty y weselija napońniwszesia* 78; *pomoczju Preczystyia Bohorodycy* 71; *y pryiechał swiatyia nedeli* 10.

Złożony paradygmat przymiotnikowy z końcówką gen. *-oje* reprezentuje również substancywizowany przymiotnik *korolewoie*, por.: *marszałka y pisara kancelera korolewoie jeje miłosty* 72.

Regularna końcówka *-oj* kształtuje formy femininów w dat.-loc., por.: *po krasnoy, ko Swiatoy; w dobroy, na krywoy, w Lackoy*.

Nieściągniętym typem końcówki *-uju*, zachowanym również we współczesnym języku białoruskim, charakteryzuje się w Latopisie acc., por.: *czornuiiu, kamennuiiu, welikuju, Podlaszskuiiu* i in.

W instr. utrzymuje się bez zmiany dwusylabowa końcówka *-oju*, znana także współczesnym gwarom południowo-zachodnio-białoruskim (Blinawa, Mjacelskaja 1980: 94). Literacka białoruszczyzna oraz gwary północno-wschodnie mają w tym przypadku zredukowane *-oj*.

Pluralis

Nom.	ДОБР-ЫН	czornyi 53, hornyi 53, konnyi 75, prostyi 43, 54, rannyj 53, silnyi 19, wiernyi 48, 60; Lackij 43, 57, Litowski 43, 59, ruskij 50, Smolenski 54, Wileński 22; Bahranowskie 56, gleytownie 19, lichyie 37, Lackie 58, 59, 60, 75, Litowskie 20, 60, 75, przednie 76, Ruskie 7, Smolenskie 53, Tatarskie 19, Wołyńskie 15, zbroynie 75; Moskowskija 37, ratnia 24;
	ДОБР-АІА	rownia 39;
	ДОБР-ЫК	wetrenie 75; francuskie 67, wielkie 75;
Gen.	ДОБР-ЫХЪ	bezbożnych 56, 75, domowych 42, dywnych 2, nowych 44, rozmaitych 2, medweżych 11, rokosznych 62, rozmaitych 30, (z) starych 18, 44, zakrysteynych 44, zbroynych 76, zdradliwych 40; Chrystyjańskich 42, nechrystyjańskich 30, Pomorskich 42, zemskich 57;
Dat.	ДОБР-ЫМЪ	starym 22, (po) wkrajnym 50; Hospodarskim 14;
Acc.	ДОБР-ЫЉ	welikie 21; zbroyni 55; weliki 43, Wilenski 24; horodowija 16, (na) pohania 7, Ruski 15, twerdia 66; bliskich 48, Chrystyjańskich 42, Ladckich 57, 62, lichych 37, mertwych 11, mnohich 3, niewinnych 22, przyrożonych 48, starostynych 52, Ruskich 3, wielkich 16, znamenitych 37, żywych 11, 76;
	ДОБР-АІА	silnia 12, (w) tesnia 65; (na) Dubrowskie 39, Litowskie 21, 14, Ruskie 21, twerdie 66;
	ДОБР-ЫЉ	konskie 73, Ladckie 60, tiazkije 48, twerdie 66, Żomoydzkie 3; Litowski 3, mnohij 10, silni 48; obyczajnia 44, Swiatia 74, wielkija 2, wysokija 2; krasnych 36;

Instr.	ДОБР-ЫМИ	borzymi ¹⁴ 6, cerkownymi 29, dorohimi 29, 35, dywnymi 35, konnymi 74, lesnymi 39, (z) małymi 24, mnohocernymi 29, 35, 44, obopolnymi 64, prostymi 27, ratnymi 35, rżlicznymi 35, rozmaitymi 22, starymi 58, sudowymi 74, zlymi 9, znakomitymi 44, zołotymi 35; Lackimi 58, Litowskimi 58, mnohimi 6, ordyńskimi 35, tatarskimi 6, 70, (z) velikimi 27;
Loc.	ДОБР-ЫХЪ	(w) dalnych 50, dubasnyc 3, (po) małych 2, (po) mertwych 77, (w) mołodych 5, (u) starych 18, (w) zołoty 35; (na) mnohich 7, (na) ruskich 9.

Charakterystyczną cechą odmiany przymiotników w pl. jest tendencja do neutralizacji rodzaju, przejawiająca się w stopniowej redukcji trójrodzajowego odróżnienia końcówek nom.: masculinum *-yji*, neutrum *-aja*, femininum *-yje* i ustalaniu się wspólnej końcówki *-yje*, związanej genetycznie z rodzajem żeńskim. Najwyraźniej proces ten zaznaczył się w formach rodzaju męskiego, gdzie historycznie umotywowane końcówki *-yji/-iji* oraz analogiczne *-yje/-ije* charakteryzują się w tekście zbliżoną liczbą użyczeń (16:15), np.: *kniazi ruskij* 50, *wiernyi raby* 48 / *Kniazi Ruskie* 4, *Baskaki Tatarskije* 19. Jak wynika z badań E. Karskiego (1956: 240), występowanie końcówki *-yji/-iji* w tekstach starobiałoruskich miało dość ograniczony charakter ze względu na rosnącą żywotność *-yje/-ije*, zaś znacząca frekwencja *-yji/-iji* w tekście „Kroniki” może sugerować jej regionalną, południowo-zachodnią proveniencję. Kończówkę tę znają do dziś gwary brzesko-pińskie (Blinava, Mjacelskaja 1980: 96).

Pojedyncze poświadczanie uzyskała forma ze ściągniętą grupą wygłosową (na wzór polszczyzny?): *Bahranywskie*, natomiast dwie formy na *-yja/-ija*, por.: *ratnyia*, *Moskowskija* objaśnić należy analogią do zakończeń cerkiewnoślowiańskich (Karskiej 1956: 239).

Feminina zachowują regularną końcówkę *-yje/-ije*: *nemocy francuskije* 67, *bury wetrenyje velikie* 75, natomiast neutrum wyrównane zostało do form męskich na *-yja*: *rownia*.

W gen. i dat. kontynuowane są dawne końcówki *-ych/-ich*, np.: *bezbożnych*, *dywnych*, *zbroynych*, *rysich* oraz *-ym/-im*, por.: *starym*, *hospodarskim*.

W acc., na wzór rzeczowników, panuje zgodność z nom. (odznaczającym się wariantywnością końcówek *-yji/-iji*, *-yje/-ije*, *-yja/-ija*) w odniesieniu do form nieżywotnych, por.: *beruczy tak velikii skarby* 43; *welikije dary iemu obicaiuczy* 21; *czerez bukowiny y hory y lesy twerdyia* 66. W przypadku zaś przymiotników, związanych składniowo z rzeczownikami żywotnymi, występuje synkretyzm form z gen., np.: *panow Ladckich wdiazne pryńiali* 57; *wiaznew żywych do panow pryweli* 76. Odstępstwa od tej reguły uwidoczniły się w przykładach: *na pohanyia ity* 7; *y osocznyki [...] uwideli ludy zbroynyi* 55.

¹⁴ Ros. *борзый*, ukr. *борзый*, brus. *борзды* ‘szybki’ Vasm I/194, TSBM I/395, por.: *borzymi końmi* 6.

Historycznej końcówki *-aja* nie zachowały neutra. Wszystkie zaświadczone w tekście formy kształtuje zunifikowana końcówka *-yje/-ije*, np.: *na tyje Dubrowenskiie pola* 39; *czerez tyje twerdyie mesta* 66; *sobrawszy woyska swoi wsi Litowskije y Ruskije* 21, rzadziej – archaiczna *-yja*, np.: *silnyja okrutentwa czynił* 12; *u mesta tesnyia y neprochodymyie* 65.

Pewne rozchwanie w zakresie końcówek acc. cechuje feminina. Obok regularnego *-yje/-ije* odnotować należy analogiczne końcówki *-yji/-iji*, *-yja/-ija*, np.: *welikii walki czynił* 11; *pisni obyczajnyia nad nim piewsza* 44 oraz synkretyczne z gen. *-ych/-ich*: *on widet u kniazia Semena dwie sestryczne jeha krasnych* 36.

Historycznie umotywowane końcówki *-ymi/-imi* panują w instr., np.: *so mnohimi polki ratnymi y so wsimi silami swoimi ordyńskimi* 35 oraz *-ych/-ich* w loc., por.: *na trubach dubasnych* 3; *w mołodych letech* 5; *w zołoty ch sedlech* 35.

2.2. Odmiana miękkotematowa

Należące historycznie do odmiany miękkotematowej przymiotniki o wygłosie tematu na [š'], [ž] wykazują konsekwentną dyspalatalizację tych spółgłosek. Powoduje to zmianę postaci występujących po nich końcówek, które stają się analogiczne do deklinacji twardotematowej, por.: *starsz-omu*, *Boż-oho*, *sere-dulsh-oho*.

Singularis Masculinum, neutrum

Nom.	снн-нн	seredni 2;
	снн-кк	—
Gen.	снн-его	(od) Bożyiaho 67, 75, tutoszniaho 75;
Dat.	снн-кмоу	—
Acc.	сннн-н	Bożoho 28, seredulshoho 62;
	снн-его	
	сннк-к	—
Instr.	снн-нмь	Bożym 59, 66, 73, Bożym 45, Turim 44; Bożym 30;
Loc.	снн-емь	(w) Biskupem 22, (na) mitropoliem 34.

Przymiotniki rodzaju męskiego odmiany miękkotematowej wykazują w nom. i równym mu acc. tendencję do kontrakcji grupy wygłosowej *-yj*. Wyraźnie ten proces fonetyczny uwidocznił się w comparatiwie: *horszy*, *menszy*, *mołodszy*, *okrutnijszy*, *starszy* i in., gdyż przymiotniki stopnia równego poświadczono zostały w tekście marginalnie: *seredni syn Kunos* 2.

W gen. udokumentowane zostały jedynie formy ukształtowane przez końcówkę cerkiewnosłowiańskiej proweniencji *-'aho*: *Bożyiaho, tutoszniaho*.

Acc., zgodnie z kategorią żywotności, wykazuje synkretyzm z gen.: *widyla Anheła Bożocho* 28; *wziali [...] syna ieho seredulszocho Alexandra* 62.

Regularną końcówkę *-im/-ym* posiadają formy przymiotników w instr. Wyjątek stanowi forma *Bożyiem* z końcówką wyrównaną do loc., por.: *Bożyiem-że czudotworenijem* 30. W loc. natomiast panuje dawna końcówka *-em*: *w Biskupem, na mitropoliem*, po stwardniałych *-om*, por.: *bolszom, menszom*.

Femininum

Nom.	снн-іаіа	Bożaia 22, predniaia 44;
Gen.	снн-ѣѣ	Bożoy 18, 20;
Dat.	снн-єи	—
Acc.	снн-юю	—
Instr.	снн-єю	Bożyieiu 47, Turjeiu 44;
Loc.	снн-єи	(na) siney 19.

Nieliczne feminina z miękką spółgłoską wygłosową tematu cechuje regularność końcówek fleksyjnych, np.: *predniaja, Bożyieiu, Turjeiu, na siney*. Formy ze stwardniałą spółgłoską tematyczną [š'], [ž'] przyjmują końcówki analogiczne jak w odmianie twar-dotematowej. Efektem przekształceń fonetycznych jest końcówka gen. *-oj* w formie *Bożoy* (*Matki Bożoy* 18), w której nastąpiła redukcja nieakcentowanej samogłoski wygłosu oraz zmiana [e] > [o] po zdyspalatalizowanej spółgłosce dźwiękowej [ž].

Pluralis

Nom.	снн-нн	bolszyie 68;
	снніа-іа	—
	снн-ѣѣ	—
Gen.	снн-нхѣ	medweżyich 11, rysich 11;
Acc.	снн-ѣѣ	—
	снніа-іа	—
	снн-ѣѣ	Bożyia 74.

Tendencja do przyjmowania przez przymiotniki miękkotematowe końcówek tematów na spółgłoskę twardą ujawnia się również w pl., por. formę nom. masculinum: *pryszli k nemu na pomocz druhije bolszyie wojewody* 68 oraz analogiczną końcówkę acc. femininum: *Bożyia cerkwi [...] pozże* 74 (jak *obyczajnyia* 44, *Swiatyia* 74).

3. Stopniowanie przymiotników

Stopniowanie w ujęciu tradycyjnym jest zjawiskiem fleksyjnym, a semantyczna funkcja stopnia, jako kategorii fleksyjnej przymiotników i przysłówków, polega na wskazywaniu różnic w intensywności cech. W niektórych gramatykach (Karskiej 1956: 47–51; GWJP 1998: 503–505) stopniowanie traktuje się jako zjawisko słowotwórcze (tworzenie syntetycznych form comparatiwu i superlatiwu z użyciem formantów *-š-*, *-ejš-*, *naj-*) bądź składniowe (tworzenie form opisowych comparatiwu i superlatiwu z użyciem gradantów typu *bolej*, *bolš*, *samy* i in.).

W niniejszej pracy zgodnie z tradycyjnym ujęciem kategorii stopnia do deklinacji przymiotnikowej włączone zostało zarówno stopniowanie proste, jak i opisowe.

	Comparativus		Superlativus		
	masculinum	femininum	masculinum	neutrum	femininum
Nom.	horszy 12, menszy 13, mołodszy 45, okrutniejszy 12, starszy 2, 40;	cudneyszaia 37, starszaia 37, 44;	welmi lub 49, welmi łaskaw 2, welmi nabozon 5, 10, welmi nemocen 65, welmi nemoccon 66, 77, welmi žalosten 55; naywyższy 40;	welmi choroszo 14;	welmi krasna 17, 20; welikaia welmi 62, welmi złaia 66;
Gen.	—	bolszey 39, bolszoie 54, starszoie 37;	—	—	—
Dat.	starszomu 23, 45;	starszoy 37;	—	—	—
Acc.	mołodszo 63, starszo 6, 17, 45;	menszuii 36, starszuii 37;	naystarszo 14, naywyższozo 74;	welmi choroszo 2, 14;	welmi lutuii 56, welmi welikuii 23;
Instr.	(nad) starszym 45;	—	naywyższym 65;	—	—
Loc.	(w, na) bolszom 49, 50, (u) mensem 48.	—	—	—	—

Pluralis

Superlativus masculinum: nom. *naywyższyie* 40, gen. *naylepszych* 77.

W badanym tekście nie zachowały się archaiczne formy comparatiwu z przyrostkiem *-ej-* w nom. sg. masculinum. Śladowo utrwalone zostały one jedynie w funkcji przysłówków, np.: *dalej* 2, *lepiej* 32, 36, *raney* 68. Comparativus tworzony jest w „Kronice” głównie za pomocą sufiksu *-š-*, zarówno od tematów regularnych: *mołodszy*, *starszy*, jak i supletywnych: *bolszy*, *horszy*, *menszy*. Rzadziej używa się formantu *-ejš-*/*-ijš-* (< **-ějš-*, gdzie [ě] realizowane jest jako [e] lub [i]):

cudneyszaia, okrutnijszy. Obecnie podstawowym środkiem derywującym stopień wyższy przymiotników białoruskich jest sufiks *-ejš-*, np.: *daražejšy, słabejšy*, natomiast w gwarach południowo-zachodnio-białoruskich równie produktywny jest formant *-š-*, np.: *zdaroušy, šyršy* (Blinava, Mjacelskaja 1980: 96).

Zgodnie ze stanem historycznym formy comparatiwu odmieniały się według paradygmatu miękkotematowego (zob. wyżej), a poszczególne formy fleksyjne podlegały przekształceniom fonetycznym, analogicznym do tych, jakie obserwuje się w zakresie stopnia podstawowego, np. kontrakcja wygłosowego *-yj > -y* w nom sg. masculinum: *horszy, menszy, mołodszy, starszy*, czy też stwardnienie [š'] w temacie, warunkujące użycie odpowiedniej odmianki fonetycznej końcówki, np.: *mołodsz-oho, starsz-omu, storsz-oy*.

Superlativus ma w „Kronice” postać opisową lub syntetyczną. Typ opisowy składa się z przysłówka *welmi* oraz przymiotnika w stopniu równym odmiany niezłożonej, por. masculinum: *welmi lub, welmi łaskaw*, neutrum: *welmi choroszo*, femininum: *welmi krasna* lub złożonej (tylko femininum): *welikaia welmi, welmi zlaia*.

Typ syntetyczny (nieopisowy) superlatiwu kształtowany jest przez przedrostek *naj-*, dodany do formy stopnia wyższego, por.: *naywyższy, naystarszoho, najwyższoho, naywyższye, naywyższym, naylepszych*. W tekstach starobiałoruskich była to najbardziej powszechna postać superlatiwu, która zachowała swą żywotność również we współczesnej białoruszczyźnie (Bułyka, Żurański 1979: 174).

4. Podsumowanie

Utrwalony w „Kronice” stan systemu fleksyjnego przymiotnika jest efektem dokonujących się w jego obrębie przekształceń fonetycznych, wyrównań analogicznych, tendencji upraszczających. Cechuje go:

1) zaawansowany proces wycofywania form prostych (rzeczownikowych) odmiany przymiotników. Wśród zachowanych form najwyższą żywotnością odznaczają się przymiotniki dzierżawcze z sufiksami *-ow/-ew*, derywowane od nazw własnych, np.: *Jagoyłow, Kunosow, Narymontowo, Haniulewu*. Przymiotniki z innymi sufiksami oraz niedzierżawcze poświadczone są rzadziej. Na poziomie syntaktycznym w obrębie form deklinacji rzeczownikowej ujawniła się tendencja do ograniczania zakresu ich użycia do funkcji predykatywnej (orzecznika), np.: *miateż byst welik 9; ona była dobrowolna 28*. Paralelnie jednak notuje się jeszcze te formy w funkcji przydawki, por.: *widiaczy ieho muža czestna y rozumna 12*;

2) upowszechnienie się odmiany złożonej (zaimkowej) przymiotników, w obrębie której w stopniu większym lub mniejszym zaznaczyły się typowe białoruskie innowacje fleksyjne, m.in.: a) regularne (poza trzema wyjątkami) kontrahowanie wygłosowej grupy *-yj > -y* w nom. sg. masculinum, np.: *czudny, hodny*,

weliki, b) tendencja do uogólniania genetycznie żeńskiej końcówki *-yje/-ije* w formach nom.-acc. pl. wszystkich rodzajów, c) oddziaływanie form instr. i loc. sg. masculinum, prowadzące z czasem do utożsamienia się końcówek obu przypadków (analogicznie jak w polszczyźnie): z *welikim* i *na Wołyńskim*;

3) tendencja do przyjmowania przez przymiotniki miękkotematowe systemu końcówek właściwych tematom na spółgłoskę twardą, której źródło wiąże się z procesem wczesnej dyspalatalizacji spółgłosek funkcjonalnie miękkich [č'], [ž'], [š'], np. nom. pl. masculinum: *bolszyie wojewody*;

4) ustalenie się kategorii żywotności, wyrażającej się w synkretyzmie końcówek acc. i gen. sg. i pl. przymiotników, związanych składniowo z męskimi rzeczownikami żywotnymi, a stanowiącej przejaw semantyzacji fleksji;

5) zanik dualu jako rezultat oddziaływania tendencji upraszczającej w zakresie fleksji przymiotników;

6) regularny charakter form stopnia wyższego i najwyższego: syntetycznie tworzony comparativus z przyrostkiem *-š-*, np.: *mołodszy, starszy, horszy, rzadziej -ejš-*, np.: *cudneyszaia* oraz superlativus typu opisowego, np.: *welmi lub, welmi złaia* i syntetycznego z formantem *naj-*, łączącym się z formą comparatiwu, np.: *naywyższy, naystarszoho, naywyższyie*.

Nawiązania „Kroniki” w zakresie fleksji przymiotników do zespołu gwar południowo-zachodnio-białoruskich, głównie pińsko-brzeskich, znalazły wyraz m.in. w: a) znacznej żywotności końcówki loc. sg. rodzaju męskiego i nijakiego *-om*, por.: *w dobrom, w korotkom, na krutom, na krywom, w pohanom, u Trockom* i in., przy stanowiącej normę, wyrównanej do instr. końcówce *-ym*, b) zachowaniu dwusylabowej końcówki instr. sg. femininum *-oju*, np.: *Litowskoiu, tysoiu, małoju, złoju*, przy zredukowanym *-oj* jako normie w pozostałych gwarach i języku literackim.

D. Liczebnik

W kształtowaniu się deklinacji liczebnika jako odrębnej części mowy szczególną rolę odegrała grupa liczebników głównych. Przyjmuje się, że ta niejednorodna genetycznie klasa imion (pierwotne zaimki, przymiotniki, rzeczowniki) zaczęła się stabilizować morfologicznie na gruncie języka scs (Suprun 1969), jakkolwiek do dzisiaj granica między liczebnikami a innymi imiennymi częściami mowy nie zawsze jest wyraźna (por. homonimiczną do dziś zarówno w polszczyźnie, jak i innych językach słowiańskich funkcję liczebnika-zaimka *jeđen*).

Deklinację liczebnika w „Kronice Bychowca” cechuje jeszcze pewna niestabilność i wariantywność form fleksyjnych, jednak efekty dokonujących się już na gruncie staroruskim przekształceń są wyraźnie udokumentowane.

1. Liczebniki główne

W odmianie liczebników głównych ujawniły się cechy przemian właściwych fleksji rzeczownika, zaimka, przymiotnika.

Liczebnik *jeden*

Nom.	ЄДИН-Ъ	odyn 8, 17, 19, 24, 27, 43, 45, 49, 70, 76;
	ЄДИН-О	odno 1;
	ЄДИН-А	odna 19, 28, 56;
Gen.	ЄДИН-ОГО	odnoho 43;
	ЄДИН-ОЋ	odnoie 26;
Dat.	ЄДИН-ОМОУ	odnomu 18, 44;
	ЄДИН-ОИ	—
Acc.	ЄДИН-Ъ	odnoho 1, 2, 5, 11, 24;
	ЄДИН-ОГО	—
	ЄДИН-ОЦЮ	odnu 16;
Instr.	ЄДИН-ЫМЬ	—
	ЄДИН-ОЮ	—
Loc.	ЄДИН-ОМЬ	w odnom 1, 5;
	ЄДИН-ОИ	u odnoy 76.

Niektóre użycia liczebnika *odyn* (ze zdyspalatalizowanym według typu ukraińskiego i południowobiałoruskiego [d]), *odna*, *odno* zachowały w „Kronice Bychowca” ślady pierwotnego znaczenia zaimkowego ‘pewien’, por.: *y odyn Litwin zsiade z konia, [...] y mowit tak 27; był odyn pan z rodu Dowoynowa, wziął derewo swiatoho Kryża 27; pryiede k nemu do Litwy odyn Czech imenom Jan Hirnin 70.*

Przesunięcie znaczeniowe tego wyrazu zapoczątkowało w przeszłości kształtowanie się semantycznej klasy imion o znaczeniu liczebnikowym (Moszyński 1984: 239). Formalnie zachował on jednak cechy zaimka: paradygmat odmiany wszystkich form rodzajowych jest analogiczny do deklinacji złożonej przymiotników.

Liczebnik *dwa*

Nom.-Acc.	ДЪВ-А	<i>dwa hody 44, dwa syny 45, dwóch panow 26, 61, dwóch synów 2, dwóch synow 61;</i>
	ДЪВ-Ћ	<i>dwe lete 23; dwie Lachowicy 36, dwie mili 69, dwie nedeli 62, 64, dwie sestryczne jeho krasnych 36, dwie żonki 26;</i>

Gen.-Loc.	ДЪВ-ОЮ	wo <i>dwuch</i> milach 69;
Dat.-Instr.	ДЪВ-ЪМА	<i>dwom</i> synom 63; z <i>dwema</i> syny 50, z <i>dwoma</i> syny 56;
		z <i>dwema</i> doczkami 64.

Z liczebnikiem *dwa* wiąże się historyczna kategoria parzystości-podwójności: dualis. Przeprowadzona w innym miejscu (Citko 2004: 123–129) analiza form dualnych, utrwalonych w „Kronice Bychowca”, świadczy o wyraźnym cofaniu się tej kategorii gramatycznej. Pewne jej relikty są jednak w zabytku jeszcze obecne. Zachowane zostało w nom. dychotomiczne zróżnicowanie form rodzajowych liczebnika: masculinum – *dwa*, femininum/neutrum – *dwe*, por.: *dwa hody*, *dwa syny*, ale *dwe Lachowicy*, *dwe mili*, *dwe nedeli* oraz *dwe lete*. W przypadkach zależnych stare końcówki dualu dokumentuje instr. masculinum i femininum: z *dwema* syny, z *dwema* doczkami. Równoległe pojawia się w masculinum również forma z końcówką *-oma*: z *dwoma* syny. Dat. odznacza się tylko nową końcówką *-om*: *dwom* synom. Obie końcówki: *-om* (dat.) oraz *-oma* (instr.) noszą charakter innowacji, powstałych w wyniku wpływu deklinacji rzeczownikowej. Analogiczne zjawisko w zakresie fleksji liczebnika zaobserwowano w polszczyźnie XVII w. (Rospond 2000: 164). Obecność tych form w badanym zabytku nie musi jednak odzwierciedlać wpływu polskiego, może natomiast stanowić kolejny argument, przemawiający za związkiem „Kroniki Bychowca” z zespołem gwar południowo-zachodnio-białoruskich, w których liczebniki te są żywe również współcześnie (Čabjaruk 1977: 19). Język literacki charakteryzują w tych przypadkach formy *dwum*, *dwuma*. Forma loc. femininum *dwuch*, por.: *wo dwuch* milach, synkretyczna z gen., pojawiła się na drodze analogii do form liczebników *try*, *czotyry*; przy czym końcówka *-ch* dodana została do wyrównanego wcześniej do odmiany rzeczownikowej tematu *dwu-*. Charakterystyczne dla zabytków starobiałoruskich bogactwo form fleksyjnych liczebnika *dwa*, tworzonych od tematów obocznych *dwu-/dwo-*, zachowuje się również we współczesnych gwarach. Temat *dwu-* dominuje na terytorium północno-wschodniej Białorusi, zaś *dwo-* na obszarze gwar południowo-zachodnich (Čabjaruk 1977: 18–19).

Nom.-Acc.	ОБ-А	<i>obadwa</i> braty 13;
	ОБ-Ъ	na <i>obe</i> storony 18, na <i>obedwe</i> storony 61;
Gen.-Loc.	ОБ-ОЮ	s <i>obu</i> storon 26, 69, z <i>obeia</i> storon 60;
Dat.-Instr.	ОБ-ЪМА	<i>obema</i> hatmi 77.

Rozwój odmiany liczebnika *oba*, *obadwa* (masculinum), *obie*, *obiedwie* (femininum) jest analogiczny do deklinacji liczebnika *dwa*, *dwie*. W „Kronice Bychowca” nieznaczną przewagę liczebną należą jeszcze do form *oba*, *obe* (4 poświadcze-

nia), formy mające złożoną postać *obadwa, obedwe* są rzadsze (2 poświadczenia). Jednak ich frekwencja w tekstach zachodnioruskich – poczynając od wieku XVI – stale rośnie, co prowadzi w efekcie do stopniowego regresu form wcześniejszych (Karskij 1956: 244). We współczesnym języku białoruskim liczebnik ten występuje w postaci *abodva* (masculinum, neutrum), *abedzve* (femininum); gwary używają form obocznych *abodva* (*abadva*) / *abydva* i *abedzve* (Blinava, Mjacełskaja 1980: 100).

Liczebniki *trzy – cztery*

Nom.	трые	<i>try</i> braty 19, <i>try</i> pany 49, 61;
	три	<i>try</i> nedeli 54, <i>try</i> hodyny 37, <i>try</i> tysiaczy 35, <i>try</i> żony 36, 41;
	четыре	<i>czotyry</i> syny 19;
	четыри	<i>czotyry</i> rożaj 1;
Gen.	трии	<i>trech</i> czasow 77, do <i>trech</i> hod 53;
	четырь	—
Dat.	трьмъ	—
	четырьмъ	—
Acc.	три	po <i>try</i> 9, <i>try</i> dni 76, <i>try</i> hody 44, 53, <i>try</i> leta 9; <i>trech</i> synow 2, <i>troch</i> bratow 19, <i>troch</i> synow 6;
	четыри	po <i>czotyry</i> 9, <i>czotyry</i> dni 46, za <i>czotyry</i> strylenia 25;
Instr.	трьми	—
	четырьми	—
Loc.	трьхъ	—
	четырьхъ	w <i>czotyrech</i> milach 4.

Utrwalone w „Kronice Bychowca” i występujące w niezmienionej morfologicznie do dziś postaci liczebniki *try, czotyry* (> współczesne *czatyry* w wyniku akania) kontynuują formę żeńsko-nijką nom. pl. Liczebniki te w acc., łącząc się z męskimi rzeczownikami żywotnymi, wykazują synkretyzm z gen.: *trech/troch synow*. Wspólna końcówka gen.-loc. jest efektem wyrównania do form gen.-loc. pl. odmiany zaimkowo-przymiotnikowej, jakkolwiek sam loc. może być jedynie fonetycznie przekształconym prsł. miejscownikiem *трѣхъ, чѣтырѣхъ*.

Liczebniki *pięć – dziesięć*

Nom.-acc.: *piat'* panow 59, *piat'* synow 11, *piat'* tysiacz 59, 60, *piaty* bratow 55, po *piaty* czełowiekow 49, *sześć* misiacy 38, *sześć* nedel 48, *sześć* synow 22, *szeszty* Tatarynow 76, *sem* hod 62, *mnichow sem* 22, *sem* nedel 42, *sem* hod 56, w tuiu *sem* hod 57, *osm* tysiacz 60, *desiat* tysiacz 39, *desiat* tysiaczey 76, za *desiat* mil 11;

Instr.: so szestma tysiaszczma 73;

Loc.: w szesty milach 73, w semi tysiaczach 46, w desiaty milach 67.

Odziedziczoną z prasłowiańszczyzny odmianę według żeńskiego paradygmatu rzeczownikowego na *-i-* kontynuują liczebniki *piat'* – *dziesiat'*. Znamienne jest w tym względzie wyrażenie *w tuiu sem hod* 62, gdzie zaimek *tuiu* jest przydawką rodzaju żeńskiego określającą liczebnik *sem*, który zachowuje formalne cechy rzeczownika.

Z niepełnego rejestru form przypadkowych na uwagę zasługuje instr.: *so szestma tysiaszczma* z wtórną końcówką *-ma*, analogiczną do formy instr. liczebnika *dwa, try, czotyry*. We współczesnych gwarach białoruskich końcówka instr. *-ma* obejmuje swym zasięgiem terytorialnym cały obszar południowo-zachodni, wkraczając wyspowo również na tereny gwar północno-wschodnich. Notowana jest m.in. w okolicach Miadzioły, Borysowa, Smorgoni i in. (Čabjaruk 1977: 42).

Loc. cechuje regularna końcówka *-i*, por.: *w semi*, po stwardniałych *-y*: *w szesty, w desiaty*. Acc. natomiast równy jest zasadniczo nom., jakkolwiek w kilku przykładach posiada formy synkretyczne z gen., np.: *piaty bratow poymali* 55, *po piaty czelowiekow* 49.

2. Liczebniki złożone

Liczebniki *jedenaste* – *dziewiętnaste*

Nom.-acc.: synow ... *dwanadcat* 22, *trynadcat* let 51;

Gen.: do *dwuchnadcaty* 67;

Instr.: *dwanancatma* ustij 1;

Loc.: w *czotyrradcaty* nedelach 60.

Liczebniki złożone tej grupy posiadają w „Kronice Bychowca” skromną dokumentację. Genetycznie są to zleksykalizowane postaci prsł. zestawień o uproszczonej – wskutek przekształceń fonetycznych – strukturze, por.: *dwanadcat* (< **dъva na desęte*), *trynadcat* (< **trъje na desęte*), podlegających deklinowaniu zgodnemu z paradygmatem *piat'* – *desiat'*, por.: loc. *w czotyrradcaty*. Jedyne w gen. poświadczona została forma zachowująca odmianę obu elementów: *dwuchnadcaty*. Instr. przybiera charakterystyczną końcówkę *-ma*: *dwanancatma*. Ostatnia forma godna jest uwagi również ze względu na swoją postać fonetyczną, dokumentującą proces dysymilacji grupy [dc] > [nc]. Przykłady, ilustrujące to zjawisko fonetyczne, można znaleźć także w innych zabytkach starobiałoruskich (Bułyka, Żurański 1979: 189), w niewielkim stopniu również w XV-wiecznych tekstach staropolskich (Skulina 1963: 144). Współcześnie liczebniki z elementem *-ncac'* bez wyraźnej geografii notowane są sporadycznie w różnych gwarach Białorusi (Čabjaruk 1977: 37).

Liczebniki *dwadzieścia – osiemdziesiąt*

Nom.-acc.: *trydcat* tysiaczey 14, kniażey ... *piatdesiat* 35, po *szestdesiat* 42;

Instr.: z *dwadcatma* tysiaczma 75.

Badany zabytek poświadcza zaledwie kilka form liczebników tej grupy, co uniemożliwia dokonanie analizy fleksyjnej. Można jedynie stwierdzić, że w dawnym zestawieniu liczebnika głównego i odpowiedniej formy liczebnika **desęť* współczesna białoruszczyzna zachowała nacechowanie fleksyjne obu członów, które przybierają końcówki właściwe dla typu *piat' – desiat'*. W „Kronice Bychowca” instr. nie otrzymał jednak normatywnej końcówki *-ju* z deklinacji *-i*-tematowej rzeczowników, podobnie jak w poprzednich grupach pojawiła się tu analogiczna końcówka *-ma*: *dwadcatma*.

Pojedyncze poświadczenie uzyskał liczebnik *dwadcat y piat* 73, złożony z dwu odrębnych członów, które (zgodnie z tzw. regułą zstępującą) zostały połączone spójnikiem *i*. Ten typ łączenia członów składowych liczebnika dominował w tekstach starobiałoruskich; model wstępujący typu *šestnadcat'* i *sto* należał do wyjątków (Bułyka, Żuraŭski 1979: 194).

Liczebnik *czterdzieści*

Nom.: *sorok* 47, *sorok* hynsztow 39, *sorok* naholników 39, *sorok* sorokow soboley 39, *sorok* tysiacz 46, *sorok* tysiaczey 69;

Loc.: w *soroku* tysiaczach 46.

W funkcji liczebnika oznaczającego ‘czterdzieści’ „Kronika” dokumentuje wyłącznie dawny rzeczownik *sorok*. W tekstach zachodnioruskich XVI w. jest on powszechny, występuje nawet w przekładzie *Ewangeliarza* W. Ciapińskiego, zajmując miejsce cerkiewnosłowiańskiego *četyredesęte* (Bułyka, Żuraŭski 1979: 191). Od rzeczownika różni go nie tylko semantyka, lecz i strona formalna: posiada wyłącznie formy sg. Tymczasem paradygmat rzeczownika *sorok* zachowuje również pl., por. *y dawali Nowhorodcy, wychodu [...] sorok sorokow soboley, y sorok sorokow rysey, y sorok sorokow kunic, y sorok sorokow lisic, y sorok sorokow hornostajew, y sorok sorokow bełok* 39. W przypadkach zależnych liczebnik *sorok* został udokumentowany tylko w loc. charakteryzującym się analogiczną końcówką *-u*: *w soroku*. We współczesnym języku białoruskim paradygmat tego liczebnika tworzą dwie formy: *sorok – soroka*.

Liczebnik *dziewięćdziesiąt*

Nom.-acc: tysiacz czotyrysta *dewiatdesiat* druho 63, tysiacza czotyrysta *dewiatdesiat* szosto 64, tysiacza czotyrysta *dewiatdesiat* semo 64;

Gen.: tysiaszcza czotyrysta *dewiatydesiat* piate 64.

Ani jednego poświadczenia nie uzyskał w „Kronice Bychowca” używany we współczesnej białoruszczyźnie liczebnik *dziewianosta*. W tej funkcji występuje wyłącznie stara postać liczebnika *dewiatdesiat*, zachowująca deklinowanie pierwszego członu, czego dowodzi forma gen. *dewiatydesiat*. Wykazywała ona znaczną

żywność do końca XVII w. (Bułyka, Żuraŭski 1979: 191). Liczebnik *devianosto* pojawia się w tekstach zachodnioruskich w XIV wieku i znajduje odpowiednik w staropolskim *dziewiętnosto*. Jest to formacja o etymologii indoeuropejskiej (Pisani 1974: 171–174).

Liczebnik *sto*

Pierwotny rzeczownik deklinacji *-o*-tematowej zaświadczony został w Lattopisie w formie dat. *łosey po stu* 42 z regularną końcówką właściwą temu paradigmatowi. We współczesnej białoruszczyźnie liczebnik ten ma tylko dwie formy: nom.-acc. *sto*, przypadki zależne – *sta*. Zachowana została natomiast jego odmiana w dawnych złożeniach.

Liczebniki *dwieście* – *dziewięćset*

Nom-acc.: *trysta woz* 49, *tuiu trysta złotych* 41, *piat sot semen* 1, *Moskowicz piat'sot* 55, *sem sot boczek* 42;
Gen.: *u trzech sot tysiacz* 32, 58;
Instr.: *piaty sot hołowami* 22;
Loc.: *w piaty sot koniach* 55.

Złożoną strukturę liczebników tej grupy określał związek zgody ('200–400') lub rządu ('500–900'). Ze skromnego rejestru poświadczonych form fleksyjnych wynika, że w instr. i loc. deklinowaniu podlegał tylko pierwszy człon zestawienia, drugi zachowywał formę gen. sg. liczebnika *sto*. Regularną postać otrzymał jedynie gen. *u trzech sot*. W dzisiejszym języku literackim odmieniają się oba człony liczebnika.

Liczebnik *tysiąc*

Singularis

Gen.: *połczetwerty tysiaczy* 69.

Pluralis

Nom.: *try tysiaczy rubley* 35, *try tysiaczy Tatar* 60, 73;
Gen.: *desiat tysiacz* 39, *sorok tysiacz* 46, *kilka tysiacz* 65, *u trzech sot tysiacz* 32, 58, *desiat tysiaczey* 76, *neskolko tysiaczej* 66, *sorok tysiaczey* 69;
Instr.: *z dwadcatma tysiaczma* 75, *z nekolka tysiaczma ludey* 62, *so szestma tysiaszczma* 73;
Loc.: *w semi tysiaczach* 46, *w soroku tysiaczach* 46.

Liczebnik *tysiacza* zachowuje w „Kronice Bychowca” formy deklinacji *-ja*-tematowej rzeczowników żeńskich. Wyjątkowo w zestawie dwóch liczebników złożonych uzyskał on postać fleksyjną rzeczownika męskiego *tysiacz*, por.: *tysiacz czotyrysta dewiatdesiat druho*, co tłumaczyć należy analogią do formy polskiej *tysiąc*. Występując zazwyczaj w liczebnikach wieloczłonowych rzeczownik *tysiacza* przybiera odpowiednie końcówki sg. lub pl. W wyrażeniu *try tysiaczy* wyraz ten

łączy się z liczebnikiem na zasadzie składni zgody (podobnie jak inne rzeczowniki o stałym akcencie na temacie), otrzymując końcówkę nom. pl. *-y*. Spośród kilku modeli połączeń syntaktycznych rzeczowników z liczebnikami *dwa, trzy, cztery* ten typ stosunku składniowego znany jest wszystkim gwarom białoruskim (Čabjaruk 1977: 77).

W konstrukcjach opartych na składni rządu rzeczownik *tysiacza*, występujący w gen. pl., uzyskuje końcówkę zerową deklinacji *-ja*-tematowej, por.: *desiat tysiacz, sorok tysiacz*, jakkolwiek obocznie notowana jest również analogiczna końcówka żeńskiego paradygmatu *-i*-tematowego *-ej*: *desiat tysiaczey, neskolko tysiaczey, sorok tysiaczey*.

Dualnego pochodzenia jest końcówka *-ma*: z *dwadcatma tysiaczma*, z *nekolka tysiaczma ludey, so szestma tysiaszczma*. W badanym Latopisie stanowi bezwariantową normę instr. wszystkich liczebników.

Formę loc. kształtuje regularne *-ach*: w *semi tysiaczach, w soroku tysiaczach*.

3. Liczebniki partytywne

W „Kronice Bychowca” poświadczone zostały liczebniki cząstkowe: *połczetwerty tysiaczy 69, za półtory mili 46, w połu mili 5, 76*. Genetycznie są one rzeczownikami dawnej deklinacji *-u*-tematowej: *poł* oraz *-i*-tematowej (femininum): *czetwert’*. Forma loc. *połu* jest świadectwem kontynuacji, zgodnego z paradygmatem *-u*-tematowym, deklinowania tego wyrazu.

Liczebnik *połczetwerty* składa się z nieodmiennej formy rzeczownika *poł* oraz gen. sg. rzeczownika *czetwert’*, który na skutek dyspalatalizacji wygłosowego [t'] otrzymał końcówkę *-y* (< *-i*). Również w strukturze liczebnika *półtory* pierwszy człon zrostu jest nieodmienny, drugi zaś stanowi formę gen. sg. femininum niezłożonego liczebnika (przymiotnika) porządkowego *u̯tor-y*. We współczesnym języku białoruskim liczebnik ten zachowuje różnicowanie rodzajowe: *pautary* (femininum), *pautara* (masculinum i neutrum).

4. Liczebniki porządkowe

4.1. Formacje proste

Singularis

Nom.	<i>perwy 22, druhi 2, 11, 14, 22, 57, druhij 6, wtory 41, tretij 2, 6, 22, trety 11, 57, tretyj 11, czetwerty 11, 19, 22, 76, dekabra czetwerty 61, piaty 11, 22, szesty 22, szosty 22, 59, szósty 22, czetyrnadcaty 73;</i>
	<i>druhoia znaymia 24, druhoie leto 41, 67;</i>
	<i>druhaia 36;</i>

Gen.	<i>perwoho 46, 57, druhoho 57, 62, 63, szestocho 76, semoho dnia 37, osmoho 46, dwanadcatoho dnia 35, trydcatoho 73;</i> <i>piatioe 26;</i>
Dat.	—
Acc.	<i>druhocho 2, 4, 5, 24, 37, 63, treteho 4, na treteie leto 47, perwy deń 47;</i> <i>perwuiiu 39, druhuju 5, druhuiiu 39, tretiuju 2, 5, 36, tretiuui 39, czetwertuiiu 41;</i>
Instr.	<i>perwym 29, perszym 17;</i> <i>druhoiu 73, pered semoiu 63;</i>
Loc.	<i>po perszoy 60, na druhoy 15.</i>

Pluralis

Acc. masculinum: *perwych 16, 22.*

4.2. Formacje złożone

Nom.	<i>dwadcat czetwerty 63;</i>
Gen.	<i>dwadcat dewiatocho 61, tysiaszcza czotyrysta trydcatoho 44, leta [...] tysiacz czotyrysta dewiatdesiat druhoho 63, tysiaszcza czotyrysta dewiatydesiat piatocho 64, tysiacza czotyrysta dewiatdesiat szostocho 64, tysiacza czotyrysta dewiatdesiat semoho 64, tysiacza piat sot perwoho 71, tysiacza piatsot druhoho 72, tysiaszcza piatsot tretiaho 73, tysiacza piatsot semoho 75, tysiaczy dewetsotnocho perwoho 44; w leto semoie tysiaczy dwanadcatoho 73, w leto semoie tysiaszczy piatnadcatoho 75, w leto szestoie tysiaczy dewiatsotnoie sorok osmoho 48, w leto szestoie tysiaszcza dewiatsotnoie piatdesiat tretiaho hodu 54;</i>
Dat.	<i>sedmotysiacznomu tretemu 64;</i>
Acc.	<i>w leto szest tysiacznoie dewetsot szostoie 35, w leto szest tysiacznoie dewiat sot dewiatoie 36, leto szest' tysiacznoie dewiatsot desiatioie 37, w leto [...] szest tysiacznoie dewiatsotnoie dwadcat perwoie 39, tysiacz czotyrysta dwanadcatohoie 39, w leto szest tysiacznoie dewiat sotnoie szesdesiat perwoie 61, w leto szest tysiacznoie dewiat sotnoie szesdesiat druhoiie 61, w leto szest tysiacznoie dewiatsotnoie szesdesiat szostoie 61, w leto szest tysiacznoie dewetsotnoie semdesiat osmoie 61, w leto szest tysiacznoie dewetsotnoie semdesiat dewiatoie 61, w leto szest tysiacznoie dewiatsotnoie dewiatdesiat czetwertoiie 61, w leto sedmotysiacznoie piatioie 64, w leto sedmotysiacznoie czetwertoiie 64, tysiaszcza czotyrysta dewiatdesiat dewiatoie 67, w leto [...] sedmo tysiaszcza osmoie 67, w leto sedmotysiacznoie dewiatoie 70, leta tysiacza petsot 70, w leto sedmotysiacznoie desiatioie 71.</i>

Liczebniki porządkowe, jak wiadomo, nawiązują pod względem fleksyjnym do przymiotników, przyjmując końcówki charakterystyczne dla tej klasy imion. Proste liczebniki porządkowe charakteryzują się regularnymi końcówkami odmiany złożonej przymiotników twar-dotematowych wszystkich trzech rodzajów. Dwa pierwsze liczebniki to formy kontynuujące znany z prasłowiańszczyzny

supletywizm tematów: *odyn – perwy, dwa – wtory, druhi*. Pierwszy z przytoczonych liczebników „Kronika Bychowca” zaświadcza głównie w starszej postaci: *perwy, perwoho, perwym, perwuiu*, jakkolwiek dwukrotnie zarejestrowana została również forma z tematem *persz-*: *perszym, perszoy*. Inne zabytki starobiałoruskie, począwszy od XV w., dokumentują także liczebniki z tematem poszerzonym o formant *-sz-*: *perwszy(j)* oraz jego uproszczony wariant *perszy(j)*, obowiązujący również we współczesnej białoruszczyźnie (Bułyka, Żurański 1979: 198).

Zróżnicowana frekwencja cechuje liczebniki *wtory – druhi(j)*. Pierwszy z leksemów, odznaczający się wyraźnie regresywnym charakterem (jedno poświadczanie), zdominowany został przez stanowiący współczesną normę liczebnik *druhi*. Na uwagę zasługuje końcówka nom.-acc. męskich form liczebników, która – podobnie jak w przymiotnikach – występuje niemal wyłącznie w skontrahowanej postaci *-i/-y*: *druhi, wtory, trety, czetwerty, piaty, szesty, szosty, czetyrnadcaty*. Postać nieściągniętą spotyka się sporadycznie: *druhi(j), tretij, tretyj*.

Charakterystyczną cechą struktury słowotwórczej liczebników porządkowych, zawierających człon *sto, tysiacza*, jest zachowanie relacyjnego formantu *-n- (< -ьн-)*: *dewiatsotnoie, dewetsotnoho, sedmotysiacznoie* i in. W języku scs przyrostek ten mógł derywować formacje porządkowe w grupie liczebników ‘11–19’, ‘20–90’, ‘200–900’ oraz ‘1000’ (Moszyński 1984: 242). Teksty starobiałoruskie tylko częściowo zachowały ten wzorzec słowotwórczy liczebników porządkowych; przewaga należała do formacji bezsufiksalnych, które stały się obowiązującymi również we współczesnym języku białoruskim (Bułyka, Żurański 1979: 198).

Odmiana liczebników porządkowych złożonych, zawierających kilka członów składowych, nie jest jeszcze w „Kronice Bychowca” w pełni ustabilizowana. W tym względzie zaobserwować można różne modele deklinowania. Do wyjątków zaliczyć należy typ najstarszy, zachowujący odmianę wszystkich członów zestawienia (jednak ich liczba nie przekracza trzech), np.: *w leto semoie tysiaczy dwanadcatoho, w leto semoie tysiaszczy piatnadcatoho*. Zwykle jeden lub dwa elementy składowe tracą końcówkę przypadku określonego przez liczebnik, np.: *w leto szestoie tysiaczy dewiatsotnoie sorok osmoho, w leto szest tysiacznoie dewiat sotnoie szestdesiat druhoie*. Kilkakrotne poświadczanie uzyskał także model odmiany właściwy współczesnej białoruszczyźnie, a polegający na deklinowaniu jedynie ostatniego członu zestawienia, por.: *tysiacza piatsot druhoio, tysiacza czotyrysta dewiatdesiat szostoho*.

5. Podsumowanie

Powyższe uwagi prowadzić mogą do wniosku, iż liczebniki (główne) funkcjonują w „Kronice Bychowca” jako klasa wyrazów, charakteryzująca się własnymi cechami morfologicznymi i dysponująca własnym typem odmiany. Stan ten jest efektem długotrwałych, dokonujących się już w epoce ogólnoruskiej prze-

kształceń, z których najważniejszymi są: 1) neutralizacja kategorii liczby oraz kategorii rodzaju gramatycznego (częściowo zachowanego jedynie w liczebnikach *odyn–odna–odno, dwa–dwe, oba–obe/obadwa–obedwe, paўtara–paўтары*); 2) uproszczenie odmiany liczebników poprzez oparcie jej na dwóch typach paradygmatów: paradygmacie liczebników ‘2’, ‘3’, ‘4’, z których dominującymi okazały się dwa ostatnie oraz paradygmacie liczebników ‘5–10’ (nie bez wpływu jednak liczebników ‘2–4’, głównie na formę instr.).

„Kronika Bychowca” oprócz form ilustrujących ewolucyjne zmiany w systemie deklinacji liczebnika, utrwaliła też pewne cechy oddające arealne osobliwości gwar białoruskich. Do nich zaliczyć należy przede wszystkim charakterystyczną dla gwar południowo-zachodnio-białoruskich dualną końcówkę *-ma*, która stanowi bezwariantową normę instr. wszystkich grup liczebników, por.: z *dwema, dwoma, so szóstma, dwanancatma, z dwadcatma, tysiaczma*.

Liczebniki porządkowe w Latopisie otrzymują przy odmianie system końcówek właściwych przymiotnikom twar-dotematowym. Ich formy złożone deklinowane są częściej według starszego modelu, tj. z zachowaniem odmiany wszystkich bądź kilku członów zestawienia, jakkolwiek równolegle pojawiają się również zapisy zbieżne ze stanem współczesnym, tj. z podlegającym odmianie jedynie członem ostatnim zestawienia, np.: *tysiacza czotyrysta dwiatdesiat szostoho*.

E. Przysłówek

Przysłówki, jako klasa wyrazów nieodmiennych, znajdują się zasadniczo poza sferą zainteresowań fleksji. Ze stanowiska historycznego zasługują jednak na uwagę ze względu na swoją strukturę słotwórczą.

1. Przysłówki odprzymiotnikowe

Reprezentują skostniałe formy fleksyjne przymiotników odmiany prostej. Wyjątkiem jest zleksykalizowana forma przyimkowa przymiotnika odmiany złożonej w dat. sg. masculinum: *po staromu*.

Nom.-acc. sg. neutr.	-o	bezbojzno 66, bez bojazno 67, bezwestno 67, 72, bezwino 47, czasto 23, czestno 6, 16, 31, 32, czysto 25, dostowerno 69, dostowirno 49, 57, 65, hnewno 22, horażdo 68, horko 54, iedynoduszno 69, istynno 76, jawno 8, korono 65, krepko 69, 77, lichy 24, mały 76, 77, mnoho 6, 42, mocno 52, 65, 70, nemały 10, ne mały 74, nemnoho 5, nepodwiżno 77, newozmożno 27, nużno 31, pewno 65, pilno 54, 58, poczestno 29, podobna 52, pokorno 62, prosto 26, 32, rozno 38, 41, 61, silno 40, skoro 15, 41, 46, 50, 56, 69, smeły 69, speszno 69, trudno 11, twardo 26, 33, 66, 69, 76, umilno 54, zbrojno 65;
-------------------------	----	---

Loc. sg. masc.-neutr.	-e	cudne 14, dobre 62, fortunliwe 17, krepce 76, łaskawe 56, mocne 18, 21, nahle 28, nemiostywe 22, 48, nepocztywe 28, newinne 48, okrutne 22, pilne 5, poczestne 17, 28, pokorne 62, radne 14, 20, silne 21, silnie 70, speszne 66, tajemne 67, tayne 8, umyslene 55, wernie 53;
Instr. pl. masc.-neutr.	-i(j)/-y	neczełowiczeskij 30, ni chrestyanskij 30, peszy 77;
Nom. sg. *-u-tematowej deklinacji przym.	∅	horazd 23, 24, nehorazd 46, 54, 57;
Loc. sg. masc.-neutr.	-e(-y)	w borze ¹⁵ 27, w borzie 50, wborzie 57, w borzde 50, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, pohotowe 69, po łatine 3, uskore 60, wo skore 60, 77, woskore 76, wo skory 18;
Instr. pl. odmiany rzecz. od tematu <i>wel-ij</i>	-mi	welmi 2, 3, 9, 11, 16, 23, 40, 46, 49, 51, 54, 55, 58, 62, 69, wielmi 2;
Dat. sg. masc.	-u/-omu	po rusku 5; po staromu 53; krepku 67;
Gen. sg. masc.-neutr.	-a	społna 41;
Comparativus	-š-, -e, -ej, -še-j	dalej 2, daley 69, dołzey 26, dužey 42, bolsz 16, 41, 51, bolsze 23, bolszey 69, bolszy 8, 33, drewle 8, lepiey 32, 36, lepszy 53, radney 62, raney 68, wyszey 3, 40;
Superlativus syntetyczny/ opisowy	na-	nabolej 58; welmi bidno 31, welmi krypko 7, mało welmi 75, 77, welmi umilno 62, welmi pozno 16, welmi w borzem 25.

W grupie przysłówków odprzymiotnikowych najwyższą frekwencją odznaczają się w „Kronice” formy na -o, -e, będące zadwerbializowanymi przymiotnikami starej odmiany niezłożonej. W innych zabytkach starobiałoruskich były one równie powszechne. Dokładnie przeprowadzona statystyka tych form w źródłach XVI–XVII w. wykazała zdecydowaną dominację typu na -e, co – zdaniem badaczy – jest przejawem wpływu polszczyzny na kształtujący się język białoruski (Mova 1988: 293). W tekście Latopisu przewaga należy do typu na -o, część form natomiast uzyskuje końcówki fakultatywne: *mocno/mocne, pilno/pilne, poczestno/poczestne, pokorno/pokorne, silno/silnie, speszno/speszne*.

Na uwagę zasługuje forma przysłówkowa *podobna*, por.: *kniazia Zygygota zarezano, podobna dey z ieho naprawy* 52, odzwierciedlająca przypuszczalnie proces przejścia [o] nieakcentowanego w [a]. Dzisiaj fonetycznie przekształcone neutra z wygłosowym -a w funkcji przysłówkowej są normą białoruskiego języka literackiego. Jedynie w gwarach południowo-zachodniej Białorusi utrzymały się

¹⁵ Strus. *въ бързѣ, въ борзѣ*, brus. *борздо* ‘szybko’ Vasm I/194.

przysłówki na *-o*, *-e*, odzwierciedlające osobliwą cechę wokalizmu tych gwar – niepełne akanie niedysymilatywne lub okanie (Blinava, Mjacelskaja 1980: 121).

Przysłówki *neczełowiczeskij*, *ni chrestyanski*, *peszy* reprezentują typ mało produktywny w zabytkach zachodnioruskich, por.: *neczełowiczeskij ni chrestyanskij czynili 30*, *Litwa pereieżdżali na konech y peszy perechożywali 77*. Mogły one uzyskiwać wtórne *-i* w końcówce (jak w powyższych przykładach formy z sufiksem *-ski*) oraz dodatkowo przyimek *po*, tworząc rzadkie formacje typu *pochrystijanskij* (Karskij 1956: 76). Dzisiaj są powszechne w języku rosyjskim.

Przysłówki reprezentujące podobny model słowotwórczy (przyimek *po*, końcówka *-u/-omu*) są w „Kronice” również rzadkie: *po rusku*, *po staromu*. Natomiast we współczesnej białoruszczyźnie oba typy, zarówno na *-u* jak i *-omu*, są w powszechnym użyciu. Pierwszy z nich przeważa przy derywowaniu przysłówek od przymiotników z formantem *-sk-*, np.: *pa-babsku*, *pa-rusku*, *pa-chłopsku*, drugi dominuje w słowotwórstwie przysłówek od przymiotników relacyjnych, np.: *pa-haradskomu*, *pa-narodnamu*, chociaż upowszechnia się również w derywatach od przymiotników jakościowych, por.: *pa-dobramu*, *pa-novamu* (Šuba 1962: 131, 133).

2. Przysłówki odzaimkowe

Są tworzone za pomocą dawnych partykuł, które pełnią rolę formantów.

Lokatywne	Miejsca	<i>-de</i>	<i>hde</i> ¹⁶ 1, 2, 11, 16, 19, 22 i in., <i>hde-ż</i> 65, <i>nihde</i> 39, <i>inde</i> 39;
		<i>-amo/-amъ</i>	<i>kamo</i> 9, <i>tam</i> 11, 19, 47, 51, 71, <i>tam-że</i> 5, 10, 36, 51, 57, 61;
	Kierunku	<i>-qdy/-qdu</i> , <i>-edy</i>	<i>kudy</i> 65, <i>odtudu-że</i> 8;
Temporalne		<i>-gdy/-gda</i>	<i>kohda</i> 9, <i>tehdyż</i> 59, <i>tohda</i> 31, 32, 66, 70, <i>tohda-że</i> 67, <i>tohdy</i> 9, 10, 20, 22, 27, 31, 33, 39, 43, 49, 59, <i>tohdy-ż</i> 52, <i>tedy</i> 60, <i>awždy</i> 11, <i>zawždy</i> 11, 43, 49;
Wzmacniająco-pytajne		<i>-li/-lě/-la/-lb</i>	<i>koli</i> 8, 10, 12, 22, 29, 33, 36, 43, 52, 54, <i>koli-ż</i> 65, <i>kali-by</i> 17, 18, <i>ni odkul</i> 41, <i>ni odkole</i> 66, <i>nikoli</i> 24, <i>pokul</i> 53; <i>at tole</i> 68, <i>odtola</i> 9, <i>odtole</i> 12, <i>odtoli</i> 11, <i>od toli</i> 11, <i>odtoli-że</i> 9, <i>ottole</i> 46, <i>ot toli</i> 31, <i>tolko</i> 2, 16, 40, 51, 73;
Strukturalne		<i>-ako/-akъ/-ačel(j)</i>	<i>jako</i> 8, 30, 44, 77; <i>kako</i> 9, 48, 60, <i>nikako-że</i> 76, <i>kak</i> 5, 13, 23, 24, 25, 26, 37, 41, 42, 44, 45, 49, 66; <i>tako</i> 9, <i>tako-że</i> 25, <i>tak</i> 11, 12, 13, 15, 21, 26, 27, 28, 34, 35, 37, 39, 43, 45, 52, 56, 62, 69, 77, <i>tak-że</i> 46, 74, 75; <i>inaczey</i> 21, 40, 43.

¹⁶ Na lokatywne znaczenie przysłówek *hde*, *hde-ż* wskazuje kontekst, np.: *hde ich postynano na tom mestcy i teper Bożaiia muka stoiť 22*, *wszoť w hory u mesta tesnyia y neprochodymyie*, *hdeż y lubimy swoj monastyr maiet 65*. Por. też *hde* w znaczeniu ‘gdy, kiedy’: *w tot czas, hde Kiernus panowať 3*.

Wśród poświadczonych w Latopisie kilku typów słowotwórczych część przysłówków reprezentuje najstarsze dziedzictwo epoki prsł. Należą do nich formy o podstawie zaimkowej: *kъ, tъ, inъ, vъsъ* i in. oraz martwych dziś formantach-partykułach: *-de, -dy, -qdъ, -qdě*.

Partykuły *-li/-lě/-la/-lb* derywują formy przysłówkowe od dwóch typów tematów zaimkowych: z samogłoską [o], np.: *koli, koli-ž, ni odkole, nikoli, at tole, odtola, odtole, odtoli* lub samogłoską [u], por.: *ni odkul, pokul*. Pierwsza grupa przysłówków kontynuuje tradycję ogólnoruską i notowana jest głównie w latopisach wczesnych redakcji, natomiast druga właściwa jest tekstom zachodnioruskim, wykazującym związki z żywym językiem (Mova 1988: 281).

Dyferencjacja stylistyczna właściwa była również przysłówkom z partykułą *-ako/-akъ*. Formy na *-ako* typu *jako, kako, nikako, tako*, kontynuujące wzorzec scs, liczebnie ustępują w „Kronice” rodzimym formom na *-akъ*: *kak, tak*. Przysłówek *inaczey*, uformowany od zaimka *inъ* i partykuły *-ače*, wygłosowe *-j* otrzymał zapewne na wzór comparatiwu form odprzymiotnikowych typu *daley, lepiey*. W zabytkach starobiałoruskich XVI–XVII w. ta postać przysłówka używana była wymiennie z nienotowanymi w Latopisie *inakъ, inače* (Mova 1988: 292).

Inną grupę przysłówków stanowią zleksykalizowane formy przyimkowo-zaimkowe:

Loc. sg.: *potem-že 67, potom 2, 11, 23, 25, 52, 60, 62, 64, 67, potym 1, 23, posem-že 9;*

Gen. sg.: *dla toho 51;*

Acc. sg.: *nadto 18;*

Instr. sg.: *zaty 4, 14, 23, 40, 77.*

Funkcję przysłówka pełni także skostniała forma zaimka *tъ* w dat. sg.: *tu 2, 15*, jak również jego formy złożone: *tut 10, 14, 17, 19, 25, 27, 29, 30, 46, 47, tut-že 36, 56.*

Archaiczny loc. zaimka **jъ* (Moszyński 1984: 253) występuje w postaci: *uže 20, 62, 66, užo 68, wže 22, 24, 29, 38, 66, wžo 1, 22, 24, 31, 33, 36, 38, 39, 41, 43, 70.*

3. Przysłówki odliczebnikowe

- *perwo 30, perwoie 25, perwey 28, 52, 77, perwije 23, 68, naperwey 4, 47, 57, 58, nayperwey 2, 7, 19, 23;*
- *mnohokrot 10, mnohokrot' 27;*
- *obapoł 77.*

Przysłówki odliczebnikowe są w „Kronice” grupą o najniższej frekwencji. Większość z nich oparta jest na temacie liczebnika porządkowego *perw-* i stanowi zadwembializowane formy stopnia równego odmiany prostej lub złożonej: *perwo, perwoie*, czasem comparatiwu: *perwije, perwej* bądź superlatiwu z przedrostkiem *na-*, *naj-*: *naperwey, nayperwey*. Formę zestawienia liczebnika (zaimka liczeb-

nikowego) *mnoho* i rzeczownika *-krot* (scs *kratъ*), opartego na składni rządu, ma przysłówkę *mnohokrot/mnohokrot'*. Formacje przysłówkowe z elementem *-krot'* uległy upowszechnieniu w tekstach starobiałoruskich XVI–XVII w. pod wpływem polszczyzny (Mova 1988: 306).

4. Przysłówki odrzeczownikowe

W tym typie słowotwórczym na uwagę zasługują formacje bezprzyimkowe oraz przyimkowe, które jako formy izolowane, stojące poza żywą odmianą, uległy leksykalizacji. Niektóre z nich swą genezą sięgają jeszcze czasów prsł., por.: *do dnes* 49, *nelzia* 53, *na utryeże* 8, *na zawtreie* 76, *na zawtryie* 76, *nazawtryie-ż* 17, *nenadobe* 27, *też* 2, 27, *opiat* 9, 19, 26, 41, *wospiat* 66, *procz* 25, 48, *won* 26, 33, *wnutry* 17, *potay* 57, *napoły* 18, *pospoł* 2, *pospołu* 64, 77, *wespołok* 42, *za muż* 37.

Znaczną produktywność wśród przysłówków odrzeczownikowych wykazuje grupa zadwerbializowanych wyrażen przyimkowych (z rzeczownikiem w acc.), używanych na oznaczenie miejsca lub kierunku ruchu: *napered* 15, 33, 68, 77, *napred* 20, *nazad* 6, 21, 27, 54, 62, 66, 68, 72, 73, *uwerch* 1, *u werch* 1, *wniz* 22, *wospak* 2, 4, 28, 69, 73, *poperek* 77. Możliwe jest również ich użycie w znaczeniu czasowym, por.: *postawił naperod cerkow swiatoho Woskreseniia* 12; *pryde napered k horodu Wołodymiru* 15; *My że wozwratymsia wospak* 2.

Inne przysłówki odrzeczownikowe stanowią zleksykalizowane formy przypadkowe lub przyimkowe: *nakonec* 57, 61, *noczyiu* 57, *w celosty* 5, *w tayne* 8.

Kilka przysłówków reprezentuje formy komponowane: *teper* (zaimek wskazujący *tъ* + liczebnik *pъrv-*) 20, 41, 44, 69, *aczkołwek* 45, *aczkołwiek* 11, *natychmest* 75. Ostatnie z cytowanych form są przejawem wpływu polszczyzny na język Latopisu.

Częściowo zachowały się w badanym dokumencie stare i mało przejrzyste słowotwórczo formacje, znane jeszcze z zabytków scs: *nyni* 19, *pak* 12, 38, *paki* 12, 20, 29, 67, *ieszcze* 10, 25, 26, 51, 58, 68, *jeszcze* 26, *jeszcze-że* 51.

*

Zaświadczone w „Kronice” formy przysłówków reprezentują zatem typy, których struktura słowotwórcza zaczęła się kształtować już w prasłowiańszczyźnie. W ich obrębie znalazły się stare, w pełni zadwerbializowane formy przypadkowe przymiotników, zaimków, rzeczowników, wyrażen przyimkowych, np.: *rozno*, *pokul*, *kudy*, *nelzia*, *procz*, *teper*. Równolegle jednak funkcjonują i takie formacje, które nie uległy jeszcze ostatecznemu zleksykalizowaniu, chociaż na poziomie składniowym, analogicznie do przysłówków, pełnią funkcję okolicznikową, np.: *nakonec*, *uwerch*, *w tayne*.

Względy stylistyczne zapewne zadecydowały o tym, że w analizowanym dokumencie, kontynuującym staroruską tradycję latopisarską, znaczące miejsce

zajęły izolowane archaizmy typu *do dnes, nenadobe, pak, paki, horazd, w borze*, jakkolwiek paralelnie notuje się również szereg form należących do żywego języka białoruskiego, np.: *pokul, ni odkul, użo*.

F. Czasownik

System werbalny, udokumentowany w „Kronice Bychowca”, cechuje bogactwo form fleksyjnych oraz znaczny stopień ich wariantywności.

1. Czasy

1.1. Praesens

Singularis

1. os.	-o/-e-	бер-оў	beru 25, nemohu 40, żywu 18;
	-jo/-je-	да-ю	choczu 42, daiu 24, maiu 8, ja maju 45, nemaiu 41, nechoczu 13, 38, nenadeiusia 23, ne otrimaju 45, nesmeiu 37, newstupaiusia 24, nezaiu 42, rozumieiu 45, spryiaiu 8, wedaiu 24, znaiu 37;
	-i-	держ-оў	derżu 45, muszu 21, 40, neweru 24, ne życzu 45, rażu 13, 42, 43, 45, wiżu 43;
	-ø-	ес-мь	newem 42;
2. os.	-o/-e-	бер-е-ши	chcesz 66, idesz 65, możesz 42, nemożesz 8, żywiesz 23, 35;
	-jo/-je-	да-е-ши	nemaiesz 41, ne powedaiiesz 65, newedaiiesz 23, słuchaiesz 40, zostawujesz 63;
	-i-	держ-и-ши	derżysz 45;
	-ø-	ес-и	jesi 20;
3. os.	-o/-e-	бер-е-ть	beret' 45, idet 21, 25, 34, 46, 56, iedet 25, nemożet 65, 77, rewet 17, snidet 30, szlet' 54, teczet 1, tiahnet 71, zowetsia 1, 4, żywet 23;
	-jo/-je-	да-е-ть	bjet 30, daiet' 56, maiet 37, 65, narekajet' 55, nazywaietsia 1, ne domyślaetsia 73, obortaietsia 55, odkazywaet 21, odprawuiet 65, opisuiet 12, piszet 48, posyłaet 23, posyłaet 59, 68, posyłaet' 54, 56, 60, proliwaiet 30, słuchaet 40, sprawuiet 52, sprawuiet' 55, upadywaet 11, walaiet' 56, wojuiet 30, wołodyet 33, wpadajet 1, 2, zamykaiet 59, znamenuiet 17, 37, żałujet' 55;
	-i-	держ-и-ть	beży 8, dowodyt 21, hodytsia 42, sia nehodyt 37, mowit 8, 27, myslit' 60, radyt' 55, stoit 22, walczyt 21, zalezyt 77;
	-ø-	ес-ть	iest 4, 37, 43, 66, jest 7, nieiest 12, 38.

W 1. os. sg. końcówka *-u, -ju*, jako efekt regularnego w językach ruskich procesu przejścia **-q > -u*, jest w „Kronice” powszechna. W zakresie czasowników atematycznych stara końcówka *-m* zachowała się, zapewne pod wpływem języka polskiego, zaledwie w jednym przykładzie: *newem* (zastąpionym w tym znaczeniu przez czasownik *znaju*). Równolegle występuje wyrównana do koniugacji *-jo/-je* forma *wedaiu*. Wtórnią końcówkę odnotować należy również w innym czasowniku atematycznym: *maju, nemaju*.

Kończówka 2. os. sg. ma w „Kronice” wyłącznie postać *-e/-i-sz*. Wyjątkiem jest raz poświadczony czasownik koniugacji atematycznej *jesi*, zachowujący stare *-si*. Kończówka **-šb*, powstała w efekcie regularnego rozwoju fonetycznego **-si* w czasownikach z tematem na *-i* (gdzie **-i-si > *-i-xi > *-i-šb*) i przejęta następnie przez wszystkie typy koniugacyjne, ulega upowszechnieniu już na gruncie ogólnoruskim. Poczynając od XIII w. przeważa w tekstach świeckich, jakkolwiek zabytki literatury religijnej utrzymują jeszcze cerkiewno-słowiańskie *-ši* (Borkovskij, Kuznecov 1965: 312). Kończówka *-šb* stała się dominującą w piśmiennictwie starobiałoruskim (Karskij 1956: 253), a od XVI–XVII w. otrzymała graficzną postać ⟨-штъ⟩, oddającą dyspalatalizację [š] (Bułyka, Żurański 1979: 242).

Wpływ języka polskiego odzwierciedla forma *zostawujesz*, posiadająca formant *-uj-*, powszechny zarówno w czasownikach dokonanych, jak i iteratiwach. Formy takie znane są dzisiejszym gwarom południowej Małopolski, Śląska i Wielkopolski (Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk 1981: 390).

Kończówka 3. os. sg. występuje w obocznej postaci z wygłosowym *-t/-t'* niezależnie od typu koniugacyjnego. W tym względzie „Kronika” nie odbiega od stanu innych zabytków zachodnioruskich, zaświadczyających żywotność tej końcówki w XIV–XVI, a nawet XVII w. Sporadycznie jednak już u schyłku XV w. pojawiają się formy bez wygłosowej spółgłoski (Bułyka, Żurański 1979: 244). W „Kronice” zostały poświadczone w formie słowa posiłkowego w futurum niedokonanym: *naczne howoryty, naczne kniażyty*.

Kończówkę *-e/-i-tb* (< **-e/-i-tb*) znają najstarsze teksty staroruskie, np.: *Ewangelia Ostromira* 1056–1057, podczas gdy normą zabytków scs jest *-tb*. Zdecydowanie później, bo dopiero od połowy XIII w., końcówka z twardym *-t* pojawia się w zabytkach północnoruskich (*Rjazanskaja Kormčaja* 1284, *Gramoty Nowogrodzkie*). Uwzględniając dane zabytków oraz materiały opracowań atlasowych, W. Kuraszkiewicz (1972/1985: 208) określa zasięg występowania tej końcówki na obszarze ruskim stwierdzając, że twarde *-t* zachowuje się na peryferiach dawnej Rusi, tj.: 1) w gwarach północno-rosyjskich, niektórych środkowych i w okolicach Moskwy (staroruski północny zespół dialektalny) oraz 2) w gwarach południowo-zachodnio-ukraińskich (południowy zespół dialektów staroruskich). Dialekty środkowe starej Rusi, wśród nich gwary północnoukraińskie, kontynuują miękkie *-t'* końcówki. Jednak na tle powszechnej miękkości końcówki w gwarach północnoukraińskich wyróżniają się dwa wyspowe zasięgi z końcówką twardą:

1) na Wołyniu na północ od Równego i Łucka oraz 2) na Polesiu w okolicach Owruca, Korostenia i Czernobyła.

We współczesnych gwarach oraz literackiej białoruszczyźnie końcowe *-t*, *-t'*, *-c'* utrzymuje się w typie koniugacyjnym na *-i-*: *łac'ic'*, *kup'ic'*, natomiast czasowniki koniugacji na *-e-* odznaczają się w tym względzie znamiennej dyferencjacja: końcowe *-c'* zachowują gwary północno-wschodnio-białoruskie (typ *n'as'ec'*), zaś w gwarach południowo-zachodnich, podobnie jak w języku polskim, następuje zanik wygłosowej spółgłoski (typ *n'as'e*). Izoglosa, wyznaczająca granicę między obydwoima typami form, biegnie wzdłuż linii Ostrowiec – Smorgoń – Mołodeczno – Łohojsk – Borysów – Brzezino – Kliczów – Rohaczew – Dobrusz (DABM, mapa 148). W pasie przejściowym gwar środkowobiałoruskich formy z akcentem na temacie używane są bez *-c'*, np.: *pros'a*, *rob'a*, zaś z akcentowaną końcówką zawierają *-c'*, np.: *s'p'ic'* (Blinava, Mjajelskaja 1980: 107).

W tekstach starobiałoruskich rozpowszechnione były warianty końcówki z wygłosowym *-t'* oraz *-t* (w zapisie cyrylicykim <ТЬ/-ТЬ>), a począwszy od końca XVI i w XVII w. dominację uzyskał twardy wariant, będący wyrazem wpływu tradycji cerkiewnosłowiańskiej na normę pisownianą tego okresu (Bułyka, Żurański 1979: 243).

Tekst „Kroniki” zaświadcza konsekwentnie obecność wygłosowej spółgłoski w formach 3. os. sg., jakkolwiek wartość [t] pod względem miękkości-twardości oznaczana jest niekonsekwentnie. W każdym typie koniugacyjnym formy z końcówką *-t* przeważają liczebnie nad *-t'*, a ich frekwencja kształtuje się na poziomie 38:10. Wydaje się, iż te dane mogą świadczyć o nawiązaniach „Kroniki” do gwar poleskich, zachowujących wahania *-t/-t'* w końcówce 3. os. sg. i pl.

Pluralis

1. os.	-jo/-je-	да-е-мъ/-мо	dajem 25, dokonczaiem 26, my majem 44, nechoczem 65, nepotrebujem 44, pokładaiem 60, my wedajem 44, wojuiem 24, wzywajem 44;
	-i-	держ-и-мъ/-мо	baczym 42, sia derżym 43, widym 60;
2. os.	-o/-e-	бер-е-те	berete 44;
	-jo/-je-	да-е-те	dajete 38, nechoczete 38, pamietaiete 45;
3. os.	-o/-e-	бер-оу-ть	nemohut 76, tiahnut 25, zowut 5, 17, 39, zowut' 32, zowutsia 4, żywut 43;
	-jo/-je-	да-ю-ть	chowaiut 28, daiut 39, dobywaiut 24, ihraiut 3, imi-jut 7, maiut 28, meszkaiut 4, 11, nechoczut 52, sia obmywaiut 60, posyłaiut 50, posyłaiut' 52, pryszłuchaiut 57, wojuiut 72;
	-i-	держ-а-ть	chodiuut 24, chotiat 8, derżat 4, honiat 59, leżat 40, mowiat 34, nechotiat 40, nehodiatsia 13, sia mnożat 3, myslat 24, perechodiat 77, prychodiat 2, se rodet 2, stoiat 25, 69;
	-ø-	соу-ть	sut 6, 13, 22, 51, 70.

W formie 1. os. pl. niezwykle panuje końcówka *-m* kontynuująca **-mъ*. Znane z innych zabytków zachodnioruskich końcówki *-mo*, *-my* (Karskiej 1956: 261) w formach czasu teraźniejszego w „Kronice” nie wystąpiły, są natomiast powszechne w imperatiwie, zaś w conditionalu stanowią bezwariantową normę.

Konsekwentną realizację otrzymuje w badanym zabytku końcówka 2. os. pl. *-te*. Jej współczesna ciakająca postać może być akcentowana lub nie akcentowana. Formy ze stałym akcentem na końcówce w gwarach południowo-zachodnich, jak i we współczesnym białoruskim języku literackim, zachowują wygłosowe *-e* (typ *n'es'ac'é*), natomiast w północno-wschodnich otrzymują w wygłosie *-o* (typ *n'es'ac'ó*). W gwarach grodzieńskich oraz położonych na zachód od Brześcia używane są formy z akcentowaną samogłoską tematyczną *-e*, por.: *n'as'éc'e* (Blinava, Mjacelskaja 1980: 108). Pisownia „Kroniki” nie uwzględnia zjawisk fonetycznych uzależnionych od akcentu.

Prsł. końcówka 3. os. pl. *-otъ*, *-etъ* uzyskuje w języku staroruskim kontynuant *-(j)u-/-(j)a-tъ*. Jego dalsze przekształcenia w poszczególnych językach ruskich noszą charakter analogiczny do zmian w końcówce 3. os. sg. Język białoruski, podobnie jak większość gwar, utrzymał dawne *-tъ* w postaci fonetycznie zmienionego *-c'*, jakkolwiek niektórym gwarom pasa południowego, sąsiadującego z gwarami północnoukraińskimi, właściwe jest twarde *-t* w 3. os. pl. (Mackevič 1959, mapa izoglos nr 7). Język zabytków zachodnioruskich utrwalił w swej grafii oba warianty wygłosu końcówki: *-tъ* oraz *-tъ*. Wariant z jerm twardym upowszechnił się w piśmiennictwie końca XVI i pierwszej połowy XVII w., jak przypuszczają historycy języka (Bułyka, Żurański 1979: 249), pod wpływem silnych w tym okresie tendencji normalizacyjnych w duchu cerkiewnoślowiańskim.

W „Kronice” przewaga należy do form z twardym *-t* w wygłosie, poświadczonym w 32 przypadkach, przy 2 zaledwie przykładach z oznaczoną miękkością *-t'*.

Rozkład końcówek 3. os. pl. w poszczególnych typach koniugacyjnych jest dość regularny, chociaż mają też miejsce pewne zakłócenia. Godnym odnotowania jest czasownik koniugacji na *-i-* z końcówką wyrównaną do paradygmatu na *-o/-e*: *chodiut*. Obecnie zjawisko upowszechniania się końcówki *-uc'* w czasownikach z akcentem na temacie we wszystkich koniugacjach zachodzi w gwarach północno-wschodniej Białorusi (Blinava, Mjacelskaja 1980: 109). Wyrównaniem analogicznym spowodowana jest również oboczność końcówek w formach *nechoczut/chotiat/nechotiat*. Współczesny język białoruski utrwalił formy 3. os. pl. według pierwotnej koniugacji *-o/-e*.

Efektom przekształceń fonetycznych jest nieregularna końcówka 3. os. pl. czasownika koniugacji na *-i-*: *se rodet*. Sporadycznie jest ona notowana w innych zabytkach zachodnioruskich (Karskiej 1956: 266), a odzwierciedla jedną z cech fonetyki gwar północnoukraińskich – zmianę nieakcentowanego [’a] (< **ǣ*) po spółgłoskach miękkich na [e]. Zjawisko to obserwowano w gwarach czernihowskich

i poleskich V. Hancov, a przykłady pochodzących z jego pracy czasowników 3. os. pl. na *-et'*, np.: *chodet'*, *vozet'*, *kupet'* i in. cytuje w swojej pracy W. Kuraszkiewicz (1985: 120).

1.2. Futurum

Futurum dokonane Singularis

1. os.	-o-/-e-	пока-оу	poiedu 25, zvedu 35;
	-jo-/-je-	пошла-ю	počaŭiu 21;
	-i-	оучин-ю	ne wypuszczu 45, prysłoniu 21, uprawlu 35;
2. os.	-o-/-e-	пока-е-ши	izzenesz 8, neprymesz 8, ozmesz 8, poydesz 52;
	-jo-/-je-	пошла-е-ши	neodalesz 8, neposzlesz 8, ubiiesz 8;
	-i-	оучин-и-ши	newczynisz 32, sia ochrystysz 20, skazisz 52, vyplenisz 52;
3. os.	-o-/-e-	пока-е-ть	budet 11, 13, 43, dorostet 28, naczniet 4, naydet 24, nazowetsia 6, 11, nebudet 53, otmet 5, otmet' 56, ozmet 2, pereplywet 27, poczniet 6, podoymet 32, poydet 6, 25, 32, 54, poymet 5, 7, 12, pryidet 3, pryżenet 24, siadet 6, siadet' 53, stariet 16, 32, umret 23, wernet 54, 56, wozmet 15, wteczet 32, wyidet 8, wżenet 24, zaiidet 65, zamknet' 55, zapadet' 59, zostanet 44; nazowe 11, 16;
	-jo-/-je-	пошла-е-ть	podkaiet 55, potkaiet 59, posyľaiet 70, poszlet 6, 23, 24, 25, poymaiet 24, ubijet 9, wbijet 16, zwoiuiet 25;
	-i-	оучин-и-ть	namowit 53, nawedit 65, oderżyt 7, otprawit' 55, ostawit 25, ostupit 25, 31, pobeżet 56, pobeżyt 15, 55, pobeżyt' 59, posadyt 35, poslyszyt 25, obratytsia 30, ruszyt 25, wczynit 32, wczynit' 57, wdaryt 27, zostawit 32, 61;
	-ø-	да-сть	dast' 21, dast 23, 46, 54, 55, 56, 61, 74, nedast' 34.

Czas przyszły prosty pod względem formalnym jest czasem terazniejszym czasowników dokonanych. Wyraża go zatem system końcówek właściwy paradygmatom koniugacyjnym praesens. Wszystkie omówione wyżej zmiany rozwojowe końcówek czasu terazniejszego znalazły poświadczenie również w formach czasu przyszłego dokonanego. Tylko niektóre z nich cechuje oboczność nie notowana w praesens. W sg. dotyczy ona 2. os., gdzie obok dominującego *-sz* zachowała się w jednym przykładzie archaiczna, jakkolwiek przekształcona fonetycznie, końcówka *-szy*: *neodalesz*.

Formy 3. os. sg. charakteryzują się, podobnie jak w praesens, wahaniem wygłosowego *-t/-t'* (55:9). Analogiczną końcówkę typu koniugacyjnego na *-o/-e* posiada forma z tematycznym *-i-*: *pobeżet*.

Dwukrotne poświadczenie uzyskała w Latopisie forma 3. os. sg. z końcówką bez wygłosowej spółgłoski: *nazowe*. Taka postać morfologiczna czasowników koniugacji na *-o/-e*, *-jo/-je* jest normą literackiej białoruszczyzny. Utrzymały ją także współczesne gwary południowo-zachodnie.

Pluralis

1. os.	-o/-e-	пока-е-мъ/-мо	poydem 35;
	-jo/-je-	поша-е-мъ/-мо	pobijem 35;
	-i-	оўчынн-н-мъ/-мо	nawratymsia 2, obratymsia 5, posadym 35, sotworym 7, wozwratymsia 2, 4, 20, 28, 32;
2. os.	-o/-e-	пока-е-тє	poberete 44, wozmete 13;
3. os.	-o/-e-	пока-оўтъ	budut 66, oberut 53, perewezutsia 25, poberut 67, poiedut 26, poszlut 59, poydut 3, 25, prybehut 25, prydobudut 18, pryiedut 56, prynesut 44, soymutsia 25, wozmut 58, wtekut 15, zacznut 59, zjedutsia 61;
	-jo/-je-	поша-ютъ	dobywaiut 70, pobiut 52, podkaiut 27, popuszczaiut 61, potkaiutsia 59, sia zjednaiut' 61;
	-i-	оўчынн-іатъ	odprawiat 60, ostupiat 25, stretet 31, trafiat' 59, wczyniat 7, 58, wczyniat' 61, wmwowiat 18, wyprawiat 59, z bratiat (mezy sebe) 43;
	-ø-	дад-оўтъ	dadutsia 25, podadut 58.

Regularny układ końcówek cechuje poszczególne paradygmaty pl. Właściwa 3. os. sg. oboczność *-t/-t'* zachowuje się również w pl., przy czym twardy wygłos końcówki wykazuje zdecydowanie wyższą frekwencję (29 poświadczeń) niż palatalny (3 przykłady).

Fonetyczny charakter nosi zmiana nieakcentowanej samogłoski [’a] > [e] (cecha gwar północnoukraińskich) w formie *stretet* (Kuraszkiewicz 1963: 69).

*

Oprócz swej podstawowej funkcji futuralnej – wyrażania czynności przyszłej dokonanej – formy proste futurum rozwinęły w języku białoruskim dodatkową zdolność oddawania innych znaczeń kategorialno-modalnych. W języku „Kroniki” wykorzystywanie futurum dokonanego do oznaczania czynności przeszłych jest powszechne. Por.: *Y poydet kniaz weliki Skirmunt z Kukowoytom, i zowsimi silami, naprotywu Mstyslawla, kniazia Łuckoho y Pińskoho, || y na sey storone reki Jasełdy, poraził kniaz Skirmunt kniazia Łuckoho y Pińskoho, nahołowu, y wsiu silu y rat’ ich Ruskuiu 6; U pomoże Boh welikomiu kniaziiu Gidyminu, iż kniazia Wołodymera Wołodymerskoho samoho wbił i rat’ ieho wsiu pobił, i horod Wołodymir wozmet 15.*

W zacytowanych przykładach obok form czasu przeszłego (*poraził, wbił*), przenoszących akcję w przeszłość, znalazły się formacje *poydet, pomoże, wozmet*,

które – pod względem formalnym – można uważać za czas teraźniejszy (przyszły dokonany), jak również za aoryst z końcówkami wyrównanymi do praesens (*poydet, wozmet*). W efekcie utożsamienia bliskich formalnie czasów (z których aoryst z czasem zanika) wykształca się tzw. praesens historicum, czas teraźniejszy posiadający wtórną funkcję czasu przeszłego. Jest on kategorią o dużej produktywności w piśmiennictwie białoruskim, zarówno historycznym (głównie w latopisach), jak i współczesnym (Bułyka, Żuraŭski 1979: 251).

Dualis

Formy dualne czasowników zachowały się w języku „Kroniki” jedynie śladowo. W przytoczonym niżej przykładzie końcówka 1. os. dualu została ukształtowana na wzór znanej z zabytków i żywej do dziś w gwarach południowo-zachodniej Białorusi końcówki pl. *-mo* (Blinawa, Mjacelskaja 1980: 108). Por.: *Trenia-taże posław posła po brata swoieho po Towtywiła [...], reka tako, ty brate pryiedy semo, rozdeliwo sobi zemlu y dobytok Mindogow 9.*

Futurum niedokonane

Czas przyszły niedokonany tworzą w „Kronice” regularne konstrukcje zawierające słowo posiłkowe w formie osobowej + infinitivus odpowiedniego czasownika. O ile w tekstach polskich najstarszego okresu w funkcji słowa posiłkowego występuje czasownik *być* (Kowalska 1976: 124), o tyle w zabytkach ruskich panuje w tym względzie kontynuacja stanu prsł. Pełniące funkcję słów posiłkowych czasowniki modalne *imu, maju, choću, načnu/počnu, stanu* w połączeniu z infinitiwem wnosily do wyrażanego w ten sposób czasu przyszłego dodatkowe odcienie swoich podstawowych znaczeń: konieczności, woluntatywności, początku czynności. Użycie poszczególnych wyrazów w różnych okresach rozwoju języka nasilało się lub malało, zmierzając w swym efekcie końcowym do eliminacji form modalnych, a tym samym uwolnienia czasu przyszłego od dodatkowych znaczeń. Nastąpiło to w momencie, gdy miejsce czasowników modalnych zajęło słowo posiłkowe *budu*, oznaczające pełną gramatyzację form futuralnych.

W zabytkach wielkoruskich proces ten uzyskał stosunkowo późną, bo odnoszącą się do wieku XVI–XVII, dokumentację (Borkovskij, Kuznecov 1965: 302). Wcześniejszą chronologię ma użycie czasownika posiłkowego *budu* w piśmiennictwie zachodnioruskim. Pierwsze poświadczenie pochodzi z wieku XIV (*Gramota kniazia Korybuta 1388: budemъ derżat*), normą zaś staje się to słowo w następnych stuleciach – XVI–XVII (Bułyka, Żuraŭski 1979: 257). Należy przypuszczać, że znaczącą rolę odegrał w tym względzie język polski.

Singularis

1. os.	БОУ́ДА-ОУ́ НАЧЕ́ТИ	budu met’ 41, ne budu mety 41, budu mowity 43; choczu dopomocy 42, choczu mety 42, choczu wczynity 42, otmenity nechoczu 38;
--------	-----------------------	--

2. os.	БОУД-Е-ШИ ИМЪТИ	budesz mety 41, ne budesz mety 41;
3. os.	БОУД-Е-ТЬ ИМЪТИ	<p>budget panowaty 2, budget sedety 26, budget słynuty 17; choczet ity 66, nechoczet wyity 66; imet kniażyty 13, imet pryieždżaty 23; ne maiet otriaty 74; nacznet dobywaty 31, nacznet' derżat' 51, naczne howoryty 45, naczne kniażyty 11, nacznet kniażyty 4, 5, 11, 15, nacznet mowity 52, nacznet narekat 45, nacznet wojewaty 27, nacznet żałowatysia 23; pocznet derżaty 23, pocznet howoryty 41, pocznet kniażyty 11, pocznet mowity 41, 45, (kniaż) pocznety prosity 26, pocznet strelaty 59, pocznet żałowatysia 23; stanet powedat 28.</p>

Przekształcenia w systemie końcówek sg. czasowników posiłkowych są analogiczne do tych, jakie miały miejsce w paradygmacie praesens oraz futurum dokonanego.

Wyjątkiem jest raz poświadczona forma słowa posiłkowego *pocznety* z nietypową końcówką *-e-ty*. Jak wynika z badań E. Karskiego (1956: 258), w historycznych tekstach zachodnioruskich uzyskała ona śladową dokumentację. W gwarach białoruskich *-ti/-c'i* w 3. os. sg. i pl. sporadycznie notowane było przez Karskiego w okolicach Homla. Geneza końcówki jest dość niejasna. Należy raczej wykluczyć jej fonetyczny charakter, który nosiła w tekstach scs i staroruskich, rozwijając się z jerów napiętych ($i < b_j$).

Pluralis

1. os.	БОУД-Е-МЪ/-МО ИМЪТИ	budem pisaty 70; nechoczem ity 65;
2. os.	БОУД-Е-ТЕ ИМЪТИ	nechoczete dawaty 38;
3. os.	БОУД-ΟΥТЬ ИМЪТИ	<p>budut panowaty 41; chotiat pomahaty 8, chotiat postawity 76, chotiat wostaty 8, wczynity nechotiat 40; maiut sterczy 59; pocznut howoryty 25, pocznut pytaty 25.</p>

W pl. końcówki osobowe czasowników posiłkowych są zgodne z paradygmatem czasu teraźniejszego lub przyszłego dokonanego.

*

W języku „Kroniki” w konstrukcjach czasu przyszłego niedokonanego utrwalone zostały wszystkie znane czasowniki posiłkowe, choć ich frekwencja jest różna: *byti* (9x), *choteti* (11x), *imeti/meti*, *jati* (4x), *načati* (12x), *počati* (10x).

Najwyższą frekwencją odznaczają się czasowniki posiłkowe *načnu/počnu* oraz *choču*. Jak zauważają V. I. Borkovskij i P. S. Kuznecov (1965: 301), czasowniki z rdzeniem *-čbn-* stanowią w tekstach wielkoruskich XVI w. podstawowy wyznacznik formalny analitycznego futurum. Sporadycznie natomiast występuje w tej roli czasownik *choču*. W języku badanego Latopisu konstrukcje z wymienionymi czasownikami nie mają charakteru kategoryjnego. Analiza kontekstu dowodzi, że czasowniki *načati/počati* używane są w swoim podstawowym znaczeniu leksykalnym i wyrażają czynności przeszłe dokonane. Por.: *y zatym umre kniaz weliki Wykinth, y po nem naczniet kniażyty Zywinbud kniaz weliki Litowski 4; pryiechali k nemu mnohije kniazi, y Bojare Litowskije; onže naczniet wojewaty, pomocyu Nemeckoju, Litowskuiiu zemlu 27; y naczniet korol Jagoylo płaczuczy narekat na kniazia Szwidrygayla y mowil jemu 45; tohd y Woł skinul z sebe odeż, y rozsypał strehy y poczniet strelaty 59.*

Cech zgramatyzowania nie wykazują również konstrukcje z czasownikiem *choču*. Ich osobliwością gramatyczną jest zdolność łączenia się słowa posiłkowego zarówno z czasownikami niedokonanymi, jak i dokonanymi, por.: *a ia tobie chocz u dopomocy u Cesara y w Papeża 42; a odnakoż chocz tak wczynity 42; iż korol Olbracht nechoczet tuiuz dorohoju wyity z zemli ieho kotoroiu pryszol 66.* Świadczy to o dość luźnym związku syntaktycznym i znaczeniowym obu członów, prowadzącym w efekcie do osłabienia znaczenia czasu przyszłego.

Futurum analityczne z czasownikiem posiłkowym *imu* (< *jati*) znane było zabytkom starobiałoruskim XV–XVI w. (Bułyka, Żurański 1979: 253). Na bazie postpozytywnego połączenia tego czasownika z infinitiwem powstał charakterystyczny dla języka ukraińskiego i gwar południowo-zachodnio-białoruskich typ futurum *robitymu*, brus. *rab'ic'imu* (Blinava, Mjacelskaja 1980: 110). W piśmiennictwie historycznym białoruskim i ukraińskim uzyskał śladową dokumentację. „Kronika” nie zna go zupełnie, notując jedynie konstrukcje z prepozytywnym połączeniem: *imet kniażyty, imet pryieżdżaty.*

Pojedyncze poświadczenia uzyskały w języku Latopisu czasowniki posiłkowe *maju* oraz *stanu*. Przekształcona fonetycznie w wyniku redukcji nagłosowego nieakcentowanego [i-] oraz wyrównana do paradygmatu tematycznego forma *maju* (< *iměti*) została bogato udokumentowana w XVI-wiecznych zabytkach zachodnioruskich (Bułyka, Żurański 1979: 256). Tworzone z jej udziałem konstrukcje futuralne o dodatkowym odcieniu powinności, konieczności znajdują bezpośrednią kontynuację we współczesnych gwarach południowo-zachodnio-białoruskich (grodzieńskich, brzeskich, zachodnich mińskich), np.: *budu vaz'ic' obok maju vaz'ic'* (Blinava, Mjacelskaja 1980: 109).

Odosobnionym przykładem słowa posiłkowego jest w „Kronice” czasownik *stanu*, który tworzy konstrukcje o dodatkowym znaczeniu modalnym, zbliżonym do tego, jakie wyrażają czasowniki *načnu/počnu*, por.: *poczniet mowity i stanet powedat*. Pierwsze poświadczenia takiej funkcji czasownika *stanu* odnaleźć można w tekstach wielkoruskich XVI w. (Borkovskij, Kuznecov 1965: 302).

Dość licznie natomiast został zaświadczony w „Kronice” czasownik posiłkowy *budu*. W konstrukcjach futuralnych języka staroruskiego był zjawiskiem nader rzadkim, jednak od wieku XIV zaczął się szerzyć w piśmiennictwie zachodnioruskim. W konsekwencji, jako czasownik nie nacechowany modalnie, stał się podstawowym wykładnikiem formalnym czasu przyszłego niedokonanego we wszystkich trzech językach wschodniej Słowiańszczyzny.

Futurum II

W języku „Kroniki” utrwalony został odosobniony przykład konstrukcji, stanowiącej pod względem formalnym futurum złożone dokonane (futurum exactum) w 3. os. pl.: *budut' wczynili* 37. Ten typ formacji (połączenie słowa posiłkowego *budu* i imiesłowu czynnego czasu przeszłego na *-l-*) reprezentował czas przyszły względny, wyrażający przeszłość w przyszłości względem innej czynności przyszłej. Formy futurum II, rzadkie w tekstach scs (Moszyński 1984: 267), uzyskały pewną produktywność w języku staroruskim, głównie w dokumentach z zakresu prawodawstwa (np.: *Russkaja prawda*), utrzymując się w nich do XV–XVI w. (Borkovskij, Kuznecov 1965: 303). Nie są one obce również zabytkom zachodnioruskim, jakkolwiek zakres ich występowania ogranicza się tu także do tekstów prawnych (np.: *Statut Wiślicki* z XV w.) i gramot. Badania historyków języka (Bułyka, Żurański 1979: 260) dowodzą, że na przestrzeni wieków dokonywała się ewolucja funkcjonalna tych form. I tak np. w tekstach pierwszej połowy XVI w. konstrukcje z imiesłowem czynnym II mogły pełnić funkcję czasu przeszłego. Takiego właśnie znaczenia nabiera użyta w „Kronice” formalnie futuralna konstrukcja *budut' wczynili*. Por.: *Hospodyne Kniaże weliki Witowte, ty mni kak otec hniwu na mene ne mey, ia w tom newinen szto budut' lichyie lude bez moieho wedoma wczynili, a wedže kolibych tych lichych ludey naszoł [...], y iabych tobe szyjeju powydawał ich* 37.

Z języka starobiałoruskiego futurum exactum od czasowników dokonanych przejęte zostało przez niektóre zabytki piśmiennictwa polskiego, powstałe na ziemiach WKL, np.: *Statuty litewskie* (Łoś 1927: 307). Z badań M. T. Lizisowej (2000: 110), analizującej tekst *Kodeksu Olszewskiego*, jedynego z zachowanych rękopiśmiennych zabytków *I Statutu litewskiego* w języku polskim wynika, że takie konstrukcje futuralne stały się jedną z charakterystycznych cech staropolskiego języka prawno-sądowego.

1.3. Czasy przeszłe

Aoryst

W języku „Kroniki Bychowca” utrwalone zostały ślady czasów przeszłych niezłożonych: aorystu i imperfectum. Należąc do formacji regresywnych, zarówno aoryst, jak i imperfectum nie zachowały w „Kronice” pełnego rejestru form osobowych.

W okresie prsł. czasy te wykształciły funkcje aspektowe (nie tylko oznaczały czynności przeszłe, lecz dokładnie precyzowały ich charakter: krótkotrwała zakończona lub długotrwała, powtarzająca się). Utraciły je jednak na rzecz rozwijającej się i uzyskującej wykładniki słowotwórcze kategorii aspektu, tracąc jednocześnie motywację gramatyczną do stosowania swych form. To spowodowało stopniowy zanik obu czasów w wielu językach słowiańskich. Ich kontynuacje żywe są na obszarze bułgarsko-macedońskim, częściowo serbsko-chorwackim (Stieber 1979: 225).

W średniowiecznym piśmiennictwie polskim formy aorystu posiadają nieliczne zaświadczenia. Nierzadko trudno je odróżnić od form imperfectum w związku z zacieraniem się różnic formalnych (z wyjątkiem 2. i 3. os. sg.) między obydwu kategoriami.

Na gruncie staroruskim aoryst utrzymywał się dłużej. W zabytkach pochodzących z północy (np. gramotach nowogrodzkich) aoryst wykazywał znaczną frekwencję jeszcze w XIII–XIV w., na południu wcześniej uległ zanikowi: nie zaświadcza już go np.: *Gramota kniazia Mstislawa* ok. 1130 r. (Borkovskij, Kuznecov 1965: 294).

Piśmiennictwo zachodnioruskie dokumentuje obecność aorystu w niektórych typach tekstów nawet w XV i XVI w. (Karskij 1956: 292). Obok literatury religijnej, korzystającej z wzorców cerkiewnosłowiańskich, obfitujących w formy aorystyczne, znacznym ich nasyceniem wyróżniają się zabytki latopisarstwa starobiałoruskiego. Zwykle używanie aorystów w latopisach XV–XVI w. tłumaczy się specyfiką gatunku – wykorzystywaniem w procesie twórczej kompilacji wcześniejszych protografów, w których ta kategoria gramatyczna była normą. Tymczasem na uwagę zasługuje fakt, że w tekście „Kroniki Bychowca” rozkład form aorystycznych w części kompilowanej i oryginalnej utrzymuje się na zbliżonym poziomie. Oznacza to, że twórca zabytku, opisując nieznaną istniejącym źródłom wydarzenia wieku XIV–XV z użyciem aorystu, świadomie wprowadzał do swego tekstu archaiczne już formy gramatyczne, traktując je jako nieodzowny element przyjętej konwencji stylistycznej.

Analizując zabytki scs pod kątem użycia czasów przeszłych prostych w powiązaniu z postacią aspektową czasownika, A. Dostał (1954: 599) stwierdził, że aoryst dominuje w perfectiwach, ale jednocześnie ponad 40% przypadków jego zaświadczeń pochodzi od czasowników niedokonanych.

Ze względu na swoje znaczenie – nazywanie czynności przeszłej, krótkotrwałej, zakończonej – aoryst jest bliższy znaczeniu dokonanemu czasowników. W „Kronice” aorysty utworzone od czasowników perfektywnych mają zdecydowaną przewagę nad formami pochodzącymi od imperfectiwów.

Singularis

1. os.	нѧ-о-хъ	widich 17;
2. os.	нѧ-ѣ	—

3. os.	н-а-е	<p>ide 7, 8, 9, 69, izhibe 37, narecze 18, nayde 11, 16, nepoyde 47, oblaże 15, otide 15, otoyde 71, 74, pade 47, pobeże 12, pomoże 5, 7, 15, postryżesia 9, poyde 5, 9, 25, 27, 38, 47, 68, powede 23, pozże 46, 74, prybeże 8, pryde 12, 15, 61, 69, 73, pryde 70, 71, pryiede 25, 71, prynese 9, prywede 20, 30, recze 7, 10, 30, roznemożesia 12, 44, siade 11, snidet 30, sozże 5, 27, 47, umre 2, 3, 4, 5, 6, 11, 12, 44, 56, 74, užasesia 21, wnide 9, wpade 21, wpadesia 30, wyde 33, wyjde 10, wyiede 71, wynide 8, znajde 16, zasiade 50, zsiade 27;</p> <p>bi 7, 8, 32, 52, 60, by-st 5, 7, 8, 46, 50, 61, by-st' 34, czty 64, ime 8, izbi 9, isceli 30, izhna 7, kresty 9, krestysia 9, nacza 9, 11, 30, neosta 35, ne pospi 14, obnoczowa 16, odda 9, pleni-že 66, pocza 9, 51, pohubi 7, poia 9, polubi 51, położysia 62, popleni 46, posady 30, pośła 7, 14, 47, poyma 8, pospeszysia 50, poweli 75, prestawisia 33, 61, 71, prysła 7, skopa 30, sobrasia 47, sotwory 8, 30, 32, 45, spowida 17, sta 52, stryte 64, ubi 9, udary 7, 8, uwide-t 3, wczyni 9, 15, wdary 51, wencza 32, widy 17, wkusi 56, wozhłasi 6, woznesesia 8, wozwratysia 64, wstremisia 56, założy 16, 20, zawerty 27, zry 30.</p>
--------	-------	--

Stan, w jakim zachował się w „Kronice” paradygmat koniugacyjny aorystu, świadczy o wyraźnym regresie tej kategorii morfologicznej. W sg. forma 1. os. uzyskała zaledwie jedno poświadczenie z końcówką aorystu sygmatycznego I: *widich* (< *widěch*), w którym *-i-* stanowi efekt regionalnego przekształcenia fonetycznego [ě] > [i] lub wyrównania do praesens IV koniugacji.

Stosunkowo bogatą egzemplifikację posiada 3. os. sg. W zgromadzonym zbiorze czasowniki atematyczne na spółgłoskę w 3. (podobnie jak w niepoświadczonej 2.) os. zachowały postać tematu na *-e*, równą aorystowi asygmatycznemu, podczas gdy pozostałe formy osobowe odmieniały się według nowego wzorca aorystu sygmatycznego II. Pod względem formalnym 3. os. sg. aorystu tych czasowników okazała się tożsama z 3. os. sg. futurum dokonanego (po zaniku wygłosowego *-t*), używanego w funkcji praesens historicum (por.: *Futurum dokonane*). W tej zbieżności niektórzy badacze (Bułyka, Żurański 1979: 209) upatrują przyczynę żywotności i znacznej frekwencji w latopisach starobiałoruskich XVI–XVII w. ambiwalentnych znaczeniowo form.

W grupie czasowników tematycznych formy 3. os. sg. aorystu sygmatycznego I są równe tematowi infinitiwu. Wyjątkowo w formie *uwidet* pojawiła się końcówka *-t* wyrównana do 3. os. sg. praesens. Zjawisko wyrównania końcówek aorystu do czasu teraźniejszego zaobserwowano już w języku najstarszych zabytków słowiańskich (Moszyński 1984: 265). Również jednosylabowy aoryst *by* (< *byti*) uzyskał wtórną końcówkę, przeniesioną z praesens: *byst* / *byst'*. Nie odnotowano natomiast ani jednego przykładu formy *by* w funkcji aorystycznej. Wiąże się to zapewne z nabyciem przez nią funkcji partykuły conditionalu, w roli której została wielokrotnie zaświadczona (por.: *Conditionalis*). Obok form *byst* / *byst'* funkcjonuje w Latopisie forma aorystu z tematem imper-

fektywnym, oznaczającym czas przeszły niedokonany *bi* (< *bě*, z fonetyczną zmianą [ě] > [i]).

Pluralis

1. os.	ИД-О-ХОМЪ	nepisachom 30;
2. os.	ИД-О-СТЕ	—
3. os.	ИД-О-ШЬА	idosza 73, ydosza 69, otidosza 54, otoydosza 70, poydosza 46, pryjdosza 30, prynesosza 51, rekosza 30, rozbehoszasia 9; bysza 73, iechasza 8, honiszasia 8, naczasza 9, nepustysza 31, nesotworysza 29, newspesza 54, podasza 62, położysza 44, pomenusza 30, pryiasza 8, rozhnasza 8, rozżaliszasia 8, sostupiszasia 30, ubisza 9, wozwratyszasia 7, 30, 64, wratyszasia 8, wyiechasza 8.

Rejestr form osobowych pl. jest również niekompletny. Podobnie jak w sg., tylko jedno poświadczenie uzyskała 1. os. wyrażona aorystem sygmaticznym I: *nepisachom*.

3. os. reprezentują regularnie utworzone formy aorystu sygmaticznego II czasowników atematycznych spółgłoskowych oraz formy aorystu sygmaticznego I czasowników z tematem samogłoskowym.

Dualis

O małej produktywności w „Kronice” kategorii dualu świadczą, obok omówionych wcześniej części mowy, również czasowniki. Badany zabytek udokumentował w aoryście zaledwie dwie formy dualne, obie w 3. os. *beżasta, poydosta: y w toż leto izhna Mindowh synowca swojeho Tewtywiła, i Erdywidu, [...], oni može uwedawszyna y beżasta ko kniaziu Daniłu y Wasilku 7; Daniłože y Wasilko poydosta ko Nowohorodu 7.*

Imperfectum

Spośród wszystkich form czasu przeszłego imperfectum najwcześniej uległo zanikowi. Jego stopniowe wycofywanie zaobserwować można już w zabytkach staroruskich XII w.; nie występuje w gramotach i *Russkoj pravde* (Borkovskij, Kuznecov 1965: 292). Najdłużej zachowują go latopisy, w tym zachodnioruskie końca XV w., m.in. *Latopis Avraamki* (Karskij 1956: 292).

Formy imperfectum reprezentowane są w „Kronice” w stopniu znikomym. Ich wprowadzenie do języka zabytku jest jednak efektem świadomego zabiegu stylizacyjnego. Redaktor „Kroniki” nie tylko nie zrezygnował z imperfectum w części tekstu stanowiącej kompilację fragmentu *Latopisu Ipatijewskiego*, ale posłużył się nim także w części oryginalnej. Użyte formy imperfektywne tworzone są wyłącznie od czasowników niedokonanych i zachowują swoje podstawowe

znaczenie, tj. oznaczają czynności przeszłe duratywne, por.: *Onomuże pryiechawszu k nemu, y nacza dumaty Towtywił, chotia ubity Troniatu, a Troniata sobeże dumasze, na Towtywiła 9; y naczał kniażyty wowsey zemli Litowskoy odyn, [...], woznesesia sławoiu y hordostyiu welikoju, networasze protywu sebe nikohoże 9*. Mogą też określać czynności powtarzające się, np.: *y naczał proliwaty krowi, inoho ubiwaszet bo na wsiak deń, po try y po czotyry 9*.

Singularis

3. os.	ѣа-ше	biasze-że 9, dumasze 9, lublasze 51, 56, networasze 9, piczełowasze-t 9, tworasze 74, ubiwasze-t 9, zrasze 8.
--------	--------------	---

Zachowane reliktowo jedynie formy 3. os. reprezentują późną postać imperfectum, odzwierciedlającą proces kontrakcji samogłosek *-ěa-, -aa- > -a-*. Dwie formy: *piczełowaszet, ubiwaszet* dokumentują analogiczną do czasu teraźniejszego końcówkę *-t*.

Pluralis

3. os.	ѣа-хочѣ	biachu 32, bywachu 71.
--------	----------------	------------------------

Formy pluralne zachowują regularną końcówkę 3. os.

Praeteritum

Uniwersalnym czasem przeszłym jest w „Kronice Bychowca” praeteritum. Strukturalnie wykształciło się ono z prsł. perfectum, czyli czasu przeszłego złożonego, lecz kontynuuje je tylko w sensie formalnym. Między obydwooma czasami zasza bowiem różnica semantyczno-funkcjonalna, której źródłem stały się zmiany w obrębie kategorii aspektu. Perfectum oznacza czas dokonany, podczas gdy praeteritum jest tworzone zarówno od czasowników dokonanych, jak i niedokonanych. Oznacza to, iż utraciło ono swoją podstawową dla prasłowiańszczyzny funkcję oznaczania czynności, która miała miejsce w przeszłości i której rezultaty trwają w momencie mówienia o niej. Przejmując stopniowo funkcje wycofujących się form aorystu i imperfectum, praeteritum zaczyna ogólnie wyrażać czynność zachodzącą w przeszłości. Na taką jego funkcję wyraźnie wskazują te fragmenty tekstu „Kroniki”, w których zajęło ono miejsce aorystu lub imperfectum. Por. praeteritum zamiast aorystu: *y horožane widiaczy iż gospodar ich z wojska pobeh, a wojsko wse nahołowu porażeno, [...] peredalisia z horodom kniazia Gidyminu 15; kniaź weliki Dowmont, naprawił szesty muzykow na brata swojeio Troydena zabity, hdeż on szoł bezpecznie z łaźni y tyje ieho muzyki zradne zabili 13*. Praeteritum zamiast imperfectum: *Orszaneże zatworylisia w horode, y boronilisia dwa dni 33; y bohomo swoim zrasze, y mertwych tila sożyhał, i pohanistwo swoje jawno czyniwał 8*.

Zanik opozycji czas prosty / czas złożony spowodował w językach wschodniosłowiańskich stopniowe przeobrażenia w analitycznej strukturze praeteritum. Ewolucja w kierunku form jednoczłonowych przebiegała w sposób długotrwały, a rozpoczęła się dla języka ogólnoruskiego zapewne jeszcze w epoce przedpiśmiennej (Bułyka, Żuraŭski 1979: 229; Stieber 1979: 234). Po wycofaniu się aorystu i imperfectum złożony czas przeszły, tracąc swoje dotychczasowe znaczenie, stał się jedynym i uniwersalnym środkiem wyrażania przeszłości. W efekcie jego frekwencja znacznie wzrosła, co z kolei spowodowało zachwianie określanej przez prawo Zipfa proporcji między długością form językowych a ich częstotliwością¹⁷.

Oprócz frekwencji o przebiegu ewolucji złożonych konstrukcji preterytalnych decydowały także inne czynniki, np.: enklityczny charakter auxilium. W języku polskim w 1. i 2. os. sg. i pl. spowodowało to przekształcenie się nieakcentowanych, choć samodzielnych morfologicznie, form słowa posiłkowego w ruchome morfemy, łączące się albo z imiesłowem, albo z innym wyrazem w zdaniu. Niewykluczone, że pod wpływem polskim dwie takie formy znalazły się w „Kronice”: *a le-ś uczyniŭ, iže-ś meŭ* (-ś/-eś < *jest*). W polszczyźnie końcowym efektem tych przekształceń było powstanie współczesnych syntetycznych (zaglutynizowanych) postaci czasu przeszłego, w których zredukowane formy auxilium stały się końcówkami fleksyjnymi 1. i 2. os. sg. i pl. Syntetyzacja 3. os. prowadziła do elipsy słowa posiłkowego (Kowalska 1976: 21–61).

W językach wschodniosłowiańskich elipsa auxilium objęła wszystkie formy paradigmatu, a zapoczątkowana została w 3. os. sg., która odznaczała się frekwencją wyższą od pozostałych form.

W języku staroruskim pierwszy udokumentowany przypadek braku auxilium w 3. os. sg. odnosi się do wieku XI i został zaświadczony w napisie na kamieniu Tmutorokańskim z 1068 r.: *Glěbъ knjazъ měrŭ* (Borkovskij, Kuznecov 1965: 298). Najstarsze zabytki starobiałoruskie, pisane językiem potocznym, praktycznie nie znają formacji preterytalnych ze słowem posiłkowym w 3. os. obu liczb. Pojawiają się one w późniejszej literaturze przekładowej z języka polskiego i czeskiego. Obfitują w nie m.in. teksty F. Skoryny, np.: *pisalъ jestъ, reklъ jestъ* (Bułyka, Żuraŭski 1979: 229).

Dłuższą żywotność wykazuje słowo posiłkowe w strukturze form preterytalnych 1. i 2. os. Z badań E. Karskiego (1956: 281–283) wynika, że trafia się ono w różnych typach tekstów przez cały XVI i częściowo XVII w.

¹⁷ Określając tę zależność w ewolucji polskiego praeteritum A. Kowalska (1976: 38) pisze, że tłumaczy ją prawo Zipfa „ustalające związek między długością wyrazu a jego frekwencją, a szczególnie wprowadzone przez W. Mańczaka pojęcie prawa Zipfa sensu largo, które formuluje on jako zależność między długością wszelkich elementów językowych a częstością ich użycia”.

Singularis

1. os.	ЕСМЬ ОУЧНИИ-Л-Ъ	ja newczynił 24, ja newypustył 45, ia [...] otreksia 13, ja wczynił 45; meł ieśmy 36, ieśmy nemeł 36, neruszył jesmy 24, iesmy pere-miryłsia 21, ieśmy poniał 41, słyszał ieśmy 35, wczynił ieśmy 24, wziął jesmy 13;
	ЕСМЬ ОУЧНИИ-Л-А	ja poszłubiła 17;
	ЕСМЬ ОУЧНИИ-Л-О	—
2. os.	ЕСИ ОУЧНИИ-Л-Ъ	a leś uczynił 45, ty newczynił 45, iżeś smeł 45, miłostywy hospodaru [...] uprawił 63, ty ne werył 24;
	ЕСИ ОУЧНИИ-Л-А	—
	ЕСИ ОУЧНИИ-Л-О	—
3. os.	ЕСТЬ ОУЧНИИ-Л-Ъ	behał 61, był 20, 51, 60, byw 54, chodył 30, chował 14, 27, czynił 10, 48, dał 2, 3, 27, dałsia 31, darował 21, 44, dawał 26, derżał 33, 34, dobył 20, dowedałsia 4, dowedałsie 11, sia hotował 42, iadał 56, iezdył 19, imał 48, jechał 16, karał 48, kazał 6, kinuł 27, kniażył 11, 14, 22, krestył 23, meszkał 2, meł 62, mieł 11, mił 2, 6, 10, mohł 48, mowił 43, nabeł 51, naczał 7, naczaw 33, nadał 29, 41, namawiał 43, namowił 24, 44, 51, naprawił 13, naradyłsia 26, narodyłsia 4, naszoł 2, 3, 11, nawernuł 41, nazwał 2, 5, nazwałsia 2, nebił 32, nebył 19, nechoteł 6, neczynił 20, nedobył 25, nemeł 17, nemoh 12, 33, 62, nenasytyłsia 48, newernuł 20, ochrestył 41, ochrestyłsia 29, ochrystyłsia 5, 10, 29, sia ochrystył 20, oczutywsia 17, oderzał 57, odiechał 19, odkazał 37, odkupiłsia 51, odpustył 6, 44, oseł 33, osadył 20, 33, ostał 5, 22, ostawił 5, otbił 32, odpowedył 24, odpustył 29, oziab 18, palił 10, pał 56, panował 3, 5, 16, 17, pastwił 56, peredobyłsia 60, perenes 16, pereplył 32, pe-rezwał 27, pobeh 15, 46, pobił 5, 6, pochował 10, poczał 2, poczaw 38, podawał 4, 54, podkał 59, poiechał 24, pokaznił 37, pokoryłsia 33, połonił 27, położył 37, pomoh 35, pomyslił 9, poniał 16, 18, pootnimał 54, poperedyw 9, poplenił 46, 74, poraził 6, porazumeł 65, porezał 74, posadył 17, 34, posażał 20, poselił 3, poseł 4, posław 8, 18, 32, postryhsia 10, 12, postynał 3, 26, 54, poszoł 1, 2, 3, 4, 6, 19, 21, 33, 35, potiahnuł 59, 64, 70, potkał 6, powedał 23, 37, powedył 28, poweł 3, powoiewał 37, 46, powstał 3, poymał 18, 32, pozasidał 20, po-żoh 37, 46, 74, prestawiłsia 34, priniał 29, probehał 61, prosil 41, prowadył 18, prozwał 3, przybieżał 24, pryiechał 10, 35, przykazał 33, przykazałsia 68, pryniał 29, prynes 20, prypustył 32, prysłał 6, 20, pryspel 35, pryszoł 2, prywet 22, prywer-nuł 52, prywitałsia 38, pustył 30, radył 62, rek 12, 18, 37, 60, rekl 21, 38, 43, rodyłsia 14, rozbolełsia 34, sia rozhnewał 74,

3. os.	<p>ЕСТЬ ОУЧНИИ-А-Ъ</p>	<p>rozkazał 62, rozmyśliwsia 54, roznemohsia 62, rozpustył 15, 35, 47, sedeł 18, słyszał 4, seł 6, 32, 33, 74, skaziłsia 2, skinuł 59, skonczawsia 14, somyslił 51, sożaliwsia 30, sożoh 32, sożyhał 8, spłodył 17, sprawował 14, 62, sprosił 44, spustoszył 27, spustyłsia 27, stał 46, 47, stojał 46, stretył 18, szoł 13, 15, 66, ubeh 35, ubojawsia 56, uczył 35, uczynił 70, udarył 35, ukusił 56, umer 19, 34, 44, umerł 56, usłychał 50, usłyszał 25, uspometał 10, ustanowił 18, utek 16, uwedał 23, uzrył 14, uzwał 62, wbaczył 14, wbeh 19, 33, wbieh 18, wbił 16, wbił 15, 33, 44, wboiawsia 8, wbreł 38, wczynił 2, 3, 4, 18, 29, 46, wdełał 13, weleł 24, 34, wernułsia 3, 6, whodył 8, widełsia 21, 38, wiechał 16, wkazałsia 21, wmerł 28, woorużyłsia 35, wozradowałsia 67, wozweseliłsia 67, wozwratyłsia 31, wozwratywsia 7, 47, wrozumieł 12, 46, wrodył 2, wsadył 26, wtał 48, wtek 51, wteksia 74, wyiechał 35, 51, wykorenił 3, wyniał 20, wypał 62, wypustył 46, wystynał 3, wyszoł 26, 34, wytehnął 59, wyweł 3, 34, wziął 1, 6, 10, 15, 27, zabił 32, zabył 24, 66, zakazał 8, 27, zaklikał 59, zakopał 32, założył 29, zapersia 50, zapisałsia 23, zarubił 4, 11, 67, zastupił 21, zatworyłsia 33, zbieh 4, zdoch 56, zhib 57, zhotowiłsia 70, zimował 15, zjeł 56, złożył 46, zmerł 2, zmowił 29, znałsia 1, zostawił 3, 7, 28, zożeh 47, zożoh 4, zwoiewał 3, żałował 12, żył 3, 7, 44, żyw 5; czyniwał 8, iezdżywał 20, kreszczywał 54, meszkiwał 62, miewał 17, newchożywał 8, zyskiwał 10, 11, 17; stałsia iest 75;</p>
	<p>ЕСТЬ ОУЧНИИ-А-А</p>	<p>była 33, 51, 61, doradyła 26, meszkała 5, się nazwała 1, nechoteła 17, nepostała 56, obicała 5, odstąpiła 15, oswiatiłsia 5, perestała 43, poczałsia 39, posłyzała 26, postryłsia 5, poszłubiła 17, powedyła 28, prosiła 28, prychodyła 25, pryiała 9, pryiechała 12, przystąpiła 15, przysła 75, służyła 5, spusteła 4, stałsia 55 wbiła 15, wdoweła 57, zabiła 75, zaszła 44, zmeszałsia 20, zobrałsia 5;</p>
	<p>ЕСТЬ ОУЧНИИ-А-О</p>	<p>było 1, 32, 35, sia dokonało 28, naczałsia 14 naczałsie 14, nespodobałsia 18, nestało 19, sia okazało 24, poczałsia 3, sia podobało 42, pohibło 75, pokryło 37, pomerło 28, potopiło 75, powtekało 75, proiawiłsia 24, prychodyło 25, pryhodyłsia 19, spodobało 2, spodobałsia 2, 3, 4, 18, stałsia 33, 37, wczyniłsia 30, wernułsia 75; chożywało 6, wychożywało 42.</p>

„Kronika Bychowca” dokumentuje zaawansowany stan procesu przekształceń w strukturze czasu przeszłego złożonego, czego wyrazem jest dominacja syntetycznych konstrukcji w większości form paradygmatu oraz stosunkowo niewielka liczba zachowanych formacji dwuczłonowych.

W 1. os. sg. minimalną przewagę wykazują jeszcze formy z zachowanym słowem posiłkowym, mającym postać *jesmy/jesmy*. Taki wariant fonetyczno-morfologiczny czasownika *jesmь* znany jest zażytkom (gramotom) zachodnioruskim drugiej połowy XIV w., a od XV stulecia stanowi normę niezależną od gatunku

tekstu (Bułyka, Żuraŭski 1979: 231). Można przypuszczać, że jest to efekt wyrównania do form pluralnych z końcówką *-my*, oboczną do *-mo* i *-m*. O powstaniu tej formy mógł zadecydować także czynnik fonetyczny: dodana samogłoska usuwała nie sonoryczną grupę spółgłoskową w wygłosie, przesuując sonant do następnej sylaby: *jesm* > *jes-my*.

Szyk komponentów, tworzących formy analitycznego praeteritum, jest w „Kronice” dwojaki: 5 spośród 8 przykładów zaświadcza postpozycję auxilium względem participium, np.: *meł iešmy, wziął jesmy*, w pozostałych przypadkach występuje prepozycja słowa posiłkowego, np.: *iesmy peremiryłsia*.

Układ członów przy postwerbalnej pozycji auxilium jest zawsze kontaktowy, czego wymaga enklityczny charakter słowa posiłkowego (nie może być ono oddzielone od imiesłowu żadnym wyrazem ortotonicznym). Szyk z prepozycją auxilium łączy się w jednym przypadku z układem kontaktowym członów, natomiast w dwóch innych z dystansowym, por.: *iesmy z toboiu peremiryłsia* 21, *a płodu iešmy snimi nemeł* 36. Wydaje się, że prewerbalne położenie słowa posiłkowego, połączone z dystansowym układem komponentów, mogło sprzyjać jego elipsie.

Oprócz konstrukcji peryfrastycznych w 1. os. sg. poświadczono są mniej liczne formy jednoczłonowe. Morfologicznym wykładnikiem osoby i liczby stał się w nich zaimek osobowy, por.: *ja newypustył, ja wczynił, ja poszłubiła*.

2. os. sg. reprezentują dwa typy formacji preterytalnych. Jednym z nich są formy ze zredukowanym auxilium w funkcji ruchomych końcówek występujących w proklizie po spójniku (*iže-s meł, a le-s uczynił*). Badania E. Karskiego (1956: 285) potwierdziły obecność tego typu form w innych tekstach zachodnioruskich, głównie XVI–XVII w. W jego opinii brak śladów takich konstrukcji w gwarach białoruskich pozwala sądzić, że ich źródłem mógł być język polski. Jednakże obecność podobnych form ze zredukowanym auxilium, dołączonym do wyrazów poprzedzających stare participium, np.: *ščos’te kazaly, kołys’mo zrobily*, stwierdził we współczesnych gwarach zachodnioukraińskich i karpacckich W. Kuraszkiewicz (1963: 74). Fakt ów przemawiałby raczej za tezą o niezależnym rozwoju tego zjawiska w polszczyźnie i niektórych dialektach zachodnioruskich.

Typ drugi reprezentują formy z zaimkiem osobowym, który zajął miejsce auxilium: *ty newczynił, ty ne werył*. W jednym przykładzie brakuje jakiegokolwiek formalnego wykładnika osoby: *miłostywy gospodaru, tym dwom synom swoim uprawił gospodarstwa po swoim żywocie* 63.

Tendencja do uproszczenia struktury praeteritum znalazła najpełniejszy wyraz w formie 3. os. Elizja słowa posiłkowego jest tu normą. Wyjątek stanowi raz poświadczony przypadek zachowania auxilium: *stalsia iest*. W formach z opuszczonym słowem posiłkowym participium z morfemem *-l-* zaczyna pełnić funkcję wykładnika kategorii czasu, natomiast funkcja kategorii rodzaju i liczby nadal przysługuje morfemom samogłoskowym.

Pluralis

1. os.	ЕСМЪ ОУЧИНИИ-А-И	alech-my boronili 75;
2. os.	ЕСТЕ ОУЧИНИИ-А-И	ieste kazili 22, ieste pryimowali 44, ieste prysiahnuli 45, ieste pryszli 22;
3. os.	СОУТЬ ОУЧИНИИ-А-И	<p>baczyli 39, 60, 74, bili 16, 32, bilisia 7, 35, boronilisia 33, byli 1, 18, 20, bywali 43, choteli 36, chwalili 2, 56, czynili 30, 42, dali 16, dalisia 33, dawali 39, dochodyli 43, dohledeli 69, dojechali 40, doszli 1, 73, dywilisia 69, hnali 69, honili 32, iawilisia 37, imali 76, 78, jechali 44, kazali 40, kinuli 27, kliknuli 24, kniażyli 12, kopali 39, korunowali 37, 57, lubili 23, mieszkali 2, 3, meli 56, 68, mili 2, muczyli 30, nalitali 27, naradyli 19, naradyliisia 53, naszli 2, 4, 19, nazwali 1, 2, 3, nebyli 78, ne choteli 38, nemeli 5, 28, nemili 2, nemohli 39, 43, ne podalisia 31, ne smeli 44, newedali 40, newterpeli 32, nepomahali 40, niepryniali 23, ne umeli 3, neyspohnuli 7, noczowali 46, obecalisia 7, oblehli 14, obohнали 14, obrazilisia 40, odstupilii 67, okormili 19, oseli 3, osieli 19, osterehli 24, ostupili 23, 71, otuczylili 73, otniali 44, otnesli 28, 37, otpustylili 63, otworyli 36, padali 39, panowali 3, 6, pereplyli 27, pereszli 4, peretehnuli 39, pobehli 1, 46, pobili 32, 35, 41, 46, 69, pobrali 43, poczali 1, 2, 32, poczynili 3, 43, podali 33, 70, podalisia 16, poddalisia 11, 39, podełali 19, podkali 14, podkalisia 51, podywilisia 73, pohromili 37, pokazili 22, połamali 40, połozylili 5, 38, 76, pomerli 23, 40, 74, poplenili 35, porazumeli 69, posekli 46, poseli 14, poselilisia 2, sia poselili 2, pospizylisia 77, poszli 1, 3, 7, 24, 31, 73, potehnuli 77, potiahnuli 70, potonuli 32, powedeli 43, powedyli 76, poweli 3, 70, powernuli 46, powoiewali 29, powpadali 40, poymali 31, 36, 46, 67, 69, pozhli 29, 73, prebyli 78, prowadyli 29, 32, prowodyli 31, prybehli 69, prychodyli 78, pryiechali 7, 51, pryiezdyli 64, pryiezdžali 19, prykrywali 39, prytožylili 44, pryniali 29, 36, 39, 43, prysiahnuli 67, prysalisia 58, prystupili 25, pryszli 3, 5, 27, 31, 36, 39, 46, prywezli 18, prywitali 29, przyzwolili 45, radyli 32, rozbehliisia 1, 31, roziechalisia 41, rozjechalisia 61, sedeli 3, skazili 3, služylili 67, sobralisia 73, spowidyli 55, sia sprawowali 5, sotworyli 30, sožhli 70, stali 25, stretyli 5, 29, 32, 33, stretylisia 35, swetyli 37, ubili 47, 73, udawili 26, uieždžali 55, umurowali 19, umyslili 50, ustyszali 3, 16, uwideli 73, uwiedali 67, uwoszli 1, wbili 30, 36, wczynili 2, 4, 5, 18, 38, 50, wdaryli 51, wernulisia 73, weselilisia 10, sia weselili 56, whonili 55, wiryli 11, wmyslili 49, wojewali 70, wojowali 35, 70, wozdali 31, 32, wozradowalisia 24, wozwali 37, 49, wozwratylisia 35, 71, wradyli 49, wtiahnuli 14, wtopili 53, wypustylili 50, wyszli 25, 73, wyžhli 46, wziali 7, 19, 40, 51, wżywali 43, zabili 13, zabiwali 76, 78, zapierali 30, zapisalisia 23, zaruczylili 37, zaseli 24, zaszli 4, 43, zatworylisia 33, zawedali 19, zažyhali 30, 76, zažymali 30, zbili 14, zbratylisia 43, zbudowali 5, zimowali 42, zjechalisia 50, 64, zmerli 11, zmowili 37, zmyslili 18, zopołczylisia 76, zradylisia 76, zymali 77, zymali 47, 53, zżyhali 16, zažhli 27, zyczyli 43, žyli 3;</p> <p>chožywali 26, hrywali 3, kładywali 11, perechožywali 77, wožywali 19, wychožywali 26;</p> <p>woszli sut 1.</p>

1. os. pl. uzyskała w „Kronice” zaledwie jedno poświadczenie. Forma ta ma osobliwą postać, będącą wynikiem kontaminacji praeteritum i conditionalu, w którym *-ch-* łączy się genetycznie z aorystem (por. niżej: *Conditionalis*). Jako uproszczona enklityka preparatywalna *-ch-* dołączone zostało do spójnika: *ale-ch-my boronili*.

Pojedyncze przykłady podobnych form pojawiły się w piśmiennictwie starobiałoruskim na początku XVI w., a zaktywizowały się u schyłku stulecia. Znają je także zabytki staroukraińskie, w których skontaminowana forma słowa posiłkowego *jechmo* mogła zachowywać niezredukowaną postać samodzielnego członu praeteritum, np.: *došli jechmo, pracovali jechmo* (Bułyka, Żurański 1979: 235).

W porównywalnym chronologicznie okresie (koniec XV / początek XVI w.) końcówki czasu przeszłego złożonego z aorystycznym *-ch-* pojawiają się również w polszczyźnie, nosząc wyraźnie południowopolski charakter. Do dziś jako końcówki regionalne utrzymały się w południowo-zachodniej Małopolsce i na Śląsku, np.: *robilichmy* (Klemensiewicz, Lehr-Splawiński, Urbańczyk 1981: 373).

Stara dwuczłonowa postać praeteritum z zachowanym auxilium w pozycji preparatywalnej utrzymuje się w 2. os. pl., por.: *ieste kazili, ieste prymowali, ieste prysiahnuli, ieste przysli*.

Dążenie do uproszczenia struktury praeteritum poprzez elizję słowa posiłkowego uwidocznilo się w 3. os. pl. zachowującej, poza jednym wyjątkiem (*woszli sut*), tylko imiesłów w funkcji formy osobowej.

Formy rodzajowe imiesłów, występujących w „Kronice”, są w pełni ukształtowane. Wobec braku w języku białoruskim kategorii męskoosobowości/niemęskoosobowości dla wszystkich rodzajów imiesłowu w pl. ustala się końcówka *-i*, genetycznie związana z nom. pl. masculinów.

*

W przytoczonym materiale wyróżnia się grupa czasowników, charakteryzujących się osobliwie wyrażoną kategorią aspektu. Tworzą ją wtórne imperfectiva o znaczeniu iteratywnym. Wykładnikami wielokrotności, powtarzalności czynności są przyrostki *-iwa/-ywa*, dodane do czasowników niedokonanych prefiksalnych lub nie posiadających prefiksu: *czyniwał, ieżdżywał, kreszczywał* (czasownik dwuaspektowy), *mieszkiwał, newchożywał, zyskiwał; wychożywało; chożywali, hrywali, kładywali, wożywali, wychożywali*.

Sufiks *-iwa/-ywa* wprowadzony został na miejsce morfemu *-i-* (typ *czyn-i-ł* > *czyn-iwa-ł*), *-a-* (typ *zysk-a-ł* > *zysk-iwa-ł*) lub dodany do tematu spółgłoskowego (typ *kłał* > *kład-ywa-li*). Na obecność podobnych formacji (np. *bivali, chożiwali, służywali, robliwali*) w XVI-wiecznych tekstach zachodnioruskich zwrócił uwagę E. F. Karskij (1956: 57), podkreślając jednocześnie śladowość ich występowania.

Ten rodzaj iteratiwów charakteryzował w przeszłości również polszczyznę literacką (Kucała 1966; Dunaj 1971). Po wycofaniu się z niej zachował się jako archaizm peryferyczny o dużej produktywności w polszczyźnie litewskiej dawnej

(Kurzowa 1993: 277) i współczesnej (Karaś 2001: 159); niewykluczone, że wsparty przez język rosyjski.

Plusquamperfectum

Przejęte z prasłowiańszczyzny plusquamperfectum zachowało w językach wschodniosłowiańskich analityczną budowę oraz charakter czasu względnego, którego prymarną funkcją było wyrażanie czynności przeszłej, uprzedniej względem innej czynności przeszłej. Struktura czasu zaprzeszłego, mimo utrzymania analityczności, uległa pewnym przekształceniom. Miejsce imperfectum lub aorystu słowa posiłkowego zajęło dawne perfectum, zwiększając tym samym do trzech liczbę członów konstrukcji peryfrastycznej. Wiązało się to z ogólnym zanikiem czasów przeszłych prostych. Trójczłonowa struktura plusquamperfectum dość wcześnie uległa przeobrażeniu w konstrukcję o dwóch elementach. Przyczyną uproszczenia był znany z ewolucji praeteritum proces elipsy słowa posiłkowego *jesmь: jesmь był dał > był dał*. W 3. os. obu liczb teksty starobiałoruskie nie dokumentują form plusquamperfectum ze słowem *jesmь* (Bułyka, Żurański 1979: 222; Karskij 1956: 286). Stan taki zaświadcza również „Kronika”.

Oprócz struktury, istotne zmiany dokonały się także w znaczeniu czasu zaprzeszłego. Analiza kontekstu zawierającego formy plusquamperfectum dowodzi, że ich funkcja oznaczania czynności zaprzeszłej nie zawsze jest realizowana. W pewnych wypadkach określają one zwykłą czynność przeszłą, por.: *a koli Rusinom ostał, dali byli imia iemu Jurj 22; y wymyslił odnostajno z namowy panow rad swoich, [...], dokonat' walki toie, kotoriuu był poczał otec ieho korol Jagajło z Prusy 58; y pereszedsze reku Prypiat doszli ich za horodkom w mili, y byli s nimi postavili boy 73*.

Na szczególną uwagę zasługują te zdania, w których obok formalnie wyrażonego czasu zaprzeszłego, określającego uprzedniość czasową, pojawiają się dodatkowe środki leksykalne, szeregujące chronologicznie nazywane czynności, np.: przysłówki czasu, por.: *Tertywił że prybeże w Żemoyty, ko wuiewi swoiemu Wyskintowi poyma Jatweze y Żemoyt y pomocz Daniłowu, ieże bi dał iemu Daniło drowle, ydia na Mindowha 8*. Taka redundancja wskaźników uprzedniości była jedną z przyczyn usuwania plusquamperfectum. Inna – to rozwój konstrukcji z imiesłowem przysłówkowym uprzednim, które w „Kronice” są powszechne, por.: *i on dawszy woysko synu swoiemu Erdiwiłu y posłał snim panow swoich radnych 4; a zatym wsich ich poraziwszy, y mnohiie horody y zemli ich pobrawszy, a ostatok na konec vypleniwszy y wypaliwszy, y pustu zemlu wczyniwszy, [...], y na weś swet znamenituiu sławu osiahnuiwszy, [...] do swoich zeml dojechali 40*.

Fakty te skłaniają do wniosku, iż obecność w Latopisie form plusquamperfectum podyktowana jest względami stylistycznymi. Czas ten występuje tylko w narracji odautorskiej, informując głównie o wydarzeniach odległej przeszłości. Do opisu podstawowej akcji, wyrażonej czasem przeszłym, wprowadza cechę dawności, istotną z punktu widzenia utworu historycznego.

Singularis

3. os.	ЕСТЬ БЫЛЪ ДАЛЪ	bi dał 8, dał był 23, był namowił 50, nemeł był 10, był poczał 58, poweł był 23, pryiechał był 56, był wmyslił 56, wziął był 27, 31, był zbudował 22, był zmowił 58.
--------	---------------------------	--

Poświadczone w „Kronice” formy 3. os. plusquamperfectum reprezentują jego nowszy typ, charakteryzujący się uproszczoną, dwuczłonową strukturą, powstałą w wyniku elipsy słowa posiłkowego *jestь*. Wyjątek stanowią dwie archaiczne konstrukcje z aorystyczną formą auxiliium: w sg. *bi* (< *bě*, odzwierciedlające proces przejścia [ě] > [i]) *dał* oraz w pl. *pryiali bysza*. Są to niewątpliwie formy mechanicznie przeniesione z latopisów staroruskich, będących podstawą kompilowanej części „Kroniki”. W opinii Borkowskiego i Kuzniecowa (1965: 296) górną granicę chronologiczną występowania plusquamperfectum z aorystycznym słowem posiłkowym stanowi wiek XIII. Zatem *Latopis Ipatijewski*, jako protograf tej części „Kroniki”, jest źródłem tych archaicznych konstrukcji.

Pluralis

3. os.	СОУТЬ БЫЛИ ДАЛИ	dali byli 22, byli dali 31, byli nezjechałisia 50, byli postavili 73, pryiali bysza 8, wsi-sia byli rozjechałi 60, byli wyszli 4, wziali byli 28, zapisaliśia byli 24.
--------	----------------------------	--

W pl., oprócz wymienionej formy z aorystem w funkcji słowa posiłkowego *pryiali bysza*, plusquamperfectum zaświadczone zostało w postaci nowszej struktury o uproszczonym auxiliium.

Pod względem szyku członów zarówno w sg., jak i pl. konstrukcje z prepozycją uproszczonego auxiliium występują z podobną częstotliwością, co i struktury z postpozycją.

2. Tryby

2.1. Imperativus

Utrwalone w języku „Kroniki” formy imperatiwu dokumentują znaczne zaawansowanie procesu przekształceń w obrębie tego trybu. Uzależnione one były w głównej mierze od akcentu oraz postaci tematu czasownika. Niektóre miały motywację morfologiczną.

Singularis

2. os.	-о/-е	БОУД-и	poszli 26, 52, poydy 66, pryiedy 9, woźmi 33;
--------	--------------	---------------	---

2. os.	-jo/-je	ДА-И	day 21, ne hniwajsia 37, namowlay 43, ne mey 37, neteray 33, pamietay 21, powiday 21, ziednay 36;
	-i-	ЧИН-И	msty 75, neczyni 7, nekazi 37, newer 23, wczyni 52, weli 53, widsia 37, zwyteż 66;
3. os.		ДА/НЕЧАЙ БОУДА-Є-ТЬ	nechay budet 38.

W 2. os. sg. zasadniczym problemem jest zachowanie lub zanik wygłosowego *-i*. Odziedziczona z prasłowiańszczyzny przez wszystkie typy koniugacyjny czasowników tematycznych końcówka *-i* od XIII w. wykazuje w języku staroruskim tendencję do zaniku. Proces ten pozostaje w ścisłym związku z miejscem akcentu i charakterem zakończenia tematu. Wygłosowe *-i* (po zdyspalatalizowanych *-y*) zachowywały i zachowują we współczesnej białoruszczyźnie czasowniki o temacie na spółgłoskę (grupę spółgłoskową) i akcentowanej końcówce. Poświadczają to przykłady z Latopisu: *msty*, *neczyni*, *poszli*, *poydy*, *wczyni*, *woźmi*, *weli*. W jednej formie została zaświadczona stara końcówka rozkaznika w czasowniku z akcentowanym tematem: *pryiedy*. Zachowanie tej formy jest wyjątkiem, gdyż począwszy od XVI–XVII w. normą tekstów starobiałoruskich stają się w takich przypadkach formy skrócone (bez *-i/-y*), por.: *newer*, *zwyteż*. Utrzymują wygłosowe nieakcentowane *-i*, również współcześnie, jedynie czasowniki z poprzedzającą końcówkę grupą spółgłoskową, zawierającą płynną spółgłoskę [r], [l'], [n'], typu *krykni*, *padkresli*, *prawetry*.

Czasowniki koniugacji *-jo/-je*, po stracie końcówki *-i*, posiadają imperativus zakończony spółgłoską *-j*, por.: *day*, *ne hniwajsia*, *namowlay*, *ne mey*, *neteray*, *pamietay*, *powiday*, *ziednay*. W cyrylickiej pisowni tekstów zachodnioruskich w XVI w. zaczyna się pojawiać litera ze znakiem diakrytycznym ⟨ѣ⟩, wyraźnie wskazującym na niezgłoskotwórczy charakter wygłosowego elementu rozkaznika (Bułyka, Żurański 1979: 269).

3. os. sg. imperatiwu tworzy struktura opisowa złożona z partykuły *niechaj* oraz formy osobowej czasownika w indicatiwie. Partykuła *niechaj*, po raz pierwszy udokumentowana w *Gramocie kniazia Olgierda* 1342 r. (*niechaj deržitъ*), staje się dominującym, wobec wycofującego się staroruskiego *da*, elementem opisowego rozkaznika w tekstach zachodnioruskich XVI w. (Bułyka, Żurański 1979: 279). Zachowuje swą żywotność, obok partykuły *chaj*, również we współczesnym języku białoruskim.

Pluralis

1. os.	-o/-e	БОУДА-Ў-МЪ/-МО	my idem 30, napijmosia 10, poiedmo 26;
	-jo/-je	ДА-И-МО	ratuymo 59;
	-i-	ЧИН-И-МЪ/-МО	plenim 35, wczynimo 41, znowmo 41;

2. os.	-o/-e	БОУД-Ъ-ТЕ	każyte 32, oberyte 13, otoyдите 68, poydyte 22;
	-jo/-je	ДА-Н-ТЕ	pamietayte 45, rozumeyte 68, wedayte 68;
	-i-	ЧИН-Н-ТЕ	nechodyte 68, smotryte 41;
3. os.		ДА/НЕХАЙ БОУД-ОУ-ТЬ	da obesiat 24, nechay budut panowaty 41.

Prsł. końcówki imperatiwu 1. os. pl. *-ѣмъ* (I, II koniugacja) oraz *-имъ* (III, IV) już w epoce staroruskiej uległy wyrównaniu do odpowiednich form czasu terażniejszego.

W „Kronice Bychowca” 1. os. pl. rozkaznika cechuje wariantywność końcówek, właściwa analogicznym formom praesens/futurum dokonanego. W dwóch przykładach końcówka ma postać *-e/-i-m*, ukształtowaną w wyniku regularnego zaniku końcowego jeru: *idem, plenim*. Pozostałe natomiast formy cechuje obecność końcówki *-mo*, dodanej do imperatiwu 2. os. sg., por.: *napijmosia, poiedmo, ratuymo, wczynimo*. Od końca XV w. staje się ona w piśmiennictwie zachodnioruskim najczęściej używaną końcówką tej formy rozkaznika (Bułyka, Żurański 1979: 272; Karskij 1956: 270). Jej geografie łączy się z południowo-zachodnio-białoruskim zespołem dialektalnym, sąsiadującym z gwarami ukraińskimi. Do dziś końcówka *-mo* jest tam normą 1. os. pl. imperatiwu tych czasowników, które w rozkazniku 2. os. sg. kończą się spółgłoską (por.: przykłady wyżej). Formy z akcentowanym wygłosowym *-i* w 2. os. sg. posiadają w tych gwarach rozkaznik 1. os. pl. z końcówką *-e-m*, por. w „Kronice”: *idem*.

Nie wymaga szerszego komentarza imperativus 2. os. pl. czasowników koniugacji *-jo/-je*, utworzony od form sg. za pomocą końcówki *-te* jako wykładnika pluralności: *pamietayte, rozumeyte, wedayte*. Trudniejsze jest natomiast ustalenie pochodzenia końcówki *-i/-y-te* w pozostałych przykładach. We współczesnej białoruszczyźnie oraz gwarach północno-wschodnich końcówka ta jest normą imperatiwu tych czasowników, które w 2. os. sg. posiadają akcentowane wygłosowe *-i/-y*. Tymczasem gwary południowo-zachodnio-białoruskie charakteryzują w analogicznych formach obecność końcówki *-e-c'e* (< *ě-te*), zaś południowa część gwar obwodu brzeskiego realizuje starą końcówkę *-ě-te* w fonetycznym wariantcie *-i-te* (Blinawa, Mjacelskaja 1980: 111). Należy sądzić, że efektem przekształceń fonetycznych jest również końcówka rozkaznika 2. os. pl., poświadczonego w „Kronice” w formach: *każyte, nechodyte, oberyte, otoyдите, poydyte, smotryte*. Jest to zatem kolejna cecha fleksyjna Latopisu, nawiązująca swą genezą do południowo-zachodnich gwar białoruskich.

Konstrukcje opisowe z partykulą *da* (*da obesiat*), używaną w zabytkach starobiałoruskich do końca XV w. i zajmującą jej miejsce zachodnioruską *niechaj*, reprezentują w „Kronice” imperativus 3. os. pl. W przykładzie *nechay budut panowaty* partykuła wyjątkowo łączy się z futurum niedokonanym, tworząc osobliwą formację o charakterze optatywnym, życzącym, por.: *a tak meży soboiu*

zmowmo y prysiahu wczynimo, iestli ja budu met' dety, a ty ne budesz mety, *nechay* moi dety *budut* korunoiu, y welikim kniastwom *panowaty*, po naszych żywo-tech, a kak li ia detey ne budu mety, a ty budesz mety, ino twoi dity *nechay* wse-mu *budut panowaty* 41. Podobne znaczenie otrzymuje formacja *a takby niechay* [...] *poniať* 37, w której partykuła *niechay* łączy się z konstrukcją trybu warunkowego.

2.2. Conditionalis

Zaświadczone w „Kronice Bychowca” formy conditionalu występują w postaci konstrukcji opisowych, złożonych z participium praeteriti activi II oraz słowa posiłkowego *byti* w formie aorystu. Jak wiadomo, zarówno języki wschodnio-, jak i zachodniosłowiańskie nie zachowały śladów dawnego conditionalu ze słowem posiłkowym *bimъ, bi, bi* itd., bowiem już w epoce przedhistorycznej formy te zostały wyparte przez pierwotne futurum praeteriti ze słowem posiłkowym *byxъ, by, by*, wyrażające czas przyszły w przeszłości (Gołąb 1964: 196).

W stosunku do epoki staroruskiej w strukturze zachodnioruskiego conditionalu nastąpiły dość istotne przekształcenia, a stan ich zaawansowania dokumentuje język Latopisu. Zmiany dotyczą w głównej mierze aorystycznych form słowa posiłkowego.

Singularis

1. os.	БЫХЪ ДАА-Ъ	ja bych dał 20, bych meł 42, ja bych nemeł 45, bych ia moh pryity 42, koli-bych naszoł 37, iż-by poniať 36, ia-bych powy-dawał 37, ia bych zžoł 65;
	БЫХЪ ДАА-А	—
	БЫХЪ ДАА-О	—
2. os.	БЫ ДАА-Ъ	a-by ty [...] oderżał 75, ty by pryiechał 25, szto-by iesi moh 42, szto-by iesi ujednał 25, 26; a-by-ś słał 42;
	БЫ ДАА-А	—
	БЫ ДАА-О	—
3. os.	БЫ ДАА-Ъ	by był 25, szto-by był 53, iestli-by choteł 41, ieśli-by choteł 75, aczey-by dał 36, jawił-by 23, a-by iechał 28, by meł daty 65, koli-by meł 45, by mił 11, szto-by moh 45, iestli-by nemeł 45, a-by ne kaził 38, a-by namowił 43, ieśli-by nemeł 41, a-by ne stoił 53, a-by oddał 41, by odpustył 21, a-by panował 15, kotory-by panował 41, iż-by pomstył 33, nechay-by pryiechał 25, a-by weleł 22, szto-by wmocnił 53, wziął-by 21, hde-by zbudował 12;
	БЫ ДАА-А	a-by otnesła 28, iż-by poszła 37, koli-by wedała 65;
	БЫ ДАА-О	by nebyło 25, by ne wczyniłosia 25, kali-by wyło 17.

W ewolucji wschodniosłowiańskiego conditionalu stosunkowo wcześniej zaznaczyła się tendencja do przekształcenia aorystycznych postaci słowa posiłkowego 2. i 3. os. sg. w nieodmienną partykułę z zerowym wykładnikiem osoby.

W 1. os. sg. zachowuje się jeszcze dość konsekwentnie stara postać trybu warunkowego ze słowem posiłkowym *bych*, np.: *ja bych dał, bych meł, ia-bych powydawał*. Na uwagę zasługuje fakt, że większość z tych form posiada zredundowany wykładnik osoby: końcówkę *-ch* z aorystycznej odmiany słowa posiłkowego oraz zaimek osobowy *ja*. Sygnalizuje to niewątpliwie konieczność uproszczenia takich struktur, co niebawem znajdzie swój wyraz w powszechnej rezygnacji z partykuły *bych* i wprowadzaniu na jej miejsce formy *by* oraz utrzymaniu zaimka w funkcji wykładnika osoby. Pierwsze przypadki tego zjawiska znajdują swoje poświadczenie już w „Kronice”, por.: *iż-by poniał*. Wobec braku formalnego wykładnika na osobę wskazuje kontekst: *proszu tebe, ziednay mi u kniazia Semena, sestrycznu ieho menszuiu Soffiiu, iżby ieię za sebe poniał* 36.

Formy 2. os. sg. conditionalu dowodzą, iż nastąpiło przekształcenie aorystycznej postaci słowa posiłkowego *by* w partykułę. We wszystkich odnotowanych w „Kronice” konstrukcjach pojawia się dodatkowy formalny wykładnik osoby, mający postać bądź zaimka osobowego *ty*, bądź formy osobowej czasownika *byti* w praesens, np.: *sztoby iesi moh, szto-by iesi ujednał*. Innowacyjny trójczłonowy typ konstrukcji kondycjonalnych o swobodnym szyku, złożonych z morfemu *by*, osobowej formy czasownika posiłkowego w czasie teraźniejszym i imiesłowu na *-l-* (według wzoru praeteritum), pojawia się w zabytkach zachodnioruskich około połowy wieku XIV, a upowszechnia w XV stuleciu (Bułyka, Żurański 1979: 285). Funkcję wykładnika osoby przejmuje w takich konstrukcjach czasownik *byti*. W tekstach starobiałoruskich przełomu XVI/XVII w. znajdują również zastosowanie formy trybu warunkowego, upodobnione do zaglutynizowanych formacji praeterytalnych z uproszczonym słowem posiłkowym dodanym do partykuły *by*, por. przykład z „Kroniki”: *a-by-ś-stał*. Konstrukcje takie dominowały w literaturze przekładowej, a ich źródłem była niewątpliwie polszczyzna, w której od XVI w. stały się one formami panującymi (Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk 1981: 379).

Formy 3. os. sg. zachowują regularną postać conditionalu.

Pluralis

1. os.	БЫ-Х-ОМЪ / -МО ДАЛ-И	dali-bych-mo 26, a-bych-mo derżali 25, szto-bych-mo pohoworyli 25, szto-bych-mo zostali 75;
2. os.	БЫ-СТЕ ДАЛ-И	iesli-by ieste przysli 68, szto-by wy ubratylisia 43;
3. os.	БЫ-ША ДАЛ-И	a-by nedali kazit 52, a-by nenamowili 43, a-by neotpustyli 63, by nestoiali 52, szto-by newczynili 44, iż-by padali 39, a-by podali 58, a-by pożyczyli 60, szto-by sodynoczylisia 43, a-by zapomohli 60, by-sia zapryiaźnili 43, by-sia zpryiaźnili 43, a-by zbratylisia 44, a-by żedali 62.

Spośród form pluralnych conditionalu na uwagę zasługuje szczególnie 1. os. Dokumentuje ona bowiem tę cechę fleksji czasownikowej, której współczesna lokalizacja geograficzna pozwala utożsamiać ją z południowo-zachodnio-białoruskim obszarem gwarowym. Taką proveniencją odznacza się końcówka słowa posiłkowego *bychmo*, będącego skontaminowaną formą aorystu i końcówki praesens *-mo*, por.: *dali-bych-mo*, *a-bych-mo derżali*, *sztó-bych-mo pohoworyli*, *sztó-bych-mo zostali*. Kończówka ta wykazuje do dziś znaczącą żywotność w zakresie czasu teraźniejszego/przyszłego dokonanego i trybu rozkazującego w gwarach południowo-zachodnich, szczególnie brzeskich, w mniejszym stopniu grodzieńskich oraz południowo-zachodniej części mińskich i homelskich (Mackevič 1959: 156, 243). W piśmiennictwie historycznym zachodnioruskim 1. os. conditionalu ze słowem posiłkowym *bychmo* była powszechna (Karskij 1956: 287), w „Kronice” jest bezwariantową normą.

Tryb warunkowy 2. os. pl. występuje w postaci dwóch typów konstrukcji, różniących się jedynie sposobem wyrażenia wykładnika osoby. W jednym przypadku jest to zaimek osobowy, por.: *sztó-by wy ubratylisia*, w drugim – forma osobowa słowa posiłkowego *byti*, por.: *iesli-by ieste przyszli*.

W 3. os. pl. Latopis zaświadcza wyłącznie nowy typ conditionalu, w którym forma 2. i 3. os. sg. w efekcie całkowitej utraty związku z paradygmatem aorystycznym ustaliła się jako partykuła trybu warunkowego.

W strukturze conditinalu dominuje szyk z prepozycją partykuły względem formy partycypialnej, zaledwie dwa przykłady ilustrują położenie postpartycypialne enklityki *by*: *jawilby*, *wzialby*. We współczesnym języku białoruskim partykuła zachowuje ruchomość, zajmując w wypowiedzeniu miejsce bezpośrednio po formie czasownikowej lub po którymkolwiek wyrazie ją poprzedzającym.

2.3. Inne formacje modalne

Wpływem polszczyzny tłumaczyć należy obecność w języku Latopisu osobliwych konstrukcji z czasownikiem *powinien*: *powinien budet spryiaty 44*, *powinenom sterczy 75*.

3. Infinitivus

Formy infinitiwu przybierają w „Kronice” postać zakończoną sufiksami *-ti/-ty*, *-t’/-t* lub *-czy*. We współczesnym języku białoruskim repartycja sufiksów *-c’/-c’i’/-čy* uzależniona jest od charakteru tematu bezokolicznika: *-c’* występuje po samogłoskach, *-c’i* po spółgłoskach, *-čy* po tylnojęzykowych [k], [h]. Zależność ta właściwa jest również większości gwar, jakkolwiek w niektórych z nich mają miejsce znaczne odstępstwa.

3.1. Formy infinitywu na *-ti/-ty*

-ti: ne stojati 24;

-tij: czynitij 2, mitij 2;

-ty: bihaty 32, bity 32, bitysia 68, 76, bytysia 66, boronity 15, budowaty 22, byty 24, 33, 41, 45, 62, bywaty 52, czynity 72, daty 19, dawaty 23, derżaty 23, dobywaty 30, 32, dowedatysia 76, dumaty 30, hołdowaty 66, iechaty 72, iskaty 46, ity 7, kniażyty 4, 31, 48, łamaty 75, mety 5, 38, mity 42, 53, mnożyty 2, 3, oprawity 37, osadyty 19, osesty 14, otmenity 38, otnesty 75, pity 23, pobity 57, poczaty 7, podbity 41, podniaty 42, pohubity 48, pokinuty 44, pokładaty 26, pokładywaty 26, pokusitysia 37, pomahaty 8, pomyszlaty 33, popołnity 58, porezaty 57, posesty 61, potiahnuty 40, potykaty 40, powryzywaty 6, prestupity 53, prosity 62, protywitysia 15, 76, pryiaty 9, prynesty 28, pryty 11, pustyty 50, pytaty 65, radyty 5, ratowaty 59, raziechatysia 26, razzszyraty 3, rozbity 26, rozlity 48, rozmnożatysia 2, rozmnożyty 3, sedety 26, sedity 11, skaraty 22, ślatty 23, służyty 15, snimatysia 25, sobraty 14, sohnaty 7, stanowity 40, stoiaty 66, szychowaty 40, terpety 39, ubiratysia 53, uczynity 66, uhonity 19, uziaty 45, warowaty 40, wczynity 34, 45, 51, wdaryty 34, wedaty 76, weryty 68, widaty ‘wiedzieć’ 21, widety 31, wojewaty 7, wojowaty 35, woroczatysia 76, wostaty 8, wskłasty 26, wychodyty 3, wyhnaty 61, wykorenity 48, wymyslity 48, wystynaty 48, wziaty 29, 44, 62, wzoity 11, yskaty 12, zapisowatysia 23, zasesty 31, zbiraty 33, 41, zbiwaty 7, zostatysia 26, zostawity 51, zwaty 3, zwonity 5.

Bezokoliczniki z sufiksem *-ti/-ty*, kontynuującym prsł. postać na *-ti*, w badanym dokumencie są formami panującymi. Sufiks *-ty*, fonetyczny wariant *-ti*, powstały w rezultacie dyspalatalizacji [t] przed [y], charakteryzuje w głównej mierze ukraińskie formy infinitywu. Północny zasięg jego występowania obejmuje również przylegającą do ukraińskiego część południowo-zachodnio-białoruskiego zespołu gwarowego: według DABM (mapa 173) sufiks bezokolicznika *-ty*, paralelnie z postacią ciekającą *-c’i*, jest powszechny w gwarach pińsko-brzeskich. Gwary te, podobnie jak analizowany zabytek, nie zachowują określonej wyżej zależności między typem tematu bezokolicznika a tworzącym go sufiksem. Pojawia się on zarówno w czasownikach o temacie infinitivi (1) na spółgłoskę, np.: *otnesty*, *prynesty*, *wskalasty*, *zasesty*, jak też (2) przy tematach samogłoskowych, np.: *boronity*, *dawaty*, *kniażyty*, *pokinuty*, *radyty*, *terpety*.

W pierwszej grupie czasowników warunki akcentuacyjne nie stanowią czynnika decydującego o zachowaniu *-ty* w bezokoliczniku. Gwary bowiem, do których nawiązuje Latopis, posiadają w pewnych czasownikach o temacie spółgłoskowym niestabilny, przemieszczający się z końcówki na temat akcent, np.: *nestŭ* i *něsty*. Tymczasem pozostałe gwary, podobnie jak literacka białoruszczyzna, zachowały w czasownikach spółgłoskowych stały typ akcentu na sufiksie infinitywu, np.: *n’as’c’i*, *m’as’c’i* (Mackevič 1959: 9–10).

3.2. Formy infinitiwu na *-czy*

-czy: sterczy 26, 59, 75.

Zupełnie marginalnie są reprezentowane w „Kronice” czasowniki o temacie na spółgłoskę tylnojęzykową. Trzykrotnie poświadczony czasownik *sterczy* zachował starą formę infinitiwu (gdzie [č] < *gtʰ). W języku współczesnym oraz gwarach południowo-zachodnich czasowniki o temacie praesentis na *-k-* zasadniczo kontynuują dawne formy bezokolicznika na *-čy* (typ *p'ačý, s'ačý*, jakkolwiek możliwe są również formy typu *p'akčý i p'ěkčy, s'akčý i s'ěkčy*), natomiast czasowniki z tematycznym *-h-* (< [g]) wyrównały temat infinitivi do tematu praesentis (typ *sc'erahčý, b'éhčy*) (Mackevič 1959: 18–28).

3.3. Formy infinitiwu na *-t'/-t*

-t': byt' 43, chowať 17, dokonat' 58, miť 43, nemyslit' 18, peczatowať 58, prosit' 50, 51, rozpowedawať 51, terpet' 37;

-t: budowať 1, czynit' 37, 58, kazit' 52, mowit' 52, narekat' 46, ochrystytsia 29, porezat' 57, pryiat' 8, prywłaszczyt' 57, pustyt' 51, sprotywit' 29, tehnut' 65.

Stosunkowo nieliczną grupę stanowią w Latopisie czasowniki, których oboczne formy infinitiwu zakończone są spółgłoską *-t'/-t*. Zanik wygłosowego *-i* w formach bezokolicznika rozpatruje się zwykle jako zmorphologizowaną zmianę fonetyczną, spowodowaną w głównej mierze zbędnością morfologiczną *-i* (szczególnie po zaniku supinum) oraz, w przypadku języków wschodniosłowiańskich, warunkami akcentuacyjnymi (Stieber 1979: 192). W piśmiennictwie starobiałoruskim, głównie gramotach, najwcześniejsze poświadczenia tego zjawiska odnoszą się do wieku XIV (por.: *věsiti, davati*), zaś upowszechnienie użycia infinitiwów z wygłosowym *-t'* nastąpiło około połowy XVI w. (Mova 1988: 259).

W wyekscerpowanym z „Kroniki” materiale zakończenie *-t'/-t* zaświadczone jest w czasownikach o temacie infinitivi na samogłoskę, por.: *chowať, czynit, prosit', pryiat* i in. Niektóre z czasowników tej grupy posiadają udokumentowane formy oboczne z zakończeniem *-ty*, por.: *czynit/czynity, miť/mity, prosit'/prositly, pustyt/pustyty, terpet'/terpety*. Oboczność *-ty/-t'* notowana jest dzisiaj w języku ukraińskim, w którym pełni funkcję stylistyczną.

Pewien problem stanowi wartość fonetyczna wygłosowej spółgłoski bezokolicznika, oznaczanej w tekście jako ⟨t⟩ lub ⟨t'⟩. Infinitivus zakończony spółgłoską [t] znany jest niektórym gwarom poleskim (DABM, mapa 173), jednak w analizowanym dokumencie oboczność *-t'/-t* może mieć jedynie charakter graficzny, gdyż miękkość [t'] w innych pozycjach wyrazów oznaczana bywa równie niekonsekwentnie, np.: *rat', rat'mi*, ale *detmi, miłost*.

4. Participia

W języku „Kroniki Bychowca” zachowały się wszystkie słowiańskie typy imiesłowów. Przekształcenia, które się dokonały w ich formach fleksyjnych w stosunku do okresu staroruskiego, są wyrazem pewnych innowacyjnych zachodnioruskich tendencji fleksyjnych, fonetycznych i syntaktycznych.

4.1. Participium praesentis activi

Singularis

Nom. femininum – odmiana prosta

-u-čy (< *q-tj-i): baczczy 60, behajuczy 75, behuczy 59, beruczy 19, biuczy 28, bijuczy 56, buduczy 3, 5, 10, 14, 29, 30, 32, 37, 42, 58, 71, daiuczy 21, 28, ieduczy 21, 36, imaiuczy 30, 73, 77, maiuczy 48, miłujuczy 2, mnimaiuczy 68, nadejuczysia 69, napominaiuczy 41, 54, nasypaiuczy 71, ne iduczy 48, nedbaiuczy 66, neodieżdżaiuczy 17, neodsylaiuczy 60, nepoczynaiuczy 26, neszaniuczy 27, newedaiuczy 78, newiedaiuczy 57, 73 ni nadyiuczysia 66, pamiataiuczy 23, 62, panuiuczy 5, 14, 17, 18, 44, 48, pereymaiuczy 77, pizuczy 5, płacuczy 23, poddaiuczysia 39, podnimaiuczy 30, pohublaiuczy 71, poiuczy 27, powedaiuczy 38, 48, 61, 76, powiedaiuczy 18, 71, powidaiuczy 57, pożyczaiuczy 60, przykazuiuczy 48, prymuiuczy 71, przyżałuiuczy 12, radiiuczysia 76, ruhaiuczysia 77, składiuczy 52, słuchaiuczy 56, sprawujuczy 20, stehuczy 24, stynaiuczy 73, szykuiuczy 40, władeiuczy 31, wmocniaiuczy 14, wskazuiuczy 71, zabiwaiuczy 77, zbiraiuczy 30, żadaiuczy 60, żałuiuczy 10, 55, żduczy 69, żedaiuczy 42, 43, 61, żhuczy 38;

-a-čy/-ečy (< *ę-tj-i): baczczy 1, 14, 66, bojaczysia 4, 69, boieczysia 56, chotiaczy 3, 6, 7, 9, 10, 14, 19, 31, 41, 57, 59, 77, chwaleczysia 35, derżaczy 31, honiaczy 78, iezdiaczy 11, 78, iezdeczy 18, każeczy 38, kniażaczy 9, 19, kniażeczy 5, mowiaczy 8, 22, 26, 32, 36, mstiaczy 37, nechotiaczy 18, 22, 38, 41, 58, 68, neprotyweczysia 11, nesłyszeczy 48, pleniaczy 38, prosiaczy 6, 10, 16, 19, 54, prychodiacy 34, saderczy 56, saderczysia 74, sediaczy 14, siediaczy 27, służeczy 5, słyszaczy 24, 30, 32, 41, 46, stojaczy 78, widiaczy 38, 77, widziaczy 60, życzeczy 44;

-čy (< *-tj-i): szodczy 46, 71.

	Odmiana prosta		Odmiana złożona	
	masculinum	femininum	masculinum	neutrum
Nom.	budia 9, chotia 7, 9, 66, nadeiasia 25, nadejasia 26, nemoża 9, pomszczaia 26, propłakiwaia 54, reka 7, 9, widia 9;	por. wyżej	—	pryleżaczoie 4;

	Odmiana prosta		Odmiana złożona	
	masculinum	femininum	masculinum	neutrum
Gen.	—		derżaczoho 13, powedaiuczoho 68;	
Dat.	iduszczu 9, kniażaszczu 8, kniażuiuszczu 34, uszedzczu 37;		—	
Acc.	—	—	pryleżaczy 4;	predleżaszczowie 34, pryleżaczowie 4.

Formy tego imiesłowu utrzymały częściowo stary typ odmiany prostej (rzeczownikowej), ale też uzyskały końcówki odmiany złożonej (zaimkowej).

Do reliktyw odmiany niezłożonej należą formy nom. sg. imiesłowów męskich z uogólnioną dla wszystkich typów koniugacyjnych, a związaną genetycznie z koniugacją na *-jo/-je* oraz *-i* końcówką *-a, -ja*, np.: *budia, chotia, pomszczaja, reka, widia*. Regularną postać nom. sg. zachowują w pełni już zadwerbializowane (o czym niżej) imiesłowu żeńskie typu *buduczy, poiuczy, prosiaczy*. Kończące paradigmatu rzeczownikowego na *-o-, -jo-* otrzymały formy imiesłowów męskich w dat. sg., por.: *iduszczu, kniażaszczu*.

Sufiks tworzący czynne participia czasu teraźniejszego występuje w badanym dokumencie w dwóch odmiankach fonetycznych: 1) *-ušč-, -jušč-, -ašč-, -jašč-*, tj. w postaci właściwej epoce staroruskiej, a przejętej z języka scs (*šč < št < *tj*) oraz 2) *-uč-, -juč-, -ač-, -jač-*, tj. odmianie z ruskim przekształceniem fonetycznym [*č*] < **tj*. Postać sufiksu ze *-šč-* zachowała się w głównej mierze w imiesłowach, wchodzących w skład archaicznej konstrukcji syntaktycznej *dativus absolutus*, por.: *onomuże iduszczu do mywnicy mytsia 9; kniażaszczu jemu w zemli Litowskoy 8*.

Nielicznie poświadczone imiesłowu czynne odmiany złożonej otrzymują końcówki analogiczne do form przymiotników deklinacji zaimkowej, por. *-oho* w gen. sg.: *derżaczoho, powedaiuczoho*. W acc. sg. masculinum udokumentowana została innowacyjna postać końcówki ze skontrahowanym *-j-*: *pryleżaczy*, podczas gdy neutrum utrzymało nieściągniętą końcówkę *-oje*: *pryleżaczowie*. Stan taki utrwalił współczesny język białoruski.

*

Syntaktycznie formy imiesłowów czynnych odmiany prostej funkcjonują w „Kronice” zwykle jako przydawki, por.: *onomuże iduszczu do mywnicy mytsia 9; treteie hodyny uszedzczu słońcu 37*. Sporadycznie imiesłowu na *-uczy* używa się jako przydawki rzeczownika w przypadkach zależnych: *Y kniaź weliki Skirgayto słyszaczy, welikoho kniazia Witolta iduczy z woyski, y sobrał siłu swoiu Litowskuiu welikuiu 32*. Z czasem w takiej roli zaczęły występować jedynie imiesłowu odmiany złożonej, która i formalnie, i syntaktycznie zbliżyła je do przymiotników,

np.: też imenem jeho nazwany iest Growżyszki, i weś powet **pryleżaczy** Growżysz-
kam 4; Grumpiuz dał ostrow koło reki Oszmeny, [...], y wse **pryleżaczoie** ko Osz-
mene 4.

Spośród wycofujących się stopniowo imiesłowów czynnych odmiany nie-
złożonej pozostały w języku jedynie formy żeńskie w nom. sg. Analiza użycia
syntaktycznego tych form w zabytku dowodzi, iż nabrały one cech składniowych
okolicznika, ulegając tym samym procesowi adverbializacji, por.: y *poddanyi ieho*,
mitujuczy ieho, y *podtuh rymaskoho obyczaju wczynili batwana na pamet ieho* 2; y *kopije*
swoie k steni prysłonił, y *ieduczy nazad rekt tak* 21; y *nacznet korol Jagoyło płaczuczy*
narekat na kniazia Szwidrygayła 45. W tej funkcji występują jako formy w pełni
ukształtowane gramatycznie już u schyłku XIV w. (Bułyka, Żurański 1979: 308).
Świadczy o tym zachwianie zgodności rodzaju gramatycznego rzeczownika oraz
odpowiadającego mu imiesłowu. Przykłady, poświadczające występowanie za-
dverbializowanych imiesłowów (genetycznie żeńskich) z rzeczownikami rodzaju
męskiego, nijakiego oraz pl., są powszechne, np.: *kniaz weliki Witolt buduczy na*
Łucku, *zmowił doczku swoju kniaznu Zofiu* 29; *woysko Litowskoie toho dnia stojaczy*
na trupi, y *wes deń iezdiaczy y honiaczy około Cebry y za Cebrom* 78; y *wczyniat*
zmowu meży sebe kniazii Ruskiie, *poczaty walku*, *protywy welikoho kniazia Ryngolta*,
a *chotiaczy ieho sohnaty s otczyn swoich* 7.

Pluralis

	Odmiana prosta	Odmiana złożona
	masculinum	masculinum
Nom.	newieduszcze 57, 73, poiuszczce 34, suszcze 69;	—
Gen.	—	iducznych 76;
Dat.	—	iduszczym 66;
Acc.	—	skaczucznych 73.

W pl. formy odmiany prostej z sufiksem *-ušč-* reliktoowo zachowują się
w nom., uzyskując regularną końcówkę masculinum. Ich użycie syntaktycz-
ne jest analogiczne do żeńskich form sg. na *-učy*, do których nawiązują, peł-
niąc funkcję okolicznika i ulegając uprzysłówkowieniu, por.: y *panowie Lackije*,
o tom *newieduszcze*, [...] y *posłali do obozu pobity ich* 57; Y *ponesli ieho na ho-*
łowach swiaszczennicy, *poiuszczce pesni otchodnyia* 34; y *wsi lude suszcze s nimi*,
radu, a *wmysł swoy na tom położyli* 69. Jednakże tej funkcji składniowej nie za-
chowały, ograniczając swoje funkcjonowanie do wieku XV–XVI (Bułyka, Żurań-
ski 1979: 308).

Odmianę złożoną reprezentują trzy formy partycypialne o regularnych koń-
cówkach przymiotnika w gen. i synkretycznym z nim acc. oraz w dat.

4.2. Participium praesentis passivi

Singularis

	Odmiana prosta	Odmiana złożona		
	masculinum	masculinum	neutrum	femininum
Nom.	oderżym 69;	prorekomy 61, zowemy 13, 68, 73;	—	—
Gen.	—	—	—	zowemyia 69;
Dat.	—	—	—	—
Acc.	—	narycaiemy 65, prorekomoho 5;	zowemoje 1;	narycaiemuiu 68;
Instr.	—	—	—	—
Loc.	—	po lubimom 44, narycaiemom 31, zowomom 62.	—	—

Występujące w „Kronice” imiesłowy bierne czasu teraźniejszego ukształtowane są zgodnie z ogólnosłowiańskimi zasadami przy pomocy sufiksu *-m-*. Formy deklinacyjne reprezentują zasadniczo typ odmiany złożonej, prostą zaś świadczą jedynie forma męska w nom. sg: *oderżym*. Końcówki fleksyjne nom. i acc. męskich form złożonych reprezentują postać typowo białoruską ze skonstrahowanym *-j-*: *prorekomy*, *zowemy*, *nazywaiemy*. Neutrum zachowuje *-j-* końcówki: *zowemoje*.

Loc. sg. kontynuuje starą końcówkę *-om*, nie wykazując jeszcze tendencji do synkretyzmu z instr., który częściowo zaznaczył się w paradygmacie zaimkowym, por.: *pry swoim*.

Końcówka cerkiewnosłowiańskiej proveniencji *-yja* ([ʼa] < *ɛ) kształtuje gen. żeńskiej formy imiesłowowej *zowemyia*. Jest ona notowana również w odmianie przymiotnikowej.

Pluralis

	Odmiana prosta	Odmiana złożona	
	masculinum	masculinum	neutrum
Nom.	oderżymi 32, odhonimy 71, pobieżajemy 71;	—	—
Acc.	—	prochodymyja 66;	neprochodymyie 65.

Nom. pl. męskich imiesłowów odmiany prostej charakteryzuje się dwiema końcówkami: regularnym *-i*: *oderżymi* oraz analogicznym, wyrównanym do acc. *-y*: *odhonimy*, *pobieżajemy*.

Zakłócenia w użyciu końcówek acc. obserwuje się w odmianie złożonej. Formy męskie zachowały archaiczną cerkiewnosłowiańską końcówkę *-yja* (< **-yję*) *prochodymyja*, znaną także z innych zabytków starobiałoruskich (Karskij 1956: 239, 241), natomiast rodzaj nijaki uzyskał uogólnioną końcówkę *-yje* (< *-yjě*), fonetycznie przekształconą w dzisiejsze *-yja*.

4.3. Participium praeteriti activi I

Imiesłowy czynne czasu przeszłego zachowują w „Kronice” przejętą z prasłowiańszczyzny dystrybucję zakończeń, uzależnioną od tematu infinitivi: formant **-ъš-* (< **-ŭs*) występuje po tematach spółgłoskowych, **-vъš-* po tematach zakończonych samogłoską. Kontynuowana jest również dwojaka deklinacja form imiesłowowych: prosta (rzeczownikowa) i złożona (zaimkowa).

Singularis

Odmiana prosta

Nom. femininum

-w-szy: bywszy 11, 72, 73, częstowawszy 6, 29, 56, darowawszy 28, 35, 42, dawszy 4, 16, dowiedawszysia 57, 71, kniażywszy 10, minuwszy 73, nabrawszy 27, nadarywszy 29, napoźniwszy 78, nebiwzysia 69, nedobywszy 38, nedowedawszysia 51, neuczyniwszy 30, newoschotewszy 34, obdarywszy 6, obłożywszy 70, obodrawszy 40, obohnawszy 70, obosławszy 18, obosławszysia 15, obyskawszy 37, ochrystywszysia 12, oderżawszy 6, 7, 15, odpustywszy 21, ohledawszy 28, okowawszy 26, opończywszysia 5, 32, opustywszy 12, 20, osewszy 19, osiahnawszy 40, ostupiwszy 55, otiechawszy 31, otpocznuwszy 76, otwyszczawszy 7, perepływszy 27, pobrawszy 21, pobywszy 6, poczawszy 7, 27, położywszy 26, 38, pomyśliwszy 37, popleniwszy 21, 30, 47, poraziwszy 40, poruczywszysia 76, posłyszawszy 18, poświętywszy 43, powoiewawszy 30, prohnawszy 16, prosiwszy 57, pryhnawszy 18, pryjechawszy 16, 21, prysławszy 7, prytiahnuwszy 40, 65, prywernuwszy 52, rozdeliwszy 17, rozpustywszy 21, rozwiązawszy 22, słyszawszy 35, sobrawszy 3, 5, 14, 21, 33, 37, 47, sobrawszysia 4, 7, 12, 15, 19, 21, 47, 72, soszychowawszy 59, sotworywszy 47, sowokupiwszysia 73, sprawiwszy 57, 59, spustywszy 47, stawszy 30, 72, stojawszy 46, uczytywszy 35, uczyniwszy 15, ukrepiwszy 15, 36, usłyszawszy 25, 43, utwerdywszy 36, uwerywszy 35, wczyniwszy 35, 38, 67, wdarowawszy 56, widawszy 12, wmwowiwszy 35, wozrywszy 73, wozwratywszysia 13, wpokoiwszy 15, 16, wspokoiwszy 55, wypaliwszy 40, wypłeniwszy 40, wziawszy 12, 27, zahrawszy 77, zapaliwszy 21, zapamiatawszy 63, zapłakawszy 60, zatrubiwszy 77, zhotowiwszysia 66, zjechawszy 50, złubiwszy 2, złożywszy 3, zmowiwszy 18, zmowiwszysia 10, 16, zobrawszysia 3, zradywszysia 66, zszychowawszy 40, zwazniwszysia 58, zwojewawszy 21, żywszy 4;

-szy: doszodszы 67, nenaszodszы 72, newzemszy 48, 71, odszedszы 31, posekszy 19, preszedszы 68, proszodszы 12, prybehszy 18, pryszedszy 13, 27, przyszodszы

47, 62, rozsekszy 44, sedszy 24, snemszysia 25, 36, 47, szedszy 16, 46, szodszy 19, 34, wbehszy 56, wsedszy 63, wszedszy 1, wzemszy 11, 14, 21, 29, 31, 33, 35, 37, 46, zżohszy 27.

-ł-szy: pobłszy 35, wbrełszy 38.

W imiesłowach *pobłszy*, *wbrełszy* zakończenie *-łszy* jest ortograficznym wariantem *-všy*, powstałym na drodze analogii do form participium praeteriti activi II z sufiksem *-l-*. Wartość fonetyczna ⟨w⟩, ⟨ł⟩ jest identyczna i równa się [ɯ].

Singularis

	Odmiana prosta		Odmiana złożona	
	masculinum	femirinum	masculinum	neutrum
Nom.	-ø: nedoszed 46, pereszed 32, pereszed 11, proszed 3; -w: opustyw 72, otłozyw 69, otpustyw 68, osadyw 25, 65, 70, poruczzyw 71, posław 9, potiahnuw 13, słyszaw 9, słyszaw-że 66, 68, sobraw 25, sobrawsia 70, razdumaw 7, utwerdyw 65, uwidaw 65, wkrepiw 70, zabyw 25;	por. wyżej	—	—
Gen.	—	—	—	—
Dat.	minuwszu 8, nastawszu 64, ne otjechawszu bywszu 45, pryiechawszu 9, umerszu 11, 14, woschotewszu-że 34;	—	posławszemu 7;	—
Acc.	—	—	—	pryszedszeje 66.

W sg. większość zachowanych form participiów należy do deklinacji niezłóżonej. Nom. masculinów ma postać z zakończeniem *-ø* (po zaniku wygłosowego jeru przy tematach bezokolicznika na spółgłoskę), np.: *nedoszed*, *pereszed*, *proszed* lub z zakończeniem *-w* (po tematach samogłoskowych), np.: *opustyw*, *sobraw*, *uwidaw*, *zabyw*.

Bogato udokumentowane w nom. formy femininów kontynuują postać z rozszerzonym formantem *-š-y, -vš-y*. Należy przy tym dodać, że genetycznie żeńskie zakończenia upowszechniają się w odniesieniu do wszystkich rodzajów i liczb imiesłów, por. masculinum sg.: *Min gajło sobrawszy woyska swoi, y poyde na horod Poltesk 5*; pl.: *Y bywszy oni na Moskwie, y wziali peremirie na szest let 72*. Sygnalizuje to stopniowy zanik imiennych cech fleksyjnych tego imiesłowu, a w konsekwencji adverbializację.

Dość licznie zaświadczone w dat. formy imiesłów męskich odmiany prostej, w jednej zaledwie formie złożonej (*poslawszemu*), są dowodem żywotności w tekście konstrukcji składniowej zwanej celownikiem niezależnym. Łączący się z rzeczownikiem lub zaimkiem imiesłów czynny czasu przeszłego (lub terażniejszego, zob.: wyżej) pełni w takich konstrukcjach funkcję predykatu, por.: *Y umer-szu wielikomu kniaziiu Witeniu od udarenia perunu 14; Potom nastawszu letu od poczatka swita sedmotysiacznomu tretemu 64*.

Pluralis

	Odmiana prosta	Odmiana złożona
	masculinum	masculinum
Nom.	biwzsiesia 69, doszedsze 72, izwoliwsze 69, jechawsze 64, napołniwszesia 78, nemohsze 69, neuterpewsze 33, obaczywsze 69, opołczywszesia 69, ostupiwsze 71, perebehsze 69, pereszedsze 73, 77, požehsze 70, pryiechawsze 67, pryłuczysziesia 69, pryszedsze 25, 46, so-tworywsze 70, szedsze 71, 73, umowiwsze 67, umysliwsze 69, 77, usmotrywsze 9, utwerdiwsze 67, 72, widywsze 64, 73, woorużywszesia 68, 69, wostawsze 77, wzemsze 64, zradywsze 77, zradywszesia 68, 69, zehsze 73; piewsza 44;	—
Gen.	—	—
Dat.	—	neposłuszawszym 7, pereszedszym 66, sostupiwszymsia 31, soszedszysmia 13;
Acc.	—	pryszodzych 60.

W pl. znaczącą żywotność wykazują w „Kronice” formy proste imiesłów męskich z zakończeniem *-š-e* w nom. Spowodowane to było, jak się wydaje, tendencją do adverbializacji, analogiczną do tej, która była właściwa femininom w nom. sg., np.: *oniże szedsze y stali na horach 71; wostawsze rano, y zradywsze hufy, iako na bitwu zalezyt y poszli prosto ko Klecku 77*. W jednym przykładzie imiesłów męski pl. uzyskał końcówkę neutrum *-š-a*: *i zowsimi słuhami jeho, i zowsimi biskupy, y pisni obczyajnyia nad nim piewsza, y położysza ieho teło w zamku u Wilni 44*.

W pl. w konstrukcjach dativus absolutus utrwalone zostały zadiektywizowane formy fleksyjne imiesłowów, por.: *y soszedzysia im z polki swoimi s obu storon, y był meży nimi boy 13; y pereszedzym im reku Dnestr, spotkali Wołochowe, y postavili s nimi boy 66*. Końcówkę odmiany zaimkowej uzyskał również imiesłów w acc. synkretycznym z gen.: *pryszodszych*.

Niektóre z przytoczonych wyżej form partycypialnych zasługują na szczególną uwagę ze względu na swą bądź to archaiczną, bądź też innowacyjną postać fonetyczno-morfologiczną. Do niewątpliwych archaizmów należą mało wyraziste formy proste imiesłowów męskich o temacie na spółgłoskę typu *nedoszed, pereszed*, obok których pojawiają się również zuniwersalizowane pierwotne feminina *szedzsy, preszedzsy, pryszodzsy*. Utrzymują się one w zabytkach starobiałoruskich XVI i początku XVII w., a następnie są wyrównywane do dominującego typu na *-všy*: *našodšy > našovšy ([v] > [u])* (Bułyka, Żurański 1979: 311). Podobnym zmianom ewolucyjnym podlegały również participia z dawnym tematem infinitivi na **-ę-*, por.: *snemzsy-sia, wzemzsy, wziawzsy*. W „Kronice” stara postać imiesłowu *wzemzsy* (por.: scs *възмѣшѣ*), powszechna również w innych zabytkach starobiałoruskich XV–XVI w. (Karskij 1956: 280), jest formą dominującą, ale pojawia się też, będący efektem analogii, dublet *wziawzsy*.

4.4. Participium praeteriti passivi

W zakresie imiesłowów biernych czasu przeszłego język „Kroniki” kontynuuje ogólnosłowiańskie tradycje fleksyjne. W zależności od wygłosu tematu infinitivi formy participiów tworzone są za pomocą sufiksów *-n* (np.: *nazwan, poymano, skarano*), *-en* oraz jego fonetycznej odmianki *-on*, powstałej w wyniku przegłosu [e] w [o] przed spółgłoską twardą (np.: *izbawlen, plenen, położon, porażeno*), z rzadka wykorzystywany jest też formant *-t* (*pobito, ubit, wziat*).

Singularis

	Odmiana prosta			Odmiana złożona	
	masculinum	neutrum	femininum	masculinum	neutrum
Nom.	-n: nazwan 4, 38, 41; -en/-on: izbawlen 8, kreszczen 8, newreżden 74, plenen 69, położon 49, posłużon 5, posłużon 19, poteszen 60, ubijen 50, uworużen 58, wmocnen 58, znayden 17, zżon 4; -t: ubit 8, wziat 14, 55, 61, za-bit 36;	-n: nazwano 12, 28, ne wypisano 47, poymano 47, 55, postynano 22, 55, prymano 28, skarano 22, sożżeno 10; -en: opravleno 27, położeno 63, porażeno 15, wczyneno 64; -t: pobito 16, 31, 47, 69;	-n: chwalena 17, pohrebenna 63, spustoszena 4;	budowany 19, korunowany 36, nazwany 4, pokażeny 4, reczenny 13, wyż reczenny 14, rublenny 19;	pobitoie 15;

	Odmiana prosta			Odmiana złożona	
	masculinum	neutrum	femininum	masculinum	neutrum
Gen.	—			ptryżonoho 53, reczennoho 13, syczenoho 42;	
Dat.	—			poslanomu 53, reczennomu 5, wyhnanomu 16;	
Acc.	spustoszon 4;	ukraszenno 2;	—	pokażeny 4, murowany 46, wyszereczennoho 70;	neizreczennoie 70, 74, wyszereczennoie 72.

W sg. (podobnie jak i w pl.) najwyższą frekwencją odznacza się nom., co się wiąże z syntaktycznym użyciem tych form w zdaniu w funkcji orzecznikowej. Większość z nich reprezentuje odmianę niezłożoną. Mniej licznie są poświadczone formy deklinacji zaimkowej, przejawiające wyraźną tendencję do kontrakcji, por.: *budowany, nazwany, reczenny, rublenny*.

W przypadkach zależnych formy proste imiesłowów udokumentowane zostały tylko w acc.: *spustoszon, ukraszenno*, dominującymi okazały się formy zadiektywizowane, a więc zgodne z rozwojem deklinacji przymiotników, por.: gen. *ptryżonoho, syczenoho*, dat. *poslanomu, wyhnanomu* i in.

Warto zwrócić uwagę na dość liczne w „Kronice” konstrukcje pasywne z użyciem neutrum odmiany niezłożonej imiesłowów biernych: *y nazwano imia iemu Ławrasz 12; a siłu ieho wsiu pobito 16; kniazey Wołożynskich [...], poymano y postynano 55; teło ieho [...] położeno iest w cerkwi Swiatoho Stanisława na zamku w kaplicy 63*. Ten typ konstrukcji znany był historycznej polszczyźnie, zaś jako archaizm, podtrzymywany przez białoruszczyznę, zachował się w języku mieszkańców Wileńszczyzny (Kurzowa 1993: 181).

Pluralis

	Odmiana prosta	Odmiana złożona		
	masculinum	masculinum	neutrum	femininum
Nom.	karany 22, oboh-nany 65, ohorneny 1, otpuszczony 64, pobity 6, poyma-ny 50, położeni 19, rozohnany 4, ubi-jeni 73, wypusto-szeny 41, połone-ny 63, zaderżany 72, zawieszony 40, zbity 41, zwede-ny 67;	wyszey pisanyie 40;	—	—

	Odmiana prosta	Odmiana złożona		
	masculinum	masculinum	neutrum	femininum
Gen.	—	napołnennych 2, sprawlennych 69, yzbitych 36;		
Dat.	—	—		
Acc.	—	posłanych 55, wyszereczennya 63, wyszereczennyye 16;	neizreczennya 64;	otchodnyia 34;
Instr.	—	sażonymi 35, wyszereczennymi 32, 68, 72;		
Loc.	—	w wyszereczennych 4.		

Zgodnie z paradygmatem rzeczownikowym deklinacji **-o-**, **-jo-**, imiesłowy męskie odmiany niezłożonej w nom. pl. otrzymały w większości form końcówkę **-y**, wyrównaną do acc., por.: *karany, obohnany, poymany, zwedeny* i in. Pierwotne **-i** zachowały zaledwie dwie formy: *położeni, ubijeni*.

Formy odmiany złożonej participiów otrzymują w Latopisie końcówki paradygmatu przymiotnikowego, wykazując przy tym właściwe mu procesy wyrównawcze. Masculinum w nom. charakteryzuje się analogiczną żeńską końcówką **-yje**, natomiast acc., obok regularnego **-yje** (*wyszereczennyye*), posiada cerkiewnoślowliańską końcówkę **-yja** (< *-yje): *wyszereczennyya*¹⁸.

Komentarza wymaga geneza formantu ze zreduplikowanym **-n-**, derywującego niektóre formy imiesłowowe. Rejestrują go już XIII-wieczne zabytki staroruskie, poświadczają również XVI- i XVII-wieczne teksty starobiałoruskie, reprezentujące styl oficjalny (Bułyka, Żurański 1979: 305). Pisownia imiesłowów na **-nn-** pojawiła się przypuszczalnie pod wpływem przymiotników odczasownikowych z przyrostkiem **-bn-** po tematach zakończonych spółgłoską **-n-** (Borkovskij, Kuznecov 1965: 320). Pisownię z podwojonym **-n-** w imiesłowach złożonych utrzymał rosyjski język literacki, podczas gdy białoruszczyźnie właściwe są formy bez reduplikacji typu *kupleny, pryneseny*.

Na uwagę zasługuje fakt zachowania w zabytku znacznej liczby rzeczownikowych form imiesłowu biernego czasu przeszłego neutrum. Funkcjonują one w bezosobowych konstrukcjach pasywnych jako orzeczenia złożone z zachowanym słowem posiłkowym *było*, np.: *y było tam wczyneno welikoie weselie, iako na welikich hospodarey należyť* 64; częściej jednak auxilium ulega elizji, por.: *y opustywszy swit postryhsia w Czerncy, y nazwano imia iemu Ławrasz* 12; *y pobito ich welikoie množestwo* 31; *A Michajłuszko Zygmontowicz usłyszał to szto kniazey Wołozynskich [...], poymano y postynano* 55.

¹⁸ Mało prawdopodobnym jest, by ten odosobniony przykład odzwierciedlał przekształcenie fonetyczne związane z procesem akania.

Tego typu zdania bezpodmiotowe z imiesłowem biernym, przekształconym w bezosobowe czynne formy verbum (funkcjonalnie tożsame z formami 3. os. pl.: *nazwano = nazwali, pobito = pobili*), upowszechniły się w polszczyźnie w XVII w. (Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk 1981: 434). Rejestrują je również za- bytki piśmiennictwa starobiałoruskiego, zarówno literatura przekładowa z języka polskiego, jak i teksty oryginalne, głównie urzędowe. Badacze historii języka białoruskiego skłonni są widzieć w nich efekt wpływu polszczyzny, jednak wobec faktu występowania podobnych konstrukcji (np.: *dom zamkn'ona*) w niektórych gwarach północnej Białorusi oraz ich obecności w języku ukraińskim nie wykluczają także możliwości ich autonomicznego rozwoju na gruncie zachodnioruskim (Bułyka, Żurański 1979: 307).

5. Podsumowanie

Przeprowadzona wyżej szczegółowa analiza form fleksyjnych czasownika prowadzi do wniosku, iż w języku „Kroniki Bychowca” zaznaczyły się wyraźne tendencje do uproszczenia systemu werbalnego. Znalazły one swój wyraz w procesach, w znacznej mierze wspólnych całej Słowiańszczyźnie, lecz częstokroć odmiennie realizowanych na gruncie poszczególnych języków. Należą do nich:

1. Dążenie do uproszczenia systemu czasów przeszłych, spowodowane utratą przez nie późnoprastłowiańskich funkcji aspektowych oraz rozwojem słowotwórczo wyrażonej kategorii aspektu. Wyrazem tego było stopniowe wycofywanie czasów przeszłych prostych oraz plusquamperfectum (o czym świadczy stosunkowo niewielka frekwencja tych form w Latopisie) i przejmowanie ich funkcji przez zuniwersalizowane praeteritum. Samo praeteritum również ulega ewolucji, polegającej na przekształceniu jego struktury z peryfrastycznej w syntetyczną w wyniku elizji słowa posiłkowego. Złożone konstrukcje zachowały się w niewielkim stopniu jedynie w 1. os. sg., np.: *meŭ iešmy, iesmy peremiryłsia* oraz 2. os. pl., np.: *ieste kazili, ieste przyszli*;

2. Modyfikacje w formach imperatiwu: zachowanie wygłosowego *-i* w 2. os. sg. jedynie w czasownikach o temacie zakończonym spółgłoską (grupą spółgłoskową) i akcentowanej końcówce, np.: *woźmi, wczyni, weli* oraz jego redukcja w przypadku akcentowanego tematu, np.: *newer, zwyteż*; nowa partykuła *niechaj* w opisowej konstrukcji rozkaznika 3. os. pl., np.: *nechaj budet*;

3. Zaawansowany proces ewolucji conditionalu, wyrażający się w przekształceniu aorystycznej postaci słowa posiłkowego 2. i 3. os. sg. w nieodmienną partykułę *by*, por. 2. os. pl.: *szo-by wy ubratylisia*, 3. os. pl.: *by nestoiali, by-sia zapryiaźnili* i in.;

4. Wyraźnie zaznaczona tendencja do używania w funkcji słowa posiłkowego futurum niedokonanego czasownika *budu*, np.: *budu meŭ, budet słynuty, budem*

pisaty, budut panowaty, który jako nie nacechowany modalnie (w przeciwieństwie do *choču, maju, načnu*, wciąż jeszcze w „Kronice” żywotnych) stał się z czasem podstawowym wykładnikiem formalnym tego czasu;

5. Przekształcenia w zakresie form imiesłowowych, polegające na procesach adverbializacji (powstanie białoruskich imiesłówów przysłówkowych na *-učy/-ačy*, np.: *beruczy, płaczuczy, mowiaczy, słyszaczy* i *-všy/-šy*, np.: *bywšy, stawšy, wbešy, zžošy*) oraz adiektywizacji, por.: *budowany, karany, położeno*.

Pewne cechy fleksyjne czasownika posiadają podłoże gwarowe, a ich geneza i geografia wyraźnie łączy badany zabytek z południowo-zachodnio-białoruskim zespołem dialektalnym. Wyróżnić należy najbardziej charakterystyczne zbieżności:

1. Znaczącą frekwencję końcówki *-mo* w 1. os. pl. imperatiwu, np.: *napijmo-sia, pojedmo, ratuymo, znowmo* oraz jej normatywny, bezvariantowy charakter w conditionalu, w którym słowo posiłkowe *bychmo* jest skontaminowaną formą aorystu i końcówki praesens *-mo*, np.: *dalibychmo, abychmo deržali, sztoychmo pohoworyli*;

2. Brak wygłosowej spółgłoski w końcówce 3. os. sg. czasowników koniugacji *-o/-e-*, *-jo/-je-*, por.: *naczne (howoryty)*. Większą liczbę poświadczeń formy tego typu uzyskały w praesens historicum, np.: *ide, nayde, oblaže, pomože, powede, prynese, znayde, zsiade*. Współcześnie właściwa gwarom południowo-zachodnim taka postać morfologiczna czasowników koniugacji na *-e* stała się normą współczesnej białoruszczyzny, a jej dość skromna dokumentacja w Latopisie dopiero sygnalizuje innowacyjną cechę białoruskiej fleksji werbalnej;

3. Dominujący typ infinitiwu z formantem *-ty*, którego repartycja nie jest zależna od wygłosu tematu, por. temat na spółgłoskę: *otnesty, osesty, prynesty, zasesty* oraz samogłoskę: *bity, budowaty, kniażyty, mety, potiahnuty, pustyty, rozlity* i in. Lokalizacją geograficzną ten typ bezokolicznika nawiązuje do gwar poleskich;

4. Oboczną końcówkę *-et* (*se rodet, stretet*) w 3. os. pl. praesens/futurum dokonanego czasowników koniugacji na *-i-* oraz sufiks participium praesentis activi *-ečy* (np.: *baczeczy, chwaleczysia, życzczy*) jako rezultat wpływu fonetyki gwar poleskich, w których nieakcentowane [’a] (< *ę) uległo zmianie na [e].

Obraz fleksji werbalnej w „Kronice” wzbogacają dodatkowo elementy, które mogły się pojawić w efekcie kontaktu z polszczyzną. Są to zapożyczone pojedyncze formy, np.: *newem* lub typy fleksyjne, np.: poświadczone przypadki praeteritum, w którym zredukowane auxiliium uzyskało funkcję ruchomych końcówek fleksyjnych: *iže-ś meł, a le-ś uczynił*.

V. Słototwórstwo

W rozdziale tym próbie schematyzującego opisu poddana została derywacja rzeczowników, przymiotników i czasowników, występujących w tekście „Kroniki Bychowca”. Uwagi na temat słototwórstwa zaimków, przysłówków i imiesłów znalazły się wśród zagadnień z zakresu fleksji nominalnej i werbalnej.

Materiał słototwórczy opracowuje się metodą synchroniczną, poddając analizie derywaty o przejrzystej strukturze, posiadające wyraźną motywację wśród wyrazów podstawowych. Za kryterium porządkowania materiału słototwórczego w obrębie imion przyjęto znaczenie kategoryjne derywatów. Jednak zaszerogowanie poszczególnych formacji do zaproponowanych kategorii formalno-znaczeniowych, jak też samo wyodrębnienie tych kategorii, w wielu wypadkach bywa dyskusyjne. Wątpliwości pojawić się mogą np. w stosunku do zbyt „pojemnej” w tym podziale klasy przymiotników własnościowych. Uwzględniając kryterium ról semantycznych (GWJP 1998: 470), opis derywatów tej kategorii można by było bardziej uszczegółowić, wyodrębniając np.: użycia charakterystyczne konkretne (np.: *les-n-ymi* dorohami) lub abstrakcyjne (np.: ludy *sil-n-yi*), użycia zakresowe (np.: *stolecz-ny* horod), lokatywne (np.: *dal-n-ych* horodech). Wydaje się jednak, że przy niezbyt bogatym materiale egzemplifikacyjnym mnożenie grup znaczeniowych staje się niecelowe, gdyż nadmiernie rozбивa obraz schematu klasyfikacyjnego.

1. Rzeczownik

Przy klasyfikowaniu derywatów rzeczownikowych za nadrzędne przyjmuje się kryterium znaczeniowe, tj. wartość kategoryjną, co umożliwia łączenie w jedną klasę formacji derywowanych od różnych części mowy (np.: nazwy wykonawców czynności tworzone od podstaw werbalnych i nominalnych). Daje to w miarę pełny obraz prezentowanej kategorii słototwórczej oraz możliwość ewentualnego odniesienia jej do stanu współczesnego (na ile pozwalają na to

dostępne opracowania słowotwórstwa rzeczownika w języku białoruskim). Za przyjęciem kryterium w pierwszej kolejności znaczeniowego, a nie formalnego, przy klasyfikowaniu formacji słowotwórczych przemawia jeszcze jeden argument, którego istotę badająca staropolskie derywaty rzeczownikowe K. Kleszczowa (1996: 394) określa słowami: „wszak system słowotwórczy jest mechanizmem tworzącym nowe jednostki leksykalne, ich charakterystyka znaczeniowa winna stać na pierwszym planie”.

1.1. Nomina agentis

-ik/-nik: *hołdow-nik* 38 / *gołdow-nik-om* 62, *kano-n-ik-i* 29, *komor-nik-om* 14, *kotel-nik-i* 53, *mias-nik-i* 53, *namest-nik* 74, *osocz-nik-i* 55, *pereszew-nik-i* 53, *swiaszczen-nic-y* 34, *waleczn-ik* 21, *west-nik-i* 69, *zakon-nik-ow* 22.

W obrębie kategorii wykonawców czynności z formantem *-nik* znajdują się zarówno formacje dewerbalne, mające w swej strukturze odniesienie do czynności określonej czasownikiem typu *hołdownik* (*hołdovati*), *osoczniki* (*sočiti*, *osočiti*), *pereszewniki* (*perešivati* ‘szalować na nowo, przeszalowywać’), *westniki* (*vestiti*), wyjątkowo imiesłowem biernym: *swiaszczennicy* (*swiaszczennyj*), jak i denominalne, utworzone od obiektu czynności, przedmiotu, dziedziny, którą się zajmuje agens, np.: *kotelniki* (*koteł*), *miasniki* (*miaso*). W wyrazie *kano-n-ik* element *-n-* należy równocześnie do podstawy *kanon* i formantu *-nik*. Derywaty odrzeczownikowe bywają niekiedy wyodrębniane w osobną kategorię nazw zawodowych (por.: Klemensiewicz, Lehr-Spławiński, Urbańczyk 1981: 199). Spośród formacji na *-nik* w „Kronice” do nazw zawodów zaliczyć można: *komornik*, *miasnik*, *kotelnik*, ale nazwą zawodową jest również odczasownikowy *osocznik* oraz *pereszewnik*.

W kategorii nomina agentis omawiany typ słowotwórczy uzyskał w „Kronice” największą liczbę poświadczeń. Współcześnie wykazuje również wysoką aktywność na obszarze gwar południowo-zachodnio-białoruskich (Scjacko 1977: 54–55) oraz zachodnioukraińskich i poleskich (Zakrevska 1976: 52–76). Dużą żywotność, jak pokazują badania M. Sajewicza (2002: 200–201), typ na *-nik* przejawia w białoruskich gwarach nadnarwiańskich Białostoczczyzny. Produktynny jest także w języku literackim białoruskim (Łukašanec 1998: 157) i ukraińskim (Pinčuk 1972: 48–50). Tymczasem w polszczyźnie jego aktywność uległa znacznemu ograniczeniu na rzecz innych formantów derywujących nazwy agentywne, np.: *-ca* (Grzegorzczukowa, Puzynina 1979: 194).

-tell/-itel: *nastoi-a-tel* 10, *nepryia-tel-em* 21, *pryia-tel* 56, *włas-tel-i* 57, *wsederż-ytel-a* 69.

Jeden z najbardziej wyrazistych już w prasłowiańszczyźnie sufiksów w kategorii nazw działacza tworzy formacje agentywne od podstaw czasownikowych. Wśród poświadczonych w „Kronice” tego typu rzeczowników dominują nazwy

(często ze sfery sacrum) o proveniencji cerkiewnoślowińskiej, por.: *nastoiatel* ‘proboszcz; przeor’, *własteli* (scs *vlastelb* ‘władca, sprawujący władzę’), *wsederżytyla* (scs *vsederžitelb* ‘wszechmogący’). Współcześnie produktywność tego formantu uległa znacznemu ograniczeniu zarówno w języku białoruskim (Vjarchou 1969: 107), jak i ukraińskim (Zakrevśka 1976: 59). W gwarach białoruskich jest również mało aktywny, może być jednak używany do derywowania formacji nacechowanych ekspresywnie typu *zvadzičiel*, *kryūdžičiel* (Scjacko 1977: 74). W białoruskich gwarach Białostoczczyzny jego większą żywotność niż na obszarze Białorusi M. Sajewicz (2002: 221) tłumaczy oddziaływaniem języka polskiego, w którym aktywność deverbatiwów na *-ciel* ma tradycję ciągłą (Pełłowski 1974: 144–181).

-ar: *hospod-ar-a* 2, *pek-ar* 23, *pis-ar-a* 64.

Wyabstrahowany z zapożyczeń germańskich prsł. sufiks *-arb* w badanym zabytku derywuje nazwy wykonawców czynności od podstaw czasownikowych: *pekar*, *pisar*. Derywatem denominalnym jest jedynie *hospodar*, w „Kronice” w znaczeniu ‘władca Litwy’. F. Sławski (1976: 22) traktuje rzeczownik *hospodarb* ‘gospodarz, głowa rodziny’ jako formację słowotwórczą ze wzmacniającym sufiksem *-ar* w funkcji strukturalnej od *hospodb* ‘pan’.

W białoruskim języku literackim, podobnie jak w ukraińskim oraz gwarach obu języków, typ słowotwórczy na *-ar* zalicza się do mało aktywnych (Scjacko 1977: 29–30). Średnia aktywność, według ustaleń M. Sajewicza (2002: 259), cechuje omawiany typ w gwarach białoruskich na Białostoczczyźnie, pozostających pod wpływem polszczyzny ogólnej, w której dewerbalne nazwy agentywne na *-arz* są powszechne.

-ec: *hon-ec* 18, *kup-c-ow* 74, *kuzn-ec-y* 53.

Nieliczne w badanym Latopisie formacje agentywne na *-ec* zaświadczone są od podstaw czasownikowych: *honec*, *kupcow* oraz rzeczownikowych: *kuznecy*.

Dewerbalne nazwy działacza z formantem *-ec* są żywotne we współczesnych gwarach białoruskich (Scjacko 1977: 39), natomiast w literackiej białoruszczyźnie zalicza się je do typu o małej aktywności (Laścynskaja 1974: 13). Jako nieproduktywny traktują typ na *-ec* również badacze języka i gwar ukraińskich (np.: Zakrevśka 1976: 56). Na średnim poziomie, według M. Sajewicza (2002: 135), kształtuje się aktywność analizowanych derywatów w gwarach nadnarwiańskich Białostoczczyzny.

-ca: *derżaw-c-u* 64, *spraw-c-oiu* 14, *zray-c-ami* 65.

Formant *-ca*, poświadczony w „Kronice” kilkoma przykładami, charakteryzuje struktury dewerbalne, których produktywność w tej kategorii semantycznej we współczesnym języku białoruskim oraz gwarach jest ograniczona (Scjacko

1977: 74). Odnotowane w Latopisie derywaty ukształtowane zostały, jak się wydaje, pod wyraźnym wpływem polszczyzny, w której formant ten w XVI w. odznaczał się wyjątkową aktywnością (Peplowski 1974: 82–143): *sprawca* (< *sprawiac* ‘kierować, prowadzić, zarządzać’), *zrayca*. W formacji *derżawca* (< *derżati*) obserwuje się rozszerzenie przyrostka *-ca* do *-awca*.

-niczy: *okol-nicz-ym* 60, *sokol-nicz-omu* 33.

Złożony sufiks *-niczy*, powstały przez nawarstwienie się strukturalnego formantu *-jɔ* na podstawowe *-nik*, derywuje nazwy działacza od podstaw denominalnych: *okolniczy(j)* ‘sędzia miejski na Rusi’ (< *okoł* ‘otoczenie, sąsiedztwo’), *sokolniczy(j)* ‘człowiek należący do książęcej ludności służebnej, biorący udział w polowaniu z sokołami’ (< *sokoł*).

-ok: *pa-rob-ok* 23.

Formant *-ok*, udokumentowany w zabytku jedynie w starej formacji agentywnej *parobok*, w gwarach białoruskich wykazuje współcześnie pewną aktywność w tej kategorii, tworząc głównie nazwy osób od czasowników wyrażających zarówno rodzaj wykonywanej czynności, np.: *vazak*, jak i skłonność do pewnej czynności (zwykle z odcieniem pejoratywnym), np.: *lażak* ‘ten, kto lubi leżeć’ (Scjacko 1977: 24; Czyżewski 2002: 32). W gwarach Białostoczczyzny bardziej reprezentatywne dla tego typu są formacje deadiektywne, licznie przeważające nad deverbatiwami (Sajewicz 2002: 214, 379).

-it: *worożb-it* 17.

Słowiański formant *-it*, utrwalony w derywacie denominalnym *worożbit* (< *worożba*), posiada odpowiednik *-ita*, wyabstrahowany z zapożyczeń grecko-łacińskich typu *metropolita*.

-er: *kancl-er-a* 72, *żołnier-y* 58.

Formant *-er* „Kronika” zaświadcza wyłącznie w zapożyczeniach z języka niemieckiego, którym pośredniczyła polszczyzna: *kancler* (pol. *kanclerz* < niem. *Kanzler* Bułyka 1972: 137), *żołnier* (pol. *żołnierz* < *soldnaere* Bułyka 1972: 114). Podobnie jak w języku polskim XVI w. (Peplowski 1974: 275), przyrostek ten nie wykazuje tendencji do tworzenia nazw agentywnych od podstaw rodzimych.

-yr: *past-yr* 75.

Poświadczony w jednej zaledwie formacji dewerbalnej *pastyr* (< *pasti*), formant *-yr* również współcześnie należy do typów o marginalnej aktywności zarówno w języku ogólnym, jak i gwarach białoruskich (Scjacko 1977: 44; Sajewicz 2002: 263).

Derywaty z formantem paradygmatycznym:

– męskim *-ø*: *poś-y* 31, *prorok* 30.

Są to głównie dewerbalne osobowe nazwy subiektów.

– żeńskim: *moc* 6, *mocza* 47.

Derywaty odczasownikowe *moc* oraz *mocza* (wskutek wyrównania do paradygmatu na *-a*) występują jako zleksykalizowane nazwy subiektów ‘wojsko, siła bojowa’, por.: *y wsiu ieho moc tatarskuuiu pobił, y samoho cara ubił* 6; *pade na zemlu mocza welikaja* 47.

W funkcji nazw wykonawców czynności „Kronika” poświadcza również przykłady złożzeń. Są to composita z interfiksem *-o-* oraz współfunkcyjnym formantem przyrostkowym, który może przybierać różną postać: dla masculinów *-ø*, np.: *ryb-o-tow* 1 (gen. pl. = nom. sg.), *-aka*, np.: *koż-o-miak-i* 53, dla femininów *-ica*, por.: *Boh-o-rod-yc-y* 71. Pod względem formalnym derywaty te stanowią złożenia o charakterze egzocentrycznym, w których rzeczownik w relacji do podstawowego czasownika pełni funkcję obiektu czynności: *Bohorodica* ‘matka boża’ (< *Boh* i *roditi*), *kożomiaka* ‘garbarz’ (< *koża* ‘skóra’, *miac* ‘wyprawiać’), *rybołow* ‘rybak’ (< *ryba* i *loviti*).

Dominującym sposobem tworzenia nazw agentywnych jest w „Kronice” derywacja sufiksalna, marginalnie notowane są derywaty paradygmatyczne oraz composita. Wśród wyodrębnionych typów słowotwórczych najwyższą aktywnością odznaczają się formacje z przyrostkiem *-nik* (11 form), mniej licznie reprezentowane są nazwy z formantami *-tel*, *-ar*, *-ec*, *-ca* (od 3–5 poświadczeń), znikomą dokumentację uzyskały derywaty paradygmatyczne oraz oparte na compositach, podobnie jak niektóre sufiksalne: *-er*, *-it* (po 1–2 przykłady). Wymienione formanty derywują rzeczowniki agentywne również we współczesnej białoruszczyźnie oraz gwarach białoruskich. Większość z nich należy do typów o ograniczonej produktywności. Dużą żywotność, podobnie jak w badanym tekście, zachowuje natomiast sufiks *-nik*, szczególnie aktywny w derywacji nazw agentywnych w południowo-zachodnich gwarach Białorusi, nawiązujących nie tylko w zakresie słowotwórstwa, lecz także fonetyki, fleksji, słownika do języka i gwar ukraińskich.

1.2. Nomina abstracta

W obrębie kategorii grupującej abstracta, nazywające właściwości związane najczęściej z derywacją odprzymiotnikową, odrzeczownikową, rzadko odczasownikową, wyróżnić można kilka typów słowotwórczych o różnym stopniu produktywności.

-stwo/-ctwo: *biskup-stwo* 29, *bohac-stwo* 7, *car-stwo* 35, *chrystian-stwo* 56, *hetman-stwo* 65, *hospodar-stw-a* 13, *knia-stwo* 14, *korolew-stwo* 29, *marszał-stwo* 70, *mnoże-stwo* 6, 78, *myśliw-stwo* 51, *odyno-ctwo* 2, *okruten-stw-a* 10, *pań-stwo* 13, *pohań-stwo* 8, *posel-stw-om* 43, *wojewod-stwo* 74; *bra-ctwo* 43, *dewi-ctwo* 5, *namestni-ctwo* 34, *szlache-ctw-a* 44.

W grupie derywatów z formantem *-stwo/-ctwo* dominują formacje utworzone od rzeczowników, będących często nazwami osób, pełniących określone funkcje, zajmujących pewne stanowiska. Motywowane w ten sposób rzeczowniki zyskują znaczenie (abstrakcyjnych) nazw urzędów, stanowisk, np.: *biskupstwo*, *hetmanstwo*, *marszałstwo*, *namiestnictwo*. Motywację przymiotnikową poświadczają formacje: *bohactwo*, *okrutenstwa*, natomiast część derywatów może być motywowana przez jednocześnie odniesienie do przymiotnika i rzeczownika, np.: *pohanstwo* (< *pohanin* i *pohanski*, 'bycie poganinem' i 'cechy poganina').

-ost'/-nost': *ceł-ost-y* 5, *czyst-ost'* 17, *dostoyń-ost-y* 27, *hord-ost-yiu* 9, *lehk-ost* 45, *mił-ost'* 37, *mołod-ost-y* 22, *nedbał-ost'* 37, *obfit-osti-ami* 11, *pocześtn-ost-y* 18, *pocztyw-ost-y* 27, *prykr-ost-y* 22, *rad-ost-iju* 9, (u *welikoy*) *star-ost-y* 3, *twerd-ost-iu* 19, *użył-ost-y* 2, *wczast-nost* 28, *woln-osty* 5, *zł-ost* 48, *żał-ost* 12.

Regularny deadiektywny charakter cechuje produktywny w językach słowiańskich typ słowotwórczy na *-ost'* (Meillet 1934/1951: 296). Podstawę większości formacji udokumentowanych w „Kronice” stanowią przymiotniki jakościowe, por.: *czystost'*, *lehkost*, *mołodosty*, *starosty*, *złost*, czasem zadiektywizowane imiesłowy: *nedbałost'* lub czasowniki, np.: *pocześtnosty* (< *počítati*), *żałost* (< *žaleťi*). Wariant oboczny formantu *-nost'* łączy się z podstawami werbalnymi zakończonymi spółgłoską [t], por. wyżej: *pocześtnosty* oraz *wczastnost* (< *učastvovati*). Jest to typ produktywny w białoruskim języku literackim (Scjacko 1977: 137).

-ijel/-yje: *bezczest-ij-em* 71, *miłoserd-yie* 77, *wesel-ije* 32, *wysoko um-ij-a* 76, *zdorow-i* 41.

Do nielicznie zaświadczonych w „Kronice” rzeczowników, nazywających cechy, należą formacje odprzymiotnikowe z przyrostkiem *-ije/-yje*: *weselije*, *zdorowi*. Motywacja nominalna leży u podstaw derywatów: *bezczestijem* (wyrażenie syntaktyczne), *miłoserdynie*, *wysokoumija*. Dwie ostatnie formacje są compositami z interfiksem *-o-*, zawierającymi w swej strukturze przymiotnik i rzeczownik: *miłoserdije* (< *miły(j)* i *serdce*), *wysokoumije* (< *wysoki(j)* i *um*).

-ota: *cn-ot-u* 14, *sorom-o-ty* 37.

Formant *-ota* derywuje głównie abstracta odprzymiotnikowe, czasem może łączyć się z podstawami werbalnymi lub rzeczownikowymi, jak np. w derywacie *soromoty*.

1.3. Nomina actionis

Tę kategorię słowotwórczą tworzy szeroko pojęta klasa abstractów o charakterze czynnościowo-rezultatywnym. Ich znaczenie waha się między procesualnym a rezultatywnym oznaczaniem czynności (stąd związek z kategorią *nomina acti*).

-enijel-anije: *Błahosłow-enie* 9, *czudotwor-enij-em* 30, *dozwol-eni-em* 19, *kniaż-enije* 14, *kreszcz-enije* 8, *naroż-eni-a* 17, *naucz-enij-u* 10, *perepuszcz-eni-em* 73, *połon-enie* 28, *powel-enii-em* 34, *Preobraż-enije* 76, *prychożd-enije* 73 / *prychoż-enie* 69, *rozhresz-eni-em* 45, *stroj-eni-ju* 54, *stryl-eni-a* 25, *udar-eni-a* 14, *umyszl-eni-em* 67, *Woskres-enii-a* 12;

cyłow-anije 30 / (*krestnoho*) *całow-ani-a* 63, *dozyw-anie* 70, *dokończ-anii* 20 / *dokoncz-ani-a* 20, *duf-ane* 60, *meszk-anie* 2, *naruh-anije* 77, *nasmew-ani-em* 71, *panow-ani-a* 3, *poym-ani-u* 59, *potk-ani-u* 28, *smerk-anij-em* 76, *wed-anie* 55, *wojew-ani-a* 8, *zameszk-ani-a* 62, *zmertwych wst-anie* 11, *zachow-anie* 14, *zapis-anii* 66, (*krownioe*) *zwiaz-anie* 67, *zwestow-ani-a* 18, *žad-anie* 61.

Wysoka frekwencja cechuje jeden z najbardziej typowych dla Słowiańszczyzny przyrostków realizujących typ *nomen actionis*: *-enije/-anije* (ortograficznie również *-enie/-anie*, chociaż nie można wykluczyć, że jest to wariant fonetyczny sufiksu). Związana genetycznie z participiami *praeteriti passivi* formacja wczesnie utraciła z nimi związek, czego wyrazem są derywaty od czasowników nieprzechodnych, tj. nie posiadających form partycypialnych, np.: *kniażenie*, *mieszkanie*, *prychożdenije*. Derywacja ta obejmuje szeroki zasób czasowników imperfektywnych, np.: *błahosłowenie*, *cyłowanie*, *panowania*, *wojewania*, *żądanie*, perfektywnych, por.: *dozwoleniem*, *udaraenia*, *zachowanie* oraz prefigowanych, por.: *naruhanie*, *nauczeniu*, *zamieszkania*, *zapisanii* i in. Ten typ rzeczowników czynnościowo-rezultatywnych jest powszechny również w białoruszczyźnie, gdzie derywujący je formant funkcjonuje w zgeminowanej odmianie fonetycznej *-(e)nne* (Šakun 1978: 111).

-tije: *krowi proli-ti-a* 10, *krowoproli-ti-a* 38, *ubi-ti-a* 9, *wzia-ti-a* 68.

Zdecydowanie mniej liczne w zabytku są formacje na *-tije*, historycznie również związane z imiesłowem biernym. Podobnie jak derywaty z sufiksem *-enije/-anije*, tworzone mogą być na podstawie tematu czasu przeszłego, w tym od czasowników nieprzechodnych.

-unok: *rat-unok* 40.

Zaadaptowany do polszczyzny niemiecki przyrostek *-ung* znany jest również we współczesnych gwarach białoruskich, gdzie w akającej postaci *-unak* tworzy częste dewerbativa typu *pačastunak*, *padarunak*, *pakunak* (Scjacko 1977: 69).

Derywaty z formantem paradygmatycznym:

- męskim *-ø*: *boy* 5, *gwałt-om* 12, *hnew* 21, *u w-objezd* 64, *odpor-u* 66, *placz-em* 6, *pokoy* 38, *połon* 14 (< *połoniti*), *rozum-u* 45, *sud* 11, *trud* 71, *umysł* 48 'zamiar, zamysł' (< *umysliti*), *wychod-a* 19, *łowy* 16;
- żeńskim *-a*: *chwata* 60, *hańb-y* 37, *muk-ami* 22, *napraw-y* 52 (*naprawa* 'polecenie' od *naprawiti* 'polecić, zorganizować'), *nauk-i* 12, *newol-eju* 8, *nezhoda* 36, *po odmow-i* 10, *pahub-u* 55, *pohoni-u* 55 (efekt wyrównania derywatu *pohoni* do tematów na *-a*), *pokor-y* 34, *potech-u* 42, *pryczyn-y* 1, *pryhod-u* 40 (*pryhoda* 'niebezpieczeństwo' od *pryhoditisia*), *prypraw-ami* 58, *prysiah-u* 41, *rad-u* 48 (*rada* tu 'zespół ludzi powołanych jako organ doradczy', por. *panowe rada Litowskaia* 51), *spraw-u* 75 (*sprawa* 'zarząd, kierowanie' od *sprawiti*, *sprawlati*), *szkod-y* 3, *walka* 39, *wer-y* 41, *wmow-e* 45 (*umowa* 'układ, porozumienie' od *umowitisia*), *wola* 13, *zapłat-u* 58, *zhod-u* 58, *zmow-u* 7;
- żeńskim *-ø*: *nemoc* 75, *pamet* 2, *pomocz* 6.

Zmiana paradygmatu z czasownikowego na rzeczownikowy jest produktywnym, jak wynika z cytowanego wyżej materiału, sposobem tworzenia nazw czynności, procesów i stanów w historycznej białoruszczyźnie.

1.4. Nomina acti

W tej kategorii mieszczą się nazwy oznaczające wynik czynności, rezultat procesu nazwanego w podstawie wyrażonej czasownikiem.

-iszcz: *po-bo-iszcze* 35, *pro-zw-iszczom* 36, 38, 39.

Wielofunkcyjny formant *-iszcz*, poświadczony w dwóch zaledwie derywatach, jest mało aktywny w derywowaniu rzeczowników czynnościowych o znaczeniu rezultatywnym. Większą produktywność przejawia w tworzeniu typu nomina loci.

-ok: *dobyt-ok* 9, *dostat-ok* 42, *ostan-ok* 49, *ostat-ok* 32, *uczyn-k-i* 49.

Formant ten tworzy derywaty o charakterze rezultatywnym od podstaw czasowników prefiksalnych dokonanych.

-bal-oba: *chor-ob-y* 62; *druž-b-ach* 23, *hańb-oiu* 71, *proś-b-y* 63, *proź-b-u* 38, *służ-b-u* 8, *tiź-ba* 28.

Podstawę większości formacji stanowią czasowniki imperfektywne o temacie infinitivi na *-i*: *družbach* (< *druž-i-ti*), *hańboiu* (< *hańb-i-ti*), *prośby*, *proźbu* (< *pros-i-ti*), *służbu* (< *sluż-i-ti*), jedynie *tiźba* (< *tisn-u-ti*). Geneza formantu *-oba* wiąże się historycznie z podstawami nominalnymi, głównie przymiotnikowymi,

por.: *złoba* (< *zлoбa*), *chudoba* (< *чyдoбa*) (Sławski 1974: 61). Pierwotnie deadiektywną motywacją charakteryzuje się również poświadczony w zabytku derywat *choroba* (< *ч(в)op-*). We współczesnym języku białoruskim formacje na *-oba* o znaczeniu procesualnym łączą się zasadniczo z derywacją dewerbalną, por.: *vučoba* (Scjacko 1977: 34).

-stwo: *morder-stwa* 48, *neposłuszen-stw-e* 33, *niad-stwo* 33 / *niaż-stw-e* 24, *ubij-stwo-że* 8.

Wielofunkcyjny formant *-stwo* derywuje rzeczowniki o znaczeniu czynnościowo-rezultatywnym od czasowników imperfektywnych, por.: *morderstwa* oraz perfektywnych: *neposłuszeństwo*, *ubijstwo*. Mało przejrzysta jest struktura formacji *niadstwo/niaźstwo*, związanej z formą partycypialną **jetь*.

Inne wykładniki formalne nazw czynności i ich rezultatów pojawiają się w postaci mało produktywnych formantów: *-ka*, np.: *poraż-c-e* 49, *rostyr-ka* 12, *wal-ka* 39; *-ost'/-nost'*, por.: *byt-nost-y* 44, *wedom-ost-y* 51, *woł-ost-y* 18; *-twa*, np.: *bi-twa* 40; *-ot*: *żyw-ot-a* 5.

Derywaty z formantem paradygmatycznym:

– męskim *-ø*: *plod-u* 36 ‘potomstwo’ (< *ploditi*), *udel* 22 ‘udział, część komuś przypadająca’ (< *deliti*).

Pod względem semantycznym pewna część omawianych formacji znajduje się między typem *nomen actionis* a *nomen acti*, tj. między procesem/stanem czynności a jego rezultatem. Wykształcenie się znaczenia rezultatywnego w rzeczownikach czynnościowych może stać się podstawą ich wtórnej konkretyzacji. Zjawisko to znane jest wielu językom słowiańskim, co podkreślają gramatyki i prace z zakresu słowotwórstwa (Klemensiewicz, Lehr-Splawiński, Urbańczyk 1981: 207; Grzegorzczkowska 1982: 43; Dulewiczowa 1976: 53). W analizowanym materiale proces przekształcania *nomen actionis* w *nomen acti* może obrazować zleksykalizowany derywat dewerbalny *wołost'* (< *volodeti*), wschodniosłowiański odpowiednik scs *vlast'* ‘władza, władanie’, mający znaczenie ‘włość’: *a wołosty y sela, meży soboiu rozdělili* 18.

1.5. Nomina loci

Najczęstszy w „Kronice” w funkcji tworzenia nazw miejsc jest ogólnosłowiański formant *-iszcze*. Nie uzyskał natomiast poświadczenia, ograniczony do zachodniej Słowiańszczyzny, chociaż spotykany też w języku białoruskim i ukraińskim, sufiks *-isko*. Jego istnienie w obu tych językach, szczególnie w gwarach zachodniobiałoruskich i zachodnioukraińskich większość badaczy (np.: Ossowski 1936/1992: 182–186) rozpatruje jako rezultat wpływu polszczyzny.

-iszczel/-yszcz-: *dwor-yszcz-y* 20, *horod-yszcz-u* 2, *Horod-yszcz-om* 76.

Wyraziste wykładniki formalne tej kategorii słowotwórczej reprezentowane są w „Kronice” przez przyrostek *-iszczel/-yszcz-*. Tworzy on nazwy przestrzenne, oznaczające obszary otwarte, które charakteryzują się obecnością przedmiotów nazwanych w podstawie. Są to derywaty denominalne: *dworyszcze* ‘miejsce, gdzie stał dwór’, por.: *y założy klasztor [...] na swoim dworyszczy, hde teper Biskupa Wileńskoho dwor* 20; *horodyszcz* ‘miejsce, gdzie stał gród’, por.: *y naszot meysce welmi choroszo y horodyszczu podobnaho [...] y on tam poseliłsia, y wczynił sobi horod* 2. Formacje z sufiksem *-yszcz-* mogą też nabywać charakteru nazw własnych, np.: *y poymali szesty Tatarynow pod Horodyszczom* 76.

-nica: *łoż-nic-y* 49, *myw-nic-y* 9.

Rzeczowniki nazywające miejsce/pomieszczenie, w którym odbywa się czynność, to derywaty dewerbalne z formantem *-nica*: *łożnicy* ‘sypialnia’, *mywnicy* ‘łaźnia’.

-tije: *ustije* 1 / *ustie* 2.

O przekształceniu pierwotnych abstractów czynnościowych z charakterystycznym wykładnikiem formalnym *-tije* w nazwy o znaczeniu lokatywnym świadczy derywat *ustije* ‘ujście rzeki’: *Kunos przyszot na ustie reki Newiaży, hde ona wpadaet w Nemon* 2.

1.6. Nomina attributiva

Tę kategorię słowotwórczą tworzą nazwy określające przedmiot (osobę lub istotę, rzecz) ze względu na charakterystyczną cechę desygnatu, wyrażoną przez przymiotnik, imiesłów, rzeczownik.

-ikl/-nik: *miłost-nik-om* 14, *okajan-nik* 48, *plen-nik-i* 78, *pomazan-nik-om* 45; *naholn-ik-ow* 39.

Formant *-ik* odznacza się zawężonym formalnie zakresem występowania: tworzy derywaty od przymiotników i adiektywizowanych imiesłów na *-ny*. Izolowanym typem słowotwórczym jest formacja należąca do nazw nieosobowych nosicieli cech: *naholnik* ‘rodzaj kożucha’ (HSBM 18/352), zawierająca w podstawie przymiotnik *naholny(j)* ‘zrobiony z futra nie pokrytego tkaniną’ (SRJ 10/54).

-ec: *czern-ec* 13, *czern-c-y* 10, *czużozem-c-y* 71, *synow-c-a* 7.

Sufiks *-ec* tworzy nazwy atrybutywne od przymiotników prostych: *czernec* ‘czerniec, mnich obrządku wschodniego’ (< *čьрнѣ*) oraz relacyjnych: *synowca* ‘syn

brata, bratanek' (< *synovъ*). Formacja *czużozemcy*, motywowana przez compositum, określa nosiciela cechy wyrażonej rzeczownikiem o podstawie *ziem-* z dokładniejszym sprecyzowaniem tej cechy przez przymiotnik *czuż-*.

-eniec: *mład-enc-em* 14.

Złożony formant *-eniec*, powstały w wyniku kontaminacji *-ьць* z pierwotnymi tematami na *-en-*, derywuje rzeczownik cerkiewnosłowiańskiej proveniencji *mładenec* 'dziecko'.

-ica: *jałow-ic* 42, *kun-ic* 39 (skóra kuny, jednostka pieniężna), *lis-ic* 39, *tajemn-ic-y* 64.

W badanym Latopisie sufiks *-ica* derywuje nazwy atrybutywne od podstaw deadiektywnych: *jałowica* (< *jalovъ* 'jałowy, niepłodny'), *tajemnicy* (< *tajemny*) oraz denominalnych: *kunic*, *lisic* (*kunica*, *lisica* 'skóra, futerko kuny, lisa' od *kuna*, *lisa*, por.: *sorok sorokow kunic*, *y sorok sorokow lisic* 39). Zabytek poświadcza również przykłady derywacji synonimicznej względem podstaw słowotwórczych z udziałem formantu *-ica*: [...] *wo zwerech, rožnoho rozajaju, to jest nayperwey* [...] *Kunic*, *Lisic* 2.

-iznal-ina: *otcz-yzn-y* 33, *otcz-yn-u* 54.

Formant ten tworzy derywaty denominalne oznaczające nieosobowych nosicieli cech. W zabytku obie formacje występują w znaczeniu 'kraj rodzinny', np.: *neteray bolszy toy zemli Litowskoy*, *otczyzny swojeie i naszoie* 33, częściej jednak 'ojcoważna, dziedzictwo po przodkach', por.: *y kniaz weliki Kazimir, wernet iemu zasia otczynu jeha Mstyslawl* 54; *y kniaz weliki Kazimir* [...] *wernet jemu Kijew, otczynu ieho zo wsimi pryhorodki Kijewskimi* 56.

-nia: *obed-ni* 37, *zawtry-ni* 21.

Sufiks *-nia* został poświadczony w formacjach odrzeczownikowych *obiednia* 'msza odprawiana w pierwszej połowie dnia, przed obiadem' (< *obed*), *zawtrynia* 'msza poranna, jutrznia' (< *zawtryje* 'poranek').

-(ow)ina: *buk-ow-in-y* 66.

W derywacie opartym na przymiotniku odrzeczownikowym pojawia się dodatkowa motywacja tymże rzeczownikiem, por.: *bukowina* 'las bukowy' (< *bukowy* lub *buk*). W związku z tym, że formacja ta oznacza zbiór roślinności występującej na pewnym obszarze, na kategorię atrybutywności nakładać się może dodatkowo znaczenie kolektywne 'zbiór buków' oraz lokatywne 'miejsce, gdzie rośnie las bukowy'.

1.7. Deminutiva

Pewnych formacji deminutywnych „Kronika” zaświadcza niewiele, co jest podyktowane charakterem zabytku unikającego ekspresji, z którą zazwyczaj deminutywność się łączy. Niewątpliwie deminutywną funkcję pełnią w badanym materiale typowe dla tej kategorii wykładniki formalne: *-ka*, por.: *hub-ku* 21 (< *huba* ‘krzesiwo’), *recz-ku* 69 (< *reka*), komponowane, częste w derywacji hipokoristyków imiennych formanty *-szko*: *Iwaszko* 58, *-uszko*: *Michaył-uszko* 50, *Michaył-uszka* (gen. sg.) 49 oraz *-ec* w derywacie *horod-ec* ‘nieduży gród warowny’, por.: *y stretyli ich pod horodcom*, *y welik boy y seczu meży soboiu wyczynili* 5.

W innych formacjach genetycznie deminutywne formanty *-ka*, *-ko* pełnią raczej funkcję strukturalną, tworząc derywaty synonimiczne względem podstaw słowotwórczych: *dewka* 17 (‘panna’), *docz-ka* 5, *mat-ku* 39, *newest-ku* 12, *tet-ki* 51, *żon-ki* 26; *diad-ka* moy 13, do *diad-ka* 12. Analogiczne zjawisko stwierdza K. Kleszczowa (1996; 1998: 81) w słowotwórstwie staropolskim, w którym wyróżnia się obszerna klasa derywatów nacechowanych tym samym elementem formalnym co derywaty deminutywne: *-ka*, *-ek*, *-ik*, *-ko*, jednak pustym semantycznie, np.: *śmie-tanka*, *(w)ujek*, *jajko*.

Semantyczną podgrupą deminutiwów są nazwy istot młodych z formantem **-ę/*-ęt*, realizowanym w językach ruskich jako *-a/-at*, por.: *kniaź-a* 1 / *kniaź-e* 2 (‘syn kniazia’), *kniaź-at* 59, *pani-at* 59 (pod wpływem polskiego *panię* ‘członek znakomitego rodu’, od *pan*).

1.8. Nomina originis

W kategorii rzeczowników nazywających osobę ze względu na jej pochodzenie dominują derywaty motywowane przez nazwy własne (głównie nazwy miejscowości, krajów, regionów, narodów). Mniej liczne formacje odapelatywne również charakteryzują osobę, poprzez odniesienie do miejsca wskazanego w podstawie słowotwórczej, por.: *dworarin* ‘sługa dworski’ od *dwor*, *horozanie*, *meszczanie*, *mestyczy* ‘mieszkańcy miasta’, od *horod*, *mesto*.

-anin/-janin: *dwor-anina* 49, *horoz-anie* 16, *meszcz-anie* 21; *Kij-anina* 49, *Mazowsz-anin* 52, *Perejesławl-ane* 16, *s-pini-any* 9, *Połocz-anin* 9, *Połocz-ane* 48, *Ryż-anie* 8, *Smolni-ane* 36, *Witebl-anie* 48, *Wrocław-ane* 58.

Złożony formant *-anin/-janin* (< *-ěn/-jan-* + *-inъ*) w „Kronice” występuje w swej zasadniczej funkcji tworzenia nazw mieszkańców od nazw miejscowości, wyjątkowo regionów (*Mazowszanin*). Derywacji towarzyszyć mogą zmiany morfologiczne takie, jak: epenteza [l] po wargowych: *Witeblanie*, *Wrocławlane*, palatalizacja tylnojęzykowych: *Ryżanie* (< *Ryga*) lub skrócenie podstawy o morfemy: *-ew-*: *Kijanin* (< *Kijew*), *-sk-*: *Połoczanin* (< *Połock*, *Połtesk*), *Smolniane* (< *Smolensk*), *Piniane* (< *Pinsk*).

-in/-yn: *Litw-in* 27, *Niemcz-yn* 10, *pohan-in-a* 20, *rus-in-om* 5.

Przyrostek o znaczeniu singulatywnym *-in* derywuje etnonimy od nazw krajów: *Litwin* (< *Litwa*), *Niemczyn* (< *Niemcy*), *Rusin* (< *Ruś*).

Sporadycznie w tworzeniu nomen originis uczestniczą formanty *-uk*: *Sewr-uk-om* 37, *Sewr-uk-ow* 37 oraz pod wpływem polszczyzny *-ek*: *Tur-ek* 61.

-owica: *Lach-owic-y* 36.

Do omawianej kategorii nawiązuje semantycznie również żeński derywat z formantem *-owica*: *Lachowica* ‘Laszka, Polka’, por.: *meł ieśmy za soboiu try żony, dwe Lachowicy...* 36.

-icz: *mest-ycz-y* 24, *Twer-ycz-y* 62.

Występująca tylko w językach zachodnioruskich formacja *mestič* ‘mieszkaniec miasta, przedstawiciel stanu kupieckiego w miastach WKL’ (SRJ 9/110) utworzona została z udziałem patronimicznego genetycznie formantu *-icz*, odznaczającego się w tym przypadku znaczeniem synonimicznym do *-anin*. Ten sam formant derywuje nazwę mieszkańca miasta *Twer*: *Tweryczy* (pl.).

1.9. Nomina instrumenti

Skromnie udokumentowana w Latopisie kategoria nazw narzędzi reprezentowana jest przez kilka formacji słowotwórczych. Tworzą je dewerbalne derywaty z przyrostkiem *-ica* w formie plurale tantum *nosilicy* ‘nose’ (< *nositi*): *na nosil-ic-ach* 75, *-lica* w *sulica* ‘kopia, włócznia, oszczep’ (< *suju, sunuti, sovati*): *su-lic-a-mi* 8 oraz denominalna formacja z sufiksem *-nica*: *rucznicza* ‘rodzaj broni’ (< *ruka*): *z rucz-nic* 77, por.: *strelaty na nich z deł z rucznic, z łukow* 77. Wszystkie wymienione przyrostki zachowały swą aktywność we współczesnym języku białoruskim, derywując nazwy środków lub obiektów czynności (por.: Scjacko 1977: 45, 50, 55).

W funkcji środka czynności odnotować należy również żeński derywat paradigmatyczny na spółgłoskę: *hat-y* 77 (*hat*) ‘umocniona grobla’ od *hatiti*).

1.10. Collectiva

Kategorię nazw zbiorów reprezentuje kilka typów słowotwórczych o podstawach nominalnych.

*-*bjja*, *-*bjje*: *brat-ija* 13, *kamenjem* 41.

Prsł. przyrostek *-bjja*, służący do derywacji collectiwów osobowych, poświadczony został w formacji *bratija*, natomiast produktywny w tworzeniu nazw przedmiotów nieożywionych formant *-bjje* wystąpił w derywacie *kamenjem* (dat. sg.).

-stwo: *woin-stw-om* 71.

Charakteryzując w GWJP (1998: 443) klasę collectiwów J. Puzyrnik i R. Grzegorzycowa stwierdziły, że „prawie wszystkie formanty występujące w nazwach zbiorowych pełnią jednocześnie funkcję derywowania abstraktów odrzeczownikowych [...], a często nawet ten sam wyraz może mieć obie funkcje, *nauczycielstwo* ‘ogół nauczycieli’ i ‘bycie nauczycielem’. Mechanizm tego zjawiska jest zrozumiały: polega na łączeniu w jednym wyrazie znaczenia klasy rozumianej denotacyjnie (ogół przedmiotów) i konotacyjnie (zespół cech charakterystycznych)”. W „Kronice” wystąpił szereg formacji (por.: *Nomina attributiva*), wyrażających cechę poprzez wskazanie obiektu typu *biskupstwo*, *hetmanstwo*, *marszałstwo*, *namiestnictwo* ‘bycie biskupem, hetmanem, marszałkiem, namiestnikiem’. W jednym tylko przypadku formant *-stwo* derywuje nazwę kolektywną: *woinstwo*, por.: *zemiże wsiu*, [...] *napoñił, beczyslennym woinstwom* 71.

-ina: *druž-yn-ie* 15, *zwer-yn* 42.

Kolektywne znaczenie cechuje formacje na *-ina*: *družyna* ‘grono druhów’ oraz pluralny derywat *zweryn* (gen.) od *zwer*. W ostatnim przypadku może też chodzić o nazwę genetyczną ‘mięso zwierząt’, por.: *žubrey po šestdesiat*, *łosey po stu*, *krome innych rozmaitych zveryn i innych mnohich mias* 42.

1.11. Nazwy żeńskie

W obrębie tej kategorii słowotwórczej znajdują się formacje utworzone od nazw męskich za pomocą kilku, wyrażających cechę żeńskości, wykładników formalnych.

-ka: *chrystian-k-i* 20, *małżon-k-u* 20, *otczyz-ka* 45.

Najbardziej produktywny w zakresie nazw żeńskich sufix *-ka* tworzy derywat regularnie od różnych typów rzeczowników męskich. W poświadczonych w „Kronice” przykładach derywacji towarzyszyć może dezintegralność tematu podstawowego rzeczownika, tj. opuszczenie formantu męskiego (lub jego elementu), np.: morfemu *-in-* w formacji *chrystianki* (< *chrystianin*), *-ok* w rzeczowniku *małżonku*.

-anka: *brat-anka* 45.

Przyrostek *-anka*, powstały w wyniku kontaminacji morfemów *-ĕn/-jan* oraz *-ŭka*, wyabstrahowany został z formacji typu *chrystijanka*. W badanym materiale występuje rzadko.

-in(i)-a: *boh-ini-u* 17, *kniah-ini-a* 18, *kniah-ini-u* 23, *kniah-in-y* 22, *Nemk-ini-u* 36.

Tworzący żeńskie formacje denominalne sufiks *-inia* jest efektem wyrównania morfologicznego pierwotnego *-yni* do tematów na *-a*, które dokonało się we wszystkich językach słowiańskich z wyjątkiem scs i polskiego (Sławski 1974: 139). Współcześnie typ mało produktywny w białoruszczyźnie (Scjanko 1977: 187).

-na: *korolew-nu* 28, *kniaż-nu* 29, *pan-na* 28.

Ten typ słowotwórczy obrazują stare formacje denominalne: *kniaż-nu*, *pan-na* oraz derywat deadiektywny *korolewnu* (< *korolevъ*).

-a: *wnuk-a* 61.

Formant *-a* łączący funkcję fleksyjną (końcówka nom. sg. femininów) i znaczeniową (kształtuje feminativa od nazw męskich), rzadki w słownictwie apellatywnym, w „Kronice” został udokumentowany tylko w formacji *wnuka*. Większą aktywnością odznacza się w onomastyce, gdzie derywuje imiona żeńskie od męskich, por.: w zabytku *Olha* 16 (< *Oleh*), *Uliana* 20 (< (*I*)*ulian*).

1.12. Nazwy pokrewieństwa

Wyraziste dla tej kategorii formacje słowotwórcze derywowane są patronimicznym sufiksem *-icz* (po zdyspalatalizowanym [d] *-ycz*): *bratanicz* ‘syn brata’: *bratan-icz-ow* 29; *wojewodycz* ‘syn wojewody’: *wojewod-ycz-a* 72, *wojewod-ycz-om* 72. Patronimiczną funkcję formantu *-icz* oraz jego rozszerzonego wariantu *-ow-icz* liczniej „Kronika” dokumentuje w strukturach ojcowskich typu *Iwan-owicz* 71, *Korjat-owicz* 19, *Mstysław-icz-a* 12, *Nemir-owicz-y* 38, *Olgird-owicz* 33, *Swietosław-icz* 35 i in.

1.13. Varia

Część formacji słowotwórczych nie różni się znaczeniem od motywuujących je podstaw; formanty pełnią w nich funkcję jedynie tautologiczną (strukturalną). Są to derywaty denominalne z przyrostkami *-ica*: *dew-ic* 5 (*devica* ‘dziewczyna, dziewica’ od *deva*, *devka*), *hran-ic-u* 3 (*hranica* ‘granica’ od *hraiń*), *połow-ic-u* 39 (*połowica* ‘połowa’), *-ec*: *stol-ec* 3 (‘tron’ od *stoł* ‘ts’), *-bje*: *znamen-ii* 23 (rozszerzenie tematu pierwotnego na *-en-*), *-ok*: *marszał-ok* 58, *pasyn-ok* 36 (adaptacja wyrazów obcych). Singulatywna funkcja cechuje sufiks *-in* w derywacji *bojar-yn* 9 (< collectivum *bojarbja*, *bojare*), natomiast o derywacji synonimicznej względem podstawy należy mówić w przypadku formacji *hospodyn* (< *hospodъ*): *hospod-yn-e* 37. Jako adaptacje słowotwórcze na zasadzie podobieństwa brzmieniowego

traktowane są w polszczyźnie formacje: *chrześcijanin*, *poganin* (w „Kronice” *chrystyjanyn* 42, *pohanin-a* 20), będące zapożyczeniami z języka łacińskiego *cristianus*, *paganus* (Kleszczowa 1996: 176).

Poza wymienionymi wyżej kategoriami znajdują się derywaty z przyrostkami: *-ce*: *drew-c-y* 77, *-iwo*: *ohn-iw-a* 21, *-ik*: *muż-yk-i* 37.

Zróżnicowaniem semantycznym i formalnym odznaczają się composita z interfiksem zerowym: *potholen-i* 62, *welikden* 15. Pierwszy derywat utworzony został przez połączenie liczebnika *poł* z rzeczownikiem *holeń*, drugi – przymiotnika odmiany niezłożonej *welik* i rzeczownika *deń*.

2. Przymiotnik

Wyekscerpowane z zabytku derywaty przymiotnikowe opisywane są według znaczeń kategorialnych. W obrębie poszczególnych kategorii charakteryzuje się ich budowę formalną, wskazując przynależność podstaw słowotwórczych do odpowiednich klas wyrazów: rzeczowników, czasowników, liczebników, przysłówków, przymiotników. Poddane analizie leksemy przymiotnikowe zwykle prezentuje się łącznie z towarzyszącymi im rzeczownikami. Przymiotnik bowiem, jako zależny człon grupy imiennej, modyfikuje znaczenie w zależności od semantyki członu głównego, tj. rzeczownika. Odniesienie poszczególnych typów słowotwórczych do współczesności nie jest realizowane konsekwentnie, głównie z tego powodu, że w literaturze z zakresu słowotwórstwa białoruskiego nie istnieją kompletne opracowania, systematyzujące zagadnienie derywacji przymiotników – brak chociażby pracy analogicznej do monografii P. Scjajcko (1977) na temat słowotwórstwa rzeczowników.

2.1. Przymiotniki przynależnościowe

Odrzeczownikowe formacje wyrażające cechę posiadania, przynależności organicznej lub materialnej derywowane są przez kilka przyrostków:

- skil/-cki*: a) *Bahranyw-sk-ie* 56, *Duń-sk-oie* 1, *Eykszysz-sk-omu* 4, *Hrecz-e-sk-oho* 42, *Kijew-ski* 4, *Lad-ski* 57 / *Lad-ck-aho* 10 / *La-c-k-oy* 10, *Litow-ski* 6 / *Litow-skij* 3, *Mazow-e-ck-oie* 42, *Moskow-sk-oie* 74, *Neme-c-k-oju* 27, *Nowhorod-sk-om* 6, *Podlasz-sk-uiu* 70, *Podol-sk-oy* 19, *Pol-sk-oie* 19, *Pomor-sk-ich* 42, *Pru-s-k-i* 58, *Rezań-sk-oie* 35, *Ru-s-k-aia* 4, *rym-sk-oho* 2, *Smolen-sk-ij* 54, *Tatar-sk-ije* 19, *Tro-c-k-om* 48, *Utyń-sk-im* 11, *Wiln-sk-ij* 24, *wło-sk-im* 3, *Wołyn-sk-iiie* 15, *Za-wel-sk-oy* 3, *Żomoyt-ski* 6 / *Żmoyt-sk-oy* 3 / *Żmoy-dz-k-oy* 2;
- b) *Boz-sk-oy* 22 / *boż-sk-oie* 29, *lubwi brater-sk-oy* 18, *lubow brat-sk-uiu* 33, *wolu cesar-sk-uiu* 43, *rożay chłop-sk-i* 48, *obyczaia chrystyjań-sk-oho* 43, *czyn czernecz-e-ski* 10, *hnew hospodar-ski* 75, *stada kon-sk-iiie* 73, *wirułatyń-sk-uiu* 29,

mnisz-e-ski czyn 9, *myto mor-sk-oie* 58, rozhreszeniem *Papiez-sk-im* 46, *noha pohan-sk-aia* 56, *rożay szlache-c-k-i* 48, *reczy zem-sk-oie* 48;

-ynski: siłami *ord-yńsk-imi* 35;

-enski: *Dubrow-ensk-ii* pola 39.

Formant *-ski* może ulegać rozszerzeniu o elementy konektywne w postaci morfemów *-yn-*, *-en-*, por.: *ord-yńsk-imi*, *Dubrow-ensk-ii* lub podlegać przekształceniom fonetycznym wskutek uproszczeń na styku z bazą, np.: *Lad-ck-a-ho/La-c-k-oy*, *Tro-c-k-om*, *Żomoy-dz-k-oy*. Tworzy dwie klasy derywatów: a) przymiotniki od nazw własnych (miejscowości, krajów, regionów geograficznych) oraz b) przymiotniki od nazw pospolitych (osób, rzadko zwierząt, przedmiotów). Jak wykazują badania nazewnictwa miejscowego, m.in. S. Rosponda (1969: 32) i V. Žučkeviča (1968: 49–50), struktury przymiotnikowe na *-sk-* stały się produktywnym typem w toponomastyce słowiańskiej, zwłaszcza lechickiej i ruskiej. Derywaty z tym sufiksem, reprezentujące głównie topographica, licznie poświadczane zostały także w „Kronice”, por.: *Bielsko*, *Bransk*, *Druck*, *Kleck*, *Łucko*, *Mensk/Minsk*, *Możajsk*, *Połtesk/Połock*, *Słuczesk/Słuck*, *Smolensk*, *Witebsk*, *Wołkowysk* i in.

W badanym Latopisie formant ten należy do najproduktywniejszych środków derywacyjnych; żywotny jest również we współczesnej białoruszczyźnie (Płotnikau, Antaniuk 2003: 331), co świadczy, że jego aktywność w słowotwórstwie przymiotnikowym ma tradycję ciągłą.

-owl-ew: a) *Danił-ow-ym* 8, *Haniul-ew-u* 24, *Iryk-ow-o* 61, *Jagoył-ow* 40, *Kazimir-ow* 56, *Kunos-ow* 2, *Ławrasz-ow* 13, *Mindog-ow* 13, *Narymont-ow-o* 12, *Nem-n-ow-oie* 1, *Sokoł-ow-o* mestce 40, *Szwarn-ow-a* 10, *Towtywił-ow-u* 9, *Wasilk-ow-a* 10, *Witold-ow-o* 32, *Władysław-ow-u* 39;

b) wojsko *korol-ew-o* 62, borody [...] *Mistr-ow-u* 40, (w) *orł-ow-i* (hneзде) 17.

Właściwości przedmiotu, wynikające z relacji posesywnej, realizowane mogą być w klasach przymiotników, których podstawami są: a) nazwy własne, b) rzadziej rzeczowniki pospolite. Znaczna przewaga liczebna derywatów grupy pierwszej dowodzi, że formant *-ow/-ew* to przede wszystkim adiektywny wykładnik dla wyrażania relacji dzierżawczości w klasie nazw własnych, głównie osobowych (wyjątkiem jest derywat odhydronimiczny: more *Nemnowoie*). Współcześnie w języku białoruskim przyrostek ten zachowuje żywotność, jednak w zakresie jego użycia nastąpiły pewne przesunięcia syntaktyczno-słowotwórcze. Podobnie jak w polszczyźnie, przydawkę przymiotnikową, powstałą na bazie nazwy własnej lub appellativum, zastąpiła przydawka dopełniaczowa, np.: *wojsko Narymontowo*, *korolewo* → *wojska Narymonta*, *karala*. Znaczną aktywność wykazuje natomiast ten formant w adiektywizowaniu rzeczowników abstrakcyjnych, np.: *balansavy*, *hadavy*, *finansavy* (Płotnikau, Antaniuk 2003: 330), podczas gdy historycznie w podstawach takich derywatów dominowały rzeczowniki konkretne, por. w „Kronice”: *korolewo*, *mistrowa*, *orłowo*.

Żywotność formantu *-ow* poświadczona została w Latopisie również w charakterystycznym dla toponomastyki typie nazw posesywnych: *Borysow, Czernihow, Koydanow(o), Petrykow, Turow*.

-in: *Mary-i-n-u* horodu 31, *starost-yn-ych* namestnikow 52, *łowu* *zubr-yn-y* 51.

Podstawami formacji na *-in*, po zdyspalatalizowanych *-yn*, są rzeczowniki osobowe własne: *Maryinu*, pospolite: *starostynych* oraz nieosobowe: *zubriny*. Charakter podstaw dwóch pierwszych derywatów determinuje posesywne znaczenie tworzącego je formantu 'należący do kogoś wskazanego w podstawie'. W przymiotniku utworzonym na bazie rzeczownika nieosobowego pierwotna dzierżawczość zostaje zniesiona przez kontekst: *łowu* *zubriny*; jej miejsce zajmuje znaczenie 'dotyczący kogoś wskazanego w podstawie'.

Współcześnie zakres używalności przymiotników dzierżawczych na *-in*, podobnie jak na *-ow*, uległ w białoruszczyźnie zawężeniu na rzecz przydawek dopełniaczkowych. Dawne formacje posesywne z tym formantem zachowały się natomiast w nazewnictwie miejscowym, por. w Latopisie: *Dorohiczyn, Ostaszyn, Wołożyn* etc.

-ny: *reczmi cerkow-n-yymi* 29, *brata stryiecz-n-oho* 55.

Poświadczenia wskazujące na przynależnościowe znaczenie derywatów z formantem *-ny* są w zabytku nieliczne. Przeważają użycia charakterystyczne, własnościowe (zob. niżej).

– formant paradygmatyczny:

(w) sadu *Biskup-em* 22, *strach Bożyi* 9, *diawoli-u* nauczeniju 10, *nohty medweż-yi* 10, *nohty rys-ij* 10, *mitropoli dwor* 34, *klasztor mnisz-y* 22, *psi-u* krow 48, *muży Pskowicz-yi* 12, *Turj-a* hora 16.

Wszystkie wymienione wyżej formacje utworzone zostały drogą derywacji paradygmatycznej (konwersji) od rzeczowników żywotnych. Ustalenie zakresu znaczeniowego derywatów może stwarzać pewne problemy. W większości przypadków przymiotniki paradygmatyczne uzyskują znaczenie posesywne, por.: (w) sadu *Biskup-em* 22, *nohty medweż-yi* 10, *nohty rys-ij* 10, *mitropoli dwor* 34, *klasztor mnisz-y* 22. Użycie symilatywne ma miejsce w przypadku derywatu konwersyjnego: *psi-u* krow, por.: *y* *myślił* [...] *kakoby wes rożay szlachecki pohubity y krow ich rozlity, a podnesty rożay chłopski psiu* krow 48.

2.2. Przymiotniki własnościowe

Do tej kategorii zostały włączone przymiotniki nazywające charakterystyczne cechy, właściwości przedmiotu ze względu na ich podstawę wyrażaną głównie rzeczownikiem. W najnowszych opracowaniach z zakresu słowotwórstwa (por.:

GWJP 1998: 488; Kleszczowa 2003: 150) przymiotniki o tym znaczeniu kategorialnym poddawane są bardziej szczegółowym klasyfikacjom, wyodrębniającym użycia m.in. charakterystyczne, symilatywne, zakresowe, lokatywne, temporalne i in.

-ny: *blaho-wer-n-y* kniaź 61, *blaho-wir-n-aja* kniahinia 61, brak *czest-e-n* 32, muža *czest-n-a* 12, *czud-ny* kniaź 34, *dal-n-ych* horodech 50, son *dyw-ny* 17, *dwor-ny* hetman 40, *hor-n-yi* ludyie 53, hufu *komor-n-omu* 40, ludey *kon-n-ych* 59, sosud *kras-ny* 8, *krest-n-oie* celowanie 63, *krow-n-oie* związanie 67, *les-n-ymi* dorohami 39, dewka *moc-n-aia* 37, *muż-n-oie* prychożenie 69, *napras-n-oie* prychożdenije 73 *obyczaj-n-yia* pisni 44, *osob-n-ym* imenem 1, prośby *ostatocz-n-oie* 63, ludy *rat-n-yia* 24, dubrowy *roskosz-ny* 2, muža *razum-n-a* 12, ludy *sil-n-yi* 19, *stołecz-ny* horod 17, pokoy *wecz-ny* 38 / *wicz-n-oho* mira 66, *werb-n-uiu* nede-lu 50, dwerey *zakrystey-n-ych* 44, ludy *zbroj-n-yi* 55.

Formant *-ny* odznacza się najwyższą produktywnością w obrębie omawianej kategorii, derywując formacje od podstaw rzeczownikowych, w tym również od compositów: *blaho-wer-n-y*, *blaho-wir-n-aja* (< *blahověrjje* ‘prawdziwa wiara, bogobojność’). Wyjątkiem jest derywat *naprasnoie*, motywowany przysłówkiem *naprasno* ‘nagle, nieoczekiwanie; szybko; daremnie’.

Aktywność przyrostka *-ny* w zakresie tworzenia przymiotników nazywających cechy wyrażane przez rzeczowniki bazowe jest kontynuowana również we współczesnym języku białoruskim (Płotnikau, Antaniuk 2003: 330).

-ni(j): *dal-nij* horod 56, horod *niż-ni* 17, *pered-ni-ie* ludy 76, szlachta *pred-ni-aia* 44, *sered-ni* syn 2.

Podstawami motywującymi omawianej klasy przymiotników mogą być rzeczowniki: *dalnij*, *niżni*, *seredni* oraz przyimki: *peredniie*, *predniaia*. Jeden z derywatów: *dalnij* (*horod*) wchodzi w relację synonimii słotwórczej z przymiotnikiem na *-ny*: *dalny* (por. wyżej: *dalnych* horodech). Znamienną cechą semantyki większości analizowanych formacji jest wskazanie na przestrzenne usytuowanie (4 pierwsze przykłady).

-ywy (< -iwy): kreszczenie-że *lst-yw-o* 8, *miłost-ywy* gospodaru 63.

Trudności z oddzieleniem motywacji czasownikowej od rzeczownikowej w derywatach na *-iwy*, podobnie jak *-liwy*, podkreślają badacze słotwórstwa staropolskiego (por.: Kleszczowa 2003: 66). O ile w bazie słotwórczej formacji *miłostywy* widzieć należy rzeczownikową nazwę jakości (*miłost’*), o tyle podstawę derywatu *lstywo* łączyć można z rzeczownikową nazwą czynności (*lest’*) oraz czasownikiem *lstiti*. Analizując analogiczne formacje w języku scs, Meillet (1934/1951: 297) pierwotną motywację odnosi do rzeczownika (*lbstivъ* < *lbstъ*). Semantycznie derywatowi *miłostywy*, łączącemu się z rzeczownikiem osobowym *hospodar*, można przypisać znaczenie skłonnościowe.

-owy: *dom-ow-ych* potrzeb 42, worota *horod-ow-yja* 16, niemoc *paralityk-ow-a* 75, *sud-ow-ymi* ludźmi 74 ‘marynarze’ (< *sudno*, *suda* ‘okręt, statek’).

Znaczenie jednolitej formalnie klasy odrzeczownikowych derywatów z formantem *-owy* można określić jako ‘osobliwy ze względu na pochodzenie lub przeznaczenie wyrażane przez wyraz motywujący’.

-ity: *pannu znakom-it-uiu* 27, *znamen-it-oie* weseliie 37.

Wymienione formacje charakteryzują się znacznym stopniem zleksykalizowania. Pierwszy z przymiotników jest dewerbalnym derywatem opartym na temacie participium praesentis passivi (*znak-om-*), drugi raczej formacją odrzeczownikową o temacie na *-en-* (**znamę*, *znamene*).

Do formacji słabo udokumentowanych w tekście „Kroniki Bychowca” należą derywaty z przyrostkami: *-awy*: *łask-aw-oy* matce 64; *-aty*: *Andrey horb-aty* 22; *-isty*: *mir wecz-ysty* 61; *-owity*: *otrawu jad-owit-uiu* 56; *-owny*: *gleyt-own-yie* listy 19. Wszystkie cechuje motywacja rzeczownikowa.

-szni: *tuto-szni-aho* 75.

Formacja odprzysłówkowa (< *tut*) derywowana jest za pomocą rozszerzonego o morfem *-sz-* formantu *-ni*. Motywacja przez przysłówki lokatywne i temporalne (najczęściej na *-a* lub *-ě*) przymiotników ze znaczeniem ‘położenia w czasie i przestrzeni’ znana była już w języku scs, por.: *внѣ-šъnii*, *нынѣ-šъnii* (Lehr-Spławiński, Bartula 1973: 121); jej ciągłość historyczna zachowywana jest w językach wschodniosłowiańskich, por.: ros. *тогдашнй*, *тamoшнй* (Russkaja grammatika 1980: 303).

Niewielką liczbę poświadczeń uzyskały w Latopisie formacje z reliktowymi przyrostkami: *-ki*: *blis-k-ich* kniazey 48, *horody* [...] *niz-ki* 50; *-oki*: *pola szyr-ok-oho* 39, *hory wys-ok-ija* 2. Funkcjonują one od dawna jako twory zleksykalizowane.

2.3. Przymiotniki materiałowe

Są nazwami właściwości desygnatu związanych z materiałem, z którego jest on sporządzony. Tę kategorię reprezentuje w „Kronice” niewielka liczba derywatów o podstawach rzeczownikowych.

-ny: *trubach dubas-n-ych* 3, *cerkow kamen-n-uiu* 5, *sosud srebr-ny* 8, *wołk żelz-ny* 17 / *żeliz-ny* 17.

Jednym z bardziej wyspecjalizowanych środków formalnych analizowanej kategorii jest formant *-ny*. W tej funkcji aktywny jest również we współczesnym języku białoruskim (Sučasnaja mova 1997: 109). Formacja *srebrny* obrazuje derywację według polskiego modelu słotwórczego (z przyrostkiem *-ny* a nie *-any*), również postać fonetyczna podstawy wskazuje na związki z polszczyzną.

-enny: horod *derew-enmy* 32.

W tej funkcji we współczesnej białoruszczyźnie występuje formant *-any*, por.: przymiotniki materiałowe *draŭlany*, *šklany*. Postać ze zreduplikowanym *-n-* powstała przypuszczalnie drogą analogii do przymiotników odczasownikowych z przyrostkiem *-bn-* po tematach zakończonych spółgłoską *-n-* (Borkovskij, Kuznecov 1965: 320) i notowana jest w języku rosyjskim w nieproduktywnej klasie: *derevjannyj*, *olovjannyj*, *steklannyj* (Russkaja grammatika 1980: 279).

2.4. Przymiotniki czynnościowe i stanowe

Przymiotniki te nazywają cechy przedmiotów przez wskazanie na czynność, proces lub stan, które są dla nich charakterystyczne. Reprezentujące tę kategorię formacje odczasownikowe w znacznej części są zadiektywizowanymi imiesłowami. Jako leksemy powstałe na bazie form koniugacyjnych czasownika, którym nie są właściwe żadne przekształcenia formalne, a jedynie semantyczne, struktury takie – ze stanowiska historycznego – nie powinny podlegać opisom słowotwórczym (być klasyfikowane jako derywaty sufiksalne). Wychodząc z takiego założenia, K. Kleszczowa (2003: 103) w monografii poświęconej staropolskiej derywacji przymiotnikowej zrezygnowała z umieszczania zadiektywizowanych imiesłowów wśród przymiotnikowych derywatów sufiksalnych, wyodrębniając je w osobną klasę.

Zaświadczone w „Kronice Bychowca” formy imiesłowów, ich tworzenie, osobliwości syntaktyczne, proces adiektywizacji omówione zostały w części poświęconej fleksji. W tym miejscu prezentowane są jedynie te formacje, którym można przypisać status przymiotników dewerbalnych. Różnią się one funkcjonalnie od imiesłowów. Podstawowa różnica, jak podkreśla R. Grzegorzczkova (1982: 63), polega na tym, że przymiotniki oznaczają właściwość trwałą przedmiotu i nie są tak jak imiesłowy związane z aktualnym wykonywaniem czynności, por.: *wędrodrowne ptaki* i *wędrujące ptaki*.

Tę kategorię semantyczną tworzy kilka typów o zróżnicowanej frekwencji poświadczzeń:

-ny: *dorod-n-oie* (< *doroditisia* ‘posiadać pozytywne cechy, zdolności’) zachowanie 14, czesty *dostoy-n-oe* 32, *hod-ny* Witeni 13, hnew *ne-win-ny* 74, *ne-wymow-n-oie* miłosierdzie 77, szkoda *ne-zmer-n-aia* 75, *otraw-n-oie* zelle 34, horodyszczu *podob-n-aho* 2, *poklon-n-oy* hore 21, *ran-n-yj* 53, *razlicz-n-ymi* dary 35, sestrę *rod-n-uiu* 23, *sud-ny* den 10, 11, panowe *walecz-n-yi* 43, seym *wal-ny* 57, *wier-ny* brat 64.

Wśród najliczniej zaświadczonych derywatów odpredykatywnych z wielofunkcyjnym formantem *-ny* wyróżnić można znaczenia bierne, np.: szkoda *ne-zmernaia*, horodyszczu *podobnaho*, *rannyi*, sestrę *rodnuiu*, rzadziej czynne, np.: *otra-*

wnoie zelle, panowe walecznyi. Procesowi substancywizacji uległa formacja *ranny*, por.: *innyj rannyj żywy ostali* 53.

-liwy: kniaź *sprawed-liwy* 17, iam *zhrad-liw-ych* 40.

Podstawami słowotwórczymi formacji na *-liwy* mogą być zarówno czasowniki, jak i utworzone na ich bazie nazwy czynności, por.: *zradliwy* (< *zraditi* i *zrada*). Użycia kontekstowe przymiotników mogą wskazywać na ich skłonnościowy charakter.

Współcześnie formant *-liwy* zachowuje aktywność w derywacji przymiotników potencjalnych w języku białoruskim (Płotnikau, Antaniuk 2003: 331).

-ki: *tiaż-ki-je* okrutenstwa 48.

Marginalnie notowane są w badanym zabytku dewerbalne formacje z reliktowym formantem *-ki*.

-ły: *hospodara doros-ł-oho* 13.

Przyrostek ten derywuje formacje rezultatywne od czasowników dokonanych, które oznaczają stan podmiotu, będący wynikiem procesu oznaczonego przez czasownik. Genetycznie wiąże się z dawnym participium praeteriti *acti* II, aktywnym również dzisiaj (jakkolwiek zasadniczo odmiennym funkcjonalnie od *prśł.*) w klasie derywatów od czasowników procesualnych. W „Kronice” jest słabo udokumentowany.

2.5. Przymiotniki od wyrażen przyimkowych

bezboż-n-oię Litwy 6, *be-z-akon-n-oho* woiewodu 9, *bez-czysl-enn-oje* mnożestwo 6, wzrostu *na-dob-n-oho* (< *na době (byti)* ‘być w pełni sił, nadawać się’) 14.

W tej klasie przymiotników dominują formacje powstałe na bazie przyimka *bez* i rzeczownika. Pod względem znaczeniowym wszystkie rzeczowniki bazowe są abstractami, co nie pozostaje bez wpływu na semantykę derywatów przymiotnikowych, nazywających głównie cechy psychiczne. O jednolitości formalnej przytoczonych struktur decyduje derywujący je formant *-ny*.

2.6. Przymiotniki złożone

chryst-o-lubiwy kniaź 73, *dobr-o-wol-n-a* (*dobrowolny* ‘wolny, swobodny’) 28, dary *mnoho-cenn-yymi* 29, radami *ob-o-pol-n-yymi* 64, *odn-o-stay-n-uiu* (*odnostajny* ‘jedno-myślny, zgodny’) radu 50, Julian *zakon-o-prestup-ny* 30.

W opisach słowotwórczych za przymiotniki złożone (komponowane) uważa się zwykle derywaty, których podstawę stanowi grupa syntaktyczna złożona

z dwóch lub więcej leksemów (GWJP 1998: 510; Russkaja grammatika I 1980: 318; Belaruskaja mova 1994: 521). Nie są natomiast zaliczane do tej klasy przymiotniki motywowane przez wyrazy złożone. Z tego względu formacje *blahowernny*, *blahowirnaja*, oparte na compositum *blahovėrije*, znalazły się wśród struktur prostych (własnościowych).

Odnotowane w „Kronice” przymiotniki komponowane to złożenia, do budowy których wykorzystane zostały różne części mowy. Ze względu na charakter gramatyczny członów interpretowane formacje reprezentują kilka typów złożeń: 1) przymiotnikowo-rzeczownikowe: *dobrowolna*, 2) liczebnikowo-rzeczownikowe: *obopolnymi*, 3) rzeczownikowo-czasownikowe: *chrystolubiwy*, *zakonoprestupny*, 4) liczebnikowo-czasownikowe: *odnostaynuiu*, 5) przysłówkowo-przymiotnikowe: *mnohocennymi* (znaczenie przysłówka *mnoho* bliskie ‘bardzo’). W funkcji elementu łączącego leksemy bazowe występuje interfiks *-o-*. Jedynie w formacji *mnohocenny* zespolenie członów ma charakter bezafiksalny, gdyż *-o-* jest elementem pierwszego tematu słowotwórczego, tj. przysłówka. Dodatkowym wykładnikiem derywacji większości przymiotników złożonych jest współformant przyrostkowy *-ny*.

2.7. Przymiotniki prefiksalne

Marginalnie reprezentowane są w „Kronice Bychowca” formacje derywowane za pomocą przedrostków. Jedno zaledwie poświadczenie uzyskał intensyfikujący prefiks *pre-* w derywacie *preczystaja*, występującym w s frazeologizowanym połączeniu *Pre-czystyia Bohorodycy 71*. Znacznie częściej w zabytku stosuje się peryfrastyczne sposoby wyrażania natężenia cechy, np. z wykorzystaniem przysłówka *welmi*: *welmi łaskaw*, *welikaia welmi*, *welmi złaia* (por.: stopniowanie przymiotników).

3. Czasownik

Ze względu na typ podstawy słowotwórczej wszystkie czasowniki zostały zaklasyfikowane do dwóch grup: derywaty sufiksalne (tworzone od podstaw nominalnych) oraz derywaty prefiksalne (tworzone od podstaw werbalnych). Formacje dewerbalne, derywowane za pomocą formantów przedrostkowych, stanowią charakterystyczną cechę słowotwórstwa czasowników w języku białoruskim.

3.1. Derywaty sufiksalne

Formanty sufiksalne modyfikują treść czasowników pod względem krotności.

-a-: *bih-a-ty* 32, *chow-a-t'* 17, *derż-a-ty* 23, *dum-a-ty* 30, *sia hotow-a-t* 42, *iech-a-ty* 72, *isk-a-ty* 46 / *ysk-a-ty* 12, *łam-a-ty* 75, *pokład-a-ty* 26, *pyt-a-ty* 65, *stoi-a-ty* 66, *wed-a-ty* 76 / *wid-a-ty* ('wiedzieć') 21, *worocz-a-ty-sia* 76, *za-żyh-a-li* 30, 76, *zażym-a-li* 30, *zżyh-a-li* 16, *zw-a-ty* 3; *iad-a-t* 56.

Formant przyrostkowy *-a-* stanowi wykładnik iteratywności czasowników derywowanych głównie od podstaw werbalnych, rzadziej nominalnych, np.: *sia hotował* (*hotowati sia* 'przygotowywać się' < przymiotnika *hotovъ*). W większości przytoczonych derywatów znaczenie iteratywne (jako potencjalna cecha czasowników niedokonanych) jest uwarunkowane kontekstowo, por. czasownik ruchu nieukierunkowanego *bi/e/haty*: *bo died ich kniaź Wołodymir behał na Moskwu, y tym probehał otczyznu swoiu Kijew* 61 lub formację *pokładaty*, motywowaną prefiksальnym czasownikiem dokonany *po-klasti*. Iteratywność, jako znaczenie nie uwarunkowane kontekstowo, cechuje derywat *iadał*, należący do dobrze wyróżniającej się klasy leksykalno-morfologicznej czasowników stricte wielokrotnych typu *bywati*, *nositi*, *voditi*, *voziti*, derywowanych od niedokonanych czasowników duratywnych *byti*, *nesti*, *vesti*, *vezti*.

-wa-: *by-wa-ty* 52, *da-wa-ty* 23, *mie-wa-t* 17, *roz-poweda-wa-t'* 51, *za-bi-wa-li* 76, 78, *z-bi-wa-ty* 7.

Analogicznie do przyrostka *-a-* formant ten derywuje iterativa od czasowników niedokonanych: *biti*, *byti*, *měti* lub dokonanych: *dati*.

-owa-: *bud-owa-t* 1 / *bud-owa-ty* 22, *dar-owa-t* 21, 44, *hold-owa-ty* 66, *korun-owa-li* 37, *nocz-owa-li* 46, *pan-owa-t* 3, *peczat-owa-t'* 58, *rat-owa-ty* 59, *spraw-owa-t* 14, *szych-owa-ty* 40, *war-owa-ty* 40, *woj-ewa-ty* 7, *woj-owa-ty* 35, *zapis-owa-ty-sia* 23, *zim-owa-t* 15, *żał-owa-t* 12.

Przyrostek *-owa-* jest szczególnie charakterystyczny dla derywacji odimiennej. Formacjom desubstantywnym nadaje on znaczenie 'nabywania pewnej cechy, czynienia czegoś, co jest zawarte w podstawie', np.: *darował* (< *darъ*), *holdowaty* (< *holdъ*), *korunowali* (< *koruna/korona*), *noczowali* (< *ночь*), *zimował* (< *zima*). W polszczyźnie jest częstym środkiem służącym do adaptacji czasowników zapożyczonych (Grzegorzczkova 1982: 77), które za jej pośrednictwem znalazły się również w języku białoruskim, por.: *sychowaty* (niem. *schicken* Bułyka 1972: 362). Nietypowym formantem *-owa-* (zamiast *-ywa-*) odznacza się wtórne iterativum *zapisowatysia*. Analogiczne formacje, por.: *ro-skazowati*, zachowują współczesne gwary południowobiałoruskie i, jak przypuszcza J. Mackevič (1959: 90), są one efektem wyrównania do czasowników desubstantywnych typu *bedovati*. Na zjawisko fakultatywności przyrostków *-owa-/ywa-*, derywujących czasowniki wielokrotne w tekstach północnokresowych, zwraca uwagę Z. Kurzowa (1993: 194), podkreślając jednocześnie przewagę

form na *-owa-*. Dużą produktywność formacji czasownikowych na *-owa* stwierdza również W. Witkowski (1969: 56, 128) w języku XVII-wiecznych pisarzy ukraińskich.

-i(-y-): *bity* 32, *bitysia* 68, 76 / *bytysia* 66, *boron-i-ty* 15, *czyn-i-t* 37, 58 / *czyn-i-ty* 72, *hon-i-li* 32, *kaz-i-t* 52, *kniaż-y-ty* 4, 31, 48, *mnoż-y-ty* 2, 3, *mowit* 52, *ne-mysl-i-t'* 18, *pros-i-t'* 50, 51, *pros-i-ty* 62, *protyw-i-ty-sia* 15, 76, *pust-y-t* 51 / *pust-y-ty* 50, *rad-y-ty* 5, *służ-y-ty* 15, *stanow-i-ty* 40, *wer-y-ty* 68, *zwon-i-ty* 5.

Formant przyrostkowy *-i(-y-)* derywuje iterativa od podstaw werbalnych, np.: *honili* (*honiti* < *hnati*), częściej jednak jest wykładnikiem imperfektywności czasowników denominalnych, por.: *czynity*, *kniażyty*, *nemyslity*, *weryty*, *zwonity* i in.

-e-l-i(-y-) (< *-ě-*): *sed-e-ty* 26 / *sed-i-ty* 11, *terp-e-t'* 37 / *terp-e-ty* 39, *wid-e-ty* 31.

Słabo poświadczony w „Kronice” przyrostek *-e-l-i(-y-)* tworzy czasowniki niedokonane o charakterze duratywnym.

-iwa(-ywa-): *choż-ywa-li* 26, *choż-ywa-ło* 6, *czyn-iwa-ł* 8, *dob-ywa-ty* 30, 32, *hr-ywa-li* 3, *ieżdż-ywa-ł* 20, *kład-ywa-li* 11, *kreszcz-ywa-ł* 54, *meszk-iwa-ł* 62, *ne-wchoż-ywa-ł* 8, *perechoż-ywa-li* 77, *pokład-ywa-ty* 26, *powryz-ywa-ty* 6, *upad-ywa-et* 11, *woż-ywa-li* 19, *wychoż-ywa-li* 26, *zysk-iwa-ł* 10, 11, 17.

Znaczna aktywność cechuje charakterystyczny dla derywacji wtórnych iteratiwów formant *-iwa(-ywa-)*. Dodawany on jest zarówno do czasowników imperfektywnych nie zawierających przedrostków, np.: *chożywali* (< *choditi*), *czyniwał* (< *czyniti*), *hrywali* (< *hrati*), *ieżdżywał* (< *jezditi*), *meszkiwał* (< *meszkati*), jak i do form prefiksalnych, por.: *perechożywali*, *wychożywali* (< *pere-/wy-choditi*), *pokładywaty* (< *pokładati*) i in.

We współczesnym języku białoruskim formant *-iwa (-ywa)* jest aktywny w tworzeniu derywatów wchodzących w opozycję aspektową z czasownikami dokonanymi. Swoją pierwotną postać zachowuje jedynie po tematach zakończonych grupą spółgłoskową (z wygłosową spółgłoską sonorną) typu *peradrażniŭvac'*, *razyhryŭvac'*, *adkašlivacca* (Mackevič 1959: 90). W pozostałych przypadkach występuje jako przyrostek *-va*, np.: *vykonŭvac'* (< *'vykanac'*), *upryhožŭvac'* (< *upryhožyc'*), zaś w derywatach utworzonych od czasowników dokonanych na *-ava-* przybiera wariantywną (będącą efektem przekształceń fonetycznych) postać *-ouŭva-*, por.: *umacouŭvac'* (< *umacavac'*), *zachouŭvac'* (< *zachavac'*). Zmiana sufiksu *-iwa(-ywa-) > -va* jest interpretowana jako rezultat procesu fonetycznego, tj. redukcji nie akcentowanej samogłoski [i/y] (Karskij 1955: 242) bądź jako efekt przekształcenia (wyrównania) morfologicznego (Mackevič 1959: 91).

-nu-: *der-nu-t* 49, *dotk-nu-łsia* 28, *ne-mi-nu-t* 38, *poki-nu-ty* 44, *poto-nu-li* 75, *prysia-h-nu-li* 45, *ski-nu-t* 59, *teh-nu-t* 65, *sły-nu-ty* 17, *wytiah-nu-ty* 39.

W przytoczonych przykładach formant przyrostkowy *-nu-* spełnia zasadniczo funkcję wykładnika aspektu dokonanego. Dodatkowo może też modyfikować czasowo akcję wyrażaną przez czasownik, tworząc formacje nazywające czynności krótkotrwałe, momentalne, np.: *dernuł*, *dotknulsia*, *skinuł*. Czasowniki nieprefigowane oznaczać mogą również czynności duratywne, por.: *tehnut*, *słynuty*.

3.2. Derywaty prefiksalne

Przedrostkowe formanty czasownikowe pełnią w większości przypadków dwie funkcje: semantyczną i gramatyczną (aspektową). Zmieniając aspekt derywowanych czasowników na dokonany, prefiksy zwykle wnoszą do nich też pewne modyfikacje semantyczne, z których najważniejszymi są: charakterystyka czasowa, przestrzenna, ilościowa i stopień nasilenia akcji (Wróbel 2001: 208). W niektórych czasownikach funkcja ta może się ograniczać wyłącznie do aspektowej. Morfologicznym wykładnikiem takiej roli prefiksu, jak się powszechnie uważa i co podkreśla W. Śmiech (1986: 124), „jest brak wtórnego imperfektivu, to znaczy odpowiednika niedokonanego w stosunku do dokonanej formy prefiksальной, np. *napisać* jest dokonany odpowiednikiem *писаć*, bo nie ma formy **napisywać* itp.”

Przedstawione niżej derywaty czasownikowe uporządkowane zostały według kolejności alfabetycznej tworzących je prefiksów. W obrębie poszczególnych grup zwracana jest również uwaga na najbardziej typowe znaczenia powstałych drogą prefiksacji derywatów.

do-: *do-hledeli* 69, *do-jechali* 40, *dokon-a-t'* 58, *sia do-konało* 28, *do-konczaiem* 26, *ne do-myślaetsia* 73, *do-rostet* 28, *do-szli* 1, 73, *do-wedatysia* 76, *do-wedatsia* 4, *do-wedatsie* 11.

Formant przedrostkowy *do-* łączy w czasownikach funkcję perfektywności z funkcją lokatywno-terminatywną, oznaczającą doprowadzenie akcji do punktu granicznego przestrzennego, np.: *dojechali*, *doszli* lub czasowego, np.: *dorostet*. Niektóre formacje tej grupy powstały drogą derywacji prefiksально-postfiksальной, por.: *ne domyślaetsia*, *dowedatysia*.

iz-/is-: *iz-żenezs* 8, *ne-ys-połnili* 7.

Nielicznie zaświadczone są w „Kronice” derywaty z przedrostkiem *iz-/is-* (< **jbzъ*), w których pełni on funkcję perfektywizującą. W języku białoruskim, podobnie jak w polszczyźnie, przedrostek ten występuje dzisiaj w postaci *z-/s-*, a jego repartycja ma podstawę wyłącznie fonetyczną.

na-: *na-beh* 51, *na-czał* 7 / *na-czaw* 33, *na-czałosia* 14 / *na-czałosie* 14, *na-dał* 29, 41, *na-litali* 27, *na-mawiał* 43, *na-mowił* 24, 44, 51, *na-prawił* 13, *na-radyli* 19, *na-rady-lisia* 53, *na-radyłsia* 26, *na-rekajet'* 55, *na-rekat* 46, *na-rodyłsia* 4, *ne-na-sytyłsia* 48, *na-werнул* 41, *na-zwał* 2, 5, *na-zwałsia* 2, *na-zwali* 1, *na-zywaietsia* 1.

Jako jeden z formantów charakterystyki przestrzennej *na-* wyraża ogólne znaczenie 'kierunek, miejsce, następstwo, występowanie po czymś, na czymś' (Lehr-Spławiński, Bartula 1973: 127), por.: *nalitali* (< *nalētati*), *naprawił*, *nawerнул*. W derywacie *nabeh* 'uciekł' prefiks *na-* posiada znaczenie przedrostka *u-*, por. synonimiczne *ubeh/wbeh*: *y wstraszylsia welmi y wstremisia*, *nabeh w dalnij swoy horod ko Bransku* 56. Częściej jednak w zabytku formant ten nadaje czasownikom aspekt dokonaności: *namowił*, *naradyli*, *narodyłsia*, *nenasytyłsia*, *nazwał*. Niektóre z formacji nie posiadają opozycji nieprefiksальной, np.: *na-czał*.

o-, ob- (obo-): *o-berut* 53, *ob-lehli* 14, *obnoczowa* 16, *obo-hnali* 14, *o-chrestyl* 41, *o-chrestylsia* 29 / *o-chrystylsia* 5, 10, 29, *sia o-chrystyl* 20, *o-chrystylsia* 29, *o-czutywsia* 17, *o-derzał* 57, *o-derzył* 7, *sia o-kazało* 24, *o-kormili* 19, *o-prawity* 37, *o-sadyty* 19, *o-seli* 3 / *o-sieli* 19, *o-seł* 33, *o-sesty* 14, *o-sterehli* 24, *o-stupili* 23, 71, *o-swiatylsia* 5, *o-tworyli* 16, *o-ziab* 18.

Prefiks *o-, ob- (obo-)*, o ogólnym znaczeniu 'wokół, wszędzie', może derywować formacje o charakterze przestrzennym, oznaczające np. działanie dookoła przedmiotu, por.: *oblehli*, *ostupili*. W Latopisie tworzy również derywaty o znaczeniu 'doprowadzić czynność określaną czasownikiem motywującym do końca', por.: *ochrestyl*, *oderzał*, *okormili*, *oziab*. Pod względem charakteru gramatycznego podstaw przeważają wśród derywatów deverbativa, do wyjątków należą desubstantiva, por.: *obnoczowa*, *ochrestyl*, *ochrestylsia*, *ochrystylsia*, *ochrystylsia*.

ot-lod- (odo-): *od-iechał* 19, *od-kazał* 37, *od-kazywaet* 21, *od-kupiłsia* 51, *od-prawu-iet* 65, *od-pustyl* 6, 44, *od-stupili* 67, *od-stupiła* 15, *odo-słaty* 44, *ot-bił* 32, *ot-luczyl* 73, *ot-menity* 38, *ot-met* 5 / *ot-met'* 56, *ot-nesli* 28, 37, *ot-nesty* 75, *ot-niali* 44, *ne ot-nimaju* 45, *ot-powedył* 24, *ot-pustyli* 63, *ot-pustyl* 29, *oto-yde* 74, *oto-yty* 66, *oto-stali* 58, *oto-słał* 41.

Przedrostek czasownikowy o podstawowej funkcji lokatywnej, wskazującej na oddalenie się od przedmiotu, obszaru, derywuje większość przytoczonych wyżej formacji, np.: *odiechał*, *odstupili*, *otluczyl*. Może również modyfikować treść podstawy, wnosząc znaczenie nowej akcji: *otmenity*, *otmet* (< *imēti*) lub występować jako wykładnik zmieniający niedokonany aspekt podstawy na dokonany, por.: *otpowedył*.

po-: *po-beh* 15, 46, *po-behli* 1, 46, *po-berut* 67, *po-bili* 32, *po-bił* 5, 6, *po-bity* 57, *po-brali* 43, *po-całuii* 21; *po-chował* 10, *po-czał* 2, *po-czaty* 7, *po-czynili* 3, 43,

po-dali 33, 70, *po-dalisia* 16, *ne po-dalisia* 31, *po-dawał* 4, 54, *po-detali* 19, *po-dy-wilisia* 73, *po-hibło* 75, *po-hromili* 37, *po-hubity* 48, *po-iechał* 24, *po-kazili* 22, *po-kaznił* 37, *po-kinuty* 44, *po-koryłsia* 33, *po-kryło* 37, *po-kusitysia* 37, *po-łama-li* 40, *po-łożyli* 5, 38, *po-łożył* 37, *po-mahaty* 8, *po-merli* 23, 40, 74, *po-merło* 28, *po-myszlaty* 33, *po-ot-nimał* 54, *po-peredyw* 9 (3 os. sg.), *po-plenili* 35, *po-ple-nił* 46, 74, *po-połnity* 58, *po-razumeli* 69, *po-razumel* 65, *po-rezał* 74, *po-rezał* 57 / *po-rezaty* 57, *po-sadył* 17, 34, *po-sażał* 20, *po-sekli* 46, *po-seli* 14, *po-selilisia* 2, *sia po-selili* 2, *po-selił* 3, *po-seł* 4, *po-sesty* 61, *po-sław* 8, 18, 32, *po-słyszala* 26, *po-spiszylisia* 77, *po-stryhłasia* 5, *po-stryhsia* 10, 12, *po-stynał* 3, 26, 54, *po-szli* 1, 3, *po-szłubiła* 17, *po-szłut* 59, *po-szoł* 1, *po-tiahnuł* 59, *po-tehnuli* 77, *po-tiahnuty* 40, *po-tonuli* 32, *po-topiło* 75, *po-weli* 3, 70, *po-weł* 3, *po-wernuli* 46, *po-woiewali* 29, *po-woiewał* 37, 46, *po-wstał* 3, *po-wpadali* 40, *po-wryzywaty* 6, *po-wtekało* 75, *po-ymali* 31, 36, *po-ymał* 18, 32, *po-zasidał* 20, *po-żhli* 29, 73, *po-żoh* 37.

W derywatach z tym formantem można wyodrębnić kilka grup semantycznych. Jedną z nich tworzą formacje kierunkowe, w których przedrostek *po-* informuje o przemieszczaniu się w kierunku bliżej nieokreślonego obszaru, np.: *pobeh*, *poiechał*, *posław*, *poszli*, *potiahnuł*. Produktywnym typem są derywaty ze znaczeniem rezultatywności, np.: *pochował*, *porezał*, *posekli*, *poymał*, *pożoh*. Mniej licznie notuje się determinativa wskazujące na ograniczenie temporalne czynności typu *podywilisia*. Znaczną grupę tworzą natomiast czasowniki oznaczające dys-trybutywność akcji, tj. jej podzielność na względnie odrębne akty (Piernikarski 1975: 75). Distributiva, poświadczone w Latopisie, tworzone są najczęściej od czasowników imperfektywnych, posiadających już prefiksy, por.: *po-ot-nimał*, *po-s-tynał*, *po-w-padali*, *po-w-ryzywaty*, *po-za-sidał*, rzadziej od podstaw nieprefigo-wanych, np.: *po-topiło*, *po-wtekało*. Prefiks *po-* przejawia ponadto znaczną aktywność w derywowaniu formacji stanowiących opozycję aspektową wobec czasowników niedokonanych. Należy jednak dodać, że wyrażanie czystej dokonano-ści jest zjawiskiem stosunkowo rzadkim, por.: *pocałuiu*, *poplenili*, zwykle funkcji aspektowej tego formantu towarzyszą różnorodne modyfikacje przebiegu czynności, por.: *poberut*, *podali*, *położyli*, *pomerli*, *posadył*, *poselił*, *pospizylisia*, *postryhłasia*, *posesty*, *powoiewali* i in.

pod(o)-: *pod-bity* 41, *pod-dalisia* 11, 39, *pod-niaty* 42, *podo-ymet* 32.

Rzadki w derywacji czasownikowej prefiks *pod(o)-* należy ogólnie do formantów charakterystyki przestrzennej kierunkowej, oznaczającej ruch do góry, por.: *podniaty*. W pozostałych formacjach wnosi on znaczenie ‘podporządkować’: *podbity*, *poddalisia*.

pere-lpre-: *pere-dobyłsia* 60, *pere-nes* 16, *pere-płyli* 27, *pere-płył* 32, *pere-pływet* 27, *pere-stała* 43, *pere-szli* 4, *pere-tehnuli* 39, *pere-wezutsia* 25, *pere-zwał* 27; *pre-byli* 78, *pre-stawiłsia* 34, *pre-stupity* 53.

Przedrostek charakteryzujący akcję pod względem przestrzennym występuje w dwóch podstawowych znaczeniach: 1) przemieszczenie przedmiotu z jednego miejsca na drugie, np.: *peredobyłsia*, *perenes*, *pereszli*, *peretehnuli*, *pere-wezutsia*; 2) przebycie pewnej przestrzeni od krańca do krańca, np.: *pere-płyli*, *pere-płył*, *perre-pływet*. Podkreśla ponadto aspekt dokonanośc. W formacji *perezwał* zyskuje znaczenie prefiksu *pry-*: *Kniaź weliki Jagoyło perezwał ieho y z Nemec, y dał iemu Łuczesk, i wsiu Wołyńskuiu zemlu 27*.

Cerkiewnoślówiańska realizacja fonetyczna formantu *pre-* notowana jest w czasownikach o znaczeniu terminologicznym *prestupity* ‘popęlnić wykroczenie’, por.: *prysiahu prestupity 53* bądź nacechowanych stylistycznie: *prestawitsia* ‘umrzeć’.

pro-: *pro-behał 61*, *pro-iawiłosia 24*, *pro-liwaiet 30*, *pro-wadył 18*, *pro-wadyli 29, 32*, *pro-wodyli 31*, *pro-zwał 3*.

Część derywatów tej grupy zbliża się semantycznie do czasowników z prefiksem *pere-* w (1) znaczeniu: *proliwaiet*. W derywacie *probehał* przedrostek *pro-* występuje w znaczeniu ‘utracić przedmiot’: *probehał otczyznu swoiu Kijew 61*. W polszczyźnie odpowiada mu *prze-*, np.: *przegrać majątek* (GWJP 1998: 559).

pry- (*pri-*): *pri-niał 29 / pry-niali 29, 36*, *pry-niał 29*, *pry-behli 69*, *pry-behut 25*, *pry-biezał 24*, *pry-chodyli 78*, *pry-chodyła 25*, *pry-chodyło 25*, *pry-dobudut 18*, *pry-hodyłosia 19*, *pry-iała 9*, *pry-iat 8 / pry-iaty 9*, *pry-iechali 7, 51*, *pry-iechał 10, 35*, *pry-iechała 12*, *pry-ieżdyli 64*, *pry-ieżdzali 19*, *pry-kazał 33*, *pry-kazałsia 68*, *pry-krywali 39*, *pry-łożyli 44*, *pry-nes 20*, *pry-nesty 28*, *pry-pustył 32*, *pry-siahnuli 67*, *pry-słalsia 58*, *pry-słał 6, 20*, *pry-speł 35*, *pry-stupili 25*, *pry-stupila 15*, *pry-szli 3, 5*, *pry-szła 75*, *pry-szoł 2*, *pr-y-ty 11*, *pry-wet 22*, *pry-wernuł 52*, *pry-wezli 18*, *pry-witali 29*, *pry-witałsia 38*, *pry-właszczyt 57*, *pry-zwolili 45*, *pry-żenet 24*.

Aktywny w derywacji czasownikowej prefiks *pry-* (*pri-*) modyfikuje rodzaj czynności pod względem miejsca, kierunku, zbliżania się do czegoś (łącząc się często z czasownikami ruchu), np.: *prybehli*, *pryiechał*, *pryszli*, *prywezli*, *pryżenet*. Mniej licznie reprezentowane są derywaty, w których formant przedrostkowy *pry-* charakteryzuje osłabienie intensywności akcji podstawowej, por.: *prykrywali*, *pryłożyli* lub też jej współprzebieg (akcję dodatkową wobec takiej samej lub innej akcji): *prydobudut*. Większość czasowników pod wpływem tego prefiksu ulega perfektywizacji, tylko nieliczne zachowują imperfektywność: *pryieżdzali*.

roz- / raz-: *raz-iechatysia 26*, *raz-szyraty 3*, *roz-behlisia 1, 31*, *roz-bity 26*, *roz-bolełsia 34*, *roz-hmasza 8*, *sia roz-hnewał 74*, *roz-iechalisia 41*, *roz-jechalisia 61*, *roz-kazał 62*, *roz-lity 48*, *roz-mnożatysia 2*, *roz-mnożyty 3*, *roz-mysliłsia 54*, *roz-nemohsia 62*, *roz-powedawał 51*, *roz-pustył 15, 35, 47*, *roz-żaliszasia 8*.

Formant przedrostkowy *roz-* (i jego cerkiewnoślowiańska postać *raz-*) kontynuuje stare znaczenie ‘dzielenia pod względem miejsca i czasu, rozkładania na etapy, ruch w różne strony’ (Lehr-Spławiński, Bartula 1973: 130), por.: *ra-ziechatysia*, *razszyraty*, *rozbehlisia*, *rozhnasza*, *rozlity*. Mniej licznie reprezentowana jest kategoria derywatów, w których przedrostek ten oznacza pozytywną lub negatywną zmianę stanu fizycznego przedmiotu, np.: *rozmnożatysia*, *rozmnożyty*, *rozbolełsia*, *roznemohsia*. W pojedynczych wypadkach prefiks *roz-* tworzy formacje anulatywne, oznaczające likwidację stanu przedmiotu, np.: *rozbity*. Czasowniki derywowane tym przedrostkiem są z reguły perfektywne.

s-(so-), sn-/z- (zo-): *s-karaty* 22, *s-kazili* 3, *s-kaziłsia* 2, *s-kinuł* 59, *s-konczawsia* 14, *sn-imatysia* 25, *so-braty* 14, *so-hnaty* 7, *so-myslił* 51, *so-stupiszasia* 30, *so-two-rym* 7, *so-tworyli* 30, *so-ymutsia* 25, *so-żaliwsia* 30, *so-żhli* 70, *so-żoh* 32, *s-ślodył* 17, *s-prosił* 44, *s-protywit* 29, *s-pustela* 4, *s-pustoszył* 27, *s-pustyłsia* 27, *z-bieh* 4, *z-bili* 14, *z-biraty* 33, 41, *z-bratylisia* 43, *z-budowali* 5, *z-doch* 56, *z-hib* 57, *z-hotowiłsia* 70, *z-jechalisia* 50, 64, *sia z-jednaiuł* 61, *z-jeł* 56, *z-łożył* 46, *z-merli* 11, *z-merł* 2, *z-meszałasia* 20, *z-mowili* 37, *z-mowił* 29, *z-myslili* 18, *zo-bratasia* 5, *zo-połczyłsia* 76, *z-ostatysia* 26, *z-ostawił* 3, 7, 28, *z-ostawity* 51, *zo-żeh* 47, *zo-żoh* 4, *z-radyłsia* 76, *z-wedu* 35, *z-woiewał* 3, *z-y-imali* 77, *z-ymali* 47, 53.

W derywatach tej grupy wyróżnić można kilka znaczeń formantu *s-/z-*. Część z nich to formacje o znaczeniu ‘zebrać razem, wspólnie’, np.: *sobraty*, *zbitraty*, *zbratylisia*, *złożył*, *zmeszałasia*. Jako prefiks charakterystyki przestrzennej występuje w formacjach kierunkowych, informujących o zbliżaniu się, np.: *zjechalisia* lub oddalaniu, por.: *zbieh* bądź też ruchu z góry, np.: *spustyłsia*. W niektórych derywatach przedrostek *s-/z-* (pochodzący z **iz-*) wnosi znaczenie ‘wyjść, wydobyć z czego’, por.: *sohnaty*. Najliczniejsza jest grupa czasowników, w których pełni on funkcję perfektywizującą, np.: *skonczawsia*, *spłodył*, *sprosił*, *spustoszył*, *zbudowali*, *zjeł*, *zmerli*, *zożoh*, *zymali*.

u-/w-/u-/wo- (< *u-*, *u-*): *u-beh* 35 / *w-beh* 19, *w-bieh* 18 / *w-bih* 16; *u-bili* 47, *u-bisza* 9 / *w-bili* 30, *w-bił* 15, *w-biła* 15; *u-biratysia* 53, *u-bojawsia* 56 / *w-boiawsia* 8; *u-czył* 35, *u-czyniw* 70, *u-czynity* 66 / *w-czynili* 2, *w-czynił* 2, *w-czynity* 34, *u-darył* 35 / *w-daryli* 51; *w-daryty* 34, *u-dawili* 26, *u-honity* 19 / *w-honili* 55; *u-ieżdżali* 55, *u-kusił* 56, *u-mer* 19, 34, 44, *u-merł* 56 / *w-merł* 28; *u-murowali* 19, *u-myslili* 50, *u-prawłu* 35, *u-słychał* 50, *u-słyszali* 3, 16, *u-słyszał* 25, *u-stanowił* 18, *u-wedał* 23, *u-wideli* 73, *u-wiedali* 67, *u-wo-szli* 1 / *wo-szli* 1, *u-zrył* 14, *u-zwał* 62, *w-baczył* 14, *w-breł* 38, *w-dełał* 13, *w-hodył* 8, *w-iechał* 16, *w-kazałsia* 21, *w-myslili* 49, *wo-orużyłsia* 35, *wo-staty* 8, *wo-zwali* 37, 49, *w-radyli* 49, *w-razumił* 12, 46, *w-rodyl* 2, *w-sadył* 26, *w-taił* 48, *ne-w-terpeli* 32, *w-tiahnuli* 14, *w-topili* 53.

Znaczenie prefiksu charakterystyki przestrzennej ujawnia się w formacjach wyrażających bliżej nie scharakteryzowane przemieszczanie się (oddalanie)

przedmiotu, por.: *ubeh/wbeh, uieždźali, wbreł*. Może również oznaczać ‘wnikanie do środka, wnętrza’, np. *wiechał: w horod Kijew wiechał 16; woszli sut: y woszli sut u korolewstwo Duńskoie* 1. Niektórym formacjom przedrostek ten nadaje odcień czynności momentalnej, por.: *ubili*. „Kronika” zaświadcza również takie derywaty, w których formant *u-/w-* odznacza się funkcją terminatywną, bliską prefiksowi *do-*, por.: *y whonili ich meży Krewom, y Oszmenoiu, y tamże tych kniazey Wołozynskich [...] poymali* 55. Najczęściej jednak służy wyrażaniu różnicy aspektowej, tworząc poza nielicznymi wyjątkami, np.: *uieždźali*, czasowniki dokonane.

ws- (wos-) / -us / wz- (woz-) / wzo-: *us-pometał 10, woz-dali 31, 32, woz-radowalisia 24, woz-radowalisia 67, woz-weseliłsia 67, woz-wratylisia 35, 71, woz-wratylisia 31, woz-wratywsia 7, 47, ws-klasty 26, wzo-yty 11*.

W badanym zabytku formant ten derywuje dwa typy czasowników: 1) formacje przestrzenne, oznaczające ruch w górę: *wzojty* lub wstecz: *wozwratylisia* oraz 2) formacje inchoatywne, akcentujące moment początkowy akcji: *uspometał, wozdali, wozradowalisia, wozweseliłsia*. Stanowi również morfologiczny wykładnik dokonaności derywatów.

wy-: *wy-chodyty 3, wy-chożywało 42, wy-hnaty 61, wy-iechał 35, 51, wy-iechasz 8, wy-korenił 3, wy-koreniły 48, wy-myslity 48, wy-niał 20, wy-pał 62, wy-plenisz 52, wy-pustyli 50, wy-pustyl 46, ne wy-puszczu 45, wy-s-tynał 3, wy-s-tynaty 48, wy-szli 25, 73, wy-szoł 26, 34, wy-tehnuł 59, wy-wel 3, 34, wy-żhli 46*.

W formacjach z prefiksem *wy-* dominuje znaczenie kierunku z wnętrza na zewnątrz, np.: *wychodyty, wyniał, wyszli, wytehnuł, wywel* lub ogólnie oddalenia, por.: *wyhnaty, wyiechał*. Najczęściej tego typu derywaty motywowane są czasownikami ruchu. Mniejsza jest liczba formacji stanowiących charakterystykę ilościową akcji. Znaczenie kompletywne formantu *wy-*, polegające na ogarnięciu akcją wszystkich przedmiotów zbioru (GWJP 1998: 549), ujawniają derywaty typu *wy-korenił, wyplenisz, wystynał, wyżhli*.

za-: *za-bili 13, za-bił 32, za-biła 75, za-biwali 76, 78, za-kazał 8, 27, za-klikał 59, za-kopał 32, za-łożył 29, za-padet 59, za-pierali 30, za-persia 50, za-pisalisia 23, za-pisałsia 23, za-rubił 4, 11, 67, za-ruczyli 37, za-seli 24, za-sesty 31, za-stupił 21, za-szli 4, 43, za-szła 44, za-tworylisia 33, za-tworyłsia 33, za-żyhali 30, 76, za-żymali 30*.

Jako formant charakterystyki przestrzennej, łączący się z czasownikami ruchu, jest w badanym tekście mało aktywny: *zaszli, zaszła*. Wyższą produktywność *za-* wykazuje w typie derywatów rezultatywnych, informujących o zakończeniu czynności: *zabili, zakopał, zarubił, zaseli, zatworyłsia* i in. Do grupy inchoatywów można zaliczyć czasownik uwydatniający moment początkowy akcji: *za-żyhali*.

Kilka czasowników, w porównaniu ze stanem współczesnym, wykazuje brak prefiksu. Są to formacje nie zawierające przedrostka *s-*: *podkali* 14, *podkalisia* 51, *podkał* 59, *potkał* 6, *potykały* 40 oraz *w-*: *stretyli* 5, 29, 32, 33, *stretylisia* 35, *stretył* 18. Nieprefigowany czasownik *potkać* znany był również polszczyźnie XVI–XVIII w., dobrze poświadczony został także w tekstach północnokresowych tego okresu (Kurzowa 1993: 153).

4. Podsumowanie

W obrębie rzeczowników na uwagę zasługuje znaczna żywotność niektórych kategorii oraz różnorodność reprezentujących je typów słowotwórczych. I tak np. w kategorii nazw wykonawców czynności dominuje w „Kronice” derywacja sufiksalna od podstaw czasownikowych i rzeczownikowych, a wśród formantów szczególną aktywnością odznacza się *-nik* (por.: *namestnik*, *osocznik*). W kategorii nazw czynności i wytworów czynności bogato reprezentowany jest dewerbalny typ na: *-enije/-anije* (*kniaź-enije*, *naruhanije*), *-ø* (*umysł*), *-a* (*zhoda*), zaś w kategorii grupującej abstracta wyróżnia się pod względem frekwencji typ desubstantiwów na *-stwo/-ctwo* (*hetmanstwo*, *pohanstwo*) oraz deadiectiwów na *-ost'* (*czystost'*, *mołodost'*).

Materiał z zakresu słowotwórstwa rzeczownika wydaje się być zatem typowy dla języka badanego okresu (a w znacznym stopniu i współczesnej białoruszczyzny) zarówno pod względem doboru formantów, jak i ich łączliwości z podstawami słowotwórczymi oraz ogólnych tendencji w derywowaniu tej klasy wyrazów. Jako pewną osobliwość słowotwórczą można jedynie potraktować żeński derywat z formantem *-ow-ica*: *Lachowica* ‘Laszka’, nawiązujący semantycznie do typu *nomina originis*.

Część formantów wykazuje aktywność w derywowaniu formacji o zróżnicowanym znaczeniu kategorialnym. Do wielofunkcyjnych przyrostków o dużej produktywności zaliczyć należy *-stwo*, *-nik*.

Nie odbiega od schematu słowotwórczego omawianego okresu, a w znacznej mierze i tendencji we współczesnym słowotwórstwie białoruskim, również derywacja przymiotników. W materiale „Kroniki” największą aktywnością odznacza się formant *-ny*, żywotny w derywowaniu zarówno klasy przymiotników własnościowych od podstaw substancywnych typu *czudny kniaź*, *dewka mocnaia*, jak i przymiotników materiałowych (cerkow *kamennuiiu*, wołk *żelezny*), czy dewerbalnych przymiotników czynnościowych i stanowych (*otrawnoie zelle*, *sestru rodnuuiu*). Znaczna produktywność cechuje również przyrostek *-sk-*, tworzący głównie desubstantiva przynależnościowe od nazw własnych (*Litowski*, *Wilenskiej*) lub appellatiwów (*czerneczski*, *hospodarski*) oraz formacje toponomastyczne typu *Bielsko*, *Bransk*, *Mensk*. Dość licznie reprezentowany jest w Latopisie typ posesi- wów z formantem *-ow*, stanowiącym wykładnik dzierżawczości głównie w klasie

nazw własnych osobowych (*Jagoyłow, Narymontowo*), ograniczonym we współczesnej białoruszczyźnie na rzecz przydawek dopełniaczowych.

W derywacji czasowników cechą znamioną jest znaczna aktywność formantu *-iwa (-ywa)* w tworzeniu wtórnych iteratiwów typu *chożywali, czyniwał, ieżdżywał, kreszczywał* i in. Ten rodzaj iteratiwów charakteryzował w przeszłości również polszczyznę. We współczesnej białoruszczyźnie literackiej formant *-iwa (-ywa)* jest aktywny w tworzeniu derywatów wchodzących w opozycję aspektową z czasownikami dokonanymi. Ponadto w obrębie czasowników „Kronika Bychowca” dokumentuje bogactwo derywatów prefiksalnych, w których formanty przedrostkowe pełnią zwykle dwie funkcje: semantyczną i aspektową.

Badane słowotwórstwo w mniejszym stopniu niż inne płaszczyzny języka dokumentuje rysy regionalne. Wynika to z faktu, iż dzisiejsze gwary białoruskie nie różnią się między sobą inwentarzem środków słowotwórczych, lecz innym ich doбором, skutkującym zróżnicowaną żywotnością poszczególnych typów w obrębie obszarów gwarowych. W tym względzie paralelizm z zespołem gwar południowo-zachodnio-białoruskich wyrażać może zwiększona aktywność niektórych typów słowotwórczych, szczególnie charakterystycznych dla tego podłoża gwarowego, np.: przewaga formacji na *-nik* wśród nazw agentywnych.

VI. Onomastyka

1. Antroponimia

1.1. Antroponimia ruska

Imiona

W „Kronice” spotykamy zarówno słowiańskie imiona dwuczłonowe, jak i imiona chrześcijańskie. Dominują formy podstawowe imion, ponieważ w przeważającej części dotyczą oficjalnej identyfikacji osób z najwyższych stanów w państwie litewskim. Formy derywowane cechuje niższa frekwencja zapisów.

Słowiańskie imiona złożone, niejednorodne pod względem struktury, pochodzenia i semantyki (Milewski 1969; Malec 1982, 2001), reprezentowane są w Latopisie przez formacje, które z genetycznego punktu widzenia oparte są na tematach werbalnych lub nominalnych. Tematy werbalne, wywodzące się z dawnych form aorystu (infinitiwu) na *-ě-*, *-i-* lub imperatiwu na *-i-*, zwykle występują w początkowych członach imion złożonych, por.: *Mstysławl* 5, 6, *Stanisławl* 15, *Władysław* 22, 29, *Wołodymir* 34 / *Wołodymir* 22, 61. Rzadziej notowane są w członach końcowych, gdzie przybierają postać rzeczowników dewerbalnych. Tematy nominalne (rzeczownikowe, przymiotnikowe, zaimkowe) również częste są w członach początkowych, por.: *Bohdan-a* 59, 68, *Swetosław* 30 / *Swiatosław* 7, 30, jak i końcowych, np.: *Bolastław-a* 10, *Kazimir* 19, 28, 51, *Mstysławl* 5, 6, *Stanisławl* 15, *Swetosław* 30 / *Swiatosław* 7, 30, *Władysław* 22, 29, *Wołodymir* 34 / *Wołodymir* 22, 61. Wyłącznie do roli członu drugiego ograniczone jest użycie form imiesłowowych typu *-dan*, *-stan*, por.: *Bohdan-a* 59, 68, *Nestan-a* 20, natomiast formy komparatywne przymiotników stanowić mogą człony początkowe, np.: *Bolastława* 10 (*bole-* zmienione wskutek akania). Do najstarszych komponentów imion złożonych zalicza T. Milewski (1969: 113–120) niektóre wyrazy nieodmienne (indeclinabilia). W badanym materiale reprezentują je formacje z negacją w roli członu początkowego: *Nemir-om* 38, *Nestan-a* 20.

Słowiańskie imiona złożone, oparte na rodzimej leksyce, a zatem zrozumiałe dla ich użytkowników, miały charakter magiczny, życzący, niosły ze sobą pomyslną wróżbę. Chociaż ich przejrzystość semantyczna została z biegiem czasu zatarta, to zachowane znaczenia członów je motywujących wskazywać mogą na pewne kategorie systemu aksjologicznego ludzi kreujących te imiona, np.: 'walka' (*msti-*, *-staw*), 'pokój' (*-mir*), 'życie społeczne' (*wołod-*), 'cechy wartościujące dodatnio' (*swet-/swiat-*) itp.

Imiona dwuczłonowe, stanowiące w odległej przeszłości trzon antroponimii słowiańskiej, od czasu wejścia Słowian w krąg oddziaływań kultury chrześcijańskiej były stopniowo zastępowane przez imiona chrześcijańskie i ostatecznie na przełomie XV i XVI w. przez nie wyparte. W użyciu pozostały głównie te z imion słowiańskich, których nosicielami stali się święci Kościoła – w Polsce np.: *Kazimierz*, *Stanisław*, *Wacław*, *Władysław*, *Wojciech*, na Rusi np.: *Władimir*, *Jarosław*, *Svjatosław*, *Mstislav*. Chociaż do kanonu zaakceptowanego przez chrześcijaństwo weszła ograniczona liczba imion słowiańskich, to wiele z nich przetrwało w zmienionej funkcji, stanowiąc podstawy nazwisk (por. w Latopisie formacje patronimiczne: *Niemirowicz*, *Spytkowicz*) oraz pochodzących od imion nazw geograficznych (np.: *Zesław*, *Zytomir*).

W zbiorze imion chrześcijańskich – poświęconych w „Kronice” licznie niż nazwy słowiańskie – dominują imiona o cechach cerkiewnosłowiańsko-ruskich. Jakkolwiek większość imion jest wspólna całemu chrześcijaństwu, to różne pośrednictwo językowe w ich zapożyczaniu – medium łańskie w przypadku polszczyzny oraz scs w przypadku ruszczyzny – zdecydowało o ostatecznym kształcie fonetyczno-fleksyjnym adaptowanych imion, por. w zabytku: *Joan 42 / Iwan 16 / Jan 40*. Funkcjonowanie imion w warunkach wzajemnego oddziaływania obu systemów językowych prowadzić mogło do powstawania nowych, dość osobliwych form, np.: imiona *Fteodosi-a* (gen.), *Ftoma* przypuszczalnie są efektem kontaminacji postaci cerkiewno-ruskich: *Feodosij*, *Foma* i łańsko-polskich: *Teodozjusz*, *Tomasz*.

W cytowanym niżej zbiorze imion chrześcijańskich w formach podstawowych, obok postaci regularnych, znalazły się również ich odmianki fonetyczno-morfologiczne, por.: *Andrej/Ondrej*, *Dmitryj/Dmitrey* i in. Procesy fonetyczne, w tym dotyczące onomastyki, scharakteryzowane zostały w odrębnym rozdziale; tutaj należy zwrócić uwagę na niektóre osobliwe zjawiska z zakresu morfologii. Na podkreślenie zasługuje np. grupa imion, w których miejsce normatywnego formantu cerkiewnosłowiańskiego *-ij* zajął charakterystyczny dla form potocznych sufix *-ej*, por.: *Dmitrey*, *Hryhorey*, *Patrykiew*, *Wasiley*. Niektóre z imion wystąpiły wyłącznie z regularnym wygłosowym *-ij*: *Jurij*, *Prokopij*, inne notowane są w postaci obocznej: *Dmitryi/Dmitrey*. Pojawienie się takich form jest konsekwencją analogii do imion o regularnym zakończeniu *-ej* typu *Andrej*, *Timofej*. Jako efekt wyrównania do formacji słowiańskich z przyrostkiem *-iło/-yło* (typu *Dobri/yło*) traktuje się zwykle (por. np. Skulina 1974: 66–70)

również imiona o zmienionej w stosunku do typowych zapożyczeń charakterystyce fleksyjnej, por.: *Alexandr-o*, *Danił-o*, *Michajł-o*. Zmiana paradygmatu najczęściej miała miejsce w odniesieniu do tych imion, które w formach cerkiewnosłowiańskich posiadały w wygłosie *-il* lub grupę spółgłoskową: *Aleksandr*, *Daniil*, *Michaił*.

W „Kronice” najliczniejszą grupę stanowią imiona chrześcijańskie męskie, poświadczone głównie w formach podstawowych: *Alexander* 22, 29, 63 / *Alexandr* 19, 64, 73 / *Alexandr-o* 49, 61, 64, 65 i in., *Andrey* 8, 22, 29 i in. / *Ondrej-ewi* 8, *Borys* 5, *Damian-a* 75, *Danił-o* 7, 8, 68, 47, *Dmitrej* 4, 7, 22 i in. / *Dmitryi-a* 70, 72, *Fedor* 19, 22, 33 i in., *Fteodosi-a* 34, *Fłoma* 34, *Herasima* 47, *Hleb* 5, *Hryhorey* 69 / *Hryhory* 10, *Iwan* 16, 22, 33 i in. / *Iwani-u* 62, *Jakow* 70, *Jan* 40, 50, 52 i in., *Joan-a* 42, *Julian* 30, *Jurij* 5, 36 / *Jurj* 19, 22, 33 i in., *Kipryan* 32, *Konstantyn* 19, 22, 69 i in., *Kużm-y* 75, *Lew* 7, 10, 15, *Martyn-a* 61, *Michajł-o* 36, 47, 48 i in., *Mikita* 72, *Mikołaj-a* 68, 74, *Ostafi-a* 9, *Petr* 20, 22, 65 i in., *Patrykij* 22, *Prokopij* 9, *Roman* 15, *Semen* 22, 36, 61 i in. / *Semien* 53, *Stefan* 61, 65, 66, *Wasiley* 13, 22, 32 i in., *Zygmont* 46, 47, 48 i in. / *Zygmont* 22.

Skromniej przedstawia się grupa imion żeńskich: *Alżbieta* 63, 64, *Anna* 31 / *Hann-u* 17, *Barbar-oiu* 64, *Nastasya* 61, *Olen-u* 63, 64, *Olh-u* 16, *Praxedis* 5, *Ragnet-u* 15, *Ulian-u* 20, 22, *Soffii-u* 32, 36 / *Zoffija* 45.

Skandynawską etymologią odznacza się zaadaptowane do białoruszczyzny imię księcia połockiego (980) *Rohwołod*, występujące w acc. *Rohwołod-a* 5 (< skand. *Rag(n)valðr* Vasm III/490).

Imiona w formach derywowanych cechuje niższa frekwencja użycia. Wszystkie powstały drogą derywacji sufiksальной. Podstawami słowotwórczymi derywatów są głównie imiona chrześcijańskie. Jednak kilka form powstało na bazie zmutyloiwanych tematów słowiańskich imion dwuczłonowych: *Sławko*, *Stańko*, *Spytok*. Do tworzenia form pochodnych od imion chrześcijańskich najczęściej wykorzystywano również podstawy skrócone, oparte zwykle na części początkowej imienia motywującego, por.: *Fed-ko*, *Iwa-sz-ko*, *Ławr-asz* i in. Rzadziej podstawami derywatów są pełne tematy fleksyjne imion: *Petr-yk*, *Petr-asz*, *Wasil-ko*. Wśród wykorzystanych w derywacji sufiksальной formantów wyróżnić można proste, np.: *-ko*, *-ok*, *-ik/-yk*, *-asz* oraz poszerzone o intermorfy *-š-*, *-ch-* przyrostki komponowane, np.: *-szko*, *-uszeko*, *-chno*. Należą one do typowego dla antroponomii białoruskiej i żywego do dziś zasobu przyrostków deminutywno-hipokorystycznych (Lemcjuhova 2002: 343): *-ko*: *Fedk-a* 63, 64 (gen.) (< im. *Feodor*), *Mitk-a* 45, 46 (gen.) (< im. *Dmitrij*); *Olelko* 50, 56, 61 (< im. *Aleksandr*); *Senko* 44 (< im. *Semen*); *Sławko* 49 (< im. *Sławomir*); *Stańk-a* 59 (gen.) (< im. *Stanisław*, *Stanimir*); *Wasilko* 7, 10 (< im. *Wasilij*); *-ok*: *Spytok* 40 (< im. *Spycimir*, *Spycigniew* Malec 1982: 74); *-ik/-yk*: *Iryk-a* 58, 60, 61 (< im. czesk. *Jiři*, pol. *Jerzy* (Malec 1994: 252), forma identyfikuje w Latopisie króla Czech); *Ostyk* 51 (< im. *Evstafij*), *Petryk-u* 53 (< im. *Petr*); *-asz*: *Ławrasz* 12, 13 (< im. *Ławrentij*); *Petrasz* 58 (< im. *Petr*); *-szko*: *Iwaszeko* 58, 60 (< im. *Iwan*); *Juszk-a* 46 (< im. *Jurij*); *-uszeko*: *Andruszk-u* 55 (dat.) (< im. *Andrej*);

Michajłuszko 50, 51, 53 i in. (< im. *Michaił, Michajło*); *-sza*: *Proksza* 26 (< im. *Prokopij*); *-ch-no*: *Olechno* 59.

Nazwy patronimiczne

Formacje patronimiczne z przyrostkami *-icz, -owicz/-ewicz* utożsamia się zwykle ze środkami identyfikacyjnymi, typowymi dla historycznej (i współczesnej) antroponimii białoruskiej, w mniejszym stopniu ukraińskiej (Unbegaun 1989: 204, 230). Na gruncie języka polskiego ten typ nazewniczy nigdy nie był ekspansywny, względnie często formant *-ic, -owic* występował w XV–XVI w. jedynie na Mazowszu, dość wcześnie pod wpływem ruskim przekształcony został na *-icz, -owicz* (Rospond 2000: 108).

Przyczyn upowszechnienia nazw typu patronimicznego na obszarze zachodnioruskim upatrywać należy w procesach socjo- i etnonomastycznych, zachodzących w XV–XVI w. na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego, gdzie formacje z „wiczem” stanowiły najczęstszy typ nazwiska początkowo szlachecko-bojarskiego, a następnie również mieszczańskiego (Bednarczuk 2001: 49). O silnym oddziaływaniu modelu nazwiska patronimicznego na nazewnictwo mieszczan świadczy antroponimia Podlasia w XVI w., w której struktury, wywodzące się z pierwotnych formacji odojcowskich, stanowią ponad połowę zgromadzonego zbioru nazw osobowych (Citko 2001: 60–79).

W najstarszych latopisach litewsko-ruskich identyfikacja przedstawicieli rodów kniaziowskich i bojarskich za pomocą formacji na *-owicz/-ewicz* stanowi domenę nazewniczą. Na uwagę zasługuje tytułatura osób identyfikowanych za pomocą patronimików. Najczęściej, jak dowodzi tekst „Kroniki Bychowca”, towarzyszy im leksem *knjaż*, por.: *knjaż Fedor Korjatowicz* 11, *knjaż Semen Iwanowicz Możayski* 71 i in., nieco rzadziej *pan*, np.: *pan Spytok Spytkowicz* 40, *panu Fedoru Januszowiczu* 74. Z badań L. Bednarczuka (2005: 137) wynika, że w ruskich dokumentach Wielkiego Księstwa Litewskiego wyrazu *pan* używa się powszechnie w tytułach wojewodów, kasztelanów, starostów, marszałków, wchodzących do Rady Gospodarskiej Księstwa już za czasów Witolda. Potwierdza to również „Kronika Bychowca”, dokumentująca występowanie leksemów *knjaż, pan* w połączeniu z formułami identyfikacyjnymi zawierającymi patronimika, np.: *hetmana pana Olechna Sudymontowicza* 59, *marszałka zemskoho pana Petra Janowicza* 63, *wojewode-że Branskomu panu Stanisławu Bartoszewiczu* 67, *pana Stanisława Janowicza starosty Żomoytskoho* 74, *wojewody Połockoho pana Stanisława Hlebowicza* 74. Należy podkreślić, że w wielu wypadkach do identyfikowania najważniejszych osób w państwie kronikarz używa rozbudowanych trójczłonowych formuł nazewniczych, w których obok imienia i formacji patronimicznej pojawia się element dodatkowy w postaci relacyjnego przymiotnika odmiejscowego z sufiksem *-ski*. Ten element identyfikacyjny używany jest zwykle w odniesieniu do książąt, a tworzy się go od nazw miast, dzielnic, znajdujących się w ich władaniu, por.: *Jurj Narymontowicz Belski* 33, *kniazia Daniła Seminowicza Holszanskoho* 47 i in.

W „Kronice Bychowca” formant *-icz, -owicz/-ewicz* tworzy derywaty od różnych podstaw: a) oficjalnych (pełnych) form imion chrześcijańskich, np.: *Alexandrowicz* 42, *Andrejewicz-a* 32, *Borysowicz* 36, *Daniłowicz-a* 9, *Dmitryjewicz-a* 31, *Dmitrowicz-a* 31, *Hryhorjewicz-a* 63, *Hlebowicz-a* 69, *Ilinicz-a* 59, *Iwanowicz-om* 20, *Janowicz-a* 63, *Januszowicz-u* 74, *Jarosławicz-a* 72, *Jurjewicz* 69, *Konstantynowicza* 31, *Lwowicz-a* 9, *Michajłowicz* 73, *Mikołajewicz-a* 68, *Patrykijewicz* 36, *Seminowicz-a* 47, *Wasilewicz-u* 62, *Wołodymirowicz-a* 29, *Zacharycz-u* 67, *Zacharynicz* 68, 70, *Zenowewicz-a* 64, *Zygmontowicz-a* 49; b) form deminutywno-hipokorystycznych imion, por.: *Andruszkowicz-a* 59 (*Andruszko* < *Andrej*), *Bartoszewicz-u* 67 (*Bartosz* < *Bartłomiej*), *Chodkiewicz-a* 60 (*Chodko* < *Chodor, Feodor*), *Jewłaszkowicz* 36 (*Jewłaszo* < *Jewłasij*), *Kostewicz-a* 59 (*Kost(a)* < *Konstantyn*), *Ostykowicz-a* 68 (*Ostyk* < im. *Evstafij*), *Sakowicz-a* 50 (*Sak* < *Isaakij*); c) odapelatywnych formacji przeczyszczeniowych: *Chreptowicz* 69 (< n. os. **Chrepot* < ap. *chrepot, chrapot* ‘ochrypłość, chryпка, chrapanie’), *Golcewicz-a* 46 (< n. os. **Golec* < ap. *golec*), *Łokietkowicz* 19 (< n. os. **Łokietek*), *Putiatycz* 74 (< n. os. **Putjata*); d) dwuczłonowych imion słowiańskich: *Nemirowicz-y* 38 (< *Niemir*), *Światosławicz* 35, *Światosławowicz* 36 (< *Svjatoslav*, pol. *Świętosław*) lub ich form skróconych: *Spytkowicz* 40 (*Spytko, Spytek* < *Spycigniew, Spycimir* Malec 1982: 74); e) zeslawizowanych imion litewskich, najczęściej dwuczłonowych, wyjątkowo jednoczłonowych: *Gasztoltowicz-u* 20 (por. lit. im. dwuczł. *Góstautas* LPŽ I 694), *Gidyminowicz* 20 (por. lit. im. dwuczł. *Gediminas* LVKŽ 167), *Kestutewicz* 36 (por. lit. im. jednoczł. *Kęstutis* LVKŽ 226), *Korbutowicz-a* 47 (por. lit. im. dwuczł. *Kāributas* LVKŽ 220), *Korjato-wicz* 19, 36 (por. lit. im. dwuczł. *Kārijotas, Kāriotas* LVKŽ 221), *Lynghwieniewicz-a* 47 (por. lit. n. os. *Lengvėnis, Lingvėnis* LPŽ II 57, 86), *Mongirdowicz-a* 46 (por. lit. im. dwuczł. *Mañgirdas* LVKŽ 258), *Narymontowicz* 33 (por. lit. im. dwuczł. *Narimantas* LVKŽ 282), *Olgimontowicz* 33 (por. lit. im. dwuczł. *Algimantas* LVKŽ 68), *Olgirdowicz* 33 (por. lit. im. dwuczł. *Alģirdas* LVKŽ 69), *Sudymontowicz-a* 59 (por. lit. n. os. *Sūdmantas* LPŽ II 853); f) formacji derywowanych litewskimi przyrostkami przezwiskowymi typu *-ejko*, np.: *Borejkwowicz-u* 35 (por. lit. n. os. *Bareikà* LPŽ I 195) lub form rozszerzonych formantami komponowanymi typu *-uszko*, np.: *Sanguszkowiczy* 51 (< formy skróconej *Sāngas, Sāngis* od im. dwuczł. typu *Sāngaudas, Sāngailas* LVKŽ 321).

Marginalne poświadczenie uzyskały w Latopisie formacje patronimiczne z innymi przyrostkami: *-in/-yn*: *Hirnin* 70 (< im. czesk. *Jiři*, z protezą w nagłosie, por.: Malec 1994: 252), *Holubin* 72 (< n. os. **Hoľub*), *Kuleszyn* 64 (< n. os. **Kulesz(a)*); *-ow*: *Skuratow* 64 (< n. os. **Skurat*, ap. *skurat* ‘kawałek skóry’ Unbe-gaun 243); *-yna*: *Hłasyna* 60 (*Hlaşa* < im. *Ahļaj*).

Nazwy odmiejscowe

Nieliczną w badanym dokumencie grupę antroponimów odmiejscowych reprezentują przymiotniki relacyjne, utworzone od nazw miejscowości za pomocą formantu *-ski* i jego odmianki *-cki*. Typ nazwiska „szlacheckiego” na *-ski* powstał

na gruncie polskim w XIV–XV w. (Matuszewski 1975) w związku z dziedziczną własnością ziemi, skąd rozpowszechnił się również na ziemie WKL (czyż należy tłumaczyć jego obecność w języku białoruskim i ukraińskim). W „Kronice Bychowca” formacje na *-ski/-cki* występują zwykle jako trzeci (obok imienia i patronimicum) człon formuły identyfikacyjnej, np.: książę Iwan Jurjewicz *Belskij* 36, Semen Michajłowicz *Stucki* 73, jakkolwiek są poświadczone również w zestawieniach dwuelementowych, por.: książę Alexandro *Czartoryski* 49, książę Olh *Rezański* 36, wyjątkowo jednoelementowych, np.: książę *Odojewski* 42. Motywacja tych antroponimów przez nazwy miejscowe, zlokalizowane głównie w obrębie Wielkiego Księstwa, nie budzi wątpliwości.

-ski: *Belski* 33, *Belskij* 36 (< n. m. *Bielsk(o)*), *Czartoryski* 49 (< n. m. *Czartoria*), *Drucki* 7 (< n. m. *Druck*), *Holszański-oho* 29 (< n. m. *Holszany*), *Mohilewsk-oho* 29 (< n. m. *Mohilev*), *Myszkowsk-oho* 72 (< n. m. *Myszków* RGN VI 33), *Odojewski* 42 (< n. m. *Odoev*, *Odoevo* RGN VI 359), *Podbereski* 36 (< n. m. *Podberesz* RGN VII 110), *Rezański* 36 (< n. m. *Rjazań*, *Rezań*), *Rohatyński* 57 (< n. m. *Rohatyn* RGN VII 598), *Stucki* 73 (< n. m. *Stuck*, *Stuczesk*), *Wiazensk-oho* 47 (< n. m. *Vjażma*), *Wolski* 36 (< n. m. *Wola* RGN II 175), *Zaberezinsk-oho* 64 (< n. m. *Zaberezina*, pol. *Zabrzeczina* RGN III 328);

-cki: *Buczacki* 20, (< n. m. *Buczacz* RGN I 606), *Chalecki* 71 (< n. m. (?) *Chalč* RGN IX 451).

Nazwy odapelatywne

Element charakteryzujący, zawarty w odapelatywnych nazwach osobowych, pozwala przypuszczać, że pierwotnie miały one charakter przezwisk (jeśli były nacechowane) lub przydomków (w przypadku braku nacechowania ujemnego). Pozostawały one w określonych relacjach do wyglądu, zachowań, charakteru osoby nazywanej. Mogły też powstać w wyniku użycia metaforycznych lub metonimicznych (Kaleta 1998: 46–52). Antroponimy tej klasy wydają się być szczególnie interesujące ze względu na zasób motywujących je apelatywów. Ich osobliwości fonetyczne i słowotwórcze świadczą o tym, że przynajmniej część z nich musiała powstać w warunkach kontaktu kilku języków: białoruskiego, polskiego, litewskiego. Zasięg występowania pewnych leksemów ogranicza się do terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego i ziem przyległych. Niektóre z wymienionych niżej antroponimów zostały poświadczone również w źródłach historycznych Podlasia (Abramowicz, Citko, Dacewicz 1997–1998).

Formalnie nazwy te dzielą się na dwie grupy:

1) Antroponimy homograficzne z motywującymi je apelatywami: *Boloban-a* 47 (ap. brus. *bałabon* ‘rodzaj dzwonnka’; przen. ‘człowiek gadatliwy’ TSBM), *Horbat-ym* 24 (ap. brus. *harbaty* TSBM), *Kiszka* 77 (ap. *kiszka*), *Płaksiw-a* 31 (ap. brus. *płaksivy* ‘skłonny do płaczu’ TSBM), *Kopti-a* 77 (ap. brus. *kopać* ‘sadzca’ TSBM), *Lisica* 26 (ap. *lisica* ‘lis; chytry, przebiegły człowiek’ TSBM), *Lut-o-*

ho 39 (ap. *luty* 'o człowieku: zły; surowy, bezlitosny' TSBM), *Nos-a* 38 (ap. *nos*), *Rak* 73 (< ap. *rak*), *Rusałka* 64 (ap. pol., brus. *rusałka* TSBM), *Sokoł* 40 (ap. *sokoł*), *Szczenia* 68 (por. ap. brus. *šćanja, šćanjo* 'szczenie' TSBM), *Tet-u* 31 (ap. *teta, tetja* 'ciotka Dal), *Wesna* 33 (< ap. *vesna*), *Woł-u* 59 (ap. *woł*), *Zytk-u* 70, 74 / *Żyłka* 71 (ap. pol., brus. *żyłka* TSBM);

2) Antroponimy powstałe drogą derywacji słowotwórczej. Tworzą je formanty o funkcji deminutywno-patronimiczno-ekspresywnej: *-ko*: *Kuczka-a* 59 (ap. brus. *kuča* 'gromada, stos'); *-uk*: *Kuczuk* 26 (por.: *Kuczka-a*); *-uta*: *Nosuta* 51, 52 (ap. *nos*); *-ik*: *Klapik* 72 (ap. brus. *kljapać* m.in. 'ostrzyść, klepać (koseę)' TSBM); *-eha*: *Sapieha* 72 (ap. brus. *sapci* 'sapać, ciężko oddychać', *sap* 'sapanie' TSBM); *-ta*: *Sucht-y* 55 (< ap. *suchi, suchy*); (femininum) *-ucha*: *Bełuch-u* 37 (ap. *beły* m.in. 'jasnowłosość, o jasnej karnacji' HSBM).

Jako derywat paradygmatyczny należy chyba objaśnić antroponim *Drozd-y* 74 (dat.), mający oboczną postać *Drozd-u* 74, co by mogło wskazywać na motywację przez *appellativum drozd*.

Na marginesie interpretacji nazw *Kuczko, Kuczuk* należy zasygnalizować trudny metodologicznie problem kwalifikacji antroponimów o niejednoznacznych pod względem genezy podstawach. Włączone do grupy derywowanych nazw odapelatywnych formacje mogą też posiadać nawiązania motywacyjne do hipokorystycznej formy imiennej *Kucz*, utworzonej od pełnego imienia *Konrad*, wsch.słów. *Kondrat* (Malec 1994: 263).

Nazwy odetniczne

Obecność nazw odetnicznych w zasobie antroponimów poświadczonych w Latopisie jest świadectwem kontaktów różnych etnosów w obrębie państwa litewskiego. Wyekscerpowane nazwy osobowe formalnie równe są etnonimom, utworzonym za pomocą typowych dla tej kategorii onomastycznej formantów: *-(j)anin*: Prokopij *Połoczanin* 9; *-in/-yn*: Markołt *Nemczyn* 10; formantu paradygmatycznego: pan *Sokoł Czech* 40.

Formant *-(j)anin*, tworzący już w epoce prsł. singulativa etniczne od nazw plemiennych na *-(j)an-e/-ėn-e*, utracił swą denotację etniczną, derywując współcześnie nazwy mieszkańców miast, regionów, krajów (por. w „Kronice Bychowca”: *Druczanie* 4, *Mazowszanin* 52, *Polanie* 35, *Połoczan-e* 5 / *Połoczan-e* 5, 24, 48, *Rakuszan* 47, *Ryżanie* 8, *smolniani-e* 53, *Witeblanie-e* 48 / *Widblanie* 33). Również przyrostek *-in/-yn* charakterystyczny jest dla tworzenia formacji singulatywnych od etniczów, zwłaszcza w językach ruskich (por. w „Kronice”: *Li-twin* 27, *Rusin-om* 5, 22, *Tataryn-ow* 76, *Zomoytyn* 52). Część etnonimów powstała drogą derywacji paradygmatycznej od nazwy kraju, która z kolei jest wtórna względem mającej pluralną formę nazwy zamieszkującego go ludu, plemienia, por.: *Czech* 40 (< *Czechy*), *Lach* 57 (< *Lachy*). Spośród innych etniczów, nie poświadczonych w Latopisie w funkcji nazwisk, wymienić należy formacje z przyrostkami: *-ak*: *Polak-ow* 58, *Slezac-y* 58, *Slezak-ow* 47; *-ec* (*-ewiec/-eniec*):

Brańc-y 36, 67, *Branc-ow* 67 (< n. m. *Bransk*), *Wołync-ow* 51, *Wilneric-ów* 22 / *Wilnewc-y* 27, 31; *-icz*: *Pskowicz-y* 38, 39, *Twerycz-y* 62; *-ok*: *Turk-ow* 61. W formie collectiwów występują nazwy krajów: *Litwa* 9, 35, 39 i in., *Ruś* 3, 6, 7 i in., *Żemoyt* 8, 14, 15 i in. / *Żomoyt* 35, 41, postać pluralną otrzymały nazwy: *Czerkasy* 16, 34, *Jatweze* 8 / *Jatwezi* 7, 8, *Prussy* 14 / *Prusy* 32, 58, *Tatary* 77 / *Tatary* 39, 54, *Uhry* 37, 38, *Wołochy* 20.

Wiele z wymienionych wyżej etnonimów dokumentują w funkcji nazwisk podlaskie dokumenty XVI–XVII w. (por. Citko 2000: 39–44).

1.2. Antroponimia litewska

Z historią Litwy czasów pogańskich nierozłącznie związane są postaci jej władców – książąt (*kunigaikščiai*). Ich imiona, licznie poświadczane w Latopisie, reprezentują w przeważającej mierze archaiczny, wspólny wielu ludom indoeuropejskim typ imion dwuczłonowych. Leksemy motywujące poszczególne człony układają się w pewne pola znaczeniowe, charakteryzując kulturę duchową, życie społeczne, system wartości ludzi kreujących te imiona (Jurkenas 2003: 47–115). Składniki leksykalne imion nawiązują do życia wspólnoty plemiennej, jej organizacji w warunkach zagrożenia i wojny, por.: *tautà* ‘naród’, *výti* ‘gonić, prześladować’ (*Výtautas*), określają cechy i przymioty wojownika, np.: *gail-as* ‘silny, potężny, mocny’, *galiù* ‘siła, moc’ (*Jogáila*, *Švitrigáila*), wskazują na wartości ważne w życiu społecznym, np.: *girti* ‘chwalić’ (*Al̄girdas*). Część imion zawiera leksemy wyrażające treści poznawcze, myślenie, por.: *minėti* ‘wspominać’, *mintis* ‘myśl’ (*Gediminas*, *Mindaugas*), pewne uczucia i stany emocjonalne, jak cierpienie, tęsknota, nadzieja, np.: *kęsti* ‘cierpieć’, *gedáuti* ‘tęsknić’, *viltis* ‘mieć nadzieję’ (*Kęstutis*, *Gediminas*, *Vaišvilkas*).

Charakterystyka semantyczna wybranych imion, tj. ich motywacyjne odniesienia do warstwy apelatywnej języka litewskiego przedstawione zostały w innym miejscu (Citko 2002: 105–110). Przeprowadzona niżej analiza nazw osobowych pochodzenia litewskiego koncentruje się na aspekcie formalnym, tj. sposobach ich transponowania do systemu języków słowiańskich. Poprzedza ją skonfrontowanie materiału źródłowego z analogicznymi antroponimami litewskiego obszaru językowego, poświadczonymi w LPŻ i LVKŻ.

W „Kronice Bychowca” zostały utrwalone następujące imiona litewskie: *Dowgird* 48, 52, 55 / *Dowgird* 49 (lit. *Daūgirdas* LPŻ I 468); *Dowmant* 13 / *Dowmont* 11, 12, 13 (lit. *Daūmantas* LPŻ I 473); *Dowoin* 4 (lit. *Davañnis*, *Dovainis* LPŻ I 475, 516); *Erdwił* 4 / *Erdywił* 4 / *Jerdywił* 4 (lit. *Erdvilas* LVKŻ 151); *Erduwida* 8, *Erduwidu* 7 (lit. **Erdwydas*); *Gasztolt* 4, 14, 20, 21 i in. (lit. *Góštautas*, *Gāštautas* LPŻ I 694, 630); *Gidymin* 14, 15, 16, 17 i in. (lit. *Gediminas*, *Gedyminas* LPŻ I 640); *Giedroyti-a* 12 (lit. *Gedrāitis*, *Giedrāitis* LPŻ I 641, 664); *Giedrus* 11, 13 (lit. *Giedrà*, *Giedrj̄s* LPŻ I 663, 664); *Giembuta* 3 / *Gimbut* 3 / *Ginbut* 3 (lit. *Gimbutas* LPŻ I 668); *Ginwił* 5, 13 (lit. *Giñtvilas* LPŻ I 672); *Growżys* 4 (lit. *Graužis*, *Gráuža*

LPŽ I 702); *Jagoyto* 23, 24, 25, 26, 27 i in. / *Jagayto* 58 / *Jagieyto* 25 / *Jagiejto* 22 / *Jagieto* 23 (lit. *Jogáila* LVKŽ 205, *Jógéla* LPŽ I 837); *Jamont-u* 35 (lit. *Jómantas*, *Jómantas*, *Jomantas* LPŽ I 840); *Jewnutey* 18, *Jewnutia* 17, 18 (lit. *Jaūnius* LPŽ I 824, ap. *jáunas* ‘młody’ LLKŽ); *Kestutey* 18, 23, 24, 25 / *Kestutij* 23 / *Keystutey* 17 / *Keystutej* 17 / *Keystuty* 17 (lit. *Keštūtis* LPŽ I 980, z deminutywnym formantem *-ut*); *Kezgał* 50, 51, 53, 58 / *Kezgaył-a* 50 (lit. *Kensgáila*, **Keşgaila* LPŽ I 972); *Kontowt* 52, 53 i in. (lit. *Kántautas*, *Kańtautas*, *Kantautas* LPŽ I 913); *Korbut* 22, 33 / *Korybut-owu* 33 (lit. *Kāributas* LPŽ I 925); *Korjat* 19 (lit. *Kārijotas* LPŽ I 925); *Lezdeyko* 17 (lit. *Lizdas* LPŽ II 103 < ap. *lizdas* ‘gałąź’, z formantem przezwiskowym *-ejko*); *Litowor* 69 / *Litowar-a* 68 (lit. *Lėtauris*, **Litaueris* LPŽ II 64, 94); *Lubort* 6 (lit. *Liūbartas* LPŽ II 95); *Lyngweney* 22 / *Łyngwen* 54 / *Łyngweń* 54 (lit. *Lengvėnis*, *Lingvėnis* LPŽ II 57, 86); *Mindowh* 7, 8 / *Mindow-owi* 7, *Mindog-ow* 9, 13 (lit. *Mindaugas* LVKŽ 275); *Mingayto* 4, 5 (lit. *Mingáila* LPŽ II 249); *Montwid-a* 17 (lit. *Mañtvydas*, *Mantvydas* LPŽ II 155); *Montwił* 4 (lit. *Mañtoilas*, *Mantvoilas* LPŽ II 156); *Monwid* 4, 58, 60 (lit. *Mañvoidas* LVKŽ 261); *Narbut* 50 (lit. *Nárbutas*, *Nórbutas* LPŽ II 296, 332); *Narymont* 11, 12, 13 (lit. *Nármantas*, *Nármontas* LPŽ II 299, *Narimantas* LVKŽ 282); *Olgierd* 18, 19, 20 i in. / *Olgird* 18, 20, 21 (lit. *Aļģirdas* LVKŽ 69); *Rymont* 12, 13 (lit. *Rimantas* LVKŽ 313); *Ryngolt* 7 (lit. *Ringaudas*, w latopisach ruskich zapis *Рынкголтъ* Būga 1958: 267); *Sanguszko* 22 (forma skrócona *Sángas*, *Sángis* z formantem *-uszko* od im. dwuczł. typu *Sángaudas*, *Sángailas* LVKŽ 321, inaczej W. Smoczyński (2002: 29), w opinii którego może to być udźwięczniony wariant brus. n. os. **Sankuško/a* < *Sanka*, *Sańka*, *Sańko* < im. *Aleksandr*, por. nazw. *Sankevič*, *Sankovič*); *Skirgayto* 22, 24, 25 i in. (lit. *Skirgáila* LPŽ II 742); *Skirmont* 6, 11 / *Skirmunt* 5, 6 (lit. *Skirmantas*, *Skirmontas*, *Skirmuntas* LPŽ II 742, 743); *Skobeyka* (gen.) 49, 50 (lit. *Skabėika*, *Skobeikà* LPŽ II 727, 745; ap. rus. *skoba*, brus. *skaba*); *Szedybor-a* 43 (lit. *Šedbāras* LPŽ II 903); *Szwidrygayto* 22, 23 / *Szwidryhayto* 46, 47 / *Swidrygayto* 45 (lit. *Švitrigáila* LVKŽ 340); *Tertywił* 8 / *Tewtywił* 8 / *Towtywił* 9, 22 (lit. *Taūtvoilas* LVKŽ 345); *Troyden* 11, 12, 13, 14 / *Trojden-a* 13 (lit. *Traidėnis*, najwcześniej poświadczone w latopisach ruskich w formach *Трпуденуи*, *Трпуденуи*, *Трпудень* Būga 1958: 239); *Witolt* 18, 22, 23, 24, 26, 29 i in. / *Witowt-a* 24, 25, 26, 35 i in. / *Witold-owo* 32 (lit. *Výtautas* (LVKŽ 381), najwcześniej poświadczone w źródłach ruskich XIV w. w formach *Витовтъ*, *Витовт*, *Витолтъ* oraz niemieckich XV w.: *Wiethawd*, *Vietholdt* Būga 1958: 255); *Woydat* 22 (lit. *Váidotas*, *Váidotas*, *Vaidótas* LPŽ II 1132); *Woydyto* 23 (lit. *Vaidilá*, *Vaidilas* LPŽ II 1131); *Woyszekł* 9, 10 / *Wojszekł* 10 / *Woysiekł* 9 / *Woyszwiłk-u* 9 (*Woyszwiłk* pochodzi według Bugi (1958: 235) od lit. imienia dwuczł. *Vaišvilkas*, natomiast forma *Woy(j)szekł* stanowi transpozycję imienia *Vaišalgas*); *Wykint* 8 / *Wykinth* 4 (lit. *Výkintas* LVKŽ 372); *Wyskint* 7 (lit. *Viskantas* LVKŽ 379); *Żedewid* 22, 40 / *Żedywid* 40 (lit. *Žėdvydas* LVKŽ 387).

Dwukrotnie poświadczone zostało w „Kronice” żeńskie imię kapłanki pogańskiej Biruty, poślubionej przez księcia Kiejstuta: *Birut-u* 17, 18 (lit. *Birūtė* LVKŽ 99).

2. Toponimia

2.1. Toponimia ruska

Pod względem formalnym poświadczone w Latopisie nazwy miejscowe można rozpatrywać jako struktury niederywowane (prymarne), derywowane (sekundarne) oraz złożone (zgodnie z klasyfikacją Rosponda 1957). Semantycznie (zgodnie z klasyfikacją Taszyckiego: 1946/1958) reprezentują one typy nazw dzierżawczych, topograficznych, kulturowych, patronimicznych.

Nazwy dzierżawcze

Tworzone były od nazwy osobowej założyciela lub właściciela miejscowości za pomocą formantów przymiotnikowych *-jb*, *-ov-/-ev-*, *-in-/-yn-*.

Nazwy z sufiksem *-jb*: *Brasław* 20, 65, 67, *Dorohobuż-u* 68, *Luboml* 22, *Łukoml-a* 47, *Putywl* 37, 70, *Rosław* 34, *Zesław* 18, *Wołodymier* 7 / *Wołodymir* 15, *Żytomir* 15, 34.

Typ nazewniczy na *-jb*, stanowiący jeden z najstarszych słowiańskich modeli toponomastycznych, był charakterystyczny zwłaszcza dla zachodniej Słowiańszczyzny. Żywotność swą zachowywał do końca XIII w., wyparty następnie przez struktury z innymi formantami dzierżawczymi: *-ow*, *-in*. W większości przypadków są to toponimy o modelu: słowiańskie compositum antropimiczne + *-jb*: *Brasław* (< niepoświadczonego słow. im. dwuczł. **Braslawъ* Rospond 1983: 49), *Łukoml* (< skróconego im. dwuczł. *Łukomirъ* Malec 1982: 70), *Rosław* (< skróconego im. dwuczł. *Roslav* < *Rostislavъ* Vasm III/504), *Zesław* (< im. dwuczł. *Izjaslavъ*); *Wołodymier*/*Wołodymir* (< im. dwuczł. *Wołodimirъ*/*Władimirъ*), *Żytomir* (< im. dwuczł. *Žitomirъ* Malec 1982: 79). Problematiczna jest natomiast przynależność do tej grupy toponimu *Putywl*. Teoretycznie może być on motywowany przez nazwę osobową odapelatywną **Putivъ* o ogólnosłowiańskiej podstawie **putъ*, wsch.słow. *putъ*, za czym przemawia derywujący go posesywny formant *-jb*. Jednak lokalizacja miasta nad rzeką Sejm i jej dopływem *Putivka* (Vasm III/412) wskazywać może na przynależność nazwy do typu topographiców.

Pozostałością [-j] jest typowa dla ruszczyzny epenteza [l] po wargowych, np.: [ml’], [vl’], natomiast [r’] uległo właściwej językom zachodnioruskim dyspalatalizacji.

Possesiva, utworzone od słowiańskich imion dwuczłonowych, zachowały się niezbyt licznie na obszarze całej współczesnej Białorusi (Żučkevič 1968: 47–48).

Nazwy z sufiksem *-ov-*: *Borysow* 5, *Czernihow* 4, 6, 22, *Karaczow* 6 / *Karaczew-e* 17 / *Koraczew-e* 6, *Koydanow* 55 / *Koydonow-e* 6, *Lwow* 12, *Petrykow-e* 29, 57, *Pskow* 5, *Turow* 2, 6, *Zdytow-u* 7.

Toponimy z dzierżawczym przyrostkiem *-ov-* reprezentują formacje chronologicznie nowsze niż posesiva na *-jb*. Żywotność formantu *-ov-* w toponomastyce

słowiańskiej datuje się od drugiej połowy XII w. W badanym zabytku derywuje on nazwy posesywne od: a) podstaw odimiennych: *Borysow* (< im. chrześc. *Borys*), *Petrykow* (< hipok. *Petryk* < im. *Piotr*); b) nazw osobowych odapelatywnych: *Czernihow* (< n. os. *Černihъ* < ap. *čbrn-* ‘czarny’ Vasm IV/345), *Koydanow* (< tatarskiego imienia o podstawie *kajdan-* ‘kajdany’), *Turow* (< n. os. *Tur* = ap. *tur*). Archaicznym typem podstawy charakteryzuje się toponim *Zdytow*, oparty, jak się wydaje, na pierwiastkowym członie **d(i)e-* z prepozycją *z-*, por.: imiona dwuczłonowe typu *Zdzie-bor*, *Zdzi-sław*, *Zdzi-stryj* oraz ich formy skrócone *Zdziet*, *Zdzist* i in. (Malec 1982: 78).

Współcześnie typ słowotwórczy na *-ov(o)*, *-ev(o)* charakterystyczny jest dla obszaru całej Białorusi, jakkolwiek największe jego zagęszczenie występuje na wschodzie kraju, natomiast formy męskie na *-ov* dominują w części południowej (Žučkevič 1968: 67–68).

Nazwy z sufiksem *-in-l-yn*: *Ceryn-a* 76, *Dorohiczyn* 4, 25, 27, *Ostaszyn-a* 76, *Wołożyn-ie* 50.

Possesiva na *-in-* wykazują wyraźne paralele do typu na *-ov-* pod względem chronologii oraz bazy toponimicznej, chociaż na Białorusi są mniej żywotne niż analogiczne formacje na *-ov-*. Zaświadczone w „Kronice Bychowca” nazwy miejscowe mogą zawierać w podstawie formę hipokorystyczną imienia, np.: *Ostaszyn* (< *Ostasz* < im. chrześc. *Evstafij*) lub nazwy osobowe odapelatywne, np.: *Ceryn*, *Dorohiczyn*. Problematyczna jest kwalifikacja semantyczna nazwy *Wołożyn*. Mimo wyraźnie posesywnego charakteru formantu *-in-*, tworzące podstawę toponimu appellativum wsch.słow. *vologá* ‘wilgoć’ wskazywać może również na typ topograficzny.

Nazwy z sufiksem *-ьn-*: *Mołodeczno* 46.

W derywacji nazw dzierżawczych przyrostek ten poświadczony jest marginalnie: *Mołodeczno* < n. os. **Mołodec* lub ap. *mołodec* ‘zuch, chwyt’.

Nazwy topograficzne

Wyrażały właściwość topo- lub geograficzną osady: ukształtowanie terenu, rodzaj gleby, szatę roślinną, faunę itp. Pod względem formalnym były to nazwy równe appellatiwom (niederywowane w rozumieniu Rosponda 1957: 34) lub od nich derywowane.

Do form niederywowanych (tj. nie posiadających formalnych wykładników derywacji toponomastycznej) należą: *Chołm-a* 9 (< ap. *chołm* ‘wzgórze, pagórek’), *Homel* (etymologia niepewna, przypuszczalnie mająca związek z ap. słow. *gomila*, *gomola* ‘wzgórze; mogiła’ Srezn I/1 548), *Kału-h-u* 55 (< ap. *kaługa* ‘błoto, trzęsawisko’ Vasm II/170), *Mozyr* 6 (etymologia wątpliwa, według Żuczkiwicza (1968: 156) mająca związek z ap. *masyr* ‘wilgoć’), *Orsza* (pierwotnie *Rъša*, prawdopodobnie związana z nazwą rzeki *Rosъ* Vasm III/155), *Połonk-i* 76 (gen.) (< ap. brus. *pałonka* ‘nie zamarzająca lub roztopiona część pokrywy lodowej rze-

ki, jeziora, morza itp.’ TSBM III/640), *Słonim* (w latopisach również *Uślonimъ*, przypuszczalnie participium praesentis passivi *u-słon-im* od czasownika z podstawą *-słon-i-ti*), *Suraż* 25, 55 (nazwa o etymologii niepewnej, możliwy związek z ap. *surazij* ‘przyciągające, urokliwe (miejsce)’ Vasm III/806).

Formacje derywowane tworzą:

Nazwy z sufiksem -*bsk-*: *Bielsko* 55, *Bobruysk-om* 72, *Branesk* 56 / *Bransk* 67, 68, *Czartoryjsk* 22, *Druczysk* 4 / *Druck-u* 4, 33 i in., *Kozelsk* 55, *Lubytesk* 63, *Łucko* 6, 56 / *Łuczesk* 17, 27 i in. / *Łuczesko* 74, *Mcenesk* 63, *Mensk-u* 74 / *Meńsk* 47 / *Minsk-a* 70, *Meczchosk* 63, *Możaiesk* 55 / *Możajsk* 21, *Połtesk*¹⁹ 5, 13, 23 / *Połock-a* 9, 24, 71, *Serpiesk* 63, *Słuczesk* 73, 74 / *Słuck-a* 73, 77, *Smolensk-u* 46, 53, 54 i in., *Trubczesk* 22, *Włrowsk-a* 10, *Witebsk* 22, 24, 33 i in., *Wołkowysk* 7.

Formacje nazewnicze na *-bsk-* odznaczały się szczególną produktywnością w toponomastyce północnosłowiańskiej, zwłaszcza lechickiej i wschodniosłowiańskiej (Rospond 1969: 32). Pod względem formalnym były to struktury przymiotnikowe, utworzone od podstaw rzeczownikowych za pomocą sufiksu *-bskъ/-bsko*. Rodzaj gramatyczny tych form uzależniony był od rzeczownika określającego obiekt (*město* – neutr., *horod* – masc.). W toponimii staroruskiej dominowały niezłożone przymiotniki rodzaju męskiego na *-bskъ*, jedynie w części północno-zachodniej (Nowgorod, Psków) notowane były neutra na *-bsko* (Rospond 1969: 356). W „Kronice Bychowca” ten typ nazewniczy przybiera postać masculinów, tylko w dwóch przypadkach nazwy uzyskują formę neutrum: *Bielsko*, *Łuczesko/Łucko*, obocznie do *Łuczesk*. W opinii S. Rosponda (1969: 364), nazwy miejscowe WKL na *-bsko* to przejaw wpływu polszczyzny, w historii której wiek XVI odznaczał się dużą ekspansją tego noszącego literacki charakter przyrostka.

W aspekcie znaczeniowym derywaty na *-bsk/-bsko* reprezentują w przeważającej części topographica. Większość z nich to nazwy utworzone od hydronimów, głównie nazw rzek, nad którymi powstawały najstarsze grody ruskie. Do toponimów „odrzeczných” należą: *Bobruysk* (< n. rz. *Bobrujka*), *Druck* (< n. rz. *Drutъ*), *Mensk/Minsk* (< n. rz. *Meń, Menia*), *Pinsk* (< n. rz. *Pina*), *Połtesk/Połock* (< n. rz. *Połota*), *Słuczesk/Słuck* (< n. rz. *Słuč*), *Witebsk* (< n. rz. *Viťba*).

Inne nazwy tej grupy utworzone są od podstaw apelatywnych charakteryzujących fizjografię, ukształtowanie terenu, roślinność itp., por.: *Bransk* (< *Дѣбрѣнскъ* < ap. *dьbrъ* ‘gęstwina leśna, ostępy, knieja’), *Łuczesk/Łuczesko/Łucko* (< ap. **lŭk-* ‘bagnista łąka’).

Współcześnie typ nazewniczy na *-sk-* należy do najbardziej rozpowszechnionych modeli toponimicznych na Białorusi (Żučkevič 1968: 49–50).

¹⁹ Wahania *-ot-/-olo-* w zapisie tego toponimu znane są również z innych źródeł starobiałoruskich i uważane za osobliwość graficzną (Karskij 1955: 255).

Nazwy z sufiksem -ec: *Berestec* 4, *Kamenec* 19, 20, 25, *Sokolec* 20.

Formant *-ec* w funkcji ogólnostrukturalnej derywuje topographica od podstaw rzeczownikowych będących nazwami zwierząt, ptaków: *Sokolec* lub wskazujących na cechy fizjograficzne terenu: *Berestec* (wariant słowotwórczy toponimu *Berestje*, por.: *poszoł do Berestia, y naszoł Berestec ...* (4), *Kamenec*). Może też tworzyć deminutiva od innych nazw miejscowych. Jest bardzo produktywny w toponomastyce Białorusi, głównie w jej części zachodniej (Żučkevič 1968: 62).

Nazwy z sufiksem -ьje-: *Berestey* 25 / *Beresti-a* 4, 6, 15, 25 i in.

Formant *-ьje*, dodawany głównie do rzeczowników, tworzy w słownictwie apelatywnym collectiva. Formacje takie, zawierając w podstawie appellativa oznaczające nazwy roślin, zwierząt, wtórnie mogą pełnić funkcję nazw miejscowych typu pol. *Dąbie*, *Lipie* (Klemensiewicz, Lehr-Splawiński, Urbańczyk 1981: 216). Zaświadczony w „Kronice” toponim *Berestey* (wariant fonetyczno-morfologiczny dominującego w latopisach zapisu *Berestje*) należy do nazw topograficznych, zawiera w swojej podstawie zachodnioruskie ap. *berest* ‘kora brzoza’ Vasm I/156, por. też brus. *berest*, *berast* ‘brzost’ AGWB I /75, 211.

Nazwy z sufiksem -ьн-: *Putno* 65.

Struktury przymiotnikowe z sufiksem *-ьн-* są uważane za funkcjonalnie paralelne do formacji na *-ьsk-* i równie produktywnie. Genetycznie toponimy z tym formantem są dawnymi przymiotnikami apelatywnymi, określającymi człon rzeczownikowy domyślny lub zwerbalizowany. Zaświadczona w Latopisie w formie neutrum nazwa *Putno* została utworzona od rzeczownika *putь* ‘droga, również wodna’ Vasm III/413.

Nazwy z sufiksem -ин/-ын: *Ceryn-a* 76.

Wobec dominującej funkcji przyrostka *-ин/-ын*, jaką jest wyrażanie posesywności, kwalifikacja toponimu *Ceryn* jako nazwy topograficznej może być dyskusyjna. Jednak podstawa *cer* ‘gatunek dębu’ Vasm IV/300 wydaje się na to wskazywać.

Nazwy kulturowe

Wiążą się z działalnością człowieka w sferze kultury materialnej, społecznej i duchowej. Udokumentowane w Latopisie nazwy tej grupy są formami niederywowanymi, np.: *Kołomn-u* 21 (< ap. *kołomeń* ‘okolica’ Vasm II/294, ze zmianą paradygmatu), *Melnik* 4, 25, 27 (ap. brus., ukr. *melnik* ‘młynarz’) bądź posiadają formalne wykładniki derywacji toponomastycznej.

Nazwy z sufiksem -ьн-: *Horodeń* 4, 5.

Poświadczona w „Kronice Bychowca” nazwa *Horodeń/Horodno* (< ap. *horod*) reprezentuje typ kulturowy, jakkolwiek formant *-ьн-* często derywuje topographica. Ze zjawisk morfologicznych należy zwrócić uwagę na wahania rodzajowe

nazwy *Horodeń*, w innych źródłach historycznych *Horodьнъ*, *Horodno* Vasm I/459. Neutra z tym przyrostkiem dominują współcześnie w zachodniej Białorusi (Żučkevič 1968: 65).

Nazwy z sufiksem -ьск-: *Kleczesk* 55, 77 / *Kleck* 73.

Formant *-ьск-*, derywujący głównie nazwy topograficzne, zaświadczony został również w typie kulturowym, czego dowodzi znaczenie podstawy toponimu: rus. *kletiti* 'budować, zakładać (dom, osadę)', *kletь*, *klecь* 'niewielkie pomieszczenie, spichlerz itp.' HSBM XV/114.

Nazwy patronimiczne

Typ nazw patronimicznych, tj. oznaczających pierwotnie potomków człowieka, którego imię lub przydomek stało się podstawą nazwy, reprezentuje toponim *Miłosławiczy*, mający formę dat. pl.: *Miłosławicz-om* 34. Utworzony on został od słowiańskiego imienia dwuczłonowego *Miłosław*. Nazwy na *-içy* masowo występują dziś na terenie całej Białorusi, a szczególne ich skupienie obserwuje się w pasie na zachód i południowy zachód od Mohylewa (Żučkevič 1968: 58).

Nazwy złożone

Nieliczenie poświadczone w „Kronice” dwuczłonowe nazwy złożone mają charakter zestawień, np.: *Kamenec Podolski* 20, *Nowohorodok Litowski* 19, *Nowohorodok Sewerskij* 71 bądź złożeń, np.: *Bełoweż* 42 (nazwa *Białowieża* występuje w Latopisie w formie pluralnej), *Nowohorodok* 9, 19, *Starodub* 6, 55, *Zwinihorod* 34. Niektóre mogą też występować w postaci zrostów: *Bethorod* 15, *Nowhorod* 5, 38, *Nowhorodok* 4, 17, 19, *Rayhorod* 11. Niejednoznaczna jest kwalifikacja takich nazw pod względem znaczeniowym. Zgodnie z zaleceniami metodologicznymi W. Tażyskiego (1963/1968: 64), sugerującego konieczność uwzględniania w klasyfikacji semantycznej nazw zestawionych znaczenia obu członów, toponim *Nowohorodok Litowski* umieścić należy w grupie nazw kulturowych ze względu na człon utożsamiający (*Nowohorodok*) oraz dzierżawczych z sufiksem *-sk-* ze względu na człon wyróżniający (*Litowski*, *Sewerskij*), *Kamenec Podolski* – odpowiednio w grupie nazw topograficznych (bądź kulturowych, jeśli jest to postać deminutywna) oraz dzierżawczych.

2.2. Toponimia litewska

Występujące w Latopisie nazwy miejscowe o genezie litewskiej bez trudu można zlokalizować na obszarze współczesnej Litwy i Białorusi. Jak wspomniano we Wstępie, elementy bałtyckie stanowią podstawowy komponent hydronimii Białorusi, w znacznym stopniu ujawniają się również w toponimii.

Należą tu: *Ayragoł-u* 14 (lit. *Ariógala* LMV 23); *Eykszyszki* 4 / *Weyszyszki* 31 / *Oyszysk-ach* 46 (lit. *Eišiškės* LMV 69); *Holszany* 11 (lit. *Alšionys*); *Jurbork* 2

(lit. *Jūrbarkas* LMV 82); *Kiernow* 11, *Kernow-a* 16 (lit. *Kernavė* LMV 100. Jak podaje J. Otrębski (1963: 281), nazwa ta została zlituanizowana i bywa nazywana przez Litwinów również *Kernavà*); *Kown-a* 53, *Kown-e* 52 (lit. *Kaūnas* LMV 90); *Krew* 46 / *Krewa* 24, 33 (lit. *Kriāvas*); *Lida* (lit. *Lydà*, ap. *lydimas* ‘wyrąb’ lub *lydis* ‘bieg, nurt’ LLKŻ); *Merecz-a* 55 (< ap. lit. *meṛkti*, *meṛkia* ‘moczyć (len)’, por. lit. nazwę prawego dopływu Niemna *Merkỹs* (Otrębski 1963: 267), której słowiański odpowiednik zawiera ruską grupę pełnogłosową oraz rezultat prsł. palatalizacji [k] > [č], świadczącej o dawności procesu sławizacji); *Oszmena* 4, *Oszmian-e* 46 (lit. *Ašmenà* Otrębski 1963: 281); *Połondz-e* 17 (lit. *Palangà* LMV 168); *Troki* 16, 18, 25 i in. (lit. *Trākai* LMV 250); *Uten-ie* 50, *Utian-ie* 48, *Utyń-e* 12 (lit. *Utenà* LMV 260); *Wilnia* 17 / *Wilno* 24 (lit. *Vilnius*, *Vilnia* LMV 279); *Worniany* 41 (lit. *Varnienai*).

3. Transpozycje litewsko-słowiańskie w antroponimii i toponimii

Utrwalone w „Kronice Bychowca” antroponimy oraz toponimy litewskie ujawniają wielopłaszczyznowe transpozycje graficzno-fonetyczno-morfologiczne, przystosowujące je do systemu języków słowiańskich. Zagadnieniom tym poświęcono wiele uwagi; świadczą o tym prace J. Otrębskiego (1963), K. O. Falka (1963), J. Trypućki (1982), M. Kondratiuka (1985, 1988), Bednarczuka (2001), J. Marcinkiewicza (2003) i in.

Zjawisko sławizacji imion książąt litewskich poświadczają najstarsze, średniowieczne dokumenty zredagowane po łacinie i rusku. Jednym z najwcześniejszych udokumentowanych przejawów adaptacji litewskich nazw osobowych do języka ruskiego była substytucja formantu *-owicz/-ewicz* w miejsce litewskich przyrostków patronimicznych *-aitis*, *-onis*, *-unas*, *-enas*. Jak stwierdza K. Būga (1958: 238), transpozycja według tego modelu stosowana była na Litwie już w XIV w., por.: *Jurij Korjat-ovič* (1375). Formacje patronimiczne, motywowane antroponimami litewskimi, są powszechne również w badanym Laptopsie (por.: *Nazwy patronimiczne*). Innym sposobem adaptacji nazw litewskich do struktury morfonologicznej języków słowiańskich jest redukcja końcówek *-is*, *-ys*, *-as*, np.: *Dowgierd/Dowgird*, *Dowmant/Dowmont*, *Dowoin*, *Erdywił*, *Gasztolt*, *Gidymin*. W niektórych przypadkach miejsce zredukowanej litewskiej końcówki zajmuje sufiks słowiański *-ij*, typowy dla postaci cerkiewnych-ruskich imion lub *-ej*, uważany za przyrostek właściwy formom potocznym, por.: *Jewmutey*, *Kestutey/Kestutij/Keystutey/Keystutej*, *Lyngweney*. Charakterystyczne do dziś substytucje fonetyczne ujawniają się również w różnego typu formantach: patronimiczne litewskie *-aitis* oddawane jest przez *-ojt'*, por.: *Giedroyti-a*, przezwiskowe *-eika* > *-ejko*, np.: *Lezdeyko*, *Skobeyk-a* (gen.), *-aila* > *-ojto/-ajto/-elo*, np.: *Jagoyto/Jagayto/Jagieyto/Jagiejto/Jagieto*, *Mingayto*, *Skirgayto*, *Szwidryhayto*, *-ila(s)* > *-i/yt(o)*, por.: *Ginwił*, *Montwił*, *Woydyto*. Substytuowanie

form litewskich z zakończeniem *-a* przez odpowiedniki ruskie na *-o* jest, zdaniem K. Bugi (1958: 231), efektem analogii do form rodzimych typu *Putiło, Dobriło, Gostiło*.

Spośród innych substytucji fonetycznych samogłoskowych wymienić należy następujące:

1) realizacja litewskiego [a] w postaci [o], np.: *Korbut, Korjat, Lubort, Olgierd, Rymont; Holszany, Jurbork, Kiernow, Połondze*. Zachowywane jest natomiast starolitewskie [a] długie, któremu we współczesnej litewszczyźnie odpowiada [o], por.: *Korjat*;

2) oddawanie litewskiego [o] długiego jako [a], por.: *Jagoyło/Jagayło/Jagieyło, Jamont-u, Narymont*;

3) nagłosowe litewskie [jo-] uzyskuje regularną kontynuację w postaci słowiańskiego [ja-], np.: *Jagoyło, Jamont-u*;

4) kontynuacja litewskiego [e] krótkiego jako [e] (z poprzedzającą spółgłoską palatalną lub zdyspalatalizowaną), np.: *Giedroyti-a; Kiernow/Kernow-a, Uten-ie* lub [i], np.: *Gidymin*. Niektóre nazwy występują w zapisach obocznych, por.: *Oszmena/Oszmian-e, Uten-ie/Utian-ie/Utyn-e*. Forma *Utyn-e* dokumentuje południowobiałoruskie i ukraińskie zwężenie [e] > [i], po zdyspalatalizowanych [y], natomiast zapisy form z [ʼa]: *Oszmiane, Utianie* wskazują na szeroką wymowę litewskiego [e] w zgłoskach akcentowanych.

Litewskie [è] długie zostało zidentyfikowane jako [a] po spółgłosce niepalatalnej w żeńskiej formie imienia *Biruta* i włączone do paradygmatu odmiany femininum: *Birut-u* (acc.);

5) zachowywanie litewskiego [i] krótkiego, np.: *Montwił, Skirmont, Witolt*, przechodzącego po zdyspalatalizowanych spółgłoskach dźwiękowych i [r] w [y], por.: *Growzys, Rymont, Szwidrygayło/Szwidryhayło* lub wprowadzanie substytutu w postaci [e], np.: *Lezdeyko*. Najczęściej tendencję do rozszerzania artykulacji samogłoski [i] ujawniają antroponimy, zawierające grupy *iR, iN*, które obocznie mogły być realizowane jako *eR, eN*, por.: *Dowgird/Dowgierd, Olgird/Olgierd* oraz *Gimbut/Giambut*. Różnicę w realizacji litewskiego [ir] wiązać należy z podłożem języka adaptującego imię. W białoruszczyźnie ma ono postać identyczną, jak w języku litewskim, tj. [ir], gdyż odpowiada rodzimym grupom [ir], [yr], pochodzącym z dawnego połączenia **ir*, por. brus. *šyroki*. Grupa [er] natomiast mogła się pojawić na gruncie języka polskiego, który rozwinął ją zarówno ze starego **ir* (por.: *szeroeki*), jak i **ř* w grupie **řř* (Klemensiewicz, Lehr-Splawiński, Urbańczyk 1981: 69). Analogiczny wpływ na [i] mogła wywierać w polszczyźnie również następująca po nim spółgłoska nosowa [m]: *Gimbut/Giambut*. Zmiany [i] > [e] przed płynnymi i nosowymi nie znała natomiast białoruszczyzna. Również litewskie [y] długie uzyskuje substytut w postaci [i], np.: *Montwid-a, Witolt/Witowt-a; Lida*;

6) regularna kontynuacja litewskiego [u] krótkiego jako [u], por.: *Gimbut/Gimbut, Kestutey/Kestutij/Keystutey, Lubort*;

7) realizacja litewskiego [ę] w obocznej postaci: [e]/[ej], por.: *Kestutey, Kestutij, Keystutey, Keystutej, Keystuty, Kezgał*;

8) substytuowanie dyftongów litewskich:

Dyftong [ai] realizowany jest w czterech wariantach zapisów: jako ⟨ay⟩ (w takim zapisie pojawia się w źródłach staroruskich, np.: *Якзаймо* Būga 1958: 242): *Jagayło, Skirgayło, Szwidrygayło/Szwidryhayło/Swydrygayło*; ⟨oy⟩/⟨oj⟩/⟨oi⟩ (postać zapisu dominująca w „Kronice Bychowca”), por.: *Dowoin, Giedroyti-a, Jagoyło, Troyden/Trojden-a, Woydat, Woydyło, Woyszetk/Wojszetk/Woysietk/Woyszwiłk-u*; ⟨ej⟩/⟨ey⟩: *Jagieyło/Jagiejło* oraz ⟨e⟩: *Jagieło*.

Dyftong [au] w procesie transpozycji na język białoruski uzyskuje substytut w postaci połączenia ⟨ow⟩ (fonetycznie [ou]), por.: *Dowgierd/Dowgird, Growżys, Kontowt, Mindowh, Witowt-a; Kown-a*, sporadycznie ⟨ew⟩, np.: *Tewtywił* lub [o]: *Mindoh*. W trzech antroponomach udokumentowana została charakterystyczna substytucja dyftongu [au] w postaci ⟨ol⟩: *Gasztolt, Ryngolt, Witolt*. W opinii K. Bugi (1958: 254–259), tego typu formy pojawiły się wskutek hiperpoprawności wobec właściwej białoruszczyźnie zmiany [l] > [u] przed spółgłoską i w wygłosie wyrazu, por.: *vouk, byu*. Inaczej zjawisko to interpretuje J. Reczek (1969: 144–161), objaśniając substytucję **Vitautas* > *Witolt(d)* wpływem imion germańskich z przyrostkiem *-old/-ald*.

Dyftong [ei] uzyskuje substytut w postaci [ej], por.: *Eykszyski* lub [oj] w nagłosie: *Oyszysk-ach* 46.

Dyftong [ie] znajduje odpowiednik w starobiałoruskim [e] z poprzedzającą spółgłoską palatalną: *Giedrus*.

W zakresie spółgłosek na uwagę zasługuje:

1) substytuowanie litewskiego [g] w postaci zwarto-wybuchowego [g], por.: *Dowgierd/Dowgird, Gasztolt, Gidymin, Gimbut/Giambut, Ginwił, Growżys, Olgird/Olgierd, Szwidrygayło*, rzadziej szczelinowego [h], por.: *Mindowh/Mindoh, Szwidryhayło*;

2) kontynuacja litewskich głosek [d], [t] przed samogłoską [i] w języku polskim i białoruskim jako niepalatalnych wariantów: *Erdywił/Jerdywił, Erdywid-a, Gidymin, Woydyło, Towtywił*, do wyjątków należą zapisy typu *Erđiwił*;

3) konsekwentna dyspalatalizacja litewskiego [f], np.: *Rymont, Ryngolt, Szwidrygayło/Szwidryhayło*;

4) dyspalatalizacja wygłosowego [n], [t] po redukcji litewskiej końcówki, por.: *Łyngwen, Troyden*, również w przypadkach zależnych, por.: *Łyngwena, Troydena, Troydenu*. Paralelnie jednak poświadczane są formy zachowujące palatalność spółgłoski, por.: *Kestutia, Keystutiu, Łyngweń, Łyngwenu*;

5) realizacja litewskiego [t] jako spółgłoski udźwięcznionej w sąsiedztwie sonantu [r], por.: *Szwidrygayło/Szwidryhayło/Swydrygayło*;

6) substytucja w miejsce litewskiego [š] odmianki niepalatalnej [sz] lub miękkiej spółgłoski syczącej [s], por.: *Szwidryhayło/Swydrygayło, Woyszetk/Woyszietk*;

7) proteza nagłosu w postaci [h-], [v-], charakterystyczna dla białoruszczyzny, poświadczona w nazwach miejscowych *Holszany*, *Weyszyszki*;

8) dysymilacja grupy spółgłoskowej [vt] > [rt]: *Tewtywił/Tertywił*.

Zaświadczone w „Kronice Bychowca” nazwy miejscowe o genezie litewskiej wykazują analogiczne do nazw osobowych procesy substytucyjne w dziedzinie fonetyki. Odreślne zjawiska zaobserwować można natomiast w zakresie morfologii. Adaptowane nazwy litewskie regularnie pozbawiane są niektórych końcówek, np.: *-as*, ich miejsce zajmuje morfem zerowy: *Jurbork*, *Krew*. W innych toponimach zredukowane końcówki litewskie zastępowane są słowiańskimi, np. *-as* > *-o*: *Kowno*, *Krewo*. Nie ulega zmianie jedynie zakończenie nazw na *-a*: *Ayragoła*, *Lida*, *Oszmena*, *Połonga*, *Utena/Utiana*. Litewskie nazwy pluralne, których wykładnikiem formalnym jest końcówka *-ai*, po wprowadzeniu substytutu w postaci słowiańskiej końcówki *-i*, pozostają w paradygmacie nazw pluralnych, por. *-ai* > *-i*: *Troki*. Również nazwy z litewskim sufiksem *-iškės* > *-iszki* zachowują kategorię pl.: *Eykszyszki/Weyszyszki*. Toponimy, utworzone od patronimików i nazw ludzi od miejsca zamieszkania na *-(i)onys* (Otrębski 1965: 202–204), transponowane są na odpowiedniki słowiańskie bez zmian o charakterze morfologicznym: *Holszany*, *Worniany*. Tendencję do wyrównywania do słowiańskich formacji dzierżawczych wykazują litewskie nazwy miejscowe na *-vė* z poprzedzającą samogłoską [a] lub [o], por.: *Kiernow*.

4. Podsumowanie

Jak wynika z powyższych uwag, postać językowa utrwalonych w „Kronice Bychowca” nazw własnych ilustruje specyfikę stosunków etnicznych w WKL, charakteryzującą się udziałem w kształtowaniu nazewnictwa języków kilku etnosów: białoruskiego (ukraińskiego), litewskiego, polskiego.

1. Imiona w „Kronice Bychowca” występują w formach podstawowych oraz derywowanych. Pod względem frekwencji zapisów przewaga należy do form podstawowych. W obu grupach dominują imiona chrześcijańskie, coraz rzadsze stają się w nominacji złożone imiona słowiańskie typu *Bohdan*, *Mstisław*, *Nemir*, *Swiatosław*, *Wołodymir* i in. Podstawowym sposobem tworzenia hipokorysticów od form pełnych jest proces derywacji sufiksальной, przy czym zarówno w derywatach od imion chrześcijańskich, jak i rodzimych słowiańskich najczęściej stosowana jest zasada dezintegralnego skracania tematu i rozwijania go formantami: *-ko*, *-ok*, *-ik/-yk*, *-asz*; *-szko*, *-uszko*, *-chno*, por.: *Fed-ko*, *Iwa-szko*, *Ławr-asz*, *Ole-chno*, *Olel-ko* i in. Przyrostki te stanowią produktywny do dziś zasób środków derywujących formację deminutywno-hipokorystyczne w języku białoruskim;

2. W wyniku analizy semantyczno-słowotwórczej antroponimów wyodrębniono kilka typów nazw o zróżnicowanej frekwencji: patronimiczne, odmiejscowe, odapelatywne, odetniczne. Zdecydowaną przewagą odznaczają się forma-

cje patronimiczne na *-icz*, *-owicz/-ewicz*, tworzone od różnych podstaw odimien-nych, odprzezwiskowych, słowiańskich i bałtyckich, np.: *Borysowicz*, *Hlebowicz-a*, *Michałowicz*, *Chodkiewicz-a*, *Chreptowicz*, *Nemirowicz-y*; *Gidyminowicz*, *Kestutewicz*, *Korjatowicz*, *Narymontowicz*, *Olgimontowicz*, *Olgirdowicz*. Powszechność derywatów z formantami *-icz*, *-ewicz/-owicz* w dokumentach WKL świadczyć może o swoistej modelowości nazwisk typu patronimicznego w nominacji szlachty litewsko-ruskiej jako przeciwwagi dla polskiego modelu szlacheckiego nazwiska odmiejscowego na *-ski*;

3. Wyrazem zróżnicowania formalnego poświadczonych w Latopisie toponimów są użyte do ich derywacji przyrostki, głównie przymiotnikowe. Spośród kilku typów słowotwórczych nazw szczególną wyrazistością i żywotnością odznaczają się formacje z sufiksem *-bsk-*, derywowane głównie od hydronimów, zachowujące częściowo zróżnicowanie rodzajowe masculinum – neutrum, por.: *Bielsko*, *Łuczesko/Łucko/Łuczesk*, *Stuczesk/Stuck*. Znaczną frekwencję wykazuje również typ słowotwórczy na *-jb*, zawierający w podstawie najczęściej słowiańskie imiona dwuczłonowe. Nazwy dzierżawcze, chronologicznie późniejsze, uformowane za pomocą przyrostków *-ov-*, *-in-* są również dość liczne. Najmniej jest toponimów z formantami *-bn-*, *-bje*. Pod względem semantycznym wśród omawianych nazw dominują topographica i possessiva. Na marginesie tylko należy wspomnieć o odniesieniach pozajęzykowych nazw miejscowych w „Kronice”. Zarówno semantyka podstaw, jak i sama struktura toponimów niosą określoną informację o charakterze osadnictwa w WKL: jego chronologii (np. wskazujący na stare osadnictwo posesywny typ na *-jb*, żywotny w toponomastyce słowiańskiej do XIII w.); zdeterminowaniu owego osadnictwa przez czynniki fizjograficzno-środowiskowe (wysoka frekwencja struktur topograficznych na *-bsk-*, typowych dla nazw starych grodów, lokalizowanych zwykle nad rzekami); uwarunkowaniach kulturowych procesów osadniczych (np. związana z wczesną organizacją grodowo-obronną nazwa *Horodno*);

4. Genetycznie bałtyckie antroponimy oraz toponimy „Kronika” dokumentuje w postaci zeslawizowanej, odzwierciedlającej wielopłaszczyznowe transpozycje graficzno-fonetyczno-morfologiczne. Do powszechnie stosowanych sposobów adaptacji litewskich nazw osobowych do struktury morfonologicznej języków słowiańskich zaliczyć należy substytucję formantu *-owicz/-ewicz* w miejsce litewskich przyrostków patronimicznych *-aitis*, *-onis*, *-ūnas*, *-ėnas* oraz redukcję końcówek *-is*, *-ys*, *-as*, np.: *Dowgierd/Dowgird*, *Dowmant/Dowmont*, *Dowoin*, *Erdywił*, *Gasztolt*, *Gidymin*. W niektórych przypadkach miejsce zredukowanej litewskiej końcówki zajmuje sufiks słowiański *-ij/-ej*, por.: *Jewnutey*, *Kestutey/Kestutij*, *Lyngweney*. Charakterystyczne do dziś substytucje fonetyczne ujawniają się również w różnego typu formantach: patronimiczne litewskie *-aitis* oddawane jest przez *-ojf'*, por.: *Giedroyti-a*, przezwiskowe *-eika* > *-ejko*, np.: *Lezdeyko*, *-aila* > *-oјto/-ajto/-eto*, np.: *Jagoyto/Jagayto/Jagiejto/Jagieto*, *Mingayto*, *Skirgayto*, *Szwidryhayto*, *-ila(s)* > *-i/yt(o)*, por.: *Ginwił*, *Montwił*, *Woydyto*.

Przy transponowaniu nazw miejscowych do struktury fleksyjnej języków słowiańskich ma miejsce zwykle substytucja zredukowanych morfemów litewskich przez odpowiednie końcówki białoruskie, które pozwalają włączyć adaptowane nazwy do funkcjonujących w toponomastyce słowiańskiej typów semantyczno-strukturalnych, por. np. zachowanie paradygmatu nazw pluralnych w litewskich formacjach na *-iškės* > *-iszki*: *Eykszyszki* lub wyrównanie do typu poseywnego litewskich nazw na *-vė* > *-ow(o)*: *Kiernow*;

5. Tak więc zdecydowana dominacja typu nazwiska patronimicznego, znaczne nasycenie antroponimii i toponimii bałtyckimi elementami leksykalnymi oraz powszechność zjawisk wzajemnego transponowania nazw przejawiającego się w wielopłaszczyznowych procesach substytucyjnych – to najważniejsze, wyraźnie zaświadczone w badanym zabytku, cechy systemu nazewniczego, ukształtowanego w obrębie wieloetnicznego państwa litewsko-ruskiego.

Obok nazw przejrzystych strukturalnie i etymologicznie spotykamy formacje trudne do objaśnienia (wieloznaczne i niejasne): n. os.: *Ekszys* 4 / *Ejksz-ewi* 4, *Skitowras-u* 10, *Treniata* 9 / *Troniata* 6, 9 (ap. *trīnu*, *trīnti* ‘trzeć, ocierać’ + sufiks *-ota* Būga 1958: 237); n. m.: *Dokudow-i* 33, *Mednik-och* 41 (ap. *mednik*), *Obolc-och* 69 (por. lit. n. m. *Abōlai*), *Toropec* 70.

VII. Zakończenie

„Kronika Bychowca” od dawna stanowiła przedmiot zainteresowań historyków, którzy koncentrowali się głównie na problemach stopnia wiarygodności źródła, czasu i miejsca jego powstania oraz potencjalnego autorstwa (redakcji). Mniej uwagi poświęcono zagadnieniom języka Latopisu. Jednym z powodów była łaćńska, a nie oryginalna cyrylicka, ortografia dokumentu. Tymczasem właśnie ze względu na pisownię „Kronika” jest jednym z najcenniejszych zabytków języka starobiałoruskiego, bowiem jej postać graficzna pozwala ustalić chronologię i geograficznie wiele cech fonetycznych, właściwych temu językowi w XVI–XVIII w. Ich frekwencja w tekście kształtuje się na zróżnicowanym poziomie: od kilku lub kilkunastu poświadczeń danej cechy do ustabilizowanych bezwariantowych zapisów, zyskujących rangę normy pisownianej, por. graficzne oznaczanie zdyspalatalizowanych spółgłosek dźwiękowych [č’], [š’], [ž’]. Tak konsekwentnie udokumentowanych w pisowni faktów fonetycznych jest jednak w zabytku niewiele, większość wykazuje realizację wariantywną. Czynnikiem ograniczającym wprowadzanie do Latopisu cech żywej wymowy była norma językowa, podporządkowana w znacznej mierze wymogom tradycji cerkiewnoruskiej.

Fonetyka

Trzeba jednak podkreślić, że łaćńska pisownia, w jakiej zabytek się zachował, oddaje w większym stopniu cechy żywego języka niż znacznie bardziej skonwencjonalizowana ortografia cyrylicka, por. zapisy ⟨ży⟩, ⟨szy⟩, ⟨czy⟩, ⟨ry⟩, jednoznacznie wskazujące na białoruską twardą wymowę spółgłosek funkcjonalnie miękkich oraz [r], czy też zapisy typu *dołhi*, *doroħa*, *Hleb*, oddające zachodnioruską spirantyczną zmianę [g] > [h].

Część zjawisk fonetycznych wykazuje wahania między realizacją (zachodnioruską a cerkiewnosłowiańską). Poświadczają te wahania m.in.: 1) formy z regularnie rozwiniętym ruskim pełnogłosem, oboczne do cerkiewnosłowiańskich form niepełnogłosowych, np.: *horod/hrad*, *mołody/mład*; 2) formy z nagłosowym

połączeniem [ro-] obocznym do [ra-], np.: *rozumu/rozumna*; 3) formy z nagłosowym [o-] (< *ie-), wyjątkowo [ie-], które można też tłumaczyć wpływem polszczyzny, por.: *odyn, odynoctwo, ozero/ni-jedyna, Jezerem*; 4) kontynuanty połączeń *gt', *tj, *dj, *zdj w postaci (biało)ruskiego [č], [ž], obocznego do właściwego cerkiewszczyźnie [šč], [žd], por.: *pomocz/pomoszczyiu, prychożenie/prychożdeniju*. Należy jednak podkreślić, że w obrębie każdej z wymienionych grup zjawisk formy realizujące wzorzec wschodniosłowiański uzyskują znaczną przewagę nad formami cerkiewnosłowiańskimi.

W zakresie zjawisk znajdujących uzasadnienie w fonetyce zachodnioruskiej wyróżnić należy kilka procesów, których duża liczba poświadczeń w tekście dowodzić może zaawansowanego stopnia ich rozwoju oraz silnego osadzenia w ówczesnej wymowie. Wymienić tu trzeba: 1) przegłos [e] > [o] po dawnych spółgłoskach miękkich [š'], [ž'], [č'], [c'], jak też po [j], [r'] przed spółgłoską twarłą, ujawniający się w licznych przykładach (obok znacznie rzadszych form z [e]), por.: *czotyrysta, kożomiaki, naperod, wojowodoiu, Žomoyt/czetyrysta, Žemoyt*; 2) repartycję [u]/[u̘]/[i̘], w której [u̘] < [u] na początku morfemu i wyrazu oznaczane jest przez ⟨w⟩, np.: *po-w-tekato, ne-w-terpeli; y_w-baczył, y_w-kazał, na_w-delech*, podobnie jak [u̘] < [i̘] w pozycji przed spółgłoską i w wygłosie, np.: *napiwsia, oczutywsia, skonczawsia, ubojawsia, zabyw/zabył*; 3) kontrakcję wygłosowej grupy -yj > -y, poświadczoną głównie przez przymiotniki w nom. sg. masculinum, np.: *czudny, hodny, horszy, menszy*, liczebniki: *perwy, druhi*, zaimki: *kotory, koždy*; 4) dyspalatalizację spółgłosek dźwiękowych i [r] realizowaną graficznie w postaci bezwariantowych zapisów typu *dworyszczy, horszy, muzyki, oczyma, drewcy; postryhsia, pryczyny* (w kilku zaledwie przypadkach pisownia może wskazywać na zachowanie [r']: *otmiritsia, Prihorodki, priniał, prisiahu*); 5) spirantyczną zmianę [g] > [h], udokumentowaną z dużą konsekwencją w całym tekście zabytku, np.: *Anheła, hde, Hleb, hnew, hrebli, Hryhorey* (nieliczne zapisy z ⟨g⟩, ⟨kh⟩ dotyczą głównie nazw własnych, litewskich i polskich: *Gasztolt, Gidymin, Głogowa; Khrawżu, Khrumpia*).

Grupę zjawisk właściwych fonetyce zachodnioruskiej (głównie starobiałoruskiej), odznaczających się jednak niższą frekwencją poświadczeń tekstowych, reprezentują: 1) akanie, udokumentowane kilkoma zapisami z ⟨a⟩ w miejscu etymologicznego [o] w sylabach bezprzyciskowych, np.: *Maskwicz, łamaty, pahu-bu, pomahaty, Akijan*; 2) geminacja spółgłosek przed dawnym połączeniem [ɣj], utrwalona w pisowni nazwy rzeki *Willii, Welli, Wellu* i in. oraz w wyrazie *zelle*; 3) ciekanie i dziekanie, poświadczone przez dwa pewne przykłady: *Dziawitowskim* (por. lit. *Deltuwa*), *widziaczy*, pośrednio zaś, jak można przypuszczać, przez zapisy z apostrofem typu: *byt', chowat', czest', czystost', lud'mi*; 4) proteza w postaci [v-] przed samogłoską tylną, ujawniająca się w połączeniach: *u_w-objezd, u_w-opeku-sia, u_w-oseni, u_wo-sne, u_w-oružen* oraz prejotacja w nagłosie: *Jerdywił* (obok *Erdywił*), jak też w śródgłosie: *Akijan, Akijanom*; 5) przekształcenia w obrębie grup spółgłoskowych, noszące charakter prewokalizacji: *Orsza*, różno-

rodnym uproszczeń, np.: *namesnik, pozno*, upodobnień, np.: *lesty, proźbu*, odpodobnień, np.: *chto, szto* itp.

Fleksja

W zakresie fleksji tak imiennej, jak i werbalnej „Kronika Bychowca” reprezentuje stan porównywalny do tego, jaki obserwuje się w większości zabytków starobiałoruskich XVI–XVII w.

W odmianie **rzeczownika** udokumentowane zostały z jednej strony liczne wahania w zakresie końcówek i tematów fleksyjnych, z drugiej silne tendencje wyrównawcze, prowadzące w efekcie do uformowania się typów deklinacyjnych, opartych na kategorii rodzaju. Duży stopień zaawansowania procesów wyrównawczych cechuje szczególnie deklinację rzeczowników męskich o temacie na **-u-**, **-i-** (utożsamianych coraz częściej z typem na **-o-**, **-jo-**) oraz nijakich na spółgłoskę **-s-**, **-n-** i żeńskich na **-v-**. W typie spółgłoskowym zmiany objęły nie tylko końcówki uogólnione z bardziej produktywnych odmian na **-o-**, **-jo-**, **-i-**, ale również tematy fleksyjne, które ulegały wyrównaniom do acc., jak np. tematy na **-v-**: *krow* lub do nom., np. tematy na **-s-**: *słowo*. Innym przejawem działania tej tendencji jest dążenie do usuwania z tematów zalternowanych spółgłosek tylnojęzykowych poprzez zamianę końcówek palatalizujących niepalatalizującymi, por. loc. sg. rzeczowników męskich z wygłosowym [k], gdzie zamiast *-e* pojawia się końcówka *-u*: *zamku*, ale *berezie, Nowehorodce*. Oboczności morfologiczne tematów fleksyjnych zachowały jednak do dziś feminina dawnej deklinacji a-tematowej w dat.-loc. sg., np.: *prysiazi, reczce, kronice, łuce*. O wpływie kryteriów semantycznych na rozwój białoruskiej fleksji świadczy uzależniona od kategorii żywotności-nieżywotności repartycja końcówek w gen. sg. męskości: żywotne z końcówką *-a*: *biskupa, brata, pana*, nieżywotne (przedmioty, procesy) *-u/-a*: *hnewu, lesu, rodu/zakona, sna*. W pl. formy acc. wykazują tendencję do zrównania z gen. u rzeczowników żywotnych: *kniazey, muzykow, namestnikow, panow, wojewod, zakonnikow*, z nom. u nieżywotnych: *lesy, nosy, monastyry, seymy*.

Zmiany dokonujące się w systemie fleksyjnym **zaimka** starobiałoruskiego objęły zarówno tematy, jak i końcówki. Przekształcenia w obrębie tematów dobrze udokumentowane zostały w kontyuantach prsł. zaimka wskazującego **tъ*, który w „Kronice”, obok tradycyjnej staroruskiej postaci *tot*, przybiera innowacyjną zachodnioruską formę *toy* (masc.), *taja* (fem.), *toje* (neutr.), *tyie/tyi* (pl.). Tendencję do oparcia deklinacji zaimka 2 os. i zwrotnego na północnoślwiańskich rdzeniach *tob-*, *sob-* ujawniają licznie zaświadczone w zabytku formy *tobe, tobi, sobie, sobi*. Pojedyncze poświadczenie uzyskało w Latopisie zjawisko stanowiące normę współczesnej białoruszczyzny, a polegające na usuwaniu [n-] z nagłosu form przypadkowych dawnego zaimka **jb* w pozycji poprzyimkowej, por.: *protywku jeho*. Zmiany w zakresie końcówek fleksyjnych zaimka są efektem bądź wyrównań międzydeklinacyjnych, jak np. innowacyjne zachodnioruskie uogólnienie

przez paradygmat twar-dotematowy końcówek miękko-tematowych, por.: formy instr.-loc. sg. *tym* (ros. instr. *t'em*, loc. *tom*), gen. pl. *tych* (ros. *t'ech*), dat. pl. *tym* (ros. *t'em*), bądź wyrównań wewnątrzparadygmatycznych, których konsekwencją stał się białoruski synkretyzm form instr. i loc. sg., np.: *tym*, *swoim*. W niektórych przypadkach przekształcenia końcówek mogą mieć podłoże fonetyczne, jak np. wariantywna forma gen. sg. femininum *toy*, funkcjonująca w „Kronice” paralelnie ze starszą *toie*.

W systemie fleksyjnym **przymiotnika** zwraca uwagę zaawansowany proces wycofywania form odmiany prostej (rzeczownikowej). Wśród zachowanych form znajdują się głównie przymiotniki dzierżawcze z formantami *-ow/-ew*, np.: *Jagoyłow*, *Kunosow*, *Karolewo*, rzadziej jakościowe, np.: *łaskaw*, *welik*. Pod względem syntaktycznym częściej notowane są one w funkcji predykatywnej (orzecznika), np.: *miateż byst velik niź przydawkowej*, por.: *widiaczy ieho muža czestna y rozumna*.

Typowe dla białoruszczyzny innowacje fleksyjne zaznaczyły się w odmianie złożonej (zaimkowej) przymiotników. Do najważniejszych zaliczyć należy: uogólnianie genetycznie żeńskiej końcówki *-yje/-ije* w formach nom.-acc. pl. wszystkich rodzajów; tendencję do utożsamiania się w masculinum końcówek loc. z instr., analogicznie jak w polszczyźnie: z *welikim* i *na Wołyńskim*; wyrównywanie systemu końcówek przymiotników miękko-tematowych do paradygmatu twar-dotematowego, na co wpływ miał proces wczesnej dyspalatalizacji spółgłosek funkcjonalnie miękkich [č'], [ž'], [š'], np.: nom. pl. masculinum *bolszyie*.

Regularny charakter noszą formy stopnia wyższego i najwyższego przymiotników, por.: comparativus z przyrostkiem *-š-*, np.: *mołodszy*, *starszy*, *horszy*, rzadziej *-ejš-*, np.: *cuđneyszaia* oraz superlativus typu opisowego, np.: *welmi lub*, *welmi złaia* i syntetycznego z prefiksem *naj-*, np.: *naywyższy*, *naystarszoho*.

Liczebniki (główne) funkcjonują w „Kronice Bychowca” jako w pełni ukształtowana klasa wyrazów, charakteryzująca się własnymi cechami morfologicznymi oraz typem odmiany. Uproszczenie deklinacji liczebników nastąpiło dzięki oparciu jej na dwóch typach paradygmatów: paradygmacie liczebników '2', '3', '4', z których dominującymi okazały się dwa ostatnie oraz paradygmacie liczebników '5–10', nie bez wpływu jednak liczebników '2–4', czego wyrazem może być znacząca aktywność genetycznie dualnej końcówki *-ma* w instr., por.: *dwema*, *dwoma*, *szestma* i in. Ze względu na niewielką liczbę poświadczeń przypadków zależnych liczebników grupy '20–90' można jedynie stwierdzić, że w ich deklinowaniu brał udział tylko pierwszy człon, np.: *dewiatydesiat* bądź tylko drugi, np.: *dwadcatma*. Postać rzeczownika *sorok* otrzymał liczebnik '40'. Liczebniki porządkowe w Latopisie odmieniają się według paradygmatu przymiotników twar-dotematowych. Ich formy złożone deklinowane są częściej według starszego modelu, tj. z zachowaniem odmiany kilku członów zestawienia, np.: *szest tysiacznoie dewiat sotnoie szestdesiat druhoie*, równolegle pojawiają się jednak również zapisy zbieżne ze stanem współczesnym, tj. z podlegającym odmianie jedynie członem ostatnim zestawienia, np.: *tysiacza czotyrysta dewiatdesiat szostohe*.

Klasa przysłówków reprezentowana jest w „Kronice” przez dwa typy struktur słowotwórczych: w pełni zadwerbializowane, ukształtowane już w prasłowiańszczyźnie formy przypadkowe przymiotników, zaimków, rzeczowników, wyrażeń przyimkowych, np.: *rozno, pokul, kudy, nelzia, procz, pohotowe, teper, uskore* oraz formacje, które nie uległy jeszcze ostatecznemu zleksykalizowaniu, chociaż syntaktycznie (podobnie jak przysłówki) pełnią funkcję okoliczników, np.: *na-konec, nazad, uwerch, wniz, w tayne*. Na dyferencjację stylistyczną przysłówków wskazuje obecność w języku Latopisu z jednej strony izolowanych archaizmów typu *do dnes, nenadobe, pak, paki, horazd, w borze* itp., a z drugiej form należących do żywego języka białoruskiego, np.: *pokul, ni odkul, użo* (wobec cerkiewnosłowiańskich *koli, ni odkole, odtole*).

Wyraźnie zaznaczone w Latopisie tendencje do uproszczenia systemu **werbalnego** znalazły swój wyraz przede wszystkim w wycofywaniu czasów przeszłych prostych (aorystu i imperfectum) oraz plusquamperfectum, o czym świadczy stosunkowo niewielka frekwencja tych form w zabytku i przejmowanie ich funkcji przez zuniwersalizowane praeteritum. Samo praeteritum, dzięki elipsie słowa posiłkowego, ewoluje w kierunku struktury syntetycznej, por.: *ja wczynił, ja poszłubiła*. Złożone konstrukcje zachowały się w niewielkim stopniu jedynie w 1. os. sg., np.: *meł ieśmy, iesmy peremiryłsia*, 2. os. pl., np.: *ieste kazili, ieste prysiahnuli, ieste pryszli* i in., wyjątkowo w 3. os. sg.: *stałsia iest* i pl.: *woszli sut*. Efektem modyfikacji imperatiwu była, uzależniona od akcentu, repartycja form z zachowanym *-i* wygóśowym w czasownikach o temacie zakończonym spółgłoską (grupą spółgłoskową) i akcentowanej końcówce, np.: *woźmi, wczyni, weli* oraz *-i*, zredukowanym w przypadku akcentowanego tematu, np.: *newer, zwyteż*. Wyjątek stanowi forma *pryiedy*, reprezentująca stary typ rozkaznika z *-i* (> *-y* po zdyspalatalizowanym [d]). Innowacją jest partykuła *niechaj* w opisowej konstrukcji imperatiwu 3. os. pl., np.: *nechaj budet*. O ewolucji conditionalu świadczy przekształcenie aorystycznej postaci słowa posiłkowego 2. i 3. os. sg. w nieodmienną partykułę *by*, por. 2. os. pl.: *sztoby wy ubratyłsia*, 3. os. pl.: *by nestoiali, by-sia zapryiaźnili* i in. Regularna postać trybu warunkowego ze słowem posiłkowym *bych* zachowuje się jedynie w 1. os. sg., np.: *ja bych dał, bych meł*. Spośród kilku typów czasu przyszłego niedokonanego wyraźną przewagę uzyskują w Latopisie konstrukcje ze słowem posiłkowym *budu*, np.: *budu meł, budet słynuty, budem pisaty*, które jako nie nacechowane modalnie (w przeciwieństwie do *choču, maju, načnu*, wciąż jeszcze w „Kronice” żywotnych) stało się podstawowym wykładnikiem formalnym tego czasu.

Analiza użyci składniowych formacji imiesłowowych w Latopisie wskazuje na zaawansowane procesy ich adwerbializacji, której rezultatem są formy przysłówkowe na *-učy/-ačy*, np.: *beruczy, płaczuczy, mowiaczy, słyszaczy* i *-ušy/-šy*, np.: *bywszy, stawszy, wbehszy, zžohszy* oraz adiektywizacji, por.: *budowany, chwale-na, karany, położeno, uworužen*.

Słowotwórstwo

Poświadczony w „Kronice” materiał z tego zakresu nie odbiega od innych zabytków z XVI–XVIII w., a w znacznej mierze i tendencji we współczesnej białoruszczyźnie, zarówno pod względem doboru formantów, jak i ich łączliwości z podstawami słowotwórczymi oraz ogólnych tendencji w derywowaniu poszczególnych klas wyrazów.

W obrębie rzeczowników dużą żywotnością odznacza się kategoria nazw wykonawców czynności, a wśród reprezentujących je typów szczególną aktywność wykazują derywaty odczasownikowe i odrzeczownikowe z formantem *-nik*, por.: *namestnik*, *osocznik*. W kategorii nazw czynności i wytworów czynności bogato reprezentowany jest dewerbalny typ na *-enije/-anije*, np.: *kniażenije*, *naruhanije*, *-ø* (*umysł*), *-a* (*zhoda*), zaś w kategorii grupującej abstracta wyróżnia się pod względem frekwencji typ desubstantiwów na *-stwo/-ctwo*, por.: *hetmanstwo*, *pohanstwo* oraz deadiectiwów na *-ostʹ*, np.: *czystostʹ*, *mołodostʹ*.

W derywacji przymiotników największą aktywnością odznacza się formant *-ny*, służący do tworzenia zarówno przymiotników własnościowych od podstaw substantywnych: *czudny*, *mocnaia*, jak i przymiotników materiałowych: *kamennuiu*, *żelezny*, czy dewerbalnych przymiotników czynnościowych i stanowych: *otrawnoie*, *rodnuiu*. Znaczną produktywność wykazuje również przyrostek *-ski*, tworzący głównie desubstantiva przynależnościowe od nazw własnych, np.: *Litowski*, *Wilenski*, appellatiwów, np.: *czerneczski*, *hospodarski* oraz formacje toponomastyczne typu *Bielsko*, *Bransk*, *Mensk*. Dość licznie reprezentowany jest w Latopisie typ posesiwów z formantem *-ow*, stanowiącym wykładnik dzierżawczości głównie w klasie nazw własnych osobowych, por.: *Jagoyłow*, *Narymontowo*.

W derywacji czasowników zwraca uwagę znaczna żywotność formantu *-iwa-* (*-ywa-*) w tworzeniu wtórnych iteratiwów typu *chożywali*, *czyniwał*, *ieżdżywał*, *kreszczywał* i in. We współczesnej białoruszczyźnie formant *-iwa-* (*-ywa-*) jest aktywny w tworzeniu derywatów wchodzących w opozycję aspektową z czasownikami dokonanymi. Częściej jednak niż sufiksacja wykorzystywana jest w derywacji czasowników białoruskich prefiksacja. W tym zakresie o bogactwie derywatów decyduje liczba wykorzystanych prefiksów. W „Kronice Bychowca” wystąpiło 16 formantów przedrostkowych o zróżnicowanej produktywności. Najwyższą aktywność wykazują przedrostki *po-*, *s-/z-*, *u-/w-*, najniższą *is-/iz-*, *pod-*.

Onomastyka

System nazewniczy „Kroniki” szczególnie wyraziście odzwierciedla wzajemne wpływy języków funkcjonujących na terytorium WKL.

W zbiorze imion poświadczonych w „Kronice” znalazły się słowiańskie imiona dwuczłonowe oraz imiona chrześcijańskie w formach podstawowych i derywowanych. Powstałe głównie w wyniku derywacji sufiksальной formy zdrobniałe tworzone są za pomocą formantów prostych: *-ko*, *-ok*, *-ik/-yk*, *-asz*, *-sza* oraz poszerzonych o intermorfy *-š-*, *-ch-* przyrostków komponowanych: *-szko*, *-uszko*,

-chmo, por.: *Fed-ko, Olel-ko, Sen-ko, Iwa-szko, Michajł-uszko, Ole-chmo, Ławr-asz, Pietr-asz* i in. Należą one do typowego dla antroponimii białoruskiej i żywego do dziś inwentarza środków formalnych, derywujących deminutywno-hipokorystyczne formy imion.

Wśród udokumentowanych w Latopisie kilku typów semantyczno-słowotwórczych antroponimów (typ patronimiczny, odmiejscowy, odapelatywny, odedniczny) najwyższą frekwencją odznaczają się struktury patronimiczne na *-icz, -owicz/-ewicz*, tworzone od różnych podstaw: odimiennych, odprzezwickowych, słowiańskich i bałtyckich, np.: *Borysowicz, Hlebowicz, Michajłowicz, Chodkiewicz, Chreptowicz, Nemirowicz-y; Gidyminowicz, Kestutewicz, Korjatowicz, Narymontowicz, Olgirdowicz*. Powszechność patronimików na *-icz, -ewicz/-owicz* w dokumentach WKL świadczyć może o randze, jaką uzyskał ten typ nazwiska w nominacji szlachty litewsko-ruskiej, stanowiąc swoistą przeciwwagę dla polskiego modelu szlacheckiego nazwiska odmiejscowego na *-ski*.

Wyrazem zróżnicowania formalnego toponimów są użyte do ich derywacji przyrostki, głównie przymiotnikowe. Spośród kilku typów słowotwórczych nazw szczególną wyrazistością i żywotnością odznaczają się formacje z sufiksem *-bsk-*, derywowane głównie od hydronimów, por.: *Druck, Mensk/Minsk, Pinsk, Połtesk/Połock, Słuczesk/Słuck, Witebsk*. Znaczną frekwencję wykazuje również typ słowotwórczy na *-jb*, zawierający w podstawie słowiańskie imiona dwuczłonowe, np.: *Lubomł, Łukomł, Rosławł, Żytomir*. Struktury chronologicznie późniejsze, uformowane za pomocą przyrostków *-ov-, -in-, -ec-*, są mniej liczne; niewielką liczbą poświadczeń odznaczają się również toponimy z formantami *-bn-, -bje*. Pod względem semantycznym wśród omawianych nazw dominują topographica i possessiva.

Genetycznie bałtyckie antroponimy oraz toponimy „Kronika” dokumentuje w postaci adaptowanej do struktury morfonologicznej języków słowiańskich. Oprócz powszechnie stosowanych transpozycji fonetycznych adaptowane nazwy osobowe zaświadczenia substytucję formantu *-owicz/-ewicz* w miejsce litewskich przyrostków patronimicznych *-aitis, -onis, -unas, -enas*, np.: *Gidyminowicz, Olgirdowicz* oraz redukcję końcówek *-is, -ys, -as*, np.: *Dowgierd/Dowgird, Gasztolt, Gidymin* i in., w niektórych przypadkach zastąpionych przez sufiks słowiański *-ij/-ej*, por.: *Jewnutey, Kestutey/Kestutij, Lyngweney*. Charakterystyczne do dziś substytucje fonetyczne ujawniają się również w różnego typu formantach: patronimiczne litewskie *-aitis* oddawane jest przez *-ojtʰ*, por.: *Giedroyti-a*, przezwickowe *-eika* > *-ejko*, np.: *Lezdeyko, -aila* > *-ojło/-ajło/-ejło/-eto*, np.: *Jagoyło/Jagayło/Jagiejło/Jagieło, Skirgayło, Szwidryhayło, -ila(s)* > *-i/ył(o)*, por.: *Ginwił, Montwił, Woydyło*.

Przy transponowaniu nazw miejscowych do struktury fleksyjnej języków słowiańskich zachodzi zwykle substytuowanie zredukowanych morfemów litewskich przez odpowiednie końcówki białoruskie, dzięki czemu adaptowane nazwy są włączane do funkcjonujących w toponomastyce słowiańskiej typów semantyczno-strukturalnych, por. np. zachowanie paradygmatu nazw pluralnych

w litewskich toponimach na *-iškės* > *-iszki*: *Eykszyszki* lub wyrównanie do typu posesywnego litewskich nazw na *-vė* > *-ow(o)*: *Kiernow*.

Regionalizmy

Jak podkreślano w trakcie analizy ortografii, fonetyki i fleksji, język „Kroniki Bychowca” wskazuje na obecność cech regionalnych, ujawniających się w tekście z niewielkim z reguły natężeniem. Ich identyfikacja i lokalizacja geograficzna ma szczególne znaczenie dla ustalenia genezy zabytku, jego przynależności terytorialnej. Analizy takiej można dokonać jedynie retrospektywnie, tzn. wychodząc od stanu, jaki obserwuje się we współczesnych dialektach białoruskich, gdyż zjawiska dialektalne okresu starobiałoruskiego nie zostały kompleksowo opracowane.

Ugrupowanie współczesnych gwar białoruskich. W opisie dialektów języka białoruskiego wyodrębnia się zwykle dwa zespoły – południowo-zachodni i północno-wschodni – wyznaczone przez pęki izoglos różnych zjawisk fonetyczno-morfologicznych (Linhvistyčnaja heahrafija 1968: 183). Północna granica dialektu południowo-zachodniego przebiega poniżej linii Lida – Mińsk – Bobrujsk – Rzeczyca – Łojew (Blinava, Mjacełskaja 1980: 201). Do charakterystycznych cech fonetycznych tego dialektu, odznaczających się zróżnicowaną dystrybucją, zaliczyć należy: 1) obecność dyftongów [jɛ], [ɯo] lub labializowanych samogłosek zamkniętych [ê], [ô] w sylabach akcentowanych; 2) niedysymilatywne akanie i jakanie typu *vadá, p'atá* oraz w części gwar jekanie: *p'etá*; c) zdyspalatalizowane [r]; 3) protezy, głównie w postaci [h-] w nagłosie przed [a], [o], [u], [i]; 4) połączenie spółgłoski miękkiej lub stwardniałej z [j] w pozycji interwokalicznej, np.: *z'el'je, życ'jo* lub wymowa w miejsce tego połączenia spółgłoski miękkiej niezgeminowanej, np.: *nas'en'a, życ'o*; 5) wyodrębnienie elementu palatalnego w postaci [j] po zdyspalatalizowanych spółgłoskach wargowych przed [a], [o], np.: *mjasa, pjac'*.

O specyfice systemu morfologicznego południowo-zachodniego zespołu dialektalnego decydują następujące cechy: 1) końcówka *-oju/-'eju* w instr. sg. rzeczowników żeńskich; 2) zachowanie form dualu przez feminina i neutra; 3) synkretyzm acc. z gen. w odniesieniu do rzeczowników żywotnych; 4) końcówka *-a* w nom. pl. neutrów; 5) akcentowana końcówka *-om* w dat. pl. oraz *-och* w loc. pl. rzeczowników męskich; 6) formy przymiotników żeńskich na *-oje/-oji* w gen. sg.; 7) końcówka *-om (-um)* w loc. sg. przymiotników męskich; 8) końcówka *-c'* w 3. os. sg. praesens czasowników II koniugacji oraz jej brak w analogicznej formie I koniugacji; 9) wariantywne końcówki *-em/-ma (-mo) / -ema (-imo)* w 1. os. pl. imperatiwu i in.

Uwzględniając pęki izoglos, przecinających w różnych kierunkach terytorium omawianego dialektu, można dokonać bardziej szczegółowego podziału, wyodrębniającego kilka grup gwarowych: zachodnia (grodzieńsko-baranowicka), wschodnia (ślucko-mozyrska) i południowa, poleska (brzesko-pińska). Ka-

dej z grup właściwe są określone cechy językowe. Najbardziej wyraziście przedstawiają się one w gwarach Polesia brzesko-pińskiego, nawiązując pod wieloma względami do gwar północnoukraińskich (Klimčuk 1983). O osobliwościach tej grupy gwarowej decydują następujące cechy: 1) okanie; 2) refleksja [ɛ̯] w sylabach pod przyciskiem w postaci [i]; 3) twardość wargowych i przedniojęzykowych przed etymologicznym [e], [i]; 4) zachowywanie palatalności spółgłosek dźwiękowych i [r']; 5) brak ciekania i dziekania; 6) nieskontrahowana końcówka *-yj* w przymiotnikach rodzaju męskiego; 7) bezokolicznik z sufiksem *-ty* i in.

Południową granicę dialektu północno-wschodniego wyznacza linia Świr – Biahoml (koło Dokszyc) – Mohylew – Suraż (Blinava, Mjacelskaja 1980: 205). Do typowych cech fonetycznych tego dialektu zaliczyć należy: 1) dysymilatywne akanie i jakanie typu *вэдá/выдá, vadý*; 2) palatalne [r'] na wschodniej peryferii dialektu (gwary witebskie i mohylewskie); 3) protetyczne [v-] w nagłosie przed [o], [u]; 4) geminacja spółgłosek na miejscu dawnych połączeń przedniojęzykowych z [ɣj] przed samogłoską; 5) asymilacja spółgłosek w grupie [dn] > [nn]; 6) cokanie w części północnej dialektu.

W zakresie struktury morfologicznej dialekt ten charakteryzują takie cechy, jak: 1) zredukowana końcówka *-oj (-aj)* w instr. sg. femininów; 2) formy rzeczowników nijakich z końcówką *-y (-i)* w nom. pl.; 3) końcówka *-yj (-ij)* lub *-ej* w nom. sg. przymiotników rodzaju męskiego; 4) formy 3. os. sg. praesens zakończone spółgłoską *-c'* niezależnie od koniugacji; 5) końcówka *-om* w 1. os. pl. rozkaznika; 6) zredukowana postać sufiksu w infinitiwie, np.: *n'es'c', kłas'c'*.

Niejednorodna dystrybucja wymienionych cech w obrębie obszaru zajmowanego przez północno-wschodni zespół dialektalny dała podstawę do wyodrębnienia dwóch grup gwarowych: zachodniej (połockiej) oraz wschodniej (witebsko-mohylewskiej).

Między dwoma podstawowymi zespołami dialektalnymi języka białoruskiego usytuowany jest pas gwar przejściowych, zwanych środkowobiałoruskimi (Blinava, Mjacelskaja 1980: 206). Łącząc w sobie cechy obu dialektów, gwary te wykształciły również swoje osobliwe rysy językowe, jak np.: 1) nieakcentowana końcówka *-a* w 3. os. sg. czasowników typu *hawóra, próś'a*; 2) nieakcentowana końcówka *-ac'* w 3. os. pl. czasowników typu *jany kázac'*; 3) przypadki użycia w instr. pl. form rzeczowników, przymiotników, zaimków na *-my*: *svajimy rukámy*.

Porównanie cech z zakresu fonetyki i fleksji, kwalifikowanych w zabytku jako dialektalne, z osobliwościami wymienionymi w powyższym przeglądzie pokazuje w wielu punktach wyraźną ich zbieżność z dialektem południowo-zachodnio-białoruskim. W dziedzinie fonetyki Latopis nawiązuje do tego podłoża dokumentacją takich cech, jak: 1) kontynuacja dawnego [ɛ̯] w postaci [e]/[i], po spółgłoskach zdyspalatalizowanych [y], co ma swoje źródło w zwężeniu artykulacji tej samogłoski w gwarach poleskich, por.: *deti/dity, hnew/hniwu, krepko/krypko, teło/tiło*; 2) podwyższenie artykulacji [e] > [i], po zdyspalatalizowanych [y], poświadczane nielicznymi przykładami: *cyłowanije, nadyjuczysia, piczetowaszet, za-*

wtryni, również lokalizowane na Polesiu; 3) zwięźenie artykulacji [ʼa] (< *ę) > [e] głównie w pozycji nie akcentowanej (rzadko pod akcentem: *dohledeli*, *Jatwezi*, *kniażety*), poświadczane obocznymi zapisami typu *pamietayte/pamiataiuczy*; *potehnuli*, *tehnut* (inf.) / *potiahnuty*, *tiahnuli*; *żedaiuczy*, *żedali/żadaiuczy*; *zaiec*, *zaieczyiemu*, nawiązujące terytorialnie do gwar słuckich; 4) kontynuacja dawnych połączeń: spółgłoska + [ɣj] jako miękkich, lecz nie mających charakteru geminaty, spółgłosek, udokumentowana licznymi zapisami typu *cełowanie*, *czestiu*, *imienie*, *poweleniem*, *rozhrzeszeniem*, *weselie* (przy dwóch przykładach geminacji: *Wella*, *zelle*). Ostatnia cecha (o ile pisownia zaświadcza fakty fonetyczne, a nie brak graficznego oznaczenia geminacji) wykazuje paralelizm z gwarami słuckimi i zachodnio-poleskimi.

W systemie **fleksyjnym** nawiązania do południowo-zachodnio-białoruskiego zespołu dialektalnego w zakresie niektórych cech wykazuje **rzeczownik**: 1) występowanie w dat. i loc. pl. męszczyńców i neutrali deklinacji na **-o-**, **-jo-** akcentowanych końcówek **-om**: *horodom*, *pośtom*, **-och**: *peskoch*, *pośtoch*, *kopaczoch*, *mest-coch*; 2) utrzymanie jako bezwariantowej normy dwusylabowej końcówki **-oju/-'eju** w instr. sg. rzeczowników żeńskich i męskich deklinacji **-a**-tematowej: *sestroiu*, *wodoju*, *kniahineiu*, *szyjeju*, *diadeiu*; 3) liczne przykłady zachowywania przez męszczyńców voc. jako żywej kategorii gramatycznej: *brate*, *kume*, *Witowte*, *cesaru*, *hospodare/hospodaru*, *kniaże*, *korolu*; 4) kontynuacja starej końcówki **-a** w nom. pl. neutrali twarżo- i miękkotematowych (wobec **-i/-y** północno-wschodnio-białoruskiego): *deła*, *wojska*, *pola*; 5) zachowywanie (w ograniczonym zakresie) form dualu, por.: *dwe lete*, instr. w postaci *oczyma*; **przymiotnik**: 1) normatywność dwusylabowej końcówki instr. sg. femininum **-oju**, np.: *Litowskoiu*, *łysoiu*, *małoiu*, *złoiu*, przy jej zredukowanej postaci **-oj** jako normie w pozostałych gwarach i języku literackim; 2) znaczna frekwencja końcówki **-yji/-iji** (obok uogólnionej **-yje**) w nom. pl. przymiotników męskich, np.: *czorny ludy*, *hornyi ludyie*, *prostyi lude*, *wiernyi raby*; **zaimek**: końcówka **-oje** w gen. sg. zaimków rodzaju żeńskiego wskazujących: *toje*, *onoie* i dzierżawczych: *moieje*, *naszoie*, *swoieie*, *twoieie*; **liczebnik**: obecność dualnej z pochodzenia końcówki **-ma**, stanowiącej bezwariantową normę instr. wszystkich grup liczebników, por.: *dwema*, *dwoma*, *szestma*, *dwanan-catma*, *dwadcatma*, *tysiaczma*; **czasownik**: 1) znaczna frekwencja końcówki **-mo** w 1. os. pl. imperatiwu, np.: *napijmosia*, *poiedmo*, *ratuymo*, *zmowmo* oraz jej normatywny, bezwariantowy charakter w conditionalu, w którym słowo posiłkowe *bychmo* jest skontaminowaną formą aorystu i końcówki praesens **-mo**, np.: *dalibychmo*, *abychmo derżali*, *sztobychmo pohoworyli*; 2) brak wygłosowej spółgłoski w końcówce 3. os. sg. czasowników koniugacji **-o/-e**, **-jo/-je** w futurum prostym: *naczne*, częściej w praesens historicum, np.: *nayde*, *oblaże*, *pomoże*, *prynese*, *zsiade*; 3) dominacja infinitiwu z sufiksem **-ty**, niezależnie od typu tematu: spółgłoskowego, por.: *osesty*, *zasesty* lub samogłoskowego, np.: *bity*, *budowaty*, *kniażyty*, *metry*, *potiahmuty*, *pustyty*, *rozlity*. Lokalizacją geograficzną ten typ bezokolicznika nawiązuje do gwar poleskich.

Słowotwórstwo Latopisu w mniejszym stopniu niż inne płaszczyzny języka dokumentuje rysy regionalne. W tym względzie paralelizm z zespołem gwar południowo-zachodnio-białoruskich wyrażać może zwiększona aktywność niektórych typów słowotwórczych, szczególnie reprezentatywnych dla tego podłoża gwarowego, np. przewaga formacji na *-nik* wśród formacji agentywnych.

Wpływy polszczyzny. O znajomości polszczyzny przez autora „Kroniki Bychowca” świadczą występujące w jej systemie gramatycznym i leksykalnym (por. Indeks form wyrazowych) polonizmy. Realizacje zachodniosłowiańskie (polskie) w zakresie **fonetyki** ujawniły się w badanym zabytku w wyrazach zawierających: grupy [-ro-], [-ło-], np.: *krolewstwiy, zwrotył, chłopski*; ɔ zwoalizowany jako [e]: *poselstwye, poselstwom*, przyimek *we (Lwowe)*; połączenie [-ło-] jako refleks *-ɫ-*, np.: *słońce, słońca*; [c] kontynuującego **gł'*, np.: *moc, pomocy*; pojedyncze formy bez epentezy [l], np.: *Brasław, namawiał*.

Struktura **morfologiczna** języka Latopisu zawiera również pewną domieszkę elementów polskich. W deklinacji rzeczownika zaznaczyła się spora liczba poświadczeń form na *-owi* w dat. sg., np.: *Koryatowi, Wasilkowi, -owie* w nom. pl. męszc. i neut., np.: *hetmanowe, panowe* oraz *-u* w loc. sg., np.: *meyscu, sercu, zdorowiu*. W słowotwórstwie przysłówków znaczne rozpowszechnienie uzyskały formacje na *-e*, np.: *cudnie, silnie, wiernie*. Fleksję werbalną wzbogacają zapożyczenia pojedynczych form, np.: *newem* lub typów fleksyjnych, np. praeteritum, w którym zredukowany czasownik posiłkowy zachował się w postaci ruchomych końcówek fleksyjnych: *ize-ś meł, a le-ś uczynił*. Wpływem polszczyzny tłumaczyć należy obecność w języku Latopisu konstrukcji futuralnych typu *ne maiet otniaty, maiut sterczy* oraz osobliwych konstrukcji składniowych z czasownikiem *powinien*: *powinien budet spryiaty, powinienom sterczy*.

Ze względu na historyczny charakter „Kroniki” niewiele pojawia się w niej słownictwa o podłożu regionalnym. Rolę słownika pełni **Indeks**, w którym zostały zlokalizowane wszystkie zapisane w tekście „Kroniki Bychowca” wyrazy w ich oryginalnej postaci graficznej, oddającej wahania fonetyczne i fleksyjne. Ich frekwencja pozwala z dużym prawdopodobieństwem ustalić pierwotną postać staroruską i zniekształcenia powstałe przy transliteracji łaćńskiej, jak również wpływy polskie i cerkiewizmy.

Dołączony do pracy **Aneks** zawiera próbę rekonstrukcji nie zachowanego tekstu cyrylicznego Latopisu. Została ona oparta na wynikach przeprowadzonej analizy pisowni i fonetyki zabytku oraz indeksie frekwencyjnym. Przy odtwarzaniu cyrylicznego pierwowzoru starano się uwzględnić złożoność problematyki ortograficznej okresu, w którym powstawał. Na tle fakultatywności zapisów i braku normy bezwariantowej systemu pisownianego języka starobiałoruskiego zaproponowane rozwiązania mogą się okazać kontrowersyjne, niemniej stwarzają możliwość porównania z innymi zabytkami piśmiennictwa cerkiewnoruskiego i ustalenia wzajemnych filiacji tekstów.

Przeprowadzona w pracy analiza pisowni, fonetyki, fleksji, słowotwórstwa i onomastyki dowodzi, że „Kronika Bychowca” jest zabytkiem silnie związanym z tradycją latopisarską WKL. Wynika z niej, że większość ujawniających się w zabytku zjawisk językowych charakteryzuje się zasięgiem ogólnoruskim, jednak w rozwoju niektórych z nich występują pewne osobliwości, które należy traktować jako cechy właściwe tylko pewnym regionom obszaru zachodnioruskiego. Ich identyfikacja i lokalizacja geograficzna wydają się być szczególnie istotne dla ustalenia genezy zabytku, wciąż wywołującej wśród historyków wiele polemik. Pewne cechy języka Latopisu, ich charakter i zasięgi arealne, wykazują wyraźny paralelizm z zespołem gwar południowo-zachodnio-białoruskich, co może stanowić językowe świadectwo potwierdzające tezę tych historyków, w opinii których ojczyzną „Kroniki Bychowca” było Księstwo Słuckie.

VIII. Indeks form wyrazowych

W indeksie zostały zlokalizowane wszystkie zapisane w tekście „Kroniki Bychowca” wyrazy w ich oryginalnej postaci graficznej, która ujawnia wahania fonetyczne i morfologiczne (fleksyjne). Ich frekwencja pozwala z dużym prawdopodobieństwem ustalić pierwotną postać staroruską i zniekształcenia powstałe przy transliteracji łacińskiej, jak również wpływy polskie i cerkiewizmy.

A

a 1–78

abo 8, 10, 11, 25, 59

Aburnasz 74

aby 6, 10, 12, 15–17, 20–23, 27–28, 32, 37–38,
41–44, 46, 48, 50, 52–53, 55–56, 58–63, 65, 75

Achmat 70

Achmatow 71

aczey 25

Aczgireia 56

aczkolwiek 11, 13, 20

Akijan 1

Akijanom 1

albo 51

ale 2, 10, 21, 27, 40, 43–44, 45, 52, 54, 58, 60–61,
66

Alexander 22, 29, 63

Alexandr 19, 64, 73

Alexandra 60, 62–64, 67, 71–72

Alexandro 49, 61, 64–65, 67–70, 72, 74–75

Alexandrom 64, 67

Alexandrow 66

Alexandrowaia 61

Alexandrowicz 42, 46, 61

Alexandru 70–72

Alkorańskomu 77

Alźbieta 63–64

Alźbietoiu 64

Andreia 38–39, 50, 53

Andreiem 38

Andreja 29, 32, 38–39, 53–54

Andrejem 24, 30

Andrejewicza 32

Andrejewy 37

Andrey 8, 22, 29, 36, 38, 53, 57, 76

Andruszku 55

Angiliju 1

Anheła 28

ani 8, 24, 41–43, 48, 50, 72

Anna 31

Annu 39

Anny 22

Antyoch 30

Antyochu 48

Apolon 1

apostoł 41

Archi Episkopy 32

Archimandrytu 32

arcybiskupa 57

arcybiskupom 64

arcybiskupowe 29

Assyryjski 30

astronom 1

astronoma 1

at tole 68

Atamanow 19

atamany 19

awedża 13

awet 45

awhusta 73, 76

Awhustyna 18

awždy 11

Ayragołu 14
Ayragołya 13
aż 1, 3, 7, 13, 17, 27, 56

B

bachmaty 35
baczeczy 1, 14, 66
baczuczy 60
bacz yli 39, 60, 74
bacz ym 42
Bahran ywskie 56
Bałakłay 6
baranow 42
Barbaroiu 64
Bartoszewiczu 67
baskaki 6
Baskaki 19
basza 67
Batyi 3
Batyia 4
be 42, 52
Bebroju 11
behajuczy 75
behał 61
behuczy 59
Belski 33, 74
Belskij 36, 68
Belskoho 29, 37, 67–68, 74
Beł horod 61
Bełczycy 5
Bełhorod 15
Bełhoroda 72
Bełhorode 72
bełok 39
Bełoweż 42
Bełuchu 37
Bełymhorodom 15
berek 3, 75
bereha 3
berehom 3, 75
Berestec 4
Berestey 25
Beresti 51, 74
Berestia 4, 6, 15, 25, 50, 57, 64
Berestiu 25, 51
Beresty 15, 70
beret' 45
berete 44
berezie 76
Berezyni 5, 47
beru 25
beruczy 19, 43
bez 2, 4, 11, 16, 20, 23, 36–37, 43, 51, 54, 61–63,
65, 67, 69, 73, 77
bez bojazno 67
bezakonnoho 9
bezbojazno 66
bezbożnoie 6
bezbożnych 56, 75
bezczestijem 71

bezczyslennoe 7, 9
bezczyslennoie 35, 47
bezczyslennoje 6
bezczysłenne 21
bezczysłenno 75
bezpecznie 13
bezprestanno 67, 70
bezwestno 67, 72–73
bezwinnu 47
beżasta 7
beżył 8
bi 7–8, 32, 52, 60
biachu 32
biaszeże 9
bidno 31
biehaty 30
Bielsko 55
Biełok 2
biełuiu 28
bihaty 32
biuczy 28
bijuczy 56
bili 15–16, 32, 56, 77
bilisia 7, 35, 47, 77
bił 22
Birutu 17–18
biskup 8, 75
Biskup 8
Biskupa 20, 44
Biskupem 22
biskupom 29, 64
biskupstwo 29
biskupy 29, 44
bit 32
Biteskirey 73
bitwe 39–40, 51, 59, 60, 78
bitwi 39
bitwie 57
bitwu 59, 77
bity 30–32, 54
Bitykirey 75
bitysia 52, 68–69, 76–77
Bityskirey 74
biwszy 30
bjet 30
bliższy 59
błahosłoweniie 9
błahowirnaja 61
błahowirny 73
bo 7–10, 13–14, 16, 18, 21, 27, 29, 31–33, 35, 41,
44–45, 49–52, 54–56, 58, 60–62, 65–66, 68–69,
73–76
Bobre 69
Bobruyskom 72
bobry 37
boczok 42
boh 11, 30, 35–36
Boh 5, 7, 12–15, 21, 28, 31, 46–47, 55
boha 2, 11, 30
Boha 11, 56, 69, 76

Boharodycy 34
 bohatoie 42
 bohatswo 7, 42
 Bohdana 59, 68, 70
 Bohi 24
 bohiniu 17
 bohom 8, 17
 Bohorodycy 71
 Bohow 22
 bohu 8
 Bohu 5, 60, 76
 boieczysia 56
 boiu 25
 bojaczysia 4, 69
 bojar 26, 30, 32, 68
 Bojare 15, 25, 27, 46, 53–54
 Bojarem 54
 bojarja 30
 bojary 21, 30–31, 35
 bojaryn 9
 Bojaryna 38
 boju 77
 Bolasława 10
 bolaszcza 8
 boleźń 30
 bolsz 16, 38, 41, 51, 76
 bolsze 23
 bolszey 39, 69
 bolszoie 54
 bolszom 49–50
 bolszy 8, 33, 77
 bolszyie 68
 Bołkowoje 51
 Bołobana 47
 bołote 77
 bołoto 60, 73
 bołotu 59
 Bor 51
 Borejkwiczu 35
 Bork 2
 Borka 2, 5
 borode 45
 borody 40
 boronili 75
 boronilisia 33
 boronit 13
 boronity 13, 15, 19
 boru 51
 Boruta 8
 Borys 5, 42, 46
 Borysa 5, 53
 Borysow 5
 Borysowe 68
 Borysowicz 36, 62
 Borysowu 47, 68
 borzde 24, 50–52, 55–59
 borzymi 6
 boy 5, 7, 13, 15, 25, 35, 46–47, 52, 66, 68–69,
 72–73, 76–77
 Bozskoy 22
 Bożaia 22, 69
 Boże 75
 Bożoho 17, 28, 44, 73
 Bożoy 18, 20
 bożskoie 29
 Bożyi 8, 9, 41
 Bożyia 74
 Bożyiaho 39, 63, 67, 71–72, 75
 bożyie 28, 30
 Bożyie 49, 76–77
 Bożyieiu 47, 60
 Bożylim 59, 66, 71, 73
 bożyiu 54
 Bożyiu 21, 34, 60, 73, 76
 Bożyjaho 70
 Bożym 45, 63–64
 bractwa 44
 bractwe 52
 brak 32
 Brancow 67
 Branesk 56
 braniu 7
 Bransk 67–68
 Bransku 56
 brań 7, 12, 58
 Brańcy 36, 67
 Brańsk 55
 Brańska 15–16
 Brańskim 15
 Brańskoie 67
 Brańsku 15–16
 Braśławia 65
 Braślawł 20, 65, 67
 Braślawla 67
 Braślawlem 65
 Braślawli 47, 67
 Braślawlskoho 72
 Braślawlu 3, 20, 47
 Braślawły 3
 Braślawskoho 64
 brat 2–3, 5, 11–13, 18–19, 22, 26–27, 36, 40, 42,
 44–45, 55, 61, 64, 71
 brata 2, 9, 12–13, 18, 22–23, 29–30, 34, 40, 43–47,
 55, 57, 63, 65–66, 72, 74
 bratanicza 37, 47
 brataniczow 29
 bratanka 45
 bratanku 23, 24
 brate 9, 11, 26, 33, 38, 40–42, 44
 braterskoy 18
 bratia 40, 59, 74
 bratieju 24
 bratii 59–60
 bratiu 18
 bratij 8, 13, 18, 60
 bratija 13
 bratiju 7, 8
 bratiu 12
 bratom 7, 18, 23–24, 31, 36, 43–45, 64–65, 72
 bratow 19, 55

bratskuui 33
bratstwo 43
bratu 10–11, 18, 23, 25, 33, 39, 41–43, 45, 64–65
braty 13, 19, 41
bratyeu 12
bratyi 19, 55, 60
bratyia 35
bratyieiu 12, 24, 30, 35
bratyiu 32
Buczacki 20
Buczackoho 20, 72
budem 70
budesz 41
budet 2, 11, 13, 17, 26, 28, 38, 43–44, 69
budia 9
budowat 1
budowaty 22
budu 21, 41, 43
buduczy 3, 5–6, 10–14, 16–17, 20, 27–30, 32, 34,
37, 41–42, 44, 50–58, 61–62, 68, 70–71, 75
budut 37, 41, 66
budut' 37
Buh 65
Buhu 65
bukowinach 66
bukowine 66
bukowiny 66
Burnasz 75
bury 75
by 13, 21, 25, 36, 42, 51–52, 60
bych 20, 42, 45, 65
byli 1, 4, 10–11, 16, 18–20, 22–26, 28–29, 31,
36–37, 39, 41–46, 50, 53, 57, 60–68, 71–73, 75
był 2–3, 5, 10, 12–17, 20–23, 25–28, 30–31, 33–43,
48–60, 62–69, 72–75
była 17, 20, 23, 26–28, 30–31, 33, 36, 41, 43–44,
51, 58, 62, 66
było 1, 12–13, 16, 22–24, 27–28, 31–32, 35, 45, 49,
52, 54, 58, 62–64, 68–69, 72–73, 77
byst 5, 8–9, 30, 34, 46–47, 50, 61, 69, 72
bysza 8, 73
byt 9, 42–43, 45, 52, 57, 76
byt' 42–43
bytnosty 44
byty 8–11, 13, 18–19, 21, 23–24, 33–34, 38, 41–42,
45, 52, 54, 58, 62, 65, 77
byw 8, 54
bywachu 71
bywali 43
bywat 27
bywaty 52
bywszu 45
bywszy 11, 62, 72–73

C

całosty 27, 41
całowania 63
car 6, 35, 56, 61–62, 70–72, 74
Car 3, 35, 42
cara 6–7, 34–35, 56, 66–67, 71–74

carem 6, 35, 72
carewicz 70, 73
carewiczom 76
carewiczzy 75–77
carstwa 34, 56
carstwe 35, 56
carstwo 35, 56
Carycy 72
Cebre 77
Cebrom 78
Cebry 77, 78
cełoho 1
cełosty 5–6, 21, 52, 57, 73
cełowanie 63
cerkow 5, 10, 12, 29
cerkownymi 29
cerkwi 21, 40, 63, 73–74, 76
Ceryna 76
Cesara 42–44
cesarom 67
Cesarskom 43
Cesarskuui 43
Cesaru 43
Cezarinus 1
Chaczybeia 19
Chalecki 71
Chaleckoho 71
Chaleckomu 71
Chazak 72
chleb 56
Chlepen 63
chłopski 48
choczesz 66
hoczu 42
chodiat 76
chodiat 24
Chodkiewicza 60
chodyli 78
chodył 27, 30
Chołma 9
chołop 23
chołopa 23–24
chorobi 75
choroby 62, 66
choromy 30
choroszo 2–3, 14
choruhwey 40
choruhwi 21, 40, 62
chotia 7–9, 59, 66
chotiaczy 3, 6–7, 9, 13–14, 19, 21, 28, 31, 38, 41,
48–49, 52, 57, 59, 61–62, 66, 76–77
chotiat 8, 76
chotiel 21
chowaiut 28
chowal 6, 14, 27
chowal' 17
chowaty 17
Choynic 60
chożywali 26
chożywało 6

chrabroie 69
 Chreptowicz 69
 Chreptowicza 68
 chrestyanskuiiu 30
 Chrysta 77
 chrystianech 54
 chrystianom 7
 chrystianskoie 30
 chrystiańskuiiu 41
 Chrystolubiwy 73
 chrystyan 22, 30
 chrystyanom 30, 70
 Chrystyanski 22
 chrystyanskuiiu 30
 chrystyanstwa 22
 Chrystyanstwie 9
 chrystyanstwu 73
 chrystyany 22
 chrystyanych 8
 Chrystyjańskimi 43
 chrystyianech 27
 chrystyianki 20
 Chrystyianskuiiu 29
 chrystyianstwo 56
 chrystyianyn 42
 Chrystyjańskaja 12
 chrystyjańskoie 30
 chrystyjańskuiiu 41
 chrystylisia 29
 chrystyty 41
 chto 13, 75
 chwaleczysia 35
 chwalena 17
 chwalili 2, 56
 Chwała 60
 chwału 28
 Chwoynic 59
 Chwoynicach 59
 cnotu 14
 Columnow 17
 cudne 14
 cudneyszaia 37
 cyłowanije 30
 czad 24
 Czartoryiesk 22
 Czartoryiski 49
 Czartoryskoho 50
 Czartoryskomu 49
 czas 3–4, 6, 12, 16, 19–21, 28, 32, 36, 42, 48–50,
 58–69, 71, 73–74, 76–77
 czasech 2, 13, 16
 czasow 22, 77
 czast 2, 58
 czasto 20, 23
 czasu 3, 10–11, 16, 20–21, 29, 33, 41, 43, 51–52,
 58, 60–62, 66, 76
 czasy 20, 56
 Czech 40, 70
 Czecha 70
 Czechow 43, 47, 70
 Czechowe 59, 70
 czehoż 33
 czełoweku 62
 czełowieki 24
 czełowieu 49
 czełowik 9, 37, 42
 czełowika 13
 czełowiku 74
 czepmi 35
 Czercech 12
 czerez 13–14, 21–22, 28, 38, 41, 43–44, 51–52, 56,
 60, 65–67, 70, 73, 77
 Czerkasom 34
 Czerkasy 16, 34
 Czerleny 20
 czerlenych 60
 czerncy 10, 19
 Czerncy 12
 Czernec 13, 34
 czerneczieski 10
 Czerneczieski 13
 czernicy 5
 Czernihow 4, 6, 22
 Czernihowom 68, 71
 Czerncy 9
 Czeskieie 61
 Czeskije 61
 Czeskim 42–43, 63
 Czeskimi 43
 Czeskoho 58, 60
 czest 31, 45, 55, 72
 czest' 31
 czesten 32
 czestiju 21, 32, 46, 62
 czestiu 8, 40
 czestna 12
 czestno 6, 16, 31–32, 53
 czestowali 57
 czestowawszy 6, 29, 55–56
 czesty 32
 czestyiu 32, 42, 56–57, 64, 73
 czestyju 35
 czetwer 63, 73
 czetwertioie 61, 64
 czetwertuiiu 41
 czetwerty 11, 19, 22, 61, 63, 76
 czetyrnadcaty 73
 czetyrysta 39
 człowik 42
 czoho 31, 45
 czołom 15–16, 22, 34, 51, 53–54, 56
 czom 63
 czornuiiu 13
 czornych 53
 czornymi 53
 czotyrech 4
 czotyrnadcaty 60
 czotyry 1, 9, 16, 19, 25, 46
 czotyrysta 44, 63–64, 67
 czto 7

czty 64, 74
czudny 34
czudo 30
czudotworenijem 30
czużoziemcy 70
czy 53
czym 42, 49
czyn 9–10, 13
czynili 30, 42, 71
czynił 8, 10–12, 27–28, 42, 48–49, 72
czynity 22–23, 45, 72–73
czyniwał 8
czynom 32
czysle 57
czysto 25–26
czystost’ 17
czystość 17

D

da 7, 17, 24, 26, 36, 47, 57, 78
dadutsia 25
daiu 24
daiuczy 21, 28
daiut 39
dajem 25
dajete 38
daley 69–70
dali 5, 16, 18, 20, 22, 24, 29, 31, 41, 49, 51, 53, 74
dalibychmo 26
dalisia 33, 48, 68
dalnij 56
dalnych 50
dał 2–6, 8, 11–14, 17, 20–21, 23–28, 31, 34–36, 43,
46, 52–53, 55–56, 65, 70, 74
dam 20
Damiana 75
dan 11
dani 19
Danilia 10
Daniła 7, 47
Daniło 7–8, 68
Daniłom 7
Daniłowi 9
Daniłowicza 9
Daniłowu 8
Daniłowym 8
Daniłu 7
Daniłuże 7
dano 22, 65
darmi 7
darował 21, 44
darowasz 44
darowawszy 28, 35, 42
dary 8, 21, 29, 35, 42–44, 64, 72
dast 21, 23, 46, 54–56, 61, 74–75
dast’ 21
daty 19–20, 65
datysia 53
dawali 38–39, 65
dawał 6, 26, 42, 72

dawaty 23, 38–39
Dawidom 23
dawszy 4
Dawyda 30
day 21
dedycze 19
Dedygoldowicza 46
Dedygołdowicza 43
dekabra 61
dela 7
delity 18
deł 32–33, 55, 77
deła 24, 32
deło 71–72, 75
deły 32
den 10–11, 24, 42
deń 9, 21, 35, 47, 57, 63, 70, 73, 76, 78
derewennomu 32
derewenny 32
derewo 27–28
dernał 49
derżaczoho 13
derżaczy 31
derżali 25, 49, 52
derżał 19–20, 24, 26, 28, 33–34, 41–42
derżat 4, 52
derżaty 20, 23, 34, 49–50, 53–54, 61, 67
derżawcu 64
derżu 45
derżysz 45
desiat 11, 39, 76
desiatoie 37, 71
desiaty 67
Desne 71
detey 41, 45, 63
deti 33
detmi 28, 33, 70
dety 36, 41, 45
dewatsotnoie 39
dewera 12
dewetsot 35
dewetsotnoho 44
dewiat sotnoie 61
dewiatdesiat 61, 63–64, 67
dewiatoho 61
dewiatoie 36, 61, 67, 70
dewiatsot 37
dewiatsotnoie 48, 54, 61
dewiatydesiat 64
dewic 5
dewictwo 5
dewiczziu 28
dewka 17, 20, 37
dewku 17, 27
dey 17, 32, 52
diadi 54
diadia 11, 56
diadiu 26, 56
diadj 52
diadka 12–13

diady 13, 19, 33, 51–52, 54
 diak 64, 72
 Diakolnym 49
 diakom 68
 Diakony 16
 diawoliu 10
 diawołu 48
 died 61
 ditey 2, 41
 ditia 14
 dity 41, 54
 dla 5, 10–12, 18, 20, 27–28, 30, 32–33, 37–39, 41,
 44–45, 51, 53–54, 57, 62, 66, 75, 77
 Dmitreiwiczu 32
 Dmitreiu 72
 Dmitreja 19, 74
 Dmitrejewicza 32, 53
 Dmitrey 4, 7, 22, 36, 71–72, 74–75
 Dmitrowicza 29, 31
 Dmitryia 70, 72
 Dmitryiem 20
 Dmitryiewicza 31–32
 Dmitryiewiczom 37–38
 Dnepr 34, 71
 Dnepru 71
 Dnepry 53
 dnes 49
 Dnestr 66
 dni 9, 15, 33, 46, 53, 64–65, 69, 72, 76
 dnia 18, 34–35, 37, 44, 46, 57, 62, 68, 73, 76, 78
 do 1, 3–7, 9–13, 15–24, 26–29, 31–32, 34–46, 49–77
 dobre 62, 68–69
 dobroho 57
 dobroje 23
 dobrom 41
 dobrowolna 28
 dobroy 20
 dobry 25, 64
 dobryj 34
 dobył 20
 dobytkom 7, 21, 35, 70, 73–74
 dobytok 9
 dobywaiut 24, 70
 dobywali 70
 dobywał 58
 dobywanie 70
 dobywały 27, 30–33, 76
 dochodia 47
 dochody 19
 dochodyli 43
 doczka 5, 19–20, 28, 31
 doczkami 64
 doczki 20, 31, 37
 doczku 5, 12, 16–17, 19–20, 22–23, 28–29, 39, 63
 dohledeli 69
 dohnali 72
 dohonili 76
 dohoniwsze 76
 dojechali 40
 dokonat 10, 49, 63
 dokonat' 58
 dokonczaiem 26
 dokonczaiut 18
 dokonczania 20, 63
 dokonczanie 63, 70
 dokonczanii 20, 30
 dokonczanije 30
 dokonczawszy 66
 Dokudowi 33
 dołho 35
 dołoni 28
 dołzey 26
 dom 22
 domnimali 69
 domowych 42
 domy 7
 domyslaetsia 73
 dondeże 35
 dopomoczy 42
 doradyła 26
 dorodnoie 14
 doroha 66
 dorohach 77
 dorohami 39, 66
 Dorohickim 51
 Dorohiczyn 4, 25, 27
 Dorohiczyna 24
 Dorohiczynu 24–25
 dorohim 21
 Dorohobuskoho 53–54
 Dorohobuzom 68
 Dorohobużu 68
 dorohoho 27
 dorohoiu 66–67, 73
 dorosłoho 13
 dorostał 12
 dorostet 28
 dosłuchaty 40
 dostał 52
 dostało 23
 dostatok 42
 dostowirno 49, 51–52, 57, 65
 dostoynoe 32
 dostoynosty 27
 doswiadczenia 57
 doszedsze 72
 doszli 1, 73
 doszło 77
 doszodszy 67
 dotknułsia 28
 dowedałsia 4, 51
 dowedatysia 76
 dowedawszysia 71, 76
 Dowgierd 48, 52, 55
 Dowgierdowy 52
 Dowgird 50
 Dowgirda 49
 Dowgirdom 50
 dowiedałsia 4, 19
 dowiedałsie 11

dowiedawszysia 57, 73
Dowmant 13
Dowmont 11–13
Dowmonta 12–13, 52
Dowmontom 12–13
dowodyt 21
Dowoin 4
Dowoynow 28
Dowoynowa 27
Dowsprunkow 1
Doynowskim 11
doyty 9
dozwoleniem 19–20
dożdat' 58
drewcy 77
drewle 8
drewo 28
Droźdu 74
Droźdzy 74
Drucki 7
Druckije 33
Druckim 4
Druckomu 72
Drucku 4, 33, 36, 74
Druckuiu 4
Druczane 4
Druczysk 4
druhi 2, 4, 11, 14–15, 17, 22, 56–57
druhij 6, 9
druhija 8
druho 2, 4–5, 24, 37, 57, 62–63, 72, 76
druhoia 24
druhoie 41, 46, 61, 65, 67
druhoiu 26, 73
druhoy 15
druhuiu 22, 39, 42
druhuj 12
Druhuj 5
družbach 23
družbe 35
družyne 35
družynie 6, 15
dszczer 9, 31
dszczy 9
dubasných 3
Dubisoju 2
Dubisu 1
Dubisy 1
Dubnia 28
dubrowami 16
Dubrowenskiie 39
Dubrowickomu 72
Dubrownym 39
dubrowy 2
dufane 60
dumasze 9
dumaty 9, 30
dume 52
dumu 9
dumy 27
Dunay 62
Duński 42
Duńskoie 1
Duńskom 1
dužey 42
dwa 24, 33, 37, 44–48, 51, 60
dwadcat 39, 61–63, 73
dwadcatma 75
dwanadcat 22
dwanadcatoho 35, 73
dwanancatma 1
dwanatcatoie 39
dwe 14, 23, 25–26, 36, 62, 64, 69, 77
dwema 48, 50, 64
dwerey 44
dwery 49
Dwine 47
Dwinu 3
dwoie 77
dwom 63
dwoma 56
dwor 20, 34
dworan 59, 65, 68, 72–73, 77
dworane 73, 76
dworania 8
dworanina 49
dworanom 53
dworany 64, 72
dwore 67
dworno 68, 75
dwornioie 70
dwornomu 55
dworny 40
dwory 76
Dwory 34
dworyszczy 20
dwóch 17, 29, 40
dwuch 2, 5, 11, 26, 48, 61, 69
dwuchnadcaty 67
dyw 28
dywery 8
dywilisia 69
dywiłsia 28
dywnoho 70
dywny 17
dywnych 2
dywnym 21
dywnymi 35
E
Ejkszewi 4
Ekszys 4
episkopy 32
Erdiwił 4
Erdiwiłu 4
Erdywida 8
Erdywidu 7
Erdywił 4
Eyksza 4

Eykszyski 4
Eykszyszkomu 4

F

Fedka 63–64
Fedor 19, 22, 33, 36
Fedora 33, 47, 74
Fedorom 75
Fedorowa 20
Fedorowicza 70
Fedoru 33, 72, 74
Fladra 12
Fladry 12
fortundiwe 17, 60
Franciszka 29
Franciszkan 20, 22
francuskije 67
Francyiu 1
Fredrycha 28
Fredrykom 64
fryzy 39
Fteodosia 34
Ptoma 34
fundował 29, 41

G

Gasztolt 4, 14, 20–22, 40, 50–52, 54–55, 58, 60–61, 73
Gasztolta 17, 40, 52, 54
Gasztoltowa 53
Gasztoltowicza 61
Gasztoltowiczu 20, 55
Gasztoltu 20, 50, 52, 55, 57
Gdanski 58
Gdanskoie 58
Gdanzczanom 58
gdy 60
Gidymin 14–17, 32, 44
Gidymina 14, 16–17
Gidyminom 15
Gidyminowicz 20
Gidyminu 14–17
Giedrow 13
Giedroytia 12
Giedroytskim 11
Giedroyty 11
Giedrus 11, 13
Giembuta 3
Gilia 1
Giligin 11
Giligina 11
Gimbut 3
Ginbut 3
Ginwił 5, 13
Ginwiła 5
glejtech 19
gleytownyie 19
Głogowa 60–61
Golcewicza 46
gołd 62

gołdownikom 62
Grawża 4
Growzyszkam 4
Growżys 4
Growżyszki 4
Grumpia 4
Grumpiuż 4
gubernatorem 29
gwałtom 12

H

Halicki 10
Halicza 9
Haniulewu 24
Hannu 17
hańboiu 71
hat 77
hatmi 77
haty 77
hay 8
hde 1–3, 10–11, 16, 19–20, 22, 28, 38, 49, 51, 76
hdez 1–2, 13, 32, 40, 42, 44, 62, 65, 75
Herasima 47
herb 13, 28
herbom 74
herbow 43–44
herbu 1, 27
herby 43–44, 58
Hermana 68
hetman 14, 39–40, 69, 71, 73, 75, 77
hetmana 14, 17, 59, 68–69, 75
hetmanom 60, 65
hetmanowe 40
hetmanstwo 65, 77
hinszty 35
Hirnin 70
Hirnina 71
Hleb 5, 35–36
Hleba 5, 31, 34, 53
Hlebowicza 69, 72, 74
Hlebu 34–35
Hlinskoho 73–75
Hlinskomu 70, 72, 75, 77
Hliński 75
Hłaszya 60
hławami 30
hławu 30
hnali 69
hnał 77
hnew 21, 28, 74–75
hnewem 65
hnewno 22
hnewom 59
hnewu 45, 54
hnezde 17
Hneznenskaho 57
hniw 54
hniwaysia 37
hniwu 37
hod 5, 14, 19, 23, 38–39, 53, 56–57, 62

hodnoho 13
 hodny 13
 hodnym 14
 hodu 17, 41, 54, 56, 62–63, 67, 72, 74
 hody 44, 53, 56, 61
 hodyny 37
 hodytsia 18, 42
 Holszan 11, 50
 Holszanski 50–51, 74
 Holszanskim 11
 Holszanskoho 16, 47, 50
 Holszany 11
 Holszańskoho 29, 37, 39
 Holszu 12
 Holszys 13
 Holszys 11
 Holubin 72
 hołodowaty 66
 hołodownik 38
 hołod 67
 hołosom 21
 hołowach 34, 47
 hołowami 22
 hołowoiu 54
 hołowu 5, 7, 14–15, 31, 59–60, 72, 77
 hołowy 24, 49, 76
 Homlem 68
 honec 18, 24
 honiaczy 78
 honiat 59
 honili 32, 72, 76
 honiszasia 8
 hońca 18, 24
 hora 16
 horach 2, 71
 horam 71
 horami 11
 horazd 23–24
 horażdo 68
 horbaty 22
 Horbatym 24
 hordostmi 76
 hordostyiu 9
 hordyty 8, 41
 hore 11, 17, 19, 21, 32, 44
 horko 54
 hońto 48
 hornostaia 73
 hornostajew 39
 Hornostajew 2
 hornyi 53
 horod 2, 4–6, 11–20, 23–24, 27, 30–36, 38, 46, 49,
 50, 52, 56, 58, 61, 63–64, 67–68, 70–71, 73, 75
 horoda 5, 11–12, 14, 16, 27, 30–35, 38, 47–48, 53,
 66, 71, 73, 76
 horodach 7
 horodcom 5
 horode 27, 31–33, 35, 41, 45, 53, 65, 71, 73, 75
 horodech 4, 6–7, 9–10, 20, 50, 63
 Horodeckoho 64
 Horodeń 4, 5
 horodkom 73
 Horodna 6, 24–25, 31, 62
 Horodne 24–25, 31, 62–63
 horodniami 32
 Horodnu 24–25
 horodom 6, 15–17, 20–21, 33, 38, 50, 71, 76
 horodow 6–7, 15, 18, 56, 63
 horodowyja 16
 horodu 2, 5, 10, 12, 15, 21, 30–34, 48, 54, 63–65,
 67–68, 71, 73
 horody 4, 10, 17, 19–21, 25, 38, 40, 49, 50–52, 55,
 58, 63, 65–68, 71–73
 Horodyszczom 76
 horoiu 44
 horožane 15
 horožanie 16
 horožań 12
 horszy 12
 horu 4, 11, 16, 27, 32
 hory 2, 9, 11, 16, 18, 32, 65–66, 77
 Hospoda 76
 gospodar 4, 13, 15–16, 36, 52, 58, 60, 63, 65, 75
 gospodar 2, 4, 10–11, 13, 16, 39, 44–45, 49,
 52–53, 57, 62–63, 75
 hospodare 52
 hospodarem 10, 11–12, 15, 29, 38, 45–46, 50–51,
 53–54, 58, 62–63
 hospodarey 64
 hospodarski 75
 hospodarskije 73
 hospodarskim 14
 hospodarskoie 75
 hospodarskuiu 60
 gospodarstwa 13, 19, 56–57, 63
 gospodarstwe 18, 63
 gospodarstwo 20
 gospodaru 15, 17, 21, 36, 43, 52–53, 57–58, 63,
 65, 75
 hospodary 38
 hospodoiu 10
 hospodyczycza 9
 Hospodyne 37
 hostey 42, 44, 47
 hosty 42
 hotowań 42
 hotowili 59
 howoryty 25, 36, 41, 45
 hrad 8, 30
 hrada 49, 51
 hradom 32
 Hradom 29
 hradu 73
 hrady 7
 hramotami 23, 70
 hramotu 33
 hramoty 24, 48, 50, 52
 hranicu 3, 21, 28, 38
 hranicy 6, 27, 62, 66
 hrazi 59

hraziu 69
hrebli 77
Hreczeskoho 42
Hrehoriewiczza 64
hrobi 5
hrobu 34
hrych 59, 73
Hryczynskoie 73
Hryhorey 69
Hryhorjewicza 63
Hryhory 9, 10
Hryhorya 9
Hryhoryewi 9
Hryhoryia 68
hrywali 3
hubku 21
huby 6, 49
huf 40
hufu 40, 59
hufy 40, 59, 77
hur 64
hynsztow 39

I

i 1–35, 37, 39–44, 46–51, 54–56, 60–61, 63, 65–66, 70–71, 73
ia 13, 20, 25, 28, 37–38, 41–43, 45, 65, 75
iadał 56
iak 45, 48
iakiie 48
iako 7–8, 31, 45, 49–51, 55, 58, 62–71, 75, 77
iam 40
iamy 40
iawilisia 37
iazynom 3
ich 2–3, 5–9, 11–12, 15–19, 22–24, 26, 28–29, 31–32, 35, 37–38, 40–41, 43–44, 48–50, 52–55, 57–64, 66–69, 72–73, 75–77
ide 7–9, 66, 69–70
idem 30
idet 9, 21, 25, 30, 34, 46, 56
iduczy 21, 27, 32, 48
iducznych 76
iduszczu 9
iduszczym 66
idut 69, 71, 75–76
iechali 48, 54, 76
iechał 10, 14, 28–29, 42, 50, 52
iechasz 8
iechaty 44, 51, 72
iechawszu 63
iechawszy 56
iedet 25
iednomyslenno 53
ieduczy 21, 36, 50–51
iedynoduszno 69
iedynomyślenno 58
ieho 1–19, 21–41, 44, 46–74
ieie 5, 12, 14, 20, 28, 31, 36–37, 41, 44–45, 58, 63–64
iemu 2–3, 5–6, 8, 10–17, 20–23, 26–31, 33–35, 37–38, 40, 43, 45–46, 48–51, 53–58, 60–63, 65–70, 72, 75, 77
iesi 25, 42, 49
iesmy 21, 41
iest 4, 11, 14, 17–18, 21, 28, 37–38, 41, 43–44, 48–49, 60, 63, 66, 68, 75, 77
ieste 22, 44, 45, 68
ieszcze 10, 13–14, 24–26, 41–42, 45, 48–53, 55–58, 66–68, 73, 76, 78
iey 23, 28
iezdeczy 18
iezdiaczy 11, 78
iezdyli 57
iezdyty 62
ieźdzywał 20
ieże 8, 30
ihre 8
Ihumen 56
Ihumeny 16, 32
ili 18
Ilinicz 74
Ilinicza 59, 74
Iliniczom 74
Ilzu 10
im 2, 4–5, 7, 9–11, 13–14, 18–20, 22–23, 28, 30–32, 38, 40–44, 46–47, 49–50, 52–53, 56, 58–59, 62, 64–69, 74–76
ima 7–8
imaiuczy 30, 73, 77
imali 76, 78
imał 48
ime 8
imen 47
imena 13, 36
imenem 1–2, 4–6, 8, 11, 14, 16–17, 28–29, 36, 38, 55–56, 62–63, 68
imienie 14
imenij 53
imenije 7
imenom 70
imet 13, 23
imi 70
imia 2–3, 5, 10, 12, 16–18, 20, 22, 26, 29, 49, 61, 64–65, 67, 72
imijut 7
inaczey 21, 40, 43
inde 39, 41
innoho 53
innych 2–3, 26, 30–32, 42, 44, 46–47, 51, 54–55, 57, 60, 63, 66–69, 74, 76
inni 10, 27, 29, 32
innym 21
innymi 32, 35, 66, 68, 70
ino 19
inoho 9
inszoho 41
inszych 3, 15, 22, 42, 46, 49, 60
inszyie 26, 36, 50
Irod 12

Irodu 48
Iryka 58, 60–61
Irykowo 60–61
Irykowy 59, 61
Irykowym 59
isceli 30
iskaty 46, 49, 54
Iskolt 76
Iskolty 73
ispowidaiet 53
istynno 76
Isus 76
ity 7, 65–66, 69
iuże 30
Iwan 16, 22, 33, 36, 40, 51, 54, 58, 61, 63–64,
67–68, 74
Iwana 29, 31, 34, 37, 39, 46, 47, 54, 56, 59–60, 64,
72
Iwaniu 62
Iwanowicz 67–71, 74
Iwanowicza 35, 47, 65, 67–68, 72, 74
Iwanowiczom 20
Iwanu 52, 55, 57, 63–64
Iwaszko 58, 60
iz 4, 33
izbach 30
izbawlen 8
izbi 9
izbiwaty 9
izbra 53
izbrawszysia 76
izhibe 37
izhna 7
Izmailitian 56
Izufow 34
izwolili 77
izwolił 66
izwoliwsze 69
izymali 47
izżenezs 8
iż 1–2, 4–7, 9–17, 21–22, 24–25, 27–30, 37–46, 49,
53, 57, 60, 62, 65–66, 69, 74, 76

J
ja 17–18, 20–21, 24, 28, 35, 37, 41–43, 45
jadowituiu 56
Jadwihu 28–29
Jagiejto 22
Jagieło 23
Jagiełowy 26
Jagieyło 25
Jagoyła 23–26, 28–30, 37, 40–46
Jagoyło 23–29, 31, 33, 36–37, 39–45
Jagoyłom 23–24, 36, 40, 43
Jagoyłowa 50
Jagoyłowe 44
Jagoytu 24–29, 31, 33, 36–37, 39, 42–45
jajcom 21
jak 7
jako 7, 8, 30, 44, 66, 77

Jakowa 67
Jakowu 67
jałowic 42
jamach 40
Jamontu 35
jamu 30
jamy 39
Jan 40, 50, 52, 55, 60, 70
Jana 40, 50, 52–54, 59, 68, 71–72
Janowicza 63, 65, 74
Janowskoho 70
Janusz 25
Janusza 25
Januszowoy 51
Januszowuiu 23
Jarosława 46, 47
Jarosławicza 72
Jasełdy 6
Jatweze 8
Jatwezey 7
Jatwezi 7–8
Jatwezkij 11
Jatwizskim 11
jawiłby 23
jawno 8
Jazyk 68
jazyka 12
Jazyka 68, 76
jazyku 12
jechali 44
jechał 16
jechaty 10, 16, 34
jechawsze 64
jeho 2–4, 6, 8–10, 17, 21, 23–25, 27, 29–30, 33–36,
38–40, 42–44, 47, 50, 54–56
jeie 5, 17, 28, 45
jeje 18, 32, 72
Jelnoie 68
jemu 2–3, 5, 8, 10–13, 15–18, 24, 31, 33–34, 36,
38–39, 43–46, 54, 56, 60, 68
Jerdywił 4
Jerdywiłu 4
Jerusalimski 12
Jerusalimskomu 48
jesi 20
jesmy 13, 24, 42
jest 2, 7, 13, 28, 38, 45, 65
Jewna 18
Jewnutewicza 31
Jewnutey 18
Jewnutia 17–18
Jezerem 13
Joana 42
Julian 30
Julianus 1
junia 37
Jurborku 2–3
Jure 2
Jurij 5, 36
Jurj 19, 22, 33, 35, 50–51, 54, 68, 73, 76

Jurja 9, 19, 30, 36, 38, 46, 48, 50, 52, 54, 64, 68,
 73
 Jurjewicza 60, 64
 Jurju 34, 54, 72, 74
 Juroius 2
 Juszka 46

K

k 7–10, 13–19, 21, 23–35, 38, 41–53, 55–57, 59–68,
 70–73, 75–78
 kady 37
 kak 5–6, 23–26, 37, 39–45, 49, 52–53, 57, 59, 62,
 66, 69, 77
 kakoby 9, 48, 60
 Kałuhu 55
 Kamencu 20
 Kamenec 19–20, 25
 kamenecki 20
 kamenta 27
 kamenjem 41
 kamennuiu 5
 Kameńca 20, 67
 kamkami 35
 kamo 9
 kanclera 72
 Kanew 16
 kanoniki 29, 41
 kaplicy 63
 kapłan 49
 Karaczewe 17
 Karaczow 6
 karał 48
 karany 22
 kardynałom 64
 kazali 40, 68, 76
 kazał 6, 28, 32, 40–41, 47, 49, 59, 62, 65–66, 72,
 77
 Kazani 74
 Kazanski 70, 74
 Kazanskoho 74
 kazili 22
 kaził 15, 38
 Kazimera 51
 Kazimir 19, 28, 51–63
 Kazimira 37, 50–52, 54–55, 56–57, 59–61, 63
 Kazimirom 51–52, 63
 Kazimirowi 17
 Kazimirowu 39
 Kazimiru 51–56, 58, 60, 66
 kaził 52
 każdomu 75
 każeczy 38
 każyte 32
 Kernowa 16
 Kernuse 3
 Kestutewiczu 48
 Kestutey 18, 23–25
 Kestutia 17, 22–23, 25–26, 33
 Kestutiewu 25
 Kestutij 23

Kestutiu 17–18, 23–26
 Keystutey 17
 Keystutiu 18, 23–25
 Keystuty 17
 Kezgał 50–51, 53, 58
 Kezgayle 53
 Kezgayła 50
 Kezgayłowa 43
 Kezgayłowych 50, 52
 Khrawżu 4
 Khrumpia 4
 Kiernow 11
 Kiernowa 11, 13, 16
 Kiernowie 12, 14, 48, 50
 Kiernowom 3
 Kiernus 3
 Kiernusa 2–3
 Kijane 15
 Kijanie 16
 Kijanina 49–50
 Kijew 4, 15–16, 22, 34, 56, 61
 Kijewa 4, 15, 34, 61, 72
 Kijewe 34, 61
 Kijewi 34
 Kijewom 15, 71
 Kijewskaja 61
 Kijewski 4, 7, 15, 61, 72, 74
 Kijewskiie 16
 Kijewskije 16
 Kijewskimi 16, 56
 Kijewskoho 15–16, 46–47, 72
 Kijewskoie 74
 Kijewskomu 16
 Kijewu 34–35, 47
 kijow 27
 Kijowskoie 29
 kiju 27
 Kiliju 61
 kilka 65
 kinuli 27, 49
 kinulisia 49, 59
 kinuł 27
 kinułsia 45
 Kipryan 32
 Kirey 70, 72
 Kirjem 67
 Kiszka 68, 73, 77
 Kiszki 74
 Kiszku 75
 Kitawra 13
 Kitawrasow 14
 Kitowrasowa 1
 Klapik 72
 klasztor 18, 20, 22
 klasztora 22
 Kleck 73
 Klecka 73, 76
 Kleckom 76
 Klecku 55, 77–78
 Kleczesek 55, 77

kliknuli 24
 kładowali 10–11
 kłali 30, 76
 kmotr 23
 kniahineiu 26, 33, 50, 54, 64, 70
 kniahineju 27, 31
 kniahini 30, 51
 kniahinia 18, 26, 31, 33, 45, 50, 61
 kniahinu 23, 33, 36, 48, 64
 kniahiny 22
 kniastwa 18, 32–33, 45, 48–52, 57, 59, 63, 68,
 70–71, 73–74
 kniastwach 17, 23, 45, 53
 kniastwe 17–18, 20, 27, 29, 57, 70
 Kniastwe 62
 kniastwi 32, 51
 kniastwie 3, 13–14
 kniastwo 14, 33, 50–51, 57, 67
 kniastwom 41, 45, 56
 kniastwu 15, 51–52, 56–57, 75, 77
 kniazaj 50
 kniazem 2, 4–7, 10–12, 23, 38, 45, 49–52, 54,
 56–58, 63–64, 67, 75
 kniazey 3, 6, 46–49, 55, 60, 68
 kniazi 4, 7, 10–11, 15, 21, 25, 27, 29–31, 33, 35,
 40, 44–47, 50–51, 53, 55–56, 68, 72
 kniazia 3, 5–7, 10–26, 29–39, 41–57, 61, 63–75
 kniaziaty 12
 kniaziu 7, 9, 13–19, 21–28, 30–39, 41–44, 46–49,
 51–56, 61, 63–65, 67–72, 74, 77
 Kniaziu 18, 23, 32, 34, 39
 kniazstwe 14
 kniazstwa 52
 kniazu 62
 kniaź 3–8, 10–57, 60–65, 67–75, 77
 Kniaź 3, 11, 14, 19, 23–27, 30, 32–36, 39, 41, 46,
 68–69, 72, 77
 kniażej 7, 31
 kniażem 13, 15–16, 18, 20, 23–26, 30–31, 37–38
 kniażey 10, 15–16, 29–32, 35–36, 44
 kniaźi 15, 31
 kniaźia 6–7, 44
 kniaźiu 4–5
 kniaźmi 47
 kniaźskie 51
 kniaźa 1, 28
 kniaźaczy 9, 19
 kniaźaszczu 8
 kniaźat 42, 59–60, 65
 kniaźata 19
 kniaźaty 2, 10
 kniaże 2, 36, 42–43, 52, 60
 Kniaże 17, 21, 37
 kniażeczy 5
 kniażeczyi 6
 kniażeni 4
 kniażenia 14
 kniażenie 63, 74
 kniażenii 11, 30, 74
 kniażeniie 62
 kniażenij 3–4, 6–7, 18, 44, 48
 kniażenije 14, 33–35, 46, 63
 kniażety 48
 kniażnoiu 32
 kniaźnu 20, 22, 29, 31–32, 37, 63–64
 kniažo 29
 kniaźstwa 13
 kniaźuiuszczu 34
 kniażył 11–12, 14, 17, 22
 kniażyty 4–5, 8–9, 11, 13, 15, 31, 48
 kniażywszy 10
 knihi 5
 ko 3–5, 7–9, 12–13, 15, 18–21, 23–26, 30–36, 38,
 44, 46–48, 51–56, 59, 64, 67–69, 71, 73–78
 kochał 49
 kohda 9
 koho 9, 13, 53
 kolech 26
 koli 2, 6, 8, 10–13, 17, 20–22, 25, 27–29, 33, 36–37,
 39, 42–44, 49, 52, 54–55, 59, 65
 kolkos 5
 Kolumnow 1, 4, 13–14
 koło 2, 4
 Kołomnu 21
 Kołomyi 62
 Kołomyia 62
 komine 49
 komnate 26
 komorniki 26
 komornikom 14
 komornomu 40
 komory 14
 konca 74–75
 konec 9, 25–26, 40
 konech 38, 53, 77
 konem 59
 koney 39, 77–78
 koni 8, 13, 39, 60, 76–77
 konia 27
 koniach 55, 73
 koniem 27
 Koniusy 9
 konno 65
 konnych 59, 60, 69, 76
 konnyi 75
 konnyie 75
 konnymi 66, 74
 konskie 73
 Konstantyn 19, 22, 69, 72
 Konstantyna 19, 68
 Konstantynom 30
 Konstantynowicza 31
 Konstantynu 65
 Kontowt 52–53, 68
 Kontowta 52–53
 Kontowtowa 52
 koń 21, 59
 korńmi 6, 27
 kopaczoch 46
 kopali 39

kopie 21
 kopij 53
 kopije 21
 Koptia 77
 Kopyl 34
 Kopyła 50, 56, 73
 korablech 1, 31
 Korablem 11
 Koraczewe 6
 Koraczewski 6
 Korbut 22, 33
 Korbuta 24, 33
 Korbutom 30
 Korbutowicza 47
 Korecki 22
 Korjat 19
 Korjatowicz 19, 36
 Korjatowicz 19
 korola 28, 30, 40–42, 44–46, 57–63, 65–66, 71–75
 korolem 37, 42, 45, 57–59, 61, 63, 65, 72
 korolewaia 63–64
 korolewicz 55, 62
 korolewicz 62–63
 Korolewicz 50–51
 korolewiczom 64
 korolewiczow 62
 korolewnami 64
 korolewnu 28–29
 korolewoie 72
 korolewoiu 42
 korolewskim 62
 korolewskom 67
 korolewstwo 1, 29
 korolewu 72
 korolewy 62
 koroli 43, 61
 korolom 37, 40, 60
 Korolom 19
 korolow 43
 korolu 29, 31, 33, 36, 42–43, 58, 60, 62, 65–66, 72,
 75
 Korolu 19, 37, 39
 koronacyiey 57
 koronacyiu 29
 koronowali 29
 korotkom 60
 Koruna 57
 korune 29, 44, 57, 70
 korunoiu 41, 44, 51
 korunowali 37, 57
 korunowan 72
 korunowanym 42
 korunu 41, 43–44, 57, 63, 72
 koruny 29, 39, 43–45, 58, 62–66, 70
 Koryatowi 17
 Korybutowu 33
 kosami 53
 kostele 28, 44
 kościel 5, 18, 29, 41
 kościela 29, 49
 kościelów 41
 Kostewicza 59
 kosz 76
 koszom 73, 76
 Koszom 76
 koszula 65
 kotelniki 53
 kotoraja 17
 kotoroho 10, 15, 20, 28, 39, 53
 kotorohoż 9, 37, 60
 kotoroie 1, 4, 23, 27–28, 43, 63
 kotoroiež 5, 20
 kotoroiu 66
 kotorom 28, 49, 70
 kotoromu 52
 kotoroyže 5
 kotoruii 5, 17, 21, 28, 44–45, 54, 58
 kotoruiuz 11, 27, 63
 kotory 1–2, 4, 10–13, 17, 22, 28, 37–38, 48–49, 51,
 56, 58, 60, 63, 68
 kotorych 11, 41, 58
 kotorychže 8
 kotoryi 3–4, 29, 36, 39, 43–44, 50, 57–59, 61–63,
 67
 kotoryie 2, 5, 19, 37, 65–68, 72–73, 75, 77–78
 kotorymiž 1–2, 60
 Kowna 53
 Koydonowe 6
 Kozelsk 55
 koźdoe 20
 koźdoho 59, 62
 koźdoie 1
 koźdoy 67
 koźduiu 14
 koźdy 27, 38–39, 42, 49
 koźomiaki 53
 Krakowa 29, 37, 57, 64, 67, 72
 Krakowe 18, 29
 Krakowi 74
 Krakowskim 29, 64
 Krakowskom 40, 44
 krasna 17, 20
 Krasnoho 46, 77
 krasnoy 21
 krasnu 11, 16
 krasnuu 4, 11
 krasny 8
 Krasnyhorod 38
 krasnym 21
 kremeń 21
 krepce 76
 krepko 69, 77
 krepku 67
 krestnoho 63
 krestnoie 30, 63
 kresty 9, 16, 32
 krestyī 23
 krestysia 9
 kreszczen 8
 kreszczenieže 8

kreszczenija 8
kreszczenije 8–9
kreszczywał 54
Krew 46
Krewa 24
Krewe 17, 26
Krewo 24, 33
Krewom 55
Krewu 24, 26, 46
krolewstwom 43
krolewstwuy 43
krom 69
krome 42
kronice 12
krow 13, 30, 48–49
krowi 9–10, 13
krowiu 60
krownioie 67, 70
krowoprolitie 70, 74
krowoprolitya 15
krowoprolityie 30, 73, 77
krowoprolityja 25
Krumpia 17
krutom 76
krypko 7
krywaja 17
Krywoie 32
krywom 32
krywoy 17
Krywuiiu 32
Krywuy 31–32
kryż 22, 27–28
kryża 28
kto 7, 9
ktory 17
ku 2–3, 15, 21, 39, 40, 43, 53, 59, 60, 65, 67, 71
Kuczka 59
Kuczuk 26
kudy 65
Kukowoytia 6
Kukowoytom 6
Kuleszyn 64
kume 10
kunic 39
Kunic 2
Kunos 2, 3
Kunosow 2, 14
Kunosowi 17
Kunowie 3
kuntor 23
kuntorow 40, 47
kupcow 74
Kułubuhu 19
kuznecy 53
Kużmy 75

L

Lachi 7, 47
Lachom 57

Lachow 17, 20, 30, 36–37, 44, 46, 51, 59, 61–62,
64, 75
Lachowe 7, 28, 35, 39, 40–41, 43–44, 63, 70–71
lachy 11
Lachy 27–28, 44, 47
Lackija 10
Lackije 40–41, 57–60, 75
Lackim 59–60, 75
Lackimi 43, 48, 58–59
Lackoiu 27
Lackoy 10, 27, 67
Lackuiiu 27
Ladckaho 10
Ladckaia 29
Ladckim 7
Ladckoho 31
Ladckuiiu 20, 22, 50, 67, 70
Ladski 57
lasech 10
Lasech 56, 62
lecz 20
ledwo 6, 66, 69
lehkost 45
Leluszy 48–50, 52
Leluszym 52
lepiey 32, 36
lepszy 53
les 8, 19, 69
lesech 66
lesnymi 39
lesom 69
lesty 11
lestyiu 35
lesu 69
lesy 39, 66
let 2, 4–7, 12, 14, 16–17, 28, 39, 51, 72
leta 9, 11, 19, 31, 34, 51, 61–62, 64, 70, 72
lete 23
letech 5, 28
letny 42
letno 6–7, 35–36, 38–39, 41, 46–48, 54, 61, 64, 67,
70–71, 73, 75
letu 21, 64
Lew 7, 10, 15
lewoie 77
Lezdeyko 17
Lezdeyku 17
leżali 71
leżał 15
leżał 40
libo 55
licha 18
licho 24
lichych 37
lichyie 37
Lide 75
Lidskoho 65
Lidu 23, 56, 74
Lidy 56, 74, 76
Liebestyn 23

Liflanskaho 12
 Liflanskaia 25
 Liflanskoho 46
 Liflant 29
 Liflantskaia 25
 Liflantski 42, 47
 liflantskoho 12
 Liflanty 3, 14, 24, 32, 41
 lisic 39
 Lisic 2
 Lisica 26
 Listubania 3
 listy 19, 43–44, 75
 lit 3, 5
 Litawara 68
 Litowor 69
 Litowskaia 33, 51
 Litowski 4, 6, 8, 10, 19, 21, 64, 69
 Litowskich 44–46, 48, 51, 53, 57, 59–60, 72
 Litowskii 51, 53, 57, 59, 61, 65, 75
 Litowskij 3, 14–15, 20, 29, 43–44, 54, 56–58, 63, 68
 Litowskije 13, 20–21, 27, 41, 60, 71, 75, 76
 Litowskim 13–14, 29, 31, 37, 41, 43–45, 56–58, 64–65, 67
 litowskimi 13
 Litowskimi 6, 19, 29, 31, 39–41, 58, 62
 Litowsko 14, 62, 69
 Litowskoho 6, 10, 13, 39–40, 46, 51–53, 59–60, 63, 66, 68, 70–71, 73–74, 77
 litowskoie 7, 8, 50
 Litowskoie 3, 21, 27, 31, 33, 41, 45–46, 51, 56–59, 62–63, 67, 71, 75, 77–78
 litowskom 13
 Litowskom 3, 6, 14, 17–18, 20, 27, 29, 32, 44, 48, 51, 62, 70
 Litowskomu 15, 39, 40, 48, 51, 56, 77
 litowskoy 35, 51
 Litowskoy 8–9, 11, 31, 33, 47, 67, 74
 litowsku 13
 Litowskuu 23, 27, 29, 31–32, 46–48, 52
 Litus 3
 Litwa 15, 35, 39, 41, 46, 60, 63, 67, 69, 71, 76–77
 litwe 51
 Litwe 3, 13, 19–21, 24, 27, 44–47, 55–56, 62, 70, 73
 Litwie 3, 56
 Litwoiu 3–4, 47, 55, 59
 Litwu 7–9, 16, 28–30, 36, 46, 59, 71
 Litwy 6, 13, 20, 29, 34–35, 40, 45, 56, 58, 61–62, 64, 67, 69, 70–72
 lstywo 8
 lub 49
 lubemomu 64
 lubili 23
 lubił 62
 lubimaho 75
 lubimom 44
 lubimy 65
 lublasze 51, 55–56
 Lublina 64, 70
 Luboml 22
 Lubort 6
 Lubortu 17
 lubow 23, 33, 35
 lubowiju 35
 lubwi 10, 18
 Lubytesk 63
 lud'mi 74
 lude 3, 37, 54, 57, 60, 69, 75–76
 ludech 75
 ludej 3
 ludem 3, 8, 40
 ludey 1, 14–15, 17, 21, 26, 28, 36–37, 46, 53–55, 57, 59–60, 62, 66, 69, 71, 73, 75–77
 ludi 32
 ludij 2–3
 ludmi 4, 12, 14–15, 21, 30, 38, 49, 60, 62, 64, 66–71, 73, 75
 ludy 3, 11, 17, 19, 24, 39–40, 43, 49, 53–55, 59, 62, 67, 69, 71–72, 76–77
 ludyie 53
 lut 7, 15, 69
 Lutoho 39
 lutui 56
 Lwa 10, 12, 15, 31
 Lwom 10, 15
 Lwow 12
 Lwowa 67
 Lwowe 44
 Lwowicza 9, 47, 75
 Lwowiczu 70, 77
 Lyngweney 22
 Lyngweniewiczza 46, 47
Ł
 łamaty 75
 Łanczyckoho 72
 Łanie 77
 łapoiu 49
 łasce 53
 łaskaw 2, 5
 łaskawe 56
 łaskawie 54
 łaskawoy 64
 łaskoiu 60
 łasku 21, 51, 54, 56
 łatine 3
 Łatyholskuu 3
 Łatyhoł 3
 Łatyhoła 3
 Łatyhołoiu 29
 Łatyhoły 3
 łatyńskui 29
 Ławrasz 12–13
 Ławraszow 13
 Ławraszu 13
 łaźni 13, 60
 Łokietku 17
 Łopatyna 69

Lopatyno 69
losey 42
Łosey 2
łowech 42, 51, 55
łowow 62
łowy 11, 16, 34, 42, 44, 51, 55, 62
łożnicu 62
łożnicy 49
łuce 16
Lucka 15, 36
Lucki 5, 74
Lucko 6, 56
Luckoho 6, 15
Luckoie 29
Lucku 29, 42
Łuczesk 17, 27, 31, 74
Łuczesko 74
łuczy 37
Łukomla 47
Łukomlu 47
Łukomskoho 39
łukow 77
Lyngwen 54
Lyngwena 35
Lyngwenem 30
Lyngwenewicz 50
Lyngwenewicza 48, 54
Lyngwenewiczu 54
Lyngwenu 54
Lyngweń 54
łysaia 17
łysoiu 17

M

Machmateleja 74
maczecha 51
Mahmeteley 74
Mahnisteli 70
maiet 37, 65, 74
Maisteru 8
maiu 8
maiuczy 48, 74
maikut 28, 59
maja 61–63
majem 44
mal 70–71
Malbork 58
Malborka 31
Malborku 58
male 6, 15, 51
Malkocz 67
mał 52
małmazey 42
mało 6–7, 10, 35, 40, 48, 57, 68–77
małoie 1
małoju 24
małol 69, 76
małom 10, 20, 29, 41, 50
małoy 35
mały 13, 20, 62

małym 14
małymi 14, 24, 68, 73
małżeński 17
małżonkoiu 17
małżonkom 28
małżonku 20, 29
Marju 23, 39
Markolt 10
marszałstwo 70
marszałek 25
marszałka 47, 50, 53, 56, 63, 65–66, 68, 72, 75
marszałkom 13–14, 25
marszałku 55
marszałok 51, 58, 75
Martyna 61
Maryine 32
Maryini 27
Maryinu 31
Maryiu 5
Maskwicz 73
matce 64
materju 24–25, 27
matery 30
matka 64
matki 22, 26, 29
Matki 18, 20
matku 39
Mazoweckaho 25
Mazowecki 27
Mazoweckoho 12
Mazoweckoie 42
Mazoweckoy 27, 51
Mazowska 51
Mazowszanin 52
mazowszany 11
Mazowszu 27, 51–52
Mcenesk 63
mecz 52
meczem 13
Mednikoch 41
medu 37, 42
medwed 49
medweżych 11
medweżyi 10
medynu 8
meli 43, 45, 56, 68
Melnickim 51
Melnik 4, 25, 27
Melnika 6
meł 12–13, 22–23, 36–37, 39, 41–42, 45, 54, 62, 65
Mendy 70
Mendyskoreja 73
mene 21, 24, 37, 42
menia 53
Menskoie 74
Mensku 74
menszy 13
Menszycy 72
Meńsk 47
Meńsku 46, 68

Mereckoho 68
 Merezca 55
 mertwych 8, 11, 77
 mesiac 15
 mest 23, 29, 43
 mesta 1, 24, 27, 65–66, 70, 73
 mestce 12, 40, 59
 mestco 2–3
 mestcoch 23
 mestcu 68
 mestcy 18, 22, 28
 meste 1, 19, 28, 31, 33, 62
 mesto 67, 70, 74, 76
 mestom 28–29, 39
 mesty 1
 mestyczy 24
 Mestyczy 53
 meszczanie 21
 meszkaiuczy 2, 5
 meszkaiut 4, 11
 meszkali 2, 3, 44, 54, 64
 meszkał 2, 10–11, 62, 69
 meszkała 5, 63
 meszkanie 2
 meszkaty 62
 meszkiwał 62
 meŕ 41
 metropolita 34
 mety 5, 22, 38, 41–42
 mey 37
 meyscach 40
 meyscu 15
 meystce 3
 meystco 53
 Mezczosk 63
 mežo 64
 meży 1–3, 5, 7–8, 11–13, 18, 23, 25–28, 35, 38–44,
 54–56, 58–61, 63–65, 67, 69, 71, 77
 mi 13, 23, 35–36, 42
 mia 42
 mias 42
 miasniki 53
 miateż 9, 36, 53
 Michayła 10, 46–48, 50, 61, 75
 Michayło 36, 47–48, 61–62, 64, 71–72, 75, 77
 Michayłom 48, 50, 56
 Michayłowe 74
 Michayłowicz 68, 73
 Michayłu 47–48, 70–71, 74, 77
 Michajłuszka 49–50, 52, 55
 Michajłuszko 50–51, 53, 55–56
 Michajłuszku 51, 56
 mieł 11, 45
 mieszkaiuczy 12
 miewał 17
 mieystce 3
 Mikita 72
 Mikołaiia 50
 Mikołajaja 68, 74
 Mikołajewicza 68
 Mikołaj 51, 69, 74
 mil 11, 16, 46, 73
 milach 4, 15, 67, 69, 72–73
 mili 2, 5, 10–11, 14, 16, 25, 38–39, 46, 69, 73, 76
 milu 18, 47
 mił 2, 6, 10–11, 41, 55
 miłaiia 59
 miłomu 76
 miłoserdziem 71
 miłoserdynie 77
 Miłosławiczom 34
 miłost 37, 52, 60, 65
 miłostnik 49
 miłostnikom 14
 miłostniku 70
 miłosty 7, 43, 60, 72
 miłostyiu 76
 miłostywomu 52
 miłostywy 63, 65, 75
 miły 38, 40–41, 45
 mimo 27, 53, 74, 76
 Mindogow 9, 13
 Mindogowa 16
 Mindogowu 9
 Mindohowize 7
 Mindowh 7–8
 Mindowha 7–8
 Mindowhu 7
 Mindowi 9
 Mindowkże 8
 Mingayło 4–5
 Mingayłu 5
 Minska 70
 Minsku 70
 minuł 15
 minuwszu 8
 minuwszy 23, 73
 mir 7, 21, 33, 38, 61, 63, 66
 miru 66
 Misiaca 46
 misiacy 38
 mista 18
 miste 1
 mister 8
 misto 73
 mistr 42, 47, 58
 mistra 46–47
 Mistra 27, 32, 40
 Mistrowu 40
 Mistru 31
 mit' 43
 Mitka 45–46
 mitropoli 34
 mitropoliem 34
 Mitropolit 32
 mitropolita 47
 mitropolitom 47
 mity 39, 42, 53
 mład 55
 mładencem 14

młyn 58
 mne 12, 23–24, 38, 45, 65
 mni 35, 37
 mnicha 29
 mnichi 18
 mnichow 22
 Mnichow 20
 mnichów 22
 mnimali 59
 mniamał 49
 mniszeski 9
 mniszy 22
 mnohi 7, 8, 11, 14
 mnohich 3, 7, 38, 42, 47, 57, 62, 66–69, 74, 77
 mnohie 68
 mnohii 21, 64
 mnohij 10, 29
 mnohije 27, 51, 66–67, 69, 70–73, 78
 mnohim 21, 40, 66, 73
 mnohimi 6–8, 21, 29, 31–32, 35, 39, 64, 67–68, 70–71
 mnoho 2–8, 10, 14–17, 19, 21, 26–32, 36–37, 39–42, 46–47, 53–55, 58, 60, 62, 67–71, 73–74, 77
 mnohocennych 78
 mnohocennymi 29, 35, 42, 44, 64
 mnohoie 30, 32, 35, 40
 mnohokrot 10, 27
 mnohol 76
 mnohu 7
 mnohuiu 46–47
 mnożat 3
 množesfwo 63
 množestwi 15
 množestwo 2–3, 6–7, 9, 15, 30–32, 35, 40, 46–47, 65, 78
 množestwom 14
 množyty 2–3, 67
 moc 6, 41
 mocami 39, 58, 65
 mochnatoho 39
 mochnatym 21
 mociu 22, 24, 52, 65
 mocnaia 37
 mocne 18, 21
 mocno 52, 65, 70
 mocy 4, 16, 23, 33
 mocza 47
 moh 42, 45
 Mohilewskoho 29
 Mohilnoy 7
 mohli 29, 39
 mohł 48
 mohło 76
 moi 40–41, 60
 moieho 13, 37, 45
 moiej 21
 moieje 37
 moiem 45
 moiey 36, 45
 moim 24, 45
 moiui 24
 moja 13, 45
 moju 42
 Molewa 76
 mołod 45
 Mołodecznu 46
 mołodosty 22
 mołodsoho 63
 mołodszy 45, 55
 mołoduiu 42
 mołodych 5, 28
 monastyr 5, 9–10, 12–13, 65, 74
 monastyry 5, 9–10, 13, 54, 56
 Mongirdowicz 58
 Mongirdowicza 46
 Moniwidom 26
 Montowtowiczu 74
 Montwida 17
 Montwił 4
 Montwiła 3
 Montwiłowa 3
 Monwid 4, 58, 60
 Monwidowicza 61
 Monwidu 55
 mora 2, 39
 morderstwa 48
 more 1–2
 morem 1, 31
 morskim 3
 morskoie 58
 Moskowicz 55, 69, 75
 Moskowiczy 67, 69
 Moskwoiu 21
 Moskowski 21, 35, 37–38, 63, 67–68, 70, 72, 74
 Moskowskija 37
 Moskowskim 20, 37–38, 54
 Moskowskoho 29, 37, 42, 64, 68–72
 Moskowskoie 74
 Moskowskoiu 56
 Moskowskomu 21, 38, 62, 64, 67–68, 70–71, 75
 Moskwe 21, 56, 71
 Moskwi 72
 Moskwiczan 55
 Moskwiczem 55
 Moskwiczy 54, 69–71, 75
 Moskwie 21, 63, 68, 72
 Moskwoiu 21, 32
 Moskwy 21, 31, 32, 35, 64, 68–69
 Moster 26
 mostom 50
 moszczno 62
 mowiaczy 8, 22, 26, 33, 36–38
 mowiat 34
 mowili 75
 mowił 28, 43–45, 52–53, 62
 mowit 8, 27, 43, 52
 mowity 42–43, 45, 52, 75
 moy 13, 45, 65
 Mozyr 6

Możaisk 55
Możajsk 21
Możajski 67
może 7
możen 52
możesz 42
możete 44
mstiaczy 37
msty 75
Mstyslawli 71
Mstysławicza 12
Mstysławł 5–6, 22, 30, 54, 71
Mstysławła 6, 30, 50
Mstysławlem 30, 47
Mstysławlu 30, 71
Mstysławski 71
Mstysławskuiiu 30
mszy 40, 49
muczylı 30
mudroho 13
muk 30
muka 22
mukami 22
Multianskoho 66
Multiany 66
murowany 46
murzy 56
muszkatel 42
muszu 21, 40
muża 12–13
mużej 5
mużnoie 69
muży 5, 12, 73
mużyki 4, 13
Mużyki 37
mużykow 13
my 25, 30, 43–44, 53, 65, 75
myslat 24
myslili 48
myslił 48, 58
myslity 13
Myszkowskoho 72
myślili 58
myśliwstwo 51
myto 58
mytsia 9
mywnicy 9

N
na 1–78
nabeh 51, 56
nabolej 58
nabożon 5, 10
nabrawszy 27
nacza 9, 11, 30
naczali 33
naczał 7–9, 11, 30–31, 33, 48, 77
naczało 14
naczałosia 14
naczałosie 14

naczasza 9
nacząty 73
nacząw 33
naczne 11, 45
nacznnet 4–5, 11, 15, 23, 27, 31, 45, 51–52
nad 2, 5, 11, 13, 15–16, 20–22, 26, 30, 44–45,
48–49, 57, 59–60
nadał 29, 41
nadarywszy 29
nadeiasia 25
nadeiuczysia 30, 66
nadeiasia 26
nadejuczysia 69
nadobnoho 14
nadto 18
nadyiuczysia 66
nahle 28
nahłomu 73
naholnikow 39
nahotował 49
najwyższym 17
nakład 42
nakonec 57, 61
należyt 64
Nalipoy 76
nalitali 27
nałożyt 42
nam 18, 23, 25, 27, 33, 44, 49, 65, 75
namawiał 43
namesnik 58
Namestrictwo 34
namestnika 38–39, 61, 64–65, 68, 70, 72, 74
namestnikom 50
namestnikow 15, 41, 52
nami 23, 30, 43, 65
namiestnika 59, 60, 68
namiestnikom 38–39, 61
namowili 58, 61
namowił 24, 43–44, 50–51, 54
namowit 52–53
namowlay 43
namowy 54, 58, 61, 65
naostatok 49
napered 15, 33, 37, 68, 77
naperod 12
naperwey 5, 47–48, 53, 55, 57–59, 73–74
naperwey 4
napijmosia 10
napiwsia 10
napoñnennuiiu 11
napoñnennych 2
napoñnilisia 76
napoñnił 71
napoñniwszesia 76, 78
napoñniwszy 78
napoły 18
napominauczzy 41, 54
naprasnoie 73
naprawili 49
naprawił 13

naprawy 52, 70
 napred 20
 naprednie 20, 53
 naprotywku 6
 naradyłisia 53
 naradyłisia 26
 Narbut 50
 narecze 18
 nareczet 17
 narekajet' 55
 narekat 45
 narekli 23
 narodyłisia 4
 narożenia 17, 39
 Narożenia 63, 67, 70–73
 narożenija 44
 Narożeniju 64
 Narożeniu 64
 Narpeni 15
 naruhanije 77
 narycaiemom 31
 narycaiemy 65
 Narymont 11–13
 Narymonta 12, 17
 Narymonte 11
 Narymontom 12
 Narymontowa 12
 Narymontowicz 33
 Narymontowo 12
 nas 21, 23–26, 35, 60, 75
 naskoczyli 57
 nasmewaniem 71
 Nastasya 61
 nastawszu 64
 nastoiatel 10
 nastupity 59
 nasypaiuczy 71
 nasz 43, 52, 60, 65–66, 75
 nasza 45
 naszeho 76
 naszli 2, 4, 19, 57, 76
 naszoie 33
 naszoł 2–4, 11, 37
 naszomu 52
 naszu 7, 20, 30
 naszymy 43–44, 73, 75, 77
 naszymy 22, 41, 45, 59, 73, 75
 naszymy 43
 natychmest 75
 nauczeniju 10, 48
 nauczyłisia 12
 nauki 12
 nawedyt 65
 nawernuł 41
 nawernuty 52
 nayde 11, 16
 naydet 24
 naylepszych 77
 nayperwej 7
 nayperwey 2, 20, 23
 naystarszoho 14
 nayty 37
 naywyższy 40
 naywyższye 40
 naywyższym 65
 nazad 6, 21, 27, 36, 44, 54, 59, 62, 66, 68, 69,
 71–73, 75
 nazawtryież 17
 nazawatysia 4
 nazowe 11, 16
 nazowet 11
 nazowetsia 6, 11
 nazwali 1–4, 12
 nazwalisia 3
 nazwał 2, 5
 nazwała 1
 nazwałsia 2, 4
 nazwan 4, 38, 41
 nazwano 12, 28
 nazwany 4
 nazywaietsia 1
 ne 3, 8, 14–15, 24–25, 27, 37–38, 40–41, 44–45, 47,
 59, 65, 73–74
 nebi 51
 nebił 32
 nebitysia 8
 nebiwzysia 69
 nebraty 41
 nebudet 9, 53
 nechay 25, 38, 41
 nechoczem 65
 nechoczete 38
 nechoczu 13, 38
 nechodyte 68
 nechoteczy 58
 nechoteli 36, 39, 50–51, 53, 57, 65
 nechoteł 6, 19, 45
 nechotiaczy 13, 15, 18, 22, 37–38, 41, 49, 66, 68
 nechotieł 10, 19
 nechrystijanskich 30
 nechto 23
 neczełowiczeskij 30
 neczyni 7
 neczynił 20, 30
 nedaleko 2, 67, 72
 nedali 52
 nedast' 34
 nedbaiuczy 66, 76
 nedbali 38
 nedbałost' 37
 nedel 42, 48, 64
 nedelach 60
 nedeli 10, 15, 30, 47, 53–54, 62, 64
 nedelu 46, 48–50
 nedobył 25
 nedobywał 21
 nedobywszy 38
 nedochodiaczy 73, 76
 nedoszed 46
 nedowedawszysia 51

neho 2, 6, 9–10, 14, 16–17, 19–21, 23, 26–27,
 29–30, 33, 37, 39, 42, 45, 49–50, 54–55, 58,
 60–63, 65–66, 68–71, 77
 nehoden 52
 nehodiatsia 13
 nehoditsia 52
 nehodyłosia 45
 nehodyt 20–21, 37
 nehorazd 46, 54, 57
 neie 32
 neiest 12
 neiskaty 53
 neiu 2, 64
 neizreczennoie 70, 74, 77
 neizreczennia 64
 nej 74
 nejest 38
 nekazi 37
 nekij 10
 nekolka 62
 nekotoroho 16
 nekotory kolwek 28
 nekotoryi 27, 34
 nekotoryie 3, 36, 71–72, 76
 nekotorymi 72
 nelzia 43, 53
 nem 1, 3–4, 14, 17, 21, 33, 44, 51, 62–63, 70
 nemaiesz 41
 nemaui 41
 nemała 13
 nemało 5, 8, 10, 32, 45, 47, 54, 56, 58, 63, 67–68,
 71
 nemały 3, 12, 32, 64, 68, 71
 Nemcem 7
 Nemcoch 15, 27, 32
 Nemcom 7, 27
 Nemcow 14–15, 17, 40–41, 47
 Nemcy 3, 7–8, 14–15, 23–25, 29, 31–32, 35, 39–41,
 70
 Nemczyn 10
 Nemec 16, 24, 27, 34, 40, 70
 Nemeckaja 25
 Nemeckimi 31–32
 Nemeckoie 15, 41
 Nemeckoiu 39
 Nemeckoju 27, 31
 Nemeckuiu 15
 nemeli 5, 28, 41
 nemeł 10, 16–17, 22, 36, 41, 45, 52, 58
 nemilostywe 22, 48
 neminut 38
 Nemirom 38
 Nemirowicza 50
 Nemirowiczzy 38, 76
 Nemna 1, 4, 12
 Nemne 7
 nemnoho 5, 11, 77
 Nemnom 1–2
 Nemnowoie 1–2
 Nemnowoje 1
 nemoc 75
 nemocen 65
 nemocnoho 65
 nemocoju 75
 nemocon 12, 66, 75, 77
 nemocy 66–67
 nemoh 33, 62, 65, 77
 nemohli 16, 29, 39, 43, 47, 58, 69, 71, 77
 nemohsze 69
 nemohu 37, 40, 43
 nemohuczy 21
 nemohut 76
 Nemon 1–2, 4, 76
 nemoża 9
 nemożesz 8
 nemożet 65–66, 77
 nemszy 18
 nemu 9–10, 16, 19, 21, 26–27, 33–35, 47, 49, 56,
 62–63, 67–68, 70–72, 75
 nemyslit' 18
 nenadeusia 23
 nenadobe 27
 nenamowili 43
 nenasytyłsia 48
 nenaszodszy 72
 neodaleszy 8
 neodieżdzaiuczy 17
 neodsyłaiuczy 60
 neosta 35
 neotnimał 16, 41
 nepisachom 30
 nepobehli 69
 nepobili 77
 nepocztywe 28
 nepoczynaiuczy 26
 nepodali 12
 nepodwizno 77
 nepohibli 75
 nepohoda 21
 neposuszawszym 7
 neposuszenstwe 33
 neposuszenstwi 54
 neposuszenstwe 34
 neposuszon 33
 nepospieli 66
 nepospief 18
 nepospolitych 2
 nepostała 56
 neposzlesz 8
 nepotrebujem 44
 nepowidaiuczy 50
 neprawda 30
 neprawdu 68
 neprochodymye 65
 neprotyweczysia 11
 nepryiatelem 21, 60
 nepryiateli 25
 nepryiatelmi 71
 nepryiatelskich 60
 nepryiażni 21

nepryiaźń 58
nepryjaźni 24
neprymesz 8
nepustysza 31
nerezany 59
Neron 12
neruszył 24
neskolko 64–66, 70
nesława 52
nesmeiu 37
nesotworysza 29
nestało 19
Nestana 20
Neswiza 73
neszanuiuczy 27
neszto 33
neteray 33
netrafiť 59
networasze 9
neuczyniwszy 30
neuterpewsze 33
newchożywał 8
newczyniń 24, 45
newczynisz 32
newedaiesz 23
newedaiuczy 75, 78
newedaiuszcze 50
newedali 40
newelikoho 69
newem 42
newer 23
newernuń 20
newernutysia 69
neweru 24
newestku 12, 64
newesty 12
Newiaży 2, 52
newiduszcze 57
newiedaiuczy 57, 73
newiedomomu 73
newieduszcze 57, 73
newinen 37
newinne 48, 75
newinny 74
newinnych 22
newmnozie 35
newoleju 8
newolny 23
newoschotewszy 34
newozmožno 27, 31
newreźden 74
newspezsa 54
newstupaiusia 24
newterpeli 32
newyłamali 8
newymownoho 27
newymownoie 15, 77
newymownoiu 65
newymownyia 71, 78
newymownym 21, 40

ney 4
neyspoinili 7
nezastawlať 41
nezjehalisia 50
nezmernaiia 75
nežyczu 45
ni 9, 19, 24, 30, 35, 41, 48, 50, 56, 66, 73, 75
ni odkole 66
niadstwo 33
niażstwe 24
nich 3–4, 7, 10–12, 15–16, 19, 29, 37–44, 46, 50,
52–54, 58–61, 63, 69–70, 75–77
niczoho 12, 24, 26, 29–30, 32, 38, 40, 48, 50, 58,
65–66, 76
nie 51
niekotoroie 10
niekatoryie 1
niepryniali 23
nieskolko 7
nihde 39
nijedyna 34
nikakože 77
nikohože 9
nikoli 24
nikomu 41, 74
nikotoroho 30, 52
nikotoroie 16, 66
nikotoroy 22
nikotory 77
nikotorym 29
nim 8, 19, 24, 44, 46, 48, 53–54, 59, 63, 65–68,
71–74, 76–77
nimi 1, 7–8, 13, 26, 32, 35, 43, 46, 48, 55, 58–60,
63, 65–66, 68–69, 73, 76–77
nineczy 4
nit 3
niuz 23
nizki 50
nizli 37, 62
niźli 12, 63
niźni 17
no 8, 24, 30, 45, 66, 68–69, 77
nocz 67, 70, 78
noczowali 46, 76
noczy 18, 26, 37, 53
noczyiu 57
noha 56
nohi 40, 66
nohtey 11
nohty 10–11
nonadajawitela 8
Nosa 38
nosilicach 75
Nosuta 51–52
nosy 6
nowe 63
Nowehorodce 76
Nowehorodcy 4
nowembra 73
Nowhorod 5, 38

Nowhoroda 54
Nowhorodcy 9, 31, 39
Nowhorode 54
Nowhorodka 73–74
Nowhorodku 75
Nowhorodok 4, 17, 19, 33
Nowhorodski 11
Nowhorodskim 4–5
Nowhorodskoho 61
Nowhorodskom 6–7, 12
Nowhorodskoy 38
Nowhorodskuiu 38
Nowihorodcy 9
Nowohoroda 6, 31, 38
Nowohorodce 5
Nowohorodcy 4–7, 9–10, 38
Nowohorode 5
Nowohorodka 4, 11, 76
Nowohorodku 9, 12, 33, 75
Nowohorodok 9, 19
Nowohorodu 7, 61
Nowoselskiie 42
Nowuhorodku 24, 76
nowy 42
nowych 44
nowyie Troki 18
Nowym horodkom 68, 73
Nowym-horodom 71
nowymi 66
nużdoiu 77
nužno 31
nyni 4, 16–17, 19, 39
nelubow 23

O

ob 77
oba 41, 61
obaczywsze 69
obadwa 12–13, 26
obapoł 77
obdarywszy 6
obe 18
obecalisia 7, 63
obecał 51
obedni 37, 56
obedwe 61
obeia 60
obema 4, 77
oberyte 13
obesiat 24
obesit 68
obfitostiami 11
obicaiczy 21
obicał 58
obicała 5
obid 10
obidy 37
obiecali 7
obied 57
obiedy 10

objezde 67
oblaże 15
oblehli 14
oblehliiu 11, 16
obliczem 14
obłasty 50
obłożyszy 70
obmywaiut 60
obnoczowa 16
obodrawszy 40
obohnali 14
obohnał 12, 32, 58
obohnany 65
obohnawszy 70
oboim 25
Obolcech 70
Obolcoch 69
Obolcom 69
obopolnymi 64
oboronity 12
obortaietsia 55
obosiał 12
obosławszy 18
obosławszysia 15
obozom 32, 58
obozu 57
obozy 57, 66
obrałi 40, 53–54
obrał 40, 59
obratymsia 5
obratytsia 30
obrazilisia 40
obrokow 42
obrony 45
obszedszy 1
obu 13, 26, 39, 69
obyczaia 43
obyczaiem 27, 29, 33, 36–37, 39–41, 43–44, 62, 74
obyczaui 17, 27
obyczajnyia 44
obyskawszy 37
ochrestył 22, 41
ochrestyłsia 29
ochrystył 20
ochrystyłsia 5, 10, 20, 29
ochrystysz 20
ochrystytsia 29
ochrystywszysia 12
oczepy 30
oczom 73
oczutywsia 17
oczy 8, 77
oczyma 76
od 3–4, 7–9, 11, 14, 16–19, 22, 24–27, 30–31, 39, 41–42, 44, 50–51, 53–54, 56, 58, 61–62, 64, 67, 69–71, 73–75
od toli 11
odda 9
oddał 41
oddaty 60

oddawaty 41
 oderżał 57, 63, 72, 75
 oderżawszy 6–7, 15, 60
 oderżym 69
 oderżymi 32
 oderżyt 7
 odeż 59
 odeżd 78
 odhonimy 71
 odiechał 19
 odkazał 37
 odkazała 17
 odkazywaet 21
 odkul 41
 odkupiłsia 51
 odmowi 10
 odnakoż 42
 odno 1, 18, 24–25, 43, 76
 odnoho 1–2, 5, 11, 24, 26, 38, 43, 58, 66, 68, 73
 odnoie 26
 odnoiu 41
 odnom 1, 5, 56, 67–68
 odnomu 18, 35, 44, 59
 odnomysłnie 16
 odnostayno 58
 odnostaynoiu 54
 odnostaynuiu 50, 55, 57
 odnoy 76
 odnu 16, 76
 odny 40
 Odojewski 42
 odosłaty 44
 odporu 21, 66
 odpowiednuiu 63
 odpowedyiu 20
 odpowiednymi 69
 odprawiat 60
 odprawił 43, 70
 odprawuiet 65
 odpustyli 58
 odpustył 6, 21, 24, 28, 35, 44, 54–55, 70
 odpustywszy 21
 odstąpili 24, 67
 odstąpiła 15
 odszedzsy 31
 odtola 9
 odtole 12
 odtoli 11
 odtoliże 9
 odtuże 8
 odyn 8–9, 17, 19, 24, 27, 35, 43–45, 49, 70, 76
 odynoctwa 44
 odynoctwe 35
 odynoctwo 23
 ofiry 2, 8
 ohledawszy 28
 ohnem 74
 ohniwa 21
 ohoń 21, 49
 ohorneny 1
 ojczyzny 21
 okaiannaho 9
 okajannik 48
 okazało 24
 Oki 37
 oknom 49
 okolniczym 60
 około 26–27, 37, 70–71, 73, 76, 78
 okormuli 19
 okowawszy 26
 okrom 42
 okrutenstwa 10, 12, 48
 okrutenstwom 76
 okruteństwo 22, 28
 okrutne 22
 okrutniejszy 12
 okrutnoho 41
 okrutny 12, 48
 oksamity 35
 okupu 35
 Olbracht 64–66, 71, 73
 Olbrachta 63, 65–66
 Olbrachtu 65–66
 Olechna 59
 Oelka 48
 Oelko 50, 56, 61
 Oleney 2
 Olenoiu 64
 Oleny 63–64
 Oleż 67
 Olga 35
 Olgierd 18–23
 Olgierda 17–23, 33
 Olgierdow 19
 Olgierdu 18–19, 22
 Olgimonta 16
 Olgimontowicz 33
 Olgimontowicza 29, 31, 34, 37, 39
 Olgird 18, 20–21
 Olgirda 33
 Olgirde 33
 Olgirdowaia 33
 Olgirdowicz 33
 Olh 16, 36
 Olha 15, 35
 Olhom 15
 Olhu 16
 Oljewnu 22
 Olszyn 13
 on 1–4, 6, 8, 10–21, 23–26, 28–30, 33, 35–37,
 40–42, 47, 49, 50, 53–54, 56–57, 62, 65, 67, 72
 Ondrejewi 8
 oni 7, 11, 23–25, 35–36, 43–44, 46, 49, 53, 55, 67,
 72
 Onikszteyskoho 68
 onize 9, 36, 63–64, 66, 67, 71, 73, 76
 onoho 3, 9, 14
 onoie 2, 13–14, 26, 29, 37
 onom 28, 40, 58, 60
 onomuże 9

Ontyoch 12
ony 16, 28, 41, 50, 52, 62–64, 66, 68, 71, 77
onych 2, 20, 40, 63, 66
onyi 2, 15, 49, 52
onyie 39, 40, 51, 71
Opatow 27, 70
opiat 9, 19, 23, 26, 34, 41, 48, 54
opisano 74
opisuiet 12
opólczywszesia 69
opólczywszysia 5, 13, 32
oprawity 37
oprawleno 27
opustyli 59, 63
opustyw 72
opustywszy 12, 20, 61
ordami 6
Orde 19
ordoiu 56, 71
ordu 7, 35, 72
ordy 56, 74, 77
Ordyńskimi 39
orłowi 17
Orszaneże 33
Orszy 30, 33, 48, 71
osadył 20, 25, 33
osadyty 19
osadyw 25, 65, 70
oseli 3
oseni 36, 54, 64, 70–75
oseń 34, 46–47, 67, 70–71
osesty 14
osewszy 19
osiahnuwszy 40
osieł 13
oslepich 8
osmdesiat 60
osmoho 46, 48
osmuiu 17
osobnym 1
osoczniki 55
Ostafia 9
ostali 53, 75
ostał 5, 22, 54
ostanok 49
Ostaszyna 76
Ostaszynie 76
ostatocznoie 63
ostatok 32, 40, 48
ostawił 5, 24, 26
ostawił 25
ostawiwszy 13, 15
ostawszy 11, 76
osterehli 24
Ostrodski 23
Ostrohoru 9
ostrow 4
ostrowe 1, 19
ostrowy 4
Ostrożski 68–69

Ostrożskomu 65, 74
ostupiat 25
ostupili 23, 75
ostupił 15
ostupit 25, 31
ostupiwszy 55
ostupy 55
Ostyk 51
Ostykowicza 68–69
oswiatyłaśia 5
Oszmena 4
Oszmene 4
Oszmenoiu 55
Oszmenskom 4
Oszmeny 4
Oszmiane 46
ot 4–6, 14–17, 19–21, 24, 26, 28–31, 33–34, 36,
39–41, 43–44, 46, 48–50, 52–56, 60–61, 64–66,
68–69, 72–73, 75–77
otbił 32
otca 5–6, 13–14, 18, 25–26, 28, 33, 43, 46, 51, 55,
58, 61, 64
otcach 23
otcem 25–26, 63
otchodnyia 34
otcom 5
otcu 23–24, 26, 33, 35, 45, 55, 66, 71
otcy 6
otczyca 36, 50, 53
otczyce 19
otczyzca 45
otczyn 7, 16
otczynity 49
otczynoi 68
otczynu 54
otczynty 25
otczyzne 11, 51–52, 61
otczyznu 24, 31, 45, 55–56, 61
otczyzny 3, 6, 33
otec 6, 10, 12, 24, 37, 45, 55, 58
otide 15, 20–21
otidosza 54
otiechaty 25
otiechawszy 31
otjehaty 26
otjehawszu 45
otkazał 41
otłozyw 69
otłuczyl 73
Otmene 14
otmenity 38
otmet 5–6, 38, 54, 56
otmiritsia 30
otnesli 28, 37
otnesła 28
otnesty 75
otniali 44, 53
otniał 52, 54
otniaty 74
otnimaju 45

otosłali 58
otosłał 41
otoszli 36
otoyde 71, 74
otoydosza 70
otoyty 66
otpocznuwszy 76
otpowedył 24
otprawili 49
otprawił 43, 50, 77
otprawiwszy 49
otprowadyli 63
otprowadył 56
otpuścił 29, 31, 34–36, 42, 70–71, 75
otpuściw 68
otpuściwszy 62
otpuszczony 64
otrawnoie 34
otrawu 56
otreksia 13
otseczennych 76
otsekaiuczy 76
otsekszy 77
otstupil 52, 71
otstąpił 66
ottole 46
otwischczawszy 7
otwit 65
otwita 34
otwodyty 75
otworyli 16, 36
owcy 56
Owrucz 34
Owrucza 77
oyczyzny 13
Oyszyskach 46
ozer 18
ozere 75
Ozerech 47
oziab 18
ozmesz 8
ozmet 2, 61
ożytośt 2

P

padali 39
pade 47
pahubi 57
pahuu 55
pak 12, 26, 37–38, 59
paki 9, 12, 20, 29–31, 34, 64, 67
Paleoloha 42
palił 10
pał 49, 56
pało 40
pamiataiuczy 23, 62
Pamietaiete 45
pamietay 21
pamietayte 45

pan 20, 23, 27–28, 36, 40, 44, 51, 60, 65–66, 68–69,
71, 73–74, 76–77
pana 5, 10, 20, 28, 38, 40–41, 43–44, 46, 50, 57,
59–61, 63–68, 70–72, 74–75, 77
Pana 2, 13, 53
pane 60
paneń 27
paney 27
paniat 59–60, 65
paniety 48
pannie 28
pannoiu 28
pannu 18, 27–28
panom 4, 13, 28, 38, 41–45, 49–50, 57–60, 66, 72,
75
panow 4, 29, 37, 42–44, 46, 49–51, 54–63, 65,
68–69, 74–76
panowali 3, 6, 19
panował 3, 5, 11, 15–17, 20, 41, 51
panowania 3
panowat' 45
panowaty 2, 41, 45
panowe 10, 29, 38, 40–41, 43–46, 48, 50–53, 57–60,
62–63, 65, 69, 74–77
panowie 4, 13, 20, 44, 51, 57
panstwa 55, 57, 61, 75
panstwach 62
panstwam 52
panstwo 55
Panstwo 3
panstwom 55, 68
panu 28, 38, 48, 67, 71, 74
panuiuczy 2, 4–5, 7, 10, 13–14, 17–18, 44
pany 3, 19, 29, 31, 43, 48–49, 51, 57–58, 60–62,
64, 68–69, 75, 77
pańskuju 14
państwo 29
państwo 13, 39
państwa 43
Pape 8
Papeża 42–43, 46
papi 8
Papieżskim 46
parabcy 9
paralitykowa 75
paralitykowiou 75
Paraskowia 5
Paraskowiuu 5
Parcowe 57, 64
Parcowskom 57
parobok 23
pastwił 56
pastyr 75
Patrykey 22
peczal 69
peczali 66
peczatowat' 58
Peczerskoho 34
Peczerskoy 34
pekar 23

penezey 41
 penezi 41
 peneziach 58
 perebehsze 69
 perebranych 65, 76
 perechodiat 77
 perechodyty 77
 perechożenija 77
 perechożywali 77
 pered 8, 28–29, 31–32, 45, 60, 63–64, 76
 peredalisia 15–16
 peredne 62
 peredneie 69
 peredniie 76
 perednimi 69
 peredobylsia 60
 Pereiasławskoho 15
 pereieżdzali 77
 Perejasławlane 16
 perekazy 44
 Perekopa 56
 Perekopski 70, 72
 Perekopskij 42
 Perekopskoho 42, 71, 73
 Perekopskoie 56
 peremirie 72
 peremiryłsia 21
 Peremyszski 68
 Peremyszski 42
 Peremyśli 41
 perenes 16–17
 perenesetsia 11
 pereplyli 27
 pereplył 32
 pereplywet 27
 pereplywszy 27
 pereprawili 54
 perepustyl 28
 perepuszczeniem 73
 Pereslawl 16
 Peresławskim 15
 perestała 43
 perestupił 26, 30
 pereszedszy 70–72
 pereszedszym 66
 pereszewniki 53
 pereszli 4, 69, 77
 pereszod 11
 pereszodszы 77
 pereszot 66
 peretehnuli 39
 perewezutsia 25
 pereymaiuczy 77
 pereyty 27, 77
 Perezwał 27
 Pernowu 31
 perszoy 60
 perszy 22
 perszym 8, 17
 Perszynskoho 60
 perunu 14
 perwey 28, 52, 77
 perwije 23, 68
 perwoie 20, 25, 39, 61
 perwomu 72
 perwuiu 39
 perwy 47
 perwych 16, 22
 peskach 20
 peskoch 22
 peskom 71
 pesni 34
 peszy 77
 peszych 59, 69
 peszymi 66
 peśni 28
 Petr 20, 22, 65, 72
 Petra 41, 46, 63, 65, 72
 Petrasz 58
 Petrowicz 66, 68–69, 77
 Petrowicza 65, 68, 74–75
 Petru 20
 Petrykowe 29, 57
 Petrykowicz 77
 Petrykowiczom 74
 Petryku 53
 petsot 70
 pewno 65
 pewnoho 76
 piat 1, 11, 16, 59–60, 71, 73, 76
 piat sot 1, 71, 76
 piat' 59
 piat'sot 55
 piatdesiat 35, 54
 piatnadcatoho 75
 piatnicu 30
 piatoho 64
 piatoie 26, 64
 piatsot 72–73, 75
 piaty 11, 17, 22, 49, 55
 piaty sot 55
 piczelowaszet 9
 piewsza 44
 Pilemon 2
 pilne 5
 pilno 54, 58
 pilnuiu 60
 Pinski 5
 Pińsk 6
 Pińskoho 6, 38
 Pińsku 17
 Piotrowicz 73
 pir 34
 piru 34
 pisał 33, 50, 52, 72
 pisano 17
 pisara 63–64, 72, 77
 pisaty 70
 Pisimon 6
 Pisimont 6

pisni 44
 piszet 48
 piszuczy 5
 pitey 42
 pity 23, 34, 49
 plemennik 52–53
 plemennika 52–53
 plemia 7
 plenen 69
 plenenija 75
 pleniaczy 38
 plenim 35
 pleniże 66
 plenniki 78
 plennych 30, 69
 Pleszczyiew 72
 płaczem 6, 44
 płaczuczy 23, 45
 płakał 44
 Płaksiwa 31
 płatie 26
 płod 36, 42
 po 1–5, 7, 9–10, 13–23, 27–31, 33, 35, 38, 40–42,
 44–45, 47–54, 57, 59–67, 71–74, 77–78
 pobeh 15, 46, 72
 pobehli 1, 46, 69, 76
 poberut 67
 pobeże 12
 pobeżył 15, 55, 59
 pobiesz 52
 pobiet 15
 pobieżajemy 71
 pobih 69
 pobijem 35
 pobili 15, 32, 35, 40–41, 46–47, 53, 55, 69, 72–73,
 75–76
 pobit 5–6, 15, 19, 66
 pobito 16, 31, 40, 47, 69
 pobitoie 15
 pobity 6, 40, 52, 57
 pobityie 33
 pobiut 52
 pobiwszy 35, 41
 poboiszcz 47, 66, 69
 poboiszcz 35
 poboiszczu 60
 poboiszczy 40
 poboyskoy 49
 pobrali 7, 43, 73
 pobrał 15, 58, 63, 66, 72
 pobrawszy 21, 40
 pobywszy 6
 pocałui 21
 pochował 10, 44
 pochowan 61
 pochwalił 69
 pocza 9, 51
 poczali 1–3, 5, 19, 32, 40, 50–51, 65, 69, 76–77
 poczał 2, 4, 13, 23, 27, 29, 31, 33–34, 36, 41, 43,
 45, 49, 53, 58, 62–63, 72, 75
 poczałasia 39–40
 poczałasia 3
 poczatka 39, 64, 67, 70
 poczatku 44
 poczaty 7, 67, 75
 poczaw 38
 poczawszy 7, 27, 67
 poczestne 17, 28
 poczestno 29
 poczestnocy 18, 51, 56
 pocznet 6, 11, 23, 41–42, 45, 59
 pocznety 26
 pocznut 25
 pocztech 61
 pocztywosty 27
 poczynął 71
 poczynili 3, 37, 43
 pod 5–6, 15, 18, 21, 24, 26–27, 30, 37–39, 41,
 46–49, 52–54, 65, 67–68, 70–71, 73–77
 pod żywotny 59
 podadut 58
 podali 33, 58, 62, 70
 podalisia 16, 31, 33, 71
 podalsia 62
 podasza 62
 podawali 43
 podawał 4, 54
 podbity 41
 podbiwszy 53
 podczaszoho 68
 podczaszy 74
 podczaszym 59
 poddaiuczysia 39
 poddalisia 11, 16, 39
 poddał 60
 poddanych 5, 52
 poddany 2, 48
 poddanym 2, 5, 48
 poddanymi 52
 poddat 6
 podiaczki 52
 podkaiet 55
 podkaiut 27
 podkali 14
 podkalisia 51, 69
 podkał 60
 Podlaszskuiu 70
 podle 11–12, 26, 34, 44, 76
 podłuh 2, 17, 21, 27, 43, 45, 50, 52, 57, 61, 65, 74
 podnesli 51
 podnesty 48–49, 67
 podniął 63, 68
 podniaty 42
 podnimaiuczy 30
 podnosił 49
 podobna 52
 podobno 8, 18, 68
 podobnoho 21
 Podoli 19
 Podolski 19–20

Podolskij 20
 Podolskoho 72
 Podolskoie 19, 45
 Podolskoy 19
 Podolsku 34
 Podolskuiu 19, 22, 34, 45
 Podolskiju 19
 Podolu 19
 podoymet 32
 podskarbeho 60
 podwodnym 59
 podworia 10
 podywilisia 73
 pohan 22
 pohanie 22
 pohanin 28
 pohanina 20
 pohanom 75
 pohanskaia 56
 pohanstwe 9
 pohanstwo 76
 pohany 11
 pohanyia 7
 pohañ 56
 pohañskim 17
 pohañskoho 17, 27
 pohañskoie 73
 Pohańskoie 41
 pohañstwa 41
 pohañstwo 8, 28
 pohibło 75
 pohnali 55
 pohoneju 46
 pohoni 66
 pohoniu 55
 pohotowe 39, 69, 77
 pohotowili 77
 pohoworyli 25
 pohrebenna 63
 pohromili 37
 pohubi 7
 pohubili 55
 pohubity 48
 pohublaiuczy 71
 poia 9
 poiechali 54, 61
 poiechał 10, 16, 25, 34–35, 51, 62, 64, 72
 poiedmo 26
 poiedu 25
 poiuczy 28
 poiuszczę 34
 poiut 37
 pojasy 35
 pokazili 22
 pokaznił 37
 pokażeno 22
 pokażeny 4
 poki 58
 pokinuty 44
 pokładaiem 60
 pokładaty 26
 pokładywaty 26
 poklonilisia 11
 poklonnoy 21
 pokoi 3, 57, 62
 pokoiem 78
 pokoiu 16, 43
 pokolenia 13, 36, 38
 pokopali 40
 pokorne 62
 pokorno 62
 pokory 34
 pokoryłsia 33
 pokował 54
 pokoy 38, 41, 58, 61–62
 pokryło 37
 pokul 53
 pola 39
 Polakow 58
 Polane 35
 pole 8, 69
 Polemona 10
 poli 8, 32, 35, 51, 66–67
 Polski 19, 42, 45, 62, 64–65, 71
 polskie 51
 polskie 43
 Polskim 36–37, 43, 57–59, 63
 polskoho 46
 Polskoho 57
 Polskoie 19, 39, 58, 62–66, 70
 polskoiu 51
 Polskomu 19, 39, 58
 Polszczy 28
 polubi 51
 polubiłsia 23
 poł 7, 38
 połamali 40
 połcy 30
 Połczane 5
 połczetwerty 69
 połholeni 62
 połki 5, 7, 13, 25, 35, 77
 połkom 8, 25, 31, 69, 77
 połnocz 1
 Połocka 9, 24, 71
 Połocki 5, 29, 36
 Połockim 5
 Połockoho 59, 64, 72, 74
 Połockoie 13
 Połockom 48
 Połocku 3, 5, 13, 22–25, 31, 46–48, 64, 70, 74
 Połoczan 5
 Połoczane 5, 24, 48
 Połoczanie 5
 Połoczanin 9
 połon 3, 14–15, 27
 Połonce 76
 Połondze 17, 41
 połonena 28
 połoneni 28

połonienie 28
 połonieniu 28
 połoniony 63
 połonił 27–28
 Połonin 10
 połoninu 9
 Połonki 76
 połonom 8, 21, 70, 73–74, 78
 połonu 27
 Połonyi 35
 połoń 3, 27, 46, 54, 73
 Połotoiu 5
 Połoty 5
 Połowcy 8
 połowicu 39–40
 połowinu 31, 39
 położen 34, 49
 położeni 19
 położono 63
 położenoie 59
 położon 5
 położyli 5, 38, 64, 69, 76
 położył 37, 39, 57, 75
 położysia 62
 położysza 44
 położywszy 26, 38
 Połtesk 5, 13, 23, 31, 70
 połtory 46
 połu 5
 południ 77
 połumili 76
 poły 44
 pomahali 40
 pomahaty 8
 pomazannikom 45
 pomenusza 30
 pomerli 23, 40, 74
 pomerło 28
 pomoc 66, 67
 pomocen 62
 pomocyu 27
 pomocz 6–8, 25, 33, 40, 47, 59–60, 62, 65, 68, 69,
 71–72, 76
 pomocziu 71
 pomocy 40, 48, 54
 pomocyu 19, 21, 27, 31, 34, 46, 56, 60, 67
 Pomorskich 42
 Pomorskoie 28–29
 pomoszczyiu 73
 pomoże 5, 7, 13–15, 30–31, 46–47, 55
 pomstył 33
 pomstyty 13
 pomszczaia 26
 pomyszlaty 33
 pomyślił 9
 pomyśliwszy 37
 ponechat 58
 ponedelnik 46
 ponedełok 76
 ponesli 34
 poneże 33, 49–51, 54–55, 65, 68
 poniał 12, 16, 18, 20, 22, 33, 36–37, 39, 41–42
 poniaty 29
 pootnimał 54
 popali 40
 poperedyw 9
 poperek 77
 popleni 46
 poplenili 35
 poplenił 37, 46, 74
 popleniwszy 21, 30, 47
 popołnity 58
 popom 17
 poprawiwszysia 77
 poprawuiut 49
 poprowadył 72
 popuszczaiut 61
 Popy 16
 poradoiu 67
 porady 10
 porania 40
 poranili 59, 69
 poranka 7
 porazili 60, 66, 77
 poraził 6–7, 13–15, 31, 40, 59, 72
 poraziwszy 40
 porazumeli 69, 76
 porazumeł 12, 62, 65
 porażce 49, 60
 porażeno 15
 Porchowom 38
 porezał 74
 porezat 57
 porezaty 57
 porły 35
 porohti 30
 poroki 30
 porokow 14
 poruczyli 52, 77
 poruczył 40
 poruczyw 71
 poruczywszysia 76
 posady 30, 54
 posadyli 44, 46, 53
 posadył 16–18, 34, 38, 45, 48, 56
 posadym 35
 posadyt 35
 posażał 20
 posażon 50
 posekli 36, 46
 poseli 14, 36, 67, 70
 poselili 2
 poselił 3
 poselilsia 2, 11, 16, 18
 poselstwo 50
 poselstwom 43
 poseł 4
 posesty 61
 posle 16, 66, 75
 posła 7–9, 14, 20–21, 43, 47, 73

posłali 7, 25, 29, 39, 49, 57, 59–60, 76
 posłał 4, 8, 10, 12, 17, 21, 25–26, 31, 33–35, 37–38,
 42–43, 46–48, 50, 53–54, 56, 60–62, 64, 66, 70,
 72–74
 posłanomu 53
 posłany 64, 66
 posłanych 55
 posław 8–9, 18
 posławszemu 7
 posławszy 76
 posławszym 7
 posłem 74
 posłoch 60
 posłom 6, 50
 posłów 6, 29, 33, 38, 39, 41–43, 46, 50, 54, 57, 60,
 63, 66, 72
 posłu 21
 posłuszni 57
 posłuszno 18
 posłuszny 52, 77
 posłusznym 38
 posłuszon 19
 posły 7, 31, 34, 38, 42, 46, 50–51, 60, 64, 71–72
 posłyszała 26
 posłyszawszy 18
 posłyszyt 25
 posoń 69, 71
 pospieszylisia 77
 pospieszysia 50
 pospi 14
 pospieszylisia 67
 pospieszylisia 18, 77
 pospiszylisia 77
 pospołu 64, 77
 posredne 71
 postaw 32
 postawili 28, 33, 57, 66, 73
 postawił 12, 20, 41
 postawiła 28
 postawity 52, 68, 76
 postawlen 51
 postelu 23
 postryhłasia 5
 postryhsia 10, 12
 postryżesia 9
 postupili 74
 postynał 3, 26, 54
 postynano 22, 55
 posyłaet 23
 posyłaiet 54, 56, 59–60, 66–68, 70
 posyłaiet' 54, 56, 60
 posyłaikut 50, 52
 posyłał 37
 poszlet 6, 23–26
 poszli 1, 3, 7, 19, 24, 26, 31, 35–36, 46, 48–49,
 52–53, 68–69, 74, 76–77
 poszłubiła 17
 poszłut 59
 poszodszy 4
 poszoł 1–4, 6, 10, 15, 19, 21, 24, 33, 34–35, 37, 40,
 48, 62, 66
 pośle 38, 43–44, 47–48, 53
 poświętywszy 43
 potay 57
 potechu 42
 potechy 42
 potehnuli 77
 poteszen 60
 potiahnuli 40, 68, 70–71
 potiahnuł 12, 14, 52, 58–59, 62, 65, 70
 potiahnuty 40
 potiahnuw 13
 potkaiet 59
 potkaiutsia 59
 potkalisia 13
 potkał 6–7, 60
 potkaniu 28
 potolku 39
 potom 2–11, 15, 20, 22–23, 25–26, 28–30, 33, 35,
 37, 41–42, 44–46, 52–53, 55, 57–58, 60–64, 67,
 69, 72, 74–75, 77
 potomu 5–6
 potonuli 32, 75, 77
 potopiło 75
 potoy 55
 potreb 42
 potrebie 60
 potrebu 59, 60
 potykaty 40
 potym 1–2, 6, 10, 23, 46, 51
 powedaiesz 65
 powedaiuczoho 68
 powedaiuczy 24, 38, 48, 61, 69, 72, 76
 powedał 23, 37, 65
 powedat 28
 powede 23
 powedyli 76
 powedył 28, 40, 44, 68
 powedyła 28
 poweleniem 49, 61
 poweleniemi 34
 poweleniju 52, 72
 poweli 3, 14, 46, 54, 70, 75
 poweł 3, 15, 23, 27
 powernuli 46
 powesty 75
 powet 4
 powete 4
 powidaiuczy 57, 73
 powiday 21
 powiedaiuczy 18, 71
 powinenom 75
 powite 12
 powitu 4
 powoiewali 29
 powoiewał 37, 46
 powoiewawszy 30
 powpadali 40
 powrzywyaty 6

powstałi 14
 powstał 3
 powtekało 75
 powydawał 37
 poyde 5, 9, 11, 15, 24–25, 27, 30–34, 38, 46–47, 68
 poydem 35
 poydet 6, 25, 30, 32–33, 38, 54
 poydosta 7
 poydosza 46
 poydut 3, 25, 47
 poydy 66
 Poydy 33
 poydyte 22
 poyma 8
 poymaiet 24
 poymali 31, 36, 40, 46–47, 55, 59–60, 67–69, 76
 poymał 18, 20, 32, 45, 48, 54, 60, 66
 poyman 17
 poymaniu 59
 poymano 47, 55
 poymany 50
 poymaw 35
 poymet 5, 7, 12
 poyty 34, 47, 76
 pozasidał 20
 pozno 16
 pozwał 34, 62
 pozwawszy 57
 pozże 46, 74
 požešze 70
 požhli 29, 54, 73
 požoh 37, 46, 74
 požyczaiuczy 60
 požyczyli 60
 požytki 45
 požytku 52, 72
 pracu 71
 prawa 75
 prawde 18
 prawdu 23–26, 31
 prawoie 77
 prawoy 77
 prawy 38
 Praxedis 5
 prebyli 78
 Preczystyia 71
 predki 43–44
 predkow 6
 predku 48
 predleżaszczioie 34
 predneie 32
 predniaia 44
 prełatow 63
 prełożonomu 38
 Premysłskimi 57
 Premyśl 57
 Preobrażenje 76
 prestawilsia 34
 prestawisia 33, 61, 71, 73
 prestupity 13, 53
 preszedzse 76
 preszedzsy 68
 Preszpor 1
 preto 13, 43, 45
 Prihorodki 16
 priniał 29
 prisiahu 16
 probehał 61
 proboszcz 8
 processyami 29
 prochodymyja 66
 procz 25, 48
 prohnawszy 16
 proiawilosia 24
 Prokopij 9
 Proksza 26
 proliwaiet 30
 proliwaty 9
 propłakaiu 55
 propłakiwaia 54
 prorekomoho 5
 proroka 30
 prosiaczy 6, 10, 16, 19, 21, 31, 54, 56, 58–60, 62
 prosił 10, 12, 17, 20, 36, 41–44, 63
 prosiła 28
 prosił' 50–51
 prosity 26, 38, 57, 62–63, 75
 prosiwszy 57
 prostaia 66
 prosto 3, 21, 26, 32, 49, 77
 prostomu 74
 prostoy 66
 prostrano 7
 prostyi 3, 43, 54
 prostymi 27
 proszed 3
 proszedzsy 12
 proszoł 12
 prošby 63
 protyw 7, 11, 14, 18, 22, 25, 27, 30, 32–33, 43, 47, 52–55, 70–71, 75
 protywitysia 15, 76
 protywku 6, 13, 24, 37, 47–48, 68, 70
 protywu 9, 14–15, 23, 25, 27, 53, 69
 prowadyli 29, 32
 prowadyl 18
 prowadyt 62
 prowadyli 31, 57
 prowadyl 24
 prozowetsia 11
 prozwali 38
 prozwał 3
 prozwano 12
 prozwiszczom 36, 38–39
 prožbu 38
 Prus 25, 27
 Prusech 71
 Pruskaia 25
 Pruski 25, 39, 42, 58

Prusowe 14, 25, 41
 Prussy 14
 Prusy 32, 58
 pry 6, 10–11, 17, 23, 44, 49, 51–52, 60, 62–63, 74–75
 przybeh 40, 62, 72
 przybehli 69, 76–77
 przybehsze 76
 przybehszy 18
 przybehut 25
 przybeże 8
 przybeżyt 59
 przybieżał 24
 przychodiaczy 34
 przychodiat 2, 69
 przychodyli 73, 78
 przychodył 59, 67
 przychodyła 25
 przychodyło 25
 przychożdenije 73
 przychożdeniju 73
 przychożenie 69
 przychożywał 49
 przyczyn 18
 przyczynoju 2, 75
 przyczyny 1, 20, 38
 przydano 28
 pryde 9, 12, 15, 27, 31, 33, 45–47, 50, 54, 61, 69, 71–73
 przydobudut 18
 przydut 26
 przyhnavszy 18
 przyhodu 40, 72
 przyhorodki 16, 56
 przyhotowilisia 76
 przyiali 8
 przyiała 9
 przyiasza 8
 przyiat 8
 przyiatel 56
 przyiaty 9
 przyiaźni 20, 25, 37
 przyiaźń 19–20, 43
 pryide 27, 29, 69–72
 przyiechali 7, 26–27, 30, 35, 51, 53–54, 57, 75
 przyiechał 10, 16–19, 24–26, 29, 34–35, 38, 42, 46, 50–52, 54, 56, 60–62, 68, 75
 przyiechała 12
 przyiechawsze 67
 przyiechawszu 9, 50
 przyiechawszy 21, 34, 50, 53
 przyiede 25, 70–71, 73
 przyiedet 3, 6, 22, 45, 56
 przyiedte 35
 przyiedut 26, 56
 przyiedy 9
 przyiem 9
 przyiezdyli 64
 przyieżdżali 19
 przyieżdżał 23
 przyieżdżaty 23
 przyity 42
 przyjdosza 30
 przyjchawszy 16
 przykazał 28, 33
 przykazalsia 68
 przykazuiuczy 48
 przykrosty 22
 przykrywali 39
 przyleżaczoie 4
 przyleżaczy 4
 przyłożyli 44
 przyłuczywszesia 69
 prymuiuczy 71
 prynes 20
 pryнесе 9
 prynesli 64, 76
 prynesosza 51
 prynesty 28
 prynesut 44
 pryniali 29, 36, 39, 43, 57
 pryniał 17, 20–21, 29, 41, 53–54, 56, 62, 64, 70, 72
 pryniawszy 51, 60
 Prypiat 72–73
 przyprawami 32, 58, 70
 przyprawity 13, 48–49, 55
 prypustyl 32
 przyrownany 48
 przyrożonoho 10, 13, 53
 przyrożonomu 15, 58
 przyrożonych 48
 prysiah 45
 prysiahali 53
 prysiahami 53
 prysiahi 45, 66
 prysiahnuli 45, 67–68
 prysiahoju 15
 prysiahu 15–16, 18, 41, 46, 51, 53, 66, 67, 70
 prysiazi 53
 prysiaże 66
 prysła 7, 16
 prysłali 38, 41, 57, 66, 71
 pryslalsia 58
 prysłał 6, 10, 19–21, 31, 37, 61
 prysławszy 7
 pryslonity 21
 prysloniu 21
 prysłuchaiut 57
 pryspeł 35
 prystupili 25
 prystupila 15
 prystupity 19
 pryszedsze 25, 46, 66
 pryszedszy 13, 28, 48, 61, 67, 71, 75
 pryszlet 60
 pryszli 3, 5, 16, 22, 25, 27, 31, 36, 39, 43, 46, 52, 54, 59, 62, 66–69, 73–77
 pryszodczy 37

pryszodczy 19, 46–47, 49, 62, 75–76
pryszcz 2, 12–13, 15, 20–21, 32–33, 35, 61, 65–66,
71
pryiahnuli 68
pryiahnuwszy 40, 65
pryty 11, 66
prywede 20, 30
pryweli 55, 76
pryweł 22
prywernuł 52, 57
prywernuwszy 52
prywezli 18
prywilejow 75
prywiley 74
prywilia 74
prywitali 29
prywitałsia 38
prywłaszczyt 57
prywłaszczyty 59
prywodyty 53
pryzwał 75
pryzwolili 44–45, 62
pryzwolił 29, 41, 43, 51, 53
pryzwoliła 53
pryzwałuiuczy 12
pryżenet 24
psiu 48–49
Pskow 5
Pskowa 13, 38
Pskowe 5, 12–13
Pskowiczy 38–39
Pskowiczyi 12
Pskowskija 38
Pskowskim 12
Pskowskoie 13
Pskowskoy 38
Pskowu 12, 31
pusczy 12
pust 4
pustu 3, 40
pustyli 22
pustył 30, 34
pustył 51
pustyty 50
puszczano 49
puszczu 11
puszczy 4, 16
puszkami 27, 31–32, 70
puszki 33
puszok 32, 66
putem 69, 74–76
Putiatycz 74
Putiatyca 72
Putno 65
Putywl 37, 70
Putywłcy 70
Putywłskaho 70
Putywły 16
pytałsia 28
pytaty 25, 65

R

raby 48
Racow 72
rad 20, 43, 54, 56, 58, 62, 65–67, 75, 77
rada 29, 33, 45, 51–52, 54–55, 59, 62–63, 65, 73,
75
radam 23
radi 50
radne 14, 20, 63
radney 62
radnych 4, 57
radnymi 64
radoiu 45, 51, 54
radom 45
Radomli 75
radostiju 9
radostiu 72
radosty 76, 78
radostyiu 64
radu 48–50, 55, 57–58, 69, 76
raduiuczysia 76
rady 13, 26, 31, 57, 59, 65, 73–74
radyli 29, 32
radył 42, 62, 65
radyłsia 65
radyt' 55
radyty 5, 53
Radywił 56, 74
Radywiła 50, 56, 74
Ragnetu 15
Rak 73
Rakuszan 47
raney 68
rannyj 53
rano 21, 77
Rapołowski 64
rat' 6–7, 15, 23, 25
ratij 24
ratiu 25
ratnyja 24
ratnymi 35
ratował 62
ratowaty 59
ratunok 40
ratuymo 59
Rayhorod 11
razdumaw 7
raziechatysia 26
razlicznymi 35
razszyraty 2
razumna 12, 17
ražu 13, 42–43, 45
rece 2, 5, 7, 14–15, 19, 25, 31–32, 35, 38, 47, 65,
69, 72, 77
recz 14, 28, 60
reczce 69
recze 7, 10, 17, 30
reczennoho 13
reczennomu 5
reczenny 13–14

reczennych 4
 reczenoho 12
 reczet 17
 reczku 69
 reczmi 27, 29, 35
 reczy 48
 rek 12–13, 18, 20–21, 23–27, 35, 40, 60
 reka 1, 7, 9
 rekach 2
 rekami 2
 reki 1–2, 4–6, 11–12, 27, 37–38, 70, 77
 rekli 53, 63, 65
 rekł 21, 36, 38, 42–43, 49, 65
 rekoju 2, 11, 16
 rekoju 1, 74
 rekomo 34
 rekosza 30
 rekszy 24
 reku 1–4, 11, 16, 27–28, 31–32, 38, 65–66, 68–69,
 71–73, 76–77
 Reszoiu 39
 rewet 17
 Rezani 35
 Rezanski 16
 Rezanskim 16
 Rezańskij 42
 Rezańskoho 35, 42
 Rezańskoie 35
 rod 10, 14, 47
 rodet 2
 rodnuui 23
 rodom 49, 52
 rodu 14
 rodyłsia 14, 18
 rodzaiu 13
 Rohatyński 57
 Rohwołoda 5
 rok 18, 58
 Rokontyszok 11
 roku 18
 Roman 11, 36
 Romana 15
 Romanom 15
 Romanow 11
 Romanu 11
 roskoszny 2
 roskosznych 51, 62
 Roślawl 34
 rosprawiwszy 63
 rostyrka 12
 rostyrkom 44
 rowninami 11, 16
 rowniny 2
 rownoho 39
 rownych 61
 rowy 30
 rozbehlisia 1, 31, 53
 rozbehoszasia 9
 rozbity 26
 rozboletsia 34
 rozdelili 18
 rozdelił 17, 77
 rozdeliwo 9
 rozdeliwszy 17
 rozgi 8
 rozhnasza 8
 rozhnawał 74–75
 rozhreszeniem 46
 roziechalisia 26, 41
 rozjehalisia 38, 61, 64
 rozkazał 62
 rozlity 48–49
 rozmaitoie 2
 rozmaitych 2, 30, 42, 51, 62
 rozmaitymi 22
 rozmnożał 29
 rozmnożatysia 2
 rozmnożyty 3
 rozmyslilisia 57
 rozmysliwsia 54
 rozmyszlit 55
 roznemohsia 62
 roznemożesia 12, 44
 rozno 38, 41, 61, 64
 rozohnany 4
 rozpowedawat' 51
 rozpustył 15, 35, 47
 rozpustywszy 21
 rozsekszy 44
 rozsypał 59
 rozszyrywwszy 39
 rozumeiu 45
 rozumeyte 68
 rozumu 45
 rozwiazawszy 22
 rozżalieszasia 8
 Roż 4
 rożaiu 14, 48–49, 77
 rożaj 1
 rożajem 48
 rożajem 2
 rożaju 2
 rożay 38, 48–49
 rożnoho 2
 rożonaja 51
 rożonoho 29, 44, 46, 63
 rożonuii 39
 Roży 1
 rubley 35
 ruce 77
 rucznic 77
 Rudnicki 51
 Rudominie 46
 ruhauczysia 77
 ruk 77
 rukach 60, 66
 rukami 47, 55
 ruki 27, 50, 53, 62, 75, 77–78
 ruku 8, 21
 Rusałka 64

Rusi 3, 6, 8, 19
rusinom 5
Rusinom 22
rusiu 11
Ruskaia 4, 33
Ruskaja 20
ruskich 9, 10
Ruskich 3-4, 6-7, 15-16, 35, 46, 48, 53, 72
Ruskie 4, 7, 46
Ruskij 14-15, 20
Ruskija 15
Ruskije 7, 21
ruskim 10
Ruskim 14, 46-47
Ruskimi 10, 39, 46-48, 57
Ruskoho 12, 36
Ruskoie 3
Ruskom 14, 17, 44, 48, 51
Ruskomu 12
ruskoy 12
Ruskoy 6, 11, 35, 64
rusku 5, 13
Rusku 41
ruskuiu 5-6
Ruskuiu 3, 6, 10, 20, 23, 32, 46-47
Rusza 8
ruszyt 25
Ruś 3, 6-8, 46-47
Rutwianski 60
ryb 2
rybołow 1
ryby 2
rycera 59
Ryhu 7-8
Ryma 5, 43-44
Ryme 5, 44
Rymont 12-13
Rymonta 12
Rymontu 12
Rymskaja 43
Rymski 12
Rymskoho 10, 22, 27, 29
Rymskoie 1, 20
Rymskuiu 20, 29
Ryngolt 7
Ryngolta 7
Ryngoltu 6-7
rysey 39
Rysej 2
rysich 11
rysij 10
ryzu 13
Ryżanie 8
Ryżskaia 8
ryżski 8
Ryżskomu 8

S

s 7-8, 13, 17, 21, 23-25, 28, 46, 53, 56, 58, 62-74,
76-77

sablu 21
sadeczy 56
sadeczysia 74
sadu 22
Sakowicza 50
Sakowiczu 53, 54
sam 1-3, 6-7, 10, 12-13, 15-18, 20-22, 24-25,
28-29, 32-33, 35, 37-38, 41-43, 47, 49, 54, 56,
58, 60, 63, 65-66, 68, 73-74
sama 17
sami 7, 24, 32, 44, 53, 57, 60, 76
samo streły 8
samoderzec 8
samoho 6-7, 13, 15, 30, 36, 40, 71
samoie 27, 70
samy 21
samych 49, 52
samym 10, 49, 61
Sanguszko 22
Sanguszkowiczy 51
saniach 66
sanmi 62
sanu 8
Sapehi 68
Sapieha 72
Sarń 2
sażonymi 35
se 2, 24, 41, 69, 76
sebe 7, 9-10, 12-14, 18, 20, 26, 28-29, 36-38,
41-45, 52-54, 59, 61-62, 66, 77
sebi 8
secza 13
seczu 5, 15
sedeli 3, 61
sedeł 18, 26
sedety 26, 77
sediaczy 14
sedity 11
sedlech 35
sedmotysiacznoie 64, 70-71
sedmotysiacznomu 64
sedszy 24
seho 63
sej 14
sejm 64, 75
sele 67, 76
seł 4, 6, 13-14, 29, 32-33, 35, 47, 51, 53, 61, 74
seła 18, 27, 73
sełom 73
sem 5, 17, 22, 46, 56-57, 62, 65-68
sem sot 42
semen 1
Semen 22, 36, 61, 64, 67, 70-71, 73-74
Semena 31, 35-36, 39, 43, 47, 61, 65, 67, 72-73
Semenom 37, 48, 50, 56
Semenowicza 50
Semenowy 37
Semenu 36, 61
semi 46, 72
Semien 53

Seminowicza 47
 semoho 34, 37, 64, 75
 semoiu 63
 semże 9, 34
 Senko 44
 senom 49
 septembra 46, 47
 serce 9
 sercem 67
 sercu 48
 sercy 60
 serebra 6, 21, 27
 srebro 27
 seredu 53, 76
 seredulszoho 62
 seredy 73
 Serpeiesk 63
 sestra 7, 37, 51
 sestre 37
 sestroiu 23
 sestru 23–24, 26, 37
 sestry 31
 sestrycznu 36, 39
 sestryczny 37
 sestry 18
 Sewerskoie 67
 Sewerskomu 24
 Sewerskuiu 70, 71
 Sewruk 37
 Sewrukow 37
 sey 6
 seym 29, 48–49, 57, 64
 seyme 8, 57
 seymi 57
 seymie 48–49, 65, 74
 seymu 29, 60
 seymy 23
 seże 9
 si 7–8, 15, 20–21, 29–30, 64, 67, 70, 72, 74
 sia 3, 5, 13, 42–43, 45, 49, 56, 57–58, 60, 74
 siade 11
 siadet 6, 53
 sice 8
 sie 6–7
 siediaczy 27
 siekierami 53
 siena 49
 sija 69–70
 silne 21
 silnie 70
 silno 40
 silnyi 19, 48
 silnyie 48
 silnyja 12
 siłami 6, 13, 15, 19, 21, 29, 31–35, 38–39, 46–47,
 59, 61–62, 70–72, 74
 siłoiu 21, 30, 46, 53
 siłu 1, 6–7, 16, 30, 32, 35, 46–48, 52, 69
 siły 3–4, 14–15, 20, 54, 56, 60
 siney 19
 siroty 56
 size 8
 sjechawsia 26
 skaczucznych 73
 Skału 20
 skarano 22
 skaraty 22
 skarbom 24
 skarbu 24, 27, 39, 60
 skarby 7, 43, 66
 skazili 3
 skazisz 52
 skazy 66
 skażem 8
 skażenie 28
 skinuł 59
 Skirgayła 24, 26, 29–34
 Skirgayło 22, 24–27, 30–32, 34
 Skirgayłom 23, 26
 Skirgayłowy 31–32
 Skirgayłu 23, 25, 27, 30–31, 34
 Skirmont 6, 11
 Skirmunt 5–6
 Skirmunta 5–6
 Skirmuntom 6
 Skitowrasu 10
 składiuczy 52
 Skobeyka 49–50
 Skobeykom 49
 Skobeyku 49
 skoczyła 49
 skonczawsia 14
 skopa 30
 skorb 69
 skorbi 66
 skorbiju 71
 skoro 10, 15, 18, 41, 46, 50–51, 56, 61, 66, 69,
 75–77
 Skuratow 64
 Slazskie 61
 Slazskoie 59
 Słazskich 42
 Slepowrod 16
 Slezacy 58
 Slezakow 47
 slezami 71
 słaty 23
 sława 17, 55
 Sławetnym 45
 sławka 49
 Sławko 49
 sławoiu 9
 sławu 34, 40
 Słonim 7
 Słonimie 17
 Słonimskoho 68
 słońca 2, 22
 słońce 37
 słońcu 37
 słow 10, 53

słowa 10, 21, 38, 43–44, 49
słowo 30
słowu 30
słowy 43, 45
słuchaiesz 20
słuchaiet 40
słuchał 49
Słucka 73, 77
Słucki 72–74
Słuckoho 72
Słuckom 73
Słucku 73, 75
Słucz 73
Słuczesk 73–74
słuham 57, 58
słuhami 24, 44
słuhi 45, 57, 60
słuhy 57
służbu 8, 33
służebnych 20
służeczy 5
służyli 67
służyła 5
służyty 15–16, 39, 51, 53, 67–68
słynuty 17
słyszaczy 24, 30, 32, 41, 44, 46
słyszali 16
słyszał 4, 35
słyszaw 9, 69
słyszawszy 12, 35, 37, 62
smech 77
smeli 44, 59
smeł 15, 45
smelo 69
smerkanijem 76
smert 13, 22, 49, 55
smert' 55
smerty 4, 12–14, 16, 18, 22, 26, 40, 44, 49–50, 53,
61, 63, 74
smieło 69
smirenoho 34
Smolane 48
Smolenskim 50, 60, 68
Smolenskimi 53
Smolensku 46, 53–55, 64, 68
Smoleńska 31, 36, 50, 70
Smoleński 30, 33, 35–36, 53
Smoleńskimi 30, 33, 35
Smoleńsku 7, 30, 34–36, 48, 50, 53, 68
smolnan 53
Smolnian 63
smolnianie 53
Smolniany 68
smotreli 40
Smotrycz 19–20
smotryte 41
sna 17
sne 28
sneh 62
snehmensia 25, 31, 36, 47

sni 17
snidet 30
snim 4, 10, 21, 23–25, 38, 42, 55–56
snimatysia 25
so 1, 4–5, 7–9, 15–16, 19–21, 23–26, 29–39, 41–42,
46–47, 52–54, 62–78
sobe 3, 5, 13, 15, 18, 23, 28, 40–41, 43, 51, 53, 55,
63
sobeże 9
sobi 2, 4–5, 7–11, 12–13, 18–20, 22, 28, 38, 42,
48–49, 50, 52, 54–55, 57, 59, 61–63, 66, 75
sobie 7, 12–14, 18–19, 27, 29, 33, 44, 46, 53
soboiu 2–3, 5, 7, 9, 14–15, 18, 26, 29, 33, 36, 38–39,
41–43, 54, 58–59, 61, 64–65, 67, 69, 76, 78
soboju 1, 5, 7, 33
soboley 39
sobolmi 21, 35
sobralisia 15, 73
sobrał 32–33, 35, 46, 48, 52, 56, 64
sobrałasia 27
sobrasia 8, 47
sobraty 14
sobratysia 76
sobraw 25
sobrawsia 38, 70
sobrawszy 3, 5–6, 13–15, 21, 33, 37, 41, 47, 54,
56, 58, 60, 65
sobrawszysia 4, 6–7, 12–13, 15, 19, 21, 24, 41, 47,
52, 55, 62, 72
Soczawu 65
Soczawy 65–66
sodynoczylisia 43
Soffiiu 32, 36
Sofij 5
sohnaty 7
Sokolcu 20
Sokolec 20
Sokolniczomu 33
Sokoł 40
Sokolowo 40
sol 56
Sołtan 73–75
Sołtana 70
Sołtanom 72
somiren 54
somyślił 51
son 17
sopoczył 30
sorok 39, 46–48, 69
sorokow 39
soroku 46
Soroku 65
sorom 52
Soromotu 45
soromoty 37
sosłaty 53
sostup 53
sostupilisia 33
sostupiszasia 30
sostupiwszysia 31

sosud 8
 sosudy 35
 sosedzszymia 13
 soszlisia 67
 soszychowawszy 59
 sotwory 8, 30, 32, 45
 sotworyli 30, 55, 73
 sotworył 74
 sotworym 7
 sotworywsze 70
 sotworywszy 47
 sowit 30
 sowokupitysia 77
 sowokupiwszysia 73
 soymutsia 25
 sozże 5, 47
 sozżeno 10
 sożalisia 21
 sożaliwsia 30
 sożhli 22, 70
 sożoh 32
 sożyhał 8
 sozże 27
 sozžen 65
 sozżon 67
 spalili 70
 Spasa 5
 Spera 2
 speszne 66
 spesno 69
 spiaczy 16
 spłodył 17
 spodkalisia 15
 spodobałasia 12, 17
 spodobało 2
 spodobałosia 2–4, 11, 16, 18
 spotna 41
 spotkali 66
 spowida 17
 spowidaiet 57
 spowidyli 55
 spraw 57
 sprawam 14
 sprawcoiu 14
 sprawedliwy 17
 sprawedliwe 24
 sprawił 59
 sprawiwszy 57, 59
 sprawlennych 69
 sprawowali 5
 sprawował 14, 62
 sprawowaty 5, 77
 sprawu 56, 75
 sprawuiet 52
 sprawuiet' 55
 sprawujucz 20
 sprosił 44
 sprotywit 29
 spryiaiu 8
 spryiał 56
 spryiaty 44
 spustefa 4
 spustoszena 4
 spustoszon 4, 65
 spustoszył 10, 15, 27
 spustyłsia 12, 26, 51
 spustywszy 47
 Spytka 40
 Spytkowicz 40
 Spytok 40
 srebra 7–8, 27, 78
 srebrny 8
 srebrom 7
 sta 52
 stad 24
 stada 73
 stali 24–25, 41, 58, 69, 71, 77
 stalisia 24
 stał 10, 22, 42–43, 46–47, 52, 56, 69, 71, 73
 stała 12, 40, 58
 stałasia 55
 stało 22, 33, 38
 stałoho 28
 stałosia 33, 37, 77
 stałsia 26, 35, 75
 stan 17
 stanet 16, 28, 32, 38
 Stanisław 65–66, 68, 73, 77
 Stanisława 29, 40, 44, 63, 65, 67, 70, 72, 74–75
 Stanisławł 15–16
 Stanisławla 15–16
 Stanisławlu 16
 Stanisławowicza 68
 Stanisławu 67
 stanom 76
 stanowity 40
 Stařika 59
 staraja 43
 Starodub 6, 55
 Starodubom 68
 Starodubowskoho 39
 staroho 27
 staromu 53–54
 starosta 20, 50–51, 58, 71, 74
 staroste 53, 72
 starostie 57
 starostoiu 51–53
 starostu 31, 52, 63, 70
 starosty 3, 16–17, 20, 50, 63, 74
 starostynych 52
 starszaia 36–37, 44
 starszoho 6, 17–18, 45, 63
 starszoie 31, 37
 starszomu 18, 23, 45
 starszoy 37
 starszuiu 37
 starszy 2, 6, 11, 18, 40
 starszy 2, 22
 starszych 63
 starszym 18, 45, 60

stary 37
 starych 18, 44
 staryi 44, 46
 staryie 16
 starym 23
 starymi 55, 58
 staty 15, 27, 36, 69
 Stawowoie 77
 stawszy 30, 72
 Stawu 77
 Stefan 61, 65–67
 Stefanom 67
 steni 21
 stenu 49
 steny 30
 sterczy 26, 59, 75
 stehli 59
 stehuczy 24
 stiali 22
 sto 17
 stoiaczy 77
 stoiali 46, 48, 54, 71, 76
 stoiał 10, 38, 48, 53, 65, 67–68, 70–71, 74
 stoiało 21
 stoiat 25, 53, 69, 76–77
 stoiaty 66
 stoit 17, 22, 68
 stojaczy 78
 stojał 46
 stojat 76
 stojati 24
 stojawszu 30
 stojawszy 46
 Stoklizskaho 64
 stolca 16, 18, 27, 54
 stolcu 13
 stolcy 14, 17, 33, 51
 stolec 3–4, 11, 16–18, 51, 62
 stoł 33
 stołeczny 17, 65
 stołom 61
 storon 13, 26, 39, 60, 69, 75–77
 storona 4
 storone 6, 44, 47
 storonie 3, 14
 storonnym 31
 storony 18, 61, 65, 70, 77
 storozoiu 18, 24, 45
 storoży 26
 strach 9, 21
 strachom 1, 32
 strachu 30
 strelaty 59, 77
 strełami 8, 53
 streły 59
 stretet 31
 stretyli 5, 16, 29, 32–33, 48
 stretylisia 35, 69
 stretył 18
 stroienu 54
 stryiecznaho 29
 stryiecznoho 55
 stryiewi 45
 strylenia 25
 strytle 32, 64
 stu 42
 studen 62
 stynaiuczy 73
 Styrce 60
 subotoiu 63
 Suchty 55
 suchym 75
 sud 11
 sudech 75
 sudny 10–11
 Sudomiru 50
 sudow 75
 sudowymi 74
 sudył 11
 Sudymontowicza 59
 sudyty 11
 sulicami 8, 53
 sulicioiu 21
 sumy 58
 Suraż 25, 55
 suszcze 69
 suszczy 31
 sut 1, 6, 13, 22, 40, 51, 68, 70
 swatom 67
 Sweclawu 30
 Swetosław 30
 Swetosława 30
 Swetosławicz 33, 36
 Swetosławł 30
 Swetosławli 30
 swetyli 37
 swiaszczennicy 34
 swiaszczenny 32
 swiaszczennym 32
 swiat 9
 swiataja 5
 swiatoho 5, 10, 12, 18, 27–29, 40–41, 43, 47, 53
 Swiatoho 34, 63, 73
 swiatoe 5, 9, 34, 60
 Swiatosław 7, 30
 Swiatosława 39
 Swiatosławiczu 35
 Swiatosławiczy 35
 Swiatosławowicza 31, 34
 swiatoy 53
 Swiatoy 34, 47
 Swiatuiu 3
 swiaty 27–28
 swiatyia 10
 swiet 17
 swieta 39, 44
 Swietosławicz 35
 swiryli 77
 swiszczami 34
 swit 12

swita 13, 64, 67, 70
 swoi 5–6, 11, 14–15, 20–21, 30, 37, 44, 55–56, 62, 65, 67, 72, 75
 swoia 8, 15, 20, 29–30, 64, 67, 70, 72, 74
 swoich 1, 4–7, 12, 14–15, 17, 20, 23, 28–29, 33, 38–44, 46, 48, 52, 54, 57–59, 60–63, 65–66, 68, 71–73, 75, 77
 swoje 5, 7–8, 12–13, 20–21, 25, 33, 59, 63, 65, 72
 swoiego 3, 5, 7, 9–10, 12–21, 23, 25, 28–31, 33–35, 37–40, 42, 49, 51–54, 57–58, 63, 65, 68, 75
 swoieie 25, 29, 33, 59–60, 66
 swojej 11, 13, 17, 24, 37, 66
 swoim 17, 19, 48
 swojemu 4, 8, 18, 23–24, 33, 35, 38, 40, 48, 52
 swoiey 3, 6, 16–17, 28, 39, 48, 50–53, 59–61, 66
 swoim 2–8, 11, 13, 21, 23, 25–26, 30–32, 35–38, 41, 43, 48, 52–54, 57, 60, 63–67, 69, 71–72, 74, 76
 swoimi 5–7, 12–13, 15, 19, 21, 27–32, 34–36, 38–39, 43, 48, 50, 52, 58–59, 62–64, 66, 69–72, 76
 swoiu 8, 12, 16, 20–21, 23–26, 29–32, 35–36, 41, 47–49, 51, 53, 56, 58, 61–62, 64, 71–72
 swoj 3, 7–8, 34, 37, 43, 54, 65
 swoja 7, 9
 swojeho 2–3, 5–8, 10–12, 14, 16–18, 24–27, 34, 38, 43–45, 47, 51, 55–57, 62–63, 65–70, 72, 74–75
 swojeia 6
 swojeie 25
 swojeiu 24, 30, 35, 42, 45, 47, 66, 68
 swojeja 12
 swojem 6, 17, 20, 33, 60, 63
 swojemu 10–11, 15, 17, 23–27, 41–42, 45, 48, 55, 57–58, 65, 70–71
 swoju 12, 17–18, 20, 23–25, 29, 46–47
 swoy 13, 16–18, 20–21, 28, 48, 55–56, 65, 69
 Swydrygayło 45
 syczenońo 42
 syia 73, 76
 syn 2–4, 6, 9, 11–14, 16, 18, 49–51, 64, 71, 73–74
 syna 3, 5–7, 10, 12–13, 16–17, 19, 23–25, 37, 41, 47, 50, 62–63, 70
 synom 24–25, 63–64
 synow 2, 5–6, 11, 17, 22–23, 61, 63
 synowca 7
 synowcy 8
 synowe 22
 synów 2, 11
 synu 4, 23–25, 47–48
 syny 19, 45, 48, 50, 56
 Syrski 12
 Syrskomu 48
 Szczenia 68
 szczońoż 40
 szczyt 21
 szedsze 71, 73
 szedszy 16, 19, 46
 Szedybora 43
 Szedyborom 44
 Szemiaczyca 65, 67, 70
 szest 22, 35–39, 48, 61, 72
 szest tysiacznoie 61
 szestdesiat 42, 61
 szestma 73
 szestoie 44, 48, 54
 szesty 13, 15, 22, 59, 72–73, 76
 Szeszkinach 32
 szkoda 40, 75
 szkodnoie 37
 szkodoiu 60
 szkodiu 3, 21, 37, 71
 szkody 3, 27, 37, 39, 71, 73
 szlacheckim 48
 szlacheckomu 48
 szlachectwa 44
 szlachta 43–44, 48
 szlachte 48
 szlachtoiu 43, 49
 szlachty 1
 szlet' 54
 szodczy 46, 71
 szodszy 19, 34, 70
 szoń 13, 15, 66–67
 szostoho 64
 szostoie 35, 61
 szosty 22, 59
 szto 3–4, 10, 11–12, 15–26, 28, 30, 33–35, 37–41, 43–44, 46, 48–49, 51–57, 59, 61–62, 66–69, 71, 73–77
 sztoby 6, 8, 16, 18–19, 22, 25–26, 28, 41–45, 53–54, 57, 62, 71
 sztokolwek 64
 sztoż 12, 19, 53, 61, 67
 szturm 32
 szturmy 71
 szuryna 8, 39
 Szwarna 9
 Szwarnowa 10
 Szwidrygayła 44–45, 47, 49
 Szwidrygayło 45–47
 Szwidrygayłu 44
 Szwidryhayła 44, 47, 49, 50
 Szwidryhayło 46–47
 Szwidryhayłom 47
 Szwidryhayłowy 46
 Szwidryhayłu 46
 Szwintorońa 10
 Szwintorońu 10
 Szwintorozi 17
 Szwintorozie 16
 Szwitrygayła 33
 Szwitrygayło 22, 33
 Szwitrygayłu 33
 Szwitryhayła 46
 Szwitryhayło 46
 szychowaty 40
 Szyhachmata 72
 Szyhachmet 71–72
 szyieju 37
 szyiu 49

szykuiuczy 40
szyrokoho 39
Szyrynowskie 56

Ś

Światoho 43
świat 12

T

Tabar 75
Tabora 74
Tachtamysz 35
taia 5, 28
taiemne 67
tajemnicy 64
tak 1, 6, 10–13, 15, 21–22, 23–24, 26–28, 34–35,
37–45, 49, 52–53, 56–60, 62, 68–69, 74–77
takija 24
tako 9
takoho 41
takohoze 9
takoie 22, 28
Takow 26
takowoho 62
takowoie 22
takowomu 73, 75
takowuiu 34, 54, 59–60, 63, 68
takowy 65
takowym 76
Taktamysza 35
takuiiu 42, 45
także 3, 18, 31, 35, 38–41, 46, 74–75
tam 1–3, 5, 10–11, 15–19, 24, 26–29, 34, 47, 49–50,
56–57, 61, 64–65, 69, 71–72, 75
tamże 5, 10, 36, 41, 51, 55, 57, 61, 63
Tarkowa 67
tatar 7
Tatar 19, 35, 60, 67, 73, 75–78
Tatare 77
Tatarom 35
Tatarowe 35, 72–73, 75–77
Tatarskaia 56
Tatarskich 77
Tatarskije 19, 77
tatarskimi 6
tatarskuiiu 6
Tatarskuiiu 7, 35
Tatary 39, 54, 72
Tatarynow 76
tayne 8
Taystra 76
Taystrach 76
tebe 7–8, 20, 23, 25–26, 36, 42–43, 45, 52, 75
tedy 60
tehdyż 59
tehnut 65
tekowuiu 60
telesech 77
teŕo 44, 63
Teŕo 49

teper 8, 17, 20, 22, 24, 30, 36, 41, 44, 49, 52, 69
terpeli 48
terpet' 37
terpety 33, 39
terpity 16
Tertywił 8
Tertywiła 8
tesnyia 65
test 68
testia 12, 35, 37–38, 72
testiu 70
teszczu 25
teszczy 25
Tetki 51
Tewtywił 8
Tewtywiła 7
Tewtywiłu 8
Teydli 67
też 1–2, 4, 15, 27, 32, 43, 58
tiahnet 71
tiahnuli 39
tiahnut 25
tiazkije 48
tiła 8
tiŕo 10
tizba 28
to 1–2, 13, 16–19, 21–25, 27–29, 31, 33, 35, 37–46,
50, 52–55, 57, 59, 62–67, 69, 72, 74–76
tobe 8, 37, 42, 45
tobi 18, 25, 42–43, 52
tobie 42, 52
toboiu 18, 21, 53
toboŕ 28
toboły 27
Toczynskoho 66
tohdá 9, 31, 66, 70, 73, 77
tohdy 9–10, 20–22, 27, 31, 39, 41, 43–45, 49, 52,
55, 59, 69
tohdyż 3, 15, 28–29, 52, 60
toho 2–3, 6, 10–11, 13–14, 16, 18–19, 22–23, 27–29,
32, 37–39, 41, 43–49, 51–56, 58–60, 62–63,
69–70, 73–76, 78
toie 1–3, 6, 19, 27–28, 32–33, 38, 41, 45, 49, 58,
62, 72
toiey 45, 53
toje 3, 35
toju 2
tolko 2, 6, 16–17, 19–21, 24, 35, 39–41, 51, 57,
59–60, 63, 69, 72–76
tom 13, 16, 18–19, 22, 25–26, 28, 34–37, 44–45,
48–49, 51–53, 55, 57–58, 61–62, 65–67, 69,
71–73, 75–76, 78
tomu 2, 13, 17–18, 23–24, 28–29, 41–43, 47–49,
60, 62, 66–67
Toroho 1
Toropec 70
Toruni 71
tot 2–6, 8, 12–14, 16–17, 20–21, 23, 28, 32, 34, 36,
42, 48–50, 52–53, 56, 58–63, 65, 67–69, 73–74,
76–77

towarysza 27
towaryszow 59
Towtywił 9, 22
Towtywiła 9
Towtywiłowu 9
Towtywiłu 7
toy 2, 11, 16, 18, 24, 26, 28, 33, 38, 52, 54, 60, 77
toyje 34, 51, 63
toż 7
toże 9, 51, 55, 71, 77
Trabus 11
Trabusa 11
trafiat' 59
trech 2, 53, 58, 77
trech sot 32
Treniataże 9
Treniatu 9
Treniatyna 9
treteho 4, 63
treteie 24, 37, 47
treteje 25
tretemu 64
tretey 30
tretiaho 54, 73
tretij 2, 6, 22
tretiuiu 5
trety 11, 57
tretyj 11
Trocech 17–18, 22, 27, 31, 48, 50, 53, 60, 65
troch 6, 19
Trocki 49, 58, 60
Trockim 48, 52, 65
Trockom 48–50, 52
Trojdena 13
Trok 16, 18, 55, 65
Troki 16, 18, 25, 46, 49, 55
Trokom 25
Trokow 17–18, 25, 46, 49
Troniata 6, 9
Troniatu 9
Troyden 11–14
Troydena 12–13
Troydenowa 13
Troydenu 11, 13, 48
trubach 3
Trubczesk 22
truboiu 3
trubu 77
truby 3
trud 71
trudno 11, 63
trudnostiu 69
trudnosty 43
trupi 78
try 7, 9, 19, 23, 25, 35–37, 39, 41, 44, 47, 49, 53,
54, 60–61, 73, 76
trydcat 14
trydcatoho 44, 73
trynadcat 51
trysta 41, 49
tu 2, 15, 47
tuiu 2, 10–11, 16, 18, 20–21, 23, 27–28, 32, 37, 41,
44, 57, 64–65, 67, 78
tuiuž 46, 66, 74
tuju 1
Tura 16, 32, 44
turami 71
Turcy 66
Turecki 61–62
Tureckim 51
Tureckoy 57
Tureju 32
Turek 61
Turj 51
Turja 16
Turjeiu 44
Turjey 32
Turkow 61
Turow 2, 6
Turowi 6
Turyi 18
tut 10, 14, 17, 19, 25, 27, 29, 30, 46–47
tutoszniaho 75
twerdo 26, 33, 66, 69, 76
twerdostiu 19
twerdosty 65
twerdyia 66
twerdyie 66
Twerski 42, 46
Twerskohe 5, 22, 42
Tweryczy 62
twoi 40–41
twoieie 60
twoiey 21
twoim 24, 37
twojm 21
twoy 36, 75
ty 3, 9, 18, 23–24, 35, 37, 40–42, 45, 49, 52, 60,
65, 75
tych 2, 4, 6, 9–11, 13, 17, 19, 20, 22, 28, 36–37,
40–44, 46, 50, 52–53, 55–60, 63, 72, 75, 77
tychomu 21
Tychosnosne 37
tydeń 63
tyi 20, 22, 44, 48–49, 51, 56–57, 59, 61, 67, 74
tyie 2–4, 7, 11, 16, 19, 22, 24–26, 37–43, 50, 55,
57–60, 66, 77
tyj 52
tyje 13
Tylžu 15
tym 1–3, 6, 8, 10, 12, 17, 21–22, 29, 33, 36–37, 41,
43–45, 58, 60–61, 63, 66, 74
tymi 2, 4, 15–16, 32, 43, 45–46, 49, 51, 58, 60, 68,
73
Tymirkutłiua 35
Tymirkutłuj 35
Tymirkutłuja 34
Tymirkutłujem 35
Tymirkutłuy 35
Tyńcu 18

tysiacz 7, 32, 39, 46, 58–60, 63, 65
tysiaczach 46
tysiaczej 66
tysiaczey 14, 69–70, 76
tysiaczma 62, 75
tysiacznoie 35–37, 39, 61
tysiaczy 35, 44, 48, 60, 69, 73
tysiaszcza 44, 54, 64, 67, 73
tysiaszczma 73
tystia 25, 34

U

u 1, 3, 5, 10, 12–13, 15–38, 40–56, 58–67, 69–70,
72, 74, 76, 78
u wobjezd 64
u wopek 45
ubeh 35
ubi 9
ubiiesz 8
ubijen 50
ubijeni 73
ubijet 9
ubijstwoże 8
ubili 47, 73
ubił 6, 10, 13
ubiratysia 53
ubisza 9
ubit 8
ubitia 9
ubity 7, 9, 49
ubiwaszet 9
ubojawsia 56
ubratylisia 43
uchopił 49
ucztu 42, 50
ucztył 35
ucztywszy 35
uczynili 15, 77
uczyniłosia 23
uczyniw 70
uczyniwszy 15, 37
uczynki 48, 49
udarenia 14
udary 7, 8
udarył 35, 66
udawili 26
udeł 22
udełow 23
uderzaty 31
Uhor 66
Uhorskim 37, 42, 63
Uhorskoho 57
Uhory 66
Uhre 38
Uhrom 20
Uhru 38
Uhry 37–38
uiechał 59
uiednał 26
uiezdźali 55

ujechał 49
ujednał 25
ukrepiwszy 15, 36
ukusił 56
Ulianu 20, 22
ulicach 28
Uljanoiu 27
Uljanu 26, 39
Ułany 72
umeli 3
umer 19, 28, 34, 44, 61
umerł 56
umerła 18, 36
umerszu 11, 14
umeszkali 66
umilno 54, 62
Umolem 73
umowiwsze 67
umre 2–7, 10–13, 17, 44, 55–56, 74
umyslone 55
umyslili 29, 50, 57
umyslił 54–55
umysliwsze 69, 77
umysł 48, 55
umysłu 50, 57
umyszeniem 67
umysłili 54
upad 60, 75
upadywaet 11
upokoy 56
uprawił 63
uprawlu 35
uradowałsia 24
Urseynow 1
Ursinow 4
us 37
usedszy 60
userdno 66
userdyiem 76
usłysza 52
usłyszali 3, 16, 59
usłyszał 15, 19, 25, 30, 34, 36, 51, 55–56, 61, 71
usłyszawszy 25, 43, 54
usmotrywsze 9
uspometal 10
ustanowił 18, 40
ustawili 58
ustawił 23
ustiem 1
ustij 1
ustija 1, 11
ustije 1
ustraszylisia 54
Ustupieniem 63
ustyie 2
uszczrzy 67
Uszu 76
uszy 6
Uszy 72
utek 16

utekli 76
Utenie 50
Utenu 12
Utenus 10
Utenusowa 10
Uteny 12
Uteńskoho 12
Utianie 48
utopity 47
utryeże 8
utwerdyw 65
utwerdysze 67, 76
utwerdyszy 36, 53
Utyne 12
Utynie 11
Utyńskim 11
uwedał 23
uwedawsze 69
uwedawszyna 7
Uwedawże 8
uwerch 1
uwersywszy 35
uwes 70
uweś 27, 35
uwidaw 65
uwideli 55, 69, 73
uwidet 3
uwiedali 67
uworużen 58
uwoseni 8
uwoszli 1
Uze 72
uziaty 45
uzłożyli 49
uzrył 14
uzszedczu 37
użasesia 21
uże 20, 51, 62, 66, 69
užo 59, 68
użytysty 2

W

w 1–22, 24–77
w borzde 52, 56, 59
w borze 27, 55, 59
w borzem 25
walalet' 56
walce 43, 53, 59
walczył 21
walczyty 63
walecznik 21
waleczny 12
walecznyi 43
walk 10
walki 10–11, 17, 21, 43, 58
walkoju 43
walku 6–7, 27, 63, 67–68
walny 57
Wałacha 60
wam 13, 41, 45, 53, 68

warowaty 40
was 25, 35, 41, 45, 68
Wasilewicz 74
Wasilewiczu 62
Wasiley 13, 22, 32, 35, 64, 67, 70, 74
Wasilia 5, 29, 46, 65, 67
Wasilie 5
Wasiliem 37
Wasilija 31–32
Wasiliju 32, 38
Wasilisu 37
Wasiliu 35
Wasiljewicz 63, 68
Wasilko 7, 10
Wasilkom 7
Wasilkowa 10
Wasilkowi 7, 9
Wasilku 7, 10
wasni 13
wasza 13, 60
waszoho 45
waszych 45
wbaczyli 31
wbaczył 14
wbaczywszy 76
wbeh 19, 33
wbehszy 56
wbieh 18
wbih 16
wbijet 16
wbili 30, 32, 36
wbił 15, 33, 44
wbiła 15
wboiawsia 8
wbojalisie 54
wboronił 58
wbreł 38
wbrełszy 38
wchopił 55
wczastnost 28
wczyneno 64
wczyni 9, 15, 52
wczyniat 7, 58, 61
wczynili 2, 4, 13, 15, 18, 27, 29, 37–38, 50, 52, 54, 63, 65–67
wczynił 2–7, 11, 14, 17–18, 21–24, 28–31, 38, 41–42, 45–46, 54, 57–58, 62, 64, 66, 75
wczyniłosia 25
wczynimo 41
wczynit 21, 32
wczynity 21, 34, 40, 42–43, 45, 48, 51, 57–58, 65–66, 71
wczyniwszy 21, 36, 38, 40, 67, 71, 73
wdałsia 33
wdarowawszy 56
wdary 51
wdaryli 16, 51, 53, 77
wdarył 49, 77
wdaryt 27
wdaryty 34

wdelech 17
wdeł 55, 61
wdełał 13
wdiaczne 57
wdowela 57
wdowy 56
we 28, 39, 44, 60
weczer 76
weczera 13
weczeru 7
wecznao 66
wecznoie 67, 70
weczny 38, 62–63
wecznym 62
weczom 5
weczu 5
weczysty 61
wedaiu 24
wedajem 44
wedała 65
wedanie 55
wedaty 76
weday 65
wedayte 68
wedeniy 21
wedoma 37, 51, 69
wedomosty 51, 65
Wedroszu 69
wedroszy 68
Wedroszy 69
weduczy 78
weleł 22, 24, 26, 34, 54
weli 8, 23–24, 30, 47, 53, 63, 70
welice 15
welik 5, 9, 15, 17, 21, 23–24, 30, 47, 53, 63, 65, 70
welikaho 18, 22, 31, 39, 49
welikaia 26–28, 31, 33, 58, 62
welikaja 12, 47, 55
welikden 15
welikdeń 21
weliki 3–8, 10–48, 50–57, 62–65, 67–68, 70, 72, 74–75
weliki 3, 39
welikich 14, 16–17, 23, 29, 45, 57, 64
welikii 11, 27, 39, 43
welikiie 30, 75–76
welikij 20, 24–25, 31–32, 35, 38, 42, 48, 67–68, 70, 75
welikija 2
welikije 21, 39, 42, 69
welikim 1, 4–7, 11–16, 18, 20–21, 23, 26, 29–31, 35, 37–38, 41, 44–45, 51–52, 54, 57–58, 63–65, 67, 69–71, 74, 76
welikimi 11, 27, 35, 39, 43, 61, 64, 66, 71
welikoho 3, 5–7, 10, 13–14, 16, 18–26, 28–38, 41–46, 48, 50–57, 59, 63–64, 66–74
welikoie 4, 14, 17–18, 22–23, 31–34, 42, 46, 50–51, 58, 61–65, 67, 74
welikoiu 9, 19, 21–22, 32, 35, 40, 42, 56–57, 64, 69, 73, 77
welikoju 8, 9, 27, 62
welikom 3–6, 13–15, 17–18, 20, 27, 29–30, 32, 44, 48, 51, 54, 57, 70, 74
Welikom 62
welikomu 4–5, 7, 13–19, 21–28, 30–35, 37–39, 41–44, 46–49, 51–57, 61–64, 67–71, 75, 77
welikoy 3, 17–18, 27, 30, 51, 56, 63–66, 75
weliku 31, 45
welikiuiu 1, 12, 15, 23–24, 28, 32–33, 50, 63–64, 71–72
welikuju 2, 42
Weliż 38
Welleju 3
welli 22
Welli 25, 31, 32
Wellu 3–4, 11, 16, 31–32
welmi 2–3, 5, 7, 9–14, 16–18, 20, 22–25, 31, 40, 43, 46, 48–49, 51–52, 54–56, 58, 60, 62, 65–69, 73, 75, 77
welu 37
wencza 32
Wenecya 1
wenzenie 45
wenzenie 32
weprow 42
werbnuui 49–50
werch 1, 5, 30
Wereiu 55
werne 51
wernet 54, 56
werni 45
wernulisia 62, 67, 72–73
wernulsia 3, 6, 72
wernuty 45
wernyi 45, 60
weru 20, 41
wery 41
werył 24
weryty 68
wes 17, 48, 78
wesele 18
weselem 7
weseli 64
weselie 64
weseliem 15–16, 29, 57
weseliie 37
weselija 42, 64, 78
weselije 32
weselili 56
weselilisia 10, 76
weseł 9
wesi 69–70, 76
wesne 21, 64
Wesne 33
wesnu 34–35
wesny 34
wespołok 42–43
west 44, 46, 50, 61, 68, 70, 72, 75
west' 44
westniki 69

westy 52, 66–67, 77
 weś 1, 4, 40, 49, 68, 73
 wetrenyie 75
 Weyszyszki 31
 wezwał 43
 weżu 26
 weży 49
 whodył 8
 whonili 55
 Whrowska 10
 Wiazańskoho 39
 Wiazemskuiu 54
 Wiazenskoho 47
 Wiazmu 63
 wiaznew 60–61, 76
 wiazni 72
 Wiażewicza 46
 wicznoho 66
 widaty 10, 21
 widawszy 12
 Widblaneże 33
 wideli 10
 wideł 10, 36, 66
 widełsia 21, 38
 widety 31, 49, 76
 widetysia 64
 widia 9
 widiaczy 12–13, 15, 21, 27–28, 38, 40, 42, 62, 65,
 77
 widiaszcza 8
 Widich 17
 widsia 37
 widy 17
 widyła 28
 widyło 17
 widym 60
 Widymonta 26
 widyt 13, 43
 widyty 69
 widywsze 64, 73, 76
 wielikom 6
 wierach 20
 wierny 64
 wiernyi 48
 Wikinth 4
 Wikontom 7
 Wilenski 51–52, 55
 Wilenskij 24, 50
 Wilenskoho 46, 49–50, 64, 74
 Wileńskoho 20, 29
 Wileńskoie 29
 Wileńskom 28
 wilikoho 67
 Wilna 18, 26, 32
 Wilneju 11, 16
 Wilneńców 22
 Wilnewcy 27, 31
 Wilni 11, 17–18, 20, 22–27, 29, 31–34, 40, 42,
 44–46, 48, 51–54, 56, 60, 62, 64, 72–73, 75
 Wilnia 17, 51
 Wilniu 18, 20, 31, 33, 49, 55, 64
 Wilnu 17, 24
 wiłami 49
 Wiłkomiru 47
 wiły 49
 win 42
 Wingolt 22
 Wingontom 31
 winkerom 20
 winkrom 22
 winnych 37
 wira 12
 wiru 5, 10, 20, 22, 29
 wiry 19–20
 wiryli 11
 Wirżański 8
 Wislicy 27
 Wisłu 27–28, 70
 Wisły 27, 70
 Witeblanie 48
 Witebsk 22, 24, 33–34, 64, 70
 Witebska 18, 21, 24, 33, 47
 Witebski 17
 Witebskoho 22, 33, 60
 Witebskom 30, 47
 Witebsku 24, 27, 33, 47–48, 64, 74
 Witebskuiu 17, 20
 Witena 13
 Witenesowo 14
 Witenewo 14
 Witeni 13, 14
 Witenia 14
 Witeniu 14
 Witoldowo 32
 Witolt 18, 22–24, 26, 29–45
 Witolta 23, 26, 29, 31–32, 34–36, 38–39, 41–46, 51
 Witolte 36, 42–43
 Witoltom 30–31, 41, 43–45
 Witoltow 40, 42
 Witoltowa 33, 61
 Witoltowych 37, 41
 Witoltu 23, 30–35, 37–39, 41–43
 Witowta 24–26, 35, 37–38
 Witowte 37
 Witowtom 25, 35
 Witowtowi 24
 Witowtu 24–25, 33
 wiżu 43
 wjechałi 64
 wjechał 38
 wjechawszu 49
 wkazał 28, 55
 wkazałsia 21
 wkraynym 50
 wkrepiw 70
 wkusi 56
 władeiuczy 31
 Władyka 53
 Władysław 22, 29
 Władysława 37, 50, 63

Władysławowu 39
 Władysławu 17, 39
 włastej 51
 własteli 57
 włastem 48, 52
 włoskim 3
 Włoszech 44
 włożył 27, 54, 58
 wmer 28
 wmocnen 58
 wmocniauczy 14
 wmocnił 53
 wmowe 45
 wmowiat 18
 wmowiwszy 35
 wmowu 14, 60
 wmyslili 49, 57, 64
 wmyslił 19, 48–49, 54, 56, 58, 67
 wmysliwże 8
 wmysł 65, 69, 76
 wmysłu 58, 65
 wnide 9
 wniz 22
 wnuka 61
 wnutry 17
 wo 2, 7–9, 12, 14–15, 17–21, 24, 26–33, 35–36,
 40, 46–47, 51, 53–54, 56, 60, 62, 64–67, 69–70,
 72–77
 wode 19, 27, 75
 wodoiu 60
 wodoju 75
 wodu 23, 26, 28
 wodyty 59
 woiewali 73
 woiewoda 21, 60
 woiewodoiu 20, 53
 woiewodstwie 52
 woiewodu 9
 woinstwom 71
 woj 7, 30–31, 65
 woja 8
 wojem 66
 wojew 46
 wojewali 67, 70, 76
 wojewania 8
 wojewaty 7, 27, 55, 67
 wojewod 20, 54, 65, 74
 wojewoda 52, 55, 58, 61–62, 65–68, 70, 72, 74
 wojewodami 68
 wojewodoiu 48, 52–54, 65, 68, 75
 Wojewodom 17
 wojewodstwo 74
 wojewodu 20, 46, 62–63, 65, 67, 72, 74
 wojewody 49, 65–66, 68, 72, 74
 Wojewody 42
 wojewodycza 61, 72
 wojewodyczom 72
 wojnu 7
 wojowali 35, 70
 wojowodoiu 19
 wojska 15, 37
 wojsko 13, 35
 Wojszełk 10
 wojuiem 24
 wojuiet 30
 wojuiut 72
 wola 13, 69
 woleju 47
 woli 13, 24, 29, 43, 52, 54, 57–58, 66, 75
 wolnocy 5
 wolu 43
 Wołhoju 74
 wołk 17
 Wołkomirem 47
 wołkow 17
 Wołkowysk 7
 wołoch 49
 Wołochowe 19, 35, 62, 65–66
 Wołochy 20
 wołodyiet 33
 Wołodymer 7, 34
 Wołodymera 15
 Wołodymerowicz 61
 Wołodymerowicza 37, 47
 Wołodymerski 7, 10, 15
 Wołodymerskoho 15
 Wołodymery 70
 Wołodymir 15, 17, 22, 61
 Wołodymira 15, 32
 Wołodymirowicza 29, 48
 Wołodymiru 10, 15, 34
 Wołoski 42, 61–62, 65–67
 Wołoskoho 42, 62, 65
 Wołoskomu 62
 wołostem 72
 wołostey 18, 47, 63
 wołostmi 67–68
 wołosty 18, 63, 67, 72
 Wołoszech 56
 wołożynie 50
 Wołożynskich 50, 55
 Wołożynskii 50
 Wołożynskimi 55
 Wołu 59
 Wołyncow 51
 Wołynia 51, 77
 Wołynskie 15
 Wołyńskim 51
 Wołyńskoiu 56
 Wołyńskomu 65
 Wołyńskuiu 70
 Wołyńskim 15
 Wołyńskuiu 17, 27, 31
 won 26, 29, 33
 woorużyłsia 35
 woorużywszesia 68–69
 Worniany 41
 worozatysia 76
 worota 16
 worozbit 17

woroźbitom 17
 woroźbitu 17
 Worskle 35
 woskore 76
 Woskreseniia 12
 wospak 2, 4–5, 28, 69, 73
 wospiat 66
 wostaty 8
 wozšli 1, 19
 Woydat 22
 Woydyła 23–24, 26
 Woydyło 23
 Woydyłom 23
 woyju 30
 woynе 52
 Woysiełk 9
 woyska 5–6, 14–15, 21, 25, 27, 32–33, 39–40, 46,
 53, 59, 65–66, 68–69, 76–77
 woyski 27, 32, 36, 39–41, 62
 woysko 4, 12–13, 15–16, 24–27, 31–33, 35, 40–41,
 47, 56, 58–60, 62, 65–66, 69, 76–78
 woyskom 24–25, 27, 30, 32, 35, 47, 52, 54–55, 59,
 65–66, 69–70, 76–77
 woysku 15, 25, 27, 32–33, 38, 40, 60, 68, 76–78
 Woyszеłk 9–10
 Woyszеłka 10
 Woyszеłku 10
 Woyszеłkże 9–10
 Woytecha 61, 63, 74
 woz 49
 wozdali 31–32
 wozdał 60
 woze 77
 wozhłasi 6
 wozmet 13, 15, 34, 46
 wozmete 13
 wozmut 58
 woznesesia 9
 wozow 49
 wozradowalisia 24
 wozradowalsia 12, 67
 wozrywszy 73
 wozwali 49
 wozweseliłsia 67
 wozwratyliłsia 35, 60, 69, 71–73, 78
 wozwratyłsia 31, 34, 66–67, 70–71
 wozwratymsia 2, 20, 28, 32, 34, 53
 Wozwratymsia 4
 wozwratysia 16, 64
 wozwratyszasia 7, 30, 64
 wozwratywsia 7, 47
 wozwratywszysia 13, 74
 wozy 49
 woźmi 33
 wożywali 19
 wpadaiet 1–2
 wpadajet 1–2
 wpadesia 30
 wpokoity 29
 wpokoiu 43
 wpokoiwszy 15–16
 wpokoy 43
 wradu 74
 wradyli 49, 64–65
 wrahi 9
 wrahu 8
 wratysziasie 8
 wrazumeł 46, 53
 wrazumieł 12
 wremia 7–9, 35, 45, 51, 55, 58, 66–69, 71, 77
 Wrocławiane 58
 Wrocławlu 59
 wrodył 2, 11
 Wruczey 15
 Wruczym 72
 wsadył 26
 wsadył 45
 wse 4, 13, 15–17, 24, 35, 39, 56, 64–65, 67, 69, 72,
 75–76
 wsech 74
 wsederżyteła 69, 76
 wsełszy 63
 wseho 14, 39, 49, 71
 wseiu 29, 39, 46–47, 56, 62, 65, 68, 70–71
 wsej 3, 9
 wseje 3
 wsem 27, 51–52
 wsemu 27, 41, 76
 wsey 3, 8, 17–18, 35, 48, 55, 74
 wsi 3, 6–7, 14–16, 19–21, 23–25, 27, 29, 35, 39,
 45, 48–54, 56–60, 62–65, 67–70, 72–74, 76–77
 wsia 4, 8–9, 29, 33, 45, 48, 65–66
 wsiak 9
 wsiakich 62
 wsiakim 14
 wsiakimi 58
 wsich 3–5, 10, 14–15, 17, 20, 23, 29, 32, 35–36,
 40, 44, 47–50, 53–57, 59, 63, 65, 69, 73, 75–76
 wsim 1, 6
 wsimi 15, 19, 21, 24, 31–33, 35–36, 38, 46–49, 51,
 53, 56, 59, 62, 64–66, 68–72, 74–75
 wsiu 3, 6–7, 15–16, 19, 27, 31, 35–36, 41–42,
 47–48, 52, 67, 70–72, 74
 wskazuuczy 71
 wskłasty 26
 wskore 67
 wślyszal 17, 19, 53, 74
 wspotkoiwszy 55
 wstraszylsia 56
 wstremisia 51, 56
 wstupali 41
 wszęłszy 1, 21, 29
 wsoł 65
 wtaif 48
 wteczet 6, 32, 54
 wtek 49, 51–53, 68
 wtekli 77
 wtekusia 74
 wtekut 15
 wtiahnuli 14, 62

wtopili 53
 wtorek 35, 76
 wtory 41
 wuiewi 8
 wy 25, 43–45
 wychodow 38
 wychodu 39
 wychody 6, 38–39
 wychodyty 3
 wychożywali 26
 wychożywało 42
 wyczynili 5
 wyczyniwszy 61
 wydał 22
 wyde 33
 wyhnali 29, 52
 wyhnał 8, 15, 21, 34
 wyhnanomu 16
 wyhnaty 6, 18, 61
 wyiechali 76
 wyiechał 21, 35, 51, 53
 wyiechasz 8
 wyiechawszy 64
 wyiedet 8
 wyity 26, 62, 66
 wyjde 10
 Wykint 8
 Wykinth 4
 Wykintu 4
 wykorenił 3
 wykoreniły 48–49
 wyło 17
 wymowiały 49
 wymowiwszy 49
 wymysliły 48
 wynemszy 20
 wyniał 20–21
 wynide 8
 wypalił 27
 wypaliwszy 40
 wypał 62
 wypisano 47
 wyplenisz 52
 wypleniwszy 40
 wyprawiać 59
 wypustoszeni 41
 wypustyli 50
 wypustyl 46
 wypuszczu 45
 Wyskinta 7
 Wyskintom 7
 Wyskintowi 8
 Wyskintze 7
 wysłał 8
 wysłany 60
 wysłuchawszy 53
 wysoki 50
 wysokich 23
 wysoko umija 76
 wysokom 31
 wysokoy 11
 wyspie 1
 wystynał 3
 wystynaty 48
 wysze reczennia 63
 Wyszehorod 16
 wyszereczennoie 2
 wyszereczennoje 72
 wyszereczenny 4
 wyszereczennych 4
 wyszereczennymi 16, 32, 72
 wyszey 3–4, 12, 40
 wyszli 4, 25, 49, 53, 69, 73, 75
 wyszoł 26, 34, 49
 wysztij 3
 wytehnul 59
 wytiahnuty 39
 wyweł 3, 34
 wyzwiał 55
 wyzwawszy 35
 wyż pisanioie 13
 wyżli 46
 wzemsze 64
 wzemszy 11, 14, 21, 25, 29, 31, 33–35, 37–38, 41, 46–48, 51, 60, 63, 69, 76
 wziali 7, 10, 12–13, 15, 19, 28, 37, 40, 43–44, 46, 49, 51, 58, 62–63, 67, 70–72
 wziął 1, 6, 10, 12–15, 17, 20–22, 26–28, 31–35, 58, 61, 63, 66, 72
 wziat 14, 55, 61
 wziaty 29, 44, 50, 54, 57, 62
 wziawszy 12, 16, 27
 wżożył 59
 wzoity 11
 wzreli 77
 wzrostu 14
 wże 22–25, 28–29, 31, 38, 41, 66, 76
 wżenet 24
 wżo 1, 22, 24–25, 31, 33, 36, 38–39, 41, 43, 65–66, 70
 wży 42
 wżywali 43
Y
 y 1–78
 y dosza 69
 ydia 8
 yduczy 24
 ymeł 4
 yno 24, 35
 yskaty 12
 yspowiedał 8
 yz 8
 yzehnan 8
Z
 z 1–4, 6–62, 64–78
 z bratiat 43
 za 2–4, 6–7, 9, 11–12, 14, 16–29, 31–32, 34, 36, 39, 45–47, 50, 54–56, 59–66, 69–73, 75–78

za muż 37
Zaberezenskoho 74, 77
Zaberezinskoho 64
zabili 13
zabił 32
zabiła 75
zabit 36, 55
zabit' 55
zabity 13
zabiwajuczy 77
zabiwali 76, 78
zabrał 27
zabrawszysia 1
zabył 24, 66
zabyw 25
Zacharyczu 67
Zacharynicz 68, 70
Zacharynicza 67
zachod 22
zachoda 22
zachowali 63
zachowałsia 65
zachowanie 14
zachowaty 5, 53
zacznut 59
zaderżany 72
zadosyt 66
zahinuł 51
zahonom 78
zahonow 76
zahony 73
zahrawszy 77
zaiec 8
zaiecziemu 8
zaiedet 50, 65
zajechali 27
zakazał 8, 27
zaklikał 59
zakonnikow 22
zakonoprestupny 30
zakonu 18, 22, 27, 29
zakopał 32
zakrysteynych 44
zależył 77
Zalidow 70
założy 16, 20
założył 12, 17–18, 29
zameszali 77
zameszkania 62
zamnēt' 55
zamknuwszy 64
zamkom 59
zamkow 70
zamku 40, 44, 48–52, 58, 63
zamek 29, 49, 58, 65
zamorja 3
Zamycki 72
zamykaiet 59
zane 7, 9
zapadet' 59

zapaliwszy 21
zapamiatawszy 63
zapersia 50
zapewno 76
zapierali 30
zapisalisia 24, 41
zapisalsia 23–24
zapisanii 66
zapisowatysia 23
zapisy 66
zapłakawszy 60
zapłatu 58
zapłaty 58
zapłatyty 58
zapomohli 60
zapustyniie 74
zarezali 52
zarezano 52
zarubił 4, 11, 67
zarubity 65
zaruczyli 37
zaseli 3, 18, 24, 57
zaseł 18–19, 50
zasesty 31, 49, 55
zasiade 50
zasiadet 56
zasmutyłsia 69
zastanowity 39
zastawe 36, 71
zastawit 32
zastawna 41
zastawu 71
zastupił 21
zaszli 4, 43
zaszła 44
zaś 22
zatrubiwszy 77
zatwory 49
zatworylisia 33
zatworyłsia 33, 73
zatym 4, 14–15, 19, 21, 23, 37–38, 40, 47, 67, 77
zawedali 19
Zawelski 3
Zawelskoy 3, 47
Zawelskuiu 3, 41
zawesony 40
Zawichwost 27
Zawijchwosta 27
Zawolski 71–72
Zawolskim 6, 72
Zawolskoho 7, 71–72
Zawolskoju 71
zawsze 8
zawtreie 76
zawtryie 57, 76
zawtryni 21
zawždy 11, 17, 24, 43, 49
zazwonili 53
zażyhali 30, 76
zażykali 30

zbieh 4
 zbili 14
 zbiraiuczy 30
 zbirali 59
 zbiraty 33, 41
 zbito 30
 zbity 41
 zbiwaty 7–8
 zbratylisia 43–44
 zbroi 53
 zbroiach 49, 55
 zbroiu 59
 zbroy 78
 zbroyno 65
 zbroynych 76
 zbroynyi 55
 zbroynyie 75
 zbudowali 5
 zbudował 12, 22, 63
 zbudowawszy 17
 zdalisia 48
 zdoch 56
 zdorowi 41, 60
 zdorowiu 60
 zdrowoho 60
 zdradliwych 40
 zradne 13
 zdumali 15, 53
 zdumał 7
 Zdytowa 7
 zelle 34
 zeml 17, 40, 48, 59
 zemla 2, 4, 33, 65–66
 zemlach 9, 48
 zemlam 10, 12, 38, 48, 50
 zemlami 11, 48
 zemleiu 19, 33, 39, 56, 62, 66, 70–71
 zemleju 65
 zemli 1–4, 6, 8–11, 15, 17, 19, 21–22, 27–29, 31, 33,
 35–41, 45–47, 50–52, 55, 57, 62, 64–67, 73–75
 zemlu 2–4, 6, 9–10, 14–17, 19, 21–22, 25, 27,
 29–32, 34–36, 38, 40–41, 43, 45–47, 50, 52, 54,
 61–62, 65–67, 70–71, 73–74
 zemski 51, 58
 zemskich 57
 zemskoho 50, 56, 60, 63, 74
 zemskoie 48
 zemskuiu 75
 Zenowewicz 69
 Zenowewicza 64
 zesław1 46
 Zesławly 18
 zhib 57
 zhnan 8
 zhodu 58
 zhoreł 67
 zhotowiłsia 70
 zhotowiwszysia 65–66
 ziat' 25, 42
 ziata 15
 ziatem 37–38, 67
 ziatia 25, 35, 42, 67
 ziatiu 38, 70
 ziedetsia 40
 zimowali 42
 zimował 15
 zimu 15, 40–42, 63–64, 74
 zimy 29, 30, 34–35, 46, 48, 54, 70, 72
 zjechali 55, 57
 zjechalisia 50, 60, 64, 76
 zjechatysia 61
 zjechawszy 50
 zjednaiut' 61
 zjedutsia 61
 zjeł 56
 zła 6, 30, 47, 55, 67, 70, 74
 złaja 66
 złamał 49
 złata 8
 zlatom 8
 złaty 8
 złocho 36, 48, 58, 71, 73, 77
 złoiu 69
 złost 48
 złosty 50
 złożono 2
 złożył 46
 złożywszy 3
 złuiu 55, 72
 zły 48
 złyie 49
 złyimi 39, 48
 zmerli 11, 13
 zmertwych 11, 40
 zmertwych wstanie 11
 zmeszałsia 20
 zmowe 67
 zmowili 37, 63
 zmowił 29, 58, 65
 zmowiwszy 18
 zmowiwszysia 10, 16, 58
 zmowmo 41
 zmowu 7, 21, 32, 45, 58, 67
 zmowy 45, 50
 zmyslili 18
 znaiu 37
 znaki 25
 znakomitiuu 27
 znakomitymi 44
 znałsia 1
 znamenali 10, 11
 znameni 37
 znameniiie 23
 znamenitoie 32, 37
 znamenitiuu 40
 znamenitych 37, 66
 znamenuiet 17, 37
 znameniuucz 13
 znayde 16
 znayden 17

znaymia 24
znehmensia 71
znese 11
zo 1, 6, 19, 21, 24, 29, 49, 51, 53, 56, 59, 65–66,
71
zobrałasia 5
zobrawszysia 3
Zoffeiu 37, 39
Zoffii 34
Zoffiiu 37
Zoffija 45
Zoffijeiu 32, 42
Zofiu 29
zołota 6–7, 21, 27, 78
zołotych 14, 32, 35, 39, 41, 58, 60
zołotyie 41
zołotymi 35, 60
zopołczyliasia 76
zostali 3, 75
zostało 15
zostałasia 31
zostanet 44
zostatysia 26
zostawili 44, 49, 74
zostawił 3, 5, 7, 11, 13, 16, 28–29, 41, 48, 58
zostawity 51
zostawuiesz 63
zostawy 16
zowemoje 1
zowemy 13, 68, 73
zowemyia 69
zowetsia 1, 4
zowomom 62
zowut 5, 16–17, 32, 39, 41, 44
zowutsia 4
zożeh 47
zożoh 4
zpryiaźnili 43
zradoiu 67
zradylisia 76
zradywsze 77
zradywszesia 68–69
zradywszysia 66
zrasze 8
zraycami 65
zrozumel 43
zry 30
zsadyty 23
zsiade 27
zszychowawszy 40
Zubrewickoho 45–46
Zubrów 2
Zubryny 51
zwali 17, 23
zwaty 3
zwazniwszysia 58
zwedeny 67
zweđu 35
zweli 14
zweł 58

zwera 16
zwerech 2
zwerem 21
zwerew 62
zwerey 51
zweru 39, 62
zweryn 42
zwestowania 18
zwezdy 37
związanie 67, 70
Zwinihorod 34
Zwinihorodu 34
zwitiazstwom 6
zwizdach 1
związczca 48, 53
zwoiewał 3
zwoiewawszy 31
zwoiuiet 25
zwojewali 54–55
zwojewawszy 21
zwolity 17
zwon 5, 53
zwonity 5
zwrotył 60
zwyteżstwom 7
zwyteż 66
zwyteżstwo 15, 28, 60
zwyteżstwom 6
zwytiażstwom 40
Zygmont 46–50, 54, 56
Zygmonta 45–47, 49–53, 55–56, 63
Zygmontowe 50
Zygmontowej 53
Zygmontowicz 51, 55
Zygmontowiczu 51, 56
Zygmontowom 50
Zygmontu 46–49
Zygmuntowicza 55
Zygmont 22
zymali 77
zymali 47, 53
Zynewoy 73
zyskał 28
zyskiwał 10, 11, 17
zżoh 65
zżohszy 27
zżon 4
zżyhali 16

Ź
żadaiuczy 60
żadanie 61
żaden 22
żadnoho 21, 72
żadnoie 40, 67, 71, 73
żadnych 44
żadnym 38, 40
żał 13, 54
żałen 52
żałost 12, 23, 33, 55

żalosten 55
 żalosty 12, 61
 żałowali 46
 żałował 12, 22, 44, 55
 żałowatysia 23
 żałuiuczy 10, 13, 55
 żałujet' 55
 żażhli 27
 żdali 58
 żduczcy 18, 69
 że 2, 7–9, 21–26, 30–31, 33–34, 36, 45, 47
 żedaiuczy 42–43, 61
 Żedewid 22, 40
 Żedywid 40
 Żedywidowna 45
 żehsze 73
 żelezny 17
 żelizny 17
 żemczuhom 21
 Żemoyt 8, 14–15, 25, 52
 Żemoytij 7
 Żemoyty 8, 41
 žena 12, 45
 zenoiu 22, 26
 żeny 73
 Żymow 14
 żhuczcy 38
 Żmoycki 11
 Żmoyckoie 41
 Żmoyckuiiu 14
 Żmoydzkoy 2, 11
 Żmoytskoy 3
 Żmoytskuiiu 14
 Żmuydzkom 14
 żołniermi 58
 żołnierom 58
 żołnierow 58
 żołniery 58–59
 Żomojtskoj 3
 Zomojtiju 4
 Żomoycki 4
 Żomoyckim 14
 Żomoyckoy 3
 Żomoyckuiiu 3, 15, 25, 32
 Żomoydzkaja 2
 Żomoydzkiie 3
 Żomoyt 35, 41, 52–53
 Żomoytij 3
 Żomoytiu 15
 Żomoytskaho 6, 50
 Żomoytski 4, 6, 10–11, 21, 51, 58, 71
 Żomoytskim 13
 Żomoytskimi 6
 Żomoytskoho 10, 63, 70, 74
 Żomoytskom 3–4, 6, 17
 Żomoytskoy 17, 22
 Żomoytskoy 4
 Żomoyty 3, 7, 12–14, 41, 50, 52–53
 Żomoytyn 52
 żona 12, 36
 zonami 28
 żonce 26
 żonki 26
 żonkoiu 26
 zonoiu 42, 53
 żonu 12, 18, 20, 25, 42
 żony 12, 36, 39, 41
 żubrey 42
 żubry 42
 Żybentiy 26
 życzczy 44, 57
 życzyli 43, 58
 Żygimont 42
 żyli 3
 żył 3, 7, 44
 Żyłka 71
 Żyłku 70, 74
 Żytomir 15, 34
 Żytomira 77
 żyw 5, 51
 żywiesz 23, 35
 żywet 23
 Żywinbud 4, 6
 Żywinbudewa 6
 Żywinbudia 3, 6
 żywota 5, 17–18, 23, 49, 56, 63
 żywote 17, 19, 23, 45, 62–63, 65
 żywotech 23, 41, 45
 żywszy 4
 żywu 18
 żywuczcy 12
 żywut 43
 żywy 53
 żywych 11, 31, 46, 55, 66, 69, 76
 żywym 50

Bibliografia

- Abramowicz Z., Citko L., Dacewicz L., 1997–1998, *Słownik historycznych nazw osobowych Białostocczyzny (XV–XVII w.)*, t. I–II, Białystok.
- AGWB – 1980, *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny*, t. I, pod red. S. Glinki, A. Obrębskiej-Jabłońskiej, J. Siatkowskiego, Wrocław.
- Altbauer M., 1992 – *The Five Biblical Scrolls in a Sixteenth-Century Jewish Translation into Belorussian (Vilnius Codex 262)*, with introduction and notes by M. Altbauer, Jerusalem.
- Апічэнка 1977–1984 – *Слоўнік мовы Скарыны*, т. I–II, склад. У. В. Анічэнка, Мінск.
- AUM – 1984–2001, *Атлас україньської мови*, т. I–III, Київ.
- Avanesov 1949 – Аванесов Р. И, *Очерки русской диалектологии*, Москва.
- Bajerowa I., 1986, *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*, t. I: *Ortografia, fonologia z fonetyką, morfonologia*, Katowice.
- Bajerowa I., Wieczorkowa A., 1989, *Uwagi o pisowni polskich druków XVII-wiecznych*, [w:] *Prace Językoznawcze 17. Studia historycznojęzykowe*, Katowice, s. 9–21.
- Bartula Cz., 1981, *Podstawowe wiadomości z gramatyki staro-cerkiewno-słowiańskiej na tle porównawczym*, Warszawa.
- Basaj M., 1993, *Franciszek Skoryna i jego Biblija ruska*, [w:] *Najstarsze druki cerkiewno-słowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej*, pod red. J. Ruska, W. Witkowskiego i A. Naumowa, Kraków, s. 131–140.
- Batvinnik 2003 – Батвіннік М., *Азбука на ўсе часы*, Мінск.
- Bednarczuk L., 1999, *Stosunki językowe na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Kraków.
- Bednarczuk L., 2001, *Derywacja nazwisk (od)etnicznych mieszkańców Wielkiego Księstwa Litewskiego*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. X, Warszawa, s. 47–57.

- Bednarczuk L., 2004, (rec.) *Josephus' Jewish War and its Slavonic Version*. A Synoptic Comparison of the English Translation by H. St. J. Thackeray with the Critical Edition by N. A. Meščerskij of the Slavonic Version in the Vilna Manuscript translated into English by H. Leeming and L. Osinkina edited by H. Leeming and K. Leeming, Brill, Leiden – Boston, 2003, s. 696 in folio, [w:] *Rocznik Slawistyczny*, t. XXIV, s. 177–183.
- Bednarczuk L., 2004, *Związki fonetyczne białorusko-ukraińskie na tle słowiańskim*, [w:] *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, t. XLIX, s. 31–49.
- Bednarczuk L., 2005, *Losy wyrazu pan na Litwie i Rusi*, [w:] *Kultura i języki Wielkiego Księstwa Litewskiego*, pod red. M. T. Lizisowej, Kraków s. 133–147.
- Belaruskaja mova 1994 – *Беларуская мова. Энцыклапедыя*, пад рэд. А. Я. Міхневіча, Мінск.
- Bernstein S., 1985, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich. Alternacje. Tematy imienne*, Warszawa.
- Biryła 1966, 1969, 1982 – Бірыла М. В., *Беларуская антрапанімія*, т. I, II, III, Мінск.
- Biryła, Vanagas 1968 – Бірыла М. В., Ванас А., *Літоўскія элементы ў беларускай анатоміі*, Мінск.
- Blinava, Mjacełskaja 1980 – Блінава Э., Мяцельская Е., *Беларуская дыялекталогія*, Мінск.
- Bolek A., 1983, *Rozwój poglądów na tak zwaną „mowę prostą” w XVI i XVII wieku*, [w:] *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Językoznawcze*, z. 74, s. 27–33.
- Bolek A., 2002, *Staropolskie Psalterze u Słowian wschodnich*, [w:] *Wielojęzyczność i wielokulturowość na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*, *Studia Slawistyczne* 3, pod red. Z. Abramowicz, Białystok, s. 21–25.
- Borek H., 1968, *Zachodniosłowiańskie nazwy toponimiczne z formantem -yn-*, Wrocław.
- Borkovskij, Kuznecov 1965 – Борковский В. И., Кузнецов П. С., *Историческая грамматика русского языка*, Москва.
- Borowska N., 1957, *Wpływy słowiańskie na litewską terminologię kościelną na podstawie Dictionarium Szyrwida*, [w:] *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, II, s. 320–365.
- BRD – 1992, *Беларуская і руская дыялекталогія*, аўт. Гуліцкая В. А., Гуліцкі М. Ф., Злобін Л. І., Рудакоўская З. А., Мінск.
- Brückner A., 1877, *Litu-slavische Studien, I: Die slavischen Fremdwörter im Litauischen*, Weimar.
- Būga K., 1958–1962, *Rinktiniai raštai*, I–III, Vilnius.

- Bułachov, Žovtobrjuch, Koduchov 1987 – Булахов М. Г., Жовтобрюх М. А., Кодухов В. И., *Восточнославянские языки*, Москва.
- Bułyka 1970 – Булыка А. М., *Развіццё арфаграфічнай сістэмы старабеларускай мовы*, Мінск.
- Bułyka 1972 – Булыка А. М., *Даўнія запазычанні беларускай мовы*, Мінск.
- Bułyka, Žuraŭski 1979 – Булыка А. М., Жураўскі А. І., Крамко І. І., *Гістарычная марфалогія беларускай мовы*, Мінск.
- Chodynicky K., 1926, *Ze studiów nad dziejopisarstwem rusko-litewskim*, Ateneum Wileńskie, zesz. 10/11, s. 387–401.
- Хроника Быховца*, 1966, (przekład na język rosyjski i komentarze Н. Н. Улащик), Москва.
- Хроника Быховца*, 1975, [в:] Полное собрание русских летописей, т. XXXII, Москва.
- Citko L., 2000, *Odetniczne nazwy osobowe na Podlasiu (XVI–XVII w.)*, [w:] *Studia Russica*, XVIII, pod red. A. Zoltana, Budapest, s. 39–44.
- Citko L., 2001, *Nazewnictwo osobowe północnego Podlasia w XVI w.*, Białystok.
- Citko L., 2002, *Imiona księząt litewskich w „Kronice Bychowca”*, [w:] *Wielojęzyczność i wielokulturowość na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*, *Studia Sławistyczne*, 3, pod red. Z. Abramowicz, Białystok, s. 105–110.
- Citko L., 2004, *Dualis w „Kronice Bychowca” w kontekście białoruskiej geografii gwarowej*, [w:] *Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe*, VI, pod red. M. Kondratiuka, B. Siegienia, Białystok, s. 123–129.
- Čabjaruk 1977 – Чабярук А. І., *Лічэбнік у беларускіх гаворках*, Мінск.
- Čamjarycki 1969 – Чамярыцкі В., *Беларускія летапісы як помнікі літаратуры*, Мінск.
- Čamjarycki 1997 – Чамярыцкі В., *Сведкі нашай мінуўшчыны*, [у:] *Беларускія летапісы і хронікі*, Мінск, с. 5–22.
- Czekman W., Smułkowa E., 1988, *Fonetyka i fonologia języka białoruskiego z elementami fonetyki i fonologii ogólnej*, Warszawa.
- Czyżewski F., 1994, *Fonetyka i fonologia polskich i ukraińskich gwar południowo-wschodniego Podlasia*, Lublin.
- Czyżewski F., 2002, *Nomina agentis w gwarach północno-zachodniobiałoruskich z podstawowym -k- w części sufiksальной*, [w:] *Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe*, t. IV, pod red. M. Kondratiuka, Białystok, s. 31–39.
- DABM – 1963, *Дыялекталагічны атлас беларускай мовы*, Мінск.
- Dostál A., 1954, *Studie o vidovém systému v staroslověnstině*, Praha.
- Dulewiczowa I., 1976, *Nomina actionis we współczesnym języku rosyjskim*, Wrocław.

- Dunaj B., 1971, *Iterativa typu bierać, pisywać w języku polskim*, Kraków.
- Durnovo 1933–34 – Дурново Н., *Славянское правописание X–XII вв.*, Slavica 12, Praha.
- Durnovo 1962 – Дурново Н., *Очерк истории русского языка*, Москва.
- ESBM – 1978, *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, рэд. Мартынаў В. У., т. I, Мінск.
- Falk K. O., 1963, *Ze studiów nad slawizacją litewskich nazw miejscowych i osobowych*, Scando-Slavica, t. IX, Copenhagen.
- Fałowski A., 2003, *Jezyk ruskiego przekladu Katechizmu jezuickiego z 1585 roku*, Kraków.
- Filin 1972 – Филин Ф. П., *Происхождение русского, украинского и белорусского языков*, Ленинград.
- Friedelówna T., 1974, *Ewangeliarz ławryszewski. Monografia zabytku*, Wrocław.
- FS – 1992, *Франциск Скорына и его время. Энциклопедический справочник*, Мінск.
- Gołąb Z., 1964, *Conditionalis typu bałkańskiego w językach południowosłowiańskich w szczególności uwzględnieniem macedońskiego*, Wrocław.
- Grek-Pabisowa I., 2002, *Współczesne gwary polskie na Litwie i Białorusi. Fonetyka*, Warszawa.
- Grickevič 1960 – Грицкевич А., *Слук. Исторический очерк*, Мінск.
- Grzegorzczukowa R., 1982, *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, Warszawa.
- Grzegorzczukowa R., Puzynina J., 1979, *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*, Warszawa.
- GWJP – 1998, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, t. II, pod red. R. Grzegorzczukowej, R. Laskowskiego, H. Wróbla, Warszawa.
- HSBM – 1982, *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, рэд. Жураўскі А. І., т. I, Мінск.
- Ivinskis P., 1998, *Летопісец Великих Князей Литовских*, [в:] Восточно-славянская литература в Великом Княжестве Литовском, Vilnius, s. 35–40.
- Jakubowski J., 1912, *Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed unią lubelską*, Warszawa.
- Jankouŭski 1989 – Янкоўскі Ф. М., *Гістарычная граматыка беларускай мовы*, Мінск.
- Jasas R., 1971, *Lietuvos metraštis: Vychovo kronika*, Vilnius.
- Jasińska-Socha T., 1976, *Archaizmy i innowacje dialektalne w systemie fleksyjnym dwóch zabytków starobiałoruskich*, Acta Baltico-Slavica, X, s. 291–301.

- Jaskevič 2001 – Яскевич А. А., *Старабеларускія граматыкі*, Мінск.
- Jučas 1974 – Ючас М. А., *Хроника Быховца*, [в:] *Летописи и хроники. Сборник статей 1973 г.*, Москва.
- Jurgelevič 1974 – Юргелевіч П. Я., *Курс сучаснай беларускай мовы з гістарычнымі каментарыямі*, Мінск.
- Jurkenas 2003 – Юркенас Ю., *Основы балтийской и славянской антропологии*, Вильнюс.
- Kaleta Z., 1998, *Nazwisko w kulturze polskiej*, Warszawa.
- Kamińska K., 1953, *Pisownia druków polskich XVI wieku*, [w:] *Prace Polonistyczne* 11, s. 5–28.
- Kamińska M., 1981, *Psalterz floriański. Monografia językowa. I: Ortografia, fonetyka, fleksja imion*, Wrocław.
- Karaś H. (red.), 2001, *Язык польски на Ковіеішчызініе. Historia. Sytuacja socjolingwistyczna. Cechy językowe. Teksty*, Warszawa–Wilno.
- Karpluk M., 1977, *О языке Мацея Стрыжковскаго, historyka i poety z drugiej połowy XVI w. I: Regionalizmy, cechy ruskie i poetyzmy w dziedzinie fonetyki*, Wrocław.
- Karpluk M., 1984, *Cechy regionalne oraz rutenizmy morfologiczne i składniowe w języku Мацея Стрыжковскаго (2. połowa XVI w.)*, [w:] *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, XXIII, s. 23–47.
- Karskij 1896 – Карский Е. Ф., *Западнорусские переводы псалтыри в XV–XVII веках*, Варшава.
- Karskij 1955–1956 – Карский Е. Ф., *Белорусы. Язык белорусского народа*, выпуск 1, 2–3, Москва.
- Karskij 1962 – Карский Е. Ф., *О языке так называемых литовских летописей*, [в:] *Труды по белорусскому и другим славянским языкам*, Москва.
- Kersta 1984 – Керста Р. И., *Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування*, Київ.
- Kiparsky V., 1963, *Russische historische Grammatik, I: Die Entwicklung des Lautsystems*, Heidelberg.
- Klemensiewicz Z., 1976, *Historia języka polskiego*, Warszawa.
- Klemensiewicz Z., Lehr-Splawiński T., Urbańczyk S., 1981, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.
- Kleszczowa K. (red.), 1996, *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*, Katowice.
- Kleszczowa K., 1998, *Staropolskie kategorie słowotwórcze i ich perspektywiczna ewolucja. Rzeczowniki*, Katowice.

- Kleszczowa K., 2003, *Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja*, Katowice.
- Kimčuk 1983 – Клімчук Ф. Д., *Гаворкі заходняга Палесся. Фанетычны нарыс*, Мінск.
- Kondratiuk M., 1964, *Wokalizm białorusko-ukraińskich gwar powiatu hajnowskiego*, [w:] *Slavia Orientalis*, XIII, nr 3, Warszawa, s. 339–356.
- Kondratiuk M., 1985, *Elementy bałtyckie w toponimii i mikrotoponimii regionu białostockiego*, Wrocław.
- Kondratiuk M., 1988, *O metodach sławizacji bałtyckich nazw geograficznych na pograniczu polsko-białoruskim i białorusko-litewskim*, [w:] *Z Polskich Studiów Sławistycznych*, seria 7, *Językoznawstwo*, Warszawa, s. 189–197.
- Kosman M., 1979, *Historia Białorusi*, Wrocław.
- Kowalska A., 1976, *Ewolucja analitycznych form czasownikowych z imiesłowem na -t w języku polskim*, Katowice.
- Kryvicki, Padłuzny 1984 – Крывіцкі А. А., Падлужны А. І., *Фанетыка беларускай мовы*, Мінск.
- Kucała M., 1966, *Rozwój iteratywów dokonanych w języku polskim*, Wrocław.
- Kuraszkiewicz W., 1934, *Gramoty halicko-wołyńskie XIV–XV wieku. Studium językowe*, Kraków.
- Kuraszkiewicz W., 1963, *Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej*, Warszawa.
- Kuraszkiewicz W., 1985, *Ruthenica*, Warszawa.
- Kurzowa Z., 1970, *Polskie rzeczowniki męskie na -o na tle słowiańskim*, Wrocław.
- Kurzowa Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa – Kraków.
- Laščynskaja 1974 – Ляшчынская В. А., *Дэрывацыя атрыбутыўных назваў у беларускай мове (суф. -ец)*, *Беларуская мова і мовазнаўства*, 2, Мінск.
- Lauciūtė 1982 – Лаучюте Ю., *Словарь балтизмов в славянских языках*, Ленинград.
- Lehr-Spławiński T., Bartula Cz., 1973, *Zarys gramatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego*, Wrocław.
- Lemcjuhova 2002 – Лемцюгова В., *Антрапанімія I – Імёны*, [w:] *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*, pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko i A. Cieślukowej, przy współudziale J. Dumy, t. I, Warszawa – Kraków, s. 339–347.
- Lizisowa M. T., 1984, *Studia nad słownictwem regionalnym III Statutu litewskiego*, Kielce.
- Lizisowa M. T., 2000, *Język Kodeksu Olszewskiego (1550). Z recepcji staropolskiego języka prawnego-sądowego w Wielkim Księstwie Litewskim*, Kraków.

- LLKŽ – Kalėda A., Kalėdienė B., Niedzviecka M., 1991, *Lietuvių-lenkų kalbų žodynas*, Vilnius.
- LMV – Vanagas A., 1996, *Lietuvos miestų vardai*, Vilnius.
- LPŽ – 1985–1989, *Lietuvių pavardžių žodynas*, red. A. Vanagas, t. I–II, Vilnius.
- Łapicz Cz., 1986, *Kitab Tatarów litewsko-polskich. (Paleografia. Grafia. Język)*, Toruń.
- Łesiv 1997 – Лесів М., *Українські говірки у Польщі*, Варшава.
- Łomtev 1961 – Ломтев Т. П., *Сравнительно-историческая грамматика славянских языков*, Moskva.
- Łoś J., 1927, *Gramatyka polska*, cz. III: *Odmienienia (fleksja) historyczna*, Lwów – Kraków.
- Łowmiański H., 1983, *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Poznań.
- Łukašanec 1998 – Лукашанец А. А., *Змены ў структуры беларускай літаратурнай мовы і дынаміка яе норм. Словаўтварэнне*, [w:] *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Belaruskaja mova*, Opole, s. 155–190.
- Mackevič 1959 – Мацкевіч Ю. Ф., *Марфалогія дзеяслова ў беларускай мове*, Мінск.
- Malec M., 1982, *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*, Wrocław.
- Malec M., 1994, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków.
- Malec M., 2001, *Imię w polskiej antroponimii i kulturze*, Kraków.
- Marcinkiewicz J., 2003, *Polsko-litewskie kontakty językowe na Suwalszczyźnie*, Poznań.
- Martel A., 1938, *La langue polonaise dans les pays ruthènes Ukraine et Russie Blanche 1569–1667*, Lille.
- Marvan J., 1979, *Prehistoric Slavic contraction*, University Park and London.
- Matuszewski J., 1975, *Polskie nazwisko szlacheckie*, Łódź.
- Meillet 1951 – Мейе А., *Общеславянский язык*, Москва (przekład: *Le slave commun*, Paris 1934).
- Meščerskij 1958 – Мещерский Н. А., *История Иудейской войны Иосифа Флавия в древнерусском переводе*, Москва – Ленинград.
- Miakiszew W., 2000, *“Мовы” Великого княжества Литовского в единстве своих противоположностей*, [w:] *Studia Russica*, XVIII, pod red. A. Zoltana, Budapest, s. 165–172.
- Milewski T., 1969, *Indoeuropejskie imiona osobowe*, Wrocław.
- Mironowicz A., 1998, *Życie monastyczne na Podlasiu*, Białystok.

- Morita K., 2002, *Związek prostej mowy na dawnych Kresach Wschodnich z prostą mową w Wielkim Księstwie Litewskim. Uwagi terminologiczne*, [w:] *Wielojęzyczność i wielokulturowość na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*, *Studia Slawistyczne*, 3, pod red. Z. Abramowicz, Białystok, s. 147–153.
- Morozova 1991 – Морозова Н., *Общие принципы адаптации текста древнерусской летописи в Хронике Быховца*, *Kalbotyra*, 42 (2), Vilnius, s. 50–57.
- Morozova 2000 – Морозова Н., *К вопросу о времени создания Хроники Быховца*, *Slavistica Vilnensis*, *Kalbotyra* 49 (2), Vilnius, s. 137–141.
- Morozova N., 2001, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės metraščių kalbos ir tekstologijos problemos: Bychovo kronika*. *Daktaro disertacijos santrauka Humanitariniai mokslai, filologija, baltų ir slavų kalbos ir literatūra*, Vilnius.
- Moszyński L., 1984, *Wstęp do filologii słowiańskiej*, Warszawa.
- Mova – 1988, *Мова беларускай пісьменнасці XIV–XVIII стст.*, аўт. Булька А. М., Жураўскі А. І., Крамко І. І., Свяжынскі У. М., Мінск.
- MPH – 1864 i in., *Monumenta Poloniae Historica*, Lwów.
- Narbutt T., 1830, *Rys historyczny ludu cygańskiego*, Wilno.
- Narbutt T., 1846, *Pomniki do dziejów litewskich: Kronika litewska (Bychowca)*, Wilno.
- Нарысы па беларускай дыялекталогіі*, 1964, рэд. Р. І. Аванесаў, Мінск.
- Niesiecki K., 1839–1846, *Herbarz polski*, wydany przez J. N. Bobrowicza, Lipsk.
- Noworocznik Litewski na rok 1831*, wydany przez H. Klimaszewskiego, 1830, Wilno.
- Ochmański J., 1967, *Nad „Kroniką Bychowca”*, [w:] *Studia Źródłoznawcze XII*, Warszawa – Poznań, s. 155–163.
- Ochmański J., 1986, *Dawna Litwa*, Olsztyn.
- Ochmański J., 1990, *Historia Litwy*, wyd. III, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Ossowski L., 1936/1992, *Ze studiów nad wpływami języka polskiego na białoruski (Przyrostki -isko, -dło w gwarach białoruskich)*, przedruk [w:] L. Ossowski, 1992, *Studia Slawistyczne*, Wrocław, s. 182–188.
- Otrębski J., 1958–1965, *Gramatyka języka litewskiego*, t. I, II, Warszawa.
- Otrębski J., 1963, *Slawizacja litewskich nazw wodnych i miejscowych*, [w:] *Z Polskich Studiów Slawistycznych*, seria 2, Językoznawstwo, Warszawa, s. 267–286.
- Paluszak-Bronka A., 2003, *Język kazań księdza Piotra Skargi. Grafia i ortografia. Fonetyka z fonologią. Fleksja, składnia*, Bydgoszcz.
- Peplowski F., 1974, *Odczasownikowe nazwy wykonawców czynności w polszczyźnie XVI wieku*, Wrocław.
- Pihan-Kijasowa A., 1999, *Literacka polszczyzna kresów północno-wschodnich XVII wieku. Fonetyka*, Poznań.

- Pinčuk 1972 – Пинчук А. Ф., *Отглагольные существительные в современном украинском языке*, Киев.
- Pisani V., 1974, *Zur russ. devjanosto 'neunzig'*, [w:] *Studia indoeuropejskie*, Kraków.
- Plotnikau, Antaniuk 2003 – Плотнікаў Б. А., Антанюк Л. А., *Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум*, Мінск.
- Повесть временных лет*, 1999, ред. Кихаев Д. С., Андрианова-Перетц В. П., Санкт-Петербург.
- Rožarickaja 1997 – Пожарицкая С., *Русская диалектология*, Москва.
- PSRL – 1841 i in., *Полное собрание русских летописей*, Петербург – Ленинград – Москва.
- Radziszewska J., 1978, *Maciej Strykowski i jego dzieło*, [w:] *Maciej Strykowski, O początkach...*, Warszawa, s. 5–25.
- RD – 1965, *Русская диалектология*, ред. Аванесов Р. И., Орлова В. Г., Москва.
- Reczek J., 1969, *Pochodzenie imienia Witold*, *Onomastica*, 14, s. 144–161.
- RGN – Vasmer M., 1964–1981, *Russisches geographisches Namenbuch*, Wiesbaden.
- Rospond S., 1957, *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych*, Wrocław.
- Rospond S., 1969, *Słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -ьsk-*, Wrocław.
- Rospond S., 1983, *Słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -jь*, Wrocław.
- Rospond S., 2000, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa – Wrocław.
- Rozwadowski J., 1961, *Wybór pism*, II: *Językoznawstwo indoeuropejskie*, Warszawa.
- Русская грамматика*, 1980, ред. Шведова Н. Ю. i in., t. I, Москва.
- Safarewicz J., 1950, *Polskie imiona osobowe pochodzenia litewskiego*, [w:] *Język Polski*, XXX, s. 113–119.
- Safarewicz J., 1956, *Litewskie nazwy miejscowe na -iški*, *Onomastica*, II, s. 15–63.
- Sajewicz M., 2002, *Derywacja sufiksalna osobowych nazw subiektów w nadnarwiańskich gwarach białoruskich Białostoczczyzny (Deverbativa. Deadictiva)*, Lublin.
- Sawicka I., 1972, *Sylaba białoruska*, [w:] *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, IX, s. 255–270.
- Sawicka I., 1974, *Struktura grup spółgłoskowych w językach słowiańskich*, Warszawa.
- Scjasko 1977 – Сцяцко П. У., *Беларускае народнае словаўтварэнне. Афіксальныя назоўнікі*, Мінск.
- Scjaškovič 1977 – Сцяшковіч Т. Ф., *Займеннік у беларускай мове*, Мінск.
- SG – 1880–1902, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I–XV, Warszawa.

- Shevelov 2002 – Шевельов Ю., *Исторична фонологія української мови*, Харків (przekład: *A historical phonology of the Ukrainian language*, Heidelberg 1979).
- Sielicki F., 1985, *Literatura białoruska do końca XVIII wieku*, Wrocław.
- Skardžius P., 1931, *Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen*, Kaunas.
- Skulina T., 1963, *Słowiańskie liczebniiki 11–19*, [w:] *Z Polskich Studiów Sławistycznych*, seria 2, Językoznawstwo, Warszawa.
- Skulina T., 1973–1974, *Staroruskie imiennictwo osobowe*, t. I–II, Wrocław.
- Sławski F., 1974, 1976, *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*, [w:] *Słownik prasłowiański*, t. I, s. 43–141, t. II, s. 13–60, Wrocław.
- Słownik gramatyki języka polskiego*, 2002, pod red. W. Gruszczyńskiego, J. Bralczyka, Warszawa.
- Слово о полку Игореве*, 1972, ред. Д. С. Лихачев, Москва.
- Smoczyński W., 2002, *Nazwy osobowe „litewskie”. Próba objaśnienia*, [w:] *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, cz. 7, Supplement. Rozwiązanie licznych zagadek staropolskiej antroponimii, pod red. A. Cieślukowej, Kraków, s. 19–30.
- Smułkowa E., 1960/2002, *Przykłady zróżnicowania morfologicznego gwar białoruskich Białostoczczyzny*, przedruk [w:] Smułkowa E., 2002, *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, Warszawa, s. 121–132.
- Smułkowa E., 1988/2002, *O polsko-białoruskich związkach językowych w aspekcie czasowym i terytorialnym*, [w:] *Studia polsko-litewsko-białoruskie*, Warszawa, przedruk [w:] *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, Warszawa, s. 293–305.
- Sobolevskij 1886 – Соболевский А. И., *Смоленско-полоцкий говор в XIII–XV вв.*, [в:] *Русский филологический вестник*, т. XV (1), Варшава.
- Sobolevskij 1907 – Соболевский А. И., *Лекции по истории русского языка*, Санкт-Петербург.
- Srezn. – Срезневский И. И., 1989, *Словарь древнерусского языка*, Москва.
- SRJ – 1975 i in., *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, под ред. Ф. П. Филина, Москва.
- Stang Ch. S., 1935, *Die westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen*, Oslo.
- Stankiewicz J., 1936, (rec.) Ch. Stang, *Die westrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen*, Oslo 1935, *Balticoslavica*, t. II, Wilno, s. 374–399.
- Stieber Z., 1979, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, Warszawa.
- Strykowski M., 1570–1580, wyd. 1978, *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego...*, oprac. J. Radziszewska, Warszawa.

- Strykowski M., 1582, *Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi*, Królewiec.
- Sučasnaja mova 1997 – *Сучасная беларуская літаратурная мова. Марфалогія*, рэд. Яўневіч М. С., Мінск.
- Suprun 1969 – Супрун А., *Славянские числительные*, Минск.
- Sušickij 1930 – Сушицкий Т., *Західньо-руські літописи як пам'ятки літератури*, Київ.
- Suszko H., 2003, *Latopis hustyński. Opracowanie, przekład i komentarze*, Wrocław.
- Šachmatov 1957 – Шахматов А. А., *Историческая морфология русского языка*, Москва.
- Šagun 1997 – Шагун А., *Графіка-арфаграфічныя асаблівасці “Хронікі Быхайца”* (Па выданні: *Полное собрание русских летописей*, т. 32, М., 1975), [у:] Беларуска-руско-польскае супастаўляльнае мовазнаўства і літаратуразнаўства, ч. 3 Віцебск.
- Šakun 1978 – Шақун Л. М., *Словаўтварэнне*, Мінск.
- Šaluga R., 1959, *Vychovo kronika*, [w:] Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai, Serija A, 1 (6), s. 149–154.
- Šuba 1962 – Шуба П. П., *Прыслоўе у беларускай мове*, Мінск.
- Śmiech W., 1986, *Derywacja prefiksalna czasowników polskich*, Wrocław.
- Taszycki W., 1946/1958, *Słowiańskie nazwy miejscowe (Ustalenie podziału)*, Kraków, przedruk [w:] *Rozprawy i studia polonistyczne*, t. I, Wrocław, s. 228–268.
- Taszycki W., 1960/1968, *Złożone nazwy miejscowe w języku polskim*, Slavia XIX, s. 59–64, przedruk [w:] *Rozprawy i studia polonistyczne*, IV, Wrocław, s. 70–86.
- Tazbir J., 1966, *Fałszerstwa historyczne w Polsce w XIX w.*, [w:] *Przegląd Historyczny*, t. IV.
- Tichomirov 1901 – Тихомиров И. А., *О составе западнорусских, так называемых литовских летописей*, Журнал Министерства народного просвещения, № 3, с. 1–36, № 5, с. 7–119.
- Trypućko J., 1982, *О певным выпадку литовско-польской интерференции языковой в zakresie onomastyki (lit. przyrostek -utis, pol. -uć)*, Uppsala.
- TSBM – 1977–1984, *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, т. I–V, Мінск.
- Turska H., 1982, *О powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. I, s. 19–121.
- Ułašćik 1975 – Улашчiк Н. Н., *Предисловие*, [в:] *Полное собрание русских летописей*, т. XXXII, Москва.
- Ułašćik 1980 – Улашчiк Н. Н., *Предисловие*, [в:] *Полное собрание русских летописей*, т. XXXV: *Летописи белорусско-литовские*, Москва.

- Unbegaun 1989 – Унбегаун Б. О., *Русские фамилии*, Москва.
- Urbūtis V., 1969, *Dabartinės baltarusių kalbos lituanizmai*, Baltistica, V (1–2).
- Urbūtis V., 1991, *Senosios lietuvių kalbos slavizmai*, Baltistica, 27 (1).
- Uscinovič 1975 – Усціновіч А., *Антрапанімія Гродзеншчыны і Брэстчыны (XIV–XVIII стст.)*, Мінск.
- Uspenskij 1994 – Успенский Б. А., *Краткий очерк истории русского языка (XI–XIX вв.)*, Москва.
- Vajtovič 1977 – Вайтовіч Н. Т., *Баркалабайскі летаніс*, Мінск.
- Vasm – Фасмер М., 1986–1987, *Этимологический словарь русского языка*, т. I–IV, Москва.
- Vjarchou 1969 – Вярхоў П. В., *Суфікс -тель /-цель/ у беларускай мове*, Весті АН БССР. Серыя грамадскіх навук, 1, Мінск.
- Vladimirov 1888 – Владимиров В. В., *Доктор Франциск Скорина. Его переводы, печатные издания и язык*, Санкт-Петербург.
- Walczak B., 1999, *Zarys dziejów języka polskiego*, Wrocław.
- Weiss-Brzezina M., 1968, *Wahania e:a przed r w zapożyczeniach na tle wahań przed innymi półotwartymi*, [w:] *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Językoznawcze* 21, Kraków, s. 137–162.
- Witkowski W., 1969, *Język utworów Joannicjusza Galatowskiego na tle piśmiennictwa ukraińskiego XVII wieku*, Kraków.
- Witkowski W., 1996, *Leksyka cerkiewnosłowiańska i polska w szesnastowiecznym białoruskim przekładzie ksiąg starotestamentowych*, [w:] *Prace Komisji Słowianoznawstwa*, 50, *Collectanea Slavica*, s. 173–180.
- Wróbel H., 2001, *Gramatyka języka polskiego*, Kraków.
- Zakrevska 1976 – Закревська Я., *Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті*, Київ.
- Zakrzewski A. B., 2005, *O kulturze prawnej Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII wieku – uwagi wstępne*, [w:] *Kultura i języki Wielkiego Księstwa Litewskiego*, pod red. M. T. Lizisowej, Kraków, s. 33–63.
- Zdanczewicz T., 1966, *Wpływy białoruskie w polskich gwarach pod Sejnam*, Poznań.
- Ziłyński J., 1932, *Opis fonetyczny języka ukraińskiego*, Kraków.
- Zinkevičius Z., 1966, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius.
- Zinkevičius Z., 1987, *Lietuvių kalbos istoria*, II: *Iki pirmųjų raštų*, Vilnius.
- Zoltán A., 2002, „Athila” M. Oláha w przekładzie polskim i białoruskim (z analizy porównawczej słownictwa), [w:] *Wielojęzyczność i wielokulturowość na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*, pod red. Z. Abramowicz, Białystok, s. 15–19.

- Zwoliński P., 1956, *Rozwój języka ukraińskiego od XIV do XVIII wieku*, [w:] T. Lehr-Spławiński, P. Zwoliński, S. Hrabec, *Dzieje języka ukraińskiego w zarysie*, Warszawa.
- Žovtobrjuch 1979 – Жовтобрюх М. А., Русанівський В. М., Скляренко В. Г., *Історія української мови. Фонетика*, Київ.
- Žučkevič 1968 – Жучкевич В. А., *Топонимика Белоруссии*, Минск.
- Žuraŭski 1967 – Жураўскі А. І., *Гісторыя беларускай літаратурнай мовы*, т. I, Мінск.
- Žuraŭski 1968 – Жураўскі А., *Мова друкаваных выданняў Ф. Скарыны*, [у:] 450 год беларускага кнігадрукавання, Мінск, с. 277–304.
- Žuraŭski 1994 – Жураўскі А., *Хроніка Быхаўца*, [у:] Беларуская мова. Энциклопедыя, пад рэд. А. Я. Міхневіча, Мінск, с. 596–598.
- Žuraŭski 2000 – Жураўскі А., *Сталіца Рэспублікі Беларусь – Мінск*, [у:] Беларуская мова і мовазнаўства. Да 75-годдзя акадэміка М. В. Бірылы, Мінск, с. 45–67.
- Žydovič 1969 – Жыдовіч М. А., *Назоўнік у беларускай мове*, ч. I: *Адзіночны лік*, Мінск.

Wykaz skrótów

acc.	– accusativus	os.	– osoba
ap.	– appellativum	pl.	– pluralis
brus.	– białoruski	pol.	– polski
chrześc.	– chrześcijański	prśl.	– prasłowiański
czeski.	– czeski	ros.	– rosyjski
dat.	– dativus	rus.	– ruski
dwuczł.	– dwuczłonowy	scs	– staro-cerkiewno- -słowiański
gen.	– genetivus	sg.	– singularis
hipokoryst.	– hipokorystyczny	skand.	– skandynawski
im.	– imię	słow.	– słowiański
instr.	– instrumentalis	stbrus.	– starobiałoruski
lit.	– litewski	stlit.	– starolitewski
loc.	– locativus	strus.	– staroruski
łac.	– łaciński	ukr.	– ukraiński
łot.	– łotewski	voc.	– vocativus
n. m.	– nazwa miejscowa	wsch.słow.	– wschodniosłowiański
n. os.	– nazwa osobowa	zach.słow.	– zachodniosłowiański
niem.	– niemiecki	złoż.	– złożony
nom.	– nominativus		

«Хроніка Быхаўца» на фоне гісторыі і геаграфіі беларускай мовы

Рэзюме

«Хроніка Быхаўца» ўзнікла каля паловы XVI ст. як твор кірылічны, але захавалася ў версіі транслітараванай на лацінку, вядомай выданнем Т. Нарбута з 1846 г. З даўніх часоў была аб'ектам зацікаўлення гісторыкаў, якія засяроджвалі ўвагу, галоўным чынам, на праблемах ступені верагоднасці крыніцы, часу і месца яе ўзнікнення, а таксама патэнцыяльнага аўтарства (рэдакцыі). Менш месца адводзілася моўным пытанням Летапісу. Адною з прычын была лацінская, а не арыгінальная кірылічная, арфаграфія дакумента. Аднак менавіта з увагі на правапіс «Хроніка» з'яўляецца адным з самых каштоўных помнікаў старабеларускай мовы, яе графіка пазваляе вызначыць храналогію і геаграфію многіх фанетычных рыс, характэрных гэтай мове ў XVI–XVIII ст.ст.

Фанетыка

Трэба адзначыць, што лацінскі правапіс, у якім помнік захаваўся, у большай ступені перадае асаблівасці жывой мовы, чым значна больш канвенцыялізаваная кірылічная арфаграфія, параўн. запісы ⟨zy⟩, ⟨szy⟩, ⟨czy⟩, ⟨гу⟩, якія адназначна паказваюць на беларускае цвёрдае вымаўленне функцыянальна мяккіх зычных і [r], а таксама запісы тыпу *dothi*, *doroħa*, *Hleb*, што перадаюць заходнерускую спірантычную змену [g] > [h].

Частка фанетычных з'яў выказвае ваганні паміж (заходне)рускай і царкоўнаславянскай рэалізацыямі. Сведчаць аб гэтым між іншым: 1) формы з паслядоўным усходнеславянскім паўнагалоссем побач з царкоўнаславянскімі непаўнагалоснымі формамі, напрыклад, *horod/hrad*, *molody/mlad*; 2) формы з пачатковым спалучэннем [ro-] побач з [ra-], напрыклад, *rozumi/razumna*; 3) рэалізацыя спалучэнняў **gt'*, **tj*, **dj*, **zdz* у выглядзе (бела)рускіх [č], [ž] побач з характэрным царкоўнаславяншчыне [šč], [žd], параўн. *potocz/potoszczyni*, *prychożenie/prychożdeniju*. Неабходна, аднак, падкрэсліць, што ў межах кожнай пералічанай групы з'яў формы, якія рэалізуюць усходнеславянскую мадэль, значна перавышаюць царкоўнаславянскія формы.

Сярод з'яў, што знаходзяць сваё пацверджанне ў заходнерускай фанетыцы, неабходна выдзеліць некалькі працэсаў, якіх вялікая колькасць пасведчанняў у тэксце можа даказваць высокую ступень іх развіцця. Неабходна тут пералічыць: 1) пераход галоснай [e] у [o] пасля даўніх мяккіх зычных [š'], [ž'], [č'], [c'], і пасля [j], [r'] перад цвёрдай зычнай, параўн. *czotyrysta, naperod, Nemcom, wojowodoiu, Żomoyt/czetyrysta, Żemoyt*; 2) замена [u]/[ɯ]/[ɨ], дзе [ɯ] < [u] у пачатку марфемы і слова абазначаецца як ⟨w⟩, напрыклад, *ne-w-terpeli; y_w-baczył*, падобна як [ɯ] < [ɨ] у пазіцыі перад зычнай і ў канцы слова, напрыклад, *napriwsia, zabyw/zabył*; 3) скарачэнне ў канцы слова спалучэння -yj > -y, што адлюстравана, галоўным чынам, у назоўным склоне адзіночнага ліку прыметнікаў мужчынскага роду, напрыклад, *czudny, hodny, horszy*, лічэбнікаў: *perwy, druzhi*, займеннікаў: *kotory, koždy*; 4) зацвярдзенне шпыхчых зычных і [r], што графічна перадаецца ў выглядзе безварыянтных запісаў тыпу *horszy, muzyki, drewcy, postryhsia, pryczyny*; 5) пераход выбухнога [g] у фрыкатыўнае [h], які з вялікай паслядоўнасцю адлюстраваны ва ўсім тэксце помніка, напрыклад, *Hleb, hnew, hrebli, Hryhorey* (нешматлікія запісы з ⟨g⟩, ⟨kh⟩ адносяцца звычайна да літоўскіх і польскіх уласных назваў: *Gasztolt, Gidymin, Gdanski, Głogowa; Khrawzu, Khrumpia*).

Да групы з'яў, характэрных заходнерускай (галоўным чынам, старабеларускай) фанетыцы, аднак адзначаных у тэксце значна радзей, трэба аднесці: 1) аканне, засведчанае некалькімі запісамі з ⟨a⟩ на месцы этымалагічнага [o] у ненаціскных складах, напрыклад, *Maskwicz, łamaty, potahaty, Akijan*; 2) падаўжэнне зычных перад даўнім спалучэннем [ɣj], замацавана ў напісанні назвы ракі *Willii, Welli, Wellu* і інш., а таксама ў слове *zelle*; 3) цеканне і дзеканне, адназначна пасведчанае двума прыкладамі: *Dziawiltowskim* (параўн. літоўск. *Deltuva*), *widziaczy*, а апасродкавана, як можна меркаваць, запісамі з апострафам тыпу: *byt', czest', lud'mi*; 4) пратэтычнае [v-] перад галоснай задняга рада адлюстраванае ў канструкцыях: *u_w-objezd, u_wo-sne, u_w-oružen*, а таксама прыстаўнае [j] у пачатку: *Jerdywit/Erdywit*, і ў сярэдзіне слова: *Akijan*; 5) змены ў межах спалучэнняў зычных, такія як пратэтычная галосная: *Orsza*, разнастайныя спрашчэнні, напрыклад, *namesnik, pozno*, прыпадабненні, напрыклад, *lesty, proźbu*, распадабненні, напрыклад, *chto, szto* і т.п.

Флексія

У галіне як іменнай, так і дзеяслоўнай флексіі «Хроніка Быхаўца» выяўляе сабой стан, які наглядаем у большасці старабеларускіх помнікаў XVI–XVII ст.ст. У скланенні **назоўніка** пасведчаны, з аднаго боку, шматлікія варыянты канчаткаў і флексійных асноў, з другога – моцныя уніфікацыйныя тэндэнцыі, якія, у выніку, вядуць да ўтварэння тыпаў скланення, заснаваных на катэгорыі роду. Пра ўплыў семантычных

крытэрыяў на развіццё беларускай флексіі сведчыць, залежная ад катэгорыі адушаўлёнасці-неадушаўлёнасці, рэпартыцыя канчаткаў у родным склоне адзіночнага ліку назоўнікаў мужчынскага роду: адушаўлёныя з канчаткам *-a*: *biskupa, brata, pana*, неадушаўлёныя (прадметы, працэсы) *-u/-a*: *hnewu, lesu, rodu, zakonu; sna*. У множным ліку вінавальны склон працяўляе тэндэнцыю супадзення з родным для адушаўлёных назоўнікаў: *kniazey, miżukow, namestnikow, panow, wojewod, zakonnikow*, з назоўным для неадушаўлёных: *lesy, nosy, monastyr, seymy*. Змены, што праходзяць у сістэме канчаткаў старабеларускага **займенніка**, добра прадстаўленыя ў рэалізацыях праславянскага ўказальнага займенніка **tь*, які ў «Хроніцы» побач з традыцыйным старажытнарускім воблікам *tot* мае інавацыйную заходнерускую форму *toy* (муж. р.), *taja* (жан. р.), *toje* (ніяк. р.), *tyie/tyi* (мн. лік). Тыповыя для беларускай мовы флексійныя інавацыі адлюстраваныя ў складаным (займенніковым) скланенні **прыметнікаў**. Да найважнейшых трэба аднесці: абгульненне генетычна жаночага канчатка *-yje/-ije* ў формах назоўнага і вінавальнага склону множнага ліку ўсіх родаў; тэндэнцыю да выкарыстання аднолькавых канчаткаў меснага і творнага склонаў мужчынскага роду: *z welikim i na Wołyńskim*. **Лічэбнікі** (колькасныя) функцыянуюць у «Хроніцы Быхаўца» як поўнаасцю сфармаваны клас слоў з характэрнымі ўласнымі марфалагічнымі асаблівасцямі і тыпам скланення, заснаваным, галоўным чынам, на парадыгме лічэбнікаў '2', '3', '4', а таксама парадыгме лічэбнікаў '5–10'. Клас **прыслоўяў** прадстаўлены ў «Хроніцы» дзвюма мадэлямі словаўтваральных структур: поўнаасцю адвербілізаванымі, утворанымі ўжо ў праславянскай мове склонавымі формамі прыметнікаў, займеннікаў, назоўнікаў, прыназоўнікавых канструкцый, напрыклад, *rokul, kudy, nelzia, pohotowe, teper, uskore* і інш. і словазлучэннямі, якія яшчэ канчаткова не лексікалізаваліся, напрыклад, *nakones, nazad, uwerch, wniż, w tayne* і інш. Тэндэнцыі да спрашчэння сістэмы **дзеяслова** знайшлі сваё адлюстраванне перш за ўсё ў тым, што перасталі ўжывацца формы простых прошлых часоў (аорыста і імперфекта) і плюсквамперфекта, іх функцыю перанялі універсализаваныя сінтэтычныя формы перфекта, параўн. *ja wczynił, ja poszłubila*. Вынікам мадыфікацыі загаднага ладу было залежнае ад націску размеркаванне форм з захаваным *-i* ў канцы дзеясловаў з націскным канчаткам, напрыклад, *woźmi, wczyni, weli* і са стратай *-i* пры націску на аснове, напрыклад, *newer, zwyteż*. Пра эвалюцыю ўмоўнага ладу сведчыць змена форм аорыста дапаможнага слова 2-ой і 3-й асобы множнага ліку нязменнай часціцай *by*, характэрнай толькі 2-ой і 3-й асобе адзіночнага ліку, параўн. 2-ую асобу множнага ліку: *sztoby wy ubratylisia*, 3-ю асобу множнага ліку: *by nestoiali, by-sia zapryiażnili* і інш. Рэгулярная форма ўмоўнага ладу з дапаможным словам *bych* захоўваецца толькі ў 1-ай асобе адзіночнага ліку, напрыклад,

ja bych dał, bych meł. Сярод некалькіх тыпаў будучага часу незакончанага трывання выразную перавагу атрымоўваюць у Летапісе канструкцыі з дапаможным дзеясловам *budu*, напрыклад, *budu meł*. Аналіз ужывання дзеепрыслоўных зваротаў у Летапісе паказвае на высокую ступень развіцця працэсаў іх адвербіялізацыі (узнікненне беларускіх дзеепрыслоўяў на *-uŭ/-aŭ*, напрыклад, *beruczy, płaczczy, słyszaczy* і *-uŝy/-ŝy*, напрыклад, *bywszy, stawszy*) і ад'ектывацыі, параўн. *budowany, chwalena, położeno, wworužen*.

Словаўтварэнне

Засведчаны ў «Хроніцы» моўны матэрыял з гэтай галіны супадае са словаўтваральнымі схемамі мовы XVI–XVIII ст.ст., а ў значнай меры і з тэндэнцыямі ў сучаснай беларускай мове, як па падборы фармантаў, так і іх спалучальнасці са словаўтваральнымі асновамі, а таксама па агульных тэндэнцыях словаўтварэння паасобных класаў слоў.

Анамастыка

Сістэма найменаванняў «Хронікі» асабліва яркая адлюстроўвае ўзаемаўплывы моў, што функцыянавалі на тэрыторыі ВКЛ. У класе імён пасведчаны памяншальныя формы, утвораныя пры дапамозе простых: *-ko, -ok, -ik/-yk, -asz, -sza* і складаных фармантаў: *-szko, -uszko, -chno*, параўн. *Fed-ko, Olel-ko, Ost-yk, Iwa-szko, Michajł-uszko, Ławr-asz, Pietr-asz, Ole-chno* і інш. Сярод прысутных у Летапісе некалькіх семантыка-словаўтваральных тыпаў антрапонімаў (тып патранімічны, ад мясцовых назваў, ад апелятываў, ад назваў этнасу) найбольшай частотнасцю характарызуюцца патранімічныя структуры на *-icz, -owicz/-ewicz*, утвораныя ад розных асноў: ад імёнаў, ад мянушак, славянскіх і балтыйскіх, напрыклад, *Borysowicz, Hlebowicz, Michajłowicz, Chodkiewicz, Nemirowicz-y; Gidyminowicz, Korjatowicz, Narymontowicz, Olgirdowicz*.

Сярод некалькіх словаўтваральных тыпаў мясцовых назваў асаблівай увагі заслугоўваюць утварэнні з суфіксам *-bск-*, утвораныя ў асноўным ад гідронімаў, параўн. *Druck, Mensk/Minsk, Pinsk, Poltesk/Połock, Stuczesk/Stuck, Witebsk*, а таксама назвы на *-jь*, у аснове якіх ляжаць славянскія двухчленныя імёны, напрыклад, *Luboml, Łukoml, Rostawl, Żytomir*. Паводле семантычнага крытэрыя сярод даследуемых назваў дамінуюць тапаграфічныя і прыналежныя.

Балтыйскія па паходжанні антрапонімы і тапонімы ў «Хроніцы» адаптаваныя ў марфалагічную структуру славянскіх моў. На месцы літоўскіх патранімічных суфіксаў *-aitis, -onis, -unas, -enas* паўсюдна выступаюць фарманты *-owicz/-ewicz*, напрыклад, *Mongirdowicz, Olgimontowicz, Sudymontowicz*. Акрамя гэтага, адаптаваныя асабовыя назвы адлюстроўваюць фанетычныя транспазіцыі ў рознага тыпу фармантах: патрані-

мічнае літоўскае *-aitis* перадаецца суфіксам *-ojt'*, параўн. *Giedroyti-a*, мянушкавае *-eika* > *-ejko*, напрыклад, *Lezdeyko*, *-aila* > *-ojto/-ajto/-ejto/-eto*, напрыклад, *Jagoyto/Jagayto/Jagiejto/Jagieto*, *Skirgayto*, *-ila(s)* > *-i/yt(o)*, параўн. *Ginwil*, *Woydyto*. Пры перадачы мясцовых назваў звычайна замяняюцца зрэдукаваныя літоўскія марфемы суадноснымі беларускімі канчаткамі, напрыклад, *-iškės* > *-iszki*: *Eykszyszki*, *-vė* > *-ow(o)*: *Kiernow*.

Рэгіяналізмы

Мова «Хронікі Быхаўца» паказвае на прысутнасць рэгіянальных рыс, праяўленне якіх у тэксце невялікае. Іх ідэнтыфікацыя і геаграфічная лакалізацыя мае выключнае значэнне для вызначэння паходжання помніка, яго тэрытарыяльнай прыналежнасці. Шматлікія фанетычныя і марфалагічныя рысы паказваюць на выразную сувязь з паўднёва-заходнім дыялектам беларускай мовы. У галіне фанетыкі сведчаць пра гэта такія рысы як: 1) рэалізацыя этымалагічнага [ɛ] галоснымі [e]/[i], пасля зацвярдзелых галосным [y], што мае месца таксама ў палескіх гаворках, параўн. *deti/dity*, *hnew/hniwu*, *krepko/krypko*, *telo/tilo*; 2) павышэнне артыкуляцыі [e] > [i], пасля зацвярдзелых [y], напрыклад, *cyłowanije*, *nadyjuczysia*, *piczetowaszet*, *zawtryni*, таксама вядомае Палессю; 3) звужэнне артыкуляцыі [ʼa] (< *ɛ) > [e] у асноўным не пад націскам, пасведчанае запісамі тыпу *pamietayte/pamiataiuczy*, *potehnulli*, *tehnut* (інф.) / *potiahnuty*, *tiahnulli*; *žadaiuczy/žadaiuczy*, *zaiec*, *zaieczyiemu*, тэрытарыяльна суадноснае са случкімі гаворкамі; 4) рэалізацыя старых спалучэнняў: зычны + [ɣj] як мяккіх, без іх падаўжэння, напрыклад, *celowanie*, *czestiu*, *imienie*, *poweleniem*, *rozhhreszeniem*, *weselie* (пры наяўнасці двух прыкладаў падаўжэння: *Wella*, *zelle*). Апошняя рыса (пры ўмове, што правапіс пацвярджае фанетычныя факты, а не адсутнасць графічнага абазначэння падаўжэння) паказвае на сходнасць са случкімі і заходнепалескімі гаворкамі.

У сістэме канчаткаў сувязь з паўднёва-заходнім дыялектам беларускай мовы некаторымі сваімі рысамі праяўляе **назоўнік**: 1) наяўнасць у давальным і месным склонах множнага ліку назоўнікаў мужчынскага і ніякага роду скланення на *-o-*, *-jo-* націскных канчаткаў *-om*: *horodom*, *posłom*, *-och*: *peskoch*, *posłoch*, *kopaczocho*, *mestcocho*; 2) захаванне ў якасці безварыянтнай нормы двухскладовага канчатка *-oju/-'eju* ў творным склоне адзіночнага ліку назоўнікаў мужчынскага і жаночага роду, напрыклад, *sestroiu*, *wodoju*, *diadeiu*; 3) захоўванне назоўнікамі мужчынскага роду клічнай формы як жывой граматычнай катэгорыі: *brate*, *kume*, *Witowte*, *cesaru*, *hospodare/hospodaru*, *kniaże*, *korolu*; 4) наяўнасць старога канчатка *-a* ў назоўным склоне множнага ліку назоўнікаў ніякага роду (пры *-i/-y* ў паўночна-ўсходнім беларускім дыялекце): *deta*, *wojska*, *pola*; 5) захоўванне (абмежавана) форм парнага ліку, параўн., *dwe lete*, форма

творнага склону *oczuma*; **прыметнік**: 1) нарматыўнасць двухскладовага канчатка творнага склону прыметнікаў жаночага роду *-oju*, напрыклад, *Litowskoju, tysoju, maloju, zloju*, пры скарачаным канчатку *-oj* у якасці нормы ў літаратурнай мове і астатніх гаворках; 2) даволі вялікая частотнасць канчатка *-uji/-iji* (побач з абагульненым *-uje*) у назоўным склоне множнага ліку прыметнікаў мужчынскага роду, напрыклад, *czornyi ludy, hornyi ludyie, prostyi lude, wiernyi raby*; **займеннік**: канчатак *-oje/-eje* ў родным склоне адзіночнага ліку займеннікаў жаночага роду – указальных: *toje, onoie* і прыналежных: *moieje, twoieie*; **лічэбнік**: наяўнасць канчатка парнага ліку *-ma* ў якасці безварыянтнай нормы творнага склону ўсіх разрадаў лічэбнікаў, параўн. *dwema, dwoma, szesma, dwadcatma, tysiaczma*; **дзеяслоў**: 1) вялікая частотнасць канчатка *-mo* ў 1-ай асобе множнага ліку загаднага ладу, напрыклад, *parijmosia, poiedmo, ratuymo, ztowmo* і яго нарматыўны, безварыянтны характар у формах умоўнага ладу, напрыклад, *dalibychmo, abychmo derzali, sztoibychmo pohoworyli* і інш.; 2) адсутнасць зычнага ў канцы канчатка 3-й асобы адзіночнага ліку дзеяловаў спражэння *-o/-e, -jo/-je* ў будучым простым часе: *naczne*, часцей у *praesens historicum*, напрыклад, *payde, oblaże, pomoże, prynese*; 3) дамінацыя інфінітыва з суфіксам *-ty*, ужыванне якога незалежна ад характару асновы, параўн. *otnesty, osesty, bity, budowaty, kniażyty, mety, potiahnuty, pustyty, rozlity* і інш. Геаграфічнай лакалізацыяй гэты тып неазначальнай формы суадносіцца з палескімі гаворкамі.

Уплыў польскай мовы

Пра веданне аўтарам (рэдактарам) «Хронікі Быхаўца» польскай мовы сведчаць, прысутныя ў яе граматычнай і лексічнай сістэмах, паланізмы. Польскія асаблівасці ў галіне фанетыкі праяўляюцца ў даследуемым помніку ў словах са спалучэннямі *[-go-]*, *[-lo-]*, напрыклад, *krolewstwy, zwrotyl, chlopski*; ь рэалізаваны галосным *[e]*: *poselstwe, poselstwom*; *[c]* на месцы **gt'*, напрыклад, *tos, potocny*; паасобныя формы без эпентэзы *[l]*, напрыклад, *Braslaw, namawial*. Марфалагічная структура мовы Леталісу таксама заключае ў сабе польскія элементы. У скланенні назоўнікаў выяўлена значная колькасць форм на *-owi* ў давальным склоне адзіночнага ліку, напрыклад, *Koryatowi, Wasilkowi, -owie* ў назоўным склоне множнага ліку назоўнікаў мужчынскага і ніякага роду, напрыклад, *hetmanowe, rapowe*. У словаўтварэнні прыслоўяў даволі распаўсюджаныя формы на *-e*, напрыклад, *ciudnie, silnie, wiernie*.

Па прычыне гістарычнага характару «Хронікі» ў ёй няшмат рэгіянальных слоў. Ролю слоўніка выконвае **Індэкс**, у якім змешчаны ўсе, запісаныя ў тэксе «Хронікі Быхаўца», словы ў іх арыгінальным графічным афармленні, з перадачай фанетычных і марфалагічных (флексійных) ваганняў.

Далучаны да дысертацыі **Дадатак (Aneks)** з'яўляецца спробай рэканструкцыі незахаванага кірылічнага тэксту Летапісу. Яна абаліраецца на выніках аналізу правапісу і фанетыкі помніка, а таксама індэксе частотнасці. Рэканструюючы кірылічны першаўзор, улічвалася таксама складанасць арфаграфічнай праблематыкі перыяду яго ўзнікнення.

З праведзенага ў дысертацыі аналізу правапісу, фанетыкі, флексіі, словаўтварэння, анамастыкі вынікае, што некаторыя моўныя рысы «Хронікі Быхаўца», іх характар і арэалы выразна звязваюць даследуемы помнік з паўднёва-заходнім бедарускім дыялектам. Гэта можа быць доказам тэзісу тых гісторыкаў, якія радзімай Летапісу лічаць Слуцкае княства.

„Cronicle of Bychowiec” on the background of history and geography of byelorussian language

Summary

„Cronicle of Bychowiec” came into existence around the middle of 16th century as a Cyrillic monument, yet it survived in the version transliterated into Latin, known in T. Narbutt’s edition in 1846. It has been an object of historians’ interest for a long time. They focused their attention mainly on such issues as a degree of source reliability, time and place of its birth and potential authorship (edition). Less concern was devoted to the problem of language of the cronicle due to Latin, not original Cyrillic, orthography of the document. However, it is the spelling of the cronicle that makes it one of the most valuable monuments of Old Byelorussian language since its graphic form enables to determine chronology and geography of this language in 16th–18th centuries.

Phonetics

It should be emphasized that Latin spelling, in which the monument is preserved, presents the features of living language to greater extent than more conventionalized Cyrillic orthography, compare: the records ⟨zy⟩, ⟨szy⟩, ⟨czy⟩, ⟨ry⟩ univocally indicate Byelorussian non-palatal pronunciation of consonants that are functionally palatal and [r] or the records like *dołhi*, *doroħa*, *Hleb* showing West Ruthenian spirant alteration [g] > [h].

Portion of phonetic phenomena displays fluctuations between West Ruthenian and Church Slavonic realizations. The fluctuations are certified by: 1) forms with regularly developed Ruthenian groups of sounds *ToroT*, *ToloT*, *TereT*, *TeloT* type collateral to the Church Slavonic forms, e.g. *horod/hrad*, *molody/mład*; 2) forms with onset cluster [ro-] collateral to [ra-], e.g. *rozumu/rozumna*; 3) continuants of clusters **gt*, **tj*, **dj*, **zdz* in the form of Byelorussian [č], [ž] collateral to proper for Church Slavonic language [šč], [žd], cp.: *pomocz/pomoszczjiu*, *prychożenie/prychożdeniju*. It is necessary to emphasize that within the limits of every enumerated group of the phenomena mentioned, the forms realizing East Slavonic pattern gains advantage over the Church Slavonic forms.

In the domain of phenomena that can be justified in the West Ruthenian phonetics several processes should be distinguished. A considerable number of

certified processes in the text may indicate an advanced stage of their development. The following must be enumerated: 1) transition [e] > [o] after old palatal consonants [š'], [ž'], [č'], [c'], as well as after [j], [r'] before a non-palatal consonant, cp.: *czotyrysta, naperod, Nemcom, wojowodoiu, Żomoyt/czetyrysta, Żemoyt*; 2) repartition of [u]/[u̲]/[i] in which [u̲] < [u] at the beginning of a morpheme and a word is marked by ⟨w⟩, e.g. *ne-w-terpeli; y_w-baczył*, similarly to [u̲] < [i] in the position before consonant and in coda, e.g. *napiwsia, zabyw/zabył*; 3) contraction of a coda group -yj > -y certified mainly in nominative case singular masculine of adjectives, e.g. *czudny, hodny, horszy*, of numerals: *perwy, druhi*, of pronouns: *kotory, koždy*; 4) dispalatalization of alveolar consonants and [r] realized graphically in the form of variantless records like *horszy, muzyki, drewcy; postryhsia, przyczyny*; 5) spirant change [g] > [h] attested with great consistency in the text of the monument, e.g. *Hleb, hnew, hrebli, Hryhorey* (few records with ⟨g⟩, ⟨kh⟩ refer mainly to Lithuanian and Polish proper names: *Gasztott, Gidymin, Głogowa, Gdanski; Khrawzu, Khrumpia*).

Group of phenomena typical of West Ruthenian phonetics (Old Byelorussian in particular) having a small number of records in the text is represented by: 1) articulation of [a] sound in the place of [o] sound documented by some records with ⟨a⟩ in the place of etymological [o] in unstressed syllables, e.g. *Maskwicz, łamaty, pomahaty, Akijan*; 2) gemination of consonants before an old cluster [ɣj], preserved in spelling of river names *Willii, Welli, Wellu* and the others as well as in a word *zelle*; 3) transition of consonants [t'], [d'] into affricates [c'], [z'] explicitly justified by two examples: *Dziawiłtowskim* (cp.: Lithuanian *Deltuva*), *widziaczy*, indirectly, as we presume, through the records with an apostrophe: *byt', czest', lud'mi*; 4) prothesis in the form of [v-] before a back vowel that appear in junctions: *u_w-objezd, u_wo-sne, u_w-oružen* and preiotization in onset: *Jerdy-wił/Erdy-wił* and also in the middle of a word: *Akijan*; 5) transformation within the limits of consonant groups bearing characteristics of prevocalization: *Orsza*, different simplifications, e.g. *namesnik, pozno*, assimilations, e.g. *lesty, proźbu*, dissimilations, e.g. *chto, szto* etc.

Inflexion

In the realm of substantial and verbal inflexion „Cronicle of Bychowiec” represents the state comparable to the one which is observed in the majority of Old Byelorussian monuments of 16th–18th centuries. In the noun inflexion several fluctuations in endings and inflexional stems have been certified. Simultaneously strong levelling tendencies that lead to the formation of the declinational types based on category of gender have been documented. Dependent on animate-inanimate category repartition of endings in genitive singular masculine testifies the influence of semantic criteria on the development of Byelorussian inflexion: animate with ending -a: *biskupa, brata, pana*, inanimate (objects, processes) -u/-a: *hnewu, lesu, rodu, zakonu; sna*. In plural accusative it shows tendency to level

with genitive of animate nouns: *kniazety, muzykow, namestnikow, panow, wojewod, zakonnikow*, with nominative inanimate nouns: *lesy, nosy, monastyry, seymy*. Changes that take place in the inflexional system of Old Byelorussian pronoun were well certified in Old Slavonic continuants of a demonstrative pronoun **tъ* that along with traditional Old Ruthenian form *tot* took an innovative West Ruthenian form *toy* (masculine), *taja* (feminine), *toje* (neuter), *tyie/tyi* (plural). Typical Byelorussian inflexional innovations found expression in complex declination (pronominal) of **adjectives**. The most important are: genetic generalization of feminine ending *-yje/-ije* in nominative-accusative plural forms of all genders; tendencies to identification of masculine endings in locative with instrumental case: *z welikim* and *na Wołyńskim*. **Numerals** (cardinal) function in „Cronicle of Bychowiec” as a fully formed class of words that are characterized by their own morphological features as well as by a type of declination based on paradigm of numerals ‘2’, ‘3’, ‘4’ and paradigm of numerals ‘5–10’. The class of **adverbs** is represented in the cronicle by two types of word-forming structures: fully adverbialised, shaped in Old Slavonic language, case forms of adjectives, pronouns, nouns and propositional phrases, e.g. *pokul, kudy, nelzia, pohotowe, teper, uskore* and forms that did not undergo final lexicalization, e.g. *nakonec, nazad, uwerch, wniz, w tayne*, etc. Tendencies to simplify verbal system are found in the withdrawal of simple past tenses (aoryst and imperfect) and plusquamperfect and adaptation of their function by universalized synthetic praeteritum, cp.: *ja wczynił, ja poszłubiła*. Dependent on stress repartition of forms with preserved *-i* in coda in verbs with stressed ending was the effect of modification of imperative, e.g. *woźmi, wczyni, weli* and *-i* reduced in case of stressed stem, e.g. *newer, zwyteż*. The evolution of conditional is certified by the transformation of aoristic form of an auxiliary word 2nd and 3rd person singular with uninflected particle *by*, cp.: 2nd person plural: *sztoby wy ubratylisia*, 3rd person plural: *by nestoiali, bysia zapryiaźnili* and the others. Regular form of conditional mood with an auxiliary word *bych* is preserved only in 1st person singular e.g. *ja bych dał, bych meł; dali-bych-mo*. Among several types of past imperfect tense a construction with an auxiliary word *budu*, e.g. *budu meł* gets a distinguished superiority in the cronicle. The analysis of the uses of syntactic participial forms in the cronicle indicates the advanced process of their adverbialization (the rise of Byelorussian adverbial participles ending in *-učy/-ačy*, e.g. *beruczy, płacuczcy, słyszaczy* and *-všy/-šy*, e.g. *bywšy, stawšy* and adjectivization, cp.: *budowany, chwalena, położeno, uworußen*.

Word-formation

Material certified in the cronicle in the scope of word-formation does not go far beyond language pattern of 16th–18th centuries. It remains in agreement with formant selection and linking with stems and general tendencies in derivation of particular word classes.

Onomastics

Onomastic system of the cronicle suggestively recorded the influence of language functioning on the territory of Grand Duchy of Lithuania. In the collection of names diminutive forms derived with the help of simple formants were certified: *-ko, -ok, -ik/-yk, -asz, -sza* and composed: *-szko, -uszko, -chno*, cp.: *Fed-ko, Olel-ko, Ost-yk, Iwa-szko, Michajł-uszko, Ławr-asz, Piotr-asz, Ole-chno* and the others. Among some types of semantic-word-forming antroponymics (patronymics, toponymics, names formed from common words, ethnic names) documented in the cronicle, there are the most frequent cases of patronimic structures ending in *-icz, -owicz/-ewicz*, formed from different stems: name stems, nickname stems, Slavonic and Baltic, e.g. *Borysowicz, Hlebowicz, Michajłowicz, Chodkiewicz, Nemirowicz-y; Gidyminowicz, Korjatowicz, Narymontowicz, Olgirdowicz*.

Amidst several word-forming types of place names, forms with suffix *-bsk*-derived mainly from hydronyms, have a particular distinctness, cp.: *Druck, Mensk/Minsk, Pinsk, Połtesk/Połock, Stuczesk/Stuck, Witebsk* and names with *-jɔ* including twopart names with Slavonic stem, e.g. *Luboml, Łukoml, Roślawl, Żytomir*. In respect of semantics in the group of names discussed topographica and possessive forms dominate.

The cronicle attests genetically Baltic antroponymics and toponymics in the form adapted to the morphological structure of Slavonic languages. Except for commonly used substitutions of formant *-owicz/-ewicz* in the place of Lithuanian patronymic prefixes *-aitis, -onis, -unas, -enas*, e.g. *Mongirdowicz, Olgimontowicz, Sudymontowicz*, adapted names certify phonetic transposition in different types of formants: Lithuanian patronymic *-aitis* presented by *-ojt'*, cp.: *Giedroyti-a*, nickname *-eika* > *-ejko*, e.g. *Lezdeyko, -aila* > *-ojtło/-ajtło/-ejtło/-eło*, e.g. *Jagoytło/Jagaytło/Jagiejtło/Jagieło, Skirgaytło, -ita(s)* > *-i/yt(o)*, cp.: *Ginwit, Woydytło*. Along with transfer of toponymics, substitution of reduced Lithuanian morphemes with the help of proper Byelorussian endings takes place, e.g. *-iškės* > *-iszki: Eykszyszki, -vé* > *-ow(o): Kiernow*.

Regionalisms

The language of „Cronicle of Bychowiec” indicates the presence of dialectal features that appear in the text in moderate abundance. Their identification and geographic localization has particular meaning when the origin of the monument and its territorial affiliation are to be decided upon. Many phonetic and inflexional features show distinct concurrence to the South-West-Byelorussian dialect. In the field of **phonetics** the cronicle relates to the above dialect through such features as: 1) continuation of old [ě] in the form [e]/[i] after dispalatalized consonants, which finds parallels in dialects of Polesie, cp.: *deti/dity, hnew/hniwu, krepko/krypko, tətł/tiło*; 2) the rise of the articulation [e] > [i] after dispalatalized [y], e.g. *cyłowanije, nadyjuczysia, piczełowaszet, zawtryni*, also found in Polesie; 3) narrowing of articulation [’a] (< *ę) > [e] mainly in unstressed position do-

cumented by variant records like *pamietayte/pamiataiuczy; potehnuli, tehnut* (inf.) / *potiahmuty, tiahnuli; żedaiuczy/żadaiuczy; zaiec, zaieczyiemu*, referring territorially to dialects of Sluck; 4) continuations of old clusters: consonant + [ɣj] as palatal that are not like geminated consonants, e.g. *cełowanie, czestiu, imenie, poweleniem, rozhrzeszeniem, weselie* (with two examples of gemination: *Wella, zelle*). The last feature (provided spelling certifies phonetic facts but not the absence of graphic marking of gemination) shows concurrence with dialects of Sluck and Western Polesie.

In the inflexional system the reference to South-West-Byelorussian dialectal group is presented by a noun: 1) occurrence in dative and vocative plural masculine and neuter of declination with **-o-, -jo-** of stressed endings *-om*: *horodom, posłom, -och: peskoch, posłoch, kopaczoch, mestcoch*; 2) retention of twosyllable ending *-oju/-'eju* in instrumental singular of feminine and masculine nouns as a variantless norm, e.g. *sestroiu, wodoju, diadeiu*; 3) preservation of vocative in masculine as an animate grammatical category: *brate, kume, Witowte, cesaru, hospodare/hospodaru, kniaże, korolu*; 4) continuation of old ending *-a* in nominative plural of neuter (against South-West-Byelorussian *-i/-y*): *deta, wojska, pola*; 5) preservation (to a limited extent) of forms of dualis, cp.: *dwe lete*, instrumental in the form of *oczyma*; **adjectives**: 1) standard of twosyllable ending instrumental singular feminine *-oju*, e.g. *Litowskoiu, tysoiu, małoiu, złoiu* along with its reduced form *-oj* which exists as a norm in other dialects and literary language; 2) significant presence of ending *-yji/-iji* (along with generalized *-yje*) in nominative plural masculine of adjectives, e.g.: *czorny ludy, hornyi ludyje, prostyi lude, wiernyi raby*; **pronoun** ending *-oje* in genitive singular of demonstrative feminine pronouns: *toje, onoi*e and possessive feminine pronouns: *moieje, twoieie*; **numerals**: presence of ending that was originally dualis *-ma* and is variantless norm of instrumental case of all groups of numerals, compare: *dwema, dwoma, szestma, dwadcatma, tysiaczma*; **verbs**: 1) significant presence of ending *-mo* in 1st person plural of imperative, e.g. *napijmosia, poiedmo, ratuymo, zmowmo* and its normative variantless character in conditional, e.g. *dalibychmo, abychmo derżali, szto bychmo pohoworyli* and the others; 2) absence of coda consonant in ending of 3rd person singular of verb conjugation *-o/-e, -jo/-je* in future simple tense: *naczne*, more often in praesens historicum, e.g. *nayde, oblaże, pomoże, prynese*; 3) domination of infinitive with suffix *-ty* whose repartition does not depend on coda stem, cp.: *otnesty, oesty, bity, budowaty, kniażyty, mety, potiahmuty, pustyty, rozlity* and the others. This type of infinitive corresponds to Polish dialects once geographical localization is taken into consideration.

The influence of Polish language

The author of the cronicle knew Polish, which is manifested by Polonisms that appear in its grammatical and lexical system (cp. Index of words). Polish realizations in the field of phonetics in the monument under research become evident in words including: groups *[-ro-], [-ło-]*, e.g. *krolewstwyy, zwrotył, chłopski*;

ъ vocalized as [e]: *poselstwe, poselstwom*; [c] being continuation of *gt', e.g. *moc, pomocy*; single forms without epenthesis [l], e.g. *Brasław, namawiał*. **Morphological** structure of the cronicle comprises also certain admixture of Polish elements. In noun declination there is a great number of records with *-owi* in dative singular, e.g. *Koryatowi, Wasilkowi, -owie* in nominative plural of masculine and neuter, e.g. *hetmanowe, panowe*. In the word-forming of adverbs form with *-e* got significant diffusion, e.g. *cudnie, silnie, wiernie*.

In consideration of historical character of the cronicle few words of regional background appear. The function of a dictionary is performed by **Index** in which all words included in the text of the cronicle in their original graphic form indicating their phonetic and morphological (inflexional) fluctuations have been localized.

Appendix involves a sample reconstruction of Cyrillic text of the cronicle which was not preserved. The reconstruction is based on the results of the analysis of spelling and phonetics of the monument as well as the index of attendance. During the process of reconstruction of the Cyrillic original the author tried to take into consideration the complexity of orthography of the period the text came into existence.

The analysis of spelling, phonetics, inflexion, word-forming and onomastics leads to the conclusion that certain language features of the cronicle, their character and area extent link the monument under research with South-West-Byelorussian dialectal group, which may become linguistic evidence testifying the argument of those historians who claim that Duchy of Sluck was a native land of the cronicle.

ANEKS

SYNOPTYCZNE ZESTAWIENIE TEKSTU „KRONIKI BYCHOWCA”: wydanie T. Narbutta (WN) – rekonstrukcja cyryliccka (RC)

1. Oznaczanie samogłosek

Cyrylicckiemu systemowi literowemu języka starobiałoruskiego właściwa była wariantywność w graficznym oznaczaniu niektórych samogłosek. Kilku znaków graficznych używano np. dla oddania [ʼa], zapisywanego w cyrylicy jako Ѧ, ѧ; [o] = ѡ, Ѣ, ѣ; [u] = ѣ, ѥ, Ѧ. Na podstawie prac E. Karskiego (1955: 49–89), A. Żurańskiego (1967), a głównie A. Bułyki (1970), dotyczących rozwoju białoruskiej normy pisownianej, przyjęto następujące zasady transliterowania samogłosek: [i] = и; [y] = ѣ; [a] = Ѧ, po spółgłoskach miękkich = ѧ, ѧ; [o] = ѣ; [u] nagłosowe = ѣ, w innych pozycjach = ѥ.

Z zasobu znaków graficznych, oznaczających samogłoski, nie wprowadza się do RC litery ѧ. Powodem są względy zarówno fonetyczne, jak i graficzne. W języku zachodnioruskim refleksy [ě] w postaci [e] lub [i] dokumentowane były w pisowni wariantywnymi zapisami: ѧ/ѣ/ѧ lub и (Bułyka 1970: 17–19). Oboczne zatem i nie uporządkowane ścisłymi normami stosowanie litery ѧ (obok ѣ/ѧ) w tekstach starobiałoruskich uniemożliwia sprecyzowanie zasad wprowadzenia jej do RC.

Do inwentarza tradycyjnych znaków cyrylicy należą jery: miękki ѣ i twardy ѧ, oznaczające tzw. samogłoski zredukowane. Ich obecność w pisowni zabytków wieku XVI i późniejszych nie miała uzasadnienia fonetyczno-fonologicznego i podtrzymywana była wyłącznie wymogami tradycji. Po datowanym bowiem w języku ruskim na XII–XIII w. procesie wokalizacji w pozycji mocnej i zaniku w pozycji słabej, jery pozostały jedynie znakami graficznymi. W RC stosowany jest tylko jer miękki ѣ, a jego funkcja sprowadza się do oznaczania palatalności spółgłosek (zob. niżej). Rezygnuje się natomiast z zapisu jerów w innych pozycjach, np. w wygłosie, mimo iż pozycja na końcu wyrazu, jako stosunkowo prosty rygor ortograficzny, sprzyjała długiemu ich utrzymaniu. Jednak repartycja jerów z etymologicznego punktu widzenia była w znacznym stopniu zachwiana. W zależności od chronologii, typu tekstu zwiększała się frekwencja jednej bądź drugiej litery, często stosowano je wymiennie, a w takich zabytkach, jak przekłady starobiałoruskie *Kroniki polskiej...* M. Strykowskiego, czy *Kroniki wszystkiego*

świata M. Bielskiego wystąpił jedynie jer twardy (Bułyka 1970: 40). Dowodzi to, iż dla badanego okresu nie można ustalić żadnej ścisłej reguły ich stosowania.

Z inwentarza znaków jutowanych pewne komplikacje powoduje jedynie użycie liter *є/к* po spółgłoskach miękkich. W polskim systemie ortograficznym na opozycję spółgłosek twardych i miękkich wskazuje, jak wiadomo, użycie litery ⟨i⟩ po spółgłoskach miękkich. WN odznacza się brakiem konsekwencji w stosowaniu tej litery w podobnych pozycjach, por. zapisy: *koniec/konec, meystce/mieystce*, co przy rekonstrukcji znajduje swe odbicie w oboczności zapisów *є/к*, np.: *конец/конци, менстце/мкнстце*.

2. Oznaczanie spółgłosek

Litery, oznaczające spółgłoski twarde, nie stanowią źródła komplikacji w procesie transponowania ich na alfabet cyrylicki. Pewna niedogodność pojawia się jedynie przy oddawaniu [h] szczelinowego, por. zapisy w WN: *hod, huby, ohorneny, Mindowh, Szwidryhayto* i [g] zwarto-wybuchowego, np.: *gleyt, gwatt, Gimbut, Mindog, Szwidrygayto*. Zaświadczone w wydaniu WN różnica artykulacyjna ulega zatarciu przy transliteracji, gdyż obie głoski uzyskują postać jednego znaku *г*. Jedynie w kilku zapisach, gdzie [g] oddane zostało przez dygraf ⟨kh⟩, por.: *Khrumpia* obok *Grumpia*, *Khrawżu* obok *Grawża*, możliwe staje się zachowanie tej różnicy: *Кгрѡмпѡ/Грѡмпѡ, Кгравжѡ/Гравжа*.

Przed podaniem zasad transponowania na cyrylicę liter oznaczających spółgłoski miękkie należy przypomnieć (szerzej o tym problemie por. rozdział o pisowni), że w WN stosuje się, zgodnie z polskim uzusem pisownianym, kilka sposobów wyrażania palatalności: 1) dodawanie ⟨i⟩ jako znaku miękkości poprzedzającej głoski; 2) używanie znaku diakrytycznego (ukośnej kreski) dla spółgłosek [ś], [ź], [ć] i [ń]. Śladowo „Kronika Bychowca” dokumentuje również dawny polski zwyczaj graficzny dodatkowego kreskowania liter ⟨ś⟩, ⟨ź⟩, ⟨ć⟩ (mimo występowania litery ⟨i⟩, oznaczającej miękkość tych głosek), np.: *kniazia, wziat*.

Wariantywność normy w oznaczaniu palatalności spółgłosek w WN zostaje zachowana w tekście transponowanym na cyrylicę, taką bowiem możliwość daje inwentarz środków graficznych języka starobiałoruskiego. W RC oznaczanie miękkości spółgłosek uzależnione jest od ich pozycji w wyrazie, czyli sąsiedztwa spółgłosek lub samogłosek. Zasadniczym sposobem graficznego wyrażania miękkości w tekście cyrylickim jest użycie po spółgłoskach samogłosek jutowanych *ю, ѡ, к* oraz *и*. Zgodnie z normą pisownianą, do inwentarza znaków używanych w RC wprowadza się również *ѡ* (jus) na oznaczenie głoski [’a] (<*ę) po spółgłoskach palatalnych, np.: *кнѡзь*. Miękkość spółgłosek wygłosowych oraz śródgłosowych w pozycji przed spółgłoską (oznaczoną w WN odpowiednimi znakami diakrytycznymi – ukośną kreską ⟨ń⟩, ⟨ś⟩, ⟨ź⟩ oraz apostrofem [t’], [d’]) oddaje się w RC za pomocą jeru miękkiego *ь*, por.: *день, рать, ратьми*. Opozycję

wyrażoną w WN z użyciem dwóch znaków ⟨l⟩ – ⟨l̄⟩ zastępuje w transpozycji cyrylicy litera л oraz jej kombinacje z jerem л⟨ь⟩, np.: **Вил⟨ь⟩ниа** lub samogłoskami jotowanymi (**Люборт**) oraz **и (дллі)**.

Nielicznym wyrazom, zawierającym zdublowane litery ⟨ff⟩ oraz ⟨ss⟩, w tekście rekonstruowanym odpowiadają zapisy: **ф⟨ф⟩** oraz **с⟨с⟩**, np.: **Зоф⟨ф⟩ниа**, **Прѣс⟨с⟩ы**.

Inwentarz środków graficznych języka starobiałoruskiego zawierał kilka znaków na oznaczenie [i] (oddawanego w polskiej pisowni przez ⟨j⟩, ⟨y⟩), np.: *Миколај, војско; бой, Тройдена*) w zależności od pozycji w wyrazie. W RC, zgodnie z tradycją pisowni XVI–XVIII-wiecznej, dla wyrażenia joty stosuje się **и** w wygłosie, przed spółgłoską (**Кенстѣтєи**) i między samogłoskami (**воіовалли**), **ь** po spółgłoskach przed samogłoskami (**заморѣа**) oraz samogłoski jotowane w pozycji postwokalicznej (**кнлжєннѣ**).

Powyższe uwagi o stanie pisowni białoruskiej i polskiej sygnalizują trudności, które napotykał anonimowy przepisywacz „Kroniki” przy transponowaniu pierwotnego, cyrylicyckiego tekstu na wydany przez Narbutta tekst w alfabecie łacińskim, dostosowanym do polskiej ortografii. Trudności te wynikały z nieustabilizowanych jeszcze w XVI w. systemów pisownianych obu języków. Mimo zrozumiałych w tej sytuacji pewnych niedokładności, otrzymaliśmy unikatowe świadectwo regionalnej (jak wynika z analizy fonetycznej, południowo-zachodniej) wymowy starobiałoruskiej z XVI–XVIII w. Z tego względu strona językowa tego zabytku zasługuje na skrupulatne zbadanie. Przeprowadzona w niniejszej pracy analiza, przede wszystkim pisowni i fonetyki wydania Narbutta (WN), pozwala na rekonstrukcję nie zachowanej wersji cyrylicy (RC).

Próbując zatem odtworzyć cyrylicki pierwowzór Latopisu, należy uwzględnić złożoność problematyki ortograficznej okresu, w którym powstawał. A był to okres otwierający długi proces normalizacji pisowni, podporządkowanej jeszcze rygorom tradycji, ale też poszukującej sposobów graficznego dokumentowania zjawisk żywego języka. Na tle fakultatywności zapisów i braku normy bezwariantowej systemu pisownianego języka starobiałoruskiego zaproponowane niżej rozwiązania mogą budzić wiele kontrowersji, niemniej stwarzają możliwość porównania z innymi zabytkami piśmiennictwa cerkiewnoruskiego i ustalenia wzajemnych filiacji tekstów. Jako przykład takiego zabiegu można przywołać krytyczne wydanie przez N. A. Meščerskiego dzieła Józefa Flawiusza, które ukazało się ostatnio w wersji angielskiej jako *Josephus' Jewish War and its Slavonic Version. A Synoptic Comparison of the English Translation by H. St. J. Thackeray with the Critical Edition by N. A. Meščerskij of the Slavonic Version in the Vilna Manuscript translated into English by H. Leeming and L. Osinkina edited by H. Leeming and K. Leeming*, Brill, Leiden – Boston, 2003, s. 696 in folio (rec. L. Bednarczuk 2004). Zawiera ono synoptyczne zestawienie dwu angielskich wersji tłumaczenia *Wojny Żydowskiej*, opartych na przekazach słowiańskim i greckim. Meščerskij dokonał opisu zachowanych 30 rękopisów z XV–XVIII w., spośród których najważniejszy

jest *Chronograf: wileński* z XVI w. Według tego badacza, zawiera on najstarszą i najpełniejszą wersję dzieła Flawiusza. Rękopis liczący 736 stron in folio zawiera: fragmenty ksiąg biblijnych, ekscerpty z bizantyjskich kronik Harmatolusa i Malali, wzmianki dotyczące pogańskich wierzeń Litwinów i historii WKL (XIII–XV w.), fragmenty Aleksandreidy, a w końcowej części (od s. 497) tłumaczenie dzieła Flawiusza identyczne z I częścią (moskiewskiego) *Chronografu archiwalnego*. Dane paleograficzne, znaki wodne i inne wskazówki pozwalają datować ten zabytek między końcem XV a połową XVI w. Na marginesach znajdują się liczne dopiski w języku polskim. Według F. Dobrjanskiego (1882), do biblioteki Wróblewskich (dziś Litewskiej Akademii Nauk) rękopis trafił z biblioteki Monasteru w Supraślu. Oba chronografy oparte są na nie zachowanym *Chronografie żydowskim*, skomponowanym w XIII w. Pozostałe stanowią ich skrót i rozpoznały się na całej Rusi Moskiewskiej na przełomie XV i XVI w. Wydaje się, że polski tłumacz dzieła Flawiusza wzorował się na *Chronografie wileńskim*, a na nim z kolei Jan Kozakowicz w: *Historia Józefa syna Gorionowego o wojnie żydowskiej* (Wilno 1595), przedrukowywanym później kilkakrotnie m.in. w Lubczu (1617), Krakowie (1619 i 1683) oraz Supraślu (1617 i 1725).

Z tych względów filiacje zapisanej łacynicą wersji „Kroniki Bychowca” wraz z innymi zabytkami piśmiennictwa zachodnioruskiego, podobnie jak *Wojny Żydowskiej* Flawiusza, zasługują na szczegółową analizę filologiczno-językoznawczą, prowadzącą do rekonstrukcji tekstu pierwotnego.

Zestawienie tekstu „Kroniki” zamieszcza się w układzie: strona lewa – wydanie T. Narbutta z 1846 r., strona prawa – rekonstrukcja cyrylicą zabytku. Układ poszczególnych stron Latopisu, zawierających zróżnicowaną liczbę wierszy (od 21 do 43), jest zgodny z XIX-wiecznym oryginałem.

P O M N I K I
D O
DZIEJÓW LITEWSKICH.

**POD WZGLĘDEM HISTORYCZNYM, DYPLMATYCZNYM, GEOGRAFICZNYM,
STATYSTYCZNYM, OBYCZAJOWYM, ORCHEOGRAFICZNYM i t. p.**

Z różnych rękopisnych lub rzadkich wydań dziejopisów, tudzież dyplomatów i dalszych zabytków przeszłości odkrytych, w archiwach tajnych królewieckich, tudzież w archiwach ryskich i innych krajowych.

ZEBRANE

PRZEZ

TRODORA NARBUTTA.

z ryciną i facsimile.

Wilno.

NAKŁADEM RUBENA RAFAŁOWICZA KSIĘGARZA WILENSKIEGO.

W drukarni M. Zymelowicza Typografa.

1846.

1.

..... || Byli utom miste, baczeczy tak welikuiu siłu ludey ieho byli ohorneny strachom welikim, y rozbehlisia z mesta, a niekatoryie pobehli, do rybołow swoich y tamsia poczali budowat na ostrowe, to się nazwała Wenecya.

A kniaza imenem Apolon, ktoroie też utom meste było zabrawszysia zowsim, y prynem było piat sot semen szlachty Rymskoie, a meży nimi czotyry rożaj na wyspie szlachty Rymskoie imenem z herbu Kitowrasowa Dowsprunkow, herbu z Kolumnow Preszpor Cezarinus, a z herbu Ursey-now Julianus, a z herbu Roży Toroho poszoł morem meży zemli, y wziął so soboju odnoho astronoma, kotory astronom znałsia po zwizdach, y poszli na korablech morem napońnocz, y obszedszy Francyiu i Angiliju, y woszli sut u korolewstwo Duńskoie, a w korolewstwe Duńskom uwoszli u more Akijan, y morem Akijanom doszli do ustija hde reka Nemon wpada-jeť w more Akijan potym poszli rekoju Nemnom uwerch, aż w more zo-wemoje małoie, ktoroie nazywaietsia more Nemnowoje, a stoie pryczy-ny toie more Nemnowoie nazywaietsia, Iż w toie more wpadaieť Nemon dwanancatma ustij, a každoie zowetsia osobnym imenem, meży kotorymiż dwanancatma ustij, odno ustije nazwali imenem Gilia, y poszli tym ustiem u werch i doszli cełoho Nemna, hde wżo on sam w odnom weś mesty te-czet, y werch Nemnom doszli do reki Dubisy, hdeż wszedszy w tuju reku Dubisu,

1.

..... || Были оутом мисте, бачечы так великю силу люди кго были огорнены страхом великим, и розбеглиса з места, а нккаторые побегли, до рыболов своих и тамса почали бѣдоват на острове, то са назвала Венецыя.

А княжа именем Аполон, которок теж оутом месте было забравшыса зовсим, и прынем было пат сот семен шлахты Римскок, а межы ними чотыры рожан на выспе шлахты Римскок именем з гербу Кито-врасова Довспрѣнков, гербу з Колюмнов Прэшпор Цезаринѣс, а з гербу Оѳрсеннов Иѳулианѣс, а з гербу Рожы Торого пошол морем межы земли, и взял со собою одного астронома, которы астроном зналса по звиздах, и пошли на кораблех морем на полноч, и обшедшы Францыю и Англию, и вошли сѣт оу королевство Дѣньскок, а в королевстве Дѣньском оѳвошли оу море Акиан, и морем Акианом дошли до оустниа где река Немон впадакт в море Акиан потым пошли рекою Немном оѳверх, аж в море зовемок малок, которок называктса море Немновок, а сток прычыны ток море Немновок называктса, иж в ток море впадакт Немон двананцатма оустни, а кождок зоветса особным именем, межы которымиж двананцатма оустни, одно оустник назвали именем Гилна, и пошли тым оустнем оу верх и дошли целого Немна, где вжо он сам в одном весь месты течет, и верх Немном дошли до реки Дѣбисы, гдеж вшедшы в тѣю рекѣ Дѣбисѣ,

y nad neiu naszli hory wysokija || y na onych horach rowniny welikija, y dubrowy roskoszny y rozmaitoie użytosty napołnennych wo zwerech, rožnoho rożaju, to jest nayperwey Turow, Zubrów, Łosey, Oleney, Sarń, Rysey, Kunic, Lisic, Biefok, Hornostajew, i innych rozmaitych rożajew, y tu też w rekach welikuju ożytost ryb nepospolitych, iż tolko tyie ryby kotoryie se w tych rekach rodet, ale množestwo ryb rozmaitych a dywnych prychodiat z mora, a to za toju przyczynuju iż nedaleko ustie Nemnowoie, hde Nemon w more wpadajet, nad kotorymiż rekami nad Dubisoju y nad Nemnom y nad Juroius, tamsia poselili y poczali rozmnożatysia. Onoie meszkanie ich nad tymi rekami wielmisia im spodobało i nazwali tuiiu zemlu Żomoydzkaja zemla.

Y potom wyszereczernoie kniaże Pilemon wrodył trech synow, starszy Bork, druhi Kunos, tretij Spera. Starszy iż syn Bork wczynił horod na rece Jure, y złożeno imia toho kniażaty pospoł z rekoieu, iż imia rece Jura, a kniażaty Bork, y nazwał toy horod Jurbork. A seredni syn Kunos pryszol na ustie reki Newiaży, hde ona wpadaiet w Nemon i toy wczynił horod, i nazwał ieho imenem swoim Kunosow horod. A tretij syn Spera, poszoł dalej upuszczu ku wschodu słońca, y preszoł reku Newiażu y reku Swiatuju; i tretiuju reku Szyrwintu, y naszoł ozero łukami y rozmaitym derewom ukraszennu, hdeż to złubiwszy, y nad tym ozerom poselilisia, y toie ozero imenem swoim nazwali Spera. Adowsprunk imenem Skitawrasa, || poszoł rekoieu Swiatoiu, y naszoł meysce welmi choroszo y horodyszczu podobnaho, y spodobałosia iemu welmi y on tam poseliłsia, y wczynił sobi horod, y dał imia tomu horodu Wiłkomir, a sam nazwałsia kniazem Dziawiłtowskim, y tamsia poczał rozmnożaty.

My że wozwratymsia wospak, y panuiuczy Speru mnoho let, y był welmi łaskaw poddanym swoim, y potom zmerł bez płodu, y poddanyi ieho, miłujuczy ieho, y podłuh rymskoho obyczaju wczynili bałwana na pamet ieho y nazwali Spera. A po tym onyi ludij meszkaiuczy koło neho, y poczali jemu ofiry czynitij, y za boha jeho mitij, y potym koli tot bałwan zkaziłsia, y onyi toie ozero y mestco chwalili y za boha mili, y potom meży soboiu hospodara nemili i meszkali bez Pana.

A nawratymsia wospak. Po małych czasesch umre brat ieho Bork, kotory meszkał na Jurborku nemaiuczy ditey. A brat ieho Kunos, ozmet y tuiiu czast brata swojeho Borka, y horod Jurborg, y toy czasty jeho budet panowaty.

A onoie kniaże Kunos mił dwuch synów, odnoho Kiernusa, a druhoho Gimbuta. A panujuczy jemu w zemli Żmoydzkoy, poczał mnoży-

и над нею нашли горы высокия || и на оных горах равнины великия, и дубровы роскошны и розмаиток оужыгосты наполненных во зверех, рожного рожаю, то кст наипервен Тѹров, Зѹров, Лосен, Оленен, Гарнь, Рысен, Кѹниц, Лисиц, Бжлок, Горностаев, и инных розмаитых рожакв, и тѹ теж в реках великѹю оужыгост рыб непосполитых, иж тол(ь)ко тык рыбы которык се в тых реках родет, але множество рыб розмаитых а дывных прыходат з мора, а то за тою прычыною иж недалеко оустык Немновок, где Немон в море впадакт, над которымж реками над Дѹбенсою и над Немном и над Юроюс, тамса поселили и почали розмножатыса. Онок мешканк их над тыми реками вел(ь)миса им сподобало и назвали тѹю землю Жомондзкаа земля.

И потом вышереченнок княже Пилемон вродыл трех сынов, старшы Борк, дрѹги Кѹнос, третин Спера. Старшы иж сын Борк вчынил город на реце Юре, и зложено има того княжаты поспол з рекою, иж има реце Юра, а княжаты Борк, и назвал тон город Юрборк. А середни сын Кѹнос прышол на оустне реки Неважы, где она впадакт в Немон и тон вчынил город, и назвал кго именем своим Кѹносов город. А третин сын Спера, пошол дален оупѹщѹ кѹ всходѹ слоньца, и прешол рекѹ Неважѹ и рекѹ Свѹтѹю; и третюю рекѹ Шырвинтѹ, и нашол озеро лѹками и розмаитым деревом оукрашено, гдеж то злюбившы, и над тым озером поселилиса, и ток озеро именем своим назвали Спера. Адовспрѹнк именем Скитавраса, || пошол рекою Свѹтою, и нашол менсце вел(ь)ми хоросо и городыщѹ подобнаго, и сподобалоса кмѹ вел(ь)ми и он там поселилса, и вчынил соби город, и дал има томѹ городѹ Вилкомир, а сам назвалса князем Дзавилтовским, и тамса почал розмножаты.

Мы же возвратымса воспак, и панѹючы Сперѹ много лет, и был вел(ь)ми ласкав подданым своим, и потом змерл без плодѹ, и подданыи кго, милѹючы кго, и подлѹг рымского обычаю вчынили балвана на памет кго и назвали Спера. А по тым онын людии мешкаючы коло него, и почали кмѹ оферы чыниты, и за бога его миты, и потым коли тот балван заказалса, и онын ток озеро и местцо хвалили и за бога мили, и потом межы собою господара немилли и мешкали без Пана.

А навратымса воспак. По малых часех оѹмре брат кго Борк, которы мешкал на Юрборкѹ немаючы дитен. А брат кго Кѹнос, озмет и тѹю част брата свокго Борка, и город Юрборг, и тон часты кго бѹдет пановаты.

А онок княже Кѹнос мил двѹх сынов, одного Ккрнѹса, а дрѹгого Гимбѹта. А панѹючы кмѹ в земли Жмондзкон, почал множи-

ty i razszyraty, i wychodyty za reku Wellu, w zemlu Zawelskuiiu, y proszed reku Swiatuiiu wyszey, y naszoł meystce welmi choroszo y spodobałosia jemu toje mieystce welmi, y on || tam poselił syna swojeio Kiernusa, y nazwali toie mestco po Kernuse Kiernowom. A potom Kunos umre, y po nem syn ieho Kiernus panował na wsej zemli Zawelskoy, po hranicu Łatyholskuiiu, y po Zawelski Brasławty aż po reku Dwinu. A brat jeho Gimbut na Jurborku y na Kunowie y na wsej zemli Żomoytskoy. A w tot czas, hde Kiernus panował, na Zawelskoy storonie ludij tyie jeho za Welleju oseli, y hrywali na trubach dubasnych, y prozwał tot Kiernus bereh iazykom swoim włoskim po łatine Litus, hde sia ludy mnożat, a truby szto na nich ihraut Tuba, y dał imia tym ludem swoim po łatine złożywszy bereh struboju Listubania, y prostyi lude ne umeli zwaty po łatine y poczali zwaty prosto Litwoiu, y od toho czasu pocałosia zwaty Panstwo Litowskoie, y mnożyty od Żomoyty. A potom Książ Weliki Kiernus y Gimbut chotiaczy otczynny swoj rozmnożyty, y sobrawszy siły swoj Litowskij y Żomoydzkie y poydūt na Ruś ku Brasławlu y ko Połocku, y Rusi mnoho szkody poczynili, y zemlu ich skazili, y ludej mnożestwo w połoń poweli. A w tot czas buduczy iemu na Rusi, y nekotoryie lude na imia Łatyhoły kotoryi sedeli nadberedom morskim, y usłyszali szto kniazia Kiernusa w Litwie nit. A kniazia welikoho Giembuta w Żomoyty, y zobrawszysia wsi poszli, w zemlu Żomoyckuiiu, y mnoho szkody poczynili, w zemli Żomoyckoy. A potom książ Ginbut || pryiedet z Rusi, do Żomoyty, y szkodu w zemli Żomoytskoy uwidet, tohdyż poszoł do Łatyhoł, y wsich wykorenił wystynał, a innych w połoń wyweł do Żomoytij, y zemlu ich pustu wczynił, y wernułsia do Żomoytij.

A powysztyj ieho z Łatyhoł przszli do onoho bereha Nemcy z zamorja, y tot bereh hde Łatyhoła meszkali zaseli y pany zostali, y nazwalisia Liflanty.

A Książ weliki Kiernus panował na Litwie, a Książ Ginbut na Żomoytij, y nemały czas panowali y żyli, meży soboiu w pokoi. Potom Kiernus książ żył mnoho lit na Litwie, y sam u welikoy starosty swojey umre. A po sobe zostawił syna swojeio na welikom Książenij Litowskom Żywinbudia. A Ginbut książ był na Żomoytij także mnoho lit y umre, a syna swojeio Montwiła zostawił na kniastwie Żomoytskom. Y czasu panowania Montwiłowa, powstał Car Batyi, y poszoł na Ruskuiiu zemlu, y wsiu zemlu Ruskuiiu zwoiewał, y kniazey Ruskich mnohich postynał, a inszych wpołoń poweł, y stolec wseje zemli Ru-

ты, и разшыраты и выходыты за рекѹ Веллю, в землю Завел(ь)скѹю, и прошед рекѹ Сватѹю вышен, и нашол менстце вел(ь)ми хорошо и сподобалосѹ кмѹ ток мкистце вел(ь)ми, и он || там поселил сына свогко Ккрнѹса, и назвали ток местцо по Кернѹсе Ккрновом. А потом Кѹнос оумре, и по нем сын кго Ккрнѹс пановал на всен земли Завел(ь)скон, по границѹ Латыгол(ь)скѹю, и по Завел(ь)ски Браславль аж по рекѹ Двинѹ. А брат кго Гимеѹт на Юрворкѹ и на Кѹнове и на всен земли Жмонтскон. А в тот час, где Ккрнѹс пановал, на Завел(ь)скон сторонк людии тыж кго за Веллею осели, и грывали на трѹбах дѹбасных, и прозвал тот Ккрнѹс берег ызыком своим влоским по латинѹ Литѹс, где са люди множат, а трѹбы што на них играють Тѹба, и дал има тым людем своим по латинѹ зложывшы берег стрѹбою Листѹбаня, и простын люде не оумели зваты по латинѹ и почали зваты просто Литввою, и од того часѹ почалосѹ зваты Панство Литовскок, и множыты од Жомонты. А потом Кнѹзь Велики Ккрнѹс и Гимеѹт хотячы отчызны свои розмножыты, и собравшы силы свои Литовскии и Жомондзккии и поидѹт на Рѹси кѹ Браславлю и ко Полоцкѹ, и Рѹси много шкоды почынили, и землю их сказили, и люден множество в полонь повели. А в тот час бѹдѹчы кмѹ на Рѹси, и некоторык люде на има Латыголы котории седели над берегом морским, и оуслышали што кнѹзѹ Ккрнѹса в Литвк нит. А кнѹзѹ великого Гимеѹта в Жомонти, и зобравшысѹ вси пошли, в землю Жомонцкѹю, и много шкоды почынили, в земли Жомонцкон. А потом кнѹзь Гимеѹт || прыкдет з Рѹси, до Жомонты, и шкодѹ в земли Жомонтскон оувидет, тогдыж пошел до Латыгол, и всих выкоренил выстынал, а инных в полон вывел до Жомонтии, и землю их пѹстѹ вчынил, и вернѹлсѹ до Жомонтии.

А повыштин кго з Латыгол прышли до оного берега Немцы з заморѹа, и тот берег где Латыгола мешкали засели и паны зостали, и назвались Лифланты.

А Кнѹз(ь) велики Ккрнѹс пановал на Литве, а Кнѹзь Гимеѹт на Жомонтии, и немалы час пановали и жили, межы собою в покон. Потом Ккрнѹс кнѹзь жыл много лит на Литве, и сам оу великон старосты своки оумре. А по себе зоставил сына свогко на великом Кнѹженни Литовском Жывинѹда. А Гимеѹт кнѹз(ь) был на Жомонтии также много лит и оумре, а сына свогко Монтвила зоставил на кнѹстве Жомонтском. И часѹ панованя Монтвилова, повстал Цар Батын, и пошел на Рѹскѹю землю, и всю землю Рѹскѹю зоевал, и кнѹзен Рѹских многих постынал, а инных вполонь повел, и столец всек земли Рѹ-

skoie horod Kijew zożoh y pust wczynił. A kniaź weliki Kijewski Dmitrey bojaczysia welikoie siły y mocy ieho zbieh z Kijewa w horod Czernihow, y potom dowedałsia szto horod Kijewski a zżon y wsia zemla Ruskaia spustoszena, y słyszał iż muzyki meszkaiut bez hospodara, a zowutsia Dru czane, y on sobrawszysia z ludmi y poszoł ko Drucku, y zemlu Druckuiu poseł y horod Druczysk zarubił y nazwałsia welikim kniazem Druckim. || A w tot czas dowedałsia kniaź weliki Montwił Żomoytski iż Ruskaia storna spustela, y Kniazi Ruskie rozohnany, i on dawszy woysko synu swoiemu Erdiwiłu y posłał snim panow swoich radnych. Naperwey z Kolumnow imenem Grumpia, a druho ho so Ursinow imenem Ekszys, a treteho z Roż, imenem Growżys, y zaszli za reku Wellu, y potom pereszli reku Nemon y naszli w czotyrech milach ot reki Nemna horu krasnuiu, y spodobałsia im, y wczynili na ney horod y nazwali ieho Nowhorodok, y wczynił sobi kniaź weliki Erdywił stolec y nazowatysia welikim kniazem Nowhorodskim.

Y poszodszy z Nowohorodka, y zarubił horod Horodeń, y potom poszoł do Berestia, y naszoł Berestec y Dorohiczyn y Melnik od Batyia spustoszon y pokażeny, y on tyie horody zarubił, y poczał na nich kniażyty. I potom umre kniaź weliki Żomoytski Montwił, y ponem seł na welikom kniażeni Żomoytskom syn ieho Wikinth. A druhi wyszereczenny syn ieho Erdiwił ymeł kniażyty na Nowehorodcy, y na wsich tych wyszereczennych horodech, y podawał panom swoim kotoryi snim byli wyszli, ostrowy puszczy, Grumpiuz dał ostrow koło reki Oszmeny, ktoroie zowetsia nineczy Oszmena, y vse pryležaczoie ko Oszmene, szto nyni kniazi i panowie w powete Oszmenskom derżat. A Ejkszewi dał ostrow kotory ponem nazwan iest Eykszyszki y vse pryležaczoie ko powitu Eykszyszskomu. A Khrawżu dał ostrow, kotoryi || też imenem jeho nazwany iest Growżyszki, i weś powet pryležaczy Growżyszkam. Y iz Khrumpia narodyłsia Gasztolt, a z Eyksza narodyłsia Dowoin, a z Grawża narodyłsia Monwid. Wozwratymsia wospak.

Y panuiuczy welikomu kniażiu Wykintu w Żomoytskoy zemli, a Jerdywiłu w Nowohorodcy y w tych wyszereczennych horodech, y zatym umre kniaź weliki Wykinth, y po nem naczniet kniażyty Zywinbud kniaź weliki Litowski, obema tymi kniażenij Litwoiu y Żomojtiju, a Jerdywił na Nowohorodcy i na wsich tych wyszey reczennych Ruskich horodech y mnoho let Erdywił kniaź żywszy na tych horodech y umre. A ponem naczniet kniażyty syn ieho Mingayło. Y po smerty

скок город Кикв зожег и пѹст вчынил. А князь велики Киквски Дмитреи богагыса великок силы и моцы кго зык з Киква в город Чернигов, и потом доведася што город Киквски а зжон и вса земля Рѹскага спѹстошена, и слышал иж мѹжыки мешкают без господара, а зовѹтса Дрѹчане, и он собравшыса з людьми и пошел ко Дрѹцкѹ, и землю Дрѹцкѹю посел и город Дрѹчыск зарѹбил и назвалса великим князем Дрѹцким. || А в тот час доведася князь велики Монтвил Жомонтски иж Рѹскага сторона спѹстела, и Кнази Рѹскии розогнаны, и он давшы вонско сынѹ своимѹ Ёрдывилѹ и послал сним панов своих радных. Напервей з Колюмнов именем Грѹмпа, а дрѹгого со Оѹрсинов именем Ёкшыс, а третего з Рож, именем Гровжыс, и зашли за рекѹ Веллю, и потом перешли рекѹ Немон и нашли в чотырех милах от реки Немна горѹ краснѹю, и сподобалоса им, и вчынили на неи город и назвали кго Новгородок, и вчынил соби князь велики Ёрдивил столец и назватыса великим князем Новгородским.

И пошодшы з Новгородка, и зарѹбил город Городень, и потом пошел до Берестя, и нашол Берестец и Дорогичын и Мел(ь)ник од Батыга спѹстошон и покажены, и он тык города зарѹбил, и почал на них княжыты. И потом оѹмре князь велики Жомонцки Монтвил, и понем сел на великом княжени Жомонтском сын кго Выкинт. А дрѹги вышереченны сын кго Ёрдывил имел княжыты на Новегородцы, и на всех тых вышереченных городех, и подавал паном своим которыи сним были вышли, острова пѹщы, Грѹмпюж дал остров коло реки Ошмены, которок зоветса нинечы Ошмена, и все прылежачок ко Ошмене, што ныни князи и панове в повете Ошменском держат. А Ёнкшеви дал остров которы понем назван кст Ёкшышки и все прылежачок ко повитѹ Ёкшышскомѹ. А Кгравжѹ дал остров, которы || теж именем кго названы кст Гровжышки, и весь повет прылежачы Гровжышкам. И из Кгрѹмпа народылса Гаштолт, а з Ёкша народылса Довоин, а з Гравжа народылса Монвид. Возвратымса воспак.

И панѹючы великомѹ князю Выкинтѹ в Жомонтской земли, а Ёрдивилѹ в Новгородцы и в тых вышереченных городех, и затым оѹмре князь велики Выкинт, и по нем начнет княжыты Жывинѹд князь велики Литовски, обема тыми княжени Литвою и Жомонтию, а Ёрдивил на Новгородцы и на всех тых вышен реченных Рѹских городех и много лет Ёрдивил князь жившы на тых городех и оѹмре. А понем начнет княжыты сын кго Минганло. И по смерты

otca swojeiego kniaź weliki Mingayło sobrawszy woyska swoi, y poyde na horod Połtesk, y na muży Połoczane, kotoryie weczomsia sprawowali, kak weliki Nowhorod, y Pskow y naperwey przszli ko horodu ich reczennomu Horodeń, y muży Połoczanie opołczywszysia połki swoimi, y stretyli ich pod horodcom, y welik boy y seczu meży soboiu wyczynili, y pomoże Boh welikom kniaźiu Mingayłu, iż pobił wsich mużej Połoczan, na hołowu y horod ich Horodeń sozże, y horod Połtesk otmet, y ostał welikim kniazem Połockim y buduczy iemu welikim kniazem Połockim y Nowhorodskim y panował mnoho let, y umre. || Y ostawił po sobi dwuch synow swoich, odnoho Skirmunta, a druhocho Ginwiła, y Skirmunt naczniet kniażyty na Nowohorodce, a Ginwił na Połocku, a poymet Ginwił doczku u welikoho kniazia Twerskocho w Borka imenem Maryiu, dla ktoroieź ochrystyłsia w ruskuiiu wiru, y dali imia jemu Jurij, y tot Jurij panował nemnoho let y umre. A po sobi zostawił syna swojeiego Borysa na Połocku, y tot kniaź Borys wczynił horod na imia swoje na rece Berezyni i nazwał ieho Borysow. Y buduczy iemu rusinom był welmi nabożon, y wczynił cerkow kamennuiiu u Połocku swiatoie Sofij. Druhuju swiatoho Spasa, dewic monastyr, u werch reki Połoty ot horoda w połu mili. Tretiuiiu cerkow monastyr na Bełczycy swiatoho Borysa y Hleba.

A panuiuczy iemu w Połocku był łaskaw na poddanych swoich, y dał im poddanym swoim wolnosity, y weczu mety y w zwon zwonity, y potomusia radyty kak u welikom Nowohorode y Pskowe, a potom kniaź Borys Połocki umre.

A po sobi zostawił syna swojeiego na Połocku Rohwołoda prorekomoho Wasilia, y tot kniaź Wasilie Połocki żyw nemało na Połocku y umre. A po sobe zostawił syna Hleba, y doczku Paraskowiiu i taia doczka obicała dewictwo swoje zachowaty w cełosty do żywota swojeiego, y postryłasia w czernicy u swiatoho Spasa, u monastyry nad Połotoiu, || y meszkała tam sem lit Bohu służeczy, y knihi piszuczy na cerkow. A potom zobrałasia do Ryma, y w Rymie meszkaiuczy Bohu służyła pilne, y meszkała kolkoś hod, y oswiatyłasia, ktoruiiu zowut swiataja Praxedis, a po rusku Paraskowia, ktoroyże w Rymie i kosteł zbudowali, na imia jeie swiatoie, y tamże ieie położyli. A brat ieie kniaź Hleb Połocki, w mołodych letech swoich umre, y położon byst u swiatoie Sofij w Połocku, so otcom swoim u odnom hrobi. A Połczane poczali weczomsia sprawowaty kak u welikom Nowohorode y Pskowe, a pana nad soboju nemeli, i obratymsia wospak. Skirmuntże kniażeczy na Nowohorodcy, y kniaź Mstysławl Łucki y Pin-

отца своего князь велики Мингаило собравшы вонска свои, и поиде на город Полтеск, и на мѹжы Полочане, которык вечомса справовали, как велики Новгород, и Псков и напервен прышли ко городѹ их реченномѹ Городень, и мѹжы Полочанк ополчывшыса полки своими, и стретыли их под городцом, и велик бои и сечѹ межи собою вчинили, и поможе Бог великомѹ князю Мингаилѹ, иж побил всех мѹжен Полочан, на головѹ и город их Городень созже, и город Полтеск отмет, и остал великим князем Полоцким и бѹдѹчы кмѹ великим князем Полоцким и Новгородским и пановал много лет, и оѹмре. || И оставил по соби двѹх сынов своих, одного Скирмѹнта, а дрѹгого Гинвила, и Скирмѹнт начнет княжыты на Новгороде, а Гинвил на Полоцкѹ, а поимет Гинвил дочкѹ оѹ великого князя Тверского в Борка именем Марыю, для которокж охрыстыласа в рѹскѹю вирѹ, и дали има кмѹ Юрин, и тот Юрин пановал немного лет и оѹмре. А по соби зоставил сына свокго Борыса на Полоцкѹ, и тот князь Борыс вчинил город на има свок на реце Березыни и назвал кго Борысов. И бѹдѹчы кмѹ рѹсином был вел(ь)ми набожон, и вчинил церков каменнѹю оѹ Полоцкѹ сваток Софин. Дрѹгѹю сватого Спаса, девиц монастыр, оѹ верх реки Полоты от города в полѹ милн. Третѹю церков монастыр на Белчыцы сватого Борыса и Глеба.

А панѹючы кмѹ в Полоцкѹ был ласкав на подданых своих, и дал им подданым своим во(ь)лности, и вечѹ меты и в звон звониты, и потомѹса радыты как оѹ великом Новгороде и Пскове, а потом князь Борыс Полоцки оѹмре.

А по соби зоставил сына свокго на Полоцкѹ Рогволода прорекомого Василиа, и тот князь Василиа Полоцки жив немало на Полоцкѹ и оѹмре. А по себе зоставил сына Глеба, и дочкѹ Парасковию и таа дочка обидала девицтво свок заховаты в целосты до живота свокго, и пострыгласа в черницы оѹ сватого Спаса, оѹ монастыры над Полотою, || и мешкала там сем лит Богѹ слѹжечы, и книги пишѹчы на церков. А потом зобраласа до Рыма, и в Рыме мешкаючы Богѹ слѹжила пил(ь)не, и мешкала кол(ь)кось год, и осватыласа, которѹю зовѹт сватаа Пракседис, а по рѹскѹ Парасковна, которонже в Рыме и костел збѹдовали, на има кк сваток, и тамже кк положили. А брат кк князь Глеб Полоцки, в молодых летех своих оѹмре, и положон быст оѹ сваток Софин в Полоцкѹ, со отцом своим оѹ одном гроби. А Полчане почали вечомса справоваты как оѹ великом Новгороде и Пскове, а пана над собою немели, и обратымсa воспак. Скирмѹнтже княжечы на Новгороде, и князь Мстыслав(ь) Лѹцки и Пин-

ski pocznę walku z kniazem Skirmuntom, chotiaczy ieho wyhnaty z otczyny swojeja z Berestia, z Melnika, z Horodna, y z Nowohoroda y Skirmunt poszlet posłów swoich, do wielikoho kniazia Litowskoho Zywinbudia, prosiaczy ieho, aby pomocz iemu dał, na protywkę Rusi. Y kniaz wieliki Litowski y Żomoytski Zywinbud poszlet iemu na pomocz syna swojego starszoho, Kukowoytia, zowsimi siłami swoimi Litowskimi y Żomoytskimi. Y poydet kniaz wieliki Skirmunt z Kukowoytom, i zowsimi siłami, naprotywkę Mstysławla, kniazia Łuckoho y Pińskoho, || y na sey storone reki Jasełdy, poraził kniaz Skirmunt kniazia Łuckoho y Pińskoho, nahołowu, y wsiu siłu y rat' ich Ruskuii. Tolko kniaz Mstysławl w male družynie, ledwo sam wteczet w horod Łucko. A kniaz wieliki Skirmunt, otmet horod Pińsk y horod Turrow, y wozhłasi Ruś wielikim płaczem iż tak wsi sut pobity ot bezbožnoie Litwy.

A kniaz wieliki Skirmunt syna wielikoho kniazia Litowskoho Zywinbudewa Kukowoytia czestowawszy y obdarywszy beczyslennoje mnożestwo zołota y serebra, y borzymi końmi, y odpustył do otca ieho czestno, wielikoho kniazia Litowskoho y Żomoytskaho, y koli on pryiedet do otca swojego, y mało pry otcy svojem pobywszy, y otec kniaz wieliki Litowski i Żomoytski Zywinbud umre.

A syn ieho Kukowoyt seł na wielikom kniażenij Litowskom y Żomoytskom. Y buduczy w tot czas carem Zawolskim, imenem car Bałakłay, y prysłał posłów swoich do wielikoho kniazia Skirmunta, szto by iemu wychody ieho dawał, i baskaki jeho chował potym horodom potomu, kak z tych horodow chożywało za predkow jeho kniazey Ruskich, y kniaz wieliki Skirmont, pod toiesie poddat nechoteł, y tym posłom jeho, nosy, huby, uszy, kazał powryzywaty, y do neho odpustył. Y tot car na leto sobrawszysia, z mnohimi siłami, y ordami tatarskimi y poszoł na ruskuii zemlu, y mnoho zła wczynił w Ruskoy zemli. || Y kniaz wieliki Skirmont, sobrawszy wsi woyska swoi y potkał jeho na hranicy swoiey w Koydonowe y poraził toho cara, y wsiu ieho moc tatarskuii pobił, y samoho cara ubił, y z zwitiazstwom wielikim poszoł na Ruskuii zemlu, y wziął horod Mozyr, Czernihow, Starodub, Karaczow, i zowsim w celosty zwyteżstwom oderżawszy, wernułsia nazad.

Y mił kniaz wieliki Skirmont troch synow, starszy Troniata, druhij Lubort, tretij Pisimont, a potom kniaz wieliki Skirmont umre. Y Lubort siadet na Koraczewe, y nazowetsia kniaz Koraczewski; y Pisimon siadet na Turowi, a Troniata na Nowohorodcy, y panowali na tych horodech, mnoho let. Y kniaz wieliki Litewski y Żomoytski, Kukowoyt buduczy na wielikom na wielikom Nowhorodskom, kniażeczyi, Ryngoltu ne

ски почнет вал(ь)кѹ з князем Скирмѹнтом, хотячы кго выгнаты з отчызны свокя з Берестя, з Мел(ь)ника, з Городна, и з Новгорода и Скирмѹнт пошлет послов своих, до великого князя Литовского Жывинѹда, простиачы кго, абы помоч кмѹ дал, на протывкѹ Рѹси. И князь велики Литовски и Жомонтски Жывинѹда пошлет кмѹ на помоч сына свокго старшого, Кѹковонтя, зовсими силами своими Литовскими и Жомонтскими. И поидет князь велики Скирмѹнт з Кѹковонтом, и зовсими силами, напротывкѹ Мстыслава, князя Лѹцкого и Пиньского, || и на сей стороне реки Ёселды, поразил князь Скирмѹнт князя Лѹцкого и Пиньского, наголовѹ, и всю силѹ и рать их Рѹскѹю. Тол(ь)ко князь Мстыслав(ь) в мале дрѹжынкѹ, ледво сам втечет в город Лѹцко. А князь велики Скирмѹнт, отмет город Пиньск и город Тѹров, и возгласи Рѹсь великим плачем иж так вси сѹт повиты от безбожнок Литвы.

А князь велики Скирмѹнт сына великого князя Литовского Жывинѹдева Кѹковонтя честовавши и обдарывшы безчисленнок множество золота и серебра, и борзыми коньми, и одпѹстыл до отца кго честно, великого князя Литовского и Жомонтскаго, и коли он прыѹдет до отца свокго, и мало пры отцы свокм побывшы, и отець князь велики Литовски и Жомонтски Жывинѹда оумре.

А сын кго Кѹковонт сел на великом княжении Литовском и Жомонтском. И бѹдѹчы в тот час царем Завол(ь)ским, именован цар Балаклан, и прыслал послов своих до великого князя Скирмѹнта, штобы кмѹ выходы кго давал, и баскаки кго ховал потым городом потомѹ, как з тых городов хожывало за предков кго князей Рѹских, и князь велики Скирмонт, подтокск поддат нехотел, и тым послом кго, носы, гѹбы, оушы, казал поврызываты, и до него одпѹстыл. И тот цар на лето собравшыся, з многими силами, и ордами татарскими и пошел на рѹскѹю землю, и много зла вчинил в Рѹской земли. || И князь велики Скирмонт, собравшы вси вонска свои и поткал кго на границы свои в Кондонове и поразил того цара, и всю кго моц татарскѹю повил, и самого цара оубил, и з звитажством великим пошел на Рѹскѹю землю, и взял город Мозыр, Чернигов, Стародѹб, Карачов, и зовсим в целосты звитажством одержавшы, вернѹлся назад.

И мил князь велики Скирмонт троѹ сынов, старшы Тронгата, дрѹгии Люборт, третии Писимонт, а потом князь велики Скирмонт оумре. И Люборт сядет на Корачеве, и назовется князь Корачевски; и Писимонт сядет на Тѹрови, а Тронгата на Новгородцы, и пановали на тых городѹх, много лет. И князь велики Литовски и Жомонтски, Кѹковонт бѹдѹчы на великом на вкликом Новгородском, княжечын, Рынгол(ь)тѹ не

mało na Nowohorodcy, y na mnohich horodech Ruskich, y wczyniat zmwowu mezy sebe kniazi Ruskie, poczaty walku, protyw velikoho kniazia Ryngolta, a chotiaczy ieho sohnaty s otczyn swoich horodow Ruskich; nayperwej Swiatosław Kijewski, a Lew Wołodymerski, y Dmitrey Drucki, y sobrawszy-sia wsi try połki swoimi, y poszli protyw velikoho kniazia Ryngolta, y wziali tyie kniazi Ruskije na pomocz sebe od cara Zawolskoho, nieskolko tysiacz tatar, y kniaź weliki Ryngolt, potkał ich na rece Nemne, || na Mohilnoy, y wczynił snimi boy lut, y bilisia z soboju welmi krypko, poczawszy od poranka, aż do samoho weczeru, y pomoże Boh velikomu kniaziiu Ryngoltu, iż kniażej Ruskich, y wsiiu siłu ich, y ordu Tatarskuiiu na hołowu poraził, y sam zwyteżstwom oderżawszy, z velikim weselem, y dobytkom zołota y srebra y z mnohimi skarby, y wozwratywsia wo swoja si, y żył mnoho let na Nowohorodcy y umre. a po sobi zostawił syna swoieho na kniażeńij Nowhorodskom Mindowha.

Y panuiuczy velikomu kniaziiu Mindowhu, na Nowohorodcy y na Ruskich horodach, y naczał zbiwaty plemia swoie, y w toż leto izhna Mindowh synowca swojeho Tewtywiła, i Erdywidu, posławszemu na wojnu ich so Wikontom na Ruś wojewaty ko Smoleńsku, y recze, kto czto poymet sobie, da oderżyt braniu za brań, a snimi, y Litwu, y bezczyslennoe litowskoie mnożestwo snimi, a imenije prostrano bi bohatstwo ich mnoho y posła na nich woj swoj chotia ubity ich, oni może uwedawszyma y beżasta ko kniaziiu Daniłu y Wasilku, y pryiechali wo Wołodymmer. Mindohowize prysławszy posły swoj, reka neczyni ima miłosty, neposłuszawszym im Daniłu, y Wasilkowi zane sestra bi ieho za Daniłom. Potomże Daniło zdumał z bratom swoim, y posłali w Lachi ko || kniazem Ladckim reka, jak wremia jest chrystianom na pohanyia ity, jako sami imijut mezy soboiu rat'. Lachoweże obecalisia, da neyspoñnili, Daniłuże y Wasilku posławszym Wyskinta w Jatwezey i w Żemoytij, y k Nemcom w Ryhu, y Wyskintże udary ich srebrom i darmi mnohimi Jatwezey i poł Żemoyty, a Nemcemże otwiszczawszy Daniłu, iako tebe dela, mir sotworym z Wyskintom, zane bratiju naszu mnohu pohubi, bosie obiecali Nemcy napomocz Towtywiłu. Daniłuże y Wasilko poydosta ko Nowohorodu. Daniłuże z bratom Wasilkom razdumaw posła na Wołkowysk, a syna na Słonim, a sam ide k Zdytowu, y pobrali hrady mnohi, y wozwratyszasia w domy. Potomże prysła Wy-

мало на Новгородцы, и на многих городех Руских, и вчинат змовѣ межи себе князи Рускии, початы вал(ь)кѣ, против великого князя Рынгол(ь)та, а хоттачы кго согнаты с отчын своих городов Руских; наипервен Святослав Киквски, а Лев Володымерски, и Дмитрен Дрѣцки, и собравшыся вси тры полки свои, и пошли против великого князя Рынгол(ь)та, и взяли тых князи Рускии на помоч себе од цара Завол(ь)ского, нкскол(ь)ко тысяч татар, и князь велики Рынгол(ь)т, поткал их на реце Немне, || на Могил(ь)нон, и вчинил сними бои люти, и бился з собою вел(ь)ми крѣпко, почавшы од поранка, аж до самого вечерѣ, и поможе Бог великомѣ князю Рынгол(ь)тѣ, иж князеи Руских, и всю силу их, и ордѣ Татарскѣю на голову поразил, и сам звыгтезьством одержавшы, з великим веселем, и добытком золота и сребра и з многими скарбы, и возвратився во своя си, и жыл много лет на Новгородцы и оумре. а по соби зоставил сына своего на княжении Новгородском Миндовга.

И панѣючы великомѣ князю Миндовгѣ, на Новгородцы и на Руских городах, и начал зивчаты племя свое, и в тож лето изгна Миндовг сыновца своего Тевтывила, и Ёрдывидѣ, пославшемѣ на воинѣ их со Виконтом на Русь вокваты ко Смоленскѣ, и рече, кто что поимет собак, да одержит браню за брань, а сними, и Литвѣ, и безчисленное литовское множество сними, а именьи пространо би богатство их много и посла на них вой свои хотта оубиты их, они може оубедавшыма и бежаста ко князю Данилѣ и Васил(ь)кѣ, и прыкхали во Володымер. Миндоговиже приславшы послы свои, река нечынни има милосты, непослушавшим им Данила, и Васил(ь)кови зане сестра би кго за Данилом. Потомже Данило здѣмал з братом своим, и послали в Лахи ко || князем Ладцким река, так время кст хрестианом на поганыха иты, так сами именьют межи собою рать. Лаховеже обещахся, да не исполнили, Данилѣ же и Васил(ь)кѣ пославшим Выскинта в Йтвези и в Жемонти, и к Немцом в Рыгѣ, и Выскинтже оудары их серебром и дарми многими Йтвезен и пол Жемонты, а Немцемже отвищавшы Данилѣ, так тебе дела, мир сотворим з Выскинтом, зане братию нашѣ много погуби, бося обкцали Немцы напомоч Товтывилѣ. Данило же и Васил(ь)ко пондоста ко Новгородѣ. Данило же з братом Васил(ь)ком раздѣмал посла на Волковыск, а сына на Глоним, а сам иде к Злитовѣ, и побрала грады многи, и возвратышася в дома. Потомже присла вы-

kint mowiaczy, jako Nemcy chotiat wostaty na pomocz Tewtywiłu, y posła Daniło Erdywida, y na pomocz sobi Rusi y Połowcy, y mnoho wojewania byst meży ima. Odtuże Tewtywił ide z połonom Daniłowym w Ryhu y pryiasza Ryżanie z welikoju czestiu, i kreszczen byst. Uwedawże Mindowh, iako chotiat jemu pomahaty Bożyi dworania y biskup, y wsia woja Ryżskaia y wboiawsia, y posław tayne ko Ondrejowi Maisteru Ryżskomu, y udary ieho dary mnogimi, y tym jeho whodył. Posłał bo jemu złata mnoho, y srebra, y sosud srebrny, złaty, krasny y koni mnohi, y mowit, koli ubiesz abo izżesz || Tertywiła, y jeszcze bolszy ozmesz. Y mister ryżski mowit jemu nemożesz izbawlen byty, koli neposzlesz k papi, a neprymesz kreszczenija, neodaleszy wrahu. A służbu ime od tebe, a chotia złatom oslepił oczy swoj, kotorychże teper od tebe maiu, y tym tobe spryiaiu. Mindowkże posłał k Pape, pryiat kreszczenije, y kreszczenieże ieho lstywo byst, zawsze ofiry czynił bohom swoim w tayne, perszym nonadajawitela, weli dywery, k zaeczyemu bohu y medynu y koli wyiedet na pole, y beżyt zaiec na pole w hay pered nim, y on w tot les newchożywał y ludem zakazał, ani rozgi szto by newyłomali, y bohom swoim zrasze, y mertwych tiła sożyhał, i poharństwo swoje jawno czyniwał. Tewtywiłuże yspowiedał Biskup y proboszcz Wirżański rozżaliszasia ponem, widiaszcza bolaszcza, Tertywił aneby zhan z litowskoie zemli, bi bo w ruku ich, y kreszczenije newoleju pryiali bysza. Siże wsia ne chrystyanich Litwu sotwory. Andrey yzehnan byst sanu swojego i od bratij. Tertywił że prybeże w Żemoyty, ko wuiewi swoiemu Wyskintowi poyma Jatweze y Żemoyt y pomocz Daniłowu, ieże bi dał iemu Daniło drewle, ydia na Mindowha. Mindowhże sobrasia bi, y wmysliwże sebi, nebitysia z nimi połkom no wynide wo hrad imenem Boruta i wysłał || szuryna swojego y rozhnasza i Rusza y Jatwezi. Na utryeże wyiechasz na Nemcy so samo streły, y iechasz Ruś s Polowcy y so strefami, y Jatwezi so sulicami, y honiszasia na poli podobno ihre, odtuże wratyszasia w Żemoyty wo swoia si.

Potomże seyme minuwszu wremia nemało, y uwoseni ubit byst weliki kniaz Litowski Mindowh samoderżec byw wsey zemli Litowskoy. Ubijstwoże ieho skazem. Sice byst. kniazaszczu jemu w zemli Litowskoy, y naczał zbiwaty bratiju swoiu y synowcy swoj, a druhija wyhnał yz zemli, y naczał kniażyty wowsey zemli Litowskoy odyn, y naczał hor-

кинт мовачы, тако Немцы хотят востаты на помоч ТевтывилѸ, и посла Данило Ердывида, и на помоч соби РѸси и Половцы, и много вокванта быст межы има. ОдрѸдѸже Тевтывил иде з полоном Даниловым в РыгѸ и прыпаша Рыжанк з великѸю честию, и крещен быст. ОѸведавже Миндовг, тако хотят кмѸ помагаты Божын двораня и бискѸп, и вса воа Рыжская и вбоавса, и послав танине ко Ондрекви МаистерѸ РыжскомѸ, и оѸдары кго дары многими, и тым кго вгодыл. Послал бо кмѸ злата много, и сребра, и сосѸд сребрны, златы, красны и кони многи, и мовит, коли оѸбикш або изженеш || Тертывила, и кще бол(ь)шы озмеш. И мистер рыжски мовит кмѸ неможеш избавлен быты, коли непошлеш к папи, а непримеш крещениа, неодадекшы врагѸ. А слѸжбѸ име од тебе, а хотя златом ослепих очы свои, которыѸже тепер од тебе маю, и тым тебе спрыаю. Миндовгже послал к Папе, прыат крещеник, и крещеникже кго л(ь)стыво быст, завше офиры чынил богом своим в танине, першым нонадавителю, вели дыверы, к заачыкмѸ богѸ и медынѸ и коли выкдет на поле, и бежыт закц на поле в ган перед ним, и он в тот лес невѸожывал и людем заказал, ани розги штобы невыломали, и богом своим зраше, и мертвѸх тила сожыгал, и поганьство свок гавно чынивал. ТевтывилѸже исповкдал БискѸп и пробощ Виржаньски розжалишася понем, видаца болаца, Тертывил анебы згнан з литовскок земли, би бо в рѸкѸ их, и крещеник неволею прыли быша. Сиже вса не хрыстыяных ЛитвѸ сотворы. Андреи изегнан быст саны свокго и од братни. Тертывил же прывеже в Жемонты, ко вѸкви свокмѸ Выскинтови понма ЙѸтвезе и Жемонт и помоч ДаниловѸ, кже би дал кмѸ Данило древле, идя на Миндовга. Миндовгже собрася би, и вмысливже себи, небытася з ними полком но выниде во град именем БорѸта и выслал || шѸрына свокго..... и розгнаша и РѸса и ЙѸтвези. На оѸтрыкже выкхаша на Немцы со само стрелы, и кхаша РѸсь с Половцы и со стрелами, и ЙѸтвези со сѸлицами, и гонишася на поли подобно игре, одѸдѸже вратышася в Жемонты во своа си.

Потомже сенме минѸвшѸ время немало, и оѸвосени оѸбит быст велики князь Литовски Миндовг самодержец быв всеи земли Литовскои. ОѸбиствоже кго скажем. Сице быст. княжашѸ кмѸ в земли Литовскои, и начал збиваты братню свою и сыновцы свои, а дрѸгитя выгнал из земли, и начал княжыты вовсен земли Литовскои одын, и начал гор-

dyty welmi, woznesesia sławoiu y hordostyiu welikoju, networasze protywu sebe nikohoże. Biaszeże w neho syn Woyszełkże, y dszczy, dszczer że odda za Szwarna za Daniłowicza do Chołma, Woyszełkże naczał kniażyty w Nowohorodcy w pohanstwe budia, y naczał proliwaty krowi, inoho ubiwaszet bo na wsiak deń, po try y po czotyry, ktorohoż dni ne ubijet koho piczełowaszet bo tohda, kohożeli ubijet kohda, tohda weseł byst.

Po semże wnide strach Bożyi w serce jeho, pomyślił sobi, chotia pryiaty swiatoie kreszczenije, y krestysia w Nowohorodcy, y nacza byty wo Chrystyanstwie, y posem idet Woyszełk do Halicza k Daniłowi, kniazium Wasilkowi, chotiaczy pryiaty mniszeski czyn. || Tohdaże Woyszełk kresty Jurja Lwowicza, toże potom ide w połoninu ko Hryhoryewi w monastyr, y postryżesia w Czerńcy, y byst w monastyry try leta, i odtoliże poyde w Ostrohoru, y pryiem błahosłoweniie od Hryhorya. Hryhoryże czełowik swiat, takohoże ne byst prednim ni ponem nebudet. Woyszełkże nemoża doyty, do swiatoie hory, zane miateż byst welik tohdy w tych zemlach, pryde opiat w Nowohorodok, y wczyni

Treniataże posław posła po brata swoieho po Towtywiła do Połocka, reka tako, ty brate pryiedy semo, rozdeliwo sobi zemlu y dobytok Mindogow. Onomuże pryiechawszu k nemu, y nacza dumaty Towtywił, chotia ubity Troniatu, a Troniatu sobeże dumasze, na Towtywiła.

Y paki prynese dumu Towtywiłowu bojaryn ieho Prokopij Połoczanin, Treniataże poperedyw y ubi Towtywiła, y nacza kniażyty odyn. Posemże naczasza dumaty Koniusy Mindowi czotyry parabcy kakoby iż im ubity Treniatu, onomuże iduszczu do mywnicy mytsia, oniże usmotrywsze sobi wremia, tako ieho ubisza Troniatu y tako byst koniec ubitia Treniatyna.

Seże słyszaw Woyszełk poyde spiniany ko Nowohorodku, y odtola poia so soboiu Nowhorodcy, y poyde w Litwu kniażyty. Litważe wsia pryiała || z radostiju welikoju swoieho hospodyczycza, Woyszełk nacza kniażyty wo wsej zemli Litowskoy, i pocza wrahi swoja izbiwaty, y izbi ich beczyslennoe množestwo, a druhij rozbehoszasia kamo kto widia, y onoho Ostafia ubi, okaiannaho, protoho bezakonnoho woiewodu Mindogowu.

Y kniażaczy Woyszwiłku na Nowihorodcy, y na ruskich horodech,

дыгты вел(ь)ми, вознесеса славою и гордостыю великою, нетвораше проты-
вѣ себе никогоже. Бѣшеже в него сын Воишелкже, и дщы, дщер же одда
за Шварна за Даниловича до Холма, Воишелкже начал княжыты в Нового-
родцы в поганстве бѣда, и начал проливати крови, иногю оубивашет во на
всак день, по тры и по чотыры, которогж дни не оубикт кого пичеловашет
во тогда, когжели оубикт когда, тогда весел быст.

По семже вниде страх Божии в сердце кго, помыслил соби, хоти
прымты сваток крещеник, и крестыса в Новгородцы, и нача быты во
Хрыстыанствк, и посем идет Воишелк до Галича к Данилови, князю Ва-
сил(ь)кови, хотиачы прымты мнишески чын. || Тогдаже Воишелк кресты
Юрья Л(ь)вовича, тоже потом иде в полонинѣ ко Грыгорьеву в монастыр,
и пострыжеса в Черныцы, и быст в монастыры тры лета, и одтолиже пон-
де в Острогорѣ, и прыкм благословеник од Грыгорья. Грыгорыже человек
сват, такогже не быст предним ни понем небѣдет. Воишелкже неможа
донты, до сваток горы, зане матеж быст велик тогды в тых землях,
прыде опят в Новгородок, и вчыни

Трениатаже послав посла по брата свокго по Товтывила до Полоцка,
река тако, ты брате прыкды семо, розделиво соби землю и добыток Миндо-
гов. Ономѣже прыкхавшѣ к немѣ, и нача дѣматы Товтывила, хоти оубиты
Тронатѣ, а Троната собеже дѣмаше, на Товтывила.

И паки прынесе дѣмѣ Товтывилево богарын кго Прокопий Полочанин,
Трениатаже попередыв и оуби Товтывила, и нача княжыты одын. Посемже
начаша дѣматы Конюсы Миндови чотыры парабцы какобы иж им оубиты
Трениатѣ, ономѣже идѣщѣ до мывницы мытса, ониже оцмотрывше соби
время, тако кго оубиша Тронатѣ и тако быст конец оубити Трениатына.

Сеже слышав Воислак понде спинтаны ко Новгородкѣ, и одтолиа поа
со собою Новгородцы, и понде в Литвѣ княжыты. Литваже вста прылла
|| з радостию великою свокго господычча, Воишелк нача княжыты во всеи
земли Литовскон, и поча враги своя избиваты, и изби их безчисленное
множество, а дрѣгги розбегшаса камо кто вида, и оногю Остафа оуби,
окапаннаго, протого безаконного вокводѣ Миндоговѣ.

И княжачы Воишвилкѣ на Новигородцы, и на рѣских городех,

y czynił mnohij walki, zmowiwszysia z kniazi Ruskimi, na kniazia Ladckaho Bolasława, y mnoho walk zyskiwał, y w zemli Lackoy mnoho krowi prolitia w lasech czynił, y zemlu spustoszył, y horody Lackija, Ilzu, y innyi mnogo-krot palił. A potom panuiuczy jemu, y ochrystyłsia w Ruskuiu wiru, y wziął na sebe czyn czerneczski, y postryhsia w czerncy, y poszoł w monastyr do Whrowska, w cerkow swiatoho Danilia, a w monastyry był nastoiatel ieho Hryhory Połonin nekij, y buduczy iemu w monastyry był welmi nabożon, y meszkał nemało w monastyry.

Y po małom času przysłał kniaź Lew Wołodymerski, k Wasilku bratu swojemu, chotiaczysia snim widady, y prosiaczy ieho, aby Woyszełka posłał dla niekotoroie porady, aby tamże do nich pryiechał y kniaź Wasilko Halicki prosił Woyszełka, aby tamże w nich był, y snimisia wideł, y Wojszełk nechotieł tam byty, bo był ne w lubwi || z kniazem Lwom, y nemeł był tam jechaty, dla kniazia Lwa, ale poiechał na słowa Wasilkowa, y Szwarnowa, k horodu Wołodymiru, y pryiechał swiatyia nedeli, y stał w monastyry swiatoho Michayła welikoho, y kolisia wideli, y skoro po odmowi, prosił tych wsich kniażey na obid, Markolt Nemczyn i byli u neho na obiedy, y weselilisia mnoho. A potym Wasilko napiwsia poiechał do podworia swoiego, a Woyszełk iechał w monastyr swiatoho Michayła, hde hospodoiu stoał, a po tym pryiechał do Woyszełka w monastyr Lew, y recze Woyszełku: napijmosia ieszcze kume, y Woyszełkze k nemu wyjde, y Lew po diawoliu nauczeniju uspometał szto otec ieho y on sam, kotory okrutenstwa czynił zemlam ruskim, y im samym, y tut ieho w monastyry swiatoho Michayła ubił, y tutsia dokonął rod kniażaty Rysmskoho Polemona, y tamże jeho u swiatoho Michayła w monastyry Wasilko y pochował.

Y panowe żaluiuczy hospodara swojeho pryrożonoho, y wziali sobi hospodarem syna welikoho kniazia Litowskoho i Żomoytskoho, Utenusowa, Skitowrasu Szwintoroha, y mało kniażywszy Szwintorohu na Nowohorodcy, y na ruskich horodech, y otec ieho weliki kniaź Litowski i Żomoytski Utenus umre

|| Na imia toho welikoho kniazia, y koli ktoroho kniazia Litowskoho abo pana sozżeno tifo, tohdy pry nich kładywali, nohty rysij, abo medweżyi, dla toho iż wiru tuii mili, iż sudny den mił byty, y tak zna-

и чынил многин вал(ь)ки, змовившыся з князи Рѹскими, на князя Лацкаго Боласлава, и много вал(ь)к зыскивал, и в земли Лацкои много крови пролития в ласех чынил, и землю спѹстошыл, и города Лацкниа, Ил(ь)зѹ, и инныи многократ палил. А потом панѹючы кмѹ, и охрыстылся в Рѹс-кѹю вирѹ, и взял на себе чын чернечески, и пострыгся в чернцы, и пошел в монастыр до Вгровска, в церков свѹтого Данилиа, а в монастыры был настоятел(ь) кго Грыгоры Полонин некии, и бѹдѹчы кмѹ в монастыры был вел(ь)ми набожон, и мешкал немало в монастыры.

И по малом часѹ прислал князь Лев Володымерски, к Васил(ь)кѹ братѹ свокмѹ, хотѹчыся сним видаты, и простачы кго, абы Воишелка послал для некоторок порады, абы тамже до них прыкхал и князь Васил(ь)ко Галицки просил Воишелка, абы тамже в них был, и снимиса видел, и Воишелк нехотка там быты, бо был не в любви || з князем Л(ь)вом, и немел был там кхаты, для князя Л(ь)ва, але покхал на слова Васил(ь)кова, и Шварнова, к городѹ Володымирѹ, и прыкхал свѹтыа недели, и стал в монастыры свѹтого Михаила великого, и колиса видели, и скоро по одмови, просил тѹх вснх князен на обид, Маркол(ь)т Немчын и были оѹ него на обкды, и веселилися много. А потым Васил(ь)ко напився покхал до подвориа свокго, а Воишелк кхал в монастыр свѹтого Михаила, где господою стогал, а по тым прыкхал до Воишелка в монастыр Лев, и рече Воишелкѹ: напнимоса кще кѹме, и Воишелкже к немѹ вынде, и Лев по диаволю наѹчению оѹспометал што отец кго и он сам, которы окрѹтенства чынил землям рѹским, и им самым, и тѹт кго в монастыры свѹтого Михаила оѹбл, и тѹтса доконал род княжаты Рымского Полемона, и тамже кго оѹ свѹтого Михаила в монастыры Васил(ь)ко и поховал.

И панове жалѹючы господара свокго прырожоного, и взяли соби господарем сына великого князя Литовского и Жомонтского, Оѹтенѹсова, Скитоврасѹ Швинторога, и мало княжившы Швинторогѹ на Новгородцы, и на рѹских городех, и отец кго велики князь Литовски и Жомонтски Оѹтенѹс оѹмре

|| На има того великого князя, и коли которого князя Литовского або пана созжено тило, тогды пры них кладывали, ногты рысини, або медвежын, для того иж вирѹ тѹю мили, иж сѹдны день мил быты, и так зна-

menali sobi, iżby boh mił pryty y sedity nahory wysokoy, y sudyty żywych y mertwych, na ktoruiuz horu trudno budet wzoyty, bez tych nohtey rysich abo medweżyeh, y dla toho tyie nohty podle nich kładywali, na ktorych mili na tuiiu horu lesty, y na sud do boha yty. A tak aczkolwiek pohany byli, awždy potom sobi znamenali y w Boha odnoho wiryli, iż sudny den mieć byty, y wiryli w zmertwych wstanie, y odnoho Boha, kotory sudył żywych y mertwych. Y potom panował weliki kniaź Skirmont, i zostawił dwuch synów Trabusa, y Giligina, a koli Trabus nacza kniażyty na zemli Żmoydzkoy, a Giligin na zemli Litowskoy y Ruskoy, y kniażył Giligin mnohi leta, y umre. Pocznet ponem kniażyty syn ieho Roman, y pomałom czasu umre. Kniaź weliki Żmoycki Trabus, diadia kniazia Romanow, y naczniet kniażyty kniaź weliki Roman na zemli Litowskoy i Żomoydzkoy i Ruskoy, y Roman wrodył piat synow, starszy Narymont, druhi Dowmont, treti Holszan, czetwerty Giedrus, piaty Troyden, y umerszu Romanu, naczne kniażyty syn ieho starszy Narymont y wczynił iest horod Kiernow, y znese z No||wohorodka stolec do Kiernowa, y naczał kniażyty, y nazowetsia weliki kniaź Nowhorodski, Litowski, Żomoytski. A brat ieho Dowmont, siade na otczyzne swojej na Utynie, y nazowetsia kniazem Utyńskim. A treti brat ieho Giedrus, zarubił horod y nazowet ieho imenem swoim Giedroyty, y prozowetsia kniazem Giedroytskim. A czetwerty brat Holszys, pereszod reku Wellu, y naszoł horu krasnuiu meży horami nad rekoiu Wilneju wmili, od ustija reki Wilni, hde upadywaet w reku Wellu, protyw Rokontyszok y wczynił horod, y nazowe imenem swoim Holszany, y nemnoho bywszy tam, y iezdiaczy od toli w łowy w puszczy za desiat mil, odtoho horoda swojeho, y nayde horu krasnu, y rowninami welikimi oblehłuiiu, y obfitostiami napołnennuiiu y spodobałosia iemu tam, y on tam poseliłsia, y na toy hore wczynił horod, nad rekoiu Korablem, y perenesetsia odtoli, y tam naczne kniażyty, y nazowetsia kniazem Holszanskim. A piaty brat Troyden meszkał pry brate swoim, welikim kniazem Narymonte. Y dowiedalsie weliki kniaź Narymont, szto kniazi Jatwezskej zmerli, a ludy ich bez hospodara meszkaiut, y kniaź Narymont poyde na nich, y oni neprotyweczysia im poddalisia, y pokłoniłsia jemu, y on ostawszy im hospodarem, y wzemszy ich, dał bratu swojemu Troydenowi za dan, y kniaź weliki Troyden, nayde horu krasnu nad rekoiu Bebroju, y spodobałosia jemu tam welmi, y zarubił horod, y nazowet ieho Rayhorod y prozowetsia welikim kniazem Jatwizskim y Doynowskim. || Y buduczy iemu tam natom kniażeniu welikii walki czynił, z lachy, z rusiu, y z mazowszany, y zawždy zyskiwał, y nad zem-

менали соби, ижбы бог миа прыты и седиты нагоры высокои, и сѣдыты живых и мертвых, на которѣюж горѣ трудно бѣдет взонты, без тых ногтен рыснх або медвежих, и для того тых ногты подле них кладывали, на которых миа на тѣю горѣ лесты, и на сѣд до бога нты. А так ачкол(ь)вкк поганы были, авжды потом соби знаменали и в Бога одного вирыли, иж сѣдны день миа быты, и вирыли в змертвых встанк, и одного Бога, которы сѣды живых и мертвых. И потом пановал велики князь Скирмонт, и зоставил двѣх сынов Трабѣса, и Гилигина, а коли Трабѣс нача княжыты на земли Жмондзкон, а Гилигин на земли Литовскои и Рѣскои, и княжыл Гилигин многи лета, и оумре. Почнет понем княжыты сын кго Роман, и помалом часѣ оумре. Князь велики Жмонцки Трабѣс, дядя князя Романов, и начнет княжыты князь велики Роман на земли Литовскои и Жомондзкон и Рѣскои, и Роман вроды пат сынов, старшы Нарымонт, дръги Довмонт, трети Гол(ь)шан, четверты Гкдрѣс, паты Тронден, и оумершѣ Романѣ, начне княжыты сын кго старшы Нарымонт и вчынил кст город Кирнов, и знесе з Но||вогородка столец до Кирнова, и начал княжыты, и назоветса велики князь Новгородски, Литовски, Жомонтски. А брат кго Довмонт, саде на отчызне свои на Оутынк, и назоветса князем Оутынским. А третын брат кго Гкдрѣс, зарѣбил город и назовет кго именем своим Гкдронты, и прозоветса князем Гкдронтским. А четверты брат Гол(ь)шыш, перешод рекѣ Веллю, и нашол горѣ краснѣю межы горами над рекою Вил(ь)нею вмили, од оустниа реки Вил(ь)ни, где оупадывает в рекѣ Веллю, протыв Роконтышок и вчынил город, и назовет именем своим Гол(ь)шаны, и немного бывшы там, и кздачы од толи в ловы в пѣщѣ за десат мил(ь), одтого города свокго, и нанде горѣ краснѣ, и равнинами великими облеглаю, и обфитостями наполненнѣю и сподобалоса кмѣ там, и он там поселилса, и на той горе вчынил город, над рекою Кораблем, и перенесетса одтоли, и там начне княжыты, и назоветса князем Гол(ь)шанским. А паты брат Тронден мешкал пры брате своим, великим князем Нарымонте. И докдалск велики князь Нарымонт, што князи Ётвезскии змерли, а люды их без господара мешкают, и князь Нарымонт понде на них, и они непротывечыса им поддалиса, и поклонилиса кмѣ, и он оставшы им господарем, и вземшы их, дал братѣ свокмѣ Тронденѣ за дан, и князь велики Тронден, нанде горѣ краснѣ над рекою Беброю, и сподобалоса кмѣ там вел(ь)ми, и зарѣбил город, и назовет кго Раингород и прозоветса великим князем Ётвизским и Доинновским. || И бѣдѣчы кмѣ там натов княжении великии вал(ь)ки чынил, з лахы, з рѣсною, и з мазовшаны, и завжды зыскивал, и над зем-

lami ich silnyja okruleństwa czynił, sztoż wyszey opisuiet w ruskoy kronice, iż horszy był tym zemlam, y okrutnijszy na nich, niżli Ontyoch Syrski y Irod Jerusalimski, y Neron Rymski sztoż tak okrutny y waleczny.

Kniaźże weliki Narymont, poymet żonu W liflantskoho reczenoho Fladry doczku ieho, y Brat ieho Dowmont, poymet wtohoż Fladra, druhuju doczku ieho, i nemały czas żywuczy, roznemożesia żena kniazia Dowmonta Uteńskoho i umre.

Y kniaź weliki Narymont słyszawszy smerty newesty swojeja żałował welmi, buduczy y sam nemocon, y posłał żonu swoju do brata swojeiego Dowmonta, przyżałuiuczy żałosty ieho, y koli pryjechała Narymontowa żona, do Uteny przyżałuiuczy żałosty dewera swojego kniazia Dowmonta, y kniaź Dowmont widawszy newestku swoiu, wzoradowańsia welmi, a rek tak: mne było żony yskaty, a semne Boh dał żonu, y poniał ieie zasebe, y wtomsia stała welikaja brań y rostyrka, meży bratyieiu, welikim kniazem Narymontom y kniazem Dowmontom, kniaź weliki Narymont widiaczy żałost swoju welikuiu iż brat ieho żonu ieho za sebe gwałtom wziął, y obosłał bratiu swoju, kniazia Giedroytia, y kniazia Holszu, y kniazia Troydena || y testia swojeiego Fladra Liflanskaho, y sobrawszysia z bratyieiu, y sowsimi ludmi swoimi, y potiahnuł na brata swojego kniazia Dowmonta, y obohnał ieho w horod ieho Utyne, y porazumeł kniaź Dowmont, szto nemohsia jemu oboronity, y prosił horożań swoich, aby iemu nepodali horoda paki liby on proszoł woysko Narymontowa, y sam spustyłsia z horoda, y proszodszy woysko Narymontowo, y pobeże, y pryde ko horodu Pskowu, y muży Pskowiczyi widiaczy ieho muża czestna y rozumna, wziali ieho sobie hospodarem, y nazwali ieho welikim kniazem Pskowskim. A Narymont wziawszy horod Utenu, y żonu swoju, y kniażył na Kiernowie y na Nowohorodku, y na Żomoyty, a Dowmont na Pskowe, y obadwa kniażyli nemały czas.

Troyden pak poymet doczku wo kniaziaty Mazoweckoho, y meł sneiu syna reczenoho Rymonta, y koli syn ieho Rymont, dorostał let swoich y otec ieho Troyden dał ieho dla nauki jazyka Ruskoho do Lwa Mstysławicza, katory założył horod wo imia swoje Lwow, y mieszkaiuczy Rymontu u kniazia Lwa nauczyłsia jazyku Ruskomu, y spodobańsia iemu wira Chrystyiańskaja, y ochrystywyszysia wrazumieł iż tot świet niczoho nieist, y opustywszy świt postryhsia w Czerncy, y nazwano imia iemu Ławrasz, y buduczy w Czercech, przyszoł do diadka swojeiego Narymonta, y prosił ieho, aby dał iemu || w Nowhorodskom powite, mestce na puszczy podle reki Nemna, y hdeby sobi monastyr zbudował. Y postawił naperod cerkow swiatoho Woskreseniia; y odtole, prozwano

лами их сил(ь)ныа окрѣтеньства чынил, штож вышен описѣет в рѣскои кронице, иж горшы был тым землям, и окрѣтниншы на них, низли Онтноу Сырски и Ирод Иерѣсалимски, и Перон Рымски штож так окрѣтны и валечны.

Кназьже велики Нарымонт, поимет жонѣ В лифлантского реченого Фладдры дочкѣ кго, и Брат кго Довмонт, поимет втогож Фладдра, дрѣгю дочкѣ кго, и немалы час живѣчы, рознеможеса жена князя Довмонта Оутеньского и оумре.

И князь велики Нарымонт слышавшы смерти невесты свокіа жаловал вел(ь)ми, бѣдѣчы и сам немощон, и послал жонѣ свою до брата свокго Довмонта, прыжалѣючы жалосты кго, и коли прыхѣала Нарымонтова жона, до Оутены прыжалѣючы жалосты девера свокго князя Довмонта, и князь Довмонт выдавшы невесткѣ свою, возрадовалса вел(ь)ми, а рек так: мне было жоны искаты, а семне Бог дал жонѣ, и понал кк засебе, и втомса стала великая брань и ростырка, межы братыею, великим князем Нарымонтом и князем Довмонтом, князь велики Нарымонт выдачы жалост свою великѣю иж брат кго жонѣ кго за себе гвалтом взал, и обослал братию свою, князя Гкдронга, и князя Гол(ь)шѣ, и князя Трондена || и тѣстїа свокго Фладдра Лифланскаго, и собравшыса з братыкю, и совсими людьми своими, и потагнѣл на брата свокго князя Довмонта, и обогнал кго в город кго Оутыне, и поразѣмел князь Довмонт, што немогса кмѣ оборониты, и просил горожанѣ своих, абы кмѣ неподали города паки либы он прошол войско Нарымонтова, и сам спѣстылса з города, и прошодшы войско Нарымонтова, и побеже, и прыде ко городѣ Псковѣ, и мѣжы Псковичыи выдачы кго мѣжа честна и разѣмна, взали кго собк господарем, и назвали кго великим князем Псковским. А Нарымонт взавшы город Оутенѣ, и жонѣ свою, и княжил на Ккрновк и на Новгородкѣ, и на Жомонты, а Довмонт на Пскове, и обадва княжили немалы час.

Тронден пак поимет дочкѣ во князаты Мазовецкого, и мел снєю сына реченого Рымонта, и коли сын кго Рымонт, доростал лет своих и отец кго Тронден дал кго для наѣки ызыка Рѣского до Л(ь)ва Мстыславича, которы заложыл город во имя свок Л(ь)вов, и мѣшкаючы Рымонтѣ оѣ князя Л(ь)ва наѣчылса ызыкѣ Рѣскомѣ, и сподобалса кмѣ вира Хрыстыманьскага, и охрыстывшыса вразѣмкѣ иж тот свѣкт ничего нектѣ, и опѣстывшы свит пострыгса в Черницы, и названо имя кмѣ Лавраш, и бѣдѣчы в Черцеѣ, прышол до дядка свокго Нарымонта, и просил кго, абы дал кмѣ || в Новгородском повите, местце на пѣщы подле реки Немна, и гдѣбы соби монастыр зѣѣдовал. И поставил наперод церков сватого Воскресения; и одтоле, прозвано

Ławraszow monastyr y buduczny w monastyry, diadko weliki kniaź Narymont y umre.

A panowie Litowskije i Żomoyckije, wziali welikim kniażem Trojdena, y panuiuczny welikommu kniaziu Troydenu, y kniaź weliki Dowmant przyszedszy z Pskowa wozmet horod Połtesk, y imet kniażyty na Pskowe y na Połocku, y žal było iemu toho welmi, iż brat ieho menszy Troyden osieł państwo w Litwe, y poczał o tom myslity, kakby ieho o smert pryprawity. A w tych czasesch panuiuczny Troydenu, i zmerli jemu obadwa braty, kniaź Holszys y kniaź Giedrus; A z onoi wyż pisanoie wasni kniaź weliki Dowmont, naprawił szesty muzykow na brata swoieho Troydena zabity, hdeż on szoł bezpiecznie z łażni y tyje ieho muzyki zdradne zabili; a sam Dowmont, sobrawszy wojsko swoje Pskowskoie y Połockoie, y potiahnuw do Litwy, chotiaczy byty kniażem Litowskim y Żomoytskim. Y reczeny Czernec Ławrasz, po litowsku zowemy Rymont a po rusku Wasiley, żałuiuczny smerty otca swoieho welikoho kniazia Troydena, y ostawiwszy czyn Czerneczski, y przszoł do panow, i sobrawszysia zowsimi siłami litowskimi, y potiahnuw na protywk || Dowmonta, chotiaczy pomstyty krow otca swoieho, y opoływszysia społki swoimi, y potkalisia z Dowmontom nad Jezerem, y soszedzysia im z połki swoimi s obu storon, y był meży nimi boy, y secza nemała, zrania aż do weczera, y pomoże Boh Ławrasz, y vse wojsko diady swoieho Dowmonta poraził i samoho ubił, y horod Połtesk wziął, y wozwratywszysia ko stolcu otca swoieho do Kiernowa y rek panom swoim, koli Boh dał po smerty krowi otca swoieho, ia swita toho otreksia, wziął jesmy na sebe czornuiu ryzu, gospodarstwa nechocz, wozmete sebe hospodara, koho wola wasza budet, awedża rażu wam, aczkolwiek jest bratija moja, Olszyn syn Mindogow, a Giedrow syn Ginwił, ino ieszcze mały sut, nehodiatsia na państwo, bo diadka moy Narymont koli seł na welikom kniastwie litowskom, herb swoy Kitawra zostawił bratij swoiej, a sobi wdełał herb, czełowika na koni z meczem, a to znamenuiuczny czerez tot herb Pana dorosłocho, chtoby meł boronit meczem oyczyzny swoiej, a preto oberyte sobie hospodara dorosłocho, chtoby meł boronity toho państwa welikoho kniaźstwa Litowskoho, y tak misia widyt iżby k tomu hodny był Witeni, kotory był marszałkoim u otca moieho. Panowe nechotiaczy prestupity rady, a woli hospodara swoieho pryżonohu syna welikoho kniazia Troydenowa wczynili, tak widiaczy muża mudroho, a hodnoho Witena, kotoryże był z rodzaiu y z pokolenia Kolumnow || z imena derżaczoho w Żomoyty reczennoho Ayragoyła, wziali ieho sobe welikim kniażem

Лаврашов монастыр и бѣдѣчы в монастыры, дядко велики князь Нарымонт и оумре.

А пановк Литовскик и Жомонцкик, взяли великим князем Трондена, и панѣючы великомѣ князю Тронденѣ, и князь велики Довмант прышедшы з Пскова возмет город Полтеск, и имет княжыты на Пскове и на Полоцкѣ, и жал(ь) было кмѣ того вел(ь)ми, иж брат кѣо меншы Тронден оскл паньство в Литве, и почал о том мыслиты, какбы кѣо о смерт прыправиты. А в тых часех панѣючы Тронденѣ, и змерли кмѣ обадва браты, князь Гол(ь)шыс и князь Гкдрѣс; А з онок выж писанок васни князь велики Довмонт, направил шесты мѣжыков на брата свогко Трондена забиты, гдеж он шол безпечник з лазни и тых кмѣ мѣжыки зрадне забил; а сам Довмонт, собравшы вонско свок Псковскок и Полоцкок, и потагнѣв до Литвы, хотячы быты князем Литовским и Жомонцким. И реченны Чернец Лавраш, по литовскѣ зовеми Рымонт а по рѣскѣ Василен, жалѣючы смерты отца свогко великого князя Трондена, и оставившы чын Чернечески, и прышол до панов, и собравшыся зовсими силами литовскими, и потагнѣв на протывкѣ || Довмонта, хотячы помстыты кров отца свогко, и ополчившыся сполки свои, и поткалися з Довмонтом над Юзерем, и сошедшыся им з полки свои с обѣ сторон, и был межы ними бои, и сеча немала, зраня аж до вечера, и поможе Бог Лаврашѣ, и все вонско дяди свогко Довмонта поразил и самого оубил, и город Полтеск взял, и возвратывшыся ко стол(ь)цѣ отца свогко до Кирнова и рек паном своим, коли Бог дал по смерты крови отца свогко, та свита того отрекся, взял ксмы на себе чорнѣю рызѣ, господарства нехочѣ, возмете себе господара, кого воля ваша бѣдет, аведжа ражѣ вам, ачкол(ь)вкк кст братниа мога, Ол(ь)шын сын Миндогов, а Гкдрѣв сын Гинвил, ино кще малы сѣт, негодатся на паньство, бо дядка мон Нарымонт коли сел на великом княствк литовском, герб свон Китавра зоставил братниа своки, а соби вделал герб, челолика на кони з мечем, а то знаменѣючы через тот герб Пана дорослого, хтобы мел боронит мечем ончызны своки, а прето оберыте свок господара дорослого, хтобы мел борониты того паньства великого княжства Литовского, и так миса видыт ижбы к томѣ годны был Витени, которы был маршалком оѣ отца мокго. Панове нехотячы престѣпиты рады, а воли господара свогко прырожного сына великого князя Тронденова вчинили, так видячы мѣжа мѣдрого, а годного Витена, которыже был з родзаяу и з поколения Колюмнов || з имена держачого в Жомонты реченного Ди-рагонла, взяли кѣо себе великим князем

Litowskim y Żomoyckim, bo książę wielki Troyden budujący w Żomoyty iechał przez imię jego Ayragoła, y ujrzał onoho Witenia jeszcze małym młodzieńcem, y wbażył onie dity obliczem wielmi chorocho, y wzrostu nadobnocho, wziął jego k sobie, y był w niego komornikom, y budujący w komory koźduiu rzecz cudne, a radne pańskuju chował, a sprawował. A on baczący cnoty i dorodnoie zachowanie jego, wczynił jego w siebie y marszałkom, y był w niego miłośnikom, y wsiakim sprawom gospodarskim, hodnym sprawcoiu był, a zatym po śmiercy jego, wziął iest na wielikoie księstwo, y tu skonczausia rod Kitawrasow, a naczałosie wielikoie księzenie Witenewo.

ROD WELIKICH KNAŻEY LITOWSKICH, Z POKOLENIA A Z RODU....

A naczałosia wielokie księzenie Witenesowo. Książę wielki Witeni książę mnogi lita na wielikom księstwie Litowskom y Żmuydzkom y Ruskim, y rodyłsia ot niego syn imieniem Gidymin. Y umerszu wielikom księciu Witeniu od udarenia perunu, po nem seł na wielikom księstwie Litowskom Żomoyckom, i Ruskom, wyż rzeczenny syn jego Gidymin.

|| Naczało księzenia wielikoho księcia Gidymina na księstwie Litowskom, Żmuydzkom y Ruskom. Budujący wielikom księciu Gidyminu, po śmiercy otca swoiego Witenia, na wielikom księstwie Litowskom Żomoyckom y Ruskom, y siedzący na stolcy otca swoiego w Kiernowie, y panuiący iemu ne mnoho let po śmiercy otca swoiego, powstali protywo niego Niemcy, Prussy y Liflanty, y wtiahnuli z wielkim množestwom ludcy swoich w zemlu Żmoyckuiu chotiaćy ieię sobie osey, y Gidymin ne pospi wo skore sobraty woyska swojeho protywo im, y posła naystarszoho hetmana swojeho z małymi ludmi na horod Kunosow, wmoćniaiący jego ot Niemcow, a tot był hetman jego Gasztolt z rożaiu z Kolumnow, y Niemcy toho hetmana obohnali y tot horod Kunosow oblehli y sporokow wielkich wseho zbili, y toho hetmana jego z toho horoda zweli, y w połon poweli, y Żmoytskuiu zemlu poseli, i wielki książę Gidymin wczynił wmwow z Niemcy o toho hetmana swoiego, y dał za niego trydcat tysiączey złotych.

Y na druhi hod sobrawszy wsi swoi siły Litowskij y Ruskij, y potiahnuł na Niemcy, a Niemcy y Liflanty y Prusowe, y Żemoyt z soboiu wzmęszy, y podkali wielikoho księcia Gidymina, na rece na Otmene na sej stronie Żemow, dwie mili, y pomoże Boh wielikom księciu Gidyminu, iż Niemcow wsich || na hołowu poraził, a Żemoyt ot Niemcow

Литовским и Жомонцким, бо князь велики Тронден бѣдѣчы в Жомонты кѣдал через именк кго Аираголъ, и оузыры оного Витеня кще малым младенцем, и вбачыл онок дитя обличем вел(ь)ми хорощо, и взростѣ надобного, взал кго к собк, и был в него коморником, и бѣдѣчы в коморы кождѣю реч цѣдне, а радне паньскѣю ховал, а справовал. А он бачечы цнотѣ и дороднок захованк кго, вчинил кго в себе и маршалком, и был в него милостником, и встаким справам господарским, годным справцою был, а затым по смерты кго, взат кст на великок княство, и тѣт скончавсѣ род Китаврасов, а началоск великок княженик Витенево.

РОД ВЕЛИКИХ КНЯЗЕИ ЛИТОВСКИХ, З ПОКОЛЕНІА А З РОДѢ...

А началосѣ великое княженик Витенесово. Князь велики Витени княжыл многи лита на великом княствк Литовском и Жмѣндзком и Рѣским, и родылсѣ от него сын именем Гидымин. И оумершѣ великомѣ князю Витеню од оудареня перѣнѣ, по нем сел на великом княствк Литовском Жомонцком, и Рѣском, выж реченны сын кго Гидымин.

|| Начало княженя великого князя Гидымина на княствк Литовском, Жмѣндзком и Рѣском. Бѣдѣчы великомѣ князю Гидыминѣ, по смерты отца свокго Витеня, на великом княствк Литовском Жомонцком и Рѣском, и седячы на стол(ь)цы отца свокго в Ккрновк, и панѣючы кмѣ не много лет по смерты отца свокго, повстали протыв него Немцы, Прѣс(с)ы и Лифланты, и втагнѣли з великим множеством люден своих в землю Жмонцкѣю хотячы кк собк осесты, и Гидымин не успи во скоре собраты вонска свокго протывѣ им, и посла наистаршого гетмана свокго з малыми людами на город Кѣносос, вмоцняючы кго от Немцов, а тот был гетман кго Гаштолт з рожая з Колюмнов, и Немцы того гетмана обогнали и тот город Кѣносос облегли и спороков великих всего збили, и того гетмана кго з того города звели, и в полон повели, и Жмонтскѣю землю посели, и велики князь Гидымин вчинил вмовѣ з Немцы о того гетмана свокго, и дал за него трыдцѣт тысячен золотых.

И на дрѣги год собравшы вси свои силы Литовскии и Рѣскии, и потагнѣл на Немцы, а Немцы и Лифланты и Прѣсове, и Жемонт з собою вземшы, и подкали великого князя Гидымина, на реце на Отмене на сей сторонк Женмов, две мили, и поможе Бог великомѣ князю Гидыминѣ, иж Немцов всих || на головѣ поразил, а Жемонт от Немцов

odstąpiła, y przystąpiła, ko gospodaru swojemu pryżonemu Gidyminu, iż Nemcow wsich na hołowu poraził y pobili wse woysko Nemeckoie, y tu też zwyteżstwo nad Nemcy oderżawszy, y Żemoyt k sobe wziął, y poszoł tohdyż z tymi siłami, i so Żomoytiu w zemlu Nemeckuiu, y wziął horod Tylżu, a druhi Ragnetu y inszych horodow, mnoho pobrał, y zemlu wsiu spustoszył, y w połon poweł, y newymownoie množestwo krowoprolitya, w Nemcoch uczyniwszy y zwyteżstwo oderżawszy, y z welikim weseliem wo swoia si otide.

Y wpokoiwszy zemlu Żomoyckuiu ot Nemcow, y poszoł na kniazia Ruskija, y pryde napered k horodu Wołodymiru, y książ Wołodymir Wołodymerski sobrawszysia, z ludmi swoimi, y wczyni boy lut, z książem welikim Gidyminom. Y pomoże Boh welikomu kniaziau Gidyminu, iż kniazia Wołodymera Wołodymerskoho samoho wbił i rat' ieho wsiu pobił, i horod Wołodymir wozmet.

Y potom poyde na kniazia Lwa Łuckoho, y książ Lew usłyszał, szto kniazia Wołodymira Litwa wbiła, y horod Wołodymir, wziali, y on ne smeł protywu staty iemu, y pobeżył do kniazia Romana do ziata swoieho ku Brańsku; a kniazi Bojare Wołynskie, bili czołom welikomu kniaziau Gidyminu, || aby w nich panował y hospodarem był, a zemli ich ne kaził, y książ weliki Gidymin ukrepiwszy ich prysiahoju, y ostawiwszy namestnikow swoich w nich, y tam naczet kniażyty, a potom na zimu szoł do Berestia, wsi wojska swoi rozpustył, a sam w Beresty zimował, y skoro welikden minuł, y on sobrawszy wsi swoi siły, Litowskij, Żomoytskij i Ruskij, y na druhoj nedeli po welice dni, poyde na kniazia Stanisławla Kijewskoho, y przszoł wozmet horod Wruczey, y horod Żytomir, y książ Stanisławl Kijewski, obosławszysia z książem Olhom Peresławlskim, y z książem Romanom Brańskim, y z książem Lwom Wołyńskim, ktoroho książ weliki Gidymin wyhnał z Łucka, y sobralisia wsi u welikom množestwi ludey swoich Ruskich, y spodkalisia z książem welikim Gidyminom na rece Narpeni pod Bełymhorodom w szesty milach ot Kijewa, y wczynili boy y seczu welikuiu, y pomoże Boh welikomu kniaziau Gidyminu, pobiet wsich książey Ruskich, nahołowu y woyska ich wse pobitoie na meyscu zostało, y kniazia Lwa Łuckoho y kniazia Olha Pereiasławlskoho wbił, y w male družynie Stanisławl Kijewski, y z Romanom Brańskim wtekut do Brańska. A książ weliki Gidymin ostupił horod Bełhorod, y horožane widiaczy iż hospodar ich z wojska pobeh, a woysko wse nahołowu porażeno, y onyi nechotiaczy protywitysia woysku || tak welikomu Litowskiemu y peredalisia z horodom kniaziau Gidyminu, y prysiahu uczynili służyty k welikomu kniastwu Litowskiemu, y zatym książ Gidymin poszoł so wsimi siłami swoimi do Kijewa. Oblaże horod Kijew, y Kijane poczalisia jemu boronity, y leżał książ weliki Gidymin pod Kijewom mesiac. A zatym zdumali z soboiu

одстѣпила, и прыстѣпила, ко господарѣ свокумъ прырожомѣ Гидыминѣ, иж Немцовъ всихъ на головѣ поразил и побили все вонско Немецкоко, и тѣ тежъ звытежство над Немцы одержавшы, и Жемонт к себе взял, и пошел тогдаж з тыми силами, и со Жомонтю в землю Немецкѣю, и взял город Тыл(ь)жѣ, а други Рагнетѣ и иныхъ городов, много побрал, и землю всю спѣстошыл, и в полон повел, и невымовнок множество кровопролитыа, в Немцохъ оучынившы и звытежство одержавшы, и з великимъ веселиемъ во своя си отиде.

И впоконившы землю Жомонцкѣю от Немцовъ, и пошел на князи Рѣскиа, и прыде наперед к городѣ Володымирѣ, и князь Володымир Володымерски собравшыся, з людми своими, и вчыни бои люты, з княземъ великимъ Гидыминомъ. И поможе Богъ великомѣ князю Гидыминѣ, иж князя Володымера Володымерского самого вбил и рать кго всю побил, и город Володымир возмет.

И потомъ понде на князя Л(ь)ва Лѣцкого, и князь Лев оуслышал, што князя Володымира Литва вбила, и город Володымир, взяли, и он не смея протывѣ стати кмѣ, и побежыт до князя Романа до зата свкго кѣ Браньскѣ; а князи Ботаре Волинскии, вили чоломъ великомѣ князю Гидыминѣ, || авы в нихъ пановал и господаремъ был, а земли ихъ не казил, и князь велики Гидымин оукрепившы ихъ прысагою, и оставившы наместниковъ своихъ в нихъ, и тамъ начнетъ княжыты, а потомъ на зимѣ шол до Берестя, вси вонска свои розпѣстыа, а самъ в Бересты зимовал, и скоро великден минѣл, и он собравшы вси свои силы, Литовскии, Жомонтскии и Рѣскии, и на другонъ недѣли по велице дни, понде на князя Станислава Киквского, и прышол возметъ городъ Врѣчен, и городъ Жытомир, и князь Станислав(ь) Киквски, обославшыся з княземъ Ол(ь)гомъ Переслав(ь)скимъ, и з княземъ Романомъ Браньскимъ, и з княземъ Л(ь)вомъ Волянскимъ, которого княз(ь) велики Гидыминъ выгналъ з Лѣцка, и собралися вси оу великомъ множествѣ людехъ своихъ Рѣскихъ, и сподкалися з княземъ великимъ Гидыминомъ на реце Нарпени подъ Бѣлымъгородомъ в шесты милахъ отъ Киква, и вчынили бои и сечѣ великѣю, и поможе Богъ великомѣ князю Гидыминѣ, побѣтъ всихъ князей Рѣскихъ, наголовѣ и вонска ихъ все побитокъ на мѣсцѣ зостало, и князя Л(ь)ва Лѣцкого и князя Ол(ь)га Переслав(ь)ского вбил, и в мале дружинѣ Станислав(ь) Киквски, и з Романомъ Браньскимъ втекутъ до Браньска. А князь велики Гидыминъ остѣпилъ городъ Белгородъ, и горожане видачы иж господаръ ихъ з вонска побегъ, а вонско все наголовѣ поражено, и оныи нехотячы протывитыся вонскѣ || такъ великомѣ Литовскомѣ и передалися з городомъ князю Гидыминѣ, и прысагѣ оучынили служыты к великомѣ княствѣ Литовскомѣ, и затымъ князь Гидыминъ пошел со всеми силами своими до Киква. Облаже городъ Кикв, и Княне почалися кмѣ борониты, и лежалъ княз(ь) велики Гидыминъ подъ Киквомъ мѣсцѣ. А затымъ здумали з собою

horozanie Kijewskije, iż mocy velikoho kniazia bolsz terpity nemohli, bez hospodara swojeho velikoho kniazia Stanisławla Kijewskoho, y usłyszali to, iż hospodar ich kniaź Stanisławl, utek od Gidymina, y woysko ich wse hospodara pobito, y w nich zostawy nikotoroie kniaź ich ne zostawił, y ony zmowiwszysia odnomyślnie podalisia velikomu kniaziu Gidyminu, y szed-szy z horoda sokresty Ihumeny, Popy y Diakony, y worota horodowyja otwo-ryli, y stretyli velikoho kniazia Gidymina, czestno y wdaryli iemu czołom, y poddalisia służyty iemu, i prisiahu swoiu velikomu kniaziu na tom dali, y bili czołom, szto by ot nich otczyn ich neotnimał, y kniaź Gidymin pryto-m ich zostawił i sam czestno w horod Kijew wiechał.

Y usłyszali to Prihorodki Kijewskie, Wyszehorod, Czerkasy, Kanew, Pu-tywły, Slepowrod, szto Kijanie peredalisia z horodom, a hospodara swoieho słyszali iż utek do Brańska, a siłu ieho wsiu pobito, y wsi przysli do weli-koho kniazia Gidymina, y z tymi wyszereczennymi pryhorodki Kijewskimi y podalisia służyty || i prisiahu na tom dali velikomu kniaziu Gidyminu, i Perejesławlane słyszali, iż Kijew i pryhorodki Kijewskie podalisia velikomu kniaziu Gidyminu, a hospodar ich kniaź Olh, ot velikoho kniazia Gidymina wbih, a ony pryjehawszy, y podalisia z horodom służyty velikomu kniaziu Gidyminu, i prisiahu swoiu natom dali.

Y kniaź weliki Gidymin wziawszy Kijew y Peresławl y wsi tyie wyszere-czennye pryhorodki, y posadył na nich kniazia Mindogowa syna Olgimonta, velikoho kniazia Holszanskoho, a sam z velikim weseliem w Litwu woz-wratysia. Y w tot czas buduczny kniaziu Stanisławlu Kijewskomu u Brańsku wyhnanomu od velikoho kniazia Gidymina, y przysła k nemu kniaź Iwan Rezanski, buduczny u starosty swoiey, prosiaczy ieho aby do neho pryiechał, y doczku u neho poniał, imenem Olhu, bo syna nemeł, tolko odnu tuii doczku, y po smerty ieho aby był velikim kniażem Rezanskim. Y kniaź Sta-nisławl do neho jechał, y doczku w neho poniał, po smerty ieho był velikim kniażem Rezanskim.

A kniaź weliki Gidymin prohnawszy kniażey Ruskich y ot Nemeć zemlu wpokoiwszy, y panował mnoho let w pokoiu. Y nektoroho czasu poiechał kniaź weliki Gidymin so stolca swoieho Kiernowa w łowy za piat mil za reku Wellu, y nayde horu w puszczy krasnu, dubrowami y rowninami oblehłuii, y spodobałosia jemu welmi, y on tam poseliłsia, y założy horod y nazowe imia jemu Troki, hde byli staryie Troki; || y z Kernowa perenes stolec swoy do Trok. Pomałych czasech poiechał posle toho kniaź weliki Gidymin w łowy od Trok czotyry mili, y nayde horu krasnu nad rekoiu Wilneju, na kotoroy znay-de zwera velikoho Tura, y wbiyet ieho, na toy hory, hde y nyni zowut Turja hora, y welmi było pozno do Trok jechaty, y stanet na łuce na Szwintorozie, hde perwych velikich kniażey zżyhali, i obnoczowa, y spiaczy

горожанк Киквских, иж mocy великого князя бол(ь)ш терпиты немогли, без господара свогго великого князя Станислава Киквского, и оуслышали то, иж господар их князь Станислав(ь), оутек од Гидымина, и вонско их все господара побито, и в них зоставы никоторок князь их не зоставил, и оны змовившыса одномысл(ь)нк подалися великому князю Гидыминю, и шедшы з города сокресты Игумены, Попы и Дяконы, и ворота городовыа отворыли, и стретыли великого князя Гидымина, честно и вдарыли кму чолом, и поддалиса служыты кму, и присагч свою великому князю на том дали, и били чолом, штобы от них отчын их неотнимал, и князь Гидымин прыгтом их зоставил и сам честно в город Кикв вкхал.

И оуслышали то Пригородки Киквских, Вышегород, Черкасы, Канев, Путьвань, Слеповрод, што Кипанк передалиса з городом, а господара свогго слышали иж оутек до Браньска, а силч кго всю побито, и вси прышли до великого князя Гидымина, и з тыми вышереченными прыгородки Киквскими и подалися служыты || и прысагч на том дали великому князю Гидыминю, и Перекславляне слышали, иж Кикв и прыгородки Киквские подалися великому князю Гидыминю, а господар их князь Ол(ь)г, от великого князя Гидымина вбиг, а оны прыкхавшы, и подалися з городом служыты великому князю Гидыминю, и прысагч свою натом дали.

И князь велики Гидымин взавшы Кикв и Переславл(ь) и вси тык вышереченных прыгородки, и посадыл на них князя Миндогова сына Ол(ь)гимонта, великого князя Гол(ь)шанского, а сам з великим веселиком в Литву возвратыса. И в тот час будучы князю Станиславу Киквскому оу Браньскч выгнаноу од великого князя Гидымина, и прысла к нему князь Иван Резански, будучы оу старосты своки, простачы кго абы до него прыкхал, и дочкч оу него понал, именем Ол(ь)гч, бо сына немел, тол(ь)ко одну тдю дочкч, и по смерты кго абы был великим князем Резанским. И князь Станислав(ь) до него кхал, и дочкч в него понал, по смерты кго был великим князем Резанским.

А князь велики Гидымин прогнавши князен Руских и от Немец землю впоконевшы, и пановал много лет в покою. И некоторого часч покхал князь велики Гидымин со стол(ь)ца свогго Кернова в ловы за пать мил(ь) за рекч Веллю, и нанде горч в пущы краснч, дубовами и ровнинами облеглаю, и сподобалоса кму вел(ь)ми, и он там поселисася, и заложы город и назове има кму Троки, где были старык Троки; || и з Кернова перенес столец свои до Трок. Помалых часех покхал после того князь велики Гидымин в ловы од Трок чотыры мили, и нанде горч краснч над рекою Вил(ь)нею, на которон знанде зверя великого Тюра, и вникт кго, на той горы, где и ныни зовчт Тюрья гора, и вел(ь)ми было позно до Трок кхаты, и станет на лще на Швинторозк, где первых великих князен зжыгали, и обночова, и спачы

iemu tam widy, son szto na hore ktoruiiu zwali krywaja, a teper łysaia, stoit wołk żelizny welik, a w nem rewet kaliby sto wołkow wyło, y ocutywsia ot sna swojeho, y reczet worożbitu swojemu imenem Lezdeyku, kotory był znayden w orłowi hnezde, y był tot Lezdeyko, u kniazia Gidymina worożbitom, y najwyższym popom pohañskim. Widich dey son dywny, y spowida iemu wse, sztosia jemu wo sni widyło, y tot Lezdeyko worożbit recze gospodaru, Kniáže weliki. Wołk żelezny znamenuiet horod stołeczny tut budet, a szto wneho wnutry rewet, to sława ieho budet słynuty na wes swiet. Y kniaz weliki Gidymin nazawtryiez neodieždziuczy posłał po ludy, y założył horod odyn na Szwintorozi, niźni, a druhi na krywoy hore, ktoruiiu nyini zowut łysoiu y nareczet imia tym horodom Wilnia. Y zbudowawszy horody, perenes stolec swoy z Trokow na Wilnu y wczynił perszym Wojewodom u Wilni hetmana swojeho, Gasztoła, (z Columnow) kotorijsia narodył s Krumpia, kotory był poyman ot Nemcow na Kunosowi. || Y kniażył kniaz weliki Gidymin, mnoho let na kniastwe Litowskom, Ruskom y Żomoytskom, y był kniaz sprawedliwy, y mnoho walki miewał, a zawždy zyskiwał y panował fortunliwe aż do welikoie starosty swoiej, y spłodył sem synow, y doczku osmuuiu, imenem Hannu, ktoruiiu dał do Lachow w małżeński stan Kazi-mirowi Władysławu Łokietku, koli pisano od Bożoho narożenia **ЖАТКІ ГОДУ** 1323 hodu, y buduczy welikomu kniazii Gidyminu u welikoy starosty swoiey y pry svojem żywote rozdelił wsich synow swoich, y piaty synow swoich posadył na wdelech, to iest starszoho syna Montwida, na Karaczewe, da na Słonimie, a Narymonta na Pińsku; a Algierda na Krewe, a k tomu kniaz Witebski synow nemeł tolko doczku, y on dał za neho doczku swoju, y pryniał jeho w zemlu Witebskuiiu; Koryatowi dał Nowhorodok, Lubortu Wołodymir, y Łuczesk, y zemlu Wołyńskuiiu: a tych dwóch synow swoich, posadył na welikich kniastwach: Jewnutia na stolcy swoiem na Wilni, y na welikom kniastwe Litowskom. A Kestutia na Trocech, y na wsey Żomoytskoy zemli, y rozdeliwszy ich sam poczestne umre.

Y panuiuczy Kestutiu na Trocech, y na Żemoyty y wsłyszał dewku na Połondze, imenem Birutu, kotoraja dewka bohom swojm, podłuh obyczaiu pohañskoho, poszlubiła czystość chowaty, y sama była chwalena od ludey za bohiniu.

|| Y pryiechał kniaz Keystutey sam, i spodobałasia welikomu kniazii dewka, iż była welmi krasna y rozumna, y prosił jeie, aby iemu była małżonkoiu: i ona nechoteła zwolity, y odkazała jemu, iż ja poszlubiła bohom swojm, czystost' chował' do żywota swoiego, y kniaz Keystuty, wziął

кмѹ там виды, сон што на горе которѹю звали кривага, а тепер лысага, стоит волк желizzly велик, а в нем ревет каины сто волков было, и очѹтывса от сна свокго, и речет ворожитѹ свокмѹ именов Лезденкѹ, которы был знаиден в орлови гнезде, и был тот Лезденко, оу князя Гидымина ворожитом, и наивыжшым попом поганьским. Видиѹ деи сон дывны, и сповида кмѹ все, штоса кмѹ во снн видыло, и тот Лезденко ворожит рече господарѹ, Кнаже велики. Волк железны знаменѹкт город столэчны тѹт бѹдет, а што внего внѹтры ревет, то слава кго бѹдет слынѹты на весь свкт. И князь велики Гидымин назавтрыкж неодкждаючы послал по люды, и заложы город одын на Швинторози, нижни, а дрѹги на кривои горе, которѹю ныни зовѹт лысою и наречет ина тым городом Вил(ь)ниа. И збѹдовавшы города, перенес столец свои з Троков на Вил(ь)нѹ и вчынил першым Вокводою оу Вил(ь)ни гетмана свокго, Гаштолта, (з Колюмнов) которыса народыл с Крѹмпа, кторы был поиман от Немцов на Кѹносوفي. || И княжыл князь велики Гидымин, много лет на княстве Литовском, Руском и Жомонтском, и был князь справедливый, и много вал(ь)ки мквал, а завжды зыскивал и пановал фортѹнаиве аж до великок старосты своки, и сплады сем сынов, и дочкѹ осмѹю, именов Ганнѹ, которѹю дал до Лажухов в малженьски стан Казимирови Владыславѹ Локѹткѹ, коли писано од Божого нароженя ҃ат҃кг годѹ 1323 годѹ, и бѹдѹчы великомѹ князю Гидыминѹ оу великои старосты своки и пры свокм животе розделил всиѹ сынов своиѹ, и паты сынов своиѹ посадыл на вделех, то кст старшого сына Монтвида, на Карачеве, да на Глонимк, а Нарымонта на Пиньскѹ; а Ол(ь)гкда на Креве, а к томѹ князь Витевски сынов немел тол(ь)ко дочкѹ, и он дал за него дочкѹ свою, и прынал кго в землю Витевскѹ; Корнатови дал Новгородок, Любортѹ Володымир, и Лѹческ, и землю Вольньскѹ: а тых двѹх сынов своиѹ, посадыл на великиѹ княствах: Кѹвнѹттиа на стол(ь)цы свокм на Вил(ь)ни, и на великом княстве Литовском. А Кестѹттиа на Троцеѹ, и на всеи Жомонтскон земли, и розделившы нѹ сам почестне оумре.

И панѹючы Кестѹттио на Троцеѹ, и на Жемонты и вслышал девкѹ на Полондзе, именов Бирѹтѹ, которага девка богом своим, подлѹг обычаю поганьского, пошлюбила чыстосьць ховаты, и сама была хвалена од людеи за богиню.

|| И прыкхал князь Кеистѹттен сам, и сподобалася великомѹ князю девка, иж была вел(ь)ми красна и разѹмна, и просил кк, абы кмѹ была малжонкою: и она нехотела зволиты, и одказала кмѹ, иж та пошлюбила богом своим, чыстосьць ховать до живота свокго, и князь Кеистѹтты, взал

jeje mocne z toho mista y prowadyl jeje do stolca swojeho wo velikoy poczestnocy do Trokow, y oboslawszy bratiiu swoju y wczynil wielikoie wesele z Bratyieiu swojeiu y ponial tuiiu pannu Birutu sobi za zonu. I iezdeczy kniazu Keystutiu od Trok za milu, y spodobałosia jemu meysce welmi podobno, mezy ozer, y on tam poseliłsia, y horod zalozył, y narecze imia jemu nowyie Troki, y pereneset stolec swoy na nowyie Troki, z starych Trok. Awedze syn ieho rodyłsia Witolt u starych Trocech, y natom mestcy hdesia Witolt rodył, sam po smerty otca swojeho na tom mestcy Witolt y kosteł zalozył u zwestowania Matki Bożoy, y mnichi ustanowil zakonu swiatoho Awhustyna, tohoz zakonu szto w Krakowe iest klasztor swiatoho Awhustyna na Tyńcu.

Kniazu Jewnutiu panuiuczy na Wilni, y na velikom kniastwe Litowskom, y kniazu velikomu Olgierdu starszomu bratu ich y kniazu velikomu Kieystutiu, nespodobałosia im na Wilni, y na kniastwe Litowskom, dla nekotorych pryczyn bo kniahinia Jewna umiera.

|| Y nechotiaczy toho, szto by on natom mestcy starszym sedeł, y zmyslili mezy soboiu, y kniaz weliki Olgierd y kniaz weliki Keystutej, kaliby brata swoiego kniazia velikoho Jewnutia z Wilna y z velikaho kniastwa wyhnaty, a mezy nichby odnomu na gospodarstwe sestu, y zmowiwszy mezy soboiu rok wczynili, ktorohoby dnia, pryhnawszy Wilniu horod zaseli pod bratom velikim kniazem Jewnutiem. Y kniaz weliki Olgierd, k Wilni z Witebska nepospieł k tomu roku, a kniaz weliki Kestutej, skoro prybehszy k Wilni, horod Wilniu zaseł, y kniaz weliki Jewnutey poslyszawszy to wbieh w Turyi hory y tam w noczy oziab, y nemszy ieho prywezi ko bratu ieho kniazu velikomu Kestutiu, y on zduczyl brata swoiego starszoho, velikoho kniazia Olgierda, posadył ieho za storozoiu, toho brata swoiego Jewnutia, a protyw brata swojeho velikoho kniazia Olgierda poslaw hońca powiedaiuczy szto Wilniu zaseł, a brata kniazia velikoho Jewnutia poymał. Y stretyl ieho honec u Krewi, y kniaz weliki Olgird pospieszyłsia wo skory, y pryiechal ko bratu swoiemu velikomu kniazu Kestutiu, y kniaz weliki Kestutej rek bratu swoiemu velikomu kniazu Olgierdu; tobi hodytsia byty velikim kniazem u Wilni, ty nam starszy brat a ja z toboiu za odno żywu. || Y posadył ieho na velikom kniazenij u Wilni; a Jewnutiu dali Zeslawly. A dokonczaiut mezy soboiu szto wsey bratij, byty posłuszno velikoho kniazia Olgierda, a wołosty y seła, mezy soboiu rozdělili, y nadto mezy soboiu wmwiat, szto sobie prydobudut horodow, ili wołostey, to im delity napoły y byty im do żywota u velikoy prawde y lubwi braterskoy, y natom mezy sebe y prysiahu wczynili, szto im sobe na obe storony licha nemyslit'; takze byli i do żywota swoiego, w toy prawde.

кк мощне з того миста и провадыл кк до стол(ь)ца свокго во великои почестности до Троков, и обославшы братню свою и вчынил великок весе- ле з Братыкю своюю и понал тью паннѹ Бирѹтѹ соби за жонѹ. И кздечы князю Кенстѹтю од Троков за милю, и сподобалоса кмѹ менце вел(ь)ми подобно, межы озер, и он там поселилсѹ, и город заложыл, и нарече има кмѹ новык Троки, и перенесет столец свон на новык Троки, з старых Троков. Аведже сын кго родылсѹ Витолт оу старых Троцев, и на том местцы гдеса Витолт родыл, сам по смерти отца свокго на том местцы Витолт и костел заложыл оу звестованя Матки Божои, и мнихи оустановил законѹ свѹтого Авгѹстына, тогож законѹ што в Кракове кет кляштор свѹтого Авгѹстына на Тыныцѹ.

Князю Ювнѹтню панѹючы на Вил(ь)ни, и на великом княстве Литовском, и князю великомѹ Ол(ь)гкрдѹ старшомѹ братѹ их и князю великомѹ Кенстѹтю, неподобалоса им на Вил(ь)ни, и на княстве Литовском, для некоторых прычин во княгиня Ювна оумерла.

|| И нехотячы того, штобы он нѹтом местцы старшым седел, и змыслил межы собою, и князь велики Ол(ь)гкрд и князь велики Кенстѹтен, калибы брата свокго князя великого Ювнѹтня з Вил(ь)на и з великаго княства выгнаты, а межы нихбы одномѹ на господарстве сесты, и змовившы межы собою рок вчынили, которогобы днѹ, прыгнавши Вил(ь)ню город засели под братом великим князем Ювнѹтием. И князь велики Ол(ь)гкрд, к Вил(ь)ни з Витевска неспска к томѹ рокѹ, а князь велики Кенстѹтен, скоро прывегшы к Вил(ь)ни, город Вил(ь)ню засел, и князь велики Ювнѹтен послышавшы то вкѹ в Тѹрын горы и там в нocy озав, и немшы кго прывезли ко братѹ кго князю великомѹ Кенстѹтню, и он ждѹчы брата свокго старшого, великого князя Ол(ь)гкрда, посадыл кго за сторожою, того брата свокго Ювнѹтѹ, а протыв брата свокго великого князя Ол(ь)гкрда послав гоньца повкдаючы што Вил(ь)ню засел, а брата князя великого Ювнѹтѹ поимал. И стретыл кго гонец оу Криви, и князь велики Ол(ь)гкрд поспкшылсѹ во скоры, и прыкѹал ко братѹ свокмѹ великомѹ князю Кенстѹтю, и князь велики Кенстѹтен рек братѹ свокмѹ великомѹ князю Ол(ь)гкрдѹ; тоби годытсѹ быты великим князем оу Вил(ь)ни, ты нам старшы брат а я з тобою за одну живѹ. || И посадыл кго на великом княжении оу Вил(ь)ни; а Ювнѹтню дали Зеславль. А докончают межы собою што вси братни, быты послушно великого князя Ол(ь)гкрда, а волосты и села, межы собою розделили, и надто межы собою вмовѹт, што собк прыдобѹдѹт городов, или волостен, то им делиты наполю и быты им до живота оу великои правде и любви братерскои, и нѹтом межы себе и прысагѹ вчынени, што им себе на обе стороны лихѹ немыслить; также были и до живота свокго, в том правде.

ґаѣна hod. Książ wielki Olgierd, sobrawszysia so siłami swoimi Litowskimi, y szodszy pobił Tatar, na siney wode troch bratów, Chaczybeia a Kutłubuhu, a Dmitreja, a tyie try braty u Orde panowali, a otczycze y dedycze byli Podolskoie zemli, a ot nich położeni byli na Podoli atamany, kotoryie wsi dochody zawedali, a k nim pryjeżdżali Baskaki Tatarskije, i w tych Atamanow beruczy dani, k Orde wożywali, bratże welikoho kniazia Olgierdow książ Korjat derżał Nowohorodok Litowski, a w neho byli czotyry syny, książ Jurj, książ Alexandr, książ Konstantyn, a książ Fedor. Ino tyie książata Korjatowiczy, try braty z dozwozeniem welikoho kniazia Olgierda, diady swoieho, y spomoczuiu Litowskoiu poszli w Podolskuj zemlu, a wtot czas w Podolskoy zemli, nebył ni odyn horod ni derewom rublenny, ni kamenem budowany. || Tohdy tyie książata przyszodszy w Podolskuii zemlu y wozli wo pryiażń so Atamany, y poczali boronity Podolskuii zemlu od Tatar, y Bayskakom wychoda poczali nedawaty. Nayperwey naszli sobie twerżu na rece na Smotryczy y tut sobi naradyli horod Smotrycz. W druhom meste byli czerncy w hore i wtom meste naradyli horod Bokotu, y łowiaczy w łowach pryhodyłosia im uhonity oleney mnoho w tom ostrowe, hde nyny Kamenec leżył, i posekszy les umurowali horod Kamenec; a z toho wsi horody Podolskija podełali y wsiu zemlu Podolskuii osieli.

A zatym Korol Polski Kazimir Łokietkowicz dowiedałsia, szto ich try braty Korjatowiczy na Podolskoy zemli ludy silny, y on przysłał do kniazia Konstantyna gleytownynie listy, z welikoiu twerdostiu prosiaczy ieho szto by k nemu pryiechał, a wymyślił toie sobi zo wsimi pany, sztoż w neho syna nebyło, tolko odna doczka, chotiaczy za neho doczku daty, a po swoim żywote Korolom osadyty; y Książ Konstantyn ko Korolu Polskom uiezdyl, y nechoteł do ieho wiry przystupity, y opiat na tychże glejtech odiechał z Polskoie zemli do swoieho gospodarstwa, y tam na Podolu umer. A kniazia Jurja wziali Wołochowe k sobie wojowodoiu y tam ieho okormili.

A brat ich czetwerty książ Fedor Korjatowicz w Litwe Nowhorodok derżał, y usłyszał to książ Fedor || szto braty ieho w Podolskoy zemli, w żywote nestało, a on szedzsy y Podolskuii zemlu zaseł.

A w tyie leta książaczy welikomu kniazii Olgierdu, na Litwe i na Rusi, książ Fedor Podolski zemlu osewszy; i z zemleiu Podolskoiu nechotieł posłuszon byty welikoho kniazia Olgierda.

A książ wielki Olgierd, poszoł zowsimi siłami Litowskimi ko Podolu, y wsłyszał to książ Fedor Korjatowicz wbeh z Podolskoie zemli ko

датна год. Князь велики Ол(ь)гкрд, собравшыса со силами своими Литовскими, и шодшы побил Татар, на синей воде троух братьов, Хачывета а Кутлабубуг, а Дмитрея, а тык тры браты оу Орде пановали, а отчыче и дедыче были Подол(ь)скок земли, а от них положени были на Подоли атаманы, которык вси доходы заведали, а к ним прыкждажали Баскаки Татарскик, и в тых Атаманов беручы дани, к Орде вожывали, братже великого князя Ол(ь)гкрдов князь Корыят держал Новгородок Литовски, а в него были чотыры сыны, князь Юри, князь Александр, князь Константын, а князь Федор. Ино тык княжата Корыатовичы, тры браты з дозволенкм великого князя Ол(ь)гкрда, дяды свокго, и спомочыю Литовскою пошли в Подол(ь)скю землю, а втот час в Подол(ь)скои земли, небыл ни одын город ни деревом рбеленны, ни каменем б'удованы. || Тогда тык княжата прышодшы в Подол(ь)скю землю и вошли во прыгазнь со Атаманы, и почали борониты Подол(ь)скю землю од Татар, и Банскаком выхода почали недаваты. Наипервен нашли совк тверж' на реце на Смотрычы и т'ут совн нарадыли город Смотрыч. В др'угом месте были черницы в горе и в том месте нарадыли город Бокот', и ловячы в ловах прыгодылося им о'гони-ты оленен много в том острове, где ныни Каменец лежыт, и посеکشы лес о'мб'оровали город Каменец; а з того вси города Подол(ь)скиа поделали и всю землю Подол(ь)скю оскли.

А затым Корол(ь) Пол(ь)ски Казимир Локеткович довкдалса, што их тры браты Корыатовичы на Подол(ь)скои земли люды сил(ь)нын, и он прислал до князя Константына глентовнык листы, з великою твердостю просачы кго штовы к нем' прыкхал, а вмыслил ток соби зо всеми паны, штож в него сына небыло, тол(ь)ко одна дочка, хотачы за него дочк' даты, а по свокм жыvote Корол(i)ом осадыты; и Князь Константын ко Королю Пол(ь)ском' кзды, и нехотел до кго виры прыст'питы, и опат на тыхже глентех одкхал з Пол(ь)скок земли до свокго господарства, и там на Подолю о'мер. А князя Юрья взяли Волохове к совк во'оводою и там кго окормили.

А брат их четверты князь Федор Корыатович в Литве Новгородок держал, и о'слышал то князь Федор || што братын кго в Подол(ь)скои земли, в жыvote нестало, а он шедшы и Подол(ь)скю землю засел.

А в тык лета княжачы великом' князю Ол(ь)гкрд'у, на Литве и на Р'уси, князь Федор Подол(ь)ски землю осевшы; и з землею Подол(ь)скою нехотка посл'ушон быты великого князя Ол(ь)гкрда.

А князь велики Ол(ь)гкрд, пошел зовсими силами Литовскими ко Подолю, и вслышал то князь Федор Корыатович вбег з Подол(ь)скок земли ко

Uhrom; a horody osadył Wołochy, y książ wielki Olgird perwoie przyszoł ko Brasławlu, y wynemszy Brasławl, przyszoł ko Sokolcu, y Sokolec wyniał, y przyszoł ko Kamencu wnoczy, y Kameńca dobył. A potom Smotrycz, y Skału y Czerleny horod wyniał, y wsi horody pozasidał, y wojewodu kniazia Fedorowa, szto na tych horodech był, na imia Nestana poymał, y po wsim horodom, książ wielki Olgird swoi starosty posazał, y dał tohdy książ wielki Olgierd ot sebe derżaty Kamenec Podolski Gasztoltu Gasztoltowiczu. Y na wsich onych horodech swoi starosty posazał, y otide wo swoia si. Myże napredneie wozwratymsia.

Y koli książ Olgierd poniał za sebe żonu kniaznu Ulianu Witebskuiu dla ktoroieź książ Olgird ochrystyśia w Ruskuiu wiru, a panowie Litowskije, wsi byli, u swoich wierach poharńskich, y książ || wielki Olgierd, neczynił im siły, y w weru swoiu newernuł, a Rymskoie wiry w Litwe paki uże nebyło, tolko Ruskaja zmeszałasia. Y koli Gasztolt derżał Kamenec Podolski i iezdżywał czasto do pana Buczackoho, w ktoroho była doczka, dewka welmi krasna, y starosta kamenecki Gasztolt, prosił pana Buczackoho, aby tuiu doczku swoiu za neho dał w małżonku; y Buczacki rek: Ja bych za tebe rad dał doczku swoju, lecz misia nehodyt doczki swojeja chrystyianki za tebe pohanina daty, aczkolwiek jesi pan wielki, a kolisia ochrystysz w nasz u wiru, ia ieie za tebe dam. Y starosta kamenecki Gasztolt ochrystyśia, y tui u doczku pana Buczackoho sobi za małżonku wziął. Y kolisia ochrystył w Ladckui u wiru, y dali imia iemu Petr.

Y po małom czasie dał Petru Gasztoltowicz u książ wielki Olgierd Wilniu. Y buducz y iemu woiewodoiu u Wilni, i napred prywede on z Lachow 14 Mnichow Franciszkan y założy klasztor Matki Bożoy, z dozwołenim welikoho kniazia Olgierda u Wilni na swoim dworyszczy, hde teper Biskupa Wileńskoho dwor. A sam postawił dwor swoy nad winkerom, na peskach, hde teper klasztor Matki Bożoy. Y tot Petr Gasztolt nayperwey pryńiał wiru Rymskui u, y do Litwy prynes.

Y w tyi czasy książ wielki Olgierd Gidyminowicz Litowski y Ruskij spraujucz y radne gospodarstwo swoie; || y ne mały czas panował u welikom kniastwe Litowskom, y był w dokonczeniu y w dobroy pryiaźni z wielkim kniazem Dmitryiem Iwanowiczom Moskowskim. Kotoryże książ wielki bez koźdoe przyczyny opustywszy dokonczenia y pryiaźń, y przysłał do welikoho kniazia Olgierda posta swoieho so odpowe-

Оґгром; а городаы осады Волохы, и князь велики Ол(ь)гирд первок прышол ко Браславлю, и вынемшы Браславл(ь), прышол ко Сокол(ь)цѸ, и Соколец вынал, и прышол ко КаменцѸ вночы, и Каменьца добыл. А потом Смотрыч, и СкалѸ и Черлены город вынал, и вси городаы позасидал, и вокводѸ князя Федорова, што на тых городех был, на имя Нестана поимал, и по всим городом, князь великии Ол(ь)гирд свои старосты посажал, и дал тогды князь великии Ол(ь)гирд от себе держаты Каменец Подол(ь)ски ГаштолтѸ ГаштолтовичѸ. И на всих оных городех свои старосты посажал, и отиде во своя си. Мыже напреднек возвратымса.

И коли князь Ол(ь)гирд понал за себе жонѸ княжнѸ ОулианѸ ВитебскѸю для которокж князь Ол(ь)гирд охрыстылса в РѸскѸю вирѸ, а пановк Литовскии, вси были, оґ своих вкрах поганьскиих, и князь || великии Ол(ь)гирд, нечынни им силы, и в верѸ свою невернѸл, а Римскок виры в Литве паки оґже небыло, тол(ь)ко РѸская змешаласа. И коли Гаштолт держал Каменец Подол(ь)скии и кжджывал часто до пана БѸчацкого, в которого была дочка, девка вел(ь)ми красна, и староста каменецки Гаштолт, просил пана БѸчацкого, абы тѸю дочкѸ свою за него дал в малжонкѸ; и БѸчацки рек: Я вых за тебе рад дал дочкѸ свою, лех миса негодыт дочки свока хрыстыпанки за тебе поганина даты, ачкол(ь)вкк кси пан великии, а колиса охрыстыш в нашѸ вирѸ, та кк за тебе дам. И староста каменецки Гаштолт охрыстылса, и тѸю дочкѸ пана БѸчацкого соби за малжонкѸ взал. И колиса охрыстыл в ЛадцкѸю вирѸ, и дали имя кмѸ Петр.

И по малом часѸ дал ПетрѸ ГаштолтовичѸ князь великии Ол(ь)гирд Вил(ь)ню. И бѸдѸчы кмѸ вокводою оґ Вил(ь)ни, и напред приведе он з Ляхов 14 Мнихов Францишкан и заложы кляштор Матки Божон, з дозволенкѸ великого князя Ол(ь)гирда оґ Вил(ь)ни на своем дворышчы, где тепер БискѸпа Виленьского двор. А сам поставил двор свои над винкером, на песках, где тепер кляштор Матки Божон. И тот Петр Гаштолт нанпервей прынал вирѸ РимскѸю, и до Литвы прынес.

И в тын часы князь великии Ол(ь)гирд Гидыминович Литовскии и РѸскии справѸючы радне господарство свок; || и не малы час пановал оґ великом княстве Литовском, и был в докончании и в доброй прыпазыни з великим князем Дмитрыкм Ивановичом Московским. Которыже князь великии без кождое прычыны опѸстывшы докончания и прыпазынь, и прислал до великого князя Ол(ь)гирда посла свокго со одпове-

dyiu, a prysłał k nemu ohoń y sablu, y daiuczy iemu widaty, szto budu w zemli twoiey po krasnoy wesne po tychomu letu. Y kniaź weliki Olgierd, wyniał s ohniwa hubku a kremeń, y zapaliwszy hubku dał posłu a rek tak, day to gospodaru, y powiday iemu szto u nas w Litwe ohoń iest, że bo on odkazywaet do mene, chotiaczy w moiej zemli byty po krasnoy wesne a po tychomu letu. A ja dast' Boh w neho budu na welikdeń, a pocałuiiu jeho krasnym jajcom, czerez szczyt sulicoiu, a z Bożyiu pomoczyiu k horodu ieho Moskwe kopie swoje prysłoni; bo nieto walecznik szto czasu podobnoho walczył, ale to walecznik koli nepohoda walki, tohdy nad nepryiatelem swoim nepryiaźni dowodyt, y odpustywszy posła, y sobrawszy woyska swoi wsi Litowskije y Ruskije, y poszoł z Witebska prosto ku Moskwie, i na samy wedeniy deń rano, kniaź weliki so bojary y so kniazi ot zawtryni idet z cerkwi. A kniaź weliki Olgird zo wsimi siłami swoimi rozpustywszy choruhwi swoi wkazałsia na pokłonny hore.

Y widiaczy to kniaź weliki Moskowski, y wpade w strach welik, y užase-sia, widiaczy welikoho kniazia Olgierda, z welikoiu siłoiu ieho iż pryszol na neho tak mocne a silne podłuh słowa swoieho, y nemohuczy || iemu żadnoho odporu wczynity, y posłał do neho prosiaczy ieho, y welikije dary iemu obicaiuczy, aby ieho z ojczyzny ieho Moskwy ne wyhnał, a hnewby swoy odpustył, y wziąłby wneho szto chotiel.

Y kniaź weliki Olgierd sożalisia y łasku swoiu wczynił, y z Moskwy ieho nedobyywał, y mir snim wziął. Azatym znowu wczyniwszy, y sam kniaź weliki Moskowski k nemu wyiechał, y snim widelisia y dary mnohimi bezczyślenne zołota serebra, i dorohim žemczuhom, y sobolmi, y innym dorohim a dywnym zwerem mochnatym, kniazia welikoho Olgierda darował, y szkodę ktoruiiu on pryniał w zemlu ieho iduczy iemu zastupił. Y za tym kniaź weliki Olgierd rek kniaziiu welikomu Moskowskomu. Aczkolwek iesmy z toboiu peremiryłsia, ale misia inaczey wczynit nehodyt, tolko muszu pod horodom twojm Moskwoiu kopije swoje prysłonity, a tuiiu sławu wczynity, szto weliki kniaź Litowski y Ruski y Žomoytski Olgierd, kopije swoje pod Moskwoiu prysłonił, i wszedszy sam na koń, y kopije wzemszy w ruku, y pryechawszy ko horodu y kopije swoje k steni prysłonił, y ieduczy nazad rekł tak welikim hołosom. Kniaże weliki Moskowski, pamietay to, szto kopije Litowskoie stoiąło pod Moskwoiu. A zatym kniaź weliki Olgierd zo wsimi wojski swoimi y z welikoiu czestiju, i z mnohim połonem, y z newymownym dobytkom zwojewawszy, y horody mnohii pobrawszy, || y hranicu wczynił po Możajsk, a po Kołomnu, y mnoho ludey popleniwszy, y zo wsimi ludmi swoimi w cełosty wo swoiu si otide.

Y w tot czas koli był kniaź weliki Olgierd na Moskwe, a prynem był woiewoda ieho Petr Gasztolt, y sobrawszysia meszczanie Wileń-

дыю, а прислал к немѹ огонь и саблю, и даючы кмѹ видаты, што бѹ-
дѹ в земли твои по красной весне по тыхомѹ летѹ. И князь велики
Ол(ь)гѹрд, вынул с огнива гѹбкѹ а камень, и запаливши гѹбкѹ дал пос-
лѹ а рек так, дай то господарѹ, и повидан кмѹ што оѹ нас в Литве огонь
кст, же бо он одказывает до мене, хотячы в моки земли быты по крас-
ной весне а по тыхомѹ летѹ. А та дасть Бог в него бѹдѹ на великдень,
а поцалѹю кго красным таницом, через щыт сѹлицюю, а з Божью помощюю
к городѹ кго Москве копие свок прислоню; бо никто валечник што часѹ по-
добного вал(ь)чы, але то валечник коли непогода вал(ь)ки, тогда над не-
прыятелем своим неприязни доводит, и одпѹстывши посла, и собрав-
шы вонска свои вси Литовскии и Рѹскии, и пошел з Витевска просто кѹ
Москвк, и на самы веденни день рано, князь велики со богары и со князи
от завтрыни идет з церкви. А князь велики Ол(ь)гѹрд зо всеми силами
своими розпѹстывши хорѹгви свои вказалса на поклонной горе.

И видячы то князь велики Московски, и впаде в страх велик, и оѹжа-
сеса, видячы великого князя Ол(ь)гѹрда, з великою силою кго иж пришол
на него так мощне а сил(ь)не подлѹг слова свокго, и немогѹчы || кмѹ жад-
ного одпорѹ вчиниты, и послал до него простачы кго, и великии дары кмѹ
обицаючы, абы кго з оичызны кго Москвы не выгнал, а гневбы свои одпѹ-
стыл, и взалбы внего што хоткл.

И князь велики Ол(ь)гѹрд сожалиса и ласкѹ свою вчинил, и з Москвы
кго недобывал, и мир сним взал. Азатым змовѹ вчинившы, и сам князь
велики Московски к немѹ выхѹал, и сним виделса и дары многими безчис-
ленне золота серебра, и дорогим жемчѹгом, и совол(ь)ми, и инным дорогим
а дивным зверем мохнатым, князя великого Ол(ь)гѹрда даровал, и шкодѹ
которѹю он прынал в землю кго идѹчы кмѹ застѹпил. И за тым князь
велики Ол(ь)гѹрд рек князю великомѹ Московскомѹ. Ачкол(ь)век ксмы
з тобою перемирылса, але миса иначеи вчинит негодыт, тол(ь)ко мѹшѹ
под городом твоим Московю копик свок прислониты, а тѹю славу вчини-
ты, што велики князь Литовскии и Рѹскии и Жомонтски Ол(ь)гѹрд, копик
свок под Московю прислонил, и вшедшы сам на конь, и копик вземшы
в рѹкѹ, и прыкѹавшы ко городѹ и копик свок к стени прислонил, и кдѹчы на-
зад рекл так великим голосом. Кнаже велики Московски, памѹтан то, што
копик Литовскок стояло под Московю. А затым князь велики Ол(ь)гѹрд
зо всеми вонски своими и з великою честию, и з многим полоном, и з не-
вымовным добытком звоквавши, и города многии побравшы, || и границѹ
вчинил по Можанск, а по Коломнѹ, и много людеи попленивши, и зо всеми
людми своими в целостты во свою си отиде.

И в тот час коли был князь велики Ол(ь)гѹрд на Москве, а прынем
был воквода кго Петр Гаштолт, и собравшыса мешчанк Вилень-

skij pohanie, y przysli mociu welikoiu u klasztor nechotiaczy chrystyanstwa zakonu Rymskoho mety, y klasztor sozhli, y mnichow sem stiali, a druhuiu sem mnichow rozwiawwszy na kryż y pustyli po welli wnicz mowiacy, z zachoda ieste słońca przysli, y na zachod zaś poydyte, szto ieste kazili Bohow naszych. A hde ich postynano na tom mestcy i teper Bożaia muka stoit w sadu Biskupem, Y pryiedet kniaź weliki Olgierd do Wilni, tohdy Gasztolt bił czołom welikomiu kniazium Olgierdu, aby tych pohan, za takowoie ich okrutestwo skaraty weleł, szto newinnych zakonnikow tak okrutne y nemiłostywe pokazili. Y kniaź weliki Olgierd, sam żalował toho welmi, iż tak okrutne tych mnichów chrystyan pokazili, y welmi iemu było hnewno, sztosia tak nad chrystyany stało, takoe okrutestwo, y wydadł Wilneńców na smert piaty sot hołowami za to, aby ich skarano tym że szto by wże czerez to nemeł żaden protyw chrystyanstwa nikotoroy przykrosty czynity, i tyi sut karany rozmaitymi mukami.

|| Y potom Petr Gasztolt pryweł inszych mnichów Franciszkan, y nesmeł wżo na tom mestcy klasztoru im budowaty hde perwych pokażeno, y wczynił im klasztor na tom mestcy, hde był sobi dom zbudował na peskoch nad winkrom hde teper klasztor matki Bozskoy stoit, y od tych czasow stał perszy klasztor Chrystyanski Rymskoho zakonu u Wilni mniszy matki Bozskoy.

Y było synow u welikaho kniazia Olgierda dwanadcat, i to sut synowe ieho z toiu żeniou, szto poniał u kniazia Witebskoho, po ktoroy i Witebsk wziął. Meł szest synow. Perwy był Wołodymir kotory meł udeł Kijew. Druhi kniaź Iwan Żedewid, kotory meł Podolskuiiu zemlu. Tretij kniaź Semen Lyngweney, udeł ieho Mstysław. Czetwerty Wingolt Andrey udeł ieho Trubczesk. Piaty Konstantyn, udeł ieho Czernihow a Czartoryiesk. Szósty Fedor Sanguszko, udeł ieho Luboml.

Po smerty welikoie kniahiny Anny poniał kniaź weliki Olgierd doczku kniazia welikoho Twerskoho Oljewnu, kniaźnu Ulianu, y meł sneiu szest synow. Starszy Jagiejło Władysław; druhi Skirgayło; tretij Szwitrygayło; czetwerty Korbut; piaty kniaź Dmitrey Korecki; szesty kniaź Wasiley. U brata że welikoho kniazia Olgierda, w Kestutia, kotory był na Trocech || y na zemli Żomoytskoy, synow było szest. Perwy Witolt, a koli Rusinom ostał, dali byli imia iemu Jurj i kolisia ochrestył w Ladckuiiu wiru tohdy imia iemu dano Alexander. Druhi kniaź brat ieho Andrey horbaty, szto kniaźył na Połocku; tretij Zygmont; czetwerty Patrykey; piaty Towtywił; szesty Woydat; tyie u mołodosty swo-

скии поганк, и прышли моцию великою оу кляштор нехотячы хрыстыянства законѸ Римского меты, и кляштор сожгли, и мнихов сем стали, а дрыгю сем мнихов розвазавшы на крыж и пѸстыли по велии вниз мовачы, з захода ксте слоньца прышли, и на заход зась пондыте, што ксте казили Богов наших. А где их постынано на том местцы и тепер Божата мѸка стоит в садѸ Бискупем. И прыкдет князь велики Ол(ь)гкрд до Вил(ь)ни, тогда Гаштолт был чолом великомѸ князю Ол(ь)гкрдѸ, абы тых поган, за таковок их окрѸтеньство скараты велел, што невинных законников так окрѸтне и немилостыве показали. И князь велики Ол(ь)гкрд, сам жаловал того вел(ь)ми, иж так окрѸтне тых мнихов хрыстыян показали, и вел(ь)ми кмѸ было гневно, штоса так над хрыстыяны стало, такок окрѸтеньство, и выдаст Вил(ь)неньцов на смерт паты сот головами за то, абы их скарано тым же штобы вже через то немел жаден протыв хрыстыянства никоторон прыкросты чыниты, и тын сѸт караны розмантыми мѸками.

|| И потом Петр Гаштолт привел иншых мнихов Францишкан, и несмел вжо на том местцы кляштора им бѸдоваты где первых покажено, и чынил им кляштор на том местцы, где был соби дом збѸдовал на пескох над винкром где тепер кляштор матки Бозскои стоит, и од тых часов стал першы кляштор Хрыстыянски Римского законѸ оу Вил(ь)ни мнишы матки Бозскон.

И было сынов оу великаго князя Ол(ь)гкрда дванадцат, и то сѸт сынове кго з тою женою, што понал оу князя Витебского, по которон и Витебск взял. Мел шест сынов. Первы был Володымир которы мел оудел Кикв. Дрыги князь Иван Жедевид, которы мел Подол(ь)скю земаю. Третии князь Семен Лынгвенеи, оудел кго Мстыслав(ь). Четверты Винголт Андреи оудел кго ТрѸбческ. Паты Константын, оудел кго Чернигов а Чарторикск. Шосты Федор СангѸшко, оудел кго Любомл(ь).

По смерты великок княгини Анны понал князь велики Ол(ь)гкрд дочкѸ князя великого Тверского ОльевнѸ, княжнѸ ОулианѸ, и мел сней шест сынов. Старшы Ягкило Владыслав; дрыги Скиргайло; третии Швитрыганло; четверты КорвѸт; паты князь Дмитриеи Корецки; шесты князь Василен. Оу брата же великаго князя Ол(ь)гкрда, в КестѸтѸ, которы был на ТроцеѸ || и на земли Жомонтскои, сынов было шест. Первы Витолт, а коли РѸсином остал, дали были има кмѸ Юри и колиса охрестыл в Ладцкю вирѸ тогда има кмѸ дано Александер. Дрыги князь брат кго Андреи горбаты, што княжыл на ПолоцкѸ; третии Зыгмонт; четверты Патрыкен; паты Товтывил; шосты Вондат; тык оу молодосты сво-

iey, wsi try bez udełow swoich pomerli. A meży wsich synow swoich, lubili kniaź weliki Olgierd syna swoieho Jagoyła, a kniaź weliki Kestutey, syna swoieho Witolta, y narekli pry swoich żywotech: szto im byty na ich mestcoch na welikich kniastwach.

Kniaź że Jagieło, y kniaź Witolt, u welikich družbach byli pry otcach swoich. A zatym kniaź weliki Olgierd umrt ~~жартос~~ hod. Kniaź weliki Kestutey pamiataiuczy na prawdu, y na lubow brata swoieho, y na odynoctwo, ktoroie snim do żywota ieho meł, y pocznet derżaty kniażem welikim na Wilni syna ieho kniazia welikoho Jagoyła, y imet pryjeżdżaty ko starym radam, kak y ko bratu starszomu pryjeżdżał. Nechto pan był chołop u welikoho kniazia Olgierda, parobok newolny, zwali ieho Woydyłom, perwije był pekar, potom ustawił ieho postelu słaty, y wodu dawaty sobe pity; a potym y welmi polubiłsia iemu, y dał był iemu Lidu derżaty, y poweł był ieho u dobroje. Potom po żywote welikoho kniazia Olgierda || dwie lete y bolsze minuwszy, kniaź weliki Jagoyło, powede Woydyła welmi u wysokich, y dast za neho sestru swoju rodnuuu kniahiniu Marju, szto była za kniazem Dawidom. Kniaziiu welikomu Keystutiu welmi welikuiiu nelubow i żałost wczynił, o tuiiu bratanku jeho, a jeho sestru szto za chołopa dał; y był tot Woydyło, welikoie mocy, u welikoho kniazia Jagoyła, poczał s Nemcy sobe seymy czynity y zapisowatysia hramotami, protywu welikoho kniazia Kestutia.

Nechto był pan Ostrodski kuntor, zwali ieho Liebestyn, tot był kmotr welikomu kniaziiu Kestutiu, krestył kniahiniu Januszowuiiu doczku ieho, tot powedał welikomu kniaziiu Kestutiu. ty toho newedaiesz kak kniaź weliki Jagoyło, posyłaet k nam czasto Woydyła, y wże zapisałsia s nami, kakby tebe zsadyty z twoich mest, a iemusia dostało, y so sestroiu welikoho kniazia Jagoyła, szto za Woydyłom.

Kniaź weliki Kestutey uwedał, szto kniaź weliki Witolt horazd żywet z kniazem welikim Jagoyłom. Pocznet żałowatysia welikomu kniaziiu Witoltu, synu swojemu, ty snim horazd żywiesz, a on zapisałsia s Nemcy na nas, y kniaź weliki Witolt otcu swoiemu rek, newer tomu, nenadeiusia, aby to tak było, zaniuż somnoiu horazd żywet, jawiłby mne. Potym uczyniłsia welikoie znameniiie. Kniaź weliki Jagoyło, dał był Połtesk bratu swoiemu Skirgayłu, y oni || ieho niepryniali, y kniaź weliki Jagoyło, poszlet rat' swoiu Litowskuuiu y Ruskuiiu, y z bratom swoim welikim kniazem Skirgayłom ko Połocku, y ostupili horod, y kniaź weliki Kestutij, opiat naczniet żałowatysia synu swojemu welikomu kniaziiu Witoltu płaczuczy na kniazia Jagoyła. On nayperwey żałost' mi

ки, вси тры без оуделов своих померли. А межы всих сынов своих, любили князь велики Ол(ь)гкрд сына свокго ІАгоила, а князь велики Кестѣтен, сына свокго Витолта, и нарекли пры своих животеѣх: што им быты на их местцох на великих княствах.

Князь же ІАгло, и князь Витолт, оѣ великих дрѣжбах были пры отцах своих. А затым князь велики Ол(ь)гкрд оѣмрет 14703 год. Князь велики Кестѣтен паматаючы на правдѣ, и на любов брата свокго, и на одыноцтво, которок сним до живота кго мел, и почнет держаты князем великим на Вил(ь)ни сына кго князя великого ІАгоила, и имет прыкжджаты ко старым радам, как и ко братѣ старшомѣ прыкжджал. Нехто пан был холоп оѣ великого князя Ол(ь)гкрда, паробок невол(ь)ны, звали кго Вондылом, первик был пекар, потом оѣставил кго постелю слаты, и водѣ даваты себе питы; а потым и вел(ь)ми полюбилса кмѣ, и дал был кмѣ Лидѣ держаты, и повел был кго оѣ доброк. Потом по животе великого князя Ол(ь)гкрда || две лете и бол(ь)ше минѣвшы, князь велики ІАгоило, поведе Вондыла вел(ь)ми оѣ высоких, и даст за него сестрѣ свою роднѣю княгиню Марью, што была за князем Давидом. Князю великомѣ Кеистѣтию вел(ь)ми великѣю нелюбов и жалост вчынил, о тѣю братанкѣ кго, а кго сестрѣ што за холопа дал; и был тот Вондыло, великок моцы, оѣ великого князя ІАгоила, почал с Немцы себе сеимы чыниты и записоватыса грамотами, протывѣ великого князя Кестѣтия.

Нехто был пан Остродски кѣнтор, звали кго Лквестын, тот был кмотр великомѣ князю Кестѣтию, крестыл княгиню ІАнѣшовѣю дочкѣ кго, тот поведал великомѣ князю Кестѣтию. ты того неведакш как князь велики ІАгоило, посылает к нам часто Вондыла, и вже записалса с нами, какбы тебе зсадыты з твоих мест, а кмѣса достало, и со сестрою великого князя ІАгоила, што за Вондылом.

Князь велики Кестѣтен оѣведал, што князь велики Витолт горазд живет з князем великим ІАгоилом. Почнет жаловатыса великомѣ князю Витолтѣ, сынѣ свокмѣ, ты сним горазд живеш, а он записалса с Немцы на нас, и князь велики Витолт отцѣ свокмѣ рек, невер томѣ, надеюса, абы то так было, занюж сомною горазд живет, авилбы мнѣ. Потым оѣчынилоса великок знаменик. Князь велики ІАгоило, дал был Полтеск братѣ свокмѣ Скирганѣ, и они || кго нкпрынали, и князь велики ІАгоило, пошлет рать свою Литовскѣю и Рѣскѣю, и з братом своим великим князем Скирганом ко Полоцкѣ, и остѣпили город, и князь велики Кестѣтии, опат начнет жаловатыса сынѣ свокмѣ великомѣ князю Витолтѣ плачѣчы на князя ІАгоила. Он наипервен жалость ми

welikuii wczynił, za chołopa moiū bratanku, a swoiū sestrū dał, a teper z Nemec horazd wedaiū, szto z nim zapisalisia na nas, a se wże treteie snim wojuiem z Nemcy, y oni snimi Połocka dobywaiut, pod synom moim, a pod twoim bratom pod kniażem Andrejem Horbatym; to wżo druhoia znaymia namsia nepryjażni jeho okazało, wże to sprawiedliwe proiawiłosia, iż oni s Nemcy stali na nas za odno, y kniaź weliki Witolt odpowedył otcu swojemu welikomū kniaziiu Keystutiū, ieszcze tomu neweru horazd. A rekszy to weliki kniaź Witolt sam poiechał ko Horodnu i Dorohiczynu. Kniaź że weliki Kestutey sobrawszysia z mociu swojeiu y wżenet w horod Wilnu, y poymaiet welikoho kniazia Jagoyła z bratyieiu y z materju, y hramoty tyie naydet, szto z Nemcy zapisałsia; y k synu swoiemu welikomū kniaziiu Witowtu hońca poszlet ko Dorohiczynu, powedaiuczy szto takija deła stalisia, y honec toy naydet kniazia welikoho Witowta w Horodne, a on wże do Horodna pryiechał z Dorohiczyna; || a kniaź weliki Witolt za odyn den pryżenet z Horodna ko otcu swojemu welikomū kniaziiu Kestutiū. Onże ko welikomū kniaziiu synu swojemu Witowtu rek: ty mne ne werył, a se tyie hramoty szto zapisalisia byli na nas, no Bohi nas osterehli, yno ja kniaziiu welikomū Jagoyłu niczoho newczynił, neruszył jesmy ni skarbu jeho ani stad, a sami w mene w niażstwe chodiut, tolko za małojū storozoiū. A otcyznu ieho Witebsk, y Krewu y wsi mesta ieho, szto otec ieho derżał, to wse jemu daiū, y ne w wozsto ich newstupaiusia, a to wczynił jeśmy sterehuczy swojei hołowy, słyszaczy, szto na mene lichy myslat. Y kniaź weliki Jagoyło, welmi uradowałsia welikoho kniazia Witowtowu pryieźdu, i prawdu dali z Jagoyłom weliki kniaź swojemu otcu, welikomū kniaziiu Kestutiū, szto nikoli protywku ieho ne stojati, a zawżdy w jeho woli byty so wsimi. Y kniaź weliki Kestutey odpustył ieho z materju, y z bratieju y z skarboim sowsim. Y kniaź weliki Jagoyło poyde ko Krewu. a kniaź weliki Witolt prowodył jeho ko Krewu. Y kniaź welikij Jagoyło poyde so Krewa k Witebsku, a kniaź weliki Kestutey, kak sedszy u Wilni, poszlet dwa czełowieki k Połocku, odnoho wo woysko, a druhoiho w horod, y Połoczane wozradowalisia, y kliknuli ratij y ludy ratnyja odstupilili, od Skirgayła, y poszli ko Wilni, k welikomū kniaziiu Kestutiū; a kniaź Skirgayło poszoł w Nemcy w Liflanty z małymi || słuhami. Kniaź że weliki Kestutey poyde, k Sewerskomu Nowuhorodku na kniazia Korbuta. A swojeho syna kniazia welikoho Witowta ostawił w Litwe, yduczcy k Nowuhorodku, y weleł da obesiat Woydyła. A kniaziiu welikomū Jagoyłu poytyż było s nim.

To tak weliki kniaź Jagoyło prawdu swojū zabył, na borzde tam neszoł, a namowił mestyczy Wilenskiej, Haniulewu czad, y zaseli Wilno. A kniaź weliki Jagoyło z Witebska zo wsim wyskom prybieżał ko Wilni, y kniaź weliki Witowt poszlet k Sewerskomu Nowuhorodku, ko ot-

великѹю вчинил, за холопа мою братанкѹ, а свою сестрѹ дал, а тепер з Немец гораздо ведаю, што з ним записалиса на нас, а се вже третек сним воюем з Немцы, и они сними Полоцка добывають, под сыном моим, а под твоим братом под князем Андреем Горбатым; то вже дрѹгога знайма намса непрязни кго оказало, вже то справядливе проавилоса, иж они с Немцы стали на нас за одно, и князь велики Витолт отповедал отцѹ свокмѹ великомѹ князю Кестѹтѹю, кще томѹ неверѹ гораздо. А рекшы то велики князь Витолт сам покѹал ко Городнѹ и Дорогичынѹ. Князь же велики Кестѹтѹи собравшыса з моцию своєю и вженет в город Вил(ь)нѹ, и поймакт великого князя Йагоила з братькѹю и з матерью, и грамоты тѹк наидет, што з Немцы записалса; и к сынѹ свокмѹ великомѹ князю Витовтѹ гонца пошлет ко Дорогичынѹ, поведаючи што такия дела сталиса, и гонец той наидет князя великого Витовта в Городне, а он вже до Городна прыкѹал з Дорогичына; || а князь велики Витолт за один день прыженет з Городна ко отцѹ свокмѹ великомѹ князю Кестѹтѹю. Онже ко великомѹ князю сынѹ свокмѹ Витовтѹ рек: ты мне не веры, а се тѹк грамоты што записалиса были на нас, но Боги нас остерегли, ино га князю великомѹ Йагоилѹ ничого невчинил, нерѹшыа ксмы ни скареѹ кго ани стад, а сами в мене в нажстве ходют, тол(ь)ко за малою сторожою. А отчизнѹ кго Витебск, и Крево и вси места кго, што отец кго держал, то все кмѹ даю, и не в вошто их невстѹпаюса, а то вчинил ксмы стерегѹчы своки головы, слышачы, што на мене лиѹо мыслат. И князь велики Йагоило, вел(ь)ми оѹрадовалса великого князя Витовтовѹ прыкѹадѹ, и правдѹ дали з Йагоилом велики князь свокмѹ отцѹ, великомѹ князю Кестѹтѹю, што николи протѹвкѹ кго не стоати, а завжды в кго воли быты со всими. И князь велики Кестѹтѹи одпѹстыа кго з матерью, и з братиею и з скарбом совсим. И князь велики Йагоило поиде ко Кревѹ, а князь велики Витолт проводыа кго ко Кревѹ. И князь велики Йагоило поиде со Крева к Витебскѹ, а князь велики Кестѹтѹи, как седшы оѹ Вил(ь)ни, пошлет два человекки к Полоцкѹ, одного во войско, а дрѹгога в город, и Полочане возрадовалиса, и кликнули ратни и люды ратныа одстѹпили, од Скиргайла, и пошли ко Вил(ь)ни, к великомѹ князю Кестѹтѹю; а князь Скиргайло пошол в Немцы в Лифланты з малыми || слѹгами. Князь же велики Кестѹтѹи поиде, к Северскомѹ Новгородкѹ на князя Корѹта. А свокго сына князя великого Витовта оставил в Литве, идѹчы к Новгородкѹ, и велел да обесат Вондыла. А князю великомѹ Йагоилѹ понтыж было с ним.

То так велики князь Йагоило правдѹ свою забыа, на борзде там нешол, а намовил местычы Виленскии, Ганюлевѹ чад, и засели Вил(ь)но. А князь велики Йагоило з Витебска зо всим войском прыекѹал ко Вил(ь)ни, и князь велики Витовт пошлет к Северскомѹ Новгородкѹ, ко от-

cu swojemu wielikomu kniaziu Keystutiu. A Nemcy y Prusowe usłyszawszy to, y marszałok Pruski poyde na pomocz z woyskom ko wielikomu kniaziu Jagoyłu, welmi w borzem, a kak to usłyszał wieliki kniaź Witowt, iż s Prus Nemcy, k Wilni y k Trokom tiahnut, a kniaź wieliki Jagieyło, z Wilni k Trokomże idet ratiu snimatysia s Nemcy, y on z Trokow, poyde ko Horodnu z materju a kak prystupili k Trokom, y Troki wielikomu kniaziu Jagoyłu dautsia, y kniaź wielikij Kestutey pryiede ko Horodnu k synu swojemu, y żonu swoju poszlet ko Berestiu, nadeiasia na kniazia Janusza Mazoweckaho ziatia swojeho, a sam poyde w Żemoyt, a syna swoieho wielikoho kniazia Witowta, ostawit w Horodne. Kniaź że Janusz ziat' ieho, zabyw dobra i pryiaźni tystia swojeho, y teszczu swojeie, y ruszyt y poydet ratiu ko Dorohiczynu. Dorohiczyn wzemszy osadył, Suraż zwoiuiet, Kamenec zwoiuiet, y ostupit Berestey, || y teszczu swoju w Berestiu, y Berestia nedobyl poyde procz, osadyw tyie horody, Dorohiczyn, Melnik

A kniaź wieliki Kestutey, sobraw swoiu Żomoyckuiu zemlu, y wsi woyska y poyde k rece k Willii, a kniaź wieliki Witowt sobraw swoiu rat' so swoieie otczynny poyde z Horodna protywu otca swoieho, y soymutsia na Welli dwie mili, y tut perewezutsia z woyskom y poydut k Trokom, y przysedsze ostupiat Troki, y posłyszit Kestutey, szto kniaź wieliki Jagoyło z Wilni iedet ratiu, a snim pomocz Pruskaia y Nemeckaja ino perwoie Nemcy oboim nepryiateli byli, kniaziu wielikomu Kestutiu, y kniaziu wielikomu Jagoyłu. Perwoje Liflantskaia rat' kniaziu Skirgayłu k Połocku na pomocz, a potom z marszałkom Pruskoie woysko ko Trokom prychodyło, a to wżo tretteje Liflanskaia rat' snimże prychodyła, to wże znaki tyie wyszli, szto snimi za odno stali, protyw wielikoho kniazia Kestutia, y koli wżo przysli na boy, kniaź wielikij Kestutey so synom swoim kniażem Witowtom, protyw wielikoho kniazia Jagoyła, y ieszcze ne snemszysia połkom, kakby za try, abo za czotyry strylenia, prybehut Kniazia y Bojare, od wielikoho kniazia Jagoyła, ko kniazia wielikoho Kestutiewu woysku, pocznut pytaty wielikoho kniazia Witowta, szto bychmo pohoworyli snim; pocznut howoryty wielikomu kniaziu Witowtu. Kniaź wieliki Jagoyło, posłał nas k tobi, szto by iesi ujednał nas so otcem swoim, abychmo derżali swoje, a wy swoje, a boiu by meży nas nebyło, a krowoprolityja by ne wczyniłosia. || Ty by pryiechał ko bratu swojemu wielikomu kniaziu Jagoyłu, a my na tom prawdu dajem, szto tebe czysto otiechaty w rat' swoiu, aczey by meży was dobry konec był, kniaź wieliki Witowt rek: prawdu u was beru, a nechayby takoże kniaź Skirgayło pryiechał k nam, y prawdu dał, y ia poiedu. Y oni posłali ko kniaziu Skirgayłu, y kniaź Skirgayło takoże prawdu dał, wielikomu kniaziu Witowtu, kak y oni, y kniaź wieliki Witowt poiechał ko wielikomu kniaziu Jagoyłu k jeho woysku, a połki stoiat s

цѹ свокмѹ великомѹ князю Кестѹтѹю. А Немцы и Прѹсове оуслышавшы то, и маршалок Прѹски поиде на помоч з вонском ко великомѹ князю Іаґонлѹ, вел(ь)ми в борзем, а как то оуслышал велики князь Витовт, иж с Прѹс Немцы, к Вил(ь)ни и к Троком таґнѹт, а князь велики Іаґкило, з Вил(ь)ни к Трокомже идет ратию сниматыса с Немцы, и он з Троков, поиде ко Городнѹ з матерью а как прыстѹпили к Троком, и Троки великомѹ князю Іаґонлѹ дадѹтса, и князь великии Кестѹтѹи прыкде ко Городнѹ к сынѹ свокмѹ, и жонѹ свою пошлет ко Берестю, надегаса на князя Іанѹша Мазовецкаго зятѹ свокго, а сам поиде в Жемонт, а сына свокго великого князя Витовта, оставит в Городне. Князь же Іанѹш зятѹ кго, забыв добра и прыпазыни тыстѹ свокго, и тещы свокѹ, и рѹшыт и поидет ратию ко Дорогичынѹ. Дорогичын вземшы осады, Сѹраж звоюкт, Каменец звоюкт, и остѹпит Берестен, || и тещѹ свою в Берестю, и Берестѹя недобыл поиде проч, осадыв тык города, Дорогичын, Мел(ь)ник

А князь велики Кестѹтѹи, собрав свою Жомонцкѹю землю, и вси вонска и поиде к реце к Вилли, а князь велики Витовт собрав свою рать со свокк отчыны поиде з Городна протывѹ отца свокго, и сонмѹтса на Велии две мили, и тѹт перевезѹтса з вонском и поидѹт к Троком, и прышедше остѹпат Троки, и посышыт Кестѹтѹи, што князь велики Іаґонло з Вил(ь)ни кдет ратию, а сним помоч Прѹскаѹ и Немецкаѹ ино первок Немцы обом непрыматели были, князю великомѹ Кестѹтѹю, и князю великомѹ Іаґонлѹ. Первок Лифлантскаѹ рать князю Скиргалѹ к Полоцкѹ на помоч, а потом з маршалком Прѹскоѹ вонско ко Троком прыходило, а то вжо третек Лифланскаѹ рать снимже прыходило, то вже знаки тык вышли, што снимн за одно стали, протыв великого князя Кестѹтѹи, и коли вжо прышли на бои, князь великии Кестѹтѹи со сыном своим князем Витовтом, протыв великого князя Іаґонла, и кце не снемшыса полком, какбы за тры, або за чотыры стрыленѹ, прывегѹт Князи и Ботаре, од великого князя Іаґонла, ко князя великого Кестѹтѹкѹ вонскѹ, почнѹт пыгаты великого князя Витовта, штобыхмо поговорыли сним; почнѹт говорыты великомѹ князю Витовтѹ. Князь велики Іаґонло, послал нас к тоби, штовы кси оуќднал нас со отцем своим, абыхмо держали свок, а вы свок, а бою бы межы нас небыло, а кровопролитыѹ бы не вчынилося. || Ты бы прыкхал ко братѹ свокмѹ великомѹ князю Іаґонлѹ, а мы на том правдѹ даѹм, што тебе чысто откхаты в рать свою, ачен бы межы вас добры конец был, князь велики Витовт рек: правдѹ оу вас берѹ, а неханы такоже князь Скирганло прыкхал к нам, и правдѹ дал, и та покѹдѹ. И они послали ко князю Скирганлѹ, и князь Скирганло такоже правдѹ дал, великомѹ князю Витовтѹ, как и они, и князь велики Витовт покхал ко великомѹ князю Іаґонлѹ к кго вонскѹ, а полки стоѹт с

obu stron meży soboiu niczoho nepoczynaiuczy, y kniaź weliki Jagoyło pocznety prosity Witolda szto by iesi meży nas uiednał, a krowoprolityjaby nebyło. Y kniaź weliki Wilolt prawdu wziął u welikoho kniazia Jagoyła, za otca swojeho, szto otcu ieho kniazium welikomu Kestutiu sjechawsia opiat czysto raziechatysia, y ieszcze rek weliki kniaź Witowt kniazium welikomu Jagoyłu; ieszcze brate poszli Skirgayła, szto by on pryiechał, y dalibychmo otcu swojemu prawdu, iżby iemu prosto pryiechaty, y opiat otjechaty, a kniaźby Skirgayło od tebe dał prawdu, y kniaź weliki Witowt z kniażem welikim Skirgayłom, pryiedut ko otcu swojemu welikomu kniazium Kestutiu wo woysko, y prawdu otcu swojemu dał, ot welikoho kniazia Jagoyła, y kniaź weliki Skirgayło prawdu dał ot welikoho kniazia y od sebe, y kniaź weliki Witowt so otcem swoim welikim kniażem Kestutem, obadwa poiedut || wo woysko ko Jagoyłu, nadejasia na tyie prawdy. Kniaź weliki że Jagoyło perestupił tyie prawdy mowiaczy: poiedmo do Wilna, tam dokonczaiem, a w tom woysko niczoho nepoczynaiuczy roziechalisia, y kak k Wilni pryiechali, y kniaź weliki Jagoyło, diadiu swojeho kniazia welikoho Kestutia, okowawszy ko Krewu posłał, y wsadył u weżu, a kniazia welikoho Witowta, ostawił był ieszcze w Wilni, y tam w Krewie piatioie noczy kniazia welikoho Kestutia udawili komorniki kniazia welikoho Jagiełowy, na imia Proksza szto wodu iemu dawał; i byli inszyie, Moster brat, a Kuczuk a Lisica Żybentiy. Takow konec stałsia welikomu kniazium Kestutiu.

Po smerty pak welikoho kniazia Kestutia, poszlet kniaź weliki Jagoyło Witolta do Krewa y so żenoiu y welit ieho twerdo sterczy w komnate, pomszczaia Woydyła, szto był za neho sestru swoiu dał, dwuch weleł na kolech rozbity, odnoho Widymonta diadiu matki welikoho kniazia Witolta, szto derżał Uljanu, potom kak była za Moniwidom, y innych bojar mnoho postynał, pomszczaia Woydyła.

Kniaź welikiże Witolt, sedel u Krewie, a dwie żonki chożywali k nemu pokładywaty ieho so kniahineiu w komnate, da położywszy ich won wychożywali, a storoży około.

To pak welikaia kniahinia ieho, posłyszła ot ludey, mowiaczy meży soboiu: iesli kniaź weliki Witolt, budet pod nimi dołżey sedety, tak kak, y nad otcem ieho, budet, i doradyła || iemu tak, kak prydut żonki ich pokładaty, ynoby iemu odnoie żonki, wskłasty na sebe płatie, da wyity won, z druhoiu żonkoiu, a toy żonce zostatysia wneie. Y on podle onoi rady, naradyłsia u w odnoie żonki płatie, da z druhoiu wyszoł y spu-

обѣ сторон межы собою ничего непочынаючи, и князь велики Іа҃гоило почнеты проситы Витолда штобы кси межы нас о҃қднал, а кровопролитышабы небыло. И князь велики Витолт правдѣ взял о҃ великого князя Іа҃гоила, за отца свог҃го, што отцѣ к҃го князю великомѣ Кестѣтѣ сѣхавса опят чисто разкѣхатыса, и кще рек велики князь Витовт князю великомѣ Іа҃гоилѣ; кще братѣ пошли Скирганла, штобы он прыкѣхал, и далибыхмо отцѣ свог҃мѣ правдѣ, и жбы кмѣ просто прыкѣхаты, и опят откѣхаты, а князьбы Скирганло од тебе дал правдѣ, и князь велики Витовт з князем великим Скирганлом, прыкѣхт ко отцѣ свог҃мѣ великомѣ князю Кестѣтѣ во войско, и правдѣ отцѣ свог҃мѣ дал, от великого князя Іа҃гоила, и князь велики Скирганло правдѣ дал от великого князя и од себе, и князь велики Витовт со отцем своим великим князем Кестѣтем, обадва покѣхт || во войско ко Іа҃гоилѣ, надеяса на тык правды. Князь велики же Іа҃гоило перестѣпил тык правды мовѣачы: покѣмо до Вил(ь)на, там докончакм, а в том войско ничего непочынаючи розкѣхалиса, и как к Вил(ь)ни прыкѣхали, и князь велики Іа҃гоило, дядю свог҃го князя великого Кестѣтѣ, оковавшы ко Крѣвѣ послал, и всадыл о҃ вежѣ, а князя великого Витовта, оставил был кще в Вил(ь)ни, и там в Крѣвк платок нчы князя великого Кестѣтѣ о҃давили коморники князя великого Іа҃гкловы, на има Прокша што водѣ кмѣ давал; и были иншык, Мостер брат, а Кѣчѣк а Лисица Жывентян. Таков конец сталса великомѣ князю Кестѣтѣ.

По смерты пак великого князя Кестѣтѣ, пошлет князь велики Іа҃гоило Витолта до Крѣваж и со женою и велит к҃го твердо стеречи в комнате, помщата Вондыла, што был за него сестрѣ свою дал, двѣх велел на колех розенты, одного Видымонта дядю матки великого князя Витолта, што держал О҃ульманѣ, потом как была за Монивидом, и инных богар много постынал, помщата Вондыла.

Князь великиже Витолт, седел о҃ Крѣве, а две жонки хожывали к немѣ покладываты к҃го со княгиню в комнате, да положывшы их вон выхожывали, а сторожы около.

То пак великата княгиня к҃го, посышала от люден, мовѣачы межы собою: ксли князь велики Витолт, бѣдет под ними должен седегы, так как, и над отцем к҃го, бѣдет, и дорадыла || кмѣ так, как прыдѣхт жонки их покладаты, инобы кмѣ однок жонки, вскласты на себе платне, да вынты вон, з дрѣгою жонкою, а тон жонце зостатыса внек. И он подле онок рады, нарадылса о҃ в однок жонки платне, да з дрѣгою вышол и спѣ-

styłsia z horoda y wtecze k Nemcom do Prus, y buduczny iemu w Nemcoch u Maryini horode w MISTRA, pryiechali k nemu mnohije kniazi, y Bojare Litowskije; onże nacznet wojewaty, pomocyu Nemeckoju, Litowskuiiu zemlu, a kniaziiu welikomu Jagoyłu, buduczny z materju swojeju welikoju kniahineju Uljanoiu u Witebsku, a brat jeho kniaz Skirgayłu w Litwe u Trocech. A welikomu kniaziiu Jagoyłu y Skirgayłu, newozmożno staty protywu iemu zaneże bo w neho siła welikaia sobrafasia tohdy. Kniaz weliki Jagoyło perezwał ieho y z Nemeć, y dał iemu Łuczesk, i wsiu Wołyńskuiiu zemlu.

Y siediaczy Jagoyłu na wsem welikom kniastwe Litowskom, poczał waluku na Mazowszu y na Lachy, za to iż wziął był kniaz Mazowecki, z pomocyu Lackoiu Dorohiczyn y Melnik, y mnohokrot' chodył w zemlu Lackuiiu y szkody welikii czynił w zemli Lackoy y Mazoweckoy y Krowoprolityia wo chrystyianech zakonu Rymiskocho poczawszy od hranicy Litowskoie, aż do reki Wisły. Y pryde do reki Wisły protyw Zawijchwosta z welikimi woyski; y dumy wczynili kakby reku pereyty, y odyń Litwin zsiade z konia, y zawerty chwost sobie około ruki, y mowit tak, tut wode ne bywat, y wdarył konia y pereplywet reku z koniem w borze, y widiaczy woysko, na toho swojeho towarysza, y koždy tuiiu reku || z końmi swoimi tymże obyczaiem w borzie pereplyli wsi, y pereplywszy reku Wisłu, y przszy pod horod Zawichwost, y rek kniaz weliki Jagoyło; nenadobe nam toho horoda puzskami dobywaty, y zakazał wsemu woysku swojemu, aby koždy po kiju wziął y kinuł w horod, y koli woysko Litowskoie wziawszy po kiju, y kinuli na horod, y połon horod kijow nalitali, y żažhli uweś horod Zawichwost, y zżohszy Zawichwost, y poyde pod Opatow sożże, y innyi mnohiie mesta y seła wypalił, aż do samoie Wislicy, y paney y paneń mnoho w połon poweł, y nazad iduczny Jagoyłu, mimo swiaty kryż z woyskom, y nekotoryi z woyska zajechali do swiatoho Kryża na horu, meży kotorym woyskom, był odyń pan z rodu Dowoynowa, wziął derewo swiatoho Kryża, ktoroie było opravleno u srebro, y wziął toie derewo, ne dla ieho dostoynosti, ale dla srebra, y neszanuiuczy iemu toho derewa, y włożył w toboły meży inszymi prostymi reczmi, y połonił też tam dewku, pannu znakomituiiu, rodu wysokoho, ktoroia była herbu Habdanku, ktoroiuż pannu u welikoy pocztywosty chował. A kniaz Jagoyło zemlu Lackuiiu spustoszył, y połonu mnoho zabrał, y zołota y srebra, y kamienia dorohoho y newymownoho skarbu nabrawszy, y w całosty pryde do stolca swojeho do Wilni.

Y Wilnewcy podłuh obyczaiu staroho pohańskocho, podkaiut knia-

стылся з города и втече к Немцом до Прѣс, и бѣдѣчы кмѣ в Немцох оу Марыини городе в Мистра, прыкхали к немѣ многик князи, и Богаре Литовскик; онже начнет вокваты, помощью Немецкою, Литовскѣю землю, а князю великомѣ Іагоилѣ, бѣдѣчы з матерью своєю великою княгиней Оульбяною оу Витебскѣ, а брат кго князь Скирганло в Литве оу Троцеѣ. А великомѣ князю Іагоилѣ и Скирганлѣ, невозможно статы протывѣ кмѣ занеже бо в него сила великаа собраласа тогда. Князь велики Іагоило перезвал кго и з Немец, и дал кмѣ Лѣческ, и всю Вольинскѣю землю.

И скдѣачы Іагоилѣ на всем великом княстве Литовском, почал вал(ь)-кѣ на Мазовшѣ и на Лѣхы, за то иж взял был князь Мазовецки, з помощью Лѣцкою Дорогичын и Мел(ь)ник, и многократъ ходыл в землю Лѣцкѣю и шкоды великии чынил в земли Лѣцкон и Мазовецкон и Кровопролитыа во хрыстыанеѣх законѣ Рымского почавшы од границы Литовскок, аж до реки Вислы. И прыде до реки Вислы протыв Завихвоста з великими вонски; и дѣмы вчынили каквы рекѣ перенты, и одын Литвин зсаде з коня, и заверты хвост собк около рѣки, и мовит так, тѣт воде не биват, и вдарыт коня и переплывет рекѣ з конем в борзе, и видѣачы вонско, на того свокго товариша, и кожды тѣю рекѣ || з коньми своими тымже обычаем в борзк переплыли вси, и переплывши рекѣ Вислѣ, и прышли под город Завихвост, и рек князь велики Іагоило; ненадобе нам того города пѣшками добываты, и заказал всемѣ вонскѣ свокмѣ, абы кожды по кию взял и кинѣл в город, и коли вонско Литовскок взавшы по кию, и кинѣли на город, и полон город киѣв налители, и жажгли оувесѣ город Завихвост, и зжогшы Завихвост, и поиде под Опатов сожже, и инныи многик места и села выпалил, аж до самок Вислицы, и панен и панень много в полонѣ повел, и назад идѣчы Іагоилѣ, мимо сваты крыж з вонском, и некоторыи з вонска закхали до сватого Крыжа на горѣ, межы которым вонском, был одын пан з родѣ Довоннова, взял дерево сватого Крыжа, которок было оправлено оу серебро, и взял ток дерево, не для кго достоинства, але для сребра, и нешанѣючы кмѣ того дерева, и вложил в тоболы межы иншыми простыми речми, и полонил теж там девкѣ, паннѣ знакомитѣю, родѣ высокого, котората была гербѣ Габданкѣ, которѣюж паннѣ оу великои почтывосты ховал. А князь Іагоило землю Лѣцкѣю спѣстошыл, и полонѣ много забрал, и золота и серебра, и каменѣ дорогого и невымовного скаребѣ набравшы, и в цалосты прынде до стол(ь)ца свокго до Вил(ь)ни.

И Вил(ь)невцы подлѣг обычаю старого поганьского, подкают кня-

zia velikoho Jagoyła z żonami y z detmi pered mestom peśni poiuczy, y w dołoni biiuczy, chwału daiuczy velikomu kniaziiu, iż takioe zwyteżstwo zyskał y welikaia tiżba budet w ulicach ludey w meste Wileńskom. Y nekotory kolwek dotknułsia buduczy pohanin tych || toboł, hde było drewo swiatoho kryża, tot nahle wmer. Y dywiłsia kniaź weliki Jagoyło tomu, szto na onom potkaniu, tak ludey mnoho nahle pomerło, y pytałsia meży swoimi, szto by tomu za dyw był, y przyszedzy tot pan z Dowoynow, kotory wziął tot swiaty kryż, y stanet powedat tot dyw toy pannie z Habdanku kotoruii połonił, i ona powedyła, iż ia u wo sne widyła Anheła Bożoho, kotory mowił, iż tot hnew swoy Boh perezpuł na toie pohaństwo, dla toho iż derewo swiatoho kryża nepocztywe chowaiut, ktoroie maiut w sebe, y tot pan z Dowoynow, powedył tuii recz dewiczyiu velikomu kniaziiu Jagoyłu.

Y kniaź weliki Jagoyło, kazał tomu panu do sebe prynesty, tot kryż, w ktorom iest bożyie derewo, y tuii pannu szto wneho jest w połoneni. Y kniaź Jagoyło ohledawszy derewo swiatoho kryża, y tuii pannu z Habdanku, y dał toy swiaty kryż, toy pannie, y przykazał jeie panu tomu z Dowoynow aby wże ona była dobrowolna, y sam kniaź Jagoyło, tuii pannu darowawszy poczestne odpustył, y wkazał jeie, aby tot kryż poczestne otnesła, y postawiła na tom mestcy, hde perwey był, y panna taia widiaczy toho pana z Dowoynow, u ktoroho była połonena, tak stałoho, iż ieie poczestne w sebe derżał; y wczastnost iey velikuii czynił, y powedyła iemu iż ona odna doczka u otca swoieho iest, y prosila ieho aby sneju do otca iechał, y tam u otca buduczy, aby iey małżonkom został. || Y tot pan z Dowoynow, s toiu pannoiu iechał do otca ieie, y toie derewo swiatoho kryża, poczestne otnesli, y postawili w kostele swiatoho kryża. A potom tuii pannu za sebe wziął, y tohdyż iemu przydano k tomu Habdanku kryż, y dla toho nazwano tot herb Dubnia, y tutsia dokonało połonenie czerez Litwu swiatoho kryża w Polsce. Y wozwratymsia wospak.

Y potom połonieniu wczynił Jagoyło hranicu z Lachy po biełuiiu wodu, to jest po reku Wisłu. A w tot czas Lachy korola nemeli, iż korol ich weliki Kazimir umer, a zostawił po sobi doczku w mołodych letech korolewnu imenem Jadwihu, y Lachowe wziali byli sobe kniaza Pomorskoie, imenem Fredrycha, chotiaczy aby on tuii korolewnu za sebe wziął, koli let swoich dorostet y im panom został. A potom widiaczy ony, takioe okruleństwo, y skażenie zemli swoiey ot we-

за великого Іагола з жонами и з дѣтми перед местом пѣсьни поучы, и в долони биучы, хвалѣ даючы великомѣ князю, иж такок звытежество зыскал и великаѣ тижба бѣдет в оулицах людѣи в месте Виленском. И некоторы кол(ь)век доткнѣлса бѣдѣчы поганин тѣх || товол, гдѣ было древо свѣтого крыжа, тот наглѣ вмер. И дывилса князь велики Іаголо томѣ, што на оном потканю, так людѣи много наглѣ померло, и пыталса межы своими, штобы томѣ за дыв был, и прышедшы тот пан з Довоиннов, которы взал тот свѣаты крыж, и станѣт поведат тот дыв тои паннк з Габданкѣ которѣю полонил, и она поведыла, иж та оу во сне видыла Ангела Божого, которы мовил, иж тот гнев свои Бог перепѣстыл на ток поганьство, для того иж древо свѣтого крыжа непочтѣыве ховают, которок мают в себе, и тот пан з Довоиннов, поведыл тѣю реч девичью великомѣ князю Іаголаѣ.

И князь велики Іаголо, казал томѣ панѣ до себе прынесы, тот крыж, в котором кст божык древо, и тѣю паннѣ што внего кст в полонени. И князь Іаголо огледавшы древо свѣтого крыжа, и тѣю паннѣ з Габданкѣ, и дал тои свѣаты крыж, тои паннк, и прыказал кк панѣ томѣ з Довоиннов абы вже она была доверовол(ь)на, и сам князь Іаголо, тѣю паннѣ даровавшы почестне одпѣстыл, и вказал кк, абы тот крыж почестне отнесла, и поставила на том местцы, гдѣ первей был, и панна таѣ видѣачы того пана з Довоиннов, оу которого была полонена, так стало, иж кк почестне в себе держал; и вчастност кн великѣю чынил, и поведыла кмѣ иж она одна дочка оу отца свокго кст, и просила кго абы снею до отца кхал, и там оу отца бѣдѣчы, абы кн малжонком зостал. || И тот пан з Довоиннов, с тою панною кхал до отца кк, и ток древо свѣтого крыжа, почестне отнесли, и поставили в костеле свѣтого крыжа. А потом тѣю паннѣ за себе взал, и тогдыж кмѣ прыдано к томѣ Габданкѣ крыж, и для того названо тот герб Дѣвѣна, и тѣтса доконало полоненк через Литвѣ свѣтого крыжа в Пол(ь)щы. И возвратымса воспак.

И потом полоненю вчынил Іаголо границѣ з Лѣхы по бклѣю водѣ, то кст по рекѣ Вислѣ. А в тот час Лѣхы корола немели, иж корол их велики Казимир оумер, а зоставил по собѣ дочкѣ в молодых летѣх королевнѣ именем Іадвигѣ, и Лѣхове взали были себе княжа Поморскок, именем Фредрыха, хотѣачы абы он тѣю королевнѣ за себе взал, коли лет своих доростѣт и им паном зостал. А потом видѣачы оны, такок окрѣтеньство, и скаженк землѣи свои от ве-

likoho kniazia Jagoyła, y radyli otom kakby mohli zemlu swoiu ot Litwy wpokoity; bo siłami swoimi iemu sprotywił nikotorym obyczaiem nemohli. Y umyslili to, iż kniaź onoe Pomorskoie, wyhnali z zemli swoieie won, y wczynili seym w Petrykowe, y z toho seymu umyslili sobie, welikoho kniazia Jagoyła hospodarem na korolewstwo wziaty, tym obyczaiem, iestliby on choteł ochrystytsia u wiru Chrystyianskuiu Rymaskoho zakonu, y korolewnu ich Jadwihu za sebe wziaty, y z tym posłali do neho posłow swoich welikich, y kniaź weliki Jagoyło na to przyzwolił wedłuh ich woli, wiru ich łatyńskuiu pryniaty y korolewnu w nich poniaty.

|| Y wzemszy so soboiu stryiecznaho brata swoieho welikoho kniazia Witolta, y rożonoho brata swoieho kniazia Skirgayła, y kniazia Iwana Olgimontowicza Holszańskoho, y brataniczow swoich dwóch, kniazia Iwana Wołodymirowicza Belskoho, y brata ieho kniazia Andreja Wołodymirowicza Mohilewskoho; y z inszymi mnohimi kniaziami y pany Litowskimi, y iechał na koronacyiu do Krakowa, y arcybiskupowe y biskupy wsi, y wsia rada Ladcckaia stretyli z processyami welikoho kniazia Jagoyła, przed mestom Krakowskim, y tut ieho prywitali y pryniali, y prowadyli ieho poczestno z welikim weseliem na zamok do kosteła swiatoho Stanisława, y tam Jagoyło wszedszy wo cerkow, y pryniął wiru Rymaskuiu y ochrystytsia, y dali iemu imia Władysław, y potom ieho koronowali, y korolewnu Jedwihu iemu za małżonku dali, y tohdyż kniaź weliki Witolt ochrystytsia, y wiru Rymaskuiu priniął, y dali iemu imia Alexander, y inni panowe Litowskij mnohij chrystylisia kotoryi tam byli. A potom korol Jagoyło koli wże seł na korune, otpustył welikoho kniazia Witolta, y brata swoieho Skirgayła, wsich kniażey y panow czestowawszy, y dary mnohocennymi nadarywszy, y otpustył w Litwu.

Y po małym czasie sam pryiechał do Litwy, y założył koster w Wilni swiatoho Stanisława, y nadał jeha dorohimi reczmi cerkownymi, || y biskupstwo Wileńskoie fundował, y kanoniki nadał do toho kosteła, y wczynił perwym biskupom Wileńskim mnicha zakonu swiatoho Franciszka imenem Mateja, z klasztoru Wileńskoho matki bożskoie. Y k tomu fundował biskupstwo Łuckoie y Kijowskoie, y poczał rozmnożat wiru Rymaskuiu w Litowskom państwie. Y potom iechał do koruny, a gubernatorem zostawił, brata swoieho Skirgayła na Wilni, y na welikom kniastwie Litowskom. A kniaź weliki Witolt buduczy na Łucku, zmowił doczku swoju kniażnu Zofiu, za welikoho kniazia Wasilia Dmitrowicza Moskowskoho.

Y toież zimy buduczy korolu Jagoyłu w Krakowe z mnohimi pany Litowskimi; kniaź Andrey Połocki pryide z Nemcy z Liflant, y zo wseiu Łatyhołoiu na Litowskuiu zemlu, y powoiewali y pozhli mnoho mest y seł. Hradomże Litowskim niczoho nesotworysza, y paki wo swoia si

ликого князя Іагола, и радыли отом какбы могли землю свою от Литвы впокомты; бо силами своими кмѹ спротивит некоторым обычаем немогли. И оумыслили то, иж княжо онок Поморскою, выгнали з земли своикѹ вон, и вчынили сеим в Петрыкове, и з того сеимѹ оумыслили собѹ, великого князя Іагола господарем на королевство взаты, тым обычаем, кстлибы он хотел охрыстятсѹ оу вирѹ Хрыстыанскѹю Рымского законѹ, и королевнѹ их Іадвигѹ за себе взаты, и з тым послали до него послов своих великих, и князь велики Іаголо на то призволиа ведлѹг их воли, вирѹ их латыньскѹю прынаты и королевнѹ в них понаты.

|| И вземшы со собою стрыкчаго брата свокого великого князя Витолта, и рожоного брата свокого князя Скирганла, и князя Ивана Ол(ь)гимонтовича Гол(ь)шаньского, и братаничюв своих двѹх, князя Ивана Володымировича Бел(ь)ского, и брата кго князя Андреа Володымировича Могилевского; и з иншими многими князи и паны Литовскими, и кѹал на коронацѹю до Кракова, и арцыбискупове и бискупы вси, и вса рада Ладцкага стретыли з процес(с)ыями великого князя Іагола, перед местом Краковским, и тѹт кго привитали и прынали, и провадыли кго почестно з великим веселнем на замок до костела свѹтого Станислава, и там Іаголо вшедшы во церков, и прынал вирѹ Рымскѹю и охрестылсѹ, и дали кмѹ има Владыслав, и потом кго короновали, и королевнѹ Іудвигѹ кмѹ за малжонкѹ дали, и тогдыж князь велики Витолт охрыстылсѹ, и вирѹ Рымскѹю прынал, и дали кмѹ има Александер, и иннии панове Литовскии многии хрыстылисѹ которыи там были. А потом корол(ь) Іаголо коли вже сел на корѹне, отпѹстыл великого князя Витолта, и брата свокого Скирганла, всих князен и панов честовавшы, и дары многоценными надарывшы, и отпѹстыл в Литвѹ.

И по малом часѹ сам прыкѹал до Литвы, и заложыл костел в Вил(ь)ни свѹтого Станислава, и надал кго дорогими речми церковными, || и бискупство Виленскою фѹндоваал, и каноники надал до того костела, и вчынил первым бискупом Виленским мниѹа законѹ свѹтого Францишка именем Матѹея, з кляшторѹ Виленского матки божскою. И к томѹ фѹндоваал бискупство Лѹцкою и Киювскою, и почал розмножат вирѹ Рымскѹю в Литовском паньстве. И потом кѹал до корѹны, а гѹбернаторем зоставил, брата свокого Скирганла на Вил(ь)ни, и на великом княстве Литовском. А князь велики Витолт бѹдѹчы на Лѹцкѹ, змовил дочкѹ свою княжнѹ Зофю, за великого князя Василя Дмитровича Московского.

И тож зимы бѹдѹчы королю Іаголу в Кракове з многими паны Литовскими; князь Андреа Полоцки прынде з Немцы з Лифлант, и зо всею Латыголю на Литовскѹю землю, и повокивали и пожгли много мест и сел. Градомже Литовским ничего несотворыша, и паки во своя си

wozwratszasia. Toieże zimy kniaź Swiatosław Smoleński, sowit sotworyli so kniażem Andrejem Połockim, on w Litwu, a kniaź Swiatosław k Orszy, y mnoho zła chrystyanom sotworyli, neczełowiczeskij ni chrestyanskij czynili, muczyli chrystyan, zbiraiuczy zapierali u izbach y zażyhali, a innych imaiuczy, y oczepy choromy welikiie podnimaiuczy, plennych pod steny hławami kłali y zażyhali, a innych rozmaitych muk nechrestyjanskich, dla welikoho strachu nepisachom; || Jako ni Antyoch Assyryjski, ni Julian zakonoprestupny takich muk nad ludmi neczynił, y powoiewawszy y popleniwszy, horodomże niczoho neuczyniwszy, wozwratszasia wo swoia si.

Toieże zimy u weliki post, naczał Swetosław dumaty so Smoleńskimi bojary, na chrystyiańskoie krowoprolityie, y poyde ko horodu Mstysławlu y stawszy u horodu Mstysławla, naczał dobywaty, y poroki bity horod, a w zemlu Mstysławskuiu woju swoiu pustyl, y mnohoie krowoprolityie chrystianskoie wczynił. Kniaź że weliki Skirgayło, y kniaź weliki Witolt pryiechali z Lachow od brata swoiego korola Jagoyła, y słyszaczy iż kniaź Swiatosław Smoleński perwo był pod Witebskom, a potom k Orszy chodył, a teper pod Mstysławlem horod porohi bjet. Y sożaliwsia kniaź weliki Skirgayło, poydet z bratyieiu swojeiu, welikim kniażem Witoltom y z Konstantynom, y z Korbutom, y z Lyngwenem, y pomenusza słowo bożyie, iże recze. **ВНЮЖЕ МЪСРІ МЪСРІТЕ**, otmiritsia im; i rekosza, my nikotoroho iemu zła ne sotworyli, a on z nami w dokonczanii buduczy, y perestupił krestnoie cyłowanije, i dokonczanije; naszu zemlu wojuiet, y krow chrystyanskuiiu proliwaiet, my idem na neho, y nadeiuczysia na boha y na chrestyanskuiu siłu, y pryjdosza ko horodu Mstysławlu, a kniaziiu Sweclawu stojawszu u horoda, || y biwszy poroki hrad Mstysławl, na tretety nedeli w piatnicu, usłyszał szto idet na neho kniaź weliki Skirgayło z bratyieiu, onże sopołczył woj swoi y poyde protyw im, y jako sostupiszasia połcy. Bohże po proroka Dawyda słowu sotwory, iże recze: obratysia boleżń ieho, i na hławu jeho i na werch ieho neprawda ieho snidet: y paki, rowy zry y skopa, wpadesia w jamu, iuże sotwory. Y pomoże boh welikomu kniaziiu Skirgayłu y welikomu kniaziiu Witoltu; a kniaź Swetosławl nacza biehaty so swoimi kniazii y bojary Smoleńskimi, y so wsim woyskom swoim. Bożyiemże czudotworenijem y siłoiu, tut nemałoie czudo wczyniłosia, y zbito byst woj mnohoie množestwo kniażey y bojarja, no y samoho kniazia Swetosława wbili, synaże ieho kniazia Jurja, kniaź weliki Skirgayła isceli ot ran, y prywede ieho ko horodu Smoleńsku, ko matery ieho welikoy kniahini Swetosławli, y posady ieho na welikom kniażenii Smoleńskom, zaniuże była

возвратышася. Токже зимы князь Сватослав Смоленски, совет сотворили со князем Андреем Полоцким, он в Литву, а князь Сватослав к Оршы, и много зла христианом сотворили, нечеловическии ни христианскии чинили, мучили христиан, збираючи закралли оу избах и зажыгали, а инных имаючи, и очепы хоромы великии поднимаючи, пленных под стены главами клали и зажымали, а инных розмантых мѣк нехристианских, для великого страха неписахом; || Тако ни Антыох Ас(с)ырыински, ни Юлиан законопрестѣпны таких мѣк над людьми нечинил, и повоквавшы и попленившы, городомже ничего неучинившы, возвратышася во своя си.

Токже зимы оу великии пост, начал Светослав дѣматы со Смоленскиими бояры, на христианскою кровопролитык, и поиде ко городу Мстыславию и ставшы оу городу Мстыславию, начал добываты, и пороки биты город, а в землю Мстыславскую воию свою пѣстыл, и многок кровопролитык христианскою чинил. Князь же великии Скирганло, и князь великии Витолт прыкхали з Лахов од брата своего короля Ягона, и слышачы иже князь Сватослав Смоленски перво был под Витевском, а потом к Оршы ходыл, а тепер под Мстыславлем город пороги бьет. И сожалився князь великии Скирганло, поидет з братыкою своею, великим князем Витолтом и з Константыном, и з Коревтом, и з Лынгвенем, и поменуша слово божык, иже рече. внюже мѣрѣ мѣрите, отмирится им; и рекоша, мы некоторого кмѣ зла не сотворили, а он з нами в докончании бѣдѣ, и перестѣпил крестнок цылованик, и докончаник; нашѣ землю воюет, и кров христианскую проливает, мы идем на него, и надеючыся на бога и на христианскую силѣ, и прыидоша ко городу Мстыславию, а князю Свецлавѣ стоавшѣ оу города, || и бившы пороки град Мстыслав(ь), на третей недели в патницѣ, оуслышал што идет на него князь великии Скирганло з братыкою, онже сополчыл вон свои и поиде протыч им, и тако состѣпишася полцы. Богже по пророка Давыда словѣ сотворы, кже рече: обратится болезнь кго, и на главѣ кго и на верх кго неправда кго снидет: и паки, ровы зры и скопа, впадеса в ямѣ, юже сотворы. И поможе бог великомѣ князю Скирганлѣ и великомѣ князю Витолтѣ; а князь Светослав(ь) нача бкраты со своими князи и бояры Смоленскими, и со всем войском своим. Божыкже чѣдотвореник и силою, тѣт немалок чѣдо чынилося, и збито быст вон многок множество князей и боярыя, но и самого князя Светослава венил, сынаже кго князя Юрья, князь великии Скирганло исцели от ран, и приведе кго ко городу Смоленскѣ, ко матери кго великой княгини Светослави, и посады кго на великом княжении Смоленском, занюже была

za kniażem Jurjem doczka starszoie sestry Skirgayłowy, y odszedszy od horoda Smoleńska, kniaź weliki Skirgayło, poyde wo swoiu zemlu Litowskuiiu, y naczał kniażyty wo Trocech, a k Wilni przysłał korol Jagoyło starostu swoieho Ladckoho; a kniaziiu welikomu Witoltu, tohdy derżaczy Łuczesk, y wsiu Wołyńskuiiu zemlu, a w Litowskoy zemli otczyznu swoiu, y było iemu nužno y welmi bidno || widety to, czoho peredtym nebywało w Litowskoy zemli, storonnym władeiuczy, welikim kniażenem Litowskim. Tohdy wczynił rady z mnohimi kniażi, y pany Litowskimi, tohda bo Skirgayło otiechawszy ko Połocku, a kniaź weliki Witolt pryde ko Wilni, chotiaczy zasesty, a kniahinia welikaia ieho Anna była tohda w Horodne, Wilnewcy że tohda ne podalisia iemu, zaneże byli dali prawdu, korolu Jagoyłu i Skirgayłu; onże tohda ne wzemszy Wilni, y poyde ko Mistru, so swoieiu kniahineju, y so wsimi kniazi, y mnohimi bojary swoimi, y ot toli poczał woiewaty Litowskuiiu zemlu, z Nemeckoju pomoczyiu, y wžo wziął był połowinu Litowskoy zemli, po reku po Wellu, y Połtesk horod dałsia jemu. Y wbaczyli korol Jagoyło, y kniaź weliki Skirgayło, iako wże im newozmożno uderżaty Litowskoie zemli pered welikim kniażem Witoltom. Witolt bo snemszysia z Nemeckimi siłami, y poyde k Wilni, i stretet ieho kniaź Skirgayło z bratom swoim Wingontom, i z Litowskimi woj na rece Welli, u Horodna na meste narycaiemom Weyszyszki, y sostupiwszysia połkom. Y pomoże Boh welikomu kniaziiu Witoltu, y poraził na hołowu woysko Litowskoie, a inszyi rozbehłisia, y pobito ich welikoie mnożestwo; a innych kniażey y Bojar, żywych poymali mnoho, kniazia Semena Jewnutewicza, kniazia Hleba Swiatosławowicza, Smoleńskoho kniazia Hleba Konstantynowicza, kniazia Iwana Tetu, Lwa Płaksiwa, || y innych kniażey mnoho poymali. Y poyde paki kniaź Witolt ko horodu Wilni so wsimi siłami, i ostupit horod Wilniu, i naczet dobywaty Krywoho horoda, y puszkami bity; y wziął horod Krywy, a Ladckoyże zostałsia u wysokom tohda horode suszczy, y nepustysza w horod kniazia Skirgayła. Y kniaź że welikij Witolt, wzemszy Krywy horod, y zemlu zwoiewawszy, y paki wozwrałyłsia w Nemcy.

Tohoż leta welikomu kniaziiu Witoltu w Nemcy k Maryinu horodu, przysli pošy z Moskwy, ot welikaho kniazia Wasilija Dmitrowicza, prosiaczy u welikoho kniazia Witolta doczki, za welikoho kniazia Wasilija Dmitryewicza, kniaź weliki że Witolt dał dszczer swoiu kniażnu Soffiju, i odpustył iei z Malborka horoda, a sneiu pošłał kniazia Iwana Olgimontowicza, y z horoda Gdańska, poszli w korablech morem, y przysli k Pernowu y k horodu Pskowu. Oniże weliku czest' wozdali im, y prowodyli ich czestno, do welikoho Nowohoroda, Nowhorodcy także czest'

за князем Юрьем дочка старшок сестры Скиргановы, и одшедшы од города Смоленска, князь велики Скирганло, поиде во свою землю Литовскую, и начал княжыты во Троцеу, а к Вил(ь)ни прислал корол(ь) Иаголо, старосту свогго Ладцкого; а князю великому Витолту, тогда держачы Лическ, и всю Вольинскую землю, а в Литовской земли отчизну свою, и было кму нужно и вел(ь)ми бидно || видеты то, чого передтым небывало в Литовской земли, сторонным владеючы, великим княженем Литовским. Тогда вчинил рады з многими князи, и паны Литовскими, тогда во Скирганло отхавшы ко Полоцку, а князь велики Витолт прыде ко Вил(ь)ни, хотячы засесты, а княгиня великаа кго Анна была тогда в Городне, Вил(ь)невцы же тогда не подалися кму, занеже были дали правду, королю Иаголу и Скирганлу; онже тогда не взявши Вил(ь)ни, и поиде ко Мистру, со своєю княгинею, и со всеми князи, и многими бояры своими, и оттоли почал вокваты Литовскую землю, з Немецкою помочью, и вжо взял был половину Литовской земли, по реку по Велю, и Полтеск город дался кму. И вбачыли корол(ь) Иаголо, и князь велики Скирганло, яко вже им невозможно оддержаты Литовской земли перед великим князем Витолтом. Витолт во снемшыся з Немецкими силами, и поиде к Вил(ь)ни, и стретет кго князь Скирганло з братом своим Вингонтом, и з Литовскими вон на реце Велли, оу Городна на месте нарыцакмом Вейшышки, и соступившы мса полком. И поможе Бог великому князю Витолту, и поразил на голову войско Литовское, а иншыи розбегиса, и побито их великое множество; а инных князей и бояр, живых поимали много, князя Семена Ювнучевича, князя Глеба Святославовича, Смоленского князя Глеба Константиновича, князя Ивана Тетю, Л(ь)ва Плаксива, || и инных князей много поимали. И поиде паки князь Витолт ко городу Вил(ь)ни со всеми силами, и оступит город Вил(ь)ню, и начнет добываты Кривого города, и пущками биты; и взял город Кривы, а Ладцконеже зостался оу высоком тогда городе сущы, и непустыша в город князя Скирганила. И князь же великии Витолт, взявши Кривы город, и землю звоквавшы, и паки возвратилса в Немцы.

Тогож лета великому князю Витолту в Немцы к Марыини городу, пришли послы з Москвы, от великаго князя Василия Дмитриевича, просячы оу великаго князя Витолта дочки, за великаго князя Василия Дмитриевича, князь велики же Витолт дал дщер свою княжну Соф(ф)нию, и отпустил кк з Мал(ь)борка города, а сней послал князя Ивана Ол(ь)гимонтовича, и з города Гданьска, пошли в кораблех морем, и пришли к Пернову и к городу Пскову. Ониже велику честь воздали им, и проводыли их честно, до великаго Новгорода, Новгородцы также честь

welikuiu im wozdali i prowadyli ich czestno do Moskwy, ko welikomu kniazu Wasiliju Dmitreiewiczu. Kniaź welikij Wasiley protyw neie posław so czestiju bratyiui swoiui, kniazia Wołodymira Andrejewicza, kniazia Andreja Dmitryiewicza, y innych mnoho kniaźey y bojar; y stretyli welikuiui kniaźnu Sofiiu z welikoiui czestyiu. Tohda bi swiaszczenny Mitropolit Kipryan, so Archi Episkopy y episkopy, so Archimandryty, Ihumeny y so wsim swiaszczennym czynom, || stryete jeje czestno so kresty pered hradom Moskwoiui, y sotwory brak czesten, y wencza welikoho kniazia Wasilija Dmitrejewicza so welikoiui kniaźnoiu Zoffijeiui, y było weselije welikoie i znamenitoie, czesty dostoynoe nemały czas. Myże na predneie wozwratymsia.

Kniaziui welikomu Witoltu buduczuy w Nemcoch w Mistra w Maryine horode, wczynit zmwow z Nemcy z Liflanty y z Prusy, y wsich ich podoymet, y zastawit im zemlu Żomoyckuiui, u trzech sot tysiacz zołotych, y poydet so wsimi tymi wyszereczennymi Nemcy, y so wsimi siłami ich Nemeckimi y też swoimi, y z puszkami i z innymi mnohimi pryprawami prosto k Wilni, horoda Wilna dobywaty i welikoho kniastwa.

Y kniaź weliki Skirgayło słyszaczy, welikoho kniazia Witolta iduczuy z woyski, y sobrał siłu swoiui Litowskuiui welikuiui, y Ruskuiui, y poyde protyw welikoho kniazia Witolta, y stanet Skirgayło z woyskom swoim opołczywszysia, y pereszed Wellu; stanet na poli na Szeszkinach, a kniaź weliki Witolt z siłami Nemeckimi, obozom y z deły z hory pryszol na Skirgayła, y poczali Nemcy z puszok bity; na woysko Skirgayłowo, y mnoho u woysku Skirgayłowom pobili, y newterpeli woyska Skirgayłowy puszok Nemeckich, y poczali bihaty, y woysko Witoldowo za nimi honili y bili, y mnohoie mnożestwo ich wbili, a inniy sami w rece Welli potonuli.

A kniaź weliki Skirgayło, sam perepłył reku, y wteczet na Krywy horod, y kniaź weliki Witolt obohnał ieho || na krywom horode. A krywy horod bi bo derewenny; y radyli Nemcy kniazuiui welikomu Witoltu, aby w horod z deł nebił, bo dey niczoho newczynisz horodu derewennomu, y lepiej każyte bit z puszok w horu. Y kniaź weliki Witolt deła zakopał, na hore Turjey, na kotoroy kniaź weliki Gidymin Tura zabił, y dla toho tuiui horu Tureju zowut'. Y kazał bity w horu Krywuiui, hdeż nemało toie hory Krywoie y z horodniami otbił, y ludi na horode strachom oderżymi biachu. A w tot czas kniaź welikij Witolt szturm prypustył, i ostatok horoda wziął, y kniazia Skirgayła poymał, y wo wenzenniie wziął, y horod Krywy sożoh, y seł sam na Wilni, y na welikom kniastwi Litowskom.

великую им воздали и провадыли их честно до Москвы, ко великомъ князю Василию Дмитревквичу. Князь великий Василей против нех послав со честью братью свою, князя Володымира Андреквича, князя Андрея Дмитриквича, и иных много князей и бояр; и стретили великую княжну Зоф(ф)ию з великою честью. Тогда би священны Митрополит Киприан, со Архи Епископы и епископы, со Архимандрыты, Игюмены и со всем священным чыном, || стрыте кк честно со кресты перед градом Москвою, и сотворы брак честен, и венча великого князя Василиа Дмитревквича со великою княжною Зоф(ф)ию, и было веселик великок и знамениток, честы достоинное немалы час. Мыже на преднек возвратимса.

Князю великомъ Витолту будучы в Немцох в Мистра в Марыине городе, вчинит змову з Немцы з Лифлянты и з Пруссы, и всех их подоимет, и заставит им землю Жомонцкую, оу трех сот тысяч золотых, и поидет со всеми тыми вышереченными Немцы, и со всеми силами их Немецкими и теж своими, и з пушками и з иными многими приправами просто к Вил(ь)ни, города Вил(ь)на добываты и великого княства.

И князь великий Скирганло слышачы, великого князя Витолта идучы з вонски, и собрал силу свою Литовскую великую, и Рускую, и поиде против великого князя Витолта, и станет Скирганло з вонском своим ополчившыся, и перешед Веллю; станет на поли на Шешкинах, а князь великий Витолт з силами Немецкими, обозом и з делы з горы прышол на Скирганла, и почали Немцы з пушок биты; на войско Скирганлово, и много оу войску Скирганлово повили, и невтерпели войска Скирганловы пушок Немецких, и почали бигаты, и войско Витолдово за ними гонили и били, и многок множество их били, а иные сами в реце Велли потонули.

А князь великий Скирганло, сам переплыл реку, и втечет на Крывы город, и князь великий Витолт обогнал его || на кривом городе. А кривы город би во деревенны; и радыли Немцы князю великомъ Витолту, абы в город з дел небил, во ден ничего невчыниш городу деревенному, и лепки кажыте бит з пушок в гору. И князь великий Витолт дела закопал, на горе Турьен, на которой князь великий Гидымин Тура забил, и для того тую гору Турею зовут. И казал биты в гору Кривую, гдеж немало ток горы Кривок и з городными отбил, и люди на городе страхом одержыми блух. А в тот час князь великий Витолт штурм прыпущстыл, и остаток города взял, и князя Скирганла поимал, и во вензеник взял, и город Крывы сожог, и сел сам на Вил(ь)ни, и на великом княстве Литовском.

Y korol Jagoyło posłał po neho posłów swoich, mowiaczy tym obyczaiem; neteray bolszy toy zemli Litowskoy, otczyzny swoieie i naszoie. Poydy brate k nam w mir, y wo velikuiu lubow bratskuuiu, y woźmi sobie velikoje kniażenije u Wilni, stoł velikoho diady swoiego kniazia Olgirda, y otca swoiego velikoho kniazia Kestutia. A kniaź wieliki Wilolt, wžo oseł Wilniu y kniastwo Litowskoie, y prynem był kniaź Jurj Narymontowicz Belski, a kniaź Iwan Olgimontowicz y koli seł na stolcy diady swoiego Olgierda, y otca swoiego Kestutia, y rada iemu była wsia zemla Litowskaia, y Ruskaia. Tohdy kniaź Korbut Olgirdowicz, neszto naczaw pomyszlaty, || y w neposłuszenstwe jeho byty, y poczał zbiraty woysko, y sobrawszy poszoł protyw iemu, y sostupili-sia woyska na meste na Dokudowi y stałsia pobitye woysku Korybutowu ot woyska Witoltowa, samże kniaź Korbut wbeh w Nowhorodok z kniahi-neiu y z detmi, kniaź wielikiże Witolt sobrawszy woysko swoie, sam poyde ko Nowohorodku, y wzemszy horod, kniazia Korbuta y kniahiniu jeho y deti ieho w niadstwo osadył.

Zatym prestawisia welikaia kniahinia Olgirdowaia, korolże Jagoyło przykazał horod Witebsk Sokolniczomu swoiemu Fedoru Wesne. Ynoho bo czasu kniaź wieliki Witolt, nebył w mocy kniastwa Witebskoho, poneże bo Szwitrygayło Olgirdowicz derżał Krewa, y Witebsk po otcu swoim Olgirde, dla czehoż kniazia Szwitrygayła była welikaia żałost', y nemoh terpety szto Fedor Wesna, horodom y zemleiu wołodyet, a deł jeho neposłuszon. Onże Fedora wbił y horod Witebsk wziął. Zatym była żałost' welikaia korolu Jagoyłu, iżsia to stało; pisał hramotu bratu swoiemu velikomu kniazia Witoltu, iżby toie żałosty pomstył. Y kniaź wieliki Witolt, poniał so soboju kniazia Skirgayła, y sobrał so soboiu woysko velikoie, y poszoł ko horodu Witebsku na kniazia Szwitrygayła, y przszoł napered ko horodu Drucku, y Druckije kniazi, stretyli jeho, y dalisia jemu wo służbu, y ot tole poydet ko Orszy; Orszaneże zatwo || rylisia w horode, y boronilisia dwa dni, y potom podali horod, y on potom poyde ko Witebsku, na kniazia Szwitrygayła y kniaź Szwitrygayło zatworyłsia whorode; y naczał kniaź wieliki dobywaty horoda, k nemu pryde na pomocz kniaź, wieliki Jurj Swetosławicz Smoleński so wsi-mi siłami Smoleńskimi, y wdałsia jemu wo służbu, i naczali twerdo horoda Witebska dobywaty, y puszki postawili. Widblaneże neuterpewsze, y podalisia velikomu kniazia Witoltu. Kniaź że Szwitrygayło wyde won iz horoda, y pokoryłsia velikomu kniazia Witowtu. Kniaź ze wieliki Wi-

И корол(ь) Іагоило послал по него послов своих, мовчачы тым обычакм; нетеран бол(ь)шы тон земли Литовской, отчызны своих и нашок. Понды брате к нам в мир, и во великю любовь братскю, и возьми собк великок княженик оу Вил(ь)ни, стол великого дяды своего князя Ол(ь)гирда, и отца своего великого князя Кестутта. А князь велики Витолт, вжо осел Вил(ь)ню и княство Литовскок, и прынем был князь Юри Нарымонтович Бел(ь)ски, а князь Иван Ол(ь)гимонтович и коли сел на стол(ь)цы дяды своего Ол(ь)гирда, и отца своего Кестутта, и рада кмѹ была вся земля Литовская, и Руская. Тогда князь Корбут Ол(ь)гирдович, нешто начав помышлаты, || и в непослушенстве кго быты, и почал збираты войско, и собравшы пошол протыв кмѹ, и состѹпилася войска на месте на Докѹдови и сталоса побитык войскѹ Корубѹтовѹ от войска Витолтова, самже князь Корбут вбег в Новгородок з княгинею и з детми, князь великиже Витолт собравшы войско свое, сам поиде ко Новгородкѹ, и вземшы город, князя Корбута и княгиню кго и дети кго в надство осадил.

Затым преставися великая княгиня Ол(ь)гирдова, корол(ь)же Іагоило прыказал город Витевск Сокол(ь)ничомѹ своимѹ Федорѹ Весне. Иного бо часѹ князь велики Витолт, небыл в моцы княства Витевского, понеже бо Швитрыгаило Ол(ь)гирдович держал Крево, и Витевск по отцѹ своим Ол(ь)гирде, для чегож князю Швитрыгаилѹ была великая жалость, и немог терпеты што Федор Весна, городом и землею володыкт, а дел кго непослушон. Онже Федора вбил и город Витевск взял. Затым была жалость великая королю Іагоилѹ, ижса то стало; писал грамотѹ братѹ своимѹ великомѹ князю Витолтѹ, ижбы ток жалосты помсты. И князь велики Витолт, понал со собою князя Скиргайла, и собрал со собою войско великок, и пошол ко городѹ Витевскѹ на князя Швитрыгаила, и прышол наперед ко городѹ Дрѹцкѹ, и Дрѹцкик князи, стретыли кго, и далиса кмѹ во службу, и от толе поидет ко Оршы; Оршанеже затво || рылися в городе, и бороилися два дни, и потом подали город, и он потом поиде ко Витевскѹ, на князя Швитрыгаила и князь Швитрыгаило затворилса в городе; и начал князь велики добываты города, к немѹ прыде на помоч князь, велики Юри Светославич Смоленски со всеми силами Смоленскими, и вдалса кмѹ во службу, и начали твердо города Витевска добываты, и пѹшки поставили. Виделанеже неѹтерпевше, и подалиса великомѹ князю Витолтѹ. Князь же Швитрыгаило выде вон из города, и покорилса великомѹ князю Витовтѹ. Князь же велики Ви-

tolt, wzemszy horod Witebsk y paki poyde k Wilni. Toieże zimy na wesnu kniaź weliki Witolt, poyde w zemlu Podolsku; a kniazium Wołodymiru Olgirdowiczu, buduczny w Kijewi, y newoschotewszny pokory wczynity, czołom wdaryty, welikomu kniazium Witoltu. Kniaź że weliki Witolt, toieź wesny szodszy, wozmet horod Żytomir, y horod Owruć; y pryiechał k nemu kniaź Wołodymir z Kijewa; tohoż leta, na oseń kniaź weliki Witolt wyweł jeho z Kijewa, y dał jemu Kopył, a na Kijewe posadył Skirgayła Olgirdowicza; samże kniaź weliki Witolt poszoł na Podolskuiiu zemlu, a kniazium Skirgayłu weleł z Kijewa ko Czerkasom i ko Zwinihorodu poyty. Kniaź że weliki Skirgayło, Bożyiu pomoczyiu, y welikoho kniazia Witolta poweleniim, wziął Czerkasy, y Zwinihorod, y wozwratyłsia opiat ko Kijewu; y kniaźuiuszczu iemu w Kijewe, był nechto Ftoma Czernec Izufow, || derżał Namestnictwo ot metropolita, u swiatoie Zoffii na mitropoliem Dwory. Woschotewszuże kniazium Skirgayłu jechaty za Dnepr w łowy, tojże Ftoma pozwał jeho na pir, na mitropoli dwor. Kniaziom ze Skirgayłu buduczny iemu na piru, y tak nekotoryi mowiat, iżby tot Ftoma, dał kniazium Skirgayłu zelle otrawnoie pity; y z piru kniaź Skirgayło poiechał za Dnepr ko Miłosławiczom, i tam rozbolełsia, i pryiechawszy do Kijewa, semoho dnia umer. Y ponesli ieho na hołowach swiaszczennicy, poiuszczu pesni otchodnyia so swiszczami z horoda z Kijewa ko Swiatoy Boharodocy Peczerskoy, y położen byst' dobryj a czudny kniaź Skirgayło, podle hrobu Swiatoho Fteodosia Peczerskoho.

Kniaź weliki Witolt usłyszał szto kniaź Skirgayło prestawiłsia, y posłał kniazia Iwana Olgimontowicza ko Kijewu, y dał jemu derżaty Kijew. Po semże na predleżaszczuie wozwratyłsia.

Kak wyszoł z Nemeć, y kniaź weliki Witolt, na welikoie kniażenje, tak otpustył tystia swoieho, kniazia Hleba Swiatosławowicza, na welikoie kniażenje ko Smoleńsku. A kniazium Jurju Swiatosławowiczu dał horod Rosławł. Kniaziom Hlebu buduczny w Smoleńsku, poczał w neposłuszeństwie byty welikomu kniazium Witoltu. Kniaź że weliki Witolt, pošty swoj posłał k nemu o tom. Onże o tom nijedyna otwita smirenoho || nedast' iemu. Tohdy kniaź Witolt so swimi siłami swoimi poyde ko horodu Smoleńsku, na kniazia Hleba Swiatosławowicza, y prychodiaczy ko Smoleńsku pustyl takowuiu sławu rekomo, idet na cara Tymirkutłuja, kotoryże wyhnał z carstwa do Litwy brata swojeho cara Ta-

толт, вземшы город Витевск и паки поиде к Вил(ь)ни. Токже зимы на весну князь велики Витолт, поиде в землю Подол(ь)скѹ; а князю Володымирѹ Ол(ь)гирдовичѹ, бѹдѹчы в Кикви, и невосхотевшы покоры вчыниты, чолом вдарыгы, великомѹ князю Витолтѹ. Князь же велики Витолт, токж весны шодшы, возмет город Жытомир, и город Оврѹч; и прыкхал к немѹ князь Володымер з Киква; тогож лета, на осень князь велики Витолт вывел кго з Киква, и дал кмѹ Копыл(ь), а на Кикве посадыл Скирганла Ол(ь)гирдовича; самже князь велики Витолт пошол на Подол(ь)скѹю землю, а князю Скирганлѹ велел з Киква ко Черкасом и ко Звинигородѹ поиты. Князь же велики Скирганло, Божью помочью, и великого князя Витолта повеленикм, взал Черкасы, и Звинигород, и возвратылса опат ко Киквѹ; и княжѹщѹ кмѹ в Кикве, был нехто Фтома Чернец Изѹфов, || держал Наместництво от метрополита, оѹ сваток Зоф(ф)ни на митрополием Дворы. Восхотевшѹже князю Скирганлѹ кхаты за Днепр в ловы, тоиже Фтома позвал кго на пир, на митрополи двор. Князю же Скирганлѹ бѹдѹчы кмѹ на пирѹ, и так некоторыи моват, ижебы тот Фтома, дал князю Скирганлѹ зелле отравнок питы; и з пирѹ князь Скирганло покхал за Днепр ко Милославичом, и там розболелса, и прыкхавшы до Киква, семого дня оѹмер. И понесли кго на головах свашченницы, поюще песни отходныа со свищами з города з Киква ко Сватои Богародыцы Печерскои, и положен бысть добрыи а чѹдны князь Скирганло, подле гробѹ Сватога Фтеодоса Печерского.

Князь велики Витолт оѹслышал што князь Скирганло преставилса, и послал князя Ивана Ол(ь)гимонтовича ко Киквѹ, и дал кмѹ держаты Кикв. По семже на предлежащок возвратылса.

Как вышол з Немец, и князь велики Витолт, на великок княженик, так отпѹстыл тыстѹ свогго, князя Глеба Сватославовича, на великок княженик ко Смоленскѹ. А князю Юрью Сватославовичѹ дал город Рославл(ь). Князю Глебѹ бѹдѹчы в Смоленскѹ, почал в непослѹшеньстве быты великомѹ князю Витолтѹ. Князь же велики Витолт, послы свои послал к немѹ о том. Онже о том никдына отвита смиренного || недасть кмѹ. Тогды князь Витолт со всеми силами своими поиде ко городѹ Смоленскѹ, на князя Глеба Сватославовича, и прыходячы ко Смоленскѹ пѹстыл таковоѹ славо рекомо, идет на цара Тымиркѹтлаѹ, которыже выгнал з царства до Литвы брата свогго цара Та-

ktamysza, a sam seł na carstwe, y słyszawszy to kniaź Hleb Swietosławicz Smoleński, wyiechał k nemu newmnozie. Onże uczywszy y darowawszy ieho z lubowiju otpustył, a rek iemu tak: słyszał ieśmy o tom, szto ty z bratyieiu swojeiu ne u odynoctwe i ne u družbe żywesz yno pryiedte ko mni wsi, y ja otom meży wami uprawlu, y was wo lubow zvedu, a w tom wyzwawszy ich lestyiu z horoda, oni bo bratya Swiatosławiczy, uwerywszy iemu pryiechali k nemu z dary, y wsi kniazi, y bojary Smoleńskij, dondeże neosta ni odyn w horode. Onże poymaw wsich posłał ich do Litwy, kniaziau Hlebu Swiatosławiczu, tolko odnomu dał horod Połony; welikoieże kniażenieje Smoleńsk kniaziau Jamontu, a Wasiliu Borejkowiczu. A kniaź Jurj Swiatosławicz w to wremia był na Rezani, u testia swojeio kniazia Olga Iwanowicza. Kniaź welikize Witolt posłał kniazia Semena Łyngwena z mnohimi rat'mi, i z Smoleńskimi siłami na kniazia Olha Rezańskoho, i poplenili mnohoie množestwo zemli Rezańskoie, i z welikim dobytkom wozwratylisia ko Witoltu (r. 1396).

|| Toież zimy na wesnu pryiechał kniaź weliki Wasiley Dmitriyewicz Moskowski, ko otcu swoiemu welikomu kniaziau Witoltu ko Smoleńsku, y uczył welikoho kniazia welikimi dary, czepmi y pojasy zołotymi, sobolmi, kamkami, sosudy zołotymi y bachmaty. Kniaź welikize Witolt ziatia swojeio welikoho kniazia także uczył y udarył razlicznymi dary, sażonymi porły, i dorohimi oksamity, mnohocennymi kamkami, y hinszty w zołotych sedlech, y innymi dywnymi mnohimi reczmi, y odpustył ieho do Moskwy z welikoiu czestyju, a sam poiechał do Litwy.

W leto szest tysiacznoie dewetsot szostoie było poboiszcze welikomu kniaziau Witoltu so Tymirkutłujem carem, kniaź weliki Witolt sobrał woysko bezczyslennoie, y car Tachtamysz z nimże, so swoim woyskom y Litwa, y Polane, i Nemcy, Lachowe, Żomoyt, Tatarowe, Wołochowe, y kniażey Ruskich było piatdesiat, y sowsimi siłami woorużyłsia poszoł na cara Tymirkutłua, y wzemszy carstwo ieho, y chwaleczysia na ordu, a rek tak, poydem plenim zemlu Tatarskuii, pobijem cara Tymirkutłua, posadym cara Tachtamysza, a on nas posadyt na wsey Ruskoy zemli, y to wmwowiwszy poszli Tatar wojowaty. W toje wremia pryspeł Tymirkutłuj Car, so mnohimi połki ratnymi y so wsimi siłami swoimi ordyńskimi, i stretylisia so Witowtom na poli, || na rece na Worskle i stałsia meży nimi boy weliki, Awhusta dwanadcatoho dnia wo wtorok. Tak dołho bilisia mało ne uweś deń. A potom pomoh boh Tatarom y pobili welikoho kniazia Witowta, y wse jeho woysko, samże kniaź welikij ubeh w małoy družynie. Carże Tymirkutłuy pobiwszy Witolta, y pryszol ko Kijewu, y wziął z horoda okupu, try tysiaczy rubley litowskich, y siłu swoiu wsiu rozpustył po litowskoy zemli, y wojowali Ta-

ктамыша, а сам сел на царстве, и слышавшы то князь Глеб Святославич Смоленски, выхал к немѹ невмнозк. Онже оучтившы и даровавши кго з любовию отпѹстыл, а рек кмѹ так: слышал ксмы о том, што ты з братьюю своєю не оу одыноцтве и не оу дрѹжке живеш ино прыкдте ко мни вси, и га отом межы вами оуправлю, и вас во любов зведѹ, а втом вызвавшы их лестыю з города, они бо братья Святославичы, оуверывшы кмѹ прыхали к немѹ з дары, и вси князи, и богары Смоленскии, дондеже неоста ни одын в городе. Онже поймав всих послал их до Литвы, князю Глебѹ Святославичѹ, тол(ь)ко одному дал город Полонын; великокоже княженик Смоленск князю Имонтѹ, а Василию Боренковичѹ. А князь Юри Святославич в то время был на Резани, оу теста своего князя Ол(ь)га Ивановича. Князь великиже Витолт послал князя Семена Лынгвена з многими ратьми, и з Смоленскими силами на князя Ол(ь)га Резаньского, и попленили многок множество земан Резаньскок, и з великим добытком возвратилиса ко Витолтѹ (р. 1396).

|| Токж зимы на веснѹ прыхал князь велики Василен Дмитрыквич Московски, ко отцѹ своимѹ великомѹ князю Витолтѹ ко Смоленскѹ, и оучтил великого князя великими дары, чепми и поясы золотыми, собол(ь)ми, камками, сосѹды золотыми и бахматы. Князь великиже Витолт зата своего великого князя также оучтил и оударыл различными дары, сажоными *порты, и дорогими оксамиты, многоценными камками, и гиншты в золотых седлах, и инными дывными многими речми, и одпѹстыл кго до Москвы з великою честыю, а сам покхал до Литвы.

В лето шест тысячок деветсот шосток было побоище великомѹ князю Витолтѹ со Тымиркѹтлѹи царем, князь велики Витолт собрал вонско безчисленнок, и цар Тахтамыш з нимже, со своим вонском и Литва, и Полтане, и Немцы, Лахове, Жомонт, Татарове, Волохове, и князен Руских было патдесат, и совсими силами воорѹжылса пошол на цара Тымиркѹтлѹи, и вземшы царство кго, и хвалечылса на ордѹ, а рек так, поидем пленим землю Татарскѹю, повикм цара Тымиркѹтлѹи, посадим цара Тахтамыша, а он нас посадыт на всен Рускон земли, и то вмовившы пошли Татар воюваты. В ток время прыспел Тымиркѹтлѹи Цар, со многими полки ратными и со всими силами своими ордынскими, и стретылса со Витовтом на поли, || на реце на Ворскле и сталса межы ними бои велики, Августа дванадцатого дня во второк. Так долго билса мало не оувесь день. А потом помог бог Татаром и побили великого князя Витовта, и все кго вонско, самже князь великии оубег в малои дрѹжыне. Царже Тымиркѹтлѹи побившы Витолта, и прышол ко Киквѹ, и взял з города окѹпѹ, тры тысачы рѹблен литовских, и силѹ свою всю розпѹстыл по литовскон земли, и воювали Та-

tarowie oliż do welikoho Łucka, y mnoho złocho w zemli wczyniwszy otoszli wo swoiu zemlu.

Se imena yzbitych kniażey litowskich: kniaź Andrey Połocki Kestutewicz; brat jeho kniaź Dmitrey Brański; kniaź Iwan Dmitrejewicz Skindyr; kniaź Andrey Dmitryewicz Pasynok ieho; kniaź Iwan Jewłaszkowicz; kniaź Iwan Borysowicz Kijewskij; kniaź Hleb Swiatosławowicz Smoleński; kniaź Hleb Korjatowicz brat jeho; kniaź Semen; kniaź Michayło Podbereski, brat jeho; kniaź Dmitrej, kniaź Fedor Patrykijewicz Wolski; kniaź Jamontowicz; kniaź Iwan Jurjewicz Belskij; pan Krakowski z Lachow, pan Spytko tot tamże zabit.

W leto szest tysiacznoie dewiat sot dewiatioie (r. 1401) kniaź Jurij Swetosławicz, da kniaź Olh Rezański, przysli z wojskom ko Smoleńsku. Na onyj czas był || miateż y nezhoda; nekotoryie choteli Witolta, a inszyie kniazia Jurja otczyzca. Kniaź że Jury sosławsia so Smolnany, y oni jeho pryniali, y horod jemu otworyli. A kniaź Roman Brański, y tutże był ot Witolta w zastawe, oniże jeho samoho wbili, nužnoiu smertyiu, a kniahiniu y dety ieho otpustył. A namestniki Witoltowy poymali; a bojare kotoryi nechoteli otczyzca, kniazia Jurja, Smolniane yli Brańcy, tych wsich posekli. Y kniaź weliki Witolt usłyszał otom, y snemszysia z bratom swoim Korolem Polskim, Jagoyłom Władysławom, y toież oseni, so wsiami woyski swoimi przysli ko Smoleńsku, y kniazia Jurja Swiatosławicza, y Oleha Rezańskobo so Smoleńska sohnali, y horod Smoleńsk, y wsiu zemlu poseli; y utwerdywszy y ukrepiwszy wsich ludey w Smoleńsku, poszli zasia w Litwu, y ieduczy nazad proiechali ko Drucku, y byli na obede u kniazia Semena Dmitrejewicza Druckoho. A korolu Jagoyłu wżo tretiaia żona była umerła bez płodu, y on wideł u kniazia Semena dwie sestryczne jeho krasnych, imenem starszaia Wasilisa prozwiszczom Bełucha, a druhaia Zoffia, y prosił Jagoyło Witolta, mowiaczy tym obyczaiem: meł ieśmy za soboiu try żony, dwie Lachowicy, a tretiiuu Nemkiniu, a płodu ieśmy snimi nemeł; a teper proszu tebe, ziednay mi u kniazia Semena, sestrycznu ieho menszuiu Soffiiu, || iżby ieie za sebe poniał, a z pokolenia Ruskoho, aczeyby mi boh płod dał. Y koli kniaź Witolt poczał o tom howoryty, kniazia Semenu, y kniaź Semen rekł: gospodaru weliki kniaże Witolte, korol Jagoyło brat twoy korunowany, a gospodar weliki, nemohłosia by staty lepiey sestryczne moiey, iżby za ieho miłostiju by-

таровк олиж до великого Лѹцка, и много злого в земли вчинившы отошли во свою землю.

Се имена избитых князей литовских: князь Андрей Полоцки Кестѹтевич; брат его князь Дмитрий Браньски; князь Иван Дмитревич Скиндыр; князь Андрей Дмитревич Пасынок его; князь Иван Евлашович; князь Иван Борисович Киквски; князь Глеб Святославович Смоленски; князь Глеб Корыатович брат его; князь Семен; князь Михаил Подберески, брат его; князь Дмитрий, князь Федор Патрыкивич Вол(ь)ски; князь Идмонтович; князь Иван Юрьевич Бел(ь)ски; пан Краковски з Лахов, пан Спытко тот тамже забит.

В лето шест тысячок девят сот деваток (р. 1401) князь Юрий Светославич, да князь Ол(ь)г Резаньски, прышли з вонском ко Смоленскѹ. На оный час был || матеж и незгода; некоторык хотели Витолта, а иншык князя Юрья отчыча. Князь же Юры сославса со Смол(ь)наны, и они его прынали, и город кмѹ отворили. А князь Роман Браньски, и тѹтже был от Витолта в заставе, ониже его самого вбили, нѹжною смертию, а княгиню и дѣты его отпѹстыл. А наместники Витолтовы поимали; а бояре которыи нехотели отчыча, князя Юрья, Смол(ь)наны или Браньцы, тых всих посекали. И князь велики Витолт оуслышал отом, и снемшыса з братом своим(ь) Королем Пол(ь)ским, Идгоном Владыславом, и токж осени, со всеми вонски своими прышли ко Смоленскѹ, и князя Юрья Святославица, и Олега Резаньсково со Смоленска согнали, и город Смоленск, и всю землю посели; и оутвердившы и оукрепившы всих люден в Смоленскѹ, пошли заса в Литвѹ, и кдѹчы назад прохѹали ко Дрѹцкѹ, и были на обеде оу князя Семена Дмитревича Дрѹцкого. А королю Идголу вжо третяга жона была оумерла без плодѹ, и он видел оу князя Семена две сестрычине его красных, именем старшага Василиса прозвишчом Белѹха, а дрѹгага Зоф(ф)ия, и просил Идголо Витолта, мовачы тым обычаем: мел ксьмы за собою тры жоны, две Лаховицы, а третюю Немкиню, а плодѹ ксьмы сними немел; а тепер прошѹ тебе, зкданн ми оу князя Семена, сестрычнѹ его меншѹ Зоф(ф)ию, || ижбы кк за себе понал, а з поколеня Рѹского, ачебы ми бог плод дал. И коли князь Витолт почал о том говорыты, князь Семенѹ, и князь Семен рекл: господарѹ велики княже Витолте, корол(ь) Идголо брат твои корѹнованы, а господар велики, немоглоса бы статы лепки сестрычине моки, ижбы за его милостию бы-

ła, nizli misia nehodyt hańby czynit, y soromoty starszoy sestre ieie, iżby ona napered starszoie poszła za muž, a takby niechay ieho miłost starszuii poniał. Y koli to kniaź weliki Witolt Korolu Jagoyła powedał, y on iemu odkazał, sam to ia znaiu iż sestra starszaia iest cudneyszaia, nizli maiet us, a to znamenuiet iż dewka iest mocnaia, a ja czełowik stary, nesmeiu onioie pokusitysia. A zatym kniaź weliki Witowt pomyśliwszy z kniażem Semenom, y wozwali do sebe kniazia Iwana Wołodymierowicza Belskoho, bratanicza swoiego, y znowili za neho tuii starszuii sestru Wasilisu Bełuchu, a Zoffiiu zaruczyli za Korola Jagoyła. A tyie sestryczny kniazia Semenowy byli doczki kniazia Andrejewy Olgimontowicza Holszańskoho. Y potom Korol Jagoyło przysłał panow znamenitych z Lachow, y wzemszy kniaźnu Zoffeiu, otnesli do neho do Krakowa; onże znamenitoie weseliie uczyniwszy poniał ieie za sebe, y korunowali ieie, i meł sneiu dwa syna, Władysława kotory potom był korolom Uhorskim y Polskim; a druhocho syna || meł Kazimira; kotoryże potom był korolem Polskim y welikim kniażem Litowskim.

Leto szesz' tysiacznoie dewiatsot desiatoie (r. 1402), mca junia semoho dnia, izhibe słońce i pokryło łuczy swoi, tretteie hodyny uszedczu słońcu, kak obedni poiut, y zwezdy iawilisia kak w noczy y swetyli try hodyny. Pośle ktorohoż znameni, stałosia tak welikomu kniazii Witoltu, buduczny w pryiaźni so ziatem swoim welikim kniażem Wasiliem Dmitriewiczom Moskowskim, y stałosia tak. Mużyki Moskowskija przszodczy pod Putywl, y na Tychososne pohromili Sewrukow Witoltowych, wziali u nich dwa bobry, a try kady medu, y on posyłał do welikoho kniazia Moskowskoho, aby winnych obyskawszy pokaznił, a szkodnoie Sewrukom ieho oprawity, y kniaź weliki Moskowski to w nedbałost' położył. Y kniaź weliki Witolt nechotiaczy toho terpet', sobrawszy wojska swoj, y poszoł na protywk u welikoho kniazia Moskowskoho mstiaczy obidy swoiej, y mnoho požoh y powoiewał i poplenił około reki Uhry y Oki.

Y Moskowski słyszawszy to, posłał do testia swoiego welikoho kniazia Witowta mowiaczy tym obyczaiem. Hospodyne Kniaże weliki Witowte, ty mni kak otec hniwu na mene ne mey, ia w tom newinen szto budut' lichyie lude bez moiego wedoma wczynili, a wedże kolibych tych lichych ludey naszoł || kotoryie Sewrukom twoim szkody poczynili, y iabych tobe szyieju powydawał ich. A iestli pak nemohu ich nayty, y ia welu tobe szkod u oprawity, y dla toho na mene ne hniwaysia, a zemli moieje nekazi, a widsia twoia miłost' so mnoiu.

ла, низли миса негодыт ганьбы чыинит, и соромоты старшои сестре кк, ижбы она наперед старшок пошла за мѹж, а такбы нкѹан кго милост старшю понал. И коли то князь велики Витолт Королю Іагоилѹ поведал, и он кмѹ одказал, сам то ја знаю иж сестра старшаа кст цѹднешаа, низли макт оѹс, а то знаменѹкт иж девка кст моцнаа, а ја человек стары, несмею онок покѹситыса. А затым князь велики Витовт помыслившы з князем Семеном, и возвали до себе князя Ивана Володымеровича Бел(ь)ского, братанича свокго, и змовили за него тѹю старшю сестрѹ Василисѹ Белѹхѹ, а Зоф(ф)ию зарѹчыли за Короля Іагоила. А тѹк сестрычны князя Семеновы были дочки князя Андреквы Ол(ь)гимонтовича Гол(ь)шаньского. И потом Корол(ь) Іагоило прислал панов знаменитѹх з Лахов, и вземшы княжнѹ Зоф(ф)ею, отнесли до него до Кракова; онже знамениток веселик оѹчывившы понал кк за себе, и корѹновали кк, и мел снєю два сына, Владыслава которы потом был корол(і)ом Оѹгорским и Пол(ь)ским; а дрѹгого сына || мел Казимира; которыже потом был королем Пол(ь)ским и великим князем Литовским.

Лето шесть тысячок деватсот десаток (р. 1402), мѹца юнѹа семого дня, изгнѹе слонѹце и покрыло лѹчы свои, третек годыны оѹзшедѹ слонѹцѹ, как обедни поют, и звезды павилиса как в нocy и светыли тры годыны. Посѹле которогож знамени, сталоса так великомѹ князю Витолтѹ, бѹдѹчы в прыазни со затем своим великим князем Василием Дмитриквичом Московским, и сталоса так. Мѹжыки Московскиа прышодчы под Пѹтывл(ь), и на Тѹхонсоне погромили Севрѹков Витолтовѹх, взали оѹ них два бобры, а тры кады медѹ, и он посылал до великого князя Московского, абы винных обыскавши показниа, а шкоднок Севрѹком кго оправиты, и князь велики Московски то в недбалость положыл. И князь велики Витолт нехотячы того терпеть, собравшы войска свои, и пошол на протывкѹ великого князя Московского мстѹачы обиды свои, и много пожог и повоквал и поплениа около реки Оѹгры и Оки.

И Московски слышавшы то, послал до тѹстѹа свокго великого князя Витовта мовѹачы тѹм обычаком. Господыне Княже велики Витовтѹе, ты ми как отец гнивѹ на мене не мен, ја в том невинен што бѹдѹть лихѹк люде без мокго ведома вчинили, а ведже колибѹх тѹх лихѹх людеи нашол || которык Севрѹком твоим шкоды почынили, и табѹх тебе шыкю повывадал их. А кстли пак немогѹ их наиты, и ја велю тебе шкодѹ оправиты, и для того на мене не гнивайса, а земли мокк некази, а видса твоя милость со мною.

Y kniaź welikij Witolt na proźbu ieho pryjechał k rece Uhre, wzemszy so soboiu odnoho pana, imenem Andreia. Y kniaź weliki Moskowski widiaczy testia swoiego welikoho kniazia Witolta czerez reku, y wzemszy z soboiu także odnoho Bojaryna, y wbreł na konech do poł reki Uhry, y poczaw welikoho kniazia Witowta prosity, aby także w reku wjechał, a snim widełsia, y kniaź weliki Witolt wbrełszy w reku z panom Andreiem, y prywitałsia so kniazem welikim Moskowskim, y pośle mnohich rozmow meży soboiu mir wczynili, y hranicu zemlam swoim po Uhru reku położyli. Y posłał Witolt pana Andreia, ko woysku swoiemu powedaiuczy, szto wże z welikim kniazem Moskowskim Wasilijem Dmitryiewiczom mir wczynił. Y pak Andrey reł welikomu kniaziiu Witoltu, nejest prawy mir, hde krowoprolitia meży hospodary nebyło. Y kniaź weliki Witolt reł, brate miły, sztosia stało, tomutsia neminut, wžo ia słowa swojeho żadnym obyczajem otmenity nechocz, nechay wże budet pokoy, y tak dla toie pryczyny, toho pana Andreja prozwali Nemirom, || y z toho pokolenia nazwan jest rożay ieho panowe Nemirowiczy. A zatym weliki kniaź Witolt z ziatem swoim welikim kniazem Wasilijem Dmitryiewiczom Moskowskim mir y pokoy wieczny wczyniwszy, y hranicu po Uhru reku położywszy, rozjehalisia so wsimi ludmi swoimi rozno.

Potom kniaź weliki Witolt posłał posłów swoich do welikoho Nowohoroda y Pskowa, aby ieho hospodarem sobi mili, y wychody iemu dawali, y mowiaczy im iż wychody dajete ziatiiu moiemu Wasiliju Moskowskomu, kotory iest hołdownik mne, a mne panu prełożonemu nechoczete dawaty, y Nowohorodcy y Pskowiczy na tyie posły niczoho nedbali, y wychodow ne choteli dawaty. Y kniaź weliki Witolt sobrałsia so wsimi siłami swoimi, y poyde na zemlu Nowhorodskuiiu, y stanet pod horodom Porchowom, y stoiał pod horodom Porchowom szest' misiacy, y nedobywszy horoda, poyde po zemli, Nowhorodskoy y Pskowskoy, każeczy, żhuczy, pleniacy.

Y na leto poyde kniaź weliki Witolt, sobrawsia pod horody Pskowski-ja, y otmet horody Pskowskija: Weliz, Krasny-horod, y Pskowiczy nechotiaczy, aby bolsz toy zemli ich ne kaził, y prysłali posłów swoich do welikoho kniazia Witolta, aby hospodarem u nich był, y chotiaczy jemu posłusznym byty, || y wychody jemu w każdy hod dawaty, y namestnika jeho w sebe mety. Y kniaź weliki posadył namiestnikom w nich kniazia Jurja Pińskoho, prozwiszczom Nosa, y sam poydet pod Nowhorod so wsimi siłami, y Nowhorodcy widiaczy to iż Pskowiczy iemu

И князь великий Витолт на прозьбѣ кѣ прихал к реце Оугре, взявши со собою одного пана, именем Андреа. И князь великий Московский видачи тестя своего великого князя Витолта через рекѣ, и взявши з собою также одного Ботарына, и верел на конех до пол реки Оугры, и почав великого князя Витолта просити, абы также в рекѣ вхал, а с ним виделса, и князь великий Витолт верелшы в рекѣ з паном Андреем, и привиталса со князем великим Московским, и посля многих розмов межы собою мир вчинили, и границѣ землям своим по Оугрѣ рекѣ положили. И послал Витолт пана Андреа, ко войскѣ своимъ поведаячи, што вже з великим князем Московским Василиемъ Дмитрыковичом мир вчинил. И пак Андреа рекл великомѣ князю Витолтѣ, нехст правы мир, где кровопролитта межы господары небыло. И князь великий Витолт рекл, брате милы, штоса стало, томѣтса неминѣт, вжо та слова своего жадным обычаем отмениты нехочѣ, нехан вже бѣдет покон, и так для ток причыны, того пана Андреа прозвали Немиром, || и з того поколения назван кст рожан кѣ панове Немировичы. А затым великий князь Витолт з затем своим великим князем Василиемъ Дмитрыковичом Московским мир и покон вечны вчинившы, и границѣ по Оугрѣ рекѣ положившы, розкѣхалиса со всеми людьми своими розно.

Потом князь великий Витолт послал послов своих до великого Новгорода и Пскова, абы кѣ господарем свои мили, и выходы кѣ давали, и мовячы им иж выходы дакте затю мѣхъ Василию Московскомѣ, которы кст голдовник мнѣ, а мнѣ панѣ преложеномѣ нехочете даваты, и Новгородцы и Псковичы на тык послы ничего недебали, и выходов не хотели даваты. И князь великий Витолт собралса со всеми силами своими, и поиде на землю Новгородскѣю, и станет под городом Порховом, и стоил под городом Порховом шесть мѣсаций, и недобывшы города, поиде по земли, Новгородской и Псковской, кажечы, жгѣчы, пленячы.

И на лето поиде князь великий Витолт, собравса под города Псковския, и отмет города Псковския: Велиж, Красны-город, и Псковичы нехотячы, абы бол(ѣ)ш тон земли их не казил, и прислал послов своих до великого князя Витолта, абы господарем оѣ них был, и хотячы кѣ посланным быты, || и выходы кѣ в кожды год даваты, и наместника кѣ в себе меты. И князь великий посадил наместником в них князя Юрья Пиньского, прозвищом Носа, и сам поидет под Новгород со всеми силами, и Новгородцы видячы то иж Псковичы кѣ

poddalisia, i namestnika ieho pryniali, i nechoteli terpety, bolszey szkody w zemli swoiey, ot welikaho kniazia Witolta, y posfali do neho poslow swoich, poddaiuczysia jemu służyty, y wychody dawaty, y za hospodara jeho mity, tymże obyczaiem kak y Pskowiczy; y kniaz Witolt położył: w nich namiestnikom szuryna swoieho kniazia Semena Holszańskoho, prozwiszczom Lutoho. Y dawali Nowhorodcy, wychodu kniaziu welikomu Witoltu na każdy hod desiat tysiacz złotych, y sorok hynsztow, kotoryi nyni zowut fryzy, y sorok naholnikow, y sorok sorokow soboley, y sorok sorokow rysey, y sorok sorokow kunic, y sorok sorokow lisic, y sorok sorokow hornostajew, y sorok sorokow bełok, y w koždy hod Nowhorodcy potolku dawali, do skarbu Litowskoho welikaho kniazia Witolta, y Pskowiczy dawali toho połowinu szto Nowhorodcy daiut, kak złotych y koney, tak y zweru mochnatoho, wseho toho połowicu, szto Nowhorodcy daiut. Y kniaz weliki Witolt rozszyrywszy państwo, od mora y do mora, y mnoho let był, y meł za || soboiu try żony, perwuiu Annu, kniazia Swiatosława Smoleńskoho doczku; druhuiu Marju kniazia Andreia Łukomskoho y Starodubowskoho doczku; tretiuiu meł, kniazia Iwana Olgimontowicza Holszańskoho doczku Uljanu, a sestrycznu rozonuiu kniazia Semena Lutoho, y kniazia Andreia Wiazańskoho doczku, ktoroho kniazia Andreja poniał doczku korol Jagoyło Zoffeiu matku Władysławowu y Kazimirowu.

W leto od poczatka swieta szest tysiacznoie dewatsotnoie dwadcat perwoie, a od Bożyiaho narożenia tysiacz czetyrysta dwanatcatoie, poczałasia walka Korolu Polskomu Władysławu Jagoyłu, a bratu ieho Welikomu Kniaziu Litowskomu Witoltu z Nemcy Pruskimi, y sobrali meży soboiu woyska welikii z obustoron, Korol Jagoyło sowsimi mocami koruny Polskoie, a kniaz weliki Witolt, sowsimi siłami Litowskimi y Ruskimi, y z mnohimi Tatory Ordyńskimi; a Mistr Pruski także zmocami swoimi, y so wseiu Reszoiu Nemeckoiu, y koli wżo wsi woyska z obu storon byli pohotowe, tohdy Korol Jagoyło, y Kniaz Weliki Witolt tiahnuli, ku bitwi wse lesnymi, a złymi dorohami, a pola rownoho a szyrokoho ne mohli mity, hdebysia mili ku bitwe zastanowity, niżli tolko byli pola rownyia, a welikije pod mestom Nemeckim, pod Dubrownym, y baczyli to Nemcy iż || Lachowe y Litwa, z tak welikimi woyski, nemohli nihde inde wytiahnuty, tolko na tyia pola, y dla toho kopali jamy y przykrywali zemleiu, iżby w nich koni y ludy padali, y koli wżo korol Jagoyło, y kniaz weliki Witolt z woyski swoimi peretehnuili onyie lesy, y przszli na tyie Dubrowenskiie pola. Tohdy hetman był

подалиса, и наместника кго прыняли, и нехотели терпеть, вол(ь)шеи шкоды в земли свои, от великаго князя Витолта, и послали до него послов своих, поддаючыся км(ь) служыты, и выходы даваты, и за господара кго миты, тымже обычаем как и Псковичы; и князь Витолт положил: в них наместником шурьина своего князя Семена Гол(ь)шаньского, прозвищем Лютого. И давали Новгородцы, выход(ь) князю великом(ь) Витолт(ь) на кажды год десат тысяч золотых, и сорок гынштов, которы ныни зов(ь)т фрызы, и сорок нагол(ь)ников, и сорок сороков соволен, и сорок сороков рысен, и сорок сороков к(ь)ниц, и сорок сороков лисиц, и сорок сороков горностаев, и сорок сороков белок, и в кожды год Новгородцы потол(ь)к(ь) давали, до скареб(ь) Литовского великаго князя Витолта, и Псковичы давали того половин(ь) што Новгородцы дают, как золотых и коней, так и звер(ь) мухнатого, всего того половиц(ь), што Новгородцы дают. И князь велики Витолт розшырившы паньство, од мора и до мора, и много лет был, и мел за || собою тры жоны, перв(ь)ю Анн(ь), князя Святослава Смоленского дочк(ь); др(ь)г(ь)ю Марью князя Андрея Л(ь)комского и Старод(ь)бовского дочк(ь); третью мел, князя Ивана Ол(ь)гимонтовича Гол(ь)шанского дочк(ь) Оульган(ь), а сестрычн(ь) рожон(ь) князя Семена Лютого, и князя Андрея Вязаньского дочк(ь), которого князя Андрея понал дочк(ь) корол(ь) И(ь)гоило Зоф(ф)ею матк(ь) Владыславов(ь) и Казимиров(ь).

В лето од початка свкта шест тысячнок деватсотнок двадцат первок, а од Божыаго нарочен(ь)а тысяч четырыста дванатцаток, почалася вал(ь)ка Королю Пол(ь)ском(ь) Владыслав(ь) И(ь)гоил(ь), а брат(ь) кго Великом(ь) Князю Литовском(ь) Витолт(ь) з Немцы Пр(ь)скими, и собрали межы собою вонска великии з об(ь)сторон, Корол(ь) И(ь)гоило совсими моцами кор(ь)ны Пол(ь)скок, а князь велики Витолт, совсими силами Литовскими и Р(ь)скими, и з многими Татары Ордынскими; а Мистр Пр(ь)ски также змоцами своими, и со всею Решою Немецкою, и коли вжо вси вонска з об(ь)сторон были поготове, тогда Корол(ь) И(ь)гоило, и Князь Велики Витолт тагн(ь)ли, к(ь) битви все лесными, а злыми дорогами, а пола ровного а широкого не могли миты, гдебыса мила к(ь) битве застановиты, нижли тол(ь)ко были пола ровныа, а великии под местом Немецким, под Д(ь)бровным, и бачили то Немцы иж || Л(ь)хове и Литва, з так великими вонски, немогли нигде инде вытагн(ь)ты, тол(ь)ко на тыа пола, и для того копали п(ь)мы и прыкрывали землю, и жбы в них кони и люды падали, и коли вжо корол(ь) И(ь)гоило, и князь велики Витолт з вонски своими перетегн(ь)ли онык лесы, и прышли на тык Д(ь)бровенскии пола. Тогда гетман был

naywyższy wo woysku Jagoyłowom pan Sokoł Czech, a dworny hetman był pan Spytok Spytkowicz a w Witoltowi woysku starszy hetman był kniaź Iwan Żedewid, brat Jagoyłow y Witolto, a dworny hetman pan Jan Gasztolt, y kak poczali onyie wyszey pisanyie hetmanowe ludy szychowaty, a o tych jamach niczoho newedali, szto na nich Nemcy pokopali, a tak szykuiuczy woysko naywyższyie hetmanowe, kniaź Iwan Żedywid, a pan Sokoł w iamy powpadali, y nohi sobe połamali, y welmi obrazilisia, szczoż y pomerli, y netolko odny hetmanowe, ale y mnohim ludem ot tych iam szkoda welikajasia stała, y widiaczy to korol Jagoyło y kniaź weliki Witol, iż hetmanowe ich naywyższyie, w pryhodu popali, y natych meyscach zasia dwóch hetmanow korol obrał, y poruczył pana Spytka, a pana Jana Gasztolta, na Sokołowo mestce, a Witol ustanowił Jana Gasztolta obrali, y kazali woysko szychowaty, i hufy ku bitwe stanowity, a onych iam zdradliwych warowaty. Azatym tyie hetmanowe woysko zszychowawszy potiahnuli ku || bitwe, a Nemcy także widiaczy to, poczalisia snimi potykaty, y poczałasia bitwa z porania, meży Nemcy i woyski Litowskimi, y mnohoie mnożestwo z obustoron, woyska Litowskoho i Nemeckoho pało. Potom widiaczy kniaź weliki Witol, szto woyska ieho silno mnoho pobito, a Lachowe im żadnoie pomocy, wczynity nechotiat. Y kniaź weliki Witol prybeh do brata swoieho korola Jagoyła, a on mszy słuchaiet, a on rek tak, ty mszy słuchaiesz, a kniazi y panowe bratia moi mało newsi pobity leżat, a twoi ludy żadnoie pomocy im wczynity nechotiat, y on iemu powedył, miły brate żadnym obyczaiem inaczey wczynity nemohu, tolko muszu dosłuchaty mszy, y kazał hufu swoiemu komornomu na ratunok potiahnuty, kotoryże huf woysku Litowskomu, pomocz pryťahnuwszy, y poszoł z woyski Litowskimi, y Nemeck nahołowu poraził, y samocho Mistra, y wsich kuntorow jeho do smerty pobili, y bezczyślennoie mnożestwo Nemcow poymali y pobili, a innyie woyska Lackije, niczoho im ne pomahali, tolko na to smotrelia; a zatym wsich ich poraziwszy, y mnohiie horody y zemli ich pobrawszy, a ostatok na konec wypleniwszy y wypaliwszy, y pustu zemlu wczyniwszy, y z welikoiu czestiu y z newymownym zwytiażstwom, y na weś swet znamenituuu sławu osiaħnuwszy, zasia do swoich zeml dojechali, y połowicu choruhwey Nemeckich, y borody, Mistrowu y wsich kuntorow jeho zmertwych obodrawszy y połowicu wziali || do Polskij a połowicu do Litwy, hdeż tyie borody y choruhwi ich, w zamku Krakowskom, w cerkwi swiatoho Stanisława, a w Wilni także u swiatoho Stanisława zawieszony sut.

Y po onom poboiszczy na zimu ziedetsia Witol z korolom Jagoyłom

наивыжшы во войскѣ Іаґонловом пан Сокол Чех, а дворны гетман был пан Спыткок Спыткович а в Витолтови войскѣ старшы гетман был князь Иван Жедывид, брат Іаґонлов и Витолтов, а дворны гетман пан Іан Гаштолт, и как почали онык вышен писанык гетманове люды шыховаты, а о тых таму ничего неведали, што на них Немцы покопали, а так шыкѣючи вонско наивыжшык гетманове, князь Иван Жедывид, а пан Сокол в тамы попадали, и ноги себе поламали, и вел(ь)ми образилса, щогож и померли, и нетол(ь)ко одны гетманове, але и многим людем от тых там шкода великаса стала, и видачы то корол(ь) Іаґонло и князь велики Витолт, иж гетманове их наивыжшык, в прыгодѣ попали, и натых меисцах заса двѣх гетманов корол(ь) обрал, и порѣчил пана Спытка, а пана Іана Гаштолта, на Соколово местце, а Витолт оустановил Іана Гаштолта обрала, и казали вонско шыховаты, и гѣфы кѣ битве становиты, а оных там здрадливых вароваты. Азатым тых гетманове вонско зшыховавши потагнѣли кѣ || битве, а Немцы также видачы то, почалиса сними потыкаты, и почаласа битва з пораня, межы Немцы и вонски Литовскими, и многок множество з обѣсторон, вонска Литовского и Немецкого пало. Потом видачы князь велики Витолт, што вонска кѣ сил(ь)но много побито, а Ляхове им жаднок помочы, вчиниты нехотат. И князь велики Витолт прыбег до брата свогго короля Іаґонла, а он мшы слѣхакт, а он рек так, ты мшы слѣхакш, а князи и панове братѣ мои мало не вси побиты лежат, а твои люды жаднок помочы им вчиниты нехотат, и он кѣ поведы, милы брате жадным обычакм иначе вчиниты немогѣ, тол(ь)ко мѣшѣ дослѣхаты мшы, и казал гѣфѣ свогмѣ коморномѣ на ратѣнок потагнѣты, которыже гѣф вонскѣ Литовскомѣ, помоч прытагнѣвши, и пошел з вонски Литовскими, и Немец наголовѣ поразил, и самого Мистра, и вси кѣнторов кѣ до смерти побил, и безчысленнок множество Немцов понмаил и побил, а иннык вонска Ладцкик, ничего им не помагали, тол(ь)ко на то смотрели; а затым вси их поразившы, и многок города и земли их побравшы, а остаток на конец выпленивши и выпаливши, и пѣстѣ землю вчинившы, и з великою честию и з невымовным звыгѣжством, и на весь свет знаменитѣю славу ослѣнѣвши, заса до своих земл(ь) докѣхали, и половицѣ хорѣгвев Немецких, и бороды, Мистровѣ и вси кѣнторов кѣ змертвых ободравшы и половицѣ взяли || до Пол(ь)ски а половицѣ до Литвы, гдеж тых бороды и хорѣгви их, в замкѣ Краковском, в церкви свѣтого Станислава, а в Вил(ь)ни также оу свѣтого Станислава завешоны сѣт.

И по оном побоицы на зимѣ зкдетса Витолт з корол(ь)ом Іаґонлом

w horode Peremyśli, y poczet howoryty korol Jagoyło bratu swojemu welikomu kniaziu Witoltu ieszcze buduczy oba w dobrom zdorowi, tym obycaziem; miły brate, ia mił try żony, a teper iesmy poniał czetwertuiiu Rusku, ani so odnoiu ditey nemaui, a ty także detey nemaiesz, a tak meży soboiu zmwmmo y prysiahu wczynimo, iestli ja budu meł dety, a ty ne budesz mety, nechay moi dety budut korunoiu, y welikim kniastwom panowaty, po naszych żywotech, a kak li ia detey ne budu mety, a ty budesz mety, ino twoi dity nechay wsemu budut panowaty, y kniaź weliki Witolt k tomu przyzwolił, y panowe Polskii z Litowskimi, y prysiahu meży soboiu dali, y zapisalisia korol z Witoltom, iż po ich żywotech, ieśliby korol Jagoyło nemeł detey, a Witolt meł, tohdy Lachowe nemeli obirat na korunu inszoho pana, tolko z detey Witoltowych, kotoryby panował korunoiu y welikim kniastwom Litowskim. A iestliby Witolt nemeł detey, a Jagoyło meł, tohdy Litwa nemeła inde pana braty na kniazstwo Litowskoie, tolko syna Korolewa, y panowe Lackije y Litowskije słyszaczy to, y tymże obyczajem meży soboiu zapisalisia || y prysiahu panom swoim dali, iż po ich żywotech, pana sobe ni odkul nebraty, po ich żywotech, tolko detey ich, y roziechalisia rozno.

Na druhoie leto Żomoyt' namestnikow Nemeckich Pruskich pobili, nechotiaczy bolsz toho pod Nemcy byty. Nemcy Prusowe y Liflanty stali z woyski na nich zbiraty, na Połondze, chotiaczy ich opiat pod swoiu moc podbity; y Żomoyt sobrawszysia, y tamże z hor toie woysko Nemeckoie nahołowu kamenjem pobili, y skoro z hor tych pobiwszy Nemcow, przysłali do Witolta, iestliby choteł im panom byty, szto by wżo ich nikomu nezastawiał, a derżał ich sam, y panom w nich był; y Witolt ich zasia do sebe pryniał. A potom Nemcy przysłali posłow swoich do welikoho kniazia Witolta, napominaiuczy ieho, y tuiu trysta zołoty, w kotorych była zastawna Żomoyt, aby oddał. Kniaź weliki Witolt otkazał; kak ja wam zostawił był Żomoyt' tak ieiie y teper ot was neotnimał, smotryte sebe y teper na Żomoyty, penezey nemaju szto wam oddawaty. A Witolt po małom času poczał penezi zbiraty, y sobrawszy społna zołotyie, y otosłał im w całosty; y ony zołotyie wzemszy, y wże czerez to niczymsia w Żomoyt ne wstupali, y dali tomu pokoy bo byli zbity y wypustoszeny od Jagoyła y ot Witolta i Żemoyty. Y tohoż hodu Witolt fundował Biskupstwo Żmojckoie, y kosteł swiatoho Petra postawił w Mednikoch szto teper Żomoyt' zowut Worniany, y kanoniki wczynił || y kosteł nadał, y wsiu Żomoyt' kazał chrystyty z wery Pohańskoie u weru chrystyiańskuiiu, y wsiu zemlu Zawelskuiiu ochrestył, y kostełow mnoho postawił, y dla toho nazwan iest Witolt wtory apostoł Bożyi, iż on z takoho okrutnoho poharństwa nawernuł tyie zemli na weru chrystyiańskuiiu.

A potom na zimiu kniaź weliki Witolt, prosił korola Jagoyła do se-

в городе Перемысли, и почнет говорить корол(ь) Ёгоило брат(ь) свокм(ь) великом(ь) князю Витолт(ь) кще б(ь)д(ь)чы оба в добром здорови, тым обы-
чакм; милы брате, та мил тры жоны, а тепер ксьмы понал четверт(ь)ю Р(ь)-
ск(ь), ани со одною дитен немаю, а ты также дитен немакш, а так межы
собою змовмо и прысаг(ь) вчынимо, кстли та б(ь)д(ь) мет(ь) дety, а ты не б(ь)-
деш меты, нехан мои дety б(ь)д(ь)т кор(ь)ною, и великим княством пано-
ваты, по наших животех, а как ли та дитен не б(ь)д(ь) меты, а ты б(ь)-
деш меты, ино твои диты нехан всем(ь) б(ь)д(ь)т пановаты, и князь велики
Витолт к том(ь) прызволил, и панове Пол(ь)скии з Литовскими, и прысаг(ь)
межы собою дали, и записалиса корол(ь) з Витолтом, иж по их животех,
кслибы корол(ь) Ёгоило немел дитен, а Витолт мел, тогда Л(ь)хове немели
обират на кор(ь)н(ь) иншого пана, тол(ь)ко з дитен Витолтовых, которыбы
пановал кор(ь)ною и великим княством Литовским. А кслибы Витолт не-
мел дитен, а Ёгоило мел, тогда Литва немела инде пана браты на княз-
ство Литовскок, тол(ь)ко сына Королева, и панове Л(ь)цкине и Литовскии
слышачы то, и тымже обычакм межы собою записалиса || и прысаг(ь) па-
ном своим дали, иж по их животех, пана себе ни одк(ь)л(ь) небраты, по их
животех, тол(ь)ко дитен их, и розк(ь)халиса розно.

На др(ь)жок лето Жомонт(ь) наместников Немецких Пр(ь)ских побили, не-
хот(ь)мачы бол(ь)ш того под Немцы быты. Немцы Пр(ь)сове и Лифланты
стали з воиски на них збираты, на Полондзе, хот(ь)мачы их опят под свою
моц подбиты; и Жомонт(ь) собравшыса, и тамже з гор ток вонско Немецкок
наголов(ь) каменьем побили, и скоро з гор тых побившы Немцов, прыслали
до Витолта, кслибы хотел им паном быты, штобы вжо их ником(ь) неза-
ставлял, а держал их сам, и паном в них был; и Витолт их заса до себе
прынал. А потом Немцы прыслали послов своих до великого князя Витол-
та, напоминаючы кго, и т(ь)ю трыста золотых, в которых была заставна
Жомонт(ь), абы оддал. Князь велики Витолт отказал; как та вам зоставил
был Жомонт(ь) так кк и тепер от вас неотнимал, смотрите себе и тепер на
Жомонты, пенезен немаю што вам отдаваты. А Витолт по малом час(ь)
почал пенези збираты, и собравшы сполна золотык, и отослал им в целосты;
и оны золотык вземшы, и вже через то ничымса в Жомонт(ь) не вст(ь)па-
ли, и дали том(ь) покои бо были збиты и вып(ь)стошены од Ёгоила и од
Витолта и Жемонты. И тогож год(ь) Витолт ф(ь)ндовал Бискупство Жмонц-
кок, и костел св(ь)того Петра поставил в Медникох што тепер Жомонт(ь)
зов(ь)т Борнаны, и каноники вчынил || и костел надал, и всю Жомонт(ь) ка-
зал хрыстыт(ь) з веры Поганьскок о(ь) вер(ь) хрыстыпаньск(ь)ю, и всю землю
Завел(ь)ск(ь)ю охрестыл, и костелов много поставил, и для того назван кст
Витолт вторы апостол Божьи, иж он з такого окр(ь)тного поганьства наве-
р(ь)л(ь) т(ь)к земли на вер(ь) хрыстыпаньск(ь)ю.

А потом на зим(ь) князь велики Витолт, просил короля Ёгоила до се-

be w łowy na żubry do Bełoweż na potechu, y korol Jagoyło pryiechał do neho z korolewoiu Zoffijeu, y prosił kniaź Witolt, po tych łowech korola Jagoyła, aby snimi iechał do Wilni, y wsiu zimu aby snim wespołok zimowali u Wilni, y potechy i weselija meży soboiu velikije czynili.

Y buduczy Korol Jagoyło u Witolta u Wilni, y pocznet mowity bratu swojemu kniaziu velikomu Witoltu. Miły brate poniał jesmy żonu moju modouiu, a ja czełowik letny, newem bych wży płod meł, aty ieszcze człowik dużey mia możesz płod so swojeiu żonoiu mety, a proto rażu tebe, abyś słał do Cesara, y oto byś stał sztoby iesi moh korolem byty, a ia tobie chocz u dopomocy u Cesara y w Papeża. Y kniaź velikij Witolt rekł, y kakże bych ia moh k tomu pryity koli Cesara neznaiu, ani on mene, a odnakoż chocz u tak wczynity, by mi na to nałożył velikij nakład, y Cesara y innych panow Chrestyiańskich, chocz u w sebe mety w Łucku. Y korolu Jagoyłu tosia podobalo, y radył aby tak wczynił, a potom korola Jagoyła z velikoiu czestyiu, || y darowawszy mnohocennymi dary, otpustył do Polski, a sam k tomusia hotował, kak by Cesara, y tych panow Chrystyiańskich w sobi mity y czym podniaty.

Y buduczy na druhuiu zimu, posłał posłow swoich do Cesara Chrystyiańskoho, y do korola Duńskoho, y kniażat Pomorskich, y do kniażat Słazskich y Nemeckich y do ziatia swoieho velikoho kniazia Moskowskoho, y do kniazia velikoho Twerskoho, y do kniazia velikoho Rezańskoho, y do Cara Perekopskoho, y do Wojewody Wołoskoho, y do inszych panow Chrystyiańskich, żedaiuczy aby w nieho byli, hdeż Cesar Chrystyiański na tot czas buduczy, y korolem Uhorskim y Czeskim Żygmont u Witolta był, y korol Polski Jagoyło, brat Witoltow, y korol Duński, y Car Perekopskij, y velikij kniaź Rezański, y velikij kniaź Moskowskij, ziat' Witoltow, y kniaź wielki Twerski Borys Alexandrowicz, y mistr Pruski y Liflantski, y kniaź Odojewski, y Peremyszski y Nowoselskie y Wojewoda Wołoski, y posły velikije od Joana Paleoloha Cara Hreczeskoho, y kniaże Mazoweckoie y innych kniażat y panow Chrystyiańskich, i rozmaitych hostey mnoho.

Y koli tyie hosty u velikoho kniazia Witolta byli, y kniaź wielki Witolt, dostatok dawał im wielki, y wychożywało na nich obrokow na koždy den medu syczenoho sem sot boczok, okrom muszkatel, || y win y małmazey, y innych pitey rozmaitych; a jałowic sem sot, baranow weprow sem sot, żubrey po szestdesiat, łosey po stu, krome innych rozmaitych zweryn i innych mnohich mias y domowych potrzeb, y derżał tych hostey wielki kniaź Witolt w sebe sem nedel. Y widiaczy to Cesar po Witolte iż takuiu im ucztu velikuju czynił, y dostatok wielki dawał, y k tomu bohatstwo jeha velikoie, y sam Cesar rekł do Witolta: kniaże wielki Witolte, baczym po tobe, iż ty kniaże bohatoie y velikoie, a k tomu nowy chrystyianyn, y hodytsia by tobi byt' panom koru-

бе в ловы на жбѣры до Беловеж на потехѣ, и корол(ь) Іаґонло прыкхал до него з королевою Зоф(ф)кию, и просил князь Витолт, по тых ловех корола Іаґонла, абы сним кхал до Вил(ь)ни, и всю зимѣ абы сним весполук зимовали оу Вил(ь)ни, и потехы и веселѣя межды собою великии чынили.

И бѣдѣчы Корол(ь) Іаґонло оу Витолта оу Вил(ь)ни, и почнет мовиты братѣ свокмѣ князю великомѣ Витолтѣ. Милы брате понал ксмы жонѣ мою молодѣю, а та человек летны, нечем бых вжы плод мел, аты кще человек дѣжен ма можеш плод со своєю жонюю меты, а прото ражѣ тебе, абысь слал до Цесара, и ото бысь стал штобы кси мог королем быты, а та тобѣ хочѣ допомочы оу Цесара и в Папежа. И князь великии Витолт рекл, и какже бых та мог к томѣ прынты коли Цесара незнаю, ани он мене, а однакож хочѣ так вчыниты, бы ми на то наложыть великии наклад, и Цесара и инных панов Хрыстыяньских, хочѣ в себе меты в Лѣцкѣ. И королю Іаґонлѣ тоса подобало, и радыл абы так вчынил, а потом корола Іаґонла з великою честью, || и даровавши многоценными дары, отпѣстыл до Пол(ь)ски, а сам к томѣса готовал, как бы Цесара, и тых панов Хрыстыяньских в соби миты и чым поднаты.

И бѣдѣчы на дрѣгѣю зимѣ, послал послов своих до Цесара Хрыстыяньского, и до корола Дѣньского, и княжат Поморских, и до княжат Флазских и Немецких и до зятѣ свокго великого князя Московского, и до князя великого Тверского, и до князя великого Резаньского, и до Цара Перекопского, и до Вокводи Волоского, и до инных панов Хрыстыяньских, жадаючи абы в нѣго были, гдеж Цесар Хрыстыяньски на тот час бѣдѣчы, и королем Оугорским и Ческим Жыгимонт оу Витолта был, и корол(ь) Пол(ь)ски Іаґонло, брат Витолтов, и корол(ь) Дѣньски, и Цар Перекопскии, и великии князь Резаньскии, и великии князь Московскии, зятѣ Витолтов, и князь великии Тверскии Борис Александрович, и мистр Прѣскии и Лифлянтскии, и князь Одокевскии, и Перемышсл(ь)кии и Новосел(ь)скии и Воквода Волоскии, и послы великии од Иоана Палеолога Цара Греческого, и княже Мазовецкоок и инных княжат и панов Хрыстыяньских, и розмантых гостей много.

И коли тых гости оу великого князя Витолта были, и князь великии Витолт, достаток давал им великии, и выхожывало на них оброков на кожды день медѣ сыченого сем сот бочок, окром мѣшкатель(ь), || и вин и малмазеи, и инных питен розмантых; а галовиц сем сот, баранов вепров сем сот, жѣбрен по шестдесат, лосен по стѣ, кроме инных розмантых зверын и инных многих мас и домовых потреб, и держал тых гостей великии князь Витолт в себе сем недел(ь). И видачы то Цесар по Витолте иж такѣю им оучѣть великѣю чынил, и достаток великии давал, и к томѣ богатство кго великоок, и сам Цесар рекл до Витолта: княже великии Витолте, бачым по тебе, иж ты княже богаток и великоок, а к томѣ новы хрыстыянин, и годытса бы тоби быты паном корѣ-

nowanym, y meży nami koroli Chrystyjańskimi byt' bratom, y kniaź weliki usłyszawszy to ot Cesara, y zrozumel na to wolu Cesarskuuiu; y tohoż czasu wespołok z bratom swoim Korolem Jagoyłom prosił ot Cesara, aby natoie Cesar stał, y korunu iemu przyzwolił miť, y do otca Światoho Papeża szto by posłał, aby poświatywszy korunu kniaziu velikomu Witoltu dał, y Cesar k tomu przyzwolił, y tohoż czasu odprawił posłow swoich do Papeża, żedaiuczy otca swiatoho Papeża, aby korunu Witoltu podłuh obyczaiia Chrystyjańskoho dał. Y kniaź weliki Wilolt pryto m pośle Cesarskom otprawił swojego posła do Ryma, do otca Papieża, z poselstwom swoim y też z listy korolow Chrystyjańskich, pana Semena Dedygołdowicza, a pana Szedybora brata Kezgayłowa.

|| Potom Cesar wezwał k sobe Korola Jagoyła, y poczał iemu mowit: wižu sam szto meży wami iest bractwo z Witoltom, odno iż panowe Litowski iest welmi walecznyi, a tak aby pana swojego, kniazia velikoho Witolta, nenamowili ku walce protyw tebe, y szto by tebe walkoju, trudnasty kotoroie newczynili, a preto ia tobi ražu, namowlay kniazia velikoho Witolta, aby panow swoich namowił, szto by panowe litowskije sodynoczyliasia z pany twoimi koruny polskije, y wziali meży soboiu bratstwo y herby meży soboiu podawali, odyń ot odnoho, y tymbysia zpriażnili y w bratstwo przysli, koli tohdy oni z bratiat meży sebe y czerez to wžo nelzia budet im walki poczynaty na tebe, y na zemlu polskuiiu y Jagoyło prosił Cesara, aby tymiż słowy namawiał Witolta, y koli wneho był, y Cesar jemu tyie słowa mowił, y Witolt iemu rekł, Ja toho nemohu wczynity bez woli panow rad swoich, y prosił Cesara aby pryto m był, kak budu panom swoim mowity tyie słowa: Iż panom chrystyjańskim Cesaru jeha miłostysia widyt, y bratu mojemu korolu Jagoyłu to, szto by meży tymi państwami naszymi był wpokoy, y też meży wami bratstwo pryiażń, szto by wy z Lackimi pany ubratyliasia herby ot nich pobrali. || I cesar też poczał panom Litowskim mowity, iż panowe Lackij nemohli inaczey wpokoju wczynity meży krolewstwom Czeskim y Polskim, a zawždy meży tymi krolewstwami walki bywali, a tak panowe Lackij z pany Czeskimi tym zbratyliasia, iż herby sobe Lachowe pobrali u panow Czeskich, y koli herby pobrali, a tymsia zbratyli, y ot tychże mest walka meży nimi perestała, y w pokoiu meży sebe żywut.

Panowe Litowskij powedeli Cesaru y kniaziu velikomu Witoltu tym obyczaiem. Miłostywy Cesaru y gospodaru nasz weliki kniaże Witolte, Lachowe ne była szlachta, ale byli ludy prostyi, ani meli herbow swoich, y velikimi dary toho dochodyli w Czechow, beruczy tak velikii skarby ot nich y herbow swoich iż zyczyli, y szlachtoiu ich poczynili, y w herby swoj ich pryniali, ale my szlachta staraja Rymaskaja, kotoryi predki nasz, z tymi herby swoimi zaszli do tych państw, y ich wzywali, a

нованым, и межы нами королѣи Хрыстыянскими бытъ братом, и князь велики оуслышавшы то от Цесара, и зрозумел на то волю Цесарскую; и тогож часѣ весполон з братом своим Королем Іагоном просил от Цесара, абы наток Цесар стал, и корѣнѣ кмѣ призволил мить, и до отца Сватога Папежа штобы послал, абы посватывшы корѣнѣ князю великомѣ Витолтѣ дал, и Цесар к томѣ призволил, и тогож часѣ одправил послов своих до Папежа, жедаючи отца сватога Папежа, абы корѣнѣ Витолтѣ подлѣг обычаѣ Хрыстыянского дал. И князь велики Витолт прытом после Цесарском отправил своѣго посла до Рыма, до отца Папкѣжа, з поселѣством своим и теж з листы королѣиов Хрыстыянских, пана Семена Дедыголдовича, а пана Шедыбора брата Кезгаилова.

|| Потом Цесар везвал к себе Корола Іагона, и почал кмѣ мовит: вижѣ сам што межы вами кст брацтво з Витолтом, одно иж панове Литовскии кст велѣми валечныи, а так абы пана своѣго, князѣа великого Витолта, ненамовили кѣ валѣце протыв тебе, и штобы тебе валѣкою, трѣдноты которок невчынили, а прето ѣа тоби ражѣ, намовили князѣа великого Витолта, абы панов своих намовил, штобы панове литовскии содыночылиса з паны твоими корѣны полѣскии, и взяли межы собою братство и гербы межы собою подавали, одын от одного, и тымбыса зпрыгазынили и в братство прышли, коли тогды они з братѣт межы себе и через то вжо велѣзѣа бѣдет им валѣки почынаты на тебе, и на землю полѣскую и Іагоно просил Цесара, абы тымж словы намавил Витолта, и коли внего был, и Цесар кмѣ тык слова мовил, и Витолт кмѣ рекл, Іа того немогѣ вчыниты без воли панов рад своих, и просил Цесара абы прытом был, как бѣдѣ паном своим мовиты тык слова: Иж паном хрыстыянским Цесарѣм кѣ милостыса видыт, и братѣ моимѣ королю Іагонѣ то, штобы межы тыми паньствы нашими был впокои, и теж межы вами братство прыгазынь, штобы вы з Лѣцкими паны оубратылиса гербы от них побрали. || И цесар теж почал паном Литовским мовиты, иж панове Лѣцкии немогли иначен впокою вчыниты межы королевством Ческим и Полѣским, а завжды межы тыми королевствы валѣки бывали, а так панове Лѣцкии з паны Ческими тым збратылиса, иж гербы себе Лѣхове побрали оу панов Ческих, и коли гербы побрали, а тымса збратыли, и от тыхже мест валѣка межы ними перестала, и в покою межы себе живѣт.

Панове Литовскии поведали Цесарѣм и князю великомѣ Витолтѣ тым обычаем. Милостывы Цесарѣм и господарѣм наш велики княже Витолтѣ, Лѣхове не была шляхта, але были люды простыи, ани мели гербов своих, и великими дары того доходоили в Чехов, берѣчы так великии скарбы от них и гербов своих иж жычили, и шляхтою их почынили, и в гербы свои их прынали, але мы шляхта старѣа Римская, которыи предки наши, з тыми гербы своими зашли до тых паньств, и их вживали, а

tak my teper ich majem, y ich wzywajem jako swoich, a czerez nich nepotrebujem żadnych innych herbow nowych, alesia derżym starych swoich, szto nam predki naszymy zostawili. Y Cesar powedył panom Litowskim, my to y sami wedajem, szto wy iest staraia szlachta Rymaskaia, ale nedlatoho szto by ieste, herby prymowali w Lachow żeby dla szlachectwa, bo wy starszaia szlachta y predniaia || niż Lachowe, ale herby w nich berete dla odynoctwa y dla bractwa meży wami, bo koli herby meży sebe poberete, tohdy odyn odnomu bratom zostanet, y powinien budet odyn odnomu spryiaty.

A potom Witolt nawpokoy namowil panow swoich, aby z Lachy zbratylisia, y herby ot nich brali dla toho, szto by tym rostyrkom perekazy newczynili korune ieho, a mowil im tym obyczaiem: wedze koli korunu prynesut, y wy im zasia możete listy ich nazad odoslaty, a herby ich pokinuty, a swoi staryi zasia wziaty. Y panowe słyszaczy tyi słowa od hospodara swojego, a życzczy jemu koruny y nato przyzwolili. A potom kniaź weliki Witolt Cesarey i wsich tych hostey, kotoryi na tom zjezde byli, darowasz znakomitymi, y mnohocennymi dary y odpustył. Hdeż meży inszymi dary kniaź weliki Witolt darował Cesara rohom welikim Turim, toho Tura szto kniaź weliki Gidymin wbił na hore u Wilni, ktoruiiu teper zowut, Turjeiu horoiu. Y pośle toho kniaź weliki Witolt, żył try hody, y sprosił do sebe korola Jagoyła w łowy, y buduczny Jagoyłu z Witoltom, y roznemożesia Witolt y umre, ot poczatku swieta szestoie tysiaczy dewetsotnoho perwoho, a od Bożoho narożenija ty-siaszcza czotyrysta trydcatoho Mca. 8-bra 23 dnia. || A pan Senko z panom Szedyborom, z bratom pana Skezgałowym, jechali z korunoiu z Ryma, od papeża, a meszkali w Rymie try hody, dla toho iż walka była we Włoszech, y dla toho ne smeli z korunoiu iechaty, a west' ich zasła we Lwowe o smerty welikoho kniazia Witolta, szto umer, y Lachowe neżyczczy koruny Litwe, y korunu w nich tuiiu otniali, y rozsekszy ieie na poły, y przyłożyli ko korune Biskupa Krakowskoho, ktoraiia y teper pry zamku Krakowskom u kostele światoho Stanisława iest.

Y korol Jagoyło brata swojego kniazia welikoho Witolta żałował, y płakał po nem, kak odyn brat po lubimom brate, hdeż y pochował ieho z welikim płaczem, i zowsimi słuhami jeho, i zowsimi biskupy, y pisni obyczajnia nad nim piewsza, y położysza ieho teło w zamku u Wilni w kostele światoho Stanisława w chore na lewoy storone, podle dwerey zakrysteynych. Y po smerty welikoho kniazia Witolta korol Jagoyło prosił kniażey y panow Litowskich, aby oni wziali sobie brata rożonoho kniazia Szwidryhayła, y kniazi y panowie Litowskij, pry bytnosty korola Jagoyłowe, posadyli na welikom kniażenij Litowskom y Ruskom kniazia welikoho Szwidrygayła.

Y panuiuczy welikomu kniazii Szwidrygayłu dwa hody na wsich

так мы тепер их мажм, и их вживаим тако своих, а через них непотребѹкм жадных инных гербов новых, а лесм держим старых своих, што нам предки наши зоставили. И Цесар поведыл паном Литовским, мы то и сами ведаим, што вы кст старата шлахта Римскага, але недлатого штобы ксте, гербы принимовали в Лахов жебы для шлахецтва, бо вы старата шлахта и предната || ниж Лахове, але гербы в них берете для одыноцтва и для брацтва межы вами, бо коли гербы межы себе поверете, тогда одын одномѹ братом зостанет, и повинен бѹдет одын одномѹ спрыматы.

А потом Витолт навпокон намовил панов своих, абы з Лахы збраты-леса, и гербы от них брали для того, штобы тым ростыркком переказы невчынили корѹне кго, а мовил им тым обычакм: вежде коли корѹнѹ прынесѹт, и вы им заса можете листы их назад одослаты, а гербы их покинѹты, а свои старыи заса взаты. И панове слышачы тын слова од господара свокго, а жычечы кмѹ корѹны и нато призвоили. А потом князь велики Витолт Цесарен и вси тых гостей, которыи на том зезде были, даровашы знакомитыми, и многоценными дары и одпѹсты. Гдеж межы иншими дары князь велики Витолт даровал Цесара рогом великим Тѹрим, того Тѹра што князь велики Гидымин вбил на горе оѹ Вил(ь)ни, которѹю тепер зовѹт, Тѹрьею горою. И посляе того князь велики Витолт, жыл тры годы, и спросил до себе короля Ёгонла в ловы, и бѹдѹчы Ёгонла з Витолтом, и рознеможеса Витолт и оѹмре, от початкѹ свкта шесток тысачы деветсотного первого, а од Божого нарощения тысаща чотырыста трыдцатого Мца. 8-бра 23 дня. || А пан Генко з паном Шедыбором, з братом пана Гкезгаловым, кѹали з корѹною з Рыма, од папежа, а мешкали в Рыме тры годы, для того иж вал(ь)ка была ве Влашех, и для того не смели з корѹною кѹаты, а весть их зашла ве Л(ь)ове о смерти великого князя Витолта, што оѹмер, и Лахове нежычечы корѹны Литве, и корѹнѹ в них тѹю отнали, и розсекшы кк на полы, и прыложили ко корѹне Бискѹпа Краковского, котората и тепер пры замкѹ Краковском оѹ костеле сватого Станислава кст.

И корол(ь) Ёгонло брата свокго князя великого Витолта жаловал, и плакал по нем, как одын брат по любимом брате, гдеж и поховал кго з великим плачем, и зовсими слѹгами кго, и зовсими вискѹпы, и писни обычаинныа над ним кѹвша, и положиша кго тело в замкѹ оѹ Вил(ь)ни в костеле сватого Станислава в хорѹ на левон стороне, подле дверии закрыстенных. И по смерти великого князя Витолта корол(ь) Ёгонло просил князей и панов Литовских, абы они взяли совк брата роженного князя Швидрыганла, и князи и пановк Литовскии, пры бытноты короля Ёгонлове, посадыли на великом княжении Литовском и Рѹском князя великого Швидрыганла.

И панѹючы великомѹ князю Швидрыганла два годы на всиx

welikich kniastwach Litowskich, y potom || pryedet do neho w Łowy korol Jagoyło z Polski do welikoho kniastwa, y kniaź Szwidrygayło weliku czest iemu sotwory w horode Wilni, wremia nemało, y potom pryde na upokoi do korola Jagoyła, y poczniet jemu mowity tymi słowy z hnewu, bo ieszcze Jagoyłu ne otjehawszu bywszu iemu ieszcze w Litwe: Brate miły, dla czeho ty zemlu Podolskuiu derżysz, otczynnu toie zemli Litowskoie, y werni mne jeie, a iestliby nechoteł wernuty jeie mne, ia tebe z Litwy ne wypuszczu. Zatym korola Jagoyła, kniaź Swydrygayło poymał, y za storożoiu posadył. Y Jagoyło naczne jemu howoryty: Brate miły, ja Podolskoie zemli wtobe ne otnimaju, ale jest bratanka nasza otczyczka toiey zemli Podolskie kniahinia Zoffija Żedywidowna kniazia Mitka Zubrewickoho žena, kotoraiaż mne u wopekusia polecała iako stryiewi swojemu y obrony, y no aczkolwek ja iei derżu, awet że pożytki wsi ona na sebe beret; y nacznet korol Jagoyło płaczuczy narekat na kniazia Szwidrygayła y mowił jemu; Brate miły, ty mne brat młodszy a ja tobe kak otec, a ty mne takuiu lehkost y Soromotu wczynił, iżeś ty mne bratu swojemu starszomu, iak otcu swojemu smeł to wczynity, y k borode moiey kinuśia, czoho było tobe nehodyłosia czynity nadomnoju nad starszym bratom a ieszcze nad pomazannikom Bożym, takim hospodarem || Chrystyanskim, Sławetnym korolem, y smeł u wenzenie wsadyt, a tak rozumeiu iż ty toho newczynił z radoiu swojeiu, aleś to uczynił z rozumu swojeho, y poczał mowity kniazem y panom radom Litowskim: Kniazi y panowe rada welikoho kniastwa, y wernyi słuhi brata mojeho; Pamietaiete za brata mojeho welikoho kniazia Witolta hospodara waszoho, ktorouiu ja zmowu wczynił, pered wami z bratom moim kniazem welikim Witoltom, tym obyczajem, iż koliby kniaź weliki Witolt syny meł, a ja bych nemeł, tohdy dety welikoho kniazia Witolta meli panowať po moiem żywote, welikim kniastwom Litowskim y Korunoju Polskoiu, a iestliby brat moy Witolt detey nemeł a ja bych meł, tohdy po naszych żywotech moj dety meli panowaty nad Korunoju Ladckoiu, y kniastwom welikim Litowskim, y wy wsia rada welikoho kniastwa, y moja rada wsia koruny polskoie prytoy wmowe byli, y nato wsi przyzwolili wy, iak rada moja tak y wy rada brata moieho, na tom ieste mne prysiahnuli, a moja rada bratu mojemu y wam, a preto pamietayte na to, bo ja was z toie prysiahi ieszcze newypustyl; a tak aczkolwek ja maju dwa syny, sztoeby moh u was odyn panom byty, podłuh zmowy brata mojeho zomnoju, y podłuh prysiah waszych ale toho wam neżyczu, iżby mieł tak młod u was panom byty, ale rażu wam uziaty za hospodara Sobi, brata moieho starszoho Zygymon-

великих княствах Литовских, и потом || прыдет до него в Ловы корол(ь) Ёгоило з Пол(ь)ски до великого княства, и князь Швидрыгаило велик(ь) чест км(ь) сотворы в городе Вил(ь)ни, время немало, и потом прыде на оупокон до короля Ёгоила, и почнет км(ь) мовиты тыми словы з гнев(ь), бо кще Ёгоил(ь) не откхавш(ь) бывш(ь) км(ь) кще в Литве: Брате милы, для чего ты землю Подол(ь)ск(ь)ю держыш, отчизн(ь) ток земли Литовскою, и верни мне кк, а кстлибы нехотел верн(ь)ты кк мне, а тебе з Литвы не вып(ь)щ(ь). Затым короля Ёгоила, князь Швидрыгаило понимал, и за сторожою посадыл. И Ёгоило начне км(ь) говорыты: Брате милы, а Подол(ь)скою земли в тебе не отнимаю, але кст братанка наша отчычка токи земли Подол(ь)ские княгиня Зоф(ь)фия Жедывидовна князя Митка Збровиц(ь)кого жена, котора ж мне оу вопек(ь)са полецала тако стрыкви свокм(ь) и обр(ь)ны, и но ачкол(ь)век а кк держ(ь), авет же пожытки вси она на себе берет(ь); и начнет корол(ь) Ёгоило плач(ь)чы нарекат на князя Швидрыгаила и мовил км(ь); Брате милы, ты мне брат молодшы а а тебе как отец, а ты мне так(ь)ю легкост и Соромот(ь) вчинил, и жесь ты мне брат(ь) свокм(ь) старшом(ь), так отц(ь) свокм(ь) смел то вчиниты, и к бороде моки кин(ь)са, чого было тебе негодылоса чиниты надомною над старшым братом а кще над помазанником Божым, таким господарем || Хрыстыанским, Славетным королем, и смел оу вензенк всадыт, а так роз(ь)умею иж ты того невчинил з радою свокю, а лесь то оучинил з роз(ь)м(ь) свокго, и почал мовиты князем и паном радом Литовским: Князи и панове рада великого княства, и верныи сл(ь)ги брата мокго; Памктакте за брата мокго великого князя Витолта господара вашого, котор(ь)ю а змов(ь) вчинил, перед вами з братом моим князем великим витолтом, тым обычаком, иж колибы князь велики Витолт сыны мел, а а бых немел, тогда д(ь)ты великого князя Витолта мели пановать по мокм животе, великим княством Литовским и Кор(ь)ною Пол(ь)скою, а кстлибы брат мой Витолт д(ь)тен немел а а бых мел, тогда по наших животех мои д(ь)ты мели пановаты над Кор(ь)ною Ладцкою, и княством великим Литовским, и вы вс(ь)а рада великого княства, и моя рада вс(ь)а кор(ь)ны пол(ь)скою прыгон в мове были, и нато вси прызволили вы, так рада моя так и вы рада брата мокго, на том ксте мне присагн(ь)ли, а моя рада брат(ь) мокм(ь) и вам, а прето памктанте на то, бо а вас з ток присаги кще невып(ь)сты; а так ачкол(ь)век а маю два сыны, штобы мог оу вас одын паном быты, подл(ь)г змовы брата мокго зомною, и подл(ь)г присаг ваших але того вам нежыч(ь), и жбы мкл так молод оу вас паном быты, але раж(ь) вам оузаты за господара Гови, брата мокго старшого Зыгимон-

ta, bra || ta rożonoho welikoho kniazia Witolta, y panowe słyszaczy to y żalowali toho welmi.

A potom kniaź Szwidrygayło wrozumel to, iż nehorazd wczynił, y wypustył korola polskoho Jagoyła z czestiju do Lachow. Y skoro pryjechał do Lachow, y posłał posłów swoich do otca Papeża, aby prysiahu z panow Litowskich złożył, y posły w Papeża byli, a potym przysli z rozhreszeniem z Papiezkim do korola y do panow litowskich, y skoro posły przysli, y kniazi y panowe litowskij z pomoczyiu korola Jagoyła, wziali sobie hospodarem welikoho kniazia Zygimonta, Misiaca septembra perwoho dnia.

Kniaź weliki Szwitryhayło, pobeh k Połocku y ko Smolensku, y kniazi Ruskie y Bojare, posadyli kniazia Szwitryhayła, na welikoie kniażenije Ruskoie. Na tuiuz oserń sobrał sorok tysiacz wojew swoich kniaź weliki Szwidrygayło, i kniaź weliki Twerski Borys Alexandrowicz, dast jemu brata swoioho kniazia Jarosława, so wseiu siłoiu swojeiu, w soroku tysiaczach y poyde k Litwe, so wsimi tymi siłami Ruskimi, y nedoszed Wilni za sem mil, y stał u Oszmiane, y tut stojał nedelu, y kniaź weliki Zygimont pryde z Wilni, z litowskuiu siłoiu w semi tysiaczach, y byst im boy misiaca Dekabra osmoho dnia w ponedelnik y pomoże Boh welikomu kniazii Zygimontu, || y pobehli kniazi y Bojare welikoho kniazia Szwidryhayłowy, a kniażey Ruskich mnoho pobili, a innych poymali: kniazia Jurja Lyngweniewicza, a kniazia Mitka Zubrewickoho, kniazia Wasilia Krasnoho, brata ieho Dedygoldowicza pana Wilenskoho, pana Juszka Golcewicza, pana Iwana Wiażewicza, tych żywych y innych množestwo poymali, a innych pobili.

Toieże zimy w druhoie leto kniaź weliki Szwidrygayło, sobrał siłu mnohuiu Ruskuiu, y poyde na Litwu, y powoiewał y požoh, y poplenił zemli Litowskoie mnoho. Na letoż sobrał siłu mnohuiu Ruskuju, y mistra Liflanskoho so wseju siłoiu ieho, y kniaź weliki Twerski dał także iemu swoju siłu, y poszli w Litowskuiu zemlu, za połtory mili ot Wilni noczowali w Rudominie y nedochotia Trokow powernuli na staryi Troki, y pod Troki stojawszy czotyry dni, oto szli ot Trokow iskaty welikoho kniazia Zygimonta, y woyska Litowskoho, y stowali w Oyszyskach czotyry dni, y poydosza na Ruś wo swoju zemlu, y przysedsze ko Krewu stojali dwa dni, wzemszy horod Krew murowany wyżhli, y ludey mnoho posekli, y w połoń poweli; a ottole poszli k Mołodecznu. Y pryde ko welikomu kniazii Szwidryhayłu west, szto Litwa za nimi idet pohoneju, y kniaź weliki Szwidryhayło posłał na nich kniazia Michayła wojewodu Kijewskoho, a s nim posłał innych kniażey Ruskich, y oni szodczy pobili || pana Petra Mongirdowicza, y Litwu y innych pobili, a inszych poymali na kopaczoch, y ottole szedzy wozmet zesławl y ludey mnoho pozże y popleni, y przyszodzy k Meńsku, y ho-

та, бра || та роженого великого князя Витолта, и панове слышачы то и жаловали того вел(ь)ми.

А потом князь Швидрыгаило вразумел то, иже негоразд вчинил, и выпустыл короля пол(ь)ского Ягола з честию до Лахов. И скоро прыкхал до Лахов, и послал послов своих до отца Папежа, абы присагъ з панов Литовских зложил, и послы в Папежа были, а потым прышли з розгрешенки з Папкзским до короля и до панов литовских, и скоро послы прышли, и князи и панове литовскии з помочью короля Ягола, взяли собк господарем великого князя Зыгимонта, Мисаца септембра первого дня.

Князь велики Швитрыгаило, побег к Полоцкѹ и ко Смоленскѹ, и князи Рускии и Богаре, посадили князя Швитрыгаила, на великок княженик Рускок. На тѹюж осень собрал сорок тысяч вокв своих князь велики Швидрыгаило, и князь велики Тверски Борис Александрович, даст кмѹ брата своего князя Ярослава, со всею силою своєю, в сорокѹ тысячах и поиде к Литве, со всеми тыми силами Рускими, и недошед Вил(ь)ни за сем мил(ь), и стал оу Ошмане, и тѹт стоял неделю, и князь велики Зыгимонт прыде з Вил(ь)ни, з литовскѹю силою в семи тысячах, и быст им бои мисаца Декабра осмого дня в понедел(ь)ник и поможе Бог великомѹ князю Зыгимонтѹ, и побегли князи и Богаре великого князя Швидрыгаиловы, а князен Руских много побили, а инных поимали: князя Юрья Лынгвенквича, а князя Митка Зѹбревицкого, князя Василиа Красного, брата кго Дедыголдовича пана Виленского, пана Юшка Гол(ь)цевича, пана Ивана Важевича, тых живых и инных множество поимали, а инных побили.

Токже зимы в дрѹжок лето князь велики Швидрыгаило, собрал силѹ многѹю Рускѹю, и поиде на Литвѹ, и повоквал и пожог, и попленил земли Литовскок много. На летож собрал силѹ многѹю Рускѹю, и мистра Лифланского со всею силою кго, и князь велики Тверски дал также кмѹ свою силѹ, и пошли в Литовскѹю землю, за полторы мили от Вил(ь)ни ночовали в Рѹдомник и недохотга Троков повернѹли на старын Троки, и под Троки стоявшы чотыры дни, ото шли от Троков искаты великого князя Зыгимонта, и вонска Литовского, и стояли в Оишысках чотыры дни, и поидоша на Русь во свою землю, и прышедше ко Кревѹ стояли два дни, вземшы город Крев мѹрованы выжгли, и люден много посекали, и в полонь повели; а оттоле пошли к Молодечнѹ. И прыде ко великомѹ князю Швидрыгаилѹ вест, што Литва за ними идет погоней, и князь велики Швидрыгаило послал на них князя Мухила воеводѹ Киевского, а с ним послал инных князен Руских, и они шодчы побили || пана Петра Монгирдовича, и Литвѹ и инных побили, а инных поимали на копачох, и оттоле шедшы возмет зсалавл(ь) и люден много позже и поплени, и прышодшы к Меньскѹ, и го-

rod Meńsk zożeh, y mnoho wołostey, y seł popleniwszy y zła nemało so-
tworywszy w Litowskoy zemli, y przyszodzy ko Borysowu, y tam izymali
kniazia Iwanowicza Michayła Holszanskoho, na rece na Berezyni, y posła
iego ko Witebsku, y tam ieho kazał utopity, w rece Dwine pod Witebskom,
a poymali ieho bezwinno ne dochodia Łukomla za milu w Ozerech. Mistr że
Liflantski poyde wo swoiu zemlu, a kniaź weliki Szwidryhayło ko Łukom-
lu, y tut rozpustył woysko swoje kniazey y Bojar, a sam poyde ko Kijewu,
y na tu iuż oseń kniaź weliki Zygmont sobrawszy siłu mnohuiu Litowskuiiu
y Lachi, y pryde na Ruskuiiu zemlu y stał pod Mstysławlem try nedeli, y ne
wzemszy horoda poyde wo swoiu zemlu.

Na letoż kniaź weliki Szwidryhayło, sobrawszysia so kniazia Ruskimi
y z Bojary, y so wseiu siłoj Ruskoiu, i poyde ko Litwe; Mistr Liflantski pryde
k nemu na pomocz y snemszysia so Szwidryhayłom wo Brasławli, y Boży-
ieiu woleju pade na zemlu mocza velikaja, zatym nemohli w zemlu Litow-
skuiiu poyty, kniaź Szwidrygayło, wozwratywsia wo swoiu zemlu, a mistr
wo swoiu, y rozpustył siłu swoiu kniazey y Bojar ko Połocku, a sam poyde
ko Kijewu; a na treteie leto kniaź Szwidryhayło sozże mitropolita Herasima
w Witebsku, y sobrasia kniaź weliki Szwidryhayło u Witebska z Ruskimi
kniazmi, || y so wsimi Ruskimi siłami, y poyde ko Brasławlu, y w Brasławlu
pryde k nemu mistr Liflantski na pomocz, so wseju siłoj swojeiu, y poydut
po Zawelskoy storone ko Wiłkomiru, y kniaź welikiże sam nepoyde protyw
Szwidrygayła, y on k tomu sobrawszy siłu swoiu wsiu Litowskuiiu y po-
słał z woyskom syna swojego Michayła kniazia, na protywk Szwidrygayła,
y kniaź Michayło pryde z Litwoiu y z Lachy, y byst im boy septembra perwy
deń na swiatoho Semena, bilisia za Wołkomirem na rece Swiatoy, y pomoże
Boh velikomu kniazia Zygmontu, y ieho synu kniazia Michayłu, y pobili
kniazia Szwidryhayła, y wsiu siłu ieho, y mnohich kniazey poymali y pobili;
naperwey ubili mistra Liflantskoho y marszałka, y mnohich kuntorow jeho,
y bratanicza Szwidrygayłowa, Zygmonta Korbutowicza, y kniazia Jarosława
Lyngweniewicza, y kniazia Michayła Bołobana, i kniazia Daniła Seminowicza
Holszanskoho, y kniazia Michayła Lwowicza Wiazenskoho, y innych kniazey
y Bojar, y Nemcow beczyslennoie množestwo pobito y k tomu hostey Raku-
szan, Slezakow, Czechow, a rukami poymano kniazey sorok, z mitropolitom
Kijewskim; da dwa wo hołowach zymali, kniazia Iwana Wołodymierowicza
Kijewskoho, brata jeho Fedora Korbutowicza, a innych wsich imen ne wypi-
sano. Y pośle toho poboiszcza spustywszy try nedeli, kniaź weliki Zygmont,
sobrawszy wsiu siłu swoju Litowskuiiu, y posłał syna swojego kniazia Mi-
chayła na Ruś, y przyszodzy || kniaź Michayło stał

род Меньск зожег, и много волостен, и сел попленивши и зла немало сотворившы в Литовской земли, и пришедшы ко Борисову, и там изымали князя Ивановича Михаила Гол(ь)шанского, на реце на Березыни, и посла кго ко Витебску, и там кго казал оцтопиты, в реце Двине под Витебском, а поимали кго безвинно не доходя Лужкомля за милю в Озерех. Мистр же Лифлянтски поиде во свою землю, а князь велики Швидрыганло ко Лужкомлю, и тѣт розпѣстыл вонско своих князей и Бояр, а сам поиде ко Кикеву, и на тѣ юж осень князь велики Зыгимонт собравшы силѣ многую Литовскую и Лахи, и приде на Рускую землю и стал под Мстыславлем три недели, и не взявши города поиде во свою землю.

На летож князь велики Швидрыганло, собравшыся со князи Рускими и з Бояры, и со всею силою Рускою, и поиде ко Литве; Мистр Лифлянтски приде к немѣ на помоч и снемшыся со Швидрыганлом во Браслави, и Божыкою волею паде на землю моча великага, затым немогли в землю Литовскую поиты, князь Швидрыганло, возвратився во свою землю, а мистр во свою, и розпѣстыл силѣ свою князей и Бояр ко Полоцку, а сам поиде ко Кикеву; а на третек лето князь Швидрыганло созже митрополита Герасима в Витебску, и собрався князь велики Швидрыганло оу Витебску з Рускими князьми, || и со всеми Рускими силами, и поиде ко Браслави, и в Браслави приде к немѣ мистр Лифлянтски на помоч, со всею силою своею, и поидѣт по Завел(ь)ской стороне ко Вилкомиру, и князь великиже сам поиде против Швидрыганла, и он к томѣ собравшы силѣ свою всю Литовскую и послал з вонском сына своего Михаила князя, на противку Швидрыганла, и князь Михаил приде з Литвою и з Лахи, и быст им бои септембра первый день на сватого Семена, бился за Волкомиром на реце Сватои, и поможе Бог великомѣ князю Зыгимонтѣ, и кго сынѣ князю Михаилѣ, и побили князя Швидрыганла, и всю силѣ кго, и многих князей поимали и побили; напервей оубили мистра Лифлянтского и маршалка, и многих кунторов кго, и братанича Швидрыганлова, Зыгимонта Корбѣтовича, и князя Ярослава Лынгвенквича, и князя Михаила Болобана, и князя Данила Семиновича Гол(ь)шанского, и князя Михаила Л(ь)вовича Вязенского, и иных князей и Бояр, и Немцов безчисленнок множество побито и к томѣ гостей Ракѣшан, Глезаков, Чехов, а рѣками поимано князей сорок, з митрополитом Кикевским; да два во головах зымали, князя Ивана Володымеровича Кикевского, брата кго Федора Корбѣтовича, а иных всих имен не выписано. И после того побоища спѣстывши три недели, князь велики Зыгимонт, собравшы всю силѣ свою Литовскую, и послал сына своего князя Михаила на Русь, и пришедшы || князь Михаил стал

na Orszy i Smolane stretyli kniazia Michajła na Orszy. Y zdalisia welikomu kniaziu Zygimontu i synu ieho kniaziu Michajłu.

Y kniaz Michajło ko Smoleńsku ne iduczy, y poszoł ot Orszy ko Witebsku, stoał szest nedel, i ne wzemszy horoda procz poszoł; i pośle toho toież zimy, kniaz weliki Zygimont sobrał opiat wsiu siłu swoiu Litowskuiu, i posłał ko horodu ko Połocku i przszedszy panowe stoałi pod Połockom nedelu, i newzemszy horoda poszli procz. Y na leto Połoczane i Witeblanie nesłyszeczy sobi pomoczy ni odkoho, i dalisia welikomu Zygimontu Kestutewiczu, i naczał weliki kniaz Zygimont kniażyty na welikom kniazenij na Litowskom i na Ruskom.

W leto szestoie tysiaczy dewiatsotnoie sorok osmoho, (r. 1440) Panuiuczy welikomu kniaziu Zygimontu na Wilni y na Trocech, y na wsich Ruskich y Litowskich y Żomoyckich zemlach, y silnyie okrutenstwa czynił poddanym swoim, a zwłaszcza nad rożajem szlacheckim, nemiłostywe ich imał, y tiazkije okrutenstwa nad nim czynił, newinne ich karał y morderstwa nad nimi czynił iakiie wymyslity mohł, nad wsimi kniażety y paniety, y rożaiem szlacheckim wsich zeml, Litowskich, Ruskich y Żomoytskich, y był tomu rożaiu szlacheckomu welmi okrutny, y wsimi uczynki swoimi złymi, pryrownany iest ko Antyochu Syrskom y Irodu Jerusalimskom, y k predku swojemu welikomu kniaziu || Litowskomu Troydenu, kotory silnyie okrutenstwa czynił nad zemlami Lackimi y Ruskimi, y tyi poddanyi ieho wsia szlachta tomu terpeli, iak wiernyi raby panu swoiemu, y niczoho złocho iemu neczynili ani myslili; y onże okazarnik kniaz welikij Zygimont nenasatyłsia z łosty swoiey, y myslil w sercu swoim po diawołu nauczeniju, kakoby wes rożay szlachecki pohubity y krow ich rozlity, a podnesty rożay chłopski psiu krow; y naperwey swoich bliskich i pryrożonych dwuch kniazey poymał, chotiaczy o horło pryprawity, naperwey kniazia Jurja Łyngwenewicza, a kniazia Olelka Wołodymirowicza, y posadył kniazia Jurja Łyngwenewicza u menszom zamku Trockom, a kniazia Olelka u Kiernowie, a kniahiniu ieho z dwema syny, z Semenom y z Michajłom w Utianie, y ieszcze na tom mało maiuczy, y na ostatok radu i umysł swoy zły na tom zostawił seym weliki wczynity, a na tom seymie wsiu szlachtu wystynaty y wykorenity, a chłopski rożay podnesty. Y pizset hramoty okazannik po wsim zemlam swoim włastem welikoho kniastwa kniażatam y paniatam y wsey szlachte przykazuiuczy, aby wsi na seym iechali, powedaiuczy przyczynu reczy zemskoie, a zlost swoiu wtaif, szto protywku ich wmyslił; a w tot czas był wojewodoiu Wileńskim Dowgierd; a wojewodoiu Trockim Leluszy; y tyi dwa pany dowedaw-

на Оршы и Смолене стретыли князя Михаила на Оршы. И здалися великому князю Зыгимонту и сыну его князю Михаилу.

И князь Михаил ко Смоленску не идучы, и пошел от Оршы ко Витебску, стоял шест недел(ь), и не вземшы города проч пошол; и после того тож зимы, князь велики Зыгимонт собрал опят всю силу свою Литовскую, и послал ко городу ко Полоцку и прышедшы панове стояли под Полоцком неделю, и невземшы города пошли проч. И на лето Полочане и Витебляне неслышечы соби помочы ни одкого, и далися великому Зыгимонту Кестутевичу, и начал велики князь Зыгимонт княжыты на великом княжении на Литовском и на Руском.

В лето шесток тысячы девятсотнок сорок осмого, (р. 1440) Панючы великому князю Зыгимонту на Вил(ь)ни и на Троцеу, и на всех Руских и Литовских и Жомонцких землях, и сил(ь)ныи окрѹтенства чынил подданым своим, а звлаша над рожакм шляхецким, немилостыве их имал, и тажкк окрѹтенства над ним чынил, невинне их карал и мордерства над ними чынил таккк вымыслиты могл, над всеми княжеты и панеты, и рожакм шляхецким всех земл(ь), Литовских, Руских и Жомонцских, и был том рожайо шляхецком вел(ь)ми окрѹтны, и всеми оучынки своим злыми, прыровнаны кст ко Антыоу Бирском и Ироду Иерусалимском, и к предку своим великому князю || Литовском Трондену, которы сил(ь)ныи окрѹтенства чынил над землями Лазкими и Рускими, и тыи подданыи его вся шляхта том терпели, так вкрныи рабы пану своим, и ничего злого кму нечынили ани мыслили; и онже окаянник князь великии Зыгимонт ненасытылса з лосты свои, и мыслил в серцу своим по диаволю набучению, каковыи весь рожайо шляхецки погубиты и кров их розлиты, а поднести рожайо хлопски псю кров; и напервей своих бланских и прырожных двѹх князей поимал, хотачы о горло прыправиты, напервей князя Юрья Лынгвеневица, а князя Олел(ь)ка Володымировича, и посадыл князя Юрья Лынгвеневица оу меншом замку Троцком, а князя Олел(ь)ка оу Крковк, а княгиню его з двема сыны, з Семеном и з Михаилом в Оутянк, и кще на том мало маючы, и на остаток радѹ и оумысл свои злы на том зоставил сеим великии вчыниты, а на том сеимк всю шляхту выстынаты и выкорениты, а хлопски рожайо поднести. И пишет грамоты окаянник по всем землям своим властем великого княства княжатам и панатам и всей шляхте прыказѹючы, абы вси на сеим кхали, поведаючы прычыну речы земскок, а злост свою втани, што протыкѹ их вымысли; а в тот час был вокводою Виленьским Довгкрд; а вокводою Троцким Лелюшы; и тыи два паны доведав-

szysia dostowirno, iako tot seym położen, na p[...]huby wseho różaiu szla-
 checkoho, y ich samych, y wozwali k sobi || w radu kniazia Czertoryskaho,
 y tyi try pany wradyli y wymyslili, kniazia Zygmonta o smert pryprawity, a in-
 szych kniazey y panow, na tot czas pry Zygmonte nikoho ne było, y na tom
 radu swoiu zostawili, iż samym im horody Wilniu y Troki zasesty, y derżaty
 ich na kniazia Szwidrygayła, kotory wtek do wołoch, po porażce poboyskoy
 ot Michajłuszka Zygmontowicza, y wradyli tak y napravili dworanina, ro-
 dom Kijanina na imia Skobeyka, y dali iemu trysta woz siena, a na koždy
 woz po piaty czełowiekow, u zbroiach pod sieno uzłożyli, a po czełowieu-
 szto wozow derżali, i otprawili toho Skobeyka do Trokow, iakoby z senom
 Diakolnym; y otprawiwszy Skobeyku, y posłali, do Wołoch do kniazia Szwi-
 dryhayła iskaty ieho; y kniaz Alexandro Czartoryski y Skobeykom ujechał
 w zamok Trocki w nedelu werbnuiiu. W totże czas syn kniazia Zygmontow
 wyszoł z hrada do kosteła, a sam kniaz Zygmont słuchał mszy w zamku
 w łożnicy, y wjechawszu kniazii Czartoryskomu Skobeykom, zowsimi tymi
 wozy w horod, y horod zatwory, y ludy onyi wsi wyszli z wozow, y poszli
 prosto do łożnicy kniazia Zygmontowy, hde on mszy słuchał; a był u kniazia
 Zygmonta medwed, w ktorom welmisia kochał, y zawždy koli prychożywał
 do łożnicy, y kak łapoiu dernuł, tohdy ieho zawždy puszczano; a tak kniaz
 Czartoryski || Skobeykom przszodszy sowsimi tymi ludmi, y dernuł rukoiu
 po dwerem, y kniaz Zygmont mniwał medwed, y kazał, dwery otczynity,
 y w tot czas kinulisia do łożnicy; y poczał kniaz Czartoryski wymowiaty
 iemu wsi ieho złyie uczynki, szto on czynił nad wseju szlachtoiu welikaho
 kniastwa, a k tomu szto ieszcze wymyślił był na ostanok na tom seymie wsich
 kniazey y panow, y weś różay szlachecki wykorenity i krow ich rozlity, a psiu
 krow chłopskiuu podnesty, y tyi słowa wymowiwszy rekł naostatok: szto iesi
 był nahotował kniazem y panom, y wsim nam pity, toie ty teper piy odyn,
 y kinulisia k nemu chotiaczy ieho ubity, poneże nebyło czym, y tot Skobeyko
 uchoił wiły w komine szto ohoń poprawuiut, y tymi wiłami wdarył ieho
 w tot czas kak Bożyie Teło podnosił kapłan, y krow skoczyła zhołowy na ste-
 nu, kotoraiaż y do dnes iest nastene w łożnicy ieho na weży u bolszom zamku
 Trockom, y w tot czas pał na neho miłostnik ieho na imia Sławko nechotia-
 czy widety smerty hospodara swoieho, poneże bo welmi był lub welikomu
 kniazii Zygmontu; a oni toho sławka wziali y kinuli oknom z weży, y on
 tam szyiu złamał, a kniaz Zygmont w tot czas żywota dokonał, poweleniem
 wojewody Wilenskoho Dowgirda, a wojewody Trockoho Leluszy, a

шыса достовирно, тако тот сеим положен, на пагѣбы всего рожаю шлахецкого, и нх самых, и возвали к соби || в радѣ князя Черторыскаго, и тыи тры паны владыи и вмыслили, князя Зыгимонта о смерт прыправиты, а иншых князен и панов, на тот час пры Зыгимонте никого не было, и на том радѣ свою зоставили, иж самым им города Вил(ь)ню и Троки засе-сты, и держаты нх на князя Швидрыганла, которы втек до волох, по пора-жце побонскон от Михаилѣшка Зыгимонтовича, и владыи так и напра-вили дворанина, родом Кипанина на има Скобенка, и дали кмѣ трыста воз скна, а на кожды воз по паты человекков, оу збротах под скно оузложили, а по человекѣ што возов держали, и отправили того Скобенка до Троков, якобы з сеном Днакол(ь)ным; и отправившы Скобенкѣ, и послали, до Во-лох до князя Швидрыганла искаты кго; и князь Александро Чарторыски и Скобенком оуехал в замок Троцки в неделю веренѣю. В тотже час сын князя Зыгимонтов вышел з града до костела, а сам князь Зыгимонт слѣхал мшы в замкѣ в ложницы, и въехавшѣ князю Чарторыскомѣ Ско-бенком, зовсими тыми возы в город, и город затворы, и люды онын вси вышли з возов, и пошли просто до ложницы князя Зыгимонтовы, где он мшы слѣхал; а был оу князя Зыгимонта медвед, в котором велмиса ко-хал, и завжды коли прыхожывал до ложницы, и как лапою дернѣл, тогды кго завжды пѣщано; а так князь Чарторыски || Скобенком прышодшы сов-сими тыми людми, и дернѣл рѣкою по дверем, и князь Зыгимонт мнимал медвед, и казал, дверы отчыниты, и в тот час кинѣлиса до ложницы; и по-чал князь Чарторыски вымовяты кмѣ вси кго злык оучынки, што он чы-нил над всею шлахтою великаго княства, а к томѣ што кще вмыслил был на останок на том сеимк всих князен и панов, и весь рожаи шлахецки выкорениты и кров нх розлиты, а псю кров хлопскѣю поднести, и тыи сло-ва вымовившы река наостаток: што кси был наготовал князем и паном, и всим нам питы, ток ты тепер пии одын, и кинѣлиса к немѣ хотячы кго оубиты, понеже небыло чым, и тот Скобенко оухопил вилы в комине што огонь поправѣют, и тыми вилами вдарыл кго в тот час как Божык Тело подносил капан, и кров скочыла зголовы на стенѣ, которатаж и до днес кет на стене в ложницы кго на вежы оу бол(ь)шом замкѣ Троцком, и в тот час пал на него милостник кго на има Главко нехотячы видеты смерты господара своикго, понеже бо вел(ь)ми был люб великомѣ князю Зы-гимонтѣ; а они того славка взали и кинѣли окном з вежы, и он там шыю зламал, а князь Зыгимонт в тот час живота доконал, повеленѣм вокводы Виленского Довгирда, а вокводы Троцкого Лелюшы, а

kniazia Czarto || ryskoho, y ot ruki Skobeyka Kijanina, ubijen byst u werb-
nuiiu nedelu, mca.....

A syn ieho Michajłuszko usłychał to, i zapersia na zamku małym Troc-
kom, a na bolszom zamku Trockom Leluszy podłuh znowy, iako był z Dow-
girdom namowił na Szwidryhała derzaty, a Dowgird zaseł Wilenskiy horo-
dy wysoki i nizki na Szwidrygayłaż. Narbut pryiechawszy żywym mostom,
y zasiade wysoki horod Wilenski na Michajłuszka, a panom radi obłasty we-
likoho kniastwa otym niczehoże newedaiuszczu ni okotorom umysłu kniazia
Zygimontowom, ani o tych woiewody Wilenskoho y Trockoho, poneże bo
kniaź Zygmunt pisał hramoty po wsim zemlam y wkraynym horodom y do
wsich panow niczoho nepowidaiuczny o złosty swoiey. Y ony ieszcze byli ne-
zjehalisia bo byli inszyie w dalnych horodech obłasty welikoho kniastwa;
Kezgał starosta Zomoytski w Zomoyty, Jan Gasztolt u Smoleńsku, poneże bo
on był w tot czas namestnikom Smolenskim, y kniaź weliki Zygmunt, y do
neho pisał, aby na czas pryiechał, do welikoho kniazia Zygimonta, a na jeho
meysce posłał do Smoleńska Andreia Sakowicza; y ieduczy Janu Gasztoltu
do kniazia Zygimonta, y zaiedet na ucztu do kniaziej Wołożynskich, y kniazia
Wołożynskii, ucztu welikuiiu iemu wczynili. || Y buduczny iemu u wołożynie,
y pryde im west o smerty Welikoho kniazia Zygimonta; y Gasztolt w bo-
rze pospeshysia do Holszan do Jurja Semenowicza Holszanskoho, y tamsia
zjehawszy, posyłał w borzde do pana Wilenskoho starosty Żomoytskaho
Kezgayła, y do Mikołaiia Nemirowicza, y do Radywiła marszałka zemskoho,
y tyie panowe wsi zjehalisia do Holszan do kniazia Jurja y umyslili y odno-
staynuiiu radu wczynili, wziaty sobi hospodarem na welikoie kniastwo Ko-
rolewicza Kazimira syna Jagołyowa; otczyca litowskoie zemli, y posyłał
posłów w Ladckuiiu zemlu do Korolewicza k Sodomiru, y отпраwił do neho
w poselstwe z panow Kezgayłowych Michajła a Jana. A byli poymany od
Zygimonta kniazia ruskij; kniaź Olelko posażon był w Kiernowie, a kniahinia
ieho z dwema syny z kniazem Semenom a Michajłom w Utenie, a kniaź Jurj
Łyngwenewicz u Trocech; y panowe skoro po smerty Zygmontowe wypustyli
ich, y kniaź Łyngwenewicz iechał do Mstysławła, a kniaź Olelko z kniahi-
neiu y z syny do Kopyła, a panowe wsi litowskii y kniaź Jurj Holszanski do
Berestia za posły swoimi; y pryiechawszu posłom do Korolewicza k Sudo-
miru, y poczali ieho prosit', aby u nich hospodarem był, y panowe Ladckij
nechoteli ieho pustyty z zemli swoiey, poneże bo Korola || ich Władysława
syna Jagołyowa, kotoryi

кнѣзѣ Чарто || рыского, и от рѣки Скобенка Кианина, оубики быст оу вербнѣю неделю, мѣдѣ

А сын кѣо Муханѣшко оуслыхал то, и заперса на замкѣ малом Троцком, а на бол(ь)шом замкѣ Троцком Лелюшы подлѣг змовы, тако был з Довгирдом намовил на Швидрыганла держаты, а Довгирд засел Виленскии городы высоки и низки на Швидрыганлаж. Нарѣѣт прыкхавшы живым мостом, и засаде высоки город Виленски на Муханѣшка, а паном ради областы великого княства отым ничегаже неведаяще ни окотором оумыслѣ князя Зыгимонтовом, ани о тых вокводи Виленского и Троцкого, понеже бо князь Зыгимонт писал грамоты по всим землям и вкрайным городом и до всих панов ничога неповидаючи о злости своки. И оны кще были незъехалиса бо были иншык в дал(ь)ных городех областы великого княства; Кезгал староста Жомонтски в Жомонты, Іѣн Гаштолт оу Смоленскѣ, понеже бо он был в тот час наместником Смоленским, и князь велики Зыгимонт, и до него писал, абы на час прыкхал, до великого князя Зыгимонта, а на кѣо менсце послал до Смоленска Андреѣ Сковичѣ; и кѣдѣчы Іѣнѣ Гаштолтѣ до князя Зыгимонта, и заждет на оучтѣ до князен Воложынских, и князи Воложынскии, оучтѣ великѣю кмѣ вчинили. || И бѣдѣчы кмѣ оу воложынк, и прыде им вест о смерти великого князя Зыгимонта; и Гаштолт в борзк поспешыса до Гол(ь)шан до князя Юрья Семеновича Гол(ь)шанского, и тамса зъехавшы, посылают в борзде до пана Виленского старосты Жомонтскаго Кезганла, и до Миколаѣ Немировичѣ, и до Радывила маршалка земского, и тых панове вси зъехалиса до Гол(ь)шан до князя Юрья и оумыслили и одностайнѣю радѣ вчинили, взѣты собѣ господарем на великок княство Королевичѣ Казимира сына Іѣголова; отчыѣ литовскок земли, и посылают послов в Ладцкѣю землю до Королевичѣ к Бѣдомирѣ, и отправила до него в посел(ь)стве з панов Кезганловых Муханла а Іѣна. А были поиманы од Зыгимонта князи рѣскии; князь Олел(ь)ко посажон был в Крновк, а княгинѣя кѣо з двема сыны з князем Семеном а Муханом в Оутенк, а князь Юри Лынгвеневиѣ оу Троцех; и панове скоро по смерти Зыгимонтове выпѣстыли нх, и князь Лынгвеневиѣ кхал до Мстыслава, а князь Олел(ь)ко з княгиней и з сыны до Копыла, а панове вси литовскии и князь Юри Гол(ь)шански до Берестѣя за послы своими; и прыкхавшѣ послом до Королевичѣ к Бѣдомирѣ, и почали кѣо просить, абы оу них господарем был, и панове Ладцкии нехотели кѣо пѣстыты з земли своки, понеже бо Корола || нх Владыслава сына Іѣголова, которыи

panował korunoiu whorskoiiu y polskoiiu, na poli, na bitwe z Tureckim zahinuł, net wedoma hde toho leta, y ieszcze o nem nedowedawszysia iestli żyw albo nie, i nechoteli pustyt Korolewicza dla toho. Y posły Litowskiiu poczali rozpowedawat', o zemli litowskoy y o łowech roskosznych kotory sut w litwe Łowy: Turj, Zubryny, y innych rozmaitych zwerey, y Korolewicz Kazimir welmi polubi łowy, ponieże bo welmi myśliwstwo lublasze, y przyzwolił snimi iechaty y bez wedomosty panow Lackich, spustyłsia z hrada Sodomira do panow Litowskich, y tyi dwa pany w borzde wzemszy ieho, y wo welikoy poczestnosty, prynesosza do panow ko Berestiu, y tamże panowie rada, kniaź Jurj Holszanski, a pan Wilenski starosta Żomoytski Kezgał, a Iwan Gasztolt, a Mikołay Nemirowicz, a Ostyk marszałok zemski, podnesli Korolewicza Kazimira na welikoje kniastwo Litowskoie. W toże bo wremia nebi iemu bolsz tolko trynadcat let, y po male czasu pryiechali kniazi Sanguszkowiczzy z Wołynia, y onyie wsi kniazi y Boiare Wołyńskij pryiechali, y wdaryli czołom welikomu kniaziiu Kazimiru służyty, y prysiahu iemu na tom swoiu dali, werne służyty iemu, i welikomu kniastwu Litowskomu. || Y kniaź weliki Kazimir pryniawszy Wołyncow, y zo wsimi tymi kniazi, y pany radoiu Litowskoiiu poiechał do Wilni, na stolec otca swoieho, y diady swojeho kniazia Witolta; a syn Zygmontow Michajłuszko dowedałsia o tom dostowirno, iako uże kniazi, y panowe rada Litowskaia wziali hospodarem sobe Korolewicza Kazimira z Lachow y podnesli ieho na kniastwo Litowskoie u Beresti; y onże z zamku Trockoho wyiechał, y wstremisia nabeł k Mazowszu do Tetki swoiey do kniahini Mazoweckoy, do Januszowoy, poneże by otca ieho była sestra rożonaja, maczecha kniahini Bołkowoje. Y ieduczy iemu czerez Bor Rudnicki, y podkalisia z kniazem welikim Kazimirom na tom boru, y wdary czołom welikomu kniaziiu Kazimiru, y pocza prosit' o łasku, y kniaź Kazimir łasku swoiu iemu obecał wczynity, y pry otczyzne ieho zostawity. A potym weliki kniaź Kazimir pryiechał do Wilnia, y seł na stolcy diady, y otca swoieho welikoho kniazia Witolta, na Wilni y na wsem welikom kniastwi Litowskom y Ruskom y Wołyńskim; y buduczy iemu na Wilni, y był starostoiu Dorohickim y Melnickim, ieszcze od Zygmonta postawlen Jurj Nosuta; toyże skoro usłyżał szto Korolewicza Kazimera podnesli na welikoie kniastwo, a Michajłuszko Zygmontowicz wtek do Mazowsza; onże somyslił z tymi horody służyty Michajłuszku Zygmontowiczu, || y ieszczeże horody mnohije namowił kniaźskije y polskie włastej welikoho kniastwa Litowskoho, y zowsimi tymi horody odkupiłsia, y nacznety'

пановал корѹною вгорскою и пол(ь)скою, на поли, на битве з Тѹрецким загинаѹл, нет ведома где того лета, и кще о нем недоведавшисѹ кстли жив ал(ь)бо нк, и нехотели пѹстыт Королевича для того. И послы Литовскии почали розповедавать, о земли литовской и о ловех роскошных которы сѹт в литве Ловы: Тѹри, Зѹберыны, и инных розмантых зверен, и Королевич Казимир вел(ь)ми полюби ловы, понкже бо вел(ь)ми мысляивство люблаше, и призволиа сними кѹхаты и без ведомосты панов Лацких, спѹстыла з града Сѹдомира до панов Литовских, и тыи два паны в борзде вземшы кго, и во великон почестности, принесоша до панов ко Берестю, и тамже пановк рада, князь Юри Гол(ь)шански, а пан Виленски староста Жомонтски Кезгал, а Иван Гаштолт, а Миколаи Немирович, а Остык маршалок земски, поднесли Королевича Казимира на великок княство Литовскок. В тоже бо время неби кмѹ вол(ь)ш тол(ь)ко трынацат лет, и по мале часѹ прыкѹхали князи Сангѹшковичы з Воляня, и онык вси князи и Ботаре Волянскии прыкѹхали, и вдарыли чолом великомѹ князю Казимирѹ слѹжыты, и прысагѹ кмѹ на том свою дали, верне слѹжыты кмѹ, и великомѹ княствѹ Литовскомѹ. || И князь велики Казимир прынавшы Волянцов, и зо всими тыми князи, и паны радою Литовскою покѹхал до Вил(ь)ни, на столец отца свокго, и дяды свокго князя Витолта; а сын Зыгимонтов Михаѹшко доведалса о том достовирно, тако оѹже князи, и панове рада Литовскага взали господарем себе Королевича Казимира з Лахов и поднесли кго на княство Литовскок оѹ Берести; и онже з замкѹ Троцкого выкѹхал, и встремисѹ налег к Мазовшѹ до Тетки своки до княгини Мазовецкои, до Гѹнѹшовои, понеже бы отца кго была сестра рожонага, мачѹха княгини Болковок. И кдѹчы кмѹ через Бор Рѹдницки, и подкалисѹ з князем великим Казимиром на том борѹ, и вдары чолом великомѹ князю Казимирѹ, и поча просить о ласкѹ, и князь Казимир ласкѹ свою кмѹ овецал чыиниты, и пры отчызне кго зоставиты. А потым велики князь Казимир прыкѹхал до Вил(ь)ни, и сел на стол(ь)цы дяды, и отца свокго великого князя Витолта, на Вил(ь)ни и на всем великом княстве Литовском и Рѹском и Волянским; и бѹдѹчы кмѹ на Вил(ь)ни, и был старостою Дорогицким и Мел(ь)ницким, кще од Зыгимонта поставлен Юри Носѹта; тоиже скоро оѹслышал што Королевича Казимера поднесли на великок княство, а Михаѹшко Зыгимонтович втек до Мазовша; онже сомыслил з тыми городаы слѹжыты Михаѹшкѹ Зыгимонтовичѹ, || и кщеже городаы многик намовил князьскик и пол(ь)скик властен великого княства Литовского, и зовсими тыми городаы одкѹпилса, и начнеть

ich derżał' na Michajłuszka k Mazowszu, y usłysza o tom dostowirno wieliki kniaź Kazimir, y panowe rada wielikoho kniastwa, y posyłauiut' w borzde z woyskom Jana Gasztolta, ktoromu pry podiaczki poruczyli, wielikoho kniazia Kazimira diadeiu bi bo ieszcze kniaź Kazimir mał, y tot Jan Gasztolt, po poweleniju kniazia wielikoho iechał, pod tyj horody y tych mociu czerez mecz dostał, y wsi w celosty prywernuł, ko wielikomu kniastwu, a Jurja Nosuta wtek do Mazowsz, be bo rodom Mazowszanin, y prywernuwszy ony horody wsi, y pryiechał do Wilni k wielikomu kniaziiu. Y buduczy wielikomu kniaziiu Kazimiru u Wilni, y naczniet mowity kniaziiu Kazimiru Dowgierd wojewoda Wilenski, składiuucz y z sebe to, jakoby nemeł byt w toy dume z Leluszym wojewodoiu Trockim szto zarezali wielikoho kniazia Zygmonta, y mowił wielikomu kniaziiu Kazimiru, Leluszy dey nehoden snami w dume bywaty, bo dey na ieho woiewodstwie na zamku Trockom kniazia Zygmonta zarezano, podobna dey z ieho naprawy; a był Dowgierd možen u bractwe, y kniaź wieliki z naprawy Dowgierdowy w Leluszy horod otniał || y dał diady swoiemu Iwanu Gasztoltu. A potom przszli westy ot Zomoyty, szto nechoczut posłuszny byty wielikomu kniaziiu Kazimiru, bosia derżali na Michajłuszka Zygmontowicza, y starostynych Kezgayłowych namestrnikow wyhnali, y wczynili sobi starostoiu plemennika Kontowtowa Dowmonta..... bo bi Kontowt rodom Zomoytyn. Y kniaź wieliki Kazimir żalen był welmi szto Zomoyt otstupili ot wielikoho kniazstwa Litowskoho, y tohoż czasu hramoty pisał, po wsem panstwam swoim, włastem wielikoho kniastwa, szto bysia w borzde pospieszyli k woynie chotiaczy ich mocno nawernuty ko otczyzne swoiey kak perwey było, y sobrał siu nemałuiiu Litowskuiiu, y potiahnuł na Zomoyt, y stał w Kowne, a Zomoyt sobrawszysia y sta na Newiaży, chotiaczy boy postawity z wielikim kniazem Kazimirom; y tohdyż naczniet mowit wielikomu kniaziiu Kazimiru diadj ieho Jan Gasztolt: hospodare kniaże Kazimiru, nehoditsia tobie bitysia so swoimi poddanymi, bo iesli ony tebe pobiut, ino tebez hospodaru naszomu miłostywomu sorom, a iestli ty ich pobiesz, ino tobez nesława, swoich poddanych pobity woyskom, ale wczyni tak; poszli twoiu miłost im starostu podłuh ich woli Kontowta, bo teper w Zomoyty Kontowt plemennik || sprawuiet, a to ich samych, y toho plemennika swieho namowit, aby zemli swoiey nedali kazit, y protyw by tebe hospodara swieiego nestoiali, bo koli ty hospodar nasz, z woyskom swoim na nich poydesz, tohdy zemlu ich wsiu skazisz, y ich samych wyplenisz, a potom tobi hospodaru naszemu, nikotoroho pozytku

и х держать на Муханлѹшка к Мазовшѹ, и оуслыша о том достоверно велики князь Казимир, и панове рада великого княства, и посылають в борзде з вонском Ёна Гаштолта, которомѹ пры подгачки порѹчыли, великого князя Казимира дадею би бо кще князь Казимир мал, и тот Ён Гаштолт, по повелению князя великого кхал, под тын города и тых мощью через меч достал, и вси в целосты привернѹл, ко великомѹ княствѹ, а Юрья Носѹта втек до Мазовш, бе бо родом Мазовшанин, и привернѹвшы оныи города вси, и прыкхал до Вил(ь)ни к великомѹ князю. И бѹдѹчы великомѹ князю Казимирѹ оу Вил(ь)ни, и начнет мовиты князю Казимирѹ Довгкрд воквода Виленски, складѹючи з себе то, якобы немел быт в тои дѹме з Лелюшым вокводою Троцким што зарезали великого князя Зыгимонта, и мовил великомѹ князю Казимирѹ, Лелюшы ден негоден снами в дѹме бываты, бо ден на кго вокводствк на замкѹ Троцком князя Зыгимонта зарезано, подобна ден з кго направи; а был Довгкрд можен оу брацтве, князь велики з направи Довгкрдовы в Лелюшы город отнал || и дал дады свокмѹ Иванѹ Гаштолтѹ. А потом прышли весты от Жомонты, што нехочѹт послѹшны быгы великомѹ князю Казимирѹ, боса держали на Муханлѹшка Зыгимонтовича, и старостыных Кезганловых заместников выгна-ли, и вчынили соби старостою племенника Контговтова Довмонта ... бо би Контговт родом Жомонтын. И князь велики Казимир жален был вел(ь)ми што Жомонт отстѹпили от великого княства Литовского, и тогож часѹ грамоты писал, по всем панствам своим, властем великого княства, што-быса в борзде поспкшыли к вонне хотгачы их мощно навернѹты ко отчыз-не своки как первен было, и собрал силѹ немалѹю Литовскѹю, и потагнѹл на Жомонт, и стал в Ковне, а Жемонт собравшыса и ста на Невяжы, хотгачы бои поставиты з великим князем Казимиром; и тогдыж начнет мовит великомѹ князю Казимирѹ дади кго Ён Гаштолт: господаре кня-же Казимирѹ, негодитса тобек битыса со своими поддаными, бо ксли оны тебе побют, ино тебеж господарѹ нашомѹ милостывомѹ сором, а ксли ты их повкш, ино тебеж неслава, своих подданных побиты вонском, але вчыни так; пошли твою милост им старостѹ подлѹг их воли Контговта, бо тепер в Жомонты Контговт племенник || справѹкт, а то их самых, и того пле-менника свокго намовит, абы земли своки недали казит, и протыв бы тебе господара свокго нестобали, бо коли ты господар наш, з вонском своим на них пондеш, тогды землю их всю сказиш, и их самых выплениш, а потом тоби господарѹ нашемѹ, некоторого пожиткѹ

z nich nebudet. Y kniaź weliki Kazimir tych słow wysłuchawszy, y posłał do Zomoyty Pana Kontowta, y Kontowt pryiechawszy do woyska Zomoyckoho, y naperwey ispowidaet im, iż Michajłuszko wtek, a kniaź weliki Kazimir seł na Wilni, y na Trocech, y na wsich kniastwach Litowskich y Ruskich. A potom namowit plemennika swojeho, ktoroho byli Zomoyt obrali starostoiu w sebe, aby na to ne stoiat, ku walce protyw tak welikoho hospodara, a zwłaszcza pryżonoho otczyzca Litowskoho, y tot plemennik Kuntowt wrozumel iż nelzia stoiat' protyw hospodaru tak welikomu, y Zomoyt przywoliła służyty kniaziu welikomu Kazimiru, y wsi iednomyslenno pryiechali do Kowna ko welikomu kniaziu Kazimiru, y wdaryli czołom służyty iemu wernie; y prysiahu swoiu iemu na tom dali, y kniaź weliki Kazimir ich pryniał, y im prysiahu dał, zachowaty ich w łasce swojey zo wsimi ich imenij, || y utwerdyszy ich prysiahami, y pod sebe podbiwszy, y mowil Kezgayle, staroste Zomoytskomu szto by starostoiu był w Zomoyti do trech hod Kuntowt, dla toho szto by on wmocnił ich służyty welikomu kniaziu Kazimiru, y Kezgał na to przywolił, y kak try hody wyszli, y Kezgał starostoiu Zomoytskim po staromu był, a Kontowta otniali. Myże napredneie wozwratymsia.

Y buduczy Andreju Sakowiczu u Smoleńsku, poslanomu ieszcze od Zygygota, na meystco Jana Gasztoltowa, y wsłyszał o smerty Zygygotowey, y poczał prywodyty k prysiazi smolnan, sztoż koho, kniazi y panowe Litowskii hospodarem oberut im, ot toho neotstupity, a innoho hospodara mimo toho im neiskaty, a menia wam derżaty w sebe wojewodoiu, pokul siadet' kniaź weliki na Wilni. Y Władyka Smoleński Semien y kniazi y Bojary, y Mestyczy, y horni ludyie prysiahali Andreiu, derżaty ieho w sobe czestno wojewodoiu na Smolensku. Y powelice dni na swiatoy nedeli w seredu, zdumali smolnianie horni ludyie, kuznecy, kozomiaki, pereszewniki, miasniki, kotelniki, Andreja siłoiu sosłaty z horoda, a prysiahu prestupity, y naradyli sia wo zbroi, so sulicami y so strzałami, y z kosami y so siekierami, y zazwonili wo zwon; Andrey po || czalsia radyty z Bojary Smolenskimi, y Bojare iemu rekli: weli dworanom swoim ubiratysia wo zbroj, a my s toboiu, czy lepszy datysia im w ruki. Y poszli z kopij na konech protywu im, y był im sostup w swiatoho Borysa y Hleba w horode, y pobili kopij czornych ludey mnoho do smerty, a innyj rannyj żywy ostali; y rozbehlisia czorni ludy ot Andreja, y toiey noczy Andrey wyiechał z horoda z zonoiu y Bojare Smolenskiie s nim; y posle toho był miateż welik wo Smolensku, y zymali Smolniane Petryku marszałka Smolenskoho, y wtopili w Dnepry, y posadyli sobie wo Smolensku wojewodoiu kniazia Andreia Dmitrejewicza Dorohobuskoho, y Bojare Smolenskije, nechoteli toho kniazia Dorohobuskoho w sebe mity wojewodoiu, szto ne oni sami izbra wo-

з них небу́дет. И князь велики Казимир тых слов выслухавшы, и послал до Жомонты Пана Контовта, и Контовт прыкхавшы до войска Жомонцкого, и напервен исповидакт им, иж Муханушко втек, а князь велики Казимир сел на Вил(ь)ни, и на Троцеу, и на всиу княствах Литовскиу и Рускиу. А потом намовит племенника своко, которого были Жомонт обрали старостою в себе, абы на то не стоал, кь вал(ь)це протыв так великого господара, а звлаща прыроженого отчыча Литовского, и тот племенник Кунтовт вразумел иж нел(ь)зя стоать протыв господару так великому, и Жомонт прывозмола служыты князю великому Казимиру, и вси кдномысленно прыкхали до Ковна ко великому князю Казимиру, и вдарыли чолом служыты кму верик; и прысагу свою кму на том дали, и князь велики Казимир их прынал, и им прысагу дал, заховаты их в ласце своки зо всими их имени, || и оутвердывши их прысагами, и под себе подбившы, и мовил Кезгале, старосте Жомонтскому штобы старостою был в Жомонти до трех год Кунтовт, для того штобы он вмоцнил их служыты великому князю Казимиру, и Кезгал на то прывозмола, и как три годы вышли, и Кезгал старостою Жомонтским по старому был, а Контовта отнали. Мыже напреднек возвратимса.

И будучы Андрею Саковичу оу Смоленску, посланому кще од Зыгимонта, на менесто Иана Гаштолтова, и вслышал о смерти Зыгимонтовей, и почал приводыты к прысази смол(ь)нан, штож кого, князи и панове Литовскии господарем оберут им, от того неотступиты, а инного господара мимо того им неискаты, а меня вам держаты в себе вокводою, покь(ь) садеть князь велики на Вил(ь)ни. И Владыка Смоленскии Семки и князи и Ботары, и Местычы, и горныи людые прысагали Андрею, держаты кго в себе честно вокводою на Смоленску. И повелнице дни на святой недели в середу, здумали смолнанк горныи людые, кунецы, кожомпаки, перешевники, масники, котел(ь)ники, Андрея силою сослаты з города, а прысагу преступиты, и нарадылиса во зброн, со сьлицами и со стрелами, и з косами и со скккрами, и зазвонили во звон; Андрей по || чалса радыты з Ботары Смоленскими, и Ботаре кму рекли: вели двораном своим оувератыса во зброн, а мы с тобою, чы лепшы датыса им в рьки. И пошли з копии на конех протыву им, и был им соступ в святого Борыса и Глеба в городе, и побили копии чорных людей много до смерти, а инныи ранныи живыи остали; и розбеглиса чорныи людые от Андрея, и токи нocy Андрей выкхал з города з жоною и Ботаре Смоленскии с ним; и после того был матеж велик во Смоленску, и зымали Смол(ь)нгане Петрыку маршалка Смоленского, и втопили в Днепры, и посадили собк во Смоленску вокводою князя Андрея Дмитревича Дороговьского, и Ботаре Смоленскии, нехотели того князя Дороговьского в себе миты вокводою, што не они сами избра во-

jewodoiu ieho, ale prostyi ludy, y iechali do welikoho kniazia Kazimira bity czołom, szto prostyi lude obrali sobi w Smolensku wojewodoiu bez woli ich, toho kniazia Andreja Dorohobuskoho; y prostyi lude usłyszawszy to, szto Bojare Smoleńskij poiechali do welikoho kniazia Kazimira, y wbojalisie, y welmi toho ustraszylisia, y bolszoie pomoczy sobi iskaty, y umyślili odnostaynoiu radoiu wziaty sobi hospodarem kniazia Jurja Łyngwenewicza; i koli do nich toy kniaź Jurj Łyngweń pryiechał, hospodarem ostał. || Tohdy Boiare pryiechali od kniazia Kazimira, onże inych postynał, a inych poymał pokował, y imenia w nich wsi pootnimał, y podawał swoim Bojarem, y umyślił sebe w neposłuszenstwi byty, u welikoho kniazia Kazimira, y kniazia Kazimiru toho žal było welmi, y posyłaet' panow rad swoich z woyskom ko Smolensku; y panoweże rada z woyskom pod Smolenskom stoiali try nedeli, y horodu niczehoże newspesza, a posady y monastyry požhli y ludey mnoho w połoń poweli, y krowoprolityia wo chrystianech nemało wczynili, y otidosza nazad ko welikomiu kniazia Kazimiru, y weliki kniaź Kazimir sobrawszy wsi svoj siły Litowskij, toież oseni pryde sam swoieiu hołowoiu ko Smolensku, y Smolensk otmet, a kniaź Jurj Łyngwen boiaczysia hnewu Kazimira, sam z kniahineiu wteczet do welikoho Nowhoroda.

Y kniaź weliki Kazimir, dast od sebe derżaty Smolensk opiat Andreiu Sakowiczu, y nazad poydet do stolca swoieho do Wilni. A kniazia Jurju Łyngwenewiczu buduczy u welikom Nowhorode, y rozmyśliwsia szto nehoradz wczynił protyw welikoho kniazia Kazimira, za takowuiu łasku ieho, ktoruiiu ot neho meł, y szto był weliki kniaź Zygmont ot neho otniał, otczynu ieho, y kniaź weliki Kazimir otczynu ieho iemu wernuł zasia. || Y on napominaiuczy łasku welikoho kniazia Kazimira, y horko propłakiwaia, po bożyiu stroieniju wmyślił posłaty posłow swoich do kniazia swoieho, do diady welikoho kniazia Kazimira, do Jana Gasztolta, poneże bo kniaź Jurj u Jana Gasztolta dity kreszczywał, y dla toho łaskawie meży soboiu meszkali, y szlet' do neho umilno, prosiaczy abysia on za nim do kniazia welikoho włożył, y wsich panow rad namowił, sztoby wsi hniw jemu u kniazia welikoho pereprawili, sztoby w łasku jeho pryńiał po staromu. Y Iwan Gasztolt wtosia pilno włożył, y panow namowił, hdeże kniaź Kazimir z namowy diady swojego Iwana Gasztolta, y na przyczynu panow rad swoich, hniw kniazia Jurju Łyngweniu odpustył, y do sebe weleł pryiechaty; y koli kniaź Jurj pryiechał, y kniaź weliki Kazimir, wernet iemu zasia otczynu jeho Mstysławł.

W leto szestoie tysiaszcza dewiatsotnoie piatdesiat tretiaho hodu (r. 1445), kniaź weliki Kazimir ne somiren byw so kniazem welikim Moskowskim; y przysli Moskwiczzy z Tatory, y zwojewali zemlu Wiazemskuiiu. Y kniaź weliki Kazimir toież zimy posłał wojewod swoich,

кводою кго, але простын люды, и кхали до великого князя Казимира биты чолом, што простын люде обрали соби в Смоленскѣ вокводою без воли их, того князя Андрея Дорогобѣского; и простын люде оуслышавшы то, што Богаре Смоленскии покхали до великого князя Казимира, и вбоалиск, и вел(ь)ми того оустрашылиса, и бол(ь)шок помочы соби искаты, и оумыслили одностанною радою взаты соби господарем князя Юрья Лынгвеневича; и коли до них той князь Юри Лынгвень прыкхал, господарем остал. || Тогда Богаре прыкхали од князя Казимира, онже иных постынал, а инных понимал поковал, и имена в них вси поотнимал, и подавал своим Богарем, и оумыслил себе в непослушенстве быты, оу великого князя Казимира, и князю Казмирѣ того жал(ь) было вел(ь)ми, и посылактъ панов рад своих з вонском ко Смоленскѣ; и пановеже рада з вонском под Смоленском стоали тры недели, и городѣ ничегоже невспеша, а посады и монастыры пожгли и людеи много в полонь повели, и кровопролитыа во хрыстианех немало вчинили, и отидоша назад ко великомѣ князю Казмирѣ, и велики князь Казмир собравшы вси свои силы Литовскии, тоуж осени прыде сам свокою головою ко Смоленскѣ, и Смоленск отмет, а князь Юри Лынгвен боачыса гневѣ Казимира, сам з княгинею втечет до великого Новгорода.

И князь велики Казмир, даст од себе держаты Смоленск опат Андрею Саковичѣ, и назад поидет до стол(ь)ца свокго до Вил(ь)ни. А князю Юрью Лынгвеневичу бѣдѣчы оу великом Новгороде, и розмысливса што негоразд вчинил протыв великого князя Казимира, за такобѣю ласкѣ кго, которѣю от него мел, и што был велики князь Зыгимонт от него отнал, отчынѣ кго, и князь велики Казмир отчынѣ кго кмѣ вернѣл заса. || И он напоминаючы ласкѣ великого князя Казимира, и горко проплакивая, по божью строкнию вмыслил послаты послов своих до князя свокго, до дяды великого князя Казимира, до Гѣна Гаштолта, понеже во князь Юри оу Гѣна Гаштолта диты крещывал, и для того ласкавк межы собою мешкали, и шлетѣ до него оумил(ь)но, простачы абыса он за ним до князя великого вложыа, и всих панов рад намовил, штобы вси гнив кмѣ оу князя великого переправили, штобы в ласкѣ кго прынал по старомѣ. И Иван Гаштолт втоса пил(ь)но вложыл, и панов намовил, гдеже князь Казмир з намовы дяди свокго Ивана Гаштолта, и на прычынѣ панов рад своих, гнив князю Юрью Лынгвеню одпѣстыл, и до себе велел прыкхаты; и коли князь Юри прыкхал, и князь велики Казмир, вернет кмѣ заса отчынѣ кго Мстыславл(ь).

В лето шесток тысяща деватсотнок патдесат третяго годѣ (р. 1445), князь велики Казмир не сомирен был со князем великим Московским; и прышли Москвичы з Татари, и зовквали землю Вяземскѣю. И князь велики Казмир тоуж зимы послал воквод своих,

kniazey y panow z woyskom protyw toho wojewaty, Moskowskoy zemli, i zwojewali Kozelsk, Werieu, Kałuhu, Możaiesk, i mnoho zła sotworyli Moskwczem; y sobrawszysia Moskowicz piat'sot, y pohnali w pohoniu || za Litwoiu; y pomoże Boh Litwe, pobili Moskwczan mnoho, a innych ruka-mi poymano, y pryweli ich ko Smolensku k velikomu kniazium Kazimiru, y stałasia tohdy czest velikaja, sława iemu y wsey zemli.

Y potom kniaź weliki Kazimir, panstwa swoi wspokoiwszy y wyzwał k sobi z Mazowsz Michajłuszka Zygmuntowicza, załuiuczy ieho iako brata swojego stryiecznoho, y dał iemu otczynu ieho wdęł otca Zygmonta, szto otec ieho mił, deł ot bratyi swojeje, naperwey Bielsko, Brańsk, Suraż, Kleczesk, Koydanow, Brańsk, Starodub; czestowawszy ieho odpustył na tyie horody. Y buduczy iemu w Klecku, y żałost sobe rozmyszlit, y propłakaniu narekajet' y żałujet' szto brat jeho mołodszy korolewicz Kazimir wziat na panstwo, y panstwom radyt' y sprawujet'; y umyslił złuiiu radu odno-staynuui, velikoho kniazia Kazimira o smert' pryprawity, y zamknet' umysł swoy z kniazium Wołożynskimi, imenem Suchty, szto kniazia Kazimira zabit' w łowech, poneże bo kniaź Kazimir welmi lublasze łowy. Y отпра-wit' kniaź Michajłuszko kniazey Wołożynskich, na velikoho kniazia Kazimira do Merezca, w piaty sot koniach, u zbroiach umyslone zabit, kniazia velikoho Kazimira, a samomuby panstwo zasesty, y wkazał Kniazem Wołożynskim, aby potoy zjechali na neho, y o smert' pryprawili; y koli oni w łowy uieżdżali, y osoczniki ostupiwszy ostupy || uwideli ludy zbroynyi, y spowidyli to marszałku dwornomu velikoho kniazia Kazimira, Andruszku Gasztoltowiczu, y onże w borze wchopił velikoho kniazia Kazimira, libo ieszcze mład, y pobeżył snim do Trok, a o tom wedanie otcu swojemu dast Janu Gasztoltu, y Jan Gasztolt, umnoże ludey podkaiet velikoho kniazia Kazimira, za starymi Troki, y żałował toho welmi, y w borzde отпра-wit' za nimi u pohoniu, y whonili ich meży Krewom, y Oszmenoiu, y tamże tych kniazey Wołożynskich wsich piaty bratow poymali, a posłanych ludey ot Michajłuszka pobili, a innych żywych poymali, y pryweli do velikoho kniazia Kazimira do Trok, a tamże ich pohubili.

W toże wremia umre Dowgierd wojewoda Wilenski, y dast Kazimir Wilniu Iwanu Gasztoltu, a Troki Iwanu Monwidu. A Michajłuszko Zygmuntowicz usłyszał to szto kniazey Wołożynskich posłanych ot neho na pahubu velikoho kniazia Kazimira, poymano y postynano; y onże żałosten był welmi, szto rada ieho y umysł niwosztu obortaiet-

кнѣзи и панов з вонском протыв того вокваты, Московскон земли, и звоквали Козел(ь)ск, Берею, Калѹгѹ, Можакск, и много зла сотворыли Москвичем; и собравшыся Москович патъсот, и погнали в погоню || за Литвою; и поможе Бог Литве, побили Москвичан много, а инных рѹками поимано, и привели их ко Смоленскѹ к великомѹ князю Казимирѹ, и стала тогда чест великаѹ, слава кмѹ и всен земли.

И потом князь велики Казимир, панства свои успокоившы и вызвал к соби з Мазовш Миханѹшка Зыгимѹнтовиѹ, жалѹючи кго тако брата своего стрычконо, и дал кмѹ отчизнѹ кго вдел отца Зыгимонта, што отец кго мил, дел от братын своих, напервен Бѣл(ь)ско, Браньск, Сѹраж, Клеческ, Конданов, Браньск, Стародѹб; честовавшы кго одпѹстыл на тѹх города. И бѹдѹчи кмѹ в Клецкѹ, и жалост себе розмышлит, и проплакаю нарекаеть и жалѹкеть што брат кго молодшы королевич Казимир взят на панство, и панством радѹть и справѹкеть; и оѹмыслил злѹю радѹ одностайнѹ, великого князя Казимира о смерть прыправиты, и замкнетъ оѹмысл свои з князи Воложынскими, именем Сѹхты, што князя Казимира забить в ловѹх, понеже бо князь Казимир вел(ь)ми любляше ловы. И отправить князь Миханѹшко кнѣзи Воложынских, на великого князя Казимира до Мереча, в паты сот конѹх, оѹ зброѹх оѹмыслене забит, князя великого Казимира, а самомѹбы панство засесть, и указал Кнѣзем Воложынским, абы потои зѹехали на него, и о смерть прыправили; и коли они в ловы оѹкѹждали, и осочники остѹпившы остѹпы || оѹвидели люды зброинны, и сповидыли то маршалкѹ дворномѹ великого князя Казимира, Андрѹшкѹ Гаштолтвичѹ, и онже в борзе вѹпил великого князя Казимира, либо кще млад, и побежѹт сним до Трок, а о том веданк отцѹ своимѹ даст Иѹнѹ Гаштолтѹ, и Иѹн Гаштолт, оѹмноже людеи подкакт великого князя Казимира, за старыми Троки, и жаловал того вел(ь)ми, и в борзде отправить за ними оѹ погоню, и вгонили их межы Кревом, и Ошменою, и там же тѹх кнѣзи Воложынских вси паты братов поимали, а посланных людеи от Миханѹшка побили, а инных живых поимали, и привели до великого князя Казимира до Трок, а там же их погѹбили.

В то же время оѹмре Довгирд воквода Виленски, и даст Казимир Виел(ь)ню Иванѹ Гаштолтѹ, а Троки Иванѹ Монвидѹ. А Миханѹшко Зыгимонтович оѹслышал то што кнѣзи Воложынских посланных от него на пагѹбѹ великого князя Казимира, поимано и постѹнано; и онже жалостен был вел(ь)ми, што рада кго и оѹмысл нивошто обортакт-

sia, y dalet' u sprawu welikomu kniazu Kazimiru, y szto był wmyslił iemu, wtuiusiu sam walaiet', y wstraszylsia welmi y wstremisia, nabeh w dalnij swoy horod ko Bransku, y buduczy iemu w Bransku y sobrał woysko nemało y s pomoczyiu Moskowskoiu, y iechawszy zasiadet horod Kijew; y kniaź weliki, Kazimir sobrawszy siły swoi Litowskij, y posyłalet' w borzde diadiu swojeho Iwana Gasztolda; onże tam jechawszy || y horod Kijew y Branesk otmet' k welikomu kniastwu. A Michajłuszko usłyszał szto woysko Litowskoie idet, y onże ubojawsia y pobeżet z tych horodow k Moskwe y buduczy iemu u odnom monastyry, y słuchaiuczy obedni, Ihumen ne lublasze ieho, y dast jemu welmi lutuiiu otrawu, jadowituiiu w dore, y on skoro ukusił y zjeł, y tutże pał y zdoch. Y Ihumen boieczysia toho, szto tak w borzde umerł, y sam wkusi y tutże umre; y taksia koniec stał Michajłuszku Zygmontowiczu. Y buduczy welikomu kniazu Kazimiru u Wilni tohoż hodu, pryiedet k nemu kniaź Olelko z Kopyla, z dwoma syny, z kniazem Semenom a kniazem Michajłom, y bili czołom welikomu kniazu Kazimiru, czerez wsich panow rad o otczyznu swoiu o Kijew, y kniaź weliki Kazimir na przyczynu panow rad wernet jemu Kijew, otczyznu ieho zo wsimi pryhorodki Kijewskimi.

Y na druhi hod pryiedet z Wołoch, kniaź Swidryhayło, diadia welikoho kniazia Kazimirow, kotory u Wołoszech był sem hod owcy pastwił, wbehszy od knia Zygimonta; y kniaź Kazimir łaskawe jeho pryńiał z welikoiu czestyiu, y dał jemu do żywota Łucko zo wseiu zemleiu Wołynskoiu. Y tohoż hodu pryiedut kniazia, y ułany y wsi murzy Szyrynowskie y Bahranywskie, y ot wseie ordy Perekopskoie do welikoho kniazia || Kazimira, prosiaczy y czołom bijuczy, aby im cara dał na carstwo Aczgireia, kotory pryiechał był z Ordy do Litwy, ieszcze za welikoho kniazia Zygimonta; y kniaź weliki Zygimont dał iemu Lidu, y kniaź weliki Kazimir toho cara Aczgireia z Lidy czestowawszy y wdarowawszy, y wo welikoy ieho poczestnocy do Ordy Perekopskoie na carstwo posłał, y posłał snim sadeczy ieho na carstwo, marszałka zemskoho Radywiła, y Radywił otprowadył ieho wpczestnocy, aż do Stolca ieho do Perekopa, y tam ieho Radywił imenem welikoho kniazia Kazimira posadył na carstwie Perekopskom; y wsi tyi hody za gospodarstwa Kazimirowa, y za żywota toho cara Aczgireja upokoy był, meży kniastwom Litowskim y ordoiu Perekopskoiu, bo był weliki pryiatel kniastwu Litowskomu i tot car Aczgirej za łasku welikoho kniazia Kazimira, szto ieho na carstwo posadył, y Litowskomu panstwu spryiał, szto w Litwie chleb sol iadał; y za ieho carstwa ni odna noha pohanskaia Tatarskaia bezbożnych Izmailitian u Litwe y w Lasech nepostała; y w tyi czasy siroty y wdowy, y wse chrystyianstwo sia weselili, y Boha chwalili, szto tak weliki dołhi upokoy meli od poharń. Y był

са, и дакъ оу справу великому князю Казимиру, и што был вмыслил кму, втбусю сам валакть, и встрашилса вел(ь)ми и встремиса, набег в дал(ь)нии свои город ко Бранску, и будучи кму в Бранску и собрал вонско немало и с помощью Московскою, и кхавшы засадет город Киве; и князь велики, Казмир собравшы силы свои Литовскии, и посылактъ в борзде дядю свогго Ивана Гаштолда; онже там кхавшы || и город Кив и Бранеск отметь к великому княству. А Муханлушко оуслышал што вонско Литовскок идет, и онже оубоавса и побежет з тых городов к Москве и будучи кму оу одном монастыры, и слухаючы обедни, Игумен не люблаше кго, и даст кму вел(ь)ми лютю отраву, ядовитю в доре, и он скоро оукбси и зьел, и тутже пал и здох. И Игумен бокчыса того, што так в борзде оумерл, и сам вкбси и тутже оумре; и такса конкц стал Муханлушко Зыгимонтович. И будучи великому князю Казимиру оу Вил(ь)ни тогож году, прыкдет к нему князь Олег(ь)ко з Копыла, з двома сыны, з князем Семеном а князем Муханлом, и били чолом великому князю Казимиру, через всих панов рад о отчизну свою о Кив, и князь велики Казмир на причину панов рад вернет кму Кив, отчизну кго зо всеми прыгородки Кивскими.

И на други год прыкдет з Волох, князь Свидрыганло, дядя великого князя Казмирова, которы оу Волошех был сем год овцы паствил, ввешы од кня[зю] Зыгимонта; и князь Казмир ласкаве кго прынал з великою честию, и дал кму до живота Луцко зо всею землею Боловскою. И тогож году прыкдут князи, и оуланы и вси мурзы Шырыновскии и Багранывскии, и от всек орды Перекопскок до великого князя || Казмира, просачы и чолом вночы, абы им цара дал на царство Ачгирега, которы прыехал был з Орды до Литвы, кще за великого князя Зыгимонта; и князь велики Зыгимонт дал кму Лиду, и князь велики Казмир того цара Ачгирега з Лиды чествовавши и вдаровавши, и во великои кго почестности до Орды Перекопскок на царство послал, и послал сним садечы кго на царство, маршалка земского Радывила, и Радывил отпровадыл кго впочестности, аж до Стол(ь)ца кго до Перекопа, и там кго Радывил именем великого князя Казмира посадыл на царстве Перекопском; и вси тын годы за господарства Казмирова, и за живота того цара Ачгирега оупокон был, межы княством Литовским и ордою Перекопскою, во был велики прымател(ь) княству Литовскому и тот цар Ачгирега за ласку великого князя Казмира, што кго на царство посадыл, и Литовскому панству спрынал, што в Литвк хлеб сол(ь) ядал; и за кго царства ни одна нога поганскага Татарскага безбожных Измаилитан оу Литве и в Ласех непостала; и в тын часы сироты и вдовы, и все хрыстыянство са веселили, и Бога хвалили, што так велики долги оупокон мели од погань. И был

weliki kniaź Kazimir sem hod, kniazem Litowskim, y panstwa wsi, szto k welikomu kniastwu przysłuchaiut w celosty oderżał, y w pokoi, y kotoryi zemli nechoteli ieho posłuszni byt, y k welikomu kniastwu, y on tych wsich || prywernuł, y wsi państwa wpokoił. A potom korola Polskoho y Uhorskoho brata ieho panowe Lackije ne naszli w tuiu sem hod, kak ieszcze zhib na bitwie Turckoy, a Koruna wdowela, y umyslili odnostaynuui radu y wmysłom, wziaty na Korunu welikoho kniazia Kazimira, y przysłali posłow swoich welikich do kniazia welikoho Kazimira, y do panow Litowskich; naperwey arcy-biskupa Hneznenskaho, biskupa Krakowskoho, pana Krakowskoho, y innych mnohich panow radnych Lackich, prosity na Korunu; y panowe Litowskij własteli welikoho kniastwa, życzczy gospodaru swojemu gospodarstwa mnohoho, y panow Ladckich wdiazcne pryniali y czestowali, y gospodara swoieho welikoho kniazia Kazimira z welikoju czestyiu y weseliem prowodyli do Krakowa, na korunu, y tamże ieho korunowali; y został Kazimir korolem Polskim y welikim kniazem Litowskim.

Y buduczny iemu na korune, y na welikom kniastwe y uczynit' seym w Petrykowe, w hod po koronacyiey walny Ladski, dla spraw zemskich. y na tom seymi wmyslili panowe wsi Ladskie, potay korola seym druhi wczynity w Parcowe, y szto by tamże byli wsi panowe Litowskij, własteli welikoho kniastwa; y wmyslili na tom seyme Parcowskom, panow Litowskich porezat, a kniastwo Litowskoie do Koruny prywłaszczyt, y potomuz || wczynity, kak wczynił nad pany Ruskimi, Premysłskimi pozwawszy ich do rady, y tam porezali y Premysł zaseli.

Y korol podłuh rady ich seym położył w Parcowie, Lachom y Litowskim panom, a o tom iemu niewiedaiuczy szto mieło byt, na tom seymi, Litowskim panom; y panowie Lackij y Litowskij do Parcowa sia zjechali, po woli gospodara swojeho welikoho korola Kazimira.

Y panom Litowskim o tom niczehoże newiduszczce, y perwoho dnia, y druho do rady do panow Lackich iezdyli, a na treti deń, nakonec wsich panow Litowskich umyslili porezaty; y był nekotory Lach z rodu dobroho Andrey Rohatyński, y dowiedawszysia dostowirno o pahubi Litowskich panow, y potay spowidaiet to Litowskim panom, Iwanu Gasztoltu, y starostie Zomoydzkomu Kezgaytu; y tyi panowe ne powidaiuczy słuham swoim y wmyslili tak, y prosili panow Lackich, k sobi na zawtryie na obied, y prosiwszy na obied, y sami noczyiu wborzie ujechali do Berestia, a słuhy y obozy postawili dla doswiadczenia na miejscu w Parcowie, y panowie Lackije, o tom newieduszczce, y podłuh umysłu swojeho, chotiaczy ich porezaty, y sprawiwszy ludey w czysle ne mało, y posłali do obozu pobity ich; y tyie lude pryiechali y naskoczyli || w borzde na obozy, y panow Litowskich ne naszli, tolko oboz da słuhi. Y potom Lackij panowie rozmyslilisia iż nehorazd wczy-

велики князь Казимир сем год, князем Литовским, и панства вси, што к великомѹ княствѹ прислѹхают в целосты одержал, и в покои, и которыи земли нехотели кго послѹшни быти, и к великомѹ княствѹ, и он тѹх всих || привернул, и вси панства впокои. А потом короля Пол(ь)ского и Оугорского брата кго панове Ладцики не нашли в тѹю сем год, как кще згине на битвѣ Тѹрецкои, а Корѹна вдовела, и оумыслили одностанинѹю радѹ и вмыслом, взаты на Корѹнѹ великого князя Казимира, и прислали послов своих великих до князя великого Казимира, и до панов Литовских; напервей арцы-вискѹпа Гнезненскаго, вискѹпа Краковского, пана Краковского, и инных многих панов радных Ладцики, проситы на Корѹнѹ; и панове Литовскии властели великого княства, жычечы господарѹ своимѹ господарства многого, и панов Ладциких вдалчнѣ прынали и честовали, и господара свогго великого князя Казимира з великою честию и веселнем проводыли до Кракова, на корѹнѹ, и тамже кго корѹновали; и зостал Казимир королем Пол(ь)ским и великим князем Литовским.

И бѹдѹчы кмѹ на корѹнѣ, и на великом княстве и оучинить сеим в Петрыкове, в год по коронацѹнки вал(ь)ны Ладски, для справ земских. и на том сеими вмыслили панове вси Ладские, потан короля сеим дрѹги вчиниты в Парцове, и штобы тамже были вси панове Литовскии, властели великого княства; и вмыслили на том сеиме Парцовском, панов Литовских порезати, а княство Литовскок до Корѹны привлащыт, и потомѹж || вчиниты, как вчинил над паны Рѹскими, Премыслскими позвавши их до рады, и там порезали и Премысль(ь) засели.

И корол(ь) подлѹг рады их сеим положыл в Парцовк, Лѹхом и Литовским паном, а о том кмѹ невидѹчы што мкло быти, на том сеими, Литовским паном; и пановк Ладцики и Литовскии до Парцова сѹ зѹехали, по воли господара свогго великого короля Казимира.

И паном Литовским о том ничегоже невидѹще, и первого дня, и дрѹгого до рады до панов Ладциких кздыли, а на третыи день, наконец всих панов Литовских оумыслили порезаты; и была некоторыи Лѹх з родѹ доброго Андреи Рогатыньски, и доведѹшыся достоверно о пагѹби Литовских панов, и потан сповидакт то Литовским паном, Иванѹ Гаштолтѹ, и старостѣ Жомондзкомѹ Кезганилѹ; и тыи панове не повидаѹчы слѹгам своим и вмыслили так, и просили панов Ладциких, к соби на завтрык на обѣд, и просившы на обѣд, и сами ночью вборзѣ оѹкхали до Берестѣа, а слѹгы и обозы поставили для досвѣдченѣа на мѣсцѹ в Парцовк, и пановк Ладцики, о том невидѹще, и подлѹг оумыслѹ свогго, хотѣчы их порезаты, и справившы людеи в числѣ не мало, и послали до обозѹ побиты их; и тыи людеи прыкхали и наскочыли || в борзде на обозы, и панов Литовских не нашли, тол(ь)ко обоз да слѹги. И потом Ладцики пановк розмыслили сѹ иж негоразд вчи-

nilu, y tak sia ustawili y obozom y słuham niczoho newczynili, odpustyli w borzde do Litwy. Y od toho czasu stała brań welikaia, y nepryiaźń meży pany Litowskimi y Lackimi; y tohoż czasu panowe Litowskij zwazniwszysia, Iwan Gasztołt wojewoda Wilenski, Iwaszko Monwid wojewoda Trocki, Kezgał starosta Żomoytski, Petrasz Mongirdowicz marszałok zemski namesnik Nowohorodski, y zwazniwszysia y herby ich im otosłali, a swoimi starymi peczatował' stali, y mnoho złocho myśliłi meży soboiu czynit, y korol Kazimir w tosia pilno włożył, y mnoho sam gospodar o tom myślił poki ich zweł u zходу. Y buduczcy korolu Kazimiru korolem Polskim y welikim kniazem Litowskim, y wmyslił odnostayno z namowy panow rad swoich, koruny Polskoie, dokonat' walki toie, ktoruiiu był poczał otec ieho korol Jagayło z Prusy; y korol Kazimir nechoteczy woli a wmysłu otca swoieho ponechat, ale umyślił ieię popołnity.

Y sobrawszy woysko Ladckoie y Litowskoie y potiahnął na Prusy, y naperwey obohnał Stolec Pruski horod Malbork, y kotory welmi uworuzen || y wmocnen wsiakimi pryprawami y mocami, y korol dobywał ieho nemało wremia, y nemoże iemu niczoho wczynity, bo żołnierow na onom zamku było welmi mnoho, kotorymże żołnierom mistr Pruski na rok pinezey im neprysłał, iako z nimi był zmowił; a na tom zamku meży tymi żołniermi Pruskimi, była czast żołnierow Polakow na penezjach pruskich, y źdali wsi z odnoho zapłaty od Prusow y nemohli doźdat'; a potom zmowiwszysia wsi iedynomyślenno, a nablej z żołnierow Lackich, kotoryi teź namowili y tych żołnierow Pruskich, aby zamek korolu podali, a zapłaty swoiu u korola wziali, bo tyie żołniery Lackije życzyli gospodaru swojemu pryrozonomu, korolu Polskomu; a tak wsi iedynomyślenno zмовu z korolem wczyniat, y zamek korolu podadut, a zapłaty swoiu w korola wozmut; y korol na tot czas nemeł im tak welikoie sumy zapłaty, aliź zostawił myto Gdanskoie morskoie Gdanzczanom y młyn Gdanski u trzech sot tysiacz zołoty, y tym żołnierom zapłaty wczynił, a zamek Malborski wziął, y wsi innyie horody Pruskije bliz Malborku pobrał, kotorych ieszcze był otec ieho nepobrał, y potom s Prusy pokoy wczynił.

A potom buduczcy korolu Kazimiru w Krakowie, y przysłalisia do neho Wroclawlane, y Slezacy, prosiaczy aby w nich gospodarzem został, a od Iryka korola Czeskoho aby ich wboronił; y korol Kazimir imsia obicał || panom byty, y radu swoiu z pany koruny Polskoie w tom

нили, и так сѧ оуставили и обозом и слѳгам ничего невчинили, одпѳстыли в борзде до Литвы. И од того часѳ стала брань великаѧ, и непрыпѧзьнь межы паны Литовскими и Лѧцкими; и тогож часѳ панове Литовскии звѧзвившысѧ, Иван Гаштолт воквода Виленски, Ивашко Монвид воквода Троцки, Кезгал староста Жомонтски, Петраш Монгирдович маршалок земски намесник Новгородски, и звѧзвившысѧ и гербы нѳ им отослали, а своими старыми печатовать стали, и много злого мыслили межы собою чынит, и корол(ь) Казимир в тосѧ пил(ь)но вложил, и много сам господар о том мыслил поки нѳ звел оѳ згодѳ. И бѳдѳчы королю Казимирѳ королем Пол(ь)ским и великим князем Литовским, и вмыслил одностанно з намовы панов рад своих, корѳны Пол(ь)скок, доконать вал(ь)ки ток, которѳю был почал отец кго корол(ь) Яганло з Прѳсы; и корол(ь) Казимир нехотечы воли а вмыслѳ отца свокго понехат, але оѳмыслил кк пополниты.

И собравшы войско Лѧцкок и Литовскок и потагнѳл на Прѳсы, и напервей обогнал Столец Прѳски город Мал(ь)борк, которы вел(ь)ми оѳвоужен || и вмоцнен всѧкими прыправами и моцями, и корол(ь) добывал кго немало время, и неможе кмѳ ничего вчиниты, бо жолнкров на оном замкѳ было вел(ь)ми много, которымже жолнкром мистр Прѳски на рок пинезен им непрыслал, тако з ними был змовил; а на том замкѳ межы тыми жолнкром Прѳскими, была част жолнкров Полѧков на пенезѧх прѳских, и ждали вси з одного заплаты од Прѳсов и немогли дождатѳ; а потом змовившысѧ вси кдыномысленно, а наволои з жолнкров Лѧцких, которыи теж намовили и тѳх жолнкров Прѳских, абы замок королю подали, а заплатѳ свою оѳ короля взяли, бо тѳх жолнкры Лѧцкии жычыли господарѳ своимѳ прырожономѳ, королю Пол(ь)скомѳ; а так вси кдыномысленно змовѳ з королем вчинят, и замок королю подадѳт, а заплатѳ свою в короля возмѳт; и корол(ь) на тот час немел им так великок сѳмы заплатыты, алиж зоставил мыгто Гданскок морскок Гданщаном и млын Гдански оѳ трех сот тысяч золотѳх, и тым жолнкром заплатѳ вчинил, а замок Мал(ь)борски взял, и вси иннык города Прѳскии близ Мал(ь)боркѳ поврал, которѳх кще был отец кго неповрал, и потом с Прѳсы покои вчинил.

А потом бѳдѳчы королю Казимирѳ в Краковк, и прыслалисѧ до него Броцлавляне, и Глезацы, простачы абы в нѳх господарем зостал, а од Ирыка короля Ческого абы нѳ вворонил; и корол(ь) Казимир имсѧ обещал || паном быты, и радѳ свою з паны корѳны Пол(ь)скок в том

zamykaiet, chotia ich k sobi prywłaszczyty, y po wsim zamkom Lackim posyłaiet, aby w borzde ku walce hotowili, y w woysko na mestce położenoie do nehosia zbirali. Y tehdyż panowe Lackije poszlut do bratii swoiey panow Litowskich prosiaczy o pomocz; y panowe rada welikoho kniastwa Litowskoho, na potrebu bratii swoieie panow Polskich, wyprawiat' w borzde, piat' tysiacz ludey konnych, kniaząt y paniat, y dworan Litowskich na pomocz im, y posłali nad nimi hetmana pana Olechna Sudymontowicza namiestnika Połockoho, kotoryże był y podczaszym u korola Kazimira; y koli tyi ludy Litowskii do korola przszli, y korol Kazimir w borze wytehnął zo wsimi siłami swoimi Lackimi, y z Litwoiu szto na pomocz przszli, y panom Polskim do Chwoynic, y w Chwoynicach woyska wsi soszychowawszy, y sprawiwszy hufy, y obrał sobi sterczy, szesty panow Lackich, a szesty panow Litowskich: naperwey pana Olechna Sudymontowicza a pana Bohdana Andruszkowicza, a pana Jana Kuczka, a pana Stańka Kostewicza, a pana Iwana Ilinicza, y na każdoho z nich, kak na Lachow tak y na Litwu, włożył na każdoho z nich takowuiu zbroiu, kak na sebe włożył, na tych szto maiut ieho sterczy, a Wołu kazał za soboiu koń pod żywotny wodyty. A koli użo woysko sprawiwszy y potiahnuł k Wrocławu, a korol || Iryk swoie woysko sprawił Czeskoie y Slazskoie y wsich swoich zeml; y koli korol Kazimir prychodył z woyskom k Wrocławu sprawiwszy tyie wsi hufy ku bitwe; tohdy potkaiut-sia z woyskom Irykowym y zacznut bitwu, y Bożym hnewom, hrych rady naszych, korol Iryk poraził woysko Lackoie y Litowskoie na hołowu, y korol Kazimir nazad pobeżył, y nichto za nim netrafił, tolko tyi piat' panow Litowskich, kotoryi ieho sterehli, a szosty Woł z konem ieho podwodnym, y behuczy im y trafiał na hufu peszych ludey, y potkaiet snimi, y korol był blisko tych peszych ludey, y bliższy był ku poymaniu, y pak Olechno Sudymontowicz chotiaczy korola ratowaty, zaklikał na swoich towarzyszow; bratia miłaiia, ratuymo toho rycera; y żołniery Irykowy usłyszali to, y korola opustyli za rycera, a mnimali korolem pana Olechna Sudymontowicza, abo meży tych towarzyszey ieho, y kinulisia do nich y wsich poranili, y poymali, a korol w tot czas uiechał, a za nim Woł z konem, y prybeżył ko odnomu bo-łotu, y koń nerezany pod korolem u hrazi zapadet', a Czechowe za korolem honiat; tohdy Woł skinął z sebe odeż, y rozsypał streły y pocznut strelaty, y Czechowie ne smeli na nich nastupi-

замыкакт, хотѣа ихъ к себи привлащыты, и по всимъ замкомъ Лѣцкимъ посылакт, абы в борзде кѣ вал(ь)це готовили, и в войско на местце положенок до негоса збирали. И тегдыж панове Лѣцкиѣ пошлѣют до братни свои панов Литовскиѣхъ просѣачы о помоч; и панове рада великого княства Литовского, на потребѣ братни свои панов Пол(ь)скиѣхъ, выправѣть в борзде, пѣть тысячъ людеи конныхъ, княжат и панѣт, и дворан Литовскиѣхъ на помоч им, и послали над ними гетмана пана Олехна Гудымонтовича намѣстника Полоцкого, которыже был и подчашымъ оу короля Казимира; и коли тыи люды Литовскии до короля прышли, и корол(ь) Казимир в борзе вытегнѣл зо всими силами своими Лѣцкими, и з Литвою што на помоч прышли, и паномъ Пол(ь)скимъ до Хвоиниц, и в Хвоиницахъ войска вси сошыховавши, и справившы гѣфы, и обралъ соби стеречы, шесты пановъ Лѣцкиѣхъ, а шесты пановъ Литовскиѣхъ: напервен пана Олехна Гудымонтовича а пана Богдана Андрушковича, а пана Яна Кѣчка, а пана Станка Костевича, а пана Ивана Илиннича, и на каждого з нихъ, какъ на Лѣховъ такъ и на Литвѣ, взложилъ на каждого з нихъ таковою зброю, какъ на себе взложилъ, на тыѣхъ што маютъ кго стеречы, а Волѣ казалъ за собою коня подъ животныи водыты. А коли оужо войско справившы и потагнѣл къ Вроцлавлѣ, а корол(ь) || Ирыкъ свои войско справилъ Ческокъ и Глазкокъ и вси свои земли; и коли корол(ь) Казимиръ прыходилъ з войскомъ къ Вроцлавлѣ справившы тыѣхъ вси гѣфы кѣ битвѣ; тогды поткаютсѣ з войскомъ Ирыковымъ и зачнѣтъ битвѣ, и Божиимъ гневомъ, грѣхъ рады нашихъ, корол(ь) Ирыкъ поразилъ войско Лѣцкокъ и Литовсокъ на головѣ, и корол(ь) Казимиръ назадъ побежить, и ништо за нимъ не трафитъ, тол(ь)ко тыи пѣть пановъ Литовскиѣхъ, которыи кго стерегли, а шосты Волѣ з конемъ кго подводнымъ, и бегѣчы имъ и трафѣть на гѣфѣ пешыѣхъ людеи, и поткактъ сними, и корол(ь) былъ блиско тыѣхъ пешыѣхъ людеи, и ближшы былъ кѣ понманю, и пакъ Олехно Гудымонтовичъ хотѣачы короля ратовѣть, закликалъ на своиѣхъ товаришовъ; братни милаѣ, рѣтѣимо того рыцера; и жолнкры Ирыковы оуслышали то, и короля опѣстыли за рыцера, а мнимали королемъ пана Олехна Гудымонтовича, абы межы тыѣхъ товаришей кго, и кинѣлиса до нихъ и вси поранили, и понмали, а корол(ь) в тотъ часъ оукчал, а за нимъ Волѣ з конемъ, и прывежитъ ко одному болотѣ, и коня нерезаны подъ королемъ оу грази западѣть, а Чехове за королемъ гонѣтъ; тогды Волѣ скинѣлъ з себе одеж, и розсыпалъ стрѣлы и почнетъ стрѣлаты, и Чеховкы не смели на нихъ настѣпи-

ty, || a korol w tot czas czerez bołoto peredobylsia, y Woł jemu Wałacha poddał, y sam na koni usedszy y pryjechał z korolom do Choynic, y tohdyż podkał ieho pered Chwoynicami pan Krakowski, pan Rutwianski y rek, Chwała Panu Bohu iż twoieie miłosty zdorowoho widym, a gdy wasza miłost gospodar nasz we zdorowiu do nas sia zwrotył, tedy dufane Bohu pokładaiem, iż wasza miłost w korotkom czasu zasia zwyteżstwo nad tym nepryiatelem wozmesz, a y potkał korola w Styrce bo sia w łaźni mył, y korol zapłakawszy rek: pane Rutwianski wysia w łaźni wodoiu myli, a moi wernyi słuhi Litwa w rukach nepryiatelskich krowiu sia obmywaiut. Y po onom poboiszczu korolu Kazimiru żalostno bi welmi, y myslit' w sercy swoim kakoby nad nepryiatelem swoim uskore z Bożyiu pomoczyiu zło za zło oddaty; y posyłalet' wo skore do panow Litowskich, żadaiuczy aby iemu pożyczyli kniazey ku toy potrzebie ieho, y pry tych posłoch korolewskich, y odprawiat swoich posłow panowe Ladckije do panow Litowskich bratij swoiey, prosiaczy o pomocz, aby ich ludmi zapomohli, a na tot by upad ich baczyli, a w tot czas nikoho nebyło panow Litowskich, tolko Jan Gasztolt woiewoda Wileński u Wilni, a Iwaszko Monwid woiewoda Trocki u Trocech, a innych panow nebyło, bo w tot czas seyemu nebyło; wsia byli po domom || swoim rozjechali; y tyie dwa pany zjechalisia widziaczy takowuiiu potrebu hospodarskuiiu, y neodsyłaiuczy inszych panow bratyi swoieie, ale w borzie baczuczy tekowuiiu rzecz hospodarskuiiu pilnuiiu, odprawili podskarbeho zemskoho Litowskoho pana Alexandra Jurjewicza, y czerez neho posłali na pomocz pożyczaiuczy, wzemszy z skarbu zemskoho Litowskoho osmdesiat tysiacz zołotyh czerlenych, a bratii swoiey panom Lackim posłali na pomocz osm tysiacz ludey konnych, piat' tysiacz, kniażat y paniat dworu Litowskoho, a try tysiacz Tatar, y posłali nad nimi hetmanom starszym pana Iwana Chodkiewicza, namiestnika Witebskoho; y korol Kazimir tymi zołotymi służeńnych pryniawszy, y z pomoczyiu Litowskoiu, y k tomu sobrawszy wsi siły Ladckije, y posłał na korola Iryka Czeskoho, y tyie lude Lackije y Litowskije za łaskoiu Bożyieiu w czotyrnadcaty nedelach po perszoy porażce, korola Irykowo woysko wsi na hołowu porazili, a sami fortunliwe z małoiu szkodoiu zwyteżstwo oderżawszy, wozwratylisia do korola Kazimira, y poymali w toy bitwe u woysku Irykowe, mnoho panow wiaznew Czeskich, y Slazskich, meży kotorymiż poymali, pana Perszynskoho, ktorohoż poymał kniaź Hłaszyina kniaże Smolenskoie, kotory potom był, okolniczym Smolenskim. || Y widziaczy korol Kazimir swoich wo zdorowi przyszodszych, a zwytestwo nad nepryiatelem oderżawszy z toho Chwału Bohu wozdał, iż tak w korotkom czasu iest ot ieho swiatoie miłosty poteszen, a potom korol Iryk przszlet do korola Kazimira prosiaczy, aby posły byli wysłany, z obeia storon na wmwow meży nich do Głogowa;

ты, || а корол(ь) в тот час через болото передобылса, и Вол кмѹ Балаха поддал, и сам на кони оуседшы и прыкхал з корол(і)ом до Хвоиниц, и тогдаж подкал кго перед Хвоиницами пан Краковски, пан Рѹтвански и рек, Хвала Панѹ Богѹ иж твоок милосты здорового видым, а гды ваша милост господар наш ве здоровю до нас са звротыл, теды дѹфане Богѹ покладакм, иж ваша милост в коротком часѹ заса звытежство над тым непришателем возмеш, а и поткал корола в Стырце бо са в лазьни мыл, и корол(ь) заплакавшы рек: пане Рѹтвански выса в лазьни водою мыли, а мои вернии слѹги Литва в рѹках непришател(ь)ских кровю са обмывають. И по оном побоищѹ королю Казимирѹ жалостно би вел(ь)ми, и мыслить в серцы свокм каковы над непришателем своим оѹскоре з Божью помочью зло за зло оддаты; и посылактъ во скоре до панов Литовских, жадаючы абы кмѹ пожычили князен кѹ тои потребк кго, и пры тѹх послох королевских, и одправат своих послов панове Ладцкик до панов Литовских братии свои, просачы о помоч, абы их людми запомагли, а на тот бы оѹпад их бачыли, а в тот час никого небыло панов Литовских, тол(ь)ко Ён Гаштолт воквода Виленски оѹ Вил(ь)ни, а Ивашко Монвид воквода Троцки оѹ Троцеж, а инных панов небыло, бо в тот час семѹ небыло; всиса были по домом || своим розъехали; и тѹк два паны зъехалиса видзачы такую потребѹ господарскѹю, и неодсылаючы инных панов братии свокк, але в борзк бачѹчы тековѹю реч господарскѹю пил(ь)нѹю, одправили подскарбего земского Литовского пана Александра Юрьевича, и через него послали на помоч пожычаючы, взявшы з скарбѹ земского Литовского осмдесят тысяч золотых череленых, а братии свои паном Ладцким послали на помоч осм тысяч людей конных, пать тысяч, княжат и панат дворѹ Литовского, а тры тысячы Татар, и послали над ними гетманом старшым пана Ивана Ходквича, намкстника Витебского; и корол(ь) Казимир тыми золотыми слѹжебных прынавшы, и з помочью Литовскою, и к томѹ собравшы вси силы Ладцкик, и послал на корола Ирыка Ческого, и тѹк люде Ладцкик и Литовскик за ласкою Божькю в чотырнадцаты неделѹх по першой пораже, корола Ирыково войско вси на головѹ поразили, а сами фортѹнливе з малою шкодою звытежство одержавшы, возвратилиса до корола Казимира, и помали в тои битве оѹ войскѹ Ирыкове, много панов вазнев Ческих, и Глазских, межы которымиж помали, пана Першынского, которогож помал князь Глашына княже Смоленскок, которы потом был, окол(ь)ничым Смоленским. || И видзачы корол(ь) Казимир своих во здорови прышодшых, а звытество над непришателем одержавшы з того Хвалѹ Богѹ воздал, иж так в коротком часѹ кст от кго сваток милосты потешен, а потом корол(ь) Ирык прышлет до корола Казимира просачы, абы послы были высланы, з обеа сторон на вмовѹ межы них до Глогова;

y korol Kazimir na zadanie korola Irykowo, posłał dwuch panow swoich z Lachow, a dwuch z Litwy, na imia pana Martyna Gasztoltowicza namestnika Nowhorodskoho, a pana Woytecha Monwidowicza wojewodycza Trockoho, y tyi pany Ladckii y Litowskii, y poweleniem korola Kazimira, poiechali do Głogowa, a korola Irykowy Czeskie y Slazskie pany, tamże byli, y tyi pany namowili nakonec meży soboiu szto korolem samym zjechałysia do Głogowa; y koroli oba Iryk Czeskij y korol Kazimir podłuh namowy panow swoich, zjedutsia do Głogowa w rownych pocztech, y tamsia zjednaiut', y mir wieczysty wczyniat', y wiaznew na obedwe storony popuszczaiut, kotoryi sedeli try hody, Czeskije, w korola Kazimira, a Lackii y Litowskii, w korola Iryka; wczyniwszy pokoy rozjechalisia rozno, a potom korol Kazimir pryjechał do Litwy.

W leto szest tysiacznoie dewiat sotnoie szestdesiat perwoie (r. 1453) mi-siaca maja dwadcat dewiatoho, || wziat byst car horod od Turkow. W leto szest tysiacznoie dewiat sotnoie szestdesiat druhoie, prestawisia kniaz Alexandro Wołodymierowicz Kijewski, prorekomy Olelko, y zostawit po sobi dwuch synow kniazia Semena, a kniazia Michayła, y korol po smerty otca ich, nedał wdeł meży nich Kijewa, ale dast ot sebe derżaty, kniaziu Semenu, a kniaz Michayło seł na otcyzne swoiey na Kopyli, bo died ich kniaz Wołodymir behał na Moskwu, y tym probehał otcyznu swoiu Kijew. W leto szest tysiacznoie dewiatotnoie szestdesiat szostoie, prestawisia wojewoda Wileński Iwan Gasztolt. W leto szest tysiacznoie dewetsotnoie semdesiat osmoie, prestawisia blahowirnaja kniahinia Alexandrowaia Nastasya Kijewskaja wnuka Witoltowa.

W leto szest tysiacznoie dewetsotnoie semdesiat dewiatnoie, poslan byst kniaz Michayło od korola Kazimira, Alexandrowicz k welikomu Nowohorodu namiestnikom. Tohoż leta dekabra czetwerty, prestawisia blawerny kniaz Semen Alexandrowicz Kijewski. Y po smerty kniazia Semena, brat ieho kniaz Michayło opustywszy.....y buduczy iemu w pana Martyna za stołom, a w tot czas Turek przyszedzy bez neho Kafu wziął, y pryde iemu west o tom, onże skoro usłyszał, || y tohoż czasu z welikoie żalosty za stołom umer, y tamże w Kijewe y pochowan.

A potom Turek przyszedzy do Wołoch, y ozmet Kiliju i Beł horod. W leto szest tysiacznoie dewiatotnoie dewiatdesiat czetwertnoie (r. 1486), przysłał do korola Kazimira Stefan wojewoda Wołoski powedaiuczy, sztoż car Turecki przyszoł z welikimi siłami w ieho zemlu, chotiaczy ieho z panstwa wyhnaty y zemlu posesty, y żedaiuczy u korola, aby iemu

и корол(ь) Казимир на жаданк короля Ирыково, послал двѣх панов своих з Ляхов, а двѣх з Литвы, на имя пана Мартына Гаштолтовича наместника Новгородского, а пана Вонтеха Монвидовича воеводыча Троцкого, и тыи паны Ладцкии и Литовскии, и повеленк короля Казимира, похуали до Глогова, а короля Ирыковы Ческии и Славскии паны, тамже были, и тыи паны намовили наконец межи собою што королем самым зъехатыся до Глогова; и королѣи оба Ирык Ческии и корол(ь) Казимир поддѣг намовы панов своих, зъедѣтса до Глогова в ровных почтех, и тамса зъеднають, и мир вечысты вчынають, и вазнев на обеде стороны пощѣщают, которыи седали тры годы, Ческии, в короля Казимира, а Ладцкии и Литовскии, в короля Ирыка; вчинившы покон розъехалиса розно, а потом корол(ь) Казимир прыхуал до Литвы.

В лето шест тысячник девят сотнок шестдесат первок (р. 1453) мисаца мая двадцат девятого, || взят быст цар город од Тѣрков. В лето шест тысячник девят сотнок шестдесат дрѣток, престависа князь Александр Володымерович Киквски, прорекомы Олел(ь)ко, и зоставит по соби двѣх сынов князя Семена, а князя Михаила, и корол(ь) по смерти отца их, не дал вдел межи них Киква, але даст от себе держаты, князю Семену, а князь Михаил сел на отчызне свои на Копыли, бо дкд их князь Володымир бегал на Москвѣ, и тым пробегал отчызнѣ свою Кикв. В лето шест тысячник девятсотнок шестдесат шосток, престависа воевода Виленски Иван Гаштолт. В лето шест тысячник девятсотнок семдесат осмок, престависа благовирная княгиня Александрова Настасья Киквская вѣвка Витолтова.

В лето шест тысячник девятсотнок семдесат девяток, послан быст князь Михаил од короля Казимира, Александрович к великомѣ Новогородѣ наместником. Тогож лета декабря четверты, престависа бла[го]верны князь Семен Александрович Киквски. И по смерти князя Семена, брат кго князь Михаил опѣстывшы ... и бѣдѣчы кмѣ в пана Мартына за столом, а в тот час Тѣрек прышедшы без него Кафѣ взял, и прыде кмѣ вест о том, онже скоро оуслышал, || и тогож часѣ з великок жалосты за столом оумер, и тамже в Кикве и похован.

А потом Тѣрек прышедшы до Волох, и озмет Килию и Бел город. В лето шест тысячник девятсотнок девятдесат четверток (р. 1486), прыслал до короля Казимира Стефан воевода Волоски поведаючы, штож цар Тѣрецки прышол з великими силами в кго землю, хотѣчы кго з панства выгнаты и землю посесты, и жадаючы оу короля, абы кмѣ

w tom pomocen był, y ieho y zemlu ieho ratował, a chotiaczy iemu so wseiu zemleiu wecznym gołdownikom byty; korolže Kazimir bez každoho zameszkania sobrawszysia so wsimi siłami koruny Polskoie, y zmnohimi ludmi Litowskimi, y potiahnuł iemu na pomocz, y przszodszy do hranicy Wołoskoy, položysia w meste zowomom Kołomyia; Stefanže wojewoda Wołoski so wsimi pany swoimi, y z nekolka tysiaczma ludey, pryiechał do neho do Kołomyi, korolže Kazimir pryniał ieho z welikoju czestiju, y meszkał w korola dwe nedeli, y podałsia so wseiu zemleiu korolu w ruki y gołd weczny wczynił, y wsi Wołochowe podali choruhwi swoi w ruki korolu. Korolže Kazimir otpustywszy wojewodu Wołoskoho, y posłał k nemu na pomocz korolewiczow y mnohich ludey swoich; y kak || korolewy ludy peredne wtiahnuli w zemlu Wołoskoho, słyszawszy o tom car Turecki szto korolewicz a woysko korolewo przszli Wołoskomu na pomocz, on toho czasu z zemli Wołoskoho poszoł wo swoiu zemlu za Dunay, a korol Kazimir y korolewicz so swoimi woyski wernulisia nazad do Polski, a wojewoda Wołoski potom na mały czas meł pokoy od Tureckoho. Tohož hodu Kazimir korol bywszy w Lasech pryiechał do Litwy, ino w tot czas prybeh do neho kniaź weliki Michayło Borysowicz Twerskij, a welikoie kniaźenie Tweryczy, podasza welikomu kniazu Iwanu Wasilewiczu Moskowskomu.

Tohož leta miesiaca maja druhoho dnia, wypał sneh tak weliki, iako moszczno było sanmi iezdyty; tohož miesiaca maja dwadcat perwoho dnia wypał sneh w połholeni czełoweku y była studen welikaia welmi. A potom był korol Kazimir, u Welikom Kniastwe Litowskom sem hod, bo radney meszkiwał u Welikom Kniastwe, nizli w Lasech, dla toho iż u Litwe welmi roskosnych łowow rozmaitych zwerew mnoho, hdež wo wsiakich panstwach, takowoho zweru net, a korol Kazimir welmi łowy lubił. A potom poiechał do Lachow, y był w Lasech hod, y pryiechał do Litwy k Welikomu Kniastwu na stolec do Wilni, || y był u Wilni hod, a potom roznemohsia, y kazał sebe prowadyt do Horodna, bo w Horodne welmi lubił meszkaty, dla roskosnych łowow, y wsiakich pożytkow; y buduczny iemu w Horodne, y porazumeł szto uže s toie choroby wyity nemoh, y on uzwał k sobi panow rad swoich, Welikoho Kniastwa Litowsko w łožnicu na pokoi, y poczał ich prosity welmi umilno y pokorno szto by panowe rada, wziali sobi hospodarom na Kniastwo Litowskoie, syna ieho seredulszoho Alexandra korolewicz; y panowe rada widiaczy hospodara swojeho tak pokorne prosiaczy, y k tomu pamiataiuczy, iż on Kniastwo Litowskoie dobre radył y sprawował, y na to przyzwolili, po żywote ieho wziaty na Welikoie Kniastwo Litowskoie syna ieho korolewicz Alexandra; a potom pozwał k sobi panow Ladckich, kotory na tot czas pry nem byli, y tymże obyczaiem mowił im y rozkazał, aby ony żedali imenem korolewskim panow swoich Lad-

в том помощен был, и кго и землю кго ратовал, а хотячы кмѣ со всею землею вечным голдовником быты; корол(ь) же Казимир без кождога замешканца собравшыся со всеми силами корѣны Пол(ь)скок, и многими людьми Литовскими, и потагнул кмѣ на помоч, и прышодшы до границы Волоскои, положыся в месте зовомом Коломыя; Стефанже воквода Волоски со всеми паны своими, и з некол(ь)ка тысячама людем, прыкчал до него до Коломыи, корол(ь) же Казимир прынал кго з великою честию, и мешкал в корола две недели, и подался со всею землею королю в рѣки и годд вечны вчинил, и вси Волохове подали хорѣгви свои в рѣки королю. Корол(ь) же Казимир отпѣстывшы вокводѣ Волоского, и послал к немѣ на помоч королевичов и многих людем своих; и как || королевы люды передне втагнули в землю Волоского, слышавшы о том цар Тѣрецки што королевича и войско королево прышли Волоскомѣ на помоч, он того часѣ з земли Волоского пошел во свою землю за Дѣнан, а корол(ь) Казимир и королевич со своими войски вернулись назад до Пол(ь)ски, а воквода Волоски потом на малы час мел покои од Тѣрецкого. Тогож годѣ Казимир корол(ь) бывшы в Ласех прыкчал до Литвы, ино в тот час прыбег до него князь велики Муханло Борысович Тверский, а великок княженик Тверычы, подаша великомѣ князю Ивану Василевичѣ Московскомѣ.

Тогож лета мѣсца мая дрѣгого дня, выпал снег так велики, тако мощно было санми кздыты; тогож мѣсца мая двадцат первого дня выпал снег в полголени человекѣ и была стѣден велика вел(ь)ми. А потом был корол(ь) Казимир, оѣ Великом Княстве Литовском сем год, во раднен мешкивал оѣ Великом Княстве, низли в Ласех, для того иж оѣ Литве вел(ь)ми роскошных ловов розмантых зверев много, гдеж во всяких панствах, такового зверѣ нет, а корол(ь) Казимир вел(ь)ми ловы любил. А потом покчал до Ляхов, и был в Ласех год, и прыкчал до Литвы к Великомѣ Княствѣ на столец до Вил(ь)ни, || и был оѣ Вил(ь)ни год, а потом рознемогся, и казал себе провадыт до Городна, во в Городне вел(ь)ми любил мешкаты, для роскошных ловов, и всяких пожитков; и бѣдѣчы кмѣ в Городне, и поразѣмел што оѣже с ток хоробы выиты немог, и он оѣзвал к соби панов рад своих, Великого Княства Литовско в ложницѣ на покои, и почал их проситы вел(ь)ми оѣмил(ь)но и покорно штобы панове рада, взяли соби господарем на Княство Литовскок, сына кго середѣл(ь)шого Александра королевича; и панове рада видячы господара свогго так покорне простачы, и к томѣ паматаючы, иж он Княство Литовскок добре рады и справовал, и на то прызволили, по животе кго взаты на Великом Княство Литовскок сына кго королевича Александра; а потом позвал к соби панов Ладцких, которыи на тот час пры нем были, и тымже обычаком мовил им и розказал, абы оны жедали именем королевским панов своих Лад-

ckich, aby panowe rada koruny Polskoie, y prośby ostatecznoie hospodara swoieho neotpustyli, a wziali po ieho żywote hospodarem sobi na korunu Polskuii syna ieho starszoho korolewicza Olbrachta, y panowe Ladckii obecalisia, za to wsich prełatow y panow Polskich prosity. A potom panowe || Litowskiie rekli: miłostywy hospodaru, tym dwom synom swoim uprawił hospodarstwa po swoim żywote, a tretego seho syna swojego młodszocho Zygmonta korolewicza na czom zostawuiesz, y korol Kazimir prosił panow Polskich, aby ony imenem ieho prosili synow ieho starszych, Władysława kotory był korolem Uhorskim y Czeskim, a druhocho Olbrachta kotory po nem korolem Polskim był, aby ony meży sobe, y panstwy swoimi toho syna ieho a brata swojeho ne opustyli, a ieho pry sobi zachowali. Y rozprawiwszy radne hospodarstwa swoie, y tamże w Horodne, y żywota swojeho u welikoy starosty dokonał u czetwer, pered Bożym Ustupieniem za tydeń.

Leta Bożyiaho Narożenia tysiacz czotyrysta dwiatdesiat druhocho, mca maja dwadcat czetwerty deń. Pered semoiu subotoiu wzemszy teło ieho otprowadyli do koruny Polskoie, k horodu Krakowu, y położeno iest w cerkwi Swiatoho Stanisława na zamku w kaplicy, ktoruiuz był sam zbudował; tamże y korolewaia ieho Alżbieta po smerty ieho nekoło meszkała i pożywote ieie tamże pohrebenna iest, w tojże kaplicy. Posmertyże korola Kazimira, Lachowe wziali sobe korolem na korunu Polskuii syna ieho korolewicza Olbrachta, a Litwa wziali sobi welikim kniazem, || na welikoie kniazenie Litowskoie, brata ieho rożonoho druhocho korolewicza Alexandra.

Tohoż hodu na zimu poczał walku na welikoie kniazenije Litowskoje weliki kniaź Moskowski Iwan Wasiljewicz, y horod Wiazmu wziął, y innych horodow nemało, Chlepen, Mezczosk, Lubytesk, Mcenesk, Serpeiesk, wołosteyże mnożeswo. Widiaczy to weliki kniaź Alexander Litowskij, y panowe rada ieho welikoho kniastwa Litowskocho, iako weliki kniaź Moskowski, zapamiatawszy dokonczenia, y krestnoho całowania, ktoroie było meży nimi, so otcem ieho korolem Kazimirom; podniął na neho takowuii walku bez odpowiedniui, y nemało horodow y wołostey pobrał; a iemu w nowe na hospodarstwo wsedszy y na tot czas walczyty, było iemu s nim trudno. Posyłaet k nemu posłow swoich, wojewodu Trockoho, marszałka zemskoho pana Petra Janowicza, pana Trockoho, starostu Żomoytskoho pana Stanisława Janowicza, marszałka, pana Woytecha Janowicza pisara, pana Fedka Hryhorjewicza; oniże iechawszu k Moskwie k welikomemu kniaziiu Iwanu Wasiljewiczu, y wziali s nim mir wieczny y dokonczenie, y krestnoie całowanie, na nich y na detey ich wczynili, y zmowili w neho doczku ieho welikiui kniaznu Olenu, || za welikoho kniazia Alexandra; horodże Wiazmu, y wsi wysze reczennya horody y wołosty oderżał weliki kniaź Moskowski, niżli tolko tych Smolnian, kotoryi na onych horodech byli połoneny otpu-

цких, абы панове рада корўны Пол(ь)скок, и просьбы остаточнок господара свогго неотпўстыли, а взяли по кго животе господарем соби на корўнѹ Пол(ь)скѹ сына кго старшого королевича Ол(ь)брахта, и панове Ладцкии овецалиса, за то всих прелатов и панов Пол(ь)ских проситы. А потом панове || Литовскии рекли: милостивы господарѹ, тым двом сыном своим оуправил господарства по свокм животе, а третего сего сына свогго молодшого Зыгимонта королевича на чом зоставѹкш, и корол(ь) Казимир просил панов Пол(ь)ских, абы они именем кго просили сынов кго старшых, Владыслава которы был королем Оўгорским и Ческим, а дрѹгого Ол(ь)брахта которы по нем королем Пол(ь)ским был, абы они межы себе, и панствы своими того сына кго а брата свогго не опўстыли, а кго пры соби заховали. И расправившы радне господарства свок, и тамже в Городне, и живота свогго оу великон старосты доконал оу четвер, перед Божым Оўстѹпенкм за тыдень.

Лета Божыаго Нарожена тысяч чотырыста деватдесат дрѹгого, мца мая двадцат четверты день. Перед семою сѹботою вземшы тело кго отпровадыли до корўны Пол(ь)скок, к городѹ Краковѹ, и положено кст в церкви Сватога Станислава на замкѹ в каплицы, которѹюж был сам зѹдводал; тамже и королева кго Ал(ь)жбѹкта по смерти кго неколо мешкала и поживоте кк тамже погребенна кст, в тойже каплицы. Посмертыже короля Казимира, Лахове взяли себе королем на корўнѹ Пол(ь)скѹ сына кго королевича Ол(ь)брахта, а Литва взяли соби великим князем, || на великок княженк Литовскок, брата кго рожного дрѹгого королевича Александра.

Тогож годѹ на зимѹ почал вал(ь)кѹ на великок княженик Литовскок велики князь Московски Иван Васильевич, и город Вязмѹ взял, и инных городов немало, Хлепен, Мезчоск, Любытеск, Мценеск, Серпекск, волостенже множесфво. Видачы то велики князь Александр Литовскии, и панове рада кго великого княства Литовского, тако велики князь Московски, запаматавшы докончания, и крестного цаловаваня, которок было межы ними, со отцем кго королем Казимиром; поднал на него таковою вал(ь)кѹ без одповеднѹ, и немало городов и волостен побрал; а кмѹ в нове на господарстве вседшы и на тот час вал(ь)чыты, было кмѹ с ним трѹдно. Посылакт к немѹ послов своих, вокводѹ Троцкого, маршалка земского пана Петра Ёдновича, пана Троцкого, старостѹ Жомонтского пана Станислава Ёдновича, маршалка, пана Вонтеха Ёдновича писара, пана Федка Грыгорьевича; ониже кхавшѹ к Москвк к великомѹ князю Иванѹ Васильевичѹ, и взяли с ним мир вечны и докончаник, и крестнок целованк, на них и на детен их вчынили, и змовили в него дочкѹ кго великѹю княжнѹ Оленѹ, || за великого князя Александра; городже Вязмѹ, и вси выше реченныа города и волосты одержал велики князь Московски, нижан тол(ь)ко тых Смол(ь)ниан, которыи на оных городѹх были полонены отпѹ-

styli ko Smolensku. Potom nastawszu letu od poczatka swita sedmotysiacznomu tretemu, a po Bożym Narożeniu tysiaszcza czotorysta dewiatydesiat piatoho, posłał kniaź weliki Alexandro Litowski do Moskwy, k welikomu kniaziu Iwanu Moskowskomu, po welikuiu kniaźnu Olenu, pana Wilenskocho, namestnika Horodeckoho kniazia Alexandra Jurjewicza, pana Trockoho, namestnika Połockoho, pana Jurjewicza Zaberezinskoho a namestnika Brasławskoho pana Jurja Zenowewicza pisara derżawcu Stoklizskaho, pana Fedka Hrehoriewicza; oniże jechawsze, wzemsze welikuiu kniaźnu Olenu, y prynesli ieie do Litwy, a s neiu byli posły posłany ot otca ieie welikoho kniazia Moskowskoho Iwana Wasiliewicza, na imia kniaź Semen Rapołowski, Michayło Rusalka, Iwan Skuratow diak Wasiley Kuleszyn, y prynesli ieie k horodu k Wilni, pered welikimi zapusty za dve nedeli; welikiże kniaź Alexandro, so wsimi pany radnymi y z dworany y z mnohimi ludmi strypte ieie wyiechawszy z hur, a pospołu wjechali w horod Wilniu, y było tam wczyneno welikoie weselie, iako na welikich hospodarey należyt', y to było na neskolko nedel; a potom po weseli posły Moskowskiie z welikoiu || czestyiu, y z mnohimi dary otpuszczony wo swoia si. Tohoż leta przyezdyli do Alexandra kniazia welikoho do Wilni matka ieho, korolewaia Alźbiena, y z synom swoim bratom ieho korolewiczom Fredrykom kardynałom y arcybiskupom koruny Polskoie, y biskupom Krakowskim, y z dwema doczkami korolewnami, Barbaroiu y Alźbietoiu, onże pryniał ich z welikoiu radostyiu, y czyty neizreczennia weselija na mnohii dni wczynił im, iako dobry syn łaskawoy matce, y iako wierny brat lubemomu bratu, y meszkali ony w Wilni czas nemały, y widywsze newestku swoiu welikuiu kniahiniu Olenu, y z welikoiu czestyiu, y mnohocennymi dary do Lachow wozwratyszia.

Toież oseni sosłalisia posły swoimi, korol Polski Olbracht, z bratom swoim welikim kniazem Alexandrom Litowskim, y uradywszy y wmysliwszy położyli mezo soboiu sejm widetysia w Parcowe. Y na tuiu zimu kniaź weliki Alexandro, z welikoiu kniahineiu Olenoiu, y z pany iezdył u wobjezd po zemli Ruskoj, y był u Smolensku y w Witebsku y w Połocku, y k wesne paki wozwratysia k Wilni. W leto sedmotysiacznoie czetwertoie, a po Bożym Narożeniu tysiacza czotyrysta dewiatdesiat szostoho, poiechał weliki kniaź Alexandr do Berestia, korolże Olbracht z bratom ich korolewiczom || Zygmontom do Lublina, a potom so wsimi pany radami swoimi obopolnymi, zjechalisia na sejm do Parcowa, y byli wsi pospołu w Parcowie dve nedeli, y sztokolwek meży soboiu wmyslili y wradyli to wse wo welikoy tajemnicy zamknuwszy rozjechalisia rozno; Olbracht do Krakowa, welikiże kniaź Alexandro do Wilni. W leto od poczatka swita sedmotysiacznoie piatioie, a po Bożym Narożeniu tysiacza czotyrysta dewiatdesiat semoho, sobrał korol

стыли ко Смоленскѹ. Потом наставшѹ летѹ од початка свита седмьтысяч-номѹ третемѹ, а по Божым Нарожению тысяща чотырыста деватыдесат пѣтого, послал князь велики Александр Литовски до Москвы, к великомѹ князю Иванѹ Московскомѹ, по великѹю княжнѹ Оленѹ, пана Виленского, наместника Городецкого князя Александра Юрьевича, пана Троцкого, наместника Полоцкого, пана Юрьевича Заберезинского а наместника Браславского пана Юрья Зеновевича писара державцѹ Стоклизскаго, пана Федка Григориевича; ониже кѹхавше, вземше великѹю княжнѹ Оленѹ, и принесли кк до Литвы, а с нею были послы посланы от отца кк великого князя Московского Ивана Василиевича, на имя князь Семен Раполовски, Михаил Рѹсалка, Иван Скѹратов днак Василен Кѹлешын, и принесли кк к городѹ к Вил(ь)ни, перед великими запѹсты за две недели; великиже князь Александр, со всеми паны радными и з двораны и з многими людьми стрыте кк выкѹхавшы з гѹр, а посполѹ въѹхали в город Вил(ь)ню, и было там вчынено великок веселѣе, тако на великих господарен належить, и то было на нескол(ь)ко недел(ь); а потом по весели послы Московскии з великою || честью, и з многими дары отпѹщоны во своѣ си. Тогож лета прыѹздыли до Александра князя великого до Вил(ь)ни матка кго, королева Ал(ь)жекта, и з сыном своим братом кго королевичом Фредрыком кардыналом и арцы-бискѹпом корѹны Пол(ь)скок, и бискѹпом Краковским, и з двема дочками королевнами, Барбарою и Ал(ь)жектою, онже прынал их з великою радостью, и чты и неизреченныа веселиа на многни дни вчынил им, тако добры сын ласкавои матце, и тако вкрны брат любеомѹ братѹ, и мешкали оны в Вил(ь)ни час немалы, и видывше невесткѹ свою великѹю княгиню Оленѹ, и з великою честью, и многоценными дары до Лахов возвратышася.

Тогж осени сослаанса послы своими, корол(ь) Пол(ь)ски Ол(ь)брахт, з братом своим великим князем Александром Литовским, и оѹрадившы и вмысливши положили межо собою сем видетсыя в Парцове. И на тѹю зимѹ князь велики Александр, з великою княгинею Оленою, и з паны кздыл оѹ вобъеза по земли Рѹскон, и был оѹ Смоленскѹ и в Витебскѹ и в Полоцкѹ, и к весне пакн возвратыса к Вил(ь)ни. В лето седмьтысячнок четвѣток, а по Божым Нарожению тысяща чотырыста деватыдесат шостого, покѹал велики князь Александр до Берестя, корол(ь)же Ол(ь)брахт з братом их королевичом || Зыгимонтом до Люблина, а потом со всеми паны радами своими обопол(ь)ными, зѹѹхалиса на сем до Парцова, и были вси посполѹ в Парцовк две недели, и штокол(ь)век межы собою вмыслили и врадыли то все во великои такмницы замкнѹвшы розѹѹхалиса розно; Ол(ь)брахт до Кракова, великиже князь Александр до Вил(ь)ни. В лето од початка свита седмьтысячнок пѣток, а по Божым Нарожению тысяща чотырыста деватыдесат сегого, собрал корол(ь)

Polski Olbracht welikoie mnożestwo woyska swojego y zo wsimi mocami koruny Polskoie zhotowiwszysia konno y zbrojno, y potiahnuł na Stefana wojewodu Wołoskoho, a książ wieliki Alexandro, znowił z bratom swoim korolem Olbrachtom na tom seymie w Parcowie, y wradyli wczynili meży soboiu, bez wedomosty wsich panow rad swoich, iż meł książ wieliki Alexandro tehnut czerez Brasławł na Soroku w zemlu Wołoskoho, a korol Olbracht z druhoie storony; y koli pryszol książ wieliki Alexandro pod Brasławlem k rece Buhu, panowe Litowskii, poczali ieho pytaty: miłostywy gospodaru nasz! kudy twoia miłost idesz s nami. Y książ Alexandro rekł, koliby wmysł moy koszula moia, kotoiraia na mne jest wedała, ia bych y tuiu zżoh; y panowe rekli, koliz ty gospodar nasz nam rady, a wmysłu swojeho ne powedaiesz, my woj || nechoczem za reku Buh ity; y książ wieliki Alexandro widiaczy to iż podłuh namowy brata swojego korola Olbrachta wczynity, y tam zo wseiu zemleju byty nemoh, bo panowe rada wsia zemla nechoteli tam ity, koli im wmysłu swojego ne powedał, y książ Alexandro odprawuiet ku pomocy bratu, marszałka swojego namestnika Lidskoho, pana Stanisława Petrowicza a kniazia Semena Iwanowicza Możayskoho, a kniazia Wasilia Iwanowicza Szemiacyzcha, a s nimi kilka tysiacz kniazat y paniat, y dworan perebranych, na pomocz bratu swojemu, korolu Olbrachtu do Wołoskoie zemli; a sam książ wieliki Alexandro Brasławł kazał zarubity, poneże bo Brasławł był spu-stoszon y sożzen ot wojewody Wołoskoho; y jeduczcy iemu ot Brasławlia, y zaidet do Trok, do wojewody Trockoho pana Petra Janowicza, y nawedyt ieho w Trocech, poneże bo pan Petr welmi był nemocen, a był w tot czas pan Petr wojewodoiu Trockim y hetmanom, naywyższym Litowskim, y książ wieliki Alexandro widiaczy ieho nemocnoho, y radyłsia w neho komuby meł po ieho żywote hetmanstwo daty; y pan Petr radył aby dano kniazciu Wołynskomu na imia Konstantynu Ostrożskomu, hdeż korol na on czas z namowy wojewody Trockoho, || dał hetmanstwo kniazciu Konstantynu, a korol Olbracht na on czas, wżo był w zemli Wołoskoy; y uwidaw o sem dostowirno Stefan wojewoda Wołoski, iako z welikim hnewom, y z newymownoiu mociu korol Olbracht, pryszol w zemlu ieho; onże sobrawszy wse woysko swoje, y osadyw y utwerdyw mocno stołeczny zamok swoy Soczawu, y innyie wsi horody swoi, samże so wsim woyskom swoim wszol w hory u mesta tesnyia y neprochodymyie, hdeż y lubimy swoy monastyr maiet narycaiemy Putno, y tam wo welikoy twerdosty so wsim woyskom swoim zachowałsia. Korolże Olbracht prythahnuwszy do Soczawy y stoyal pod nim neskolko dni, y porazumeł iż horodu wczynity nemożet niczoho, wsi bo Wołochowe kotoryie byli obohnany w horode, takowy otwit dawali iemu: weday pewno, iako my gospodaru naszemu, y horodu ieho zraycami byty ne możem, gospodar

Пол(ь)ски Ол(ь)брахт великок множество воиска свокого и зо всеми мо-
 цами корѹны Пол(ь)скок зготовившыса конно и зброино, и потагнѹл на
 Стефана вокводѹ Волоского, а князь велики Александро, змовил з братом
 своим королем Ол(ь)брахтом на том сенмк в Парцовк, и дѹмѹ вчинили
 межы собою, без ведомосты всиѹ панов рад своиѹ, иж мел князь вели-
 ки Александро тегнѹт через Браславл(ь) на Горокѹ в землю Волоского,
 а корол(ь) Ол(ь)брахт з дрѹгок стороны; и коли прышол князь велики Алек-
 сандро под Браславлем к реце Бѹгѹ, панове Литовскии, почали кго пытаты:
 милостывы господарѹ наш! кѹды твоя милост идеш с нами. И князь Алек-
 сандро река, колибы вмысл мои кошѹла моя, которага на мне кст ведала, та
 бых и тѹю зжог; и панове рекли, колиж ты господар наш нам рады, а вмыслѹ
 свокого не поведакш, мы вон || нехочем за рекѹ Бѹг иты; и князь велики
 Александро видачы то иж подлѹг намовы брата свокого корола Ол(ь)брахта
 вчиниты, и там зо всею землею быты немог, бо панове рада вса земля
 нехотели там иты, коли им вмыслѹ свокого не поведал, и князь Александро
 одправѹкт кѹ помощи братѹ, маршалка свокого наместника Лидского, пана
 Станислава Петровича а князя Гемена Ивановича Можанского, а князя
 Василиа Ивановича Шемачыча, а с ними кил(ь)ка тысяч княжат и па-
 нат, и дворан перебраныѹ, на помоч братѹ свокомѹ, королю Ол(ь)брахтѹ
 до Волоскок земли; а сам князь велики Александро Браславл(ь) казал за-
 рѹбиты, понеже во Браславл(ь) был спѹстошон и сожжен от вокводы Во-
 лоского; и кѹчы кмѹ от Браславля, и заедет до Трок, до вокводы Тро-
 цкого пана Петра Іѹновича, и наведѹт кго в Троцеѹ, понеже во пан Петр
 вел(ь)ми был немоцен, а был в тот час пан Петр вокводою Троцким
 и гетманом, наивыжшым Литовским, и князь велики Александро видачы
 кго немоцного, и радылса в него комѹбы мел по кго животе гетманство
 даты; и пан Петр радыл абы дано князю Волинскомѹ на имя Константы-
 нѹ Острожскомѹ, гдеж корол(ь) на он час з намовы вокводы Троцкого, ||
 дал гетманство князю Константынѹ, а корол(ь) Ол(ь)брахт на он час, вжо
 был в земли Волоскок; и оѹвидав о сем достоверно Стефан воквода Во-
 лоски, тако з великим гневом, и з невымовною мощию корол(ь) Ол(ь)брахт,
 прышол в землю кго; онже собравшы все воиско свок, и осадыв и оѹтвер-
 дыв мощно столечны замок свои Сочавѹ, и иннык вси городы свои, самже
 со всем воиском своим вшол в горы оѹ места тесныа и непроходымык,
 гдеж и любимы свои монастыр макт нарыцакмы Пѹтно, и там во вели-
 кон твердосты со всем воиском своим заховалса. Корол(ь)же Ол(ь)брахт
 прытагнѹвшы до Сочавы и стоял под ним нескол(ь)ко дни, и поразѹмел
 иж городѹ вчиниты неможет ничего, вси во Волохове которык были обо-
 гнаны в городе, таковы отвит давали кмѹ: ведан певно, тако мы господарѹ
 нашомѹ, и городѹ кго зраницами быты не можем, господар

bo nasz Stefan wojewoda iest na poli so swoim woyskom, iesli chcesz poydy, zwyteż ieho, a horody y wsia zemla ieho odnoho czasu w rukach twoich budut. Korolże Olbracht odstąpił ot horoda Soczawy, y ide w zemlu chotia userdno bytysia s nim. Wojewodaż Wołoski baczeczy to, iż odporu iemu uczynity nemożet, posłał || do neho posłów swoich, y wziął ot neho mir, y izwolił z zemleiu swojeiu hołodowaty iemu, po tomu kak y otcu ich korolu Kazimiru, y zapisy y prysiahu na tom wczynili, szto na tom twerdo stoiaty, y na tom dokonczawszy korol Olbracht zasia poszoł z zemli ieho, y nechotiaczy toież dorohoju nazad otoyty ktoroiu pryszol, no chotiaczy speszne a prostoy wyity ot zemli, czerez bukowiny y hory y lesy twerdyia, ledwo prochodymyja, bo czerez tyie twerdyie mesta była prostaia doroha, do hranicy Ladckoie, ale welmi złaja. Słyszawże o sem wojewoda Wołoski, iż korol Olbracht nechoczet tuiuz dorohoju wyity z zemli ieho ktoroiu pryszol, a choczet ity nowymi innymi dorohami, czerez twerdyie bukowiny, rad był tomu welmi, y nedbaiuczy niczoho oprysiaże y o zapisanii wicznoho mira, dla skazy zemli swojej, skoro posyłaet do cara Tureckoho y do Uhor y do Multianskoho wojewody, oniże tohoż czasu przysłali iemu neskolko tysiaczej ludey, a k tomu sam zo wsimi ludmi swoimi konnymi y peszymi zradywszysia y zhotowiwszysia, y iako wżo był korol Olbracht zo wsim woyskom na bukowine, y szoł bezbojazno, ni nadyiuczysia ni odkole nikotoroie pryhody dla prysiahi y wiecznaho miru, a na ony czas Stefan wojewoda Wołoski był || welmi nemocon na nohi, y chotiaczy woli swojey zadosyt wczynity, zabył nemocy y choroby swojeie, kazał sebe w saniach westy, y przyszol zo wsimi ludmi swoimi y z Turcy, y so Uhory, y z Multiany. y udarył u onych lesech y bukowinach na korola Olbrachta, y na woysko ieho, y mnohich ot woyska ieho pobił, a innych żywych poymał, y mnohije obozy z velikimi skarby, y neskolko znamenitych puszok pobrał, samomuże korolu Olbrachtu, y mnohim panom y wojem ieho niczoho ne wczynił, y iako wże korol pereszol lesy i bukowiny, tohda wojewoda Wołoski, so wsimi ludmi swoimi, wozwratyłsia wospiat, pleniże tohda Wołoski, marszałka velikoho koruny Polskoie pana Toczynskoho.

Marszałokże velikoho kniazia Alexandrow Litowskoho, pan Stanisław Petrowicz, so wsimi ludmi kotoryie byli s nim posłany na pomoc korolu Olbrachtu, w to wremia nepospieli pryty, iduszczym bo im dorohoju, y pereszedszym im reku Dnestr, spotkali Wołochowe, y postavili s nimi boy. Miłoserdyiemże Bożym porazili Wołochow, a za tym umeszkali korolu pryty na pomoc, przszli uże posle poboiszcza; wojewoda Wołoski nazad poszoł, a korol Olbracht na ony czas nemocon był, a woysko ieho wo velikoy skorbi, y peczali, ieszcze po sobi nadeiuczysia pohoni, y jako wideł korol || woysko brata swojego przszedsze-

бо наш Стефан воквода кст на поли со своим войском, ксли хочеш поиды, звытеж кго, а города и вса земля кго одного часѣ в рѣках твоих бѣдѣт. Корол(ь)же Ол(ь)брахт отстѣпил от города Бочавы, и иде в землю хотга оусердно бытыся с ним. Вокводаж Волоски бачечы то, иж одпорѣ кмѣ оучыниты неможет, послал || до него послов своих, и взял от него мир, и изволил з землею своєю голдоваты кмѣ, по томѣ как и отцѣ их королю Казимирѣ, и записы и прысагѣ на том вчынили, што на том твердо стояты, и на том докончавшы корол(ь) Ол(ь)брахт засѣ пошел з земли кго, и нехотячы тожж дорогою назад отойты которою прышол, но хотячы спешне а простои выиты от земли, через бѣковины и горы и лѣсы твердыа, ледво проходимыа, бо через тык твердык места была простаа дорога, до границы Ладцкок, але вел(ь)ми злая. Слышавже о сем воквода Волоски, иж корол(ь) Ол(ь)брахт нехочет тѣюж дорогою выиты з земли кго которою прышол, а хочет иты новыми иными дорогами, через твердык бѣковины, рад был томѣ вел(ь)ми, и недбаючи ничего опрысаже и о записании вичного мира, для сказы земли своки, скоро посылакт до цара Тѣрецкого и до Оѹгор и до Мѣл(ь)тѣанского вокводы, ониже тогож часѣ прыслали кмѣ нескол(ь)ко тысячей людеи, а к томѣ сам зо всеми людьми своими конными и пешыми зрадывшыся и зготовившыся, и тако вжо был корол(ь) Ол(ь)брахт зо всем войском на бѣковине, и шол безвогазно, ни надыючыся ни одколе никоторок прыгоды для прысаги и вечнаго мирѣ, а на оны час Стефан воквода Волоски был || вел(ь)ми немоцон на ноги, и хотячы воли своки задосыт вчыниты, забыл немоцы и хоробы своки, казал себе в санах весты, и прышол зо всеми людьми своими и з Тѣрцы, и со Оѹгоры, и з Мѣл(ь)тѣаны. и оударыл оѹ оных лесех и бѣковинах на короля Ол(ь)брахта, и на войско кго, и многих от войска кго побил, а иных живых понмал, и многих овозы з великими скарбы, и нескол(ь)ко знаменитых пѣшок побрал, самомѣже королю Ол(ь)брахтѣ, и многим паном и вокам кго ничего не вчынил, и тако вже корол(ь) перешол лѣсы и бѣковины, тогда воквода Волоски, со всеми людьми своими, возвратылся воспат, пленниже тогда Волоски, маршалка великого корѣны Пол(ь)скок пана Точынского.

Маршалокже великого князя Александров Литовского, пан Станислав Петрович, со всеми людьми которых были с ним посланы на помощ королю Ол(ь)брахтѣ, в то время неспокли прыты, идѣущым бо им дорогою, и перешедшым им рѣкѣ Днѣстр, споткали Волоховѣ, и поставили с ними бои. Милосердыкже Божиим поразили Волоховѣ, а за тым оѹмешкали королю прыты на помощ, прышли оѹже после побойща; воквода Волоски назад пошел, а корол(ь) Ол(ь)брахт на оны час немоцон был, а войско кго во великом скорби, и печали, кще по соби надыючыся погони, и тако видел корол(ь) || войско брата своког прышедше-

ie k nemu na pomoc rad był welmi, wozweseliłsia y wozradowałsia sercem y potom szoł dorohoiu bez bojazno, y doszodszy Kameńca a potom do Lwowa y paki kożdoy wo swoia si. Welikiże kniaź Alexandro stoiał w Brasławli, wremia nemało, y horod Brasławli zarubił, y wsi ludy kotoryi byli zwedeny z Brasławla do Wołoch, tyi wsi zasia soszlisia do Brasławla. Tohdaze nekolko sot Tatar Litwa poraziła od Brasławla do dwuchnadcaty milach na poli; potemże welikij kniaź Alexandro wozwratyłsia do Litwy. Tohoż hodu był hołod welikij w zemli Litowskoy y nemocy francuskije na ludy poczalisia mnożyty. A potom na druhoie leto y oseń, prychodył Stefan wojewoda Wołoski, a s nim basza welikij cara Tureckoho na imia Malkocz z mnohimi ludmi y wojewali zemlu Ladckuii, poczawszy od Kameńca do Lwowa, y Oleż do Tarkowa, w desiaty milach od Krakowa wernulisia, mnoho zła zemli Lackoy wczyniwszy.

W leto od poczatka swita, sedmo tysiaszcza osmoie, a od Bożyiaho Narozenia tysiaszcza czotyrysta dewiatdesiat dewiatoie, (1500) wymyślił weliki kniaź Iwan Wasiliewicz Moskowski, poczaty zasia walku z ziatem swoim welikim kniazem Alexandrom Litowskim, po zmwie z cesarom Perekopskim Teydli Kirjem, y z swatom swoim Stefanom wojewodoju || Wołoskim, czerz prysiahu, y wecznoie dokonczanie y krownie zwiazanie, y posyłaet tajemne do kniazia Semena Iwanowicza Belskoho, y do kniazia Semena Iwanowicza Możajskoho, y do kniazia Wasilia Iwanowicza Szemiaczycza, iżby oni z horody y wołostmi, odstupilili od ziatia ieho welikoho kniazia Alexandra, y so wsim stym służyli iemu, a ku tomu ieszcze obiecał im mnohije horody y wołosty swoi, y na tom zmwie y prysiahu meży soboiu wczynili, sztoż im z pomoczyiu ieho wojewaty welikoie kniastwo Litowskoie bezprestanno, y kotoryie horody y wołosty oni pod Litwoju poberut, to im wse derżaty, y umowiwsze y krepku utwerdywsze, y z poradoiu y umyszeniem ich, weliki kniaź Moskowski posyłaet wojewodu swojeho Jakowa Zacharynicza, z mnohimi ludmi do Branska, y do Sewerskoie zemli, y iakoże przysli nedaleko Branska, bezwestno, wojewodeże Branskomu panu Stanisławu Bartoszewiczu, o tom żadnoie westy nebyło, y on w tot czas był, u objezde wo dwore korolewskom na uszczyzy, a w tuii nocz zradoiu Brancow sożżon horod Bransk; Moskwičyże iako uwiedali, szto horod Bransk zhoreł, y wskore pospieszylisia k horodu, y bez westy pana Stanisława Bartoszewicza, u odnom sele poymali, y innych mnohich Brancow s nim, a zatym przyszedszy mesto Brańskoie || y wsiu zemlu poseli, y Brańcy wsi prysiahnuli, służyty welikomemu kniazii Moskowskomu; uwedawże o sem kniaź Semen Iwanowicz Możajski, y kniaź Wasiley Iwanowicz Szemiaczycza, szto Moskwičy Bransk wziali; oniże pryechawsze ko Jakowu Zacharyczu wojewode wilikoho kniazia

к к немѹ на помоц рад был вел(ь)ми, возвеселился и возрадовался сердцем и потом шол дорогою без боазно, и дошодшы Каменьца а потом до Л(ь)вова и паки кождою во своа си. Великиже князь Александро стоял в Браславлѣ, время немало, и город Браславл(ь) зарѹбил, и вси людѹ которыи были зведены з Браславлѣ до Волох, тыи вси засѣ сошлися до Браславлѣ. Тогдаже некол(ь)ко сот Татар Литва поразила од Браславлѣ до двѹхнадцаты милах на поли; потемже великий князь Александро возвратыся до Литвы. Тогож годѹ был голод великий в земли Литовской и немощы францѹска на людѹ почалися множиты. А потом на дрѹгом лето осень, прыходыл Стефан воквода Волоски, а с ним баша великий цара Турецкого на имя Мал(ь)коч з многими людми и воквали землю Ладцкѹю, почавшы од Каменьца до Л(ь)вова, и Олех до Таркова, в десаты милах од Кракова вернѹлися, много зла земли Ладцкои вчинившы.

В лето од початка свита, седмо тысяща осмок, а од Божыаго Нарожена тысяща чотырыста девятдесат деваток, (1500) вмыслиа великий князь Иван Василиевич Московски, початы засѣ вал(ь)кѹ з затем своим великим князем Александром Литовским, по змове з цесаром Перекопским Гендли Кирьем, и з сватом своим Стефаном вокводою || Волоским, через прысагѹ, и вечнок докончаник и кровнок звазанк, и посылакт такмне до князя Семена Ивановича Бел(ь)ского, и до князя Семена Ивановича Можанского, и до князя Василиа Ивановича Шемачыча, ижебы они з городаи и волостми, одстѹпили од зятя кго великого князя Александра, и со всим стым слѹжили кмѹ, а кѹ томѹ кще обкчал им многик городаи и волосты свои, и на том змовѹ и прысагѹ межи собою вчинили, штож им з помочью кго вокваты великок княство Литовскок безпрестанно, и которык городаи и волосты они под Литвою поверѹт, то им все держаты, и оѹмовивше и крепкѹ оѹтвердивше, и з порадою и оѹмышленкм их, великий князь Московски посылакт вокводѹ своикго Іакова Захарыничѣ, з многими людми до Бранска, и до Северскок земли, и также прышли недалеко Бранска, безвестно, вокводеже Бранскомѹ панѹ Станиславѹ Бартошевичѹ, о том жаднок весты небыло, и он в тот час был, оѹ объезде во дворе королевском на оѹщызы, а в тѣю ноч зрадою Бранцов сожжон город Бранск; Москвичыже тако оѹвѣдали, што город Бранск згорел, и вскоре поспкшылися к городѹ, и без весты пана Станислава Бартошевича, оѹ одном селе понимали, и инных многых Бранцов с ним, а затым прышедшы место Бранскок || и всю землю посели, и Бранцы вси прысагнѹли, слѹжиты великомѹ князю Московскомѹ; оѹведавже о сем князь Семен Иванович Можански, и князь Василиа Иванович Шемачыча, што Москвичы Бранск взяли; ониже прыкхавше ко Іаковѹ Захарычѹ вокводе великого князя

Moskowskoho, na reku na Kontowt, y prysiahnuli służyty welikomu kniazia Moskowskomu, so wsimi horody, so Czernihowom so Starodubom, z Homlem z Nowym horodkom, Sewerskim Zrylskom, y so wsimi wołostmi szto meli pod panstwom welikoho kniazstwa Litowskoho; kniaź Semenże Iwanowicz Belskij, perwije ieszcze wziatia Branskoho pryjechał k Moskwie, y so wseiu otczynoiu swojeiu przykazalsia welikomu kniazia Moskowskomu, słyszawże o sem weliki kniaź Alexandro Litowskij, iako test ieho welikij kniaź Iwan Wasiljewicz Moskowski, podniął na neho takowuiu walku, y horod Bransk, y mnohie horody dalisia jemu, y z tymi wyszereczynnymi kniazia prysiahnuli służyty iemu, posyłalet ko Smoleńsku hetmana swojego, kniazia Konstantyna Iwanowicza Ostrożskoho, y marszałka swojeio dwornoho namiestnika Mereckoho, y Onikszteyskoho, pana Hryhoryia Stanisławowicza Ostykowicza, y podczaszoho swojeio namestnika Belskoho, pana Mikołaję || Mikołajewicza, y marszałka pana Jana Petrowicza, y marszałka namestnika Nowohorodskoho, y Słonimskoho pana Litawara Chreptowicza, y innych mnohich kniazey y panow, y dworan y bojar swoich, y otpustyw ich napered sam so wsimi ludmi welikoho kniazstwa Litowskoho, poyde ko horodu Meńsku a at tole k Borysowu, y w Borysowe stoiął wremia nemało.

Kniaź Konstantynże Iwanowicz Ostrożski, z wyszereczynnymi pany, y so wsimi ludmi kotoryie byli, s nim przytiahnuli, s nim ko horodu Smolensku; a w tot czas w Smolensku był wojewodoiu pan Stanisław Petrowicz zowemy Kiszka. Pryideże west ko Smolensku, iako wojewoda welikoho kniazia Moskowskoho Jurj Zacharynicz stoit' na wedroszy z welmi małymi ludmi, kniaź Konstantynże so wsimi ludmi, y pany ieszczeże, y z wojewodoiu Smolenskim, y so wsimi Smolniany, woorużywszesia y zradywszesia, poszli ko Dorohobuzu, y naperwej przytiahnuli do Jelnoie, y w tot czas poymali odnoho Jazyka ot woyska Moskowskoho imenem Hermana, kotory buduczny diakom Bohdana Sapehi wtek do Moskwy, ony Jazyk powedył im o woysku Moskowskom, tak wojewoda welikoho kniazia Moskowskoho Jurja Zacharynicz, nemały czas był pod Dorohobuzom z małymi ludmi. || Tretehoże dnia przyszli k nemu na pomocz druhije bolszyie wojewody, kniaź Daniło Wasiljewicz Szczenia, a kniaź Iwan Michajłowicz Peremyszlski z mnohimi innymi wojewodami y ludmi, y wsi użo sut na odnom mestcu pod Dorohobuzom, a proto iesliby ieste przyszli raney, im było nemoszczno z wami boy postawity; nyniże horażdo wedayte, y dobre rozumeyte, nechodyte k nim no otoydyte nazad, poneże wam ne iest podobno bitysia s nimi, ich bo mnoho, a was protywku ich welmi mało. Oniże nechotiaczy weryty iemu, a mnimaiuczny łoż a neprawdu powedaiuczoho kazali ieho obesit, samiże predsza potiahnuli, y przedszy weś naryca-

Московского, на рекѣ на Контовѣт, и присагнули служыты великомѣ князю Московскомѣ, со всеми городаы, со Черниговом со Стародѣвом, з Гомлем з Новым городком, Северским Зрыл(ь)ском, и со всеми волостми што мелн под панством великого княства Литовского; князь Семенже Иванович Бел(ь)скин, первик кще взятт Бранского прыкхал к Москвк, и со всею отчыною своєю приказалса великомѣ князю Московскомѣ, слышавже о сем велики князь Александро Литовскин, тако тест кго велики князь Иван Васильевич Московски, поднал на него таковою вал(ь)кѣ, и город Бранск, и многие города далиса кмѣ, и з тыми вышеречынными князи присагнули служыты кмѣ, посылакт ко Смоленскѣ гетмана свокго, князя Константына Ивановича Острожского, и маршалка свокго дворного намкстника Мерецкого, и Оникштенского, пана Грыгорыя Станиславовича Остыковича, и подчасшого свокго наместника Бел(ь)ского, пана Миколаа || Миколаевича, и маршалка пана Ёна Петровича, и маршалка наместника Новгородского, и Флонимского пана Литавара Хрептовича, и инных многих князен и панов, и дворан и ботар своих, и отпѣстыв их наперед сам со всеми людьми великого княства Литовского, понде ко городѣ Меньскѣ а ат толе к Борысовѣ, и в Борысове стоял время немало.

Князь Константынже Иванович Острожски, з вышеречынными паны, и со всеми людьми которых были, с ним прытагнули, с ним ко городѣ Смоленскѣ; а в тот час в Смоленскѣ был вокводою пан Станислав Петрович зовемы Кишка. Прындеже вест ко Смоленскѣ, тако воквода великого князя Московского Юри Захарынич стонтъ на ведрошы з вел(ь)ми малыми людьми, князь Константынже со всеми людьми, и паны кщеже, и з вокводою Смоленским, и со всеми Смол(ь)няны, воорѣжившеся и зрадывшеся, пошли ко Дорогобѣжѣ, и напервен прытагнули до Кѣл(ь)нок, и в тот час поймали одного Кѣзыка от воиска Московского именем Германа, которыхы бѣдѣчы диакон Богдана Сапеги втѣк до Москвы, оны Кѣзык поведал им о вонскѣ Московском, так воквода великого князя Московского Юрья Захарынич, немало час был под Дорогобѣзом з малыми людьми. || Третегоже дня прышли к немѣ на помоч дрѣгик бол(ь)шык вокводы, князь Данило Василевич Щена, а князь Иван Миханлович Перемышл(ь)ски з многими инными вокводами и людьми, и вси оѣжо сѣт на одном местцѣ под Дорогобѣзом, а прото ксанбы ксте прышли ранен, им было немощно з вами бои поставиты; ныниже гораждо ведантѣ, и добре розѣментѣ, неходыте к ним но отондите назад, понеже вам не кст подобно битыса с ними, их бо много, а вас протыкѣ их вел(ь)ми мало. Ониже нехотачы верыты кмѣ, а мнимаючы лож а неправдѣ поведаючого казали кго обесит, самиже предша потагнули, и прешедшы весь нарыца-

iemuiu Łopatyno, y nedoszedszy wesi zowemyia Wedroszy wo dwuch mi-
 lach, y uwedawsze dostowerno, iako Moskwičy krepko woorużywszesia
 y zradywszesia, stoiat pohotowe na Wedroszy źduczy ich, kniaź Konstanyn-
 że y panowe, y wsi lude suszcze s nimi, radu, a wmysł swoy na tom położyli,
 małol mnoho Moskwič budet, tolko wzemszy Boha na pomocz, bitysia s ni-
 mi, a nebiwszysia nazad newernutysia, no ity, y vse pryłuczywszesia widyty,
 ino szto budet wola Bożaia. To teper y se umysliwsze y izwoliwsze, y dosza
 putem swoim, od Łopatyna do Wedroszy dwie mili lesom || y hraziu złoiu,
 y z welikoiu nuźdoi u y trudnostiu ledwo pereszli za les, y skoro wyszli na
 pole stretylisia z Moskwičy y podkalisia s nimi, y poczali boy lut meży so-
 boiu, z obu storon mnohich pobili a innych poranili; Moskwičyże wospak
 wozwratylisia, y perebehsze reczku Wedroszu, ko swoim welikim połkom,
 y tam opołczywszesia stali. Litważe kak przszli ko reczce skoro a speszno za
 reku poszli, y poczali twerdo bytysia. Moskwičyże domnimali, iako Litwa
 welikije ludy na nich z lesu idut, a nadejuczysia na siłu, tak smieło prycho-
 diat, y toho bojaczysia, nemohli s nimi smieło bitysia, y mało wsi nepobehli.
 Potom uwideli y porazumeli Moskwičy, kak wsi wyszli na pole, szto Litwy
 ne mnoho. Litowsko bo woyska nebyło bolszey tolko połczetwerty tysiacy
 konnych krom peszych, a Moskwič było sorok tysiacy, dobre woorużyw-
 szesia, y sprawlennych konnych, krom peszych, y widywszy mužnoie y chra-
 broie prychożenie woyska Litowsko, tak newelikoho dywilisia, a potom iako
 uże dohledeli wsich, tohdy Moskwičy wsi iedynoduszno a krepko poszli
 protywu im; Litważe biwszesia, y obaczywsze, iż Moskwič mnoho a ich
 mało, y nemohsze daley staty przednimi pobehli; Moskwičyże hnali za
 nimi, mnohich pobili || a innych żywych poymali. Tohda plenen byst hetman
 kniaź Konstantyn Iwanowicz Ostrożski, pan Hryhorey Stanisławowicz Osty-
 kowicza, pan Litowor Chreptowicz, pan Mikołaj Jurjewicz Hlebowicza, pan
 Mikołaj Zenowewicz, y innie mnohije pany, Janże Petrowicz bez wedoma
 pobih, a innych mnohich pobili y poymali. Moskwičyże wozwratywsze-
 sia z poboiszcza, wsich panow plennych otpustyli ko welikomu kniazia do
 Moskwy.

Kniaź welikize Alexandro Litowski, iako pryde so wsim woyskom
 swoim, y stał na rece na Bobre; w to wremia prybehli westniki, powedaiuczy
 iemu, iż woysko ieho przednieie pobito na Wedroszy y hetmana y panow
 y mnohich ludey poymali, y słyszaw sija zasmutyłsia welmi z pany, y so
 wsim woyskom swoim, y peczaliyu welikoiu oderżym był na mnohije dni,
 a potom otłōżyw skorb y peczał, y Boha wsederżytela swojego pochwalił,
 y ide so wsimi ludmi swoimi, y stał u Obolcoch, y tam meszkał ne mało
 wremia; w tot czas pryde do neho ko Obolcom, posoł ot welikoho kniazia
 Moskowskoho so odpowiednymi

кнѣю Лопатыно, и недошедшы вси зовемыа Ведрошы во двѣх милах, и оубедавшѣ достоверно, тако Москвичы крепко вооружившесѣ и зрадывшесѣ, стоѣт поготове на Ведрошы ждѣчы их, князь Константинже и панове, и вси люде сѣще с ними, радѣ, а вмысл свои на том положили, мало(ь) много Москвич бѣдет, тол(ь)ко взявшы Бога на помоч, битысѣ с ними, а небившысѣ назад невернѣтысѣ, но иты, и все прилѣчившесѣ видыгы, ино што бѣдет воля Божая. То тепер и се оумыслившѣ и изволившѣ, идоша пѣтем своим, од Лопатына до Ведрошы две мили лесом || и гразию злою, и з великою нѣждою и трѣдностю лѣдво перешли за лес, и скоро вышли на поле стретылисѣ з Московичы и подкалисѣ с ними, и почали бои лют межы собою, з обѣ сторон многих побили а инных поранили; Московичыже воспак возвратылисѣ, и перебегше речкѣ Ведрошѣ, ко своим великим полком, и там ополчившесѣ стали. Литваже как прышли ко речце скоро а спешно за рекѣ пошли, и почали твердо бытысѣ. Московичыже домнимали, тако Литва великии люды на них з лесѣ идѣт, а надеючысѣ на силѣ, так смело прыходѣт, и того боачысѣ, немогли с ними смѣло битысѣ, и мало вси непобегли. Потом оувидели и поразѣмели Московичы, как вси вышли на поле, што Литвы не много. Литовско бо вонска небыло бол(ь)шен тол(ь)ко полчетверты тысѣчи конных кром пешых, а Москович было сорок тысѣчен, добре вооружившесѣ, и справленых конных, кром пешых, и видывшы мѣжнок и храброк прыхоженк вонска Литовско, так невеликого дывилисѣ, а потом тако оуже догледали всих, тогда Москвичы вси кдынодѣшно а крепко пошли протывѣ им; Литваже бившесѣ, и обачывшѣ, иж Москвич много а их мало, и немогше далѣи стѣты передними побегли; Московичыже гнали за ними, многих побили || а инных живых поимали. Тогда пленен быст гетман князь Константин Иванович Острожски, пан Грыгорей Станиславович Остыковича, пан Литовор Хрептович, пан Миколан Юрьевич Глебовича, пан Миколан Зеновевич, и инных многих паны, Ианже Петрович без ведома побиг, а инных многих побили и поимали. Московичыже возвратывшесѣ з повоница, всих панов пленных отпѣстыли ко великомѣ князю до Москвы.

Князь великиже Александр Литовски, тако прыиде со всем вонском своим, и стал на рече на Бобре; в то время прыбегли вѣстники, поведаючы кнѣ, иже вонско кго переднек побито на Ведрошы и гетмана и панов и многих люден поимали, и слышав сѣя засмѣтылсѣ вел(ь)ми з паны, и со всем вонском своим, и печалию великою одержым был на многие дни, а потом отложыв скорб и печал(ь), и Бога вседержителя своего похвалил, и иде со всеми людами своими, и стал оу Обол(ь)цох, и там мешкал не мало время; в тот час прыде до него ко Обол(ь)цом, посол от великого князя Московского со одповѣдными

hramotami; kniaź welikiże Alexandro, prynem ieho u Obolcech, y zasia otpustył, samże so wsimi ludmi ide k Połocku, y w Połocku stoał mal ne wsiu oseń, y osadyw y wkrepiw horod Połtesk y Witebsk, y Smolensk wozwraťsia k Litwe,

Toież oseni wojewoda welikoho kniazia Moskowskoho Jakow Zacharynicz, y carewicz Kazanski Mahnisteli, a kniaź Semen Iwanowicz Możayski, a kniaź Wasiley Iwanowicz Szemiacycz, szodszy horod Putywł wziali, y namestnika Putywłskaho kniazia Fedorowicza Bohdana so kniahineiu y so wsimi Putywłcy połonom poweli, y wsiu zemlu Sewerskuiu poseli, y horod Dorohobuz y Zalidow y Toropec podali; toho leta weliki kniaź Moskowski, ziatiu swojemu welikomu kniaziiu Alexandru mnoho zła uczyniw, czerez prysiahu y wiecznoie dokonczanie y krownioie związanie.

|| Toieże oseni z naprawy welikoho kniazia Moskowskoho Mendy-Kirey car Perekopski, posłał syna swojeho Achmat Kirey Sołtana, so innymi detmi swoimi y z mnogimi siłami Tatarskimi, y wojewali zemlu Wołynskuiu y Podlaszkuiu y Ladckuiu, tohda y mesto wo Wołodymery y w Beresty sozhli, y wojewali około Lublina do samoie reki Wisły, y pereszedszy za Wisłu, mesto Opatow welikij spalili, y mnoho zła y neizreczennoie krowoprolitie chrystyanom wo welikom kniastwe Litowskom, y w korune Polskoy sotworywsze, y mnogije mesta, y wesi požehsze, z welikim połonom y dobytkom wo swoia si otoydosza. Toie zimy weliki kniaź Alexandro, dał marszałstwo dwornioie || miłostniku swojemu kniaziiu Michajłu Lwowiczu Hlinskomu, o ktorom budem daley mnoho dywnoho pisaty. W leto od poczatka swita sedmotysiacznoie dewiatioie, a od Bożyjaho Narodzenia leta tysiacza petsot, weliki kniaź Alexandro posłał do koruny Polskoie, y do Czechow y do Nemeć, y neskolko tysiaczey pryniał za peniazi y so wsimi ludmi zhotowiłsia protyw testiu swojemu, welikomu kniaziiu Moskowskomu. Tohda pryiede k nemu do Litwy odyń Czech imenom Jan Hirnin, y innyie mnogije Czechowe y Nemcy y Lachowe; kniaź welikiże Alexandro sobrawsia so wsimi imi, potiahnął do Minska, y w Minsku pryiede iemu west, iako kniaź weliki Moskowski, odprawił syna swojeho kniazia Dmitryia Zyłku z welikim woyskom s puszkami, y so wsimi pryprawami na dobywanie zamkow, y odpustył ieho do Smoleńska, y wżo sut wsi Moskwiczy pod Smolenskom, y obohnawszy horod silnie a mocno dobywaiut ieho. Słyszaw sija weliki kniaź Alexandro, posyłalet protywku neho pana Trockoho, starostu Żomoytskoho, pana Stanisława Janowskoho, so wsei zemleiu welikoho kniastwa Litowskoho y wyszereczennoho Czecha so wsimi czużoziemcy; wiśze potiahnuli na protywku nich. Moskwiczyże || buduczcy pod Smolenskom wojowali na wsi storony, a horod Smoleńsk mało ne uwes puszkami obłóżywszy, y deń y nocz bezprestanno ieho dobywali,

грамотами; князь великиже Александро, прынем кго оу Обола(ь)цеу, и за са отпѣстыл, самже со всеми людьми иде к Полоцкѣ, и в Полоцкѣ стоял мал(ь) не всю осень, и осадыв и укрепив город Полтеск и Витевск, и Смоленск возвратылся к Литве,

Токж осени воквода великого князя Московского Іаков Захарынич, и царевич Казански Магнистелн, а князь Семен Иванович Можански, а князь Василен Иванович Шемтачыча, шодшы город Пѣтывл(ь) взяли, и наместника Пѣтывл(ь)скаго князя Федоровича Богдана со княгинею и со всеми Пѣтывл(ь)цы полоном повели, и всю землю Северскѣю посели, и город Дорогобѣж и Залдов и Торопец подали; того лета велики князь Московски, затю свокмѣ великомѣ князю Александрѣ много зла оучинив, через присягѣ и вечнок докончанне и кровнок звязанне.

|| Токже осени з направи великого князя Московского Менды-Киреи цар Перекопски, послал сына свокго Ахмат Киреи Голтана, со инными детьми своими и з многими силами Татарскими, и воквали землю Волинскѣю и Подлашскѣю и Ладцкѣю, тогда и место во Володымеры и в Бересты сожгли, и воквали около Люблина до самок реки Вислы, и перешедшы за Вислѣ, место Опатов великии спалили, и много зла и неизреченнок кровопролиткѣ хрыстьяном во великом княстве Литовском, и в корѣне Пол(ь)скои сотворывше, и многик места, и веси пожегше, з великим полоном и добытком во своя си отондоша. Ток зимы велики князь Александро, дал маршал(ь)ство дворнок || милостникѣ свокмѣ князю Михаилѣ Л(ь)вовичѣ Глинскомѣ, о котором бѣдем дален много дѣвного писаты. В лето од початка свита седмотысячнок деваток, а од Божьяго Нарожена лета тысяча петсот, велики князь Александро послал до корѣны Пол(ь)скок, и до Чехов и до Немец, и нескол(ь)ко тысячей прынал за пенази и со всеми людьми зготовилса против тesty свокмѣ, великомѣ князю Московскомѣ. Тогда прыкде к немѣ до Литвы одын Чех именем Іан Гирнин, и иннык многик Чехове и Немцы и Лахове; князь великиже Александро собравса со всеми ими, потагнѣл до Минска, и в Минскѣ прыиде кмѣ вест, тако князь велики Московски, отправил сына свокго князя Дмитрыа Жыакѣ з великим вонском с пѣшками, и со всеми прыправами на добыванкѣ замков, и отпѣстыл кго до Смоленска, и вжо сѣт вси Москвичы под Смоленском, и обогнавшы город сил(ь)нк а мощно добывают кго. Слышав сиа велики князь Александро, посылакт противкѣ кго пана Троцкого, старостѣ Жомонтского, пана Станислава Іановского, со всею землею великого княства Литовского и вышереченного Чеха со всеми чѣжозкми; всиже потагнѣли на противкѣ них. Москвичыже || бѣдѣчы под Смоленском воювали на вси стороны, а город Смоленск мало не оувесь пѣшками обложывшы, и день и ноч безпрестанно кго добывали,

y za wielikimi turami, nasypaiuczy peskom y zemleiu, newymownyia szturm y na neho czynili; niżli miłoserdiem Bożym, y pomocziu Preczystyia Bohorodocy nemohli żadnoie szkody horodu wczynity, y nemały trud pracu, y wielikuiu swoiu szkodę prymuiuczy, y ludey swoich pohublaiuczy, so skorbiju y so slezami, y z wielikim nasmewaniem, pod horodom pobeżajemy bywachu, y z hańboiu y bezczestijem odhonimy bywachu; woyskoże wielikoho kniazia Alexandra, pan starosta Żomoytski, so wsimi siłami przyszedzy ko horodu Orszy, y pereszedzy reku Dnepr, potiahnuli ko horam. Y iako o tom usłyśzał kniaz Dmitrey Żyłka, buduczy pod Smolenskom, iże Litwa idut protyw nemu, onże newzemszy horoda Smolenska wozwratyłsia k Moskwe, ko otcu swojemu wielikomu kniazu Moskowskomu; woyskoże Litowskoie dowedawszysia szto Moskwičy otstupili od Smolenska, oniże szedsze y stali na horach, y tam leżali na horach wsiu oseń.

W toże wremia kniaz Semen Iwanowicz Możayski, pryde z mnohimi ludmi wielikoho kniazia Moskowskoho || ko horodu Mstysławlu, a na ony czas byli w zastawie w Mstysławli, mnohije ludy Litowskije; kniaźze Michayło Mstysławski dowedawszysia, szto kniaz Semen Możayski tiahnet z Moskwičy ku Mstysławlu, y ostupiwsze horod Mstysławł, stowali wremia nemało, y mnoho złocho, około horoda wczyniwszy nazad wozwratyłsia. Pan, starostaże Żomoytski, y hetman wseho wielikoho kniastwa Litowskoho stoiał wremia ne mało na horach, y zasia otoyde w Litwu; Czechaze Jana Hirmina, zo wsimi czużozemcy odprawili do Połocka w zastawu.

W leto sedmotysiacznoie desiatoie, a od Bożyiaho Narożenia, tysiacza piat sot perwoho prestawisia korol Polski Olbracht, brat korola Alexandra w horode Toruni w Prusech.

Toieże oseni, wyiede car Zawolski Szyhachmet Achmatow syn so wseiu ordoiu Zawolskoiu, z mnohimi siłami, a s nim posoł wielikoho kniazia Alexandra, pan Michayło Chalecki pryiede w zemlu Sewerskuiu y stał pod Nowym-horodom Sewerskim, y pod inymi horody, zemluże wsiu, mał ne do samoho Branska napoñnił, beczyslennym woinstwom; Nowohorodokże Sewerskij, y innyie nekotoryie horody podalisia caru. Carże poruczyw || onyie horody panu Michayłu Chaleckomu, y szodczy so wsimi siłami, y stał meży Czernihowom y Kijewom, posredne Dnepru y po Desne; pana Michayła Chaleckoho z pošły swoimi otpustył do Litwy powiedaiuczy wielikomu kniazu Alexandru, iako przyszol k nemu na pomocz, protyw Mendli Kireja cara Perekopskoho, y wielikoho kniazia Moskowskoho, y wskazuiuczy do neho, szto by s nim znemszysia poczynał deło swoje z nepryiatelmi swoimi; pan Michayłoże Chalecki, z pošły cara Zawolskoho pryiede w Litwu. W totże czas przystali Lachowe pošły do wielikoho kniazia Alexandra Litowskoho y wziali

и за великими тѣрами, насыпаючы песком и землею, невымовныя штѣрмы на него чынили; нижи милосердик Божым, и помочию Пречыстыя Богородыцы немогли жаднок шкоды городѣ вчыниты, и немалы тѣд и працѣ, и великѣю свою шкодѣ примѣючы, и людеи своих погѣбляючы, со скорбною и со слезами, и з великим насмеванкѣм, под городом повѣжакмы бывахѣ, и з ганьбою и безчестикѣм одгонимы бывахѣ; воинскоже великого князя Александра, пан староста Жомонтски, со всеми силами прышедшы ко городѣ Оршы, и перешедшы рекѣ Днепр, потагнули ко горам. И тако о том оуслышал князь Дмитрей Жылка, бѣдѣчы под Смоленском, иже Литва идѣт протыв немѣ, онже невземшы города Смоленска возвратылса к Москве, ко отцѣ своимѣ великомѣ князю Моковскомѣ; воинскоже Литовскок доведавшыса што Москвичы отступили од Смоленска, ониже шедше и стали на горах, и там лежали на горах всю осень.

В тоже время князь Семен Иванович Можански, прыде з многими людьми великого князя Московского || ко городѣ Мстыславаю, а на оны час были в заставе в Мстыславлѣ, многик люды Литовскик; князьже Михаило Мстыславски доведавшыса, што князь Семен Можански тагнет з Москвичы кѣ Мстыславаю, и остѣпивше город Мстыслава(ѣ), стоали время немало, и много злого, около города вчинившы назад возвратылиса. Пан, старостаже Жомонтски, и гетман всего великого княства Литовского стоал время не мало на горах, и заса отонде в Литвѣ; Чежаже Ёна Гирнина, зо всеми чѣжоземцы одправили до Полоцка в заставѣ.

В лето седмотысячнок десаток, а од Божыаго Нарожена, тысяча пат сот первого преставилса корол(ѣ) Пол(ѣ)ски Ол(ѣ)брахт, брат короля Александра в городе Торѣни в Прѣсех.

Токже осени, выкде цар Завол(ѣ)ски Шыгахмет Ахматов сын со всею ордою Завол(ѣ)скою, з многими силами, а с ним посол великого князя Александра, пан Михаило Халецки прыкде в землю Северскѣю и стал под Новым-городом Северским, и под иными городаы, землюже всю, мал(ѣ) не до самого Бранска наполнил, безчысленным воинством; Новгородокже Северский, и иннык некоторык городаы подалиса царѣ. Царже порѣчыв || онык городаы панѣ Михаилѣ Халецкомѣ, и шодчы со всеми силами, и стал межы Черниговом и Киквом, посредне Днепрѣ и по Десне; пана Михаилаже Халецкого з послы своими отпѣстыл до Литвы повѣдаючы великомѣ князю Александрѣ, тако прышол к немѣ на помоч, протыв Мендли Кирета цара Перекопского, и великого князя Московского, и всказѣючы до него, штобы с ним знемшыса почынал дело свок з непрыпатель(ѣ)ми своими; пан Михаиложе Халецки, з послы цара Завол(ѣ)ского прынде в Литвѣ. В тотже час прислали Лахове послы до великого князя Александра Литовского и взяли

ieho korolem na korunu Polskui, onże opustyw deło swoje z carem Zawolskim, y toie zimy poiechał do Krakowa, y tam byst korunowan. Toieże zimy sobrawszysia so swoimi siłami Mendli Kirey car Perekopski, y bezwestno pryde na Szyhachmata cara Zawolskoho, y poraził ieho na hołowu, y Carycy y Menszycy, y ordu ieho wsiu wziął, samże Szyhachmat car Zawolski z bratom swoim Chazak Sołtanom, y z nekotorymi kniazi y Ułany prybeh do Kijewa y nedaleko stawszy ot Kijewa, posłał do kniazia Dmitryia Putiatyca wojewody Kijewskoho, powedaiuczy iemu złuiu pryhodu swoiu. Wojewodaże Kijewskij kniaź Dmitrey tam iemu mnohije dni czest welikuii || czynił, y dary mnohije dawał. Potomże Szyhachmet car bezwestno z Kijewa pobeh do Bełhoroda y bywszy w Bełhorode y nekotoryie pomocy, ani żadnoho pożytku tam nenaszodszy zase wernuśia do Kijewa, kniaź Dmitreyże wojewoda Kijewski pryniał ieho z radostiu, y po perwomu czest welikuii poczał iemu czynity, do korolaże y welikoho kniazia Alexandra posłał, o tom powedaiuczy, korolże posłał posły swoi do cara, y kniazii Dmitreiu, kazał s nim iechaty do Wilni. Kniaź Dmitreyże po poweleniju korolewu poprowadyl cara y brata ieho y ludy ich k Wilni. Toieże zimy posłał korol Alexandro do testia swojeho welikoho kniazia Moskowskoho posłów swoich Lackich, wojewodu Łancyckoho, pana Petra Myszkwskoho, a pana Jana Buczackoho, wojewodyca Podolskoho; a z Litwy wojewodu Połockoho, pana Stanisława Hlebowicza, a marszałka y pisara kanclera korolewoie jeje miłosty, namestnika Brasławlskoho pana Iwana Sapieha. Y bywszy oni na Moskwie, y wziali peremirie na szest let, a horody y wołosty, kotoryie pobrał weliki kniaź Moskowski, to vse on oderżał, y wiazni Litowskiie wsi, zaderżany na Moskwie.

Na protywkuzę tych posłów, leta Bożyiaho Narożenia tysiacza piatsot druhoho hodu, byli posły ot welikoho kniazia Iwanowicza Moskow || skoho u korola y welikoho kniazia Alexandra, na imia Petr Pleszczyiew, Konstantyn Zamycki, ziat ieho Michayło Klapik, Mikita Holubin diak, y utwercdwysze wyszereczennoje peremirie wo swoia si wozwratylisia.

Toieże oseni pryde west korolu Alexandru, iże Tatarowe, preszedszy reku Prypiat, wojuiut po wołostem, korolże pisał do kniazia Semena Michayłowicza Słuckoho, y posłał k nemu na pomocz wojewodyca Podolskoho, pana Jana Buczackoho, a s nim dworan swoich Litowskich y Ruskich y Racow ne mało; kniaź Semenże Słucki z panom wojewodyczom, y so wsimi wyszereczennymi dworany honili za Tatary, y dohnali ich nemnohich za Bobruyskom w szesty milach na rece na Uze, było ich tolko pułtorasta, y doszedsze pobili ich y nazad wernulisia. Toieże oseni był boy z Tatarami, za Wruczym w semi milach na rece na Uszy, kniazii Fedoru Iwanowiczu Jarosławicza, y kniazii Jurju Iwanowiczu Dubrowickomu, y kniazii Hryhoryiu Hlinskemu staroste Dru-

кого королем на корѹнѹ Пол(ь)скѹю, онже опѹстыв дело свок з царем Завол(ь)ским, и ток зимы покѹхал до Кракова, и там быст корѹнован. Токже зимы собравшысѹ со своими силами Мендли Кирен цар Перекопски, и безвестно прынде на Шыгахмата цара Завол(ь)ского, и поразил кого на голову, и Царыцы и Меншыцы, и ордѹ кого всю взял, самже Шыгахмат цар Завол(ь)ски з братом своим Хазак Болтаном, и з некоторыми князи и Оулары прыбег до Киква и недалеко ставшы от Киква, послал до князя Дмитрыя Пѹтатыча вокводи Киквского, поведаючы кмѹ заѹю прыгодѹ свою. Вокводаже Киквский князь Дмитрей там кмѹ многик дни чест великѹю || чынил, и дары многик давал. Потомже Шыгахмет цар безвестно з Киква побег до Белгорода и бывшы в Белогороде и некоторык помощи, ани жадного пожыткѹ там ненашодшы zase вернѹлсѹ до Киква, князь Дмитрейже воквода Киквски прынал кого з радостю, и по первомѹ чест великѹю почал кмѹ чыниты, до королаже и великого князя Александра послал, о том поведаючы, корол(ь)же послал послы свои до цара, и князю Дмитрею, казал с ним кѹхаты до Вил(ь)ни. Князь Дмитрейже по повелению королевѹ попровадыл цара и брата кого и люды их к Вил(ь)ни. Токже зимы послал корол(ь) Александро до тестѹа свокго великого князя Московского послов своих Лѹцких, вокводѹ Ланчыцкого, пана Петра Мышковского, а пана Яна Бѹчацкого, вокводыча Подол(ь)ского; а з Литвы вокводѹ Полоцкого, пана Станислава Глебовича, а маршалка и писара канцлера королевок кк милосты, наместника Браславл(ь)ского пана Ивана Сапкга. И бывшы они на Москвк, и взяли перемирие на шест лет, а города и волосты, которык побрал велики князь Московски, то все он одержал, и вѹзни Литовский вси, задержаны на Москви.

На протывкѹже тѹх послов, лета Божыаго Нарожена тысяча пѹтсот дрѹгого годѹ, были послы от великого князя Ивановича Москов || ского оу корола и великого князя Александра, на има Петр Плещыкв, Константин Замыцки, зѹт кого Муханло Кляпик, Микита Голѹбин диак, и оутвердвыше вышереченнок перемирие во своя си возвратылисѹ.

Токже осени прыде вест королю Александрѹ, иже Татарове, перешедшы рекѹ Прыпят, воюют по волостем, корол(ь)же писал до князя Семена Муханловича Глѹцкого, и послал к немѹ на помоч вокводыча Подол(ь)ского, пана Яна Бѹчацкого, а с ним дворан своих Литовских и Руских и Рацов не мало; князь Семенже Глѹцки з паном вокводычом, и со всеми вышереченными двораны гонили за Татары, и догнали их немногих за Бобрѹнском в шесты милах на реце на Оузе, было их тол(ь)ко пѹлтораста, и дошедше повили их и назад вернѹлисѹ. Токже осени был вои з Татарами, за Врѹчим в семи милах на реце на Оушы, князю Федорѹ Ивановичѹ Ярославича, и князю Юрю Ивановичѹ Дѹбровицкомѹ, и князю Грыгорыю Глинскомѹ старосте Дрѹ-

ckomu y Bożym perezpuszczeniem hrych naszych rady, Tatarowe naszych pobili, tohda y kniazia Hryhorja Hlinskoho y hornostaia ubili. Toieże oseni mca awhusta, trydcatoho dnia, pryde syn ieho Mendyskoreja || cara Perepopskoho Biteskirey Sołtan, so szestma tysiaszczma Tatar bezwestno, naperwey pryde ko hradu Słucku, kniaźże Semen Michajłowicz w tot czas był w Słucku, y niewiedaiuczy ni oczom, tolko wozrywszy z horoda na misto, za reku Słucz z cerkwi Swiatoho Jurja, y uwideli Tatar skaczuczych na koniach, y muży y żeny imaiuczy y stynaiuczy, y widywsze syia naprasnoie prychożdenije poharńskoie, kniaź Semen Michajłowicz, z tymi kotoryie s nim byli wo horody podywilisia takowomu nahłomu niewiedomomu prychożdeniju ich, iże odnoho dnia pereszedsze reku Prypiat, y tohoż dnia przyszli k Słucku dwadcat y piat mil, innyieże toho dnia minuwszy Słuczesk y doszli do Kopyła, ieszcze od Słucka piat mil. Kniaźże Semen ne domyślaetsia szto naczaty, a szto czynity, ludey bo s nim na tot czas w horody było welmi mało, wsi byli po sełom. Tatarowe bo ich wsich otłuczili ot horoda, y stada konskie wsi pobrali, kniaźże tolko z welmi małymi ludmi w horode zatworyłsia y posłał do korola do Wilni, powidaiuczy o tom, Betekireyże carewicz sam koszom stał pod Słuckom za Umolem, Tataroweże poszliże w zahony w zemlu, y szedsze woiewali około Klecka y Neswiża, y zehsze horod Kleck, y byli nedochodiaczy Nowhorodka w szesty milach || na Iskolty wernulisia, mnohije mesta y seła pozhli, y neireczennoie krowoprolityie chrystyanstwu sotworyli, y z mnohim połonom y dobytkom sobralisia k Słucku, y bez żadnoie szkody, wsi w cełosty nazad wernulisia. Korolże Alexandr, niekotorych nemnohich dworan swoich posłał do kniazia Semena do Słucka, oniże bywsze w Słucku y dowiedawszysia szto Tatarowe w cełosty z zemli wyszli, oniże wozwratylisia k Litwe.

W leto semoie tysiaczy dwanadcatoho, a od Bożoho Narożenia tysiaszcza piatsot tretiaho prychodyli Tatarowe try tysiaczy ich, y bywszy pod Słuckom, y pod Nowym horodkom, y mnoho złocho wczyniwszy szli nazad druhoiu dorohoju, czerez bołoto Hryczynskoie ko horodu. Panoweże rada welikoho kniastwa Litowskoho o tom niewieduszcze, tolko hetman pan Stanisław Piotrowicz zowemy Kiszka, a pan Olbracht Gasztolt, a pan Jurj Nemirowicz, k nimże pryiede y kniaź Semen Michajłowicz Słucki, y sowokupiwszysia wsi, idosza za nimi, y pereszedsze reku Prypiat doszli ich za horodkom w mili, y byli s nimi postawili boy, y Bożyiu pomoszczyi naszymi pobili ich, połoń weś swobodyli, y z welikoju czestyiu y z dobytkom wospak wozwratylisia. Tohdaże ubijeni bysza dworane hospodarskije || pan Rak Maskwicz, a Zynewoy. Toieże oseni misiaca nowembra czetyrnadcaty deń, so seredy na czetwer prestawisia blahowirny i Chrystolubiwy kniaź Semen Michajłowicz

цкомъ и Божиим перепущенкм грѣх нашихъ рады, Татарове нашихъ побили, тогда и князя Грыгорья Глинского и горностага оубили. Также осени мѣца августѣ, тридцатого дня, прыде сын кго Мендыскорета || цара Перекопского Битескирен Солтан, со шестма тысящма Татар безвестно, напервен прыде ко градъ Глѣцкѣ, князьже Семен Миханлович в тот час был в Глѣцкѣ, и невкдаючи ни очом, тол(ь)ко возрывшы з города на мисто, за рекѣ Глѣч з церкви Свѣтого Юрья, и оубидели Татар скачѣчых на конѣх, и мѣжы и жены имаючи и стынаючи, и видывше сила напроснок прыхожденик поганьскок, князь Семен Миханлович, з тыми которик с ним были во города подывилиса таковомъ нагломъ невкдомомъ прыхождению их, иже одного дня перешедше рекѣ Прыпят, и тогож дня прышли к Глѣцкѣ двадцѣт и пѣт мил(ь), инныкже того дня минѣшы Глѣцеск и дошли до Копыла, кще од Глѣцка пѣт мил(ь). Князьже Семен не домысляетса што начаты, а што чыниты, люден бо с ним на тот час в города было вел(ь)ми мало, вси были по селом. Татарове бо их вси отлѣчили от города, и стада конскик вси побрѣли, князьже тол(ь)ко з вел(ь)ми малыми людами в городе затворилса и послал до короля до Вил(ь)ни, повидаючи о том, Бетекиренже царевич сам кошом стал под Глѣцком за Оумолем, Татаровеже пошлиже в загоны в землю, и шедше воквали около Клецка и Несвижа, и жегше город Клецк, и были недоходѣчы Новгородка в шесты мѣлах || на Искол(ь)ты вернѣлиса, многик места и села пожгли, и нереченнок кровопролитык хрыстыанствѣ сотворили, и з многим полоном и добытком собралиса к Глѣцкѣ, и без жаднок шкоды, вси в целосты назад вернѣлиса. Корол(ь)же Александр, нккоторыхъ немногихъ дворан своихъ послал до князя Семена до Глѣцка, ониже бывше в Глѣцкѣ и докдавшыса што Татарове в целосты з земли вышли, ониже возвратылиса к Литве.

В лето семок тысячы дванадцатого, а од Божого Нарожения тысяща пѣтсот третѣяго прыходыли Татарове тры тысячы их, и бывшы под Глѣцком, и под Новым городком, и много злого вчинившы шли назад дрѣгою дорогою, через болото Грычынскок ко городѣ. Пановеже рада великого княства Литовского о том невкдѣще, тол(ь)ко гетман пан Станислав Пнотрович зовемы Кишка, а пан Ол(ь)брахт Гаштолт, а пан Юри Немирович, к нимже прыкде и князь Семен Миханлович Глѣцки, и совокѣпившыса вси, идоша за ними, и перешедше рекѣ Прыпят дошли их за городком в мѣли, и были с ними поставили бѣи, и Божью помощью наши побили их, полонь весь свободыли, и з великою честью и з добытком воспак возвратылиса. Тогдаже оубикни быша дворане господарскик || пан Рак Масквич, а Зыневон. Также осени мѣсѣца новембра четырнадцѣты день, со середы на четвер преставилса благовирны и Хрыстолюбивы князь Семен Миханлович

Alexandrowicza Słucki. Toieże oseni car Kazanski Mahmeteley, porezał w Kazani wsech kupcow, zemli Moskowskoie. Tohoż hodu Iwan kniaź Moskowski Wasilewicz, y sam umre, y seł na wielikom kniażeniu Moskowskom syn ieho Wasiley.

Tohoż hodu y wojewoda Kijewski kniaź Dmitrey Putiatycz, y kniaź Semen Jurjewicz Holszanski, starosta Łucki, pomerli, y dali wojewodstwo Kijewskoie panu Jurju Montowtowiczu, a Łuczesk dali kniaziu Michayłu Iwanowiczu Ostrożskomu, a po smerty kniazia Michayłowe dali Łuczesko pisaru panu Fedoru Januszowiczu. Y toho hodu korol Alexandro był na seymie w Beresti, y maiucz y hnew na panow newinny, a to tym obyczaiem: dast na przyczynu kniazia Hlinskoho Drozdu Lidu pod Iliniczom, a w tot czas był posłem u Krakowi u korola, podczaszy namestnik Belski Mikołaj Mikołajewicz Radywił, y pan Ilinicz, wteksia do panow rady wielikoho kniastwa Litowskoho, naperwey do kniazia Woytecha Tabora biskupa Wilenskoho, a do Mikołaja Radywiła wojewody Wilenskoho, a do wojewody Trockoho || pana Zaberezenskoho, a do pana Stanisława Janowicza starosty Żomojtskoho, a do wojewody Połockoho, pana Stanisława Hlebowicza, a do pana Stanisława Petrowicza Kiszki, namestnika Smolenskoho, y tyi wsi panowe podłuh prywilia swojego zemskoho, szto im korol dał sadeczysia na wielikoie kniażenie, y Lidy ne postupili Drozdzy prostomu czełowiku, a Ilinicza pry nej zostawili, bo na to baczyli, iż w prywiley opisano, iż nikomu ne maiet czty y wradu otniaty, tolko z herbom. Y korol sia o to rozhnewał, y wsłyszal to Mikołaj Mikołajewcz Radywił..... . Tworasze mesto Menskoie, monastyr y Swiatyia Bożyia cerkwi ohnem do konca pozże, y w zemli Litowskoy y w Połocku, y w Witebsku, y w Drucku mnoho zła sotworył, požoh y poplenił, mało ne wsiu zemlu, y neizreczennoie krowoprolitie y zapustyniie w zemli Litowskoy sotworył, swoim putem wo swoia si newreżden otoyde, także y bratia ieho Bityskirey Sołtan, Aburnasz Sołtan, wozwratywszysia od Nowhorodka, z wielikim połonom y dobytkom, poszli mimo Słuczesk ko Petrykowiczom, y potom zasia do ordy. Na tuiuz zimu był mor wieliki w Mensku, y stoiął ne mało po wsey zemli.

|| Toieże oseni wieliki kniaź Wasiley Iwanowicz Moskowski, posłał brata swojego kniazia Dmitreja Zyłku, a s nim wojewodu swojego najwyższoho kniazia Fedora Iwanowicza Belskoho, y innych mnohich wojewod, so wsiemi siłami Moskowskimi, konnymi y sudowymi ludźmi rekoju Wołhoju na Machmateleja cara Kazanskoho, y tak przyszli do Kaza-

Александровича Слѣцки. Токже осени цар Казански Магметелен, порезал в Казани всех кѣпцов, земли Московскок. Тогож годѣ Иван князь Московски Василевич, и сам оумре, и сел на великом княжении Московском сын кго Василен.

Тогож годѣ и воквода Киквски князь Дмитрей Пѣтатич, и князь Семен Юрьевич Гол(ь)шански, староста Лѣцки, померли, и дали вокводство Киквскок панѣ Юрью Монтовтовичѣ, а Лѣческ дали князю Михаилѣ Ивановичѣ Острожскомѣ, а по смерти князя Михаилове дали Лѣческо писарѣ панѣ Федорѣ Ивнѣшовичѣ. И того годѣ корол(ь) Александро был на сеимк в Берести, и маючы гнев на панов невинны, а то тым обычаем: даст на прычынѣ князя Глинского Дроздѣ Лидѣ под Илинничом, а в тот час был послем оу Кракови оу короля, подчасы наместник Бел(ь)ски Миколаи Миколаквч Радывил, и пан Илиннич, втекса до панов рады великого княства Литовского, напервен до князя Вонтеха Тавора вискѣпа Виленского, а до Миколаа Радывила вокводы Виленского, а до вокводы Троцкого || пана Заберезенского, а до пана Станислава Ивновича старосты Жомойтского, а до вокводы Полоцкого, пана Станислава Глебовича, а до пана Станислава Петровича Кишки, наместника Смоленского, и тыи вси панове подлѣг привилиа свокго земского, што им корол(ь) дал садечыса на великок княжение, и Лиды не постѣпили Дрозды простомѣ человикѣ, а Илиннича при неи зоставили, бо на то бачыли, иж в привилеи описано, иж никомѣ не макт чты и врадѣ отнаты, тол(ь)ко з гербом. И корол(ь) са о то розгневал, и вслышал то Миколаи Миколаквч Радывил..... . Твораше место Менскок, монастыр и Сватыа Божыа церкви огнем до конца позже, и в земли Литовской и в Полоцкѣ, и в Витебскѣ, и в Дрѣцкѣ много зла сотворыл, пожог и попленил, мало не всю землю, и неизреченнок кровопролитк и запѣстыник в земли Литовской сотворыл, своим пѣтем во своа си неврежден отонде, также и братта кго Битыскиреи Солтан, Авѣрнаш Солтан, возвратывшыса од Новгородка, з великим полоном и добытком, пошан мимо Слѣческ ко Петрыковичом, и потом заса до орды. На тѣюж зимѣ был мор велики в Менскѣ, и стогал не мало по всен земли.

|| Токже осени велики князь Василен Иванович Московски, послал брата свокго князя Дмитрея Жыакѣ, а с ним вокводѣ свокго наивыжшого князя Федора Ивановича Бел(ь)ского, и инных многих воквод, со всеми силами Московскими, конными и сѣдовыми лѣдьми рекою Волгою на Махметелеа цара Казанского, и так прышли до Каза-

ni, y ostupili horod ot wsich storon, suchym putem y wodoju, y tak wyszli lude zbroynnye, z sudow na bereh pod horod, y pryszodszy Tatarowe konnyi, wsich pobili, a innyie behajuczy w pohanom ozere potonuli, a kotoryie w sudech na wode zostali, na tych pryszli bury wetrennye welikiie, y mało ne wsich potopiło, tolko kniaź Dmitrey z kniazem Fedorom wojewodoiu w małych ludech do konca nepohibli. A kotoryie byli Moskwyicy konnyie pryszli berehom pod horod, tych także mało ne wsich pobili, mało ich welmi powtekało, y stałsia iest upad welikij, y szkoda nezmernaia welikomu kniastwu Moskowskomu, mało welmi Moskowicz nazad wernułosia, pohibło ich bezczyślenno.

Y potom korol Alexandro położył sejm w Radomli toież oseni na Kuźmy y Damiana, panom Lackim, hdeż tam byli y panowe Litowskii, a pryiechali dla toho panowe Litowskije, prosity o pryczynu panow Lackich, do korola, o hnew, sztosia newinne na nich || rozhnewał na powesty, y k woli Hlinskomu, hdeż panowe Lackije o tom korolu mowili, y korol im hnew otpustył. A potom biskup Wileński Tabar poczał korolu mowity: miłostywy korolu, newinne na nas hnew twoy hospodarski był, za pryczynuju nekorych ludey, bo my protyw tebe hospodara naszoho nestoiali, alechmy boronili praw y prywilejow naszych, szto bychmo pry nich zostali, a tak miłostywy hospodar, ia iako pastyr tutoszniaho panstwa y wasz, powinienom toho sterczy, y tebe hospodara naszoho od toho otwodyty, aby ty hospodar nasz prawa naszy, y listy swoi nam oderżał, a ieśliby choteł chto ich łamaty, Boże msty każdomu takowomu; y skoro to biskup wymowił, natychmest korola zabiła nemoc paralitykowa.

W leto semoie tysiaszczy piatnadcatoho, a od Bożyiaho Narożenija tysiacza piatsot semoho, posle plenenija zemli Litowskoie, ot bezbożnych Tatar, y pryiechał korol y weliki kniaź Alexandro do Wilni z Lachow nemocon welmi, nemocoju paralitykowiou, y wczynił sejm w horode Lide, y buducznyiemu so wsimi pany w Lide, przyszła ko nemu west, iże carewicz Perekopskiie Bitykirey Sołtan, a Burnasz Sołtan pryszli z dwadcatma tysiaczma ludey ko Słucku, idut k Nowohorodku; korolże buduczny wo welikoy chorobi, y newedaiuczny szto poczaty, || przyzwał k sobi panow rad swoich, y hetmana swoieho pana Stanisława Petrowicza Kiszku, y lubimaho swojeho marszałka dwornoho, kniazia Michayła Lwowicza Hlinskoho, y wse deło swoje hospodarskoie y sprawu zemskuiiu, dast w ruki ich, sebeże poweli otnesty na nosilicach do Wilni; panoweże rada y hetman y marszałok kniaź Michayło Hliński so wsimi ludmi ostali w Lide. Tatarowe przyszedszy k Nowhorodku,

ни, и остѣпили город от всих сторон, сѣхым пѣтем и водою, и так вышли люде зброиннык, з сѣдов на берег под город, и прышодшы Татарове коннын, всих побили, а иннык бегаючы в поганом озере потонѣли, а которык в сѣдех на воде зостали, на тѣх прышли бѣры ветреннык великик, и мало не всих потопило, тол(ь)ко князь Дмитрен з князем Федором вокводою в малых людех до конца непогибли. А которык были Москвичы коннык прышли берегом под город, тѣх также мало не всих побили, мало их вел(ь)ми повтекало, и сталса кст оупад великии, и шкода незмерная великомѣ княствѣ Московскомѣ, мало вел(ь)ми Москович назад вернѣлоса, погнбло их безчысленно.

И потом корол(ь) Александро положыл сеим в Радомли тожж осени на Кѣзьмы и Дамана, паном Лацким, гдеж там были и панове Литовскии, а прыкхали для того панове Литовскик, проситы о прычынѣ панов Лацких, до короля, о гнев, штоса невинне на них || розгневал на повесты, и к воли Глинскомѣ, гдеж панове Лацкик о том королю мовили, и корол(ь) им гнев отпѣстыл. А потом бискуп Виленски Табар почал королю мовиты: милостывы королю, невинне на нас гнев твои господарски был, за прычиною неко[то]рых людеи, во мы протыв тебе господара нашего нестоали, алехмы боронили прав и привилеіов наших, штобыхмо пры них зостали, а так милостывы господарѣ, а тако пастыр тѣтошнанаго панства и ваш, повиненом того стеречи, и тебе господара нашего од того отводыты, абы ты господар наш права нашы, и листы свои нам одержал, а ксьлибы хотел хто их ламаты, Боже мсты каждомѣ таковомѣ; и скоро то бискуп вымовил, натыхмест короля забнла немоц паралитыкова.

В лето семок тысащы патнадцатого, а од Божынаго Нарожения тысаща патсот семого, после пленения земли Литовскок, от безбожных Татар, и прыкхал корол(ь) и велики князь Александро до Вил(ь)ни з Лахов немоцон вел(ь)ми, немоцою паралитыковою, и вчынил сеим в городе Лиде, и бѣдѣчы кмѣ со всеми паны в Лиде, прышла ко немѣ вест, иже царевичы Перекопскик Битыкирен Солтан, а Бѣрнаш Солтан прышли з двадцатма тысащма людеи ко Глѣцкѣ, идѣт к Новгородкѣ; корол(ь)же бѣдѣчы во великой хороби, и неведаючы што початы, || призвал к соби панов рад своих, и гетмана свокго пана Станислава Петровича Кишкѣ, и любимаго свокго маршалка дворного, князя Муханла Л(ь)вовича Глинского, и все дело свок господарскок и справѣ земскѣю, даст в рѣки их, себеже повели отнесты на носилицах до Вил(ь)ни; пановеже рада и гетман и маршалок князь Муханло Глински со всеми людами остали в Лиде. Татарове прышедшы к Новгородкѣ,

y skoro przysli za Nemon y nedochodiaczy Lidy, około horoda, ot wsich storon w mili y w połumili ot horoda, wojewali cerkwi Bożyie, y dwory welikiie, y wesi zażyhali, y ludey imali y zabiwali. Widiaczy to panowe Litowskije oczyma swoimi, iż pohanstwo, z takowym welikim okrutenstwom przysli na nich, y wzemszy Boha wsederżytela na pomocz zjechałisia wsi na odno mesto, y zdradylisia, y zopołączyłisia desiat tysiaczey ludey perebranych konnych y zbroynnych, szto na tot czas mohło byt, bo tak woskore nemohło ludey bolsz sobratysia, y małow mnohol wsi odyn podle druho, odnu radu a wmysł położyli, wzemszy Boha na pomocz, tolko poyty a bitysia s nimi, y se twerdo a krepce, utwerdysze, izbrawszysia nekolko ludey iechali do wedatysia, a widety ich, y u odnoy mili ot Lidy naszli na nich, y Bożyiu miłostyiu pobili ich, nekolko żywych poymali, a || innych hołowy otsekaiuczy w Taystra kłali. Widiaczyże Tatarowe szto nemohut protywitysia im, pobehli. Oniże wiaznew żywych do panow pryweli, a hołowy otseczennych w Taystrach prynesli; syia widywsze panowe weselilisia, y radosty napoñnilisia, y toho czasu sami wseli na koni, y wsemu woysku kazali poyty z soboiu k Nowuhorodku. Tataroweże wbaczywszy to, y porazumeli iże lude chodiat pod nimi, a chotiat s nimi boy postawity, y poczali z zahonow woroczatysia za Nemon; panoweże so wsim woyskom przyszodzy k Nowuhorodku, y stowali w Nowehorodce try dni, y posłali dobywaty Jazyka pewnoho, chotiaczy wedaty istynno, hde carewiczzy Koszom stoiat. Panoweże Nemirowiczzy pan Jurj a pan Andrey, posławszy y poymali szesty Tatarynow pod Horodyszczom, y pryweli ich do panow; oniże powedyli zapewno szto carewiczzy koszom stojat pod horodom Kleckom, y ieszcze z zahonow wsi na kosz tak skoro sobratysia nemohut. Panoweże o tom dowedawszysia, y poruczywszysia miłomu Bohu, y przysli putem swoim raduiuczysia, y wyiechali z Nowohorodka, mca awhusta w czetwerty deń, w ponedełok w weczer, wże pered smerkanijem, y szli z Nowohorodka mimo Ostaszyna, y na zawtryie wo wtorek prybehli nekotoryie dworane ot Ceryna y ot Połonki, powedaiuczy iże Tatarowe za nimi honili, || a chodiat blisko woyska; panoweże y wse woysko małow otpocznuwszy, wo Ostaszynie, y poszli k Połonce, y preszedsze Iskolt przedniie ludy, dohonili piat sot Tatar iducznych z zahonow do Klecka y dohoniwsze pobili ich, a innych żywych poymali, a ostawszy utekli za reku za Uszu na krutom berezie, y prybehsze do Klecka ko stanom swoim, powedyli carewiczom, szto Litwa idut k nim na boy; carewiczye hordostmi y wysoko umija napoñniwszesia, niczoho o tom nedbaiuczy, so wsim userdyiem pryhотовilisia na boy. Panowe z swoim wsim woyskom toho dnia wo wtorek, nedochodiaczy Molewa w sele Nalipoy noczowali, a na zawtreie w seredu mca awhusta szestoho dnia, na Preobrażenije Hospoda naszeho Isus

и скоро прышли за Немон и недоходачы Лиды, около города, от всих сторон в мили и в полумилан от города, воквали церкви Божык, и дворы великик, и веси зажыгали, и людеи имали и забивали. Видачы то панове Литовскик очыма своими, иж поганство, з таковым великим окрѹтенством прышли на них, и вземшы Бога вседержителя на помоч зъехалиса вси на одно место, и зрадылиса, и зополчылиса десат тысячен людеи перебраных конных и збронных, што на тот час могло быт, бо так воскоре немогло людеи бол(ь)ш собратыса, и малол(ь) многол(ь) вси одын подле дрѹгого, однѹ радѹ а вмысл положили, вземшы Бога на помоч, тол(ь)ко понты а битыса с ними, и се твердо а крепце, оцтвердывше, избравшыса некол(ь)ко людеи кхали доведатыса, а видеты их, и оц одной мили от Лиды нашли на них, и Божью милостью побили их, некол(ь)ко живых поимали, а || инных головы отсекаючы в Таистра клали. Видачыже Татарове што немогѹт протывитыса им, побегли. Ониже вазнев живых до панов привели, а головы отсеченных в Таистрах прынесли; сиа видывше панове веселилиса, и радости наполнилиса, и того часѹ сами всели на кони, и всемѹ войскѹ казали понты з собою к Новѹгородкѹ. Татаровеже вбачывшы то, и поразѹмели иже люде ходат под ними, а хотат с ними бои поставиты, и почали з загонов ворочатыса за Немон; пановеже со всим воинком прышодшы к Новѹгородкѹ, и стоимали в Новогородце тры дни, и послали добываты Языка певного, хотячы ведаты истынно, где царевичы Кошом стоимат. Пановеже Немировичы пан Юри а пан Андриен, пославшы и поимали шести Татарынов под Городыщом, и привели их до панов; ониже поведыли запевно што царевичы кошом стоимат под городом Клецком, и кще з загонов вси на кош так скоро собратыса немогѹт. Пановеже о том доведавшыса, и порѹчившыса миломѹ Богѹ, и прышли пѹтем своим радѹючыса, и выххали з Новогородка, мца авгѹста в четверты день, в понеделок в вечер, вже перед смерканик, и шли з Новогородка мимо Осташына, и на завтрык во второк прыбегли некоторык дворане от Церына и от Полонки, поведаячы иже Татарове за ними гонили, || а ходат блиско воинка; пановеже и все воинко мало отпочнѹвшы, во Осташынк, и пошли к Полонце, и прешедше Искол(ь)т передник люды, догонили пат сот Татар идѹчих з загонов до Клецка и догонивше побили их, а инных живых поимали, а оставшы оцтекли за рекѹ за Оѹшѹ на крѹтом березк, и прыбегше до Клецка ко станом своим, поведыли царевичом, што Литва идѹт к ним на бои; царевичыже гордостми и высоко оцмниа наполнившеса, ничего о том недбаючы, со всим оцсердыкм прыготовилиса на бои. Панове з своим всим воинком того дня во второк, недоходачы Молева в селе Налипои ночовали, а на завтрек в середѹ мца авгѹста шестого дня, на Преображенник Господа нашего Исѹс

Chrysta, wostawsze rano, y zradysze hufy, iako na bitwu zalezyt y pozsli prosto ko Klecku. Hetmanze pan Stanisław Petrowicz Kiszka, w tot czas nemocon welmi, nikakoze nemo na koni sedety, no z welikoju nuzdou, kazał sebe wo woze westy, y widowsze panowe jako hetman welmi nemocon, y bez neho rad nikotory w woysku byty nemozet, y umysliwsze y poruczili na ony czas hetmanstwo kniaziu Michayłu Lwowiczu Hlinskomu, y izwolili wsi posłuszny iemu byty; kniaź Michayłoze Hlinski naczał sprawowaty woyskom, y potehnuli ko Klecku, a || napered nekolko sot koney отпраwił, y kak przysli pod Kleczesk, k rece Łanie do Krasnoho Stawu ot południ, y z hory czerez reku, wzreli połki Tatarskije stoiaczy pohotowe na boy, y peresedsze stali ob reku s nimi, y dla zloho perechozenija reki, nemohli wo skore sowokupitysia s nimi, y bolszy trech czasow bilisia s nimi ob reku. Potomze woysko Litowskoie uczynili dwie haty czerez reku obapoł hrebli Stawowoie; Tataroweze widiaczy iże Litwa stoiat krepko, y nepodwižno ko boju, y pohotowili haty, chotiaczy wo skore k nim reku pereyty, y poczali z woyska Litowskoho strelaty na nich z deł z rucznic, z łukow, w toze wremia nekolko dworan nemnoho pospeshylisia za reku. Tataroweze zyimali pisara pana Zaberezenskoho Koptia, y otsekszy hołowu iemu nosili na drewcy ruhaiuczysia. Widaže kniaź Michayło z pany y so wsim woyskom smech y naruhanije ich, skoro kazał wsim połkom, obema hatmi reku perechodyty, y zatrubiwszy wo tubu, y wo swiryli zahrawszy, poszli za reku, s prawoieze ruki woysko czerez hat, perwey pospeshylisia y pereszli za reku. Tataroweze widiaczy szto ne wsi pospołu reku perechodiat, y szto było mezy nich naylepszych ludey, tyie wsi wdaryli na nich, y mnohich na toy prawoy ruce porazili y mało ich nepobili. A zatym kniaź Michayło z lewoie ruki pospeshylisia, y pereszodszy hat, || wdarył poperek na wsi połki Tatarskije, y rozdelił ich na dwoie. A potom y tyie ludy naszy z prawoie ruki poprawiwszysia, y na nichze wdaryli, y sobeiuch stonon tak zameszali połki Tatarskimi, iako netolko Tatarowe bitysia, no oczy y ruk swoich na Litowskoie woysko podnesty nemohli, kniaź Michayłoze so wsim woyskom hnał za nimi imaiuczy y zabiwajuczy do reki Cebry, y kak prybehli Tatarowe ko Cebre, tohda mało ne wsi w rece y bołote potonuli, kak mnoho Tatar y koney ich w rece y bołote było, iako Litwa pereiezdźali na konech y peszy perechożywali, po mertwych telesech Tatarskich, y koney ich, y kotoryie Tatary nemnohije, so carewicz y wtekli, tych pereymaiuczy, po dorohach ot Słucka, ot Petrykowicz. ot Owrucza, ot Żytomira, z Wołynia, na wsi stonony ich, bili y hrabili, mało ich welmi do ordy doszło, y stałosia iest newymownoie miłoserdyie Bożyie welikomu kniaństwu Litowskomu, y neizreczennoie krowoprolityie rożaiu Alkorańskomu. Kniaź Michayłoze Hliński y

Хрыста, воставше рано, и зрадывшє гѣфы, тако на битвѣ залежыт и пошли просто ко Клецкѣ. Гетманже пан Станислав Петрович Кишка, в тот час немоцон вел(ь)ми, никакоже немог на кони седеты, но з великою нѣждою, казал себе во возе весты, и видевшє панове тако гетман вел(ь)ми немоцон, и без него рад никоторы в войскѣ быты неможет, и оумыслившє и порѣчили на оны час гетманство князю Муханлѣ Л(ь)вовичѣ Глинскомѣ, и изволили вси послушны кмѣ быты; князь Муханложе Глински начал справоваты войском, и потегнѣли ко Клецкѣ, а || наперед некол(ь)ко сот коней отправил, и как прышли под Клецеск, к реце Ланк до Красного Ставѣ от полѣдни, и з горы через рекѣ, взрели полки Татарскии стоачы поготове на вон, и перешедше стали об рекѣ с ними, и для злого перехожениа реки, немогли во скорє совокупитыса с ними, и вол(ь)шы трех часов билиса с ними об рекѣ. Потомже войско Литовскоє оучинили две гаты через рекѣ обапол гребли Ставовок; Татаровеже выдачы иже Литва стоат крепко, и неподвижно ко бою, и поготовили гаты, хотячы во скорє к ним рекѣ перенты, и почали з войска Литовскоє стрелматы на них з дел з рѣчниц, з лѣков, в тоже время некол(ь)ко дворян немного поспешылиса за рекѣ. Татаровеже зымали писара пана Заберезенскоє Коптя, и отсекшы голову кмѣ носили на древцы рѣгаючыса. Видяже князь Муханло з паны и со всим войском смех и нарѣганик их, скоро казал всим полком, обема гатми рекѣ переходыты, и затрѣбывшы во трѣбѣ, и во свирыли загравшы, пошли за рекѣ, с правокже рѣки войско через гат, первен поспышылиса и перешли за рекѣ. Татаровеже выдачы што не вси посполѣ рекѣ переходат, и што было межы них налѣпшых людеи, тык вси вдарыли на них, и многих на тон правон рѣце поразили и мало их непобили. А затым князь Муханло з левок рѣки поспкшылса, и перешодшы гат, || вдарыл поперек на вси полки Татарскии, и розделил их на двок. А потом и тык люды нашы з правок рѣки поправившыса, и на нихже вдарыли, и себеюх сторон так замешали полки Татарскими, тако нетол(ь)ко Татарове битыса, но очы и рѣк своих на Литовскоє войско поднесты немогли, князь Муханложе со всим войском гнал за ними имаючы и забиваючы до реки Цебры, и как прывегли Татарове ко Цебре, тогда мало не вси в реце и болоте потонѣли, как много Татар и коней их в реце и болоте было, тако Литва пережджали на конех и пешы пережывали, по мертвых телесех Татарских, и коней их, и которык Татаре немногик, со царевичы втекли, тых переимаючы, по дорогах от Блацка, от Петрыкович, от Оврѣча, от Жытомира, з Волыня, на вси стороны их, били и грабили, мало их вел(ь)ми до орды дошло, и сталоса кст невымовнок милосердык Божык великомѣ княствѣ Литовскомѣ, и неизреченнок кровопролитык рожая Ал(ь)кораньскомѣ. Князь Муханложе Глински и

woysko Litowskoie toho dnia stojaczy na trupi, y wes deń iezdiaczy y honiaczy około Cebry y za Cebrom, Tatar množestwo imali y zabiwali, y k woysku wozwratylisia ko Klecku, weduczy so soboiu mnohije plenniki || y napoñiwszy ruki zołota y srebra, y zbroy y odežd y koney mnohocennyh, y newymownia radosty y weselija napoñiwszesia, tuiu nocz prebyli z pokoiem.

Tataroweże kotoryie nebyli u bitwe, a chodyli ieszcze po zahonom, y newedaiuczy o tom prychodyli z połonom, da

воиско Литовскок того дня стоячы на трѣпи, и вес день кздачы и гонячы около Цебры и за Цебром, Татар множество имали и забивали, и к воиску возвратилися ко Клецку, ведѣчы со собою многик пленники || и наполнишы рѣки золота и сребра, и зброн и одежда и конен многоценных, и невымовныа радости и веселиа наполнишеся, тѣю ноч пребыли з пококм.

Татаровеже которык небыли оу битве, а ходыли кще по загоном, и неведячы о том прыходыли з полоном, да